

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

NYELVBROKONAIK

Budapest

AZ ŐSMAGYARSÁG ETNOGENEZISE ÉS VÁNDORLÁSA

A finnugor-szamojéd
(urali) népek őshazája
(Kr. e. 5-3. évezred)

Észtek	Finnugor népek
Csehek	Szláv népek
Úzok	Török népek
Vlachok	Egyéb népek

NYELVROKONAINK

A Magyarorságkutatás könyvtára

•XXV•

Alapító szerkesztő

JUHÁSZ GYULA

Sorozatszerkesztő

DIÓSZEGI LÁSZLÓ
FEJŐS ZOLTÁN

A III. Finnugor Világkongresszus valamennyi résztvevőjének, valamint a finnugor mozgalom támogatóinak és barátainak ajánlja e könyvet

a főszerkesztő

NYELVROKONAINK

Szerkesztette

NANOVFSZKY GYÖRGY

Teleki László Alapítvány
Budapest
2000

160.004

Szakmai szerkesztők
KLIMA LÁSZLÓ és SZÍJ ENIKŐ

Technikai szerkesztő
BANKÓ ÁGNES

Számítógépes feldolgozás
LUKSIKNÉ SKITA JUDIT

Grafika
MUSZTAFIN ILDAR

Fotók
MAGYAR TIBOR, NANOVSZKY GYÖRGY, SOÓS LAJOS, MTI

Lektorálták
az Eötvös Loránd Tudományegyetem
és a Pázmány Péter Tudományegyetem
Finnugor Tanszékének munkatársai

A kötet
a Finnugor Világkongresszus
Magyar Nemzeti Bizottságának támogatásával készült

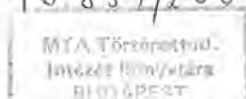
ISBN 963 00 3424 7
ISSN 0865 3925

Kiadja a Teleki László Alapítvány
Felelős kiadó: Diószegi László
Felelős szerkesztő: Barabás Béla
Nyomdai előkészítés: Teleki László Alapítvány szerkesztősége

00.2498 Szekszárdi Nyomda Kft.
Felelős vezető: Vadász József igazgató

R12

49.857/200

Tartalomjegyzék

Ajánlás (<i>Nanovfszky György</i>)	9
Előszó (<i>Domokos Péter</i>)	11
I. AZ URÁLI NÉPEK TÖRTÉNETE	13
Az uráli népek származása	15
Az uráli őshaza kutatásának története (<i>Klima László</i>)	15
Az uráli népek őshazája és őstörténete (<i>Fodor István</i>)	19
Az uráli és magyar őshaza meghatározása a legújabb adatok fényében (<i>Veres Péter</i>)	23
Az oroszországi finnugor és szamojéd népek	29
A keleti finnugorok történelméről (<i>Bartha Antal</i>)	29
A keleti finnugor népek és az orosz birodalom (<i>Klima László</i>)	43
A karjalaiak története (<i>Bereczki András</i>)	49
A vepszék története (<i>Bereczki András</i>)	55
Az inkeri finnek története (<i>Peregi Dóra</i>)	59
Az izsórok története (<i>Bereczki András</i>)	63
A lívek története (<i>Bereczki András</i>)	65
A vótok története (<i>Bereczki András</i>)	69
A lappok története (<i>Bereczki András</i>)	73
A mordvinok története (<i>Nagy József</i>)	77
A marik története (<i>Pomozi Péter</i>)	83
A merják és a muromák története (<i>Klima László</i>)	89
A komik története (<i>Dobó Attila</i>)	91
Az udmurtok története (<i>Klima László</i>)	97
Az obi-ugorok története (<i>Mikesy Gábor</i>)	103
A szamojéd népek vázlatos története (<i>Eugen Helimski</i>)	109
Oroszország finnugor népei: a múlt és a jövő (<i>Kszenofont Szamukov</i>)	121
Bevezetés / 121	
Az oroszországi finnugor népek tanulmányozásának problémái / 123	
A történelem mint tényező a finnugor népek fejlődésében / 142	
A finnugor világ ma: az általános és az egyedi / 150	
A nyelv – az etnosz megmaradásának és fejlődésének záloga / 154	
A nemzeti tudat – az újjászületés fő feltétele / 159	
Az oroszországi finnugor népek nemzeti fejlődésének társadalmi-politikai problémái / 162	
Az oroszországi finnugor népek nemzeti mozgalmai / 168	
Összefoglalás / 177	

Az önálló államisággal rendelkező finnugor népekről	179
Magyarország rövid történelmi kronológiája (<i>Klima László</i>)	179
Finnország rövid történelmi kronológiája (<i>Bereczki András</i>)	183
Észtország rövid történelmi kronológiája (<i>Bereczki András</i>)	187
 II. AZ URÁLI NYELVEK	191
Az uráli nyelvcsalád (<i>Bereczki Gábor</i>)	193
A finnugor nyelvek	199
A balti finn nyelvek	199
A finn nyelv (<i>Pomozi Péter</i>)	199
Az észt nyelv (<i>Pomozi Péter</i>)	209
A karjalai nyelv (<i>Nagy József</i>)	219
A vepsze nyelv (<i>Nagy József</i>)	221
A vót nyelv (<i>Nagy József</i>)	223
A liv nyelv (<i>Valt Ernőtreit</i>)	225
A lapp nyelv (<i>Nagy Emília</i>)	229
A volgai nyelvek	235
A mordvin nyelv (<i>Zaicz Gábor</i>)	235
A mari (cseremis) nyelv (<i>Pomozi Péter</i>)	243
A permí nyelvek	249
A komi (zürjén) nyelv (<i>Salánki Zsuzsa</i>)	249
Az udmurt (votják) nyelv (<i>Salánki Zsuzsa</i>)	255
Az ugor nyelvek (<i>Sipos Mária</i>)	261
A magyar nyelv (<i>Hajdú Mihály</i>)	265
A manyisi (vogul) nyelv (<i>Sipos Mária</i>)	277
A hanti (osztják) nyelv (<i>Sipos Mária</i>)	281
A szamojéd nyelvek (<i>Eugen Helimski–Nagy Imre Csaba</i>)	287
Az északi szamojéd nyelvek	291
A nyenyec nyelv (<i>Nagy Imre Csaba</i>)	291
Az enyec nyelv (<i>Nagy Imre Csaba</i>)	295
A nganaszan nyelv (<i>Eugen Helimski–Nagy Imre Csaba</i>)	299
A déli szamojéd nyelvek	303
A szölkup nyelv (<i>Eugen Helimski–Nagy Imre Csaba</i>)	303
A kamassz nyelv (<i>Nagy Imre Csaba</i>)	305

III. AZ URÁLI NÉPEK IRODALMA	307
A régi írásbeliségű finnugor irodalmak	309
A magyar irodalom (<i>Pomogáts Béla</i>)	309
A finn irodalom (<i>Gombár Endre</i>)	315
Az észti irodalom (<i>Fehérvári Győző</i>)	321
A kisebb balti finn irodalmak	325
A karjalai irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	325
A vepsze irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	326
Az izsór irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	327
A liv irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	327
A vót irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	328
A lapp irodalom (<i>Voigt Vilmos</i>)	329
A volgai irodalmak	333
A mordvin irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	333
A mari irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	334
A permi irodalmak	337
A komi irodalom (<i>Vászolyi Erik</i>)	337
A komi-permják irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	338
Az udmurt irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	339
Az obi-ugorok irodalma	341
A manyisi irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	341
A hanti irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	342
A szamojéd irodalmak	345
A nyenyec irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	345
Az enyec irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	346
A nganaszan irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	347
A szölkup irodalom (<i>Domokos Péter</i>)	347
A Világirodalmi Lexikonban szereplő finnugor és szamojéd szerzők névsora – népenként	349
 IV. ESEMÉNYEK ÉS DOKUMENTUMOK A FINNUGOR VILÁGBAN	355
A magyar és az oroszországi finnugor népek közötti kapcsolatok (1988–2000) (<i>Mayer Rita</i>)	357
A Finnugor Világkongresszus vázlatos története és legfontosabb dokumentumai (<i>Szűj Enikő</i>)	367

A finnugor mozgalom rendszeresen ismétlődő fontosabb eseményei (<i>Szij Enikő</i>)	403
Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Orosz Föderáció együttműködésének elveiről...	419
Néhány fontos oroszországi jogi dokumentum (felsorolás) (Összeállította: <i>Szij Enikő</i>)	427
A Finnugor Népek Ifjúsági Szervezetének (MAFUN) legfontosabb rendezvényei (Összeállította: <i>Szvetlana Konsztantyinovna Szmirnova</i>)	437

V. STATISZTIKAI, DEMOGRÁFIAI, ÉLETRAJZI ADATOK 441

Az uráli népek lélekszáma és lakóhelye, az uráli nyelvek családfája (<i>Klima László</i>)	443
A finnugor világ fejlődésének problémái (<i>Karl Ponomarjov</i> táblázatainak felhasználásával)	449
Jelentősebb finnugor kutatók (<i>Domokos Péter–H. Laborc Júlia</i>)	453

VI. FÜGGELÉK 495

Az uralisztika válogatott szakirodalma (Összeállította: <i>Zaicz Gábor</i>)	497
Névmutató	513

VII. MELLÉKLETEK 531

Az uráli népek himnuszai.	533
Az uráli népek zászlói és címerei	
Képek	

Ajánlás

A nemzetközi finnugor mozgalom a harmadik évezred elején ismét jelentős állomásához érkezett. 2000. december 11–14. között Helsinki lesz a III. Finnugor Világkongresszus házigazdája, azaz a mintegy 25 milliós finnugor világ fővárosa. A viszonylag rövid szervezett múltra visszatekintő nemzetközi finnugor mozgalom jelentős teljesítményeket tudhat maga mögött, és ez a múlt alapot adhat a mozgalom 21. századi felzárkóztatásához és eredményeinek kibontakoztatásához.

Ahhoz, hogy egy olyan politikai, tudományos, kulturális, oktatási, gazdasági, környezetvédelmi és ifjúsági kérdésekkel foglalkozó mozgalom, amelynek nyílt célja a több ezer éves hagyományok megőrzése, rendszerezése és életben tartása, sikeres legyen, és a résztvevők saját érdekeiknek megfelelő eredményeket tudjanak felmutatni, szükség van a múlt feldolgozására és összefoglalására. A „Nyelvrokaink” című könyv ezt a feladatot vállalta, és lett az 1996-ban megjelent Finnugorok világa című kötet átdolgozott, bővített kiadása.

A „Nyelvrokaink” hét tartalmi fejezetben kíván a vállalt feladatokkal megbirkózni.

A *történelmi* részben áttekintettük az uráli őshaza kutatásának történetét, valamint az oroszországi finnugor és szamojéd népek, illetve az önálló államisággal rendelkező magyarok, finnek és észtek történetét a kezdetektől a 20. század végéig.

A *nyelvészeti* fejezetben a hagyományos csoportosításban sorra vettük a balti finn nyelvek mellett a volgaiakat, a permieket, az ugor és a szamojéd nyelveket.

Az *irodalmakat* tárgyaló fejezetben avatott szerzőink megpróbálták nyomon követni és értékelni az egyes nemzetek, népek, népcsoportok ismertebb, illetve kevésbé ismert irodalmi alkotásait, rámutatva arra, hogy ezek a művek miként járultak hozzá az emberiség kultúrkincséhez.

Könyvünk további négy fejezete elsősorban a *finnugrisztika gyakorlati művelőinek* és felhasználóinak szól. Az elmúlt évtizedben fellendülésnek indult finnugor mozgalom, többek között a négy évenként megtartott finnugor világkongresszusok és a velük közvetett vagy közvetlen kapcsolatban lévő egyéb rendezvények, események, dokumentumok ismertetése fontos és hasznos lehet mindazoknak, akik nem csupán az évszámokra, hanem az elfogadott dokumentumokra és a finnugor mozgalom fontosabb elemeire is kíváncsiak. A fejezetben természetesen kiemelt figyelmet kapnak az oroszországi dokumentumok, hiszen a finnugor népek többsége az Oroszországi Föderáció területén él és képez nemzeti, etnikai kisebbséget. További sorsuk, helyzetük függ az oroszországi törvényhozás és általában az orosz föderáció politikai, gazdasági és társadalmi helyzetének alakulásától.

A *statisztikai és demográfiai* fejezet a 2001-ben esedékes népszámlálást megelőző adatok alapján készült. A III. Finnugor Világkongresszusra megjelenő statisztikai zsebkönyv* minden bizonnyal ennél bővebb adatokat fog majd tartalmazni, és a népszámlálás feldolgozott adatainak birtokában legkésőbb 2003–2005. között még pontosabban fogunk tudni tájékozódni a finnugorok világában bekövetkezett demográfiai változásokról.

* Végleges címét a könyv nyomdába adásakor még nem ismertük.

A finnugor világ *jelentősebb kutatóinak* széles körű felsorolásával – tisztában léve a teljesség elérhetetlenségével – azt szerettük volna, hogy az érdeklődők legalább a legfontosabakról kaphassanak alapinformációt. Tulajdonképpen ugyanilyen, szinte lehetetlen vállalkozásnak ígérkezett az uralisztika válogatott szakirodalmának bibliográfiáját összeállítani. Mindazonáltal itt is a tájékozódás megkönnyítése lebegett szemünk előtt. Ezúttal is elnézést kérünk mindazoktól, akiknek művei nem szándékosságból esetleg kimaradtak.

Az uráli népek *himnuszai, zászlói és címerai* fejezet többnyire gyakorlati célokat szolgál. Ezek a szimbólumok az oroszországi finnugor népek esetében összetartozásuk, nemzeti önazonosságuk kifejezésére, erősítésére szolgálnak, ugyanis korábban ilyenekkel nem rendelkeztek. A különböző – és remélhetőleg egyre gyakoribb – finnugor rendezvények, a finnugor világban immár rendszeresen megtartott októberi rokonsági napok lebonyolításakor igen hasznos lehet, ha kéznél van egy címer, egy zászló képe, miként az illető nemzetek himnuszainak kottái. Az általunk közölt egyszerű zongoraátíratok csupán arra alkalmasak, hogy a melódiát szükség esetén a legegyszerűbb körülmények között is reprodukálni lehessen.

Korábbi könyvünk tapasztalatai alapján igyekeztünk a rendelkezésünkre álló *képanyagot* felfrissíteni, és olyan jellegzetes képeket kiválogatni, amelyek a tárgyalt ismereteket még plastikusabbá teszik.

Szerzőink legjobb tudásukat adták az egyes fejezetek elkészítéséhez. Ugyanakkor a könyv használata során bizonyára több olvasónak lesznek észrevételei, pontosításai. Minden javító szándékú megjegyzést, kiegészítést örömmel fogadunk, és azokat alkalmasint beépítjük egy későbbi kiadásba.

A főszerkesztő ezúttal szeretne köszönetet mondani mindenk előtt a kötet szerzőinek (akik közül még az első kiadás előtt eltávozott közülünk Nagy József és nemrégiben pedig Bartha Antal professzor), továbbá a kiadónak és a szerkesztésben részt vevő munkatársainak azért az önfeláldozó és eredményes munkáért, amelyet a könyv elkészítéséhez és megjelentetéséhez nyújtottak. Közülük is szeretném kiemelni *Klima Lászlót, Szij Enikőt* a tartalmi, *Luksikné Skita Juditot* és *Bankó Ágnes*t a technikai szerkesztésben végzett munkájukért, *Wolf Péter* zeneszerzőt pedig a zenei átirat és a kották elkészítéséért.

A *Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Bizottságát* és *Rubovszky Éva* elnök aszszonyt azért illeti köszönet, hogy anyagi támogatásukkal lehetővé tették a kiadvány megjelentését. Végül, de nem utolsósorban *Volodarszkaja Olgának* mondok köszönetet, aki avatott, lelkiismeretes és szakmai hozzáértéssel végzett munkájával járult hozzá a könyv orosz nyelvű kiadásához.

Sok sikert kívánva a finnugor mozgalom valamennyi résztvevőjének, a problémáink iránt érdeklődőknek és a mozgalom támogatóinak, a jövőendő tudósoknak, kutatóknak, valamint közös ügyünk lelkes zászló- és faklyavivőinek a szerkesztő megkülönböztetett tisztelettel és szeretettel teszi le a „Nyelvrokaink” című könyvet az olvasók asztalára.

Dr. Nanovszky György
nagykövet

a Finnugor Világkongresszus Konzultatív
Bizottságának alelnöke

Előszó

Immár a kettes számjeggyel kezdjük a friss dátumokat, új évezred küszöbére érkezünk. Millinyi fejtegetés, megállapítás lát napvilágot, aligha létezik olyan tudományszak, még kevésbé sajtóközlemény, amely ne töprengene, sajnálkozna, jósolgatna e természetes számnövekedés kapcsán. Ezt a látványos ürügyet persze a finnugor–uráli világ, „nyelvrokonaink világa” sem hagyhatja szó és reagálás nélkül.

A nyelvek számának alakulásáról, a népek, nemzetek, nemzetiségek napjainkban is fordultatos sorsáról, az emberiség perspektíváiról, Földünk és földrészeink közeli jövőjéről, kiszámíthatatlan változásairól az áttekinthetetlenül burjánzóvá és zavarossá vált betűrengetegben lehetetlenség megbízhatóan, megnyugtatóan tájékozódni. Ezért is egyre fontosabb a tudomány megbecsülése, eredményeinek számbavétele, érvényesítése.

Könyvünk, a *Nyelvrokonaink* (amely második, javított és bővített kiadása *A finnugorok világának*) – kissé nagyralátónak, hivalkodónak tűnhetett fel egyesek előtt. Mert mi az, hogy világ? A maximum 25 milliós lélekszámú finnugorság, a 20, még élőknek (beszéltek) mondható finnugor nyelvvel valójában csak piciny töredéke a 6 milliárd fős emberiségnek: lélekszám tekintetében mindössze 4 ezreléke. A nyelvek vonatkozását illetően pedig (ha az összes nyelvek számát kb. 3000-nek vesszük) legfeljebb 6,6 ezreléke. Ha így nézzük az adatokat, akkor ez a világ voltaképpen csak egy kis sziget. De nem singgel mérjük az embert, még kevésbé különféle társulásait, s a nyelveknek sem értékmérője beszélők létszáma. A finnugorság számarányát messze meghaladóan jelentősebb Glóbuszunkon, az egyetemes történelemben, kultúrában és a feltárt, leírt nyelvek sorában, mint a szerény tört ezrelékek. A földkerekségen ma beszélt nyelvek túlnyomó többsége teljesen feldolgozatlan, csoportba besorolatlan; a különféle népek, törzsek múltja, műveltsége egyelőre teljesen feltáratlan, kutatójuk sem akadt még – szemben a kicsiny uráli–finnugor családdal, nyelvrokonaink kompakt tömbjével, amely még kihalt, illetve asszimilálódott tagjairól (pl. a merjákról, muromákról, matorokról, kamasszokról) is konkrét adatok sorát mutathatja fel.

Mi hát akkor a baj nyelvrokonaink világával? Csak annyi, hogy jó és rossz, pozitívum és negatívum egyaránt rejlik a megemlített tények mögött. A finnugorság világszerte ismert képviselői: Magyarország, Finnország, Észtország tényleges szereplői a históriának, művelődéstörténetnek, 2000-et követően már mindhárman az EU tagjai lesznek. A többi kis finnugor nép (a lappok kivételével) viszont oroszországi nemzetiség, legtöbbjüknek a nevét sem ismeri a világ. Még nagyobb gond, hogy családunk tagjai ez ideig egymást is alig ismerték, ismerik, az egymás iránt tanúsított érdeklődés ezért is bizonyult mérsékeltnek. Sajnos, érvényes ez a megállapítás a három önálló államiságú finnugor nemzetre is. A tájékozatlanság és az idegenkedés okát nem olyan nehéz megtalálni s részben megmagyarázni sem. A finnugor nyelvek rokonsága igen régi keletű (legalább 6000 éves), az egymástól történt teljes – további kapcsolatok nélküli – elszakadás viszont több mint 5000 éven át tartott. Az ismételt egymásra találás pedig nem több mint 250 éve történt meg. Akkor is csupán tudósok, főként nyelvtudósok között. Ők viszont igen kevésbé tudták megosztani közösségükkel a felfedezés örömét, s ilyképp a népek legtöbbször (főként a költők, értelmiségiek) még a Holdon is a ma-

gyarok rokonságát keresték, s megtalálni vélték. El is hatalmasodtak ezért az áltudományos nézetek, s csak ma is tartó nagy küzdelem árán lehet apránként meggyőzni a finnugor társadalmakat nyelvi összetartozásukról. Rendkívül nehéz elfogadtatni olykor egy-egy magyar orvossal, finn jogással pl. azt a tényt, hogy az osztjások nyelvrokonok, hogy népköltészetük esztétikailag, tartalmilag is kincs, hogy napjainkban már jelentős tudósai, költői is figyelmet érdemelnek.

Persze a „kis” rokonok is elcsodálkoztak, amikor értesültek rangos európai atyafiságukról, amikor megjelentek köreikben a magyar, finn, észt tudósok, néprajzosok, filmesek. Ismerkedési vágyuk, örömiük reményekkel kapcsolódva évről évre növekvő.

Az évezredforduló éveiben a családi kapcsolatok már szerencsésebben alakultak. Sikerült némiképp tágitani a nyelvrokonsággal szimpatizálók táborát, s noha továbbra is meghatározó fontosságúak a tudományos kontaktusok (a nyelvészek, néprajzosok, irodalmárok, történészek sokasodó rendezvényei váltott színhelyeken), mindannyian felismertük a szélesebb társadalmi bázison alapuló, az élet több területére kiterjedő érintkezések nagy jelentőségét. Előtérbe került a politika, a gazdaság, az egészség megóvása, a környezetvédelem ügye s a felismerés: a nagy nemzetközi szervezetekben együttműködve jobban érvényesíthetők a kisebbek jogai, elvárásai is.

Ilyképp a nem is olyan régen még szinte „zártkörű klubként” működő finnugrisztika már kiléphetett a világ elé, bemutatkozhatott; nyelvrokonaink pedig gazdag kultúrájukkal, színes múltjukkal átköltözhetnek s átköltözhetnek a szakkönyvekből, egyetemi tankönyvekből a széles nyilvánosság elé – miként e kiadványban is.

Kötetünkben az orosz nevek átírásánál az akadémiai szabályzat szerint jártunk el. A földrajzi nevek esetében az Oroszországon belüli autonómia valamilyen formáit élvező területi egységek, köztársaságok nevének minden elemét nagybetűvel írtuk. Szintén nagybetűvel írtuk az adminisztratív egységet jelölő Terület (oblaszty) szót, hogy megkülönböztessük a magyar 'terület' köznévtől. A mari (csereemis) állam elnevezésére a *Mari El Köztársaság* alakot választottuk, tudván ugyan, hogy mariul *Marij El*-ként irandó, de nem akartuk a marij szó átvételével a Magyarországon használt elnevezések számát szaporítani. A tanulmányokban az uráli népek önelnevezéseit használtuk minden olyan esetben, amikor a népek külső elnevezése és önelnevezése eltér (pl. *udmurt–vojják*, *manysi–vogul*). A karjalai/karél változatok közül a *karjalait* használjuk, kivétel a Karél Köztársaság mint hivatalos elnevezés. Az inkerik és az izsórok közötti különbséget, valamint a mindkét etnikai csoport lakhelyeül szolgáló Ingermanland földrajzi meghatározását a történelmi fejezetben tárgyaljuk. A különböző nemzetközi finnugor szervezeteket esetenként az orosz elnevezésükből alakult mozaikszóval említjük, ahogy az a finnugor világban általánosan elterjedt.

Domokos Péter
egyetemi tanár

Az ELTE Finnugor Tanszékének vezetője

I.

AZ URÁLI NÉPEK TÖRTÉNETE

AZ URÁLI NÉPEK SZÁRMAZÁSA

Az uráli őshaza kutatásának története

Őstörténet-kutatásunkban két őshaza keresése megkülönböztetett fontosságú: egyrészt a magyar őshazáé, ahol a már különvált magyarság önálló élete megkezdődött, másrészt pedig az uráli őshazáé, ahol kialakult, majd felbomlott az uráli népesség nyelvi, kulturális és gazdasági egysége.

A 18. századból Sajnovics Jánostól származik az a gondolat, hogy a lappok, a finnek és a magyarok ugyanannak az ősnépnek a leszármazottai, és ahol ez az ősnép élt, ott van a közös őshaza. Az uráli őshaza helyét kezdetben nyelvészeti módszerekkel kívánták meghatározni.

Az uráli őshaza első kutatói

A múlt században számtalan elképzelés született, Eurázsia különböző helyein keresték az uráli nyelveket beszélő népek közös őshazáját. A század közepén és második felében sok híve volt a belső-ázsiai őshaza elméletének. Az észt Wiedemann és a finn Castrén – egymástól teljesen függetlenül – arra a következtetésre jutott, hogy az uráli és az altaji nyelvcsalád közös eredetű, s ezért feltételezték, hogy ez a két ősnépesség valamikor a régmúltban egymás közelében élt Ázsia szívében. Castrén Belső-Ázsiában, az Altaj- és a Szaján-hegység vidékén – ott, ahol a szibériai nagy folyók, az Ob, az Irtis és a Jenyiszej erednek – finnugor eredetű földrajzi neveket is találni vélt elmélete alátámasztására. Földrajzinév-magyarázatait nem fogadták el, és az urál-altaji nyelvrokonság is bizonyíthatatlan feltételezés maradt. Sőt, a kutatók számára egyelőre az sem bizonyos, hogy az altaji nyelvcsalád három csoportja, a török, a mongol és a mandzsú-tunguz nyelvek egymás közeli rokonai lennének.

Nyelvészeti paleontológia

Az őshazakutatásban fontos előrelépést jelentett, hogy a múlt század második felében kidolgozták a nyelvészeti paleontológia módszerét, amelynek lényege a következő: ha az uráli nyelvcsalád napjainkban beszélt nyelveiben (például a magyarban, a finnben, a mordvinban stb.) valamely állatnak vagy növénynek az egységes uráli alapnyelvből származó neve van, akkor feltehető, hogy az uráli őshaza vidékén az adott állat vagy növény őshonos volt. Vagyis, ahol ezek az állatok és növények előfordulnak, ott kereshető az uráli népek őshazája.

A módszert először Köppen oroszországi tudós használta. Ő a finnugor és az indoeurópai népek közös őshazáját próbálta meghatározni. Abból indult ki, hogy a *méz* és a *méh* közös eredetű szó a finnugor és az indoeurópai nyelvekben. Történelmi, földrajzi adatok alapján

észrevette, hogy a közös őshaza szempontjából számba vehető ázsiai területeken régebben nem ismerték a méhet. Írásos adat van például arról, hogy Szibériába az első méhcsaládot a 18. században vitte be egy orosz katonatiszt. Ezek után Köppen figyelme a finnugorok által lakott európai erdőövezet felé terelődött, ahol régóta nagy hagyományai vannak az erdei méhészetnek. Ezt ősi hagyományként értékelve, Köppen a Volga és a Káma összefolyásának vidékére helyezte a finnugorok és az indoeurópaiak közös őshazáját.

Ez az elmélet több szempontból is tévesnek bizonyult. Ráadásul azt is sikerült bebizonyítani, hogy Szibériában a házi méh betelepítése előtt már régóta őshonos volt a poszméh, vagyis a dongó, amelynek mézét gyűjtötték, tehát a méz és a méh szavak nem feltétlenül kötődnek az Urál hegységtől nyugatra lévő területekhez.

Pollenelemzés

László Gyula 1961-ben megjelent *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai* című munkája fontos módszertani előrelépést hozott az őshazakutatásban. László Gyula arra hívta fel a figyelmet, hogy a hosszabb-rövidebb időtartamú hőmérséklet-ingadozások hatására változhattak az életfeltételek, emiatt pedig változhattak a különféle növények és állatok által elfoglalt terület határai is. E változások pollenelemzéssel nyomon követhetők, mivel a pollen (a virágpor) sokáig megőrződik a talajrétegekben. (A pollennel foglalkozó tudományág a palynológia.)

László Gyula az oroszországi pollenelemzések eredményei alapján arra a megállapításra jutott, hogy az uráli őshazát az eddig vizsgált területektől hozzánk közelebb eső helyen kell keresni, mivel az Urál hegység két oldalán a középső kőkor (mezolit) és az újkőkor (neolit) idején annyira hideg volt, hogy akkor az a terület emberek tartós letelepedésére nem volt alkalmas. László Gyula azáltal is új szintet hozott a kutatásba, hogy a régészet és az antropológia eredményeit a nyelvi adatokkal egyenrangúan kezelte az uráli őshaza meghatározásakor. Elmélete szerint az uráli népek őshazája a mai Lengyelország területétől a balti államokon át az Oroszország európai részét nagyjából felező Oka folyóig terjedt. Úgy vélte, hogy a mai uráli népek őse az ezen terület nyugati részén őshonos középső kőkori szvidéri kultúra (a név Swidry lengyel falu nevéből származik) népessége volt.

Hajdú Péter bírálva a fenti elméletet, rámutatott László Gyula érvelésének gyenge pontjaira és nyelvészeti tárgyú tévedéseire. A pollenelemzés azonban bevonult az őshazakutatásba, s annak segítségével maga Hajdú Péter is új elméletet dolgozott ki.

Először is újra elővette azokat az uráli alapszókincshez tartozó szavakat, amelyek felhasználhatók a nyelvészeti paleontológiára alapozott őshaza-meghatározásban. Az állatneveket figyelmen kívül hagyta, és a növénynevek közül is csak mintegy tízet sorolt az alapnyelvi eredetűek közé: hetet az uráli alapnyelvi korszakból származtatott, hármat pedig, amelyeknek nincsenek szamojéd megfelelőik, a finnugor korszakból. Az őshaza helyének meghatározásához felhasznált növénynevek (mind fák nevei, megtalálható köztük a szibériai tajga összes jellegzetes fenyőféléje, valamint néhány igénytelen fafaj: nyárfa, nyírfa stb.) egyaránt jellemzőek a szibériai tajgára és az európai lomboserdő-övezetre.

Az uráli őshaza helyének meghatározásában – Hajdú szerint – kulcsszerepe van a szilfának. Elnevezése a finnugor nyelvekben közös eredetű. A virágpormaradványok elemzése szerint a Kr. e. évezredekben a szilfa területe Európában keleti irányba terjedt. Elérté az Urál

hegység északi részét is a Pecsora folyó felső vidékén. Ugyanerre a területre terjedtek át a nyugat-szibériai tajga felől azok a tűlevelű fák is, amelyek neve a mai uráli nyelvekben közös eredetű. Hajdú Péter úgy vélte, az uráli őshazát ott találhatjuk meg, ahol ezek a fák viszonylag kis területen egymás közelében föllelhetők. A Kr. e. 6-4. évezredben Nyugat-Szibériában, illetve az Urál hegység északnyugati részén ezek a fák előfordulhattak együtt, ezért az uráli alapnépesség hazáját szerinte ott kell keresnünk.

Hajdú Péter őshaza-meghatározása a hatvanas-hetvenes években nagy elismerést váltott ki. A magyarországi nyelvészek körében a kilencvenes évek elejéig teljesen elfogadott volt. Megbecsüléséhez az is hozzájárult, hogy lényegében egybevág a régészet eredményeivel. A Szovjetunióban szintén a hatvanas-hetvenes években alakult ki az a vélemény, hogy az Urál hegység két oldalán található újkőkori Urál-kámai régészeti kultúra az uráli alapnépesség emléke. Úgy vélték, hogy az uráli egység az Urál-kámai kultúrából a korabronzkorban kialakuló voloszovói kultúra nyugatra vándorlása révén kezdett felbomlani, s akkor kerültek a balti finn népek elődei mai lakóhelyükre. A régészek legvalószínűbbnek azt tartják, hogy ez a Kr. e. 3. évezred elején következett be. Az Urál és Káma vidéki régészeti kultúrák szerepéről az uráli népek etnogenezésében Fodor István írt *Verecke híres útján* című könyvében.

Finn és észt kutatások

Az őshaza finn és észt kutatói más nyomon indultak el. Nyelvi adatok helyett a baltikum és finnországi régészeti leletek felhasználásával azt próbálták meghatározni, hogy mikor és honnan települtek be a balti finn népek elődei mai lakóhelyükre. Elfogadták azt a feltételezést, hogy a balti finnek elődei kelet felől vándoroltak be, de úgy vélték, hogy ez már a középső kőkor végén – az újkőkor elején megtörtént, tehát korábban, mint ahogy azt a nyelvészeti paleontológiára alapozó kutatók vélték. Finnországban olyan elképzelés is született, amely az eurázsiai erdőövezetet a Baltikumtól Nyugat-Szibériáig az uráli népek őshazájának tartotta.

Új irányok

Az utóbbi években több új figyelemre méltó elképzelés született, az uráli őshaza kutatása megélénkült. Magyarországon Veres Péter ismertette a legújabb virágporelemzések eredményeit, amelyekből kiderült, hogy a Hajdú Péter őshazaelméletében oly fontos szílfá az Urál hegység déli részein is fennmaradt az utolsó eljegesedés idején bizonyos kedvezőbb éghajlatú területeken (az ún. refugiumokban). Ennek figyelembevételével Veres Péter úgy véli, hogy az uráli őshaza délebbre terült el, mint azt Hajdú Péter korábban feltételezte. Véleménye szerint az uráli őshaza területére dél felől érkeztek azok az embercsoportok, amelyek az uráli őshaza kultúráját és az uráli alapnyelvet létrehozták.

Az elmúlt egy-két évben Finnországban komoly őstörténeti vita bontakozott ki. Milton Nuñez, Kalevi Wiik és Kyösti Julku új nézetet fogalmaztak meg. Véleményük szerint a finnek és a lappok elődei Skandinávia első betelepítői voltak, jóval korábban érkeztek mai lakóhelyükre, és nem is a Volga–Káma vidékéről, mint ahogy azt a finn tudományban általánosan elfogadott nézet hirdeti. Az utolsó eljegesedést követően megkezdődött a jég fokozatos visszahúzódása, és a Kr. e. 13–11. évezredben a mai Németország és Dánia felől egyes embercsoportok észak felé vándoroltak Norvégia atlanti-óceáni partvidékén, ahol a legészakabbi területeket kb. Kr. e. 9000-ben érték el. Nem sokkal ezután az orosz síkság nyugati része felől betelepülők indultak meg a mai Finnország területe felé, Kr. e. 8000-ig fokozatosan benépesítették Finnország déli részét, továbbhatoltak észak felé, és Kr. e. 7500 körül érintkezésbe kerültek a norvég partvidék legészakibb részeire vándorolt közösségekkel. Az új elmélet hívei szerint ezen események következtében kerültek a finnek és a lappok mai lakóhelyükre. Ezekről a népmozgásokról a régészek már korábban is tudtak. A régészeti leletek azonban nem beszélnek, így nehéz dönteni arról, hogy ezek a korai bevándorlók az indoeurópaiakhoz, vagy a finnugorokhoz tartoztak-e.

Makkay János *Az indoeurópai népek őstörténete* című munkájában úgy vélte, hogy a Finnországtól Nyugat-Szibériáig tartó, ma erdővel borított terület benépesülése a Kr. e. 10–7. évezredtől indult meg. A jéghatár északra húzódását követő vándorlásnak két iránya volt, az egyik a mai Ukrajna felől, a másik a Volga alsó folyásától indult ki. Ez a vándorlás Kr. e. 4000 táján már befejeződött. Az ukrainai területek, a Dnyeper alsó folyása felől vándorlók útja egyenes volt a Baltikum és Skandinávia felé, míg az Alsó-Volga felől a népesség az előbb említett vándorlási iránnyal párhuzamosan északabbra jutott, és onnan fordult Finnország és Skandinávia felé.

Az új nézetek még nem szilárdultak meg, jelentős vita zajlik körülöttük. Annyi bizonyosan állítható, hogy amint az Urál vidéki őshazát valló hagyományos elképzelés nem tudta teljes bizonyossággal meghatározni, hogy miként történt ebből az őshazából a kirajzás nyugati irányba, úgy az új finn elképzelés nem tud választ adni a keleti finnugorok őshazájának kérdésére. Kombinálva az új finn és magyar elméleteket, talán arra gondolhatunk, hogy a jéghatár északra húzódását követő népesség egyszerre szállta meg az eurázsiai erdőöveget Baltikumtól Nyugat-Szibériáig tartó részét, és ezt a széles sávot tarthatjuk az uráli őshazának. Ez sem tekinthető azonban végleges eredménynek. Az elkövetkező időszak igen mozgalmas lesz az őshazakutatásban, még érdekes új nézetek, elméletek várhatók.

(Klíma László)

Az uráli népek őshazája és őstörténete

Az uráli (finnugor és szamojéd) nyelvekben lévő nagyszámú szókinszbeli és nyelvtani egyezés kétségtől arra utal, hogy e népek távoli elődei valaha egymás közelében éltek, s nagyjából egy nyelvet vagy igen közeli nyelvjárásokat beszéltek. A nyelvtörténeti vizsgálatok azt is vitathatatlaná tették, hogy ez az „együttélés” igen régi időkben lehetett, feltehetően a mezolitikum (átmeneti kőkor) és a neolitikum (újkor) időszakában. A kutatók a 18. század vége óta igyekeznek lokalizálni azt a területet (vagy „őshazát”), ahol az uráli ősnép élhetett. A különböző elméletek számos ilyen őshazát jelöltek meg a Szaján-hegységtől Közép-Lengyelorszáig és Skandináviáig. Jelenleg az a felfogás ítéltető a legvalószínűbbnek, amely Hajdú Péter nyelvtörténeti és V. N. Csernyecov régészeti úton kialakított elképzelésének kombinációján alapul. Eszerint a késői mezolitikum és a korai neolitikum időszakában (nagyjából a Kr. e. 6–4. évezredben) az uráliak ősei az Urál hegységtől keletre és nyugatra elterülő vidékeken éltek, a kelet-európai és nyugat-szibériai erdős övezetben. (Az Ob–Irtis és Káma vidéken.)

E felfogást a nyelvtörténeti, embertani és régészeti adatok egyaránt támogatják. A nyugat-szibériai régészeti emléktárhely nem a keletebbi szibériai területek emlékeivel mutat hasonlóságot, hanem az Uráltól nyugatra fekvő területekével. Az Urál keleti oldalán lévő sziklarajzok számos jele megtalálható az egykori lakosság agyagedényeinek díszítőmotívumai közt, ez utóbbiak pedig a ma is ezen a vidéken élő obi-ugorok népművészetében. Az egykori uráli népesség embertani alkata közbülső helyet foglalt el az europid és a mongolid rassztípus között, s ezeket az ősi vonásokat ma leginkább a mansyik (vogulok) körében figyelhetjük meg. Mindez arra utal, hogy a szakirodalomban használatos „uráli ősnép” és „uráli ősnyelv” fogalma nem csupán tudományos rekonstrukció, mint egyes kutatók vélik, hanem jóval több annál: egykor valóban létezett ilyen uráli ősnépesség.

Jóval kevésbé valószínű az a napjainkban eléggé divatos felfogás, amelynek értelmében az uráliak ősei az őskőkorban (paleolitikumban) óriási területeken (Skandináviától Nyugat-Szibériáig) szétszóródva éltek Eurázsia északi övezetében, s ők alkották e vidékek első népességét a jégtagaró visszahúzóódása után. A paleolitikumban ugyanis a vándorló, kis vadász-közösségek még nem alkothattak állandó, azonos nyelven beszélő etnikai közösségeket, ilyenek csak akkor jöhetnek létre, amikor egy-egy területen viszonylag nagyszámú, állandóan megtelepült lakosság élt, amelynek egyes közösségei közt folyamatos nyelvi és kulturális kommunikáció alakult ki. Ez az időszak e területeken, legkorábban a mezolitikum korszaka volt.

Az uráli nyelvi egység valószínűleg már a neolitikum korai időszakában felbomlott (talán a Kr. e. 4. évezredben), amikor a finnugorok és a szamojédok ősei közötti nyelvi kapcsolatok erősen meglazultak. A finnugor egység minden bizonnyal a neolitikum késői szakaszán, vagy a bronzkor kezdetén – a Kr. e. 2000 körüli évszázadokban – bomlott fel. Ebben az időszakban az ugorok (a mai obi-ugorok és magyarok ősei) az Uráltól keletre éltek, a finnugorok pedig a kelet-európai erdővidéket népesítették be az Uráltól egészen a Baltikumtól nem messze eső területekig. Ez idő tájt a finnugor nyelvet beszélő népcsoportok a kelet-európai erdőövezetben jelentősen kiterjesztették nyugati irányban szállásterületeik határát. Minden

bizonynal zömmel finnugor nyelvű lehetett a voloszo-vói műveltség lakossága a Középső- és Felső-Volga vidékén a Kr. e. 2500 és 1500 közötti időben.

A finnugorság korai történetében igen jelentős szerepet játszottak a nyelvi és kulturális kapcsolatok a szomszédos népekkel, amelyek nyomait e nyelvek máig megőrizték. Innen tudjuk, hogy szomszédaiak e korszakban az indoeurópai nyelvcsalád népei voltak és szoros kapcsolatban álltak a paleoszibériai népek (jukagirok, ketek) őseivel is. Kr. e. 2000 és 1000 között (a bronzkorban) különösen fontos szerepet kaptak a finnugor népek életében a tőlük délebbre élő népcsoportokkal való kölcsönhatások. A kelet-európai és nyugat-szibériai steppéken ebben az időben indoeurópai (minden bizonynal ősiráni) nyelvű földművelő és főként állattartó népcsoportok éltek, akik ismerték a fém előállításának fortélyait is. A velük való kapcsolatok révén terjedt el ekkor a finnugorság körében a termelőgazdálkodás (földművelés és állattartás), továbbá a fémművesség ismerete. Erre utal az is, hogy a finnugor nyelvek többségében a háziállatok és a fémek nevei zömmel ősiráni eredetűek.

Az Ob–Irtis–Isim vidékén élő ugarság déli szomszédságában a Kr. e. 17–16. században kialakult szintastai régészeti kultúra ősiráni nyelvű lakossága (a mai Cseljabinszk körzetében) valóságos városi civilizációt hozott létre. Városias jellegű településeik voltak, bonyolult szerkezetű építményekkel, elhunytjaik mellé a faszervezetű sírkamrákba kétkerekű harci szekeret helyeztek a felszerszámozott ígáslovakkal egyetemben. Az északi szomszédságukban élő ugor népcsoportok az ő révükön sajátították el a termelőgazdálkodást és a szekerezést. Ezt igazolja, hogy a magyar *tehén, tej, nemez, szekér* szavak ősiráni eredetűek, a *ló, nyereg, fék* (= zabla) szavak, valamint a 'másodfű ló' és 'harmadfű ló' (= két- ill. hároméves csikó) kifejezések megfelelői megvannak a manysik (vogulok) és hantik (osztjások) nyelvében is. Az ugorok többsége ekkoriban nem az északi tajga övezetében, hanem az erdővidék déli részén és a ligetes steppe sávjában élt. A Kr. e. 2. évezred közepén az Omszk és Tomszk közötti területeken alakult ki az ún. szejma–turbinói típusú fejlett színvonálú bronzművesség, amelynek termékei hamarosan elterjedtek a kelet-európai finnugorság által lakott terület nagy részén is.

A termelőgazdálkodás és a fémművesség széles körben elterjedt a bronzkorban a kelet-európai finnugorság körében is, kivéve az északi területek lakosságát. Itt a bronzkor végén és a vaskor elején olyan régészeti kultúrák alakulnak ki, amelyek népességében a balti, volgai és kámai finnugorok elődeit sejthetjük, s az anyagi kultúra hagyományai egészen a középkori egyes finnugor népekig követhetők.

A kora vaskori ananyjinói régészeti műveltség (Kr. e. 8–3. sz.) népessége nagy valószínűséggel a mai udmurtok és komik őseivel azonosítható. Innen nyugatra a Volga jobb partján elterülő gorogyeci műveltség népességéből alakultak ki később a mordvinok és a muromák, ez utóbbiak emlékét ma már csak Murom városának neve őrzi. A marik (cseremiszek) kialakulásában a gorogyeci lakosságon kívül a Vjatka-vidéki – ananyjinói eredetű – népességének volt döntő szerepe. A Felső-Volga és a Baltikum vidékén az ún. textildíszes kerámia kultúrájának népességében sejthetjük a balti finnek és a későbbiekben az orosz lakosságba beolvadt merjá és mescserek őseit.

A balti finn népek nyugati csoportjának (finnek, észtek, lívek) kultúrájában igen jelentős nyomokat hagyott a szomszédos baltiak és germánok hatása. A két finn törzsi csoport (suomi és häme) valamikor a vaskorban telepszik meg a mai Finnország déli részén. A 7–9. századtól a balti finnek keleti csoportja (izsórok, vótok, vepszék, karjalaiak) a keleti szlávok északi

néptörzssével kerül egyre szorosabb kapcsolatba, a novgorodi szlovénekkal. Az északról ide költöző normannok is közvetlen szomszédaikká válnak. A középkori Novgorod lakosságának egy részét is ők alkották. Az itt előkerült nyírfakéregre rótt szövegek közt balti finn nyelvű is akad. Az orosz nyelvűvé vált Novgorod a balti finnek egyre nagyobb területeit vonta ellenőrzése alá, s az itt élő finnugor eredetű lakosság jelentős részét asszimilálta.

A Felső- és Középső-Volga vidékén élő volgai finnugor népek területét a 9–10. században érte el a szláv terjeszkedés. A merják, mescserek, muromák, mordvinok és cseremiszek neve gyakorta szerepel a korai orosz évkönyvekben. Régészeti emlékanyaguk is azt bizonyítja, hogy az itt élő finnugorok társadalmának fejlettsége ekkoriban jutott el az államalkotás küszöbére, fegyveres csapataik részt vettek a kijevi állam megalakulásával kapcsolatos harcokban. Önálló államszervezete azonban egyiknek sem alakult ki, területük az orosz állam, illetve az orosz fejedelemségek fennhatósága alá került. Az orosz hódítás a pravoszláv egyház és az asszimiláció terjedésével járt együtt. A merják és mescserek teljesen orosz nyelvűvé váltak a középkorban. Ugyancsak eltűntek az Oka folyó mellett élő muromák, csupán a volgai finnugorok két keletebbre élő csoportja, a mordvinok és a marik őrizték meg ősi nyelvüket és műveltségüket.

A Volga és a Káma egybeszakadásának vidékén a 8. században egy jelentős létszámú török nyelvű népesség, a délről ide húzódó volgai bolgárok telepedtek meg, akik 922-ben alapítottak itt muzulmán államot, s országuk egészen a 13. századi mongol hódításig állott fenn. Évszázadokon át ők voltak a kámai finnugorok (udmurtok és komik) déli szomszédai, nyelvi és kulturális hatásuk azonban a marik és mordvinok körében is érvényesült. A komik igen korán kapcsolatba kerültek a novgorodiakkal, akikkel élénk kereskedelmet folytattak.

A Nyugat-Szibériában élő ugarság a vaskorban (a Kr. e. 8. századot követően) a steppevidéket lakó iráni nyelvű szarmaták északi szomszédságában élt. Ebben az időben terjedt el az eurázsiai steppevidéken az újfajta vándorló-legeltető pásztorkodás, más néven a nomadizmus. Erre az életmódra tértek át a délebbre élő ugor csoportok is. Valószínű, hogy az új gazdálkodási mód következtében vált önálló etnikummá (néppé) egyik csoportjuk, az ősmagyar-ság, amely áttért a mozgékonyabb, nomád életmódra. Valószínűleg az ősmagyar-ság és néhány más ugor csoport hagyatékát láthatjuk az Irtis–Isim-vidéki vaskori szargatkai kultúrában. A nagy nomád népvándorlások következtében, időszámításunk kezdete után jelentősen átalakult az eurázsiai steppe etnikai arculata. A 3–4. században a hunok által megindított nagy népmozgás hozott először nagy létszámú belső-ázsiai eredetű török nyelvű népcsoportokat a nyugat-szibériai és kelet-európai steppékre. A 6. sz. közepén kialakult belső-ázsiai Türk Birodalom újabb nagy népmozgást váltott ki. Az ősmagyar-ság is ekkor kényszerült elhagyni nyugat-szibériai szálláshelyét, s költözött a Volga és az Urál közti területre, ahol az ő hagyatékuknak vélhetjük a kusnarenkovói kultúra emlékeit. Velük nagyjából egy időben más, délebbi ugor csoportok is nyugati vándorútra keltek, s a Káma folyó vidékén telepedtek meg. (A későbbi obi-ugorok más csoportjai még a vaskorban északabbra vándoroltak az Ob alsó szakaszának vidékére.)

Az ősmagyar-ság jelentős (nagyobbik) része a 8. század közepe körül hagyta el baskíriai hazáját, valószínűleg a délről ide költöző volgai bolgárok nyomására. A Don–Donyec–Azovi-tenger vidékére költöztek, a kazár kaganátus területére. Innen 850 körül nyugatabbra, a Dnyeper és Dnyeszter közti Etelközbe tették át szálláshelyüket, majd 895-ben foglalták el végleges hazájukat, a Kárpát-medencét.

Az obi-ugorok ősei a korai középkorban még óriási területeken éltek. Az Urál nyugati oldalára húzódott csoportjaik (amelyek a vogulok ősei voltak) a Káma, Vicsegda és mellékfolyói mentén éltek, ahol egészen a 17–18. századig kimutathatók, nyomaikat helynevek sokasága őrzi. Ekkorra azonban kénytelenek voltak az Urál keleti oldalára költözni. Az Irtis vidékén és a barabai steppe északi sávjában élő ugorokat pedig a török nyelvű népek asszimilálták, a 6–13. század közötti időszakban a barabai és irtisi tatárok közé olvadtak be. Az újkorban az obi-ugorság szállásterülete tehát kizárólag a nyugat-szibériai tajga és tundra övezetére korlátozódott, ahol korábbi életmódjuk szükségszerűen teljesen átalakult. Régi életmódjuk és kultúrájuk emlékét mára csupán gazdag folklórjuk és hitviláguk őrizte meg; ezek tanúskodnak egykori lőtartó múltjukról. Hitviláguk és díszítőművészetük megőrizte ősi kapcsolataik nyomait is a déli iráni nyelvű népekkel.

Mai ismereteink szerint a szamojédok ősei, különválásukat követően az ugorságtól keletrre éltek a nyugat-szibériai erdős és tajga övezetben. Egyes csoportjaik minden bizonnyal a bronzkor végén és a korai vaskorban húzódtak csupán dél-délkeleti irányba az Ob felső szakaszának vidékére és a Szaján-hegységbe. (Ma már nem látszik igazolhatónak az a korábbi feltevés, hogy a szamojédok ősei még a neolitikumban a Szaján–Altaj vidékére költöztek volna, s később innen vándoroltak északra és nyugatra.) A szajáni szamojédok már a történeti időkben veszítették el nyelvüket és asszimilálódtak. (Legtovább – a hetvenes évekig – a kamasszok nyelve élt.) A déli szamojédok (a szölkupok ősei) kapcsolatba kerültek a délebbi iráni, majd török nyelvű népekkel, akiknek műveltségi hatása jelentős szerepet játszott életükben. Az északi szamojéd népek életében igen fontos mozzanat volt, hogy körükben a vaskorban elterjedt a réntartás (nyenyecék, enyecék, nganaszanok). Ezen életmód következménye, hogy a nyenyecék lakóterülete hatalmas távolságokra terjedt ki Szibériától Skandináviáig.

Az uráli népek ősi történelme jól példázza, hogy e népek valaha jóval nagyobb területet népesítettek be mint manapság, később jelentős csoportjaik asszimilálódtak. Urali népek és nyelvek tűntek le a történelem színpadáról, egyes népek létszáma pedig jelentéktelenné zsugorodott. Gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésük a régi korokban lépést tartott az említett eurázsiai régiók általános fejlődésével. Később az erősebb szomszédok nyomására volt kénytelen több finnugor nép is a zord északi vidékekre költözni (obi-ugorok), ahol fejlődésük megrekedt, majd degradálódott. A 19. századi kutatók már ebben az állapotban találták őket, s ebből gyakran azt a téves következtetést vonták le, hogy e népek „ősi állapotukat” őrizték meg. A magyar kutatók közül például többen vélték úgy, hogy az obi-ugorok az ősi ugor kor állapotát őrizték meg, s ezért több kísérletet tettek arra, hogy beigazolják: a magyarság soha sem élhetett ilyen körülmények között, tehát eredetileg nem ugor, hanem török eredetű nép lehet, amely csupán nyelvét vette át az obi-ugoroktól. Az őstörténeti vizsgálatok ma már e kérdés felvetését is megfosztották jogalapjuktól. Az egyes finnugor népek fejlődését az adott földrajzi régióban kialakult etnikai és hatalmi szituáció határozta meg. Ezzel magyarázható, hogy közülük a történelem folyamán csupán három nép (a magyar, a finn és az észti) hozhatott létre önálló államot. E zömében kis létszámúvá zsugorodott népek azonban rendkívül gazdag kulturális örökséggel rendelkeznek, még a néhány ezer főt számlálók is. E rendkívül sok ősi elemet őrző műveltség így valóságos gyöngyszeme az egyetemes emberi kultúrának.

(Fodor István)

Az uráli és magyar őshaza meghatározása a legújabb adatok fényében

Jóllehet a mézelő méh igencsak kis állat, ennek ellenére éppen egy évszázadon át elég nagy problémát okozott a finnugorok kiindulási területének meghatározásában; olyannyira, hogy egyebek között ezen kis rovar miatt került sor a magyar tudományosságban – ha csak időlegesen is – a marxizmus áltudományos „elméletének” elterjesztésére, ami újabban megint megjelent. Molnár Erik ugyanis, aki intenzíven foglalkozott a finnugor és magyar etnogenezis kutatásával, azért tette éles bírálat tárgyává a nyelvészeti paleontológia módszerét, mert ez a koncepció a mézelő méh spontán elterjedési körzetéből kizárta nemcsak az Urálon túli vidéket, hanem Közép-Ázsiát is, amely területek érintkezési pontjában, az Altaj hegység környékére szeretne volna ő maga rokon népeink őshazáját helyezni.

A kutatók többsége ugyanis hazánkban és külföldön egyaránt, immár több mint száz éve – beleértve ebbe a legújabb munkákat is – olyan őshaza-koncepció mellett foglalt állást, amely szerint a finnugor népek legrégebbi közös szállásterülete Európában volt. Ennek megfelelően a finnugor őshazát az Urál hegységtől nyugatra, a Közép-Volga szélesebb környékére, a Káma és a Belaja vagy az Oka folyók vidékére lokalizálták. E maig népszerű őshazafelfogásnak a kialakításában alapvető szerepe volt Köppen (1833–1907) orosz földrajztudósnak, aki elsőként alkalmazta konzekvensen a finnugrisztikában az életföldrajzi módszert, és ezen belül a híres mézelőméh-érvet, amely a legújabb munkáig fő argumentummá vált az őshazakutatásban. Érdekes, hogy nem az 1886-ban írt alapvető monográfiájának anyagát ismerte meg a nemzetközi és a hazai tudományos közvélemény, hanem az ennek mondanivalóját röviden, ráadásul torzított formában ismertető német nyelvű tanulmányát, amelyet néhány évvel később adott ki külföldön (1890).

Köppen, aki maig ható módon elsőként foglalkozott a finnugor őshaza területének meghatározásával, a vadon élő mézelő méh szibériai elterjedését W. Radloff 1884-ben kiadott műve nyomán viszonylag késői időre datálta; az orosz telepesek kaptáros méhészkedésének a 18. század vége felé az Altaj hegység közelében való meghonosodásával hozta közvetlen összefüggésbe. Ennek következtében a mézelő méhnek az Uráltól keletre, azaz Nyugat-Szibériában való őshonosságát Köppen nyomán – Linnus, Hämäläinen, Zichy István és Fodor István kivételével – minden kutató egészen mostanáig kategorikusan cáfolta, még azok is, mint például V. N. Csernyecov (1905–1970), akik Szibéria nyugati részén keresték a finnugorok legősibb szállásterületét. Múlt század végi munkájában Köppen azt hangsúlyozta, hogy az Urál hegységtől keletre eső szibériai területeken – akárcsak Turkesztánban – a vadon élő mézelő méhet az ott élő őshonos népek az oroszok betelepülése előtt állítólag egyáltalán nem ismerhették. Mivel pedig a finnugor népeknek kétségtelenül közös elnevezésük van nemcsak a mézre, hanem a méhre is, így szerinte az őshaza területét az életföldrajz alapján nem lehet Észak-Ázsiában (az Altaj környékén) feltételezni, hanem inkább Kelet-Európába kell lokalizálni, mégpedig a vadon élő mézelő méh általa feltételezett spontán elterjedési körzetén belül, az Urál hegységtől nyugatra, nevezetesen a Közép-Volga szélesebb környékén. E hagyományos és széleskörűen elterjedt Köppen-féle hipotézis a vadon élő mézelő méh múltbeli, vagyis a 18. század vége előtti állítólagos hiánya miatt Nyugat-Szibériá-

ban megalapozatlanul kizárta az Urálon túli területeket a finnugor őshaza feltételezett helyszínei közül, akarva-akaratlanul zsákutcába juttatva a kutatást. A külföldi tudósok, beleértve Linnust és Hämäläinent is, nem értek hozzá Köppen orosz nyelvű 1886-ban kiadott monográfiájához. Munkácsi Bernát kivételével azonban ezt senki sem volt hajlandó elismerni, ami egy sor félreértésre vezetett.

Szeretnénk felhívni a figyelmet néhány, az őshaza meghatározása szempontjából fontos körülményre, amely mostanáig teljesen ismeretlen volt a kutatás előtt. Nemrég ugyanis kiderült, hogy a lombos erdő egyik fontos refugiuma éppen az Urál hegységben volt, és nem a Kárpátokból került a szil, a hárs, a tölgy a Volga–Káma vidékére, sőt Nyugat-Szibériába, ahogyan azt László Gyula, Róna-Tas András, Somogyi Sándor és mások feltételezték. Az utóbbi időben előkerült, de részben már Köppen munkájának megírása előtt is publikált, azonban általa és követői által következetesen negligált adatok, de különösen az újabb palynológiai elemzések alapján felül kellett vizsgálnunk a vadon élő mézelő méh spontán elterjedési körzete keleti határára vonatkozó, eddig téves feltevését, és ezzel kapcsolatban a finnugor, sőt uráli, ugor és magyar őshazára vonatkozó lokalizációs kísérleteket. Egyre több helyről van értesülésünk ugyanis a 18. század vége előtről a nyugat-szibériai vad mézelő méhekről, méghozzá nemcsak a délibb részekről. Más szóval, az erdei méhészetet ezek alapján Szibériában nemcsak az Altaj hegység környékén adatolhatjuk. Ennek ösiségét Hämäläinen és Linnus ugyan bizonyították, bár a vadon élő mézelő méh nyugat-szibériai elterjedését tévesen csak az Altaj környékére korlátozták (Novokuznyeckig). Valójában az Altajtól jóval északabbra, az Urálon túl is, a hegységhez közvetlenül csatlakozó vidéken, a Középső-Obig bezárólag adatolhatjuk a mézelő méh spontán elterjedését. Erre vannak közvetlen és közvetett bizonyítékaink. Így továbbra sem fogadható el Köppen és Radloff hibás feltételezése, miszerint a vadon élő mézelő méh elterjedése Szibériában nem természetes jelenség lett volna, hanem az orosz telepesek kései házi méhészkedésével volna közvetlen összefüggésben a 19. században.

Köppen téves hipotézisből indult ki tehát. Félrevezette a Szibériára vonatkozó korai orosz írásos források hiányos ismerete, hiszen ezek, véleményével szemben igenis utalnak a méhészkedésre. Schmidt Éva hívta fel a figyelmünket, hogy Bahrusinnak sikerült a kunguri levéltár anyagában az őshazakutatásunk előtt eddig ismeretlen dokumentumra lelnie, amely a Felső-Tagil mentén élő vogulok nagyarányú erdei méhészkedését bizonyítja, jóval a 18. század előtti időből, nevezetesen az 1668 és 1669 közötti időszakból. Köppen, bár – követőitől eltérően – az Altajban vadon élő, Radloff által felfedezett mézelő méhekről tudott, ezeket Radloffhoz hasonlóan tévesen, elvadult, kaptárakból kiszabadult házi méhként igyekezett értelmezni, minthogy létezésük ellentmondott koncepciójának.

Köppen nemcsak V. V. Verbickij 1875-ben kiadott művét nem ismerte az Altajban élő népek méhészkedéséről, hanem a neves holland tudós utazó, N. Witsen két évszázaddal hamarabb, 1692-ben megjelent, Oroszországot bemutató könyvét, a „*Noord en Oost-Tartarye*”-t sem. Ebben a szerző szól az Irtyis folyó környékén élő déli osztják csoport 17. századi erdei méhészkedéséről. ([Az osztjákoknak] „Szokásuk, hogy kidöntik az öreg fákat, amelyekbe aztán méhek költöznek. A mézet ezután fakéregből készült kosarakba gyűjtik.” – l. a mű Mikola Tibor által kiadott német nyelvű fordításának 32. oldalát. Studia Uralo-Altaica 7. Szeged 1975.) Idevágó adalékot szolgáltatott Reguly Antal is, akinek méhre (azaz ’mécsei-

nálóra'-ra) és hársfára vonatkozó nyelvi adatait Köppen könyvét jóval megelőzően Hunfalvy Pál tette közzé „*A vogul föld és nép*” című összefoglaló művében.

Ezen túlmenően a nyugat-szibériai pollenelemzések már a középholocén (Kr. e. 5. évezred) elejétől kezdve egyértelműen bizonyítják, hogy folyamatosan voltak olyan lomboserdőtársulások, amelyben a méhek megfelelő életföldrajzi feltételekre lelhettek az Urálon túl is. Eddig nem volt ismert az sem, hogy a hárs, amellyel a mézelő méh szoros szimbiotikus kapcsolatban áll – akárcsak a szil, sőt a tölgy és a mogyoró – a lombos erdő dél-uráli mellék-refugiumából már igen korán elterjedt nemcsak a hegység európai, hanem ázsiai oldalán is, és a Kr. e. 5. évezredben (4800 körül) a Középső-Ob és az Irtyis alsó folyásának vidékén is megjelent. (A tölgy és a mogyoró azonban később eltűnt Nyugat-Szibériából és az obi-ugorok nyelvéből.) A lombos erdő fent említett fái, valamint a Nyugat-Szibériában széleskörűen elterjedt fűz-, nyár- és nyírfák jelentős mennyiségű virágport, nektárt és más méznyersanyagot jelentenek a mézelő méhek számára. Ezt a tényt mostanáig nem vette észre a mézelő méh érvét alkalmazó őshazakutatás. Nem számolt azzal sem (bár a biológus szakemberek régóta tudják), hogy a felsorolt fák mellett még a fenyőfélék is – amelyek az Urál hegység mindkét oldalán honosak – mézharmatot termelnek, amit Nyugat-Szibériában a délibb részek méhei és az északibb vidékek dongói jól hasznosítanak. A fenyőfák mézharmatából (édesharmatából) a méhek emberi fogyasztásra is alkalmas mézet készítenek. Ez nem más, mint a híres szibériai fenyőméz, amely hasonlóan az ausztriai, németországi, szlovákiai és erdélyi, valamint magyarországi fenyőmézhez (havasi mézhez), sötét színű és rendkívül illatos. A hazánkban kevésbé ismert fenyőméz Kelet- és Közép-Európa hegyvidékein – ugyanúgy, mint Nyugat-Szibériában – a lucfenyő, az erdei fenyő, a vörösfenyő és a jegenyefenyő mézalapanyagából, vagyis mézharmatból készül.

A finnugor őshaza határainak az eddiginél pontosabb meghatározása szempontjából alapvető jelentőségű, hogy Nyugat-Szibériának az Urálhoz közvetlenül csatlakozó délnyugati részein jól ismertek nemcsak a különféle hárs- és szilfajták, hanem a fűz, a nyár és a nyír, valamint a fenyőfélék is. Ezek a fák egytől egyig méznyersanyag-termelő növények. Az előbbieket virágport és nektárt, az utóbb említett fenyők pedig mézharmatot biztosítanak az Urál erdőövezetének déli sávjában a több ezer éve honos méhek számára. Ezért egyáltalán nem véletlen, hogy az Uráltól keletre, a vogulok és osztjákok déli csoportjainál a 17. század második felében jelentős erdei méhészkedést regisztrálhattak a korabeli írásos források. Sajnos, ezt nemcsak Köppen, de neves külföldi és hazai követői sem vették észre. Így Paasonen, Setälä, Patkanov, Linnus, Hämäläinen, Itkonen, Csernyecov, Potapov, Munkácsi Bernát, Gombocz Zoltán, N. Sebestyén Irén, Zsirai Miklós, Bárczi Géza, Moór Elemér, László Gyula, Bartha Antal és mások nem tudtak az Urál és az Altaj közötti szibériai erdős térség sávjában a mézelő méh meglétéről, még kevésbé őshonosságáról. Pedig a méheknek mézharmatot adó tajgai fenyőfélék – nevezetesen a lucfenyő, az erdei fenyő, a vörösfenyő és a jegenyefenyő –, illetve a virágport termelő nyír-, nyár- és fűzfák nevei mind kimutathatók az uráli alapnyelvben. Ez pedig azt jelenti, hogy rokon népeink elődei nemcsak a finnugor, hanem már az uráli őshazában, legalábbis annak délibb részein ismerték mind a mézet, mind a méhet, még ha nem is nőttek volna ott a lombos erdő fái. Ez azonban egyáltalán nem kizárt, sőt biztos, mivel az Urál déli része a lombos erdő fáinak egyik fontos refugiuma (menedéke) volt a jégkorszak végén. Az azonban, hogy az ősi finnugor méhészetre utaló terminológia valóban indoeurópai átvétel, mégsem jelenti azt, hogy legközelebbi nyelvrokonainkat az Urál

körüli erdőkben vadon élő mézelő méhvel és a primitív erdei méhészkedéssel a jövevény ősirániai vagy a tochárok ismertették volna meg, ahogy eddig a kérdéssel foglalkozó kutatók – Linnus, Gunda Béla és N. Sebestyén Irén – feltételezték.

A méh elnevezése ugyanis nemcsak a finnugor nyelvekben idegen átvétel, hanem az indoeurópai nyelvekben is, illetve a kínában és a japánban, ahová másodlagosan került. Az indoeurópai alapnyelvben a mézre és méhre utaló szavak kaukázusi, pontosabban északkaukázusi nyelvi forrásból származnak, csakúgy mint az állattartásra és a földművelésre vonatkozó szavak, amelyek a sumerban is szubsztrátumeredetűek. Itt jegyezzük meg, hogy Elő-Ázsiában mind az indoeurópaiak, mind a sumerok jövevények, jóval a „neolitikus forradalom” kezdete után jelentek meg. Anatólia a kaukázusi népek őshazája, és nem az indoeurópai és altaji népek, avagy a magyarok kiindulási területe. Viszont valóban ősi a Közel-Keletről elvándorló kaukázusi etnikumú etruszkok nyelvében meglévő méz szó, mely bizonyítja, hogy Sz. A. Sztarosztyin akadémikus kifogástalanul rekonstruálta a proto-kaukázusi alapszót (amely a sémi nyelvekben is kimutatható a finnugor és indoeurópai nyelvek mellett). A kínában a méh elnevezése szintén indoeurópai, nevezetesen tohár eredetű. Az indoeurópaiaknál – akárcsak a finnugoroknál – a méh a női termékenység szimbolizálta, ezért tabunak számított, s emiatt kellett megnevezéséhez idegen szót átvenni, jöllehet az erdei méhészkedést minden etnikum ismeri, ha megfelelő természeti környezetben él.

A felsorolt adatok figyelmen kívül hagyása következtében az Urálon túli területeken a mézelő méh spontán elterjedését az elmúlt korokban, mi több, endemikus voltát, vagyis őshonosságát Nyugat-Szibériának az Urálhoz közel eső körzetében a finnugrisztikai kutatás szinte mostanáig kizártnak tartotta. Ez a feltételezés sokáig félrevezette őshazakutatásunkat. Az Urálon túli szibériai területeket – különösen, ahol a lombos erdő fái nőnek, és a vadon élő mézelő méh ismert – nem zárhatjuk ki a finnugor őshaza számba jöhető helyei közül.

Kiegészítésként meg kell még jegyeznünk, hogy az erdei aljnövényzettel, a sztyeppi fűfélékkel és a borókával, illetve a mocsaras területek vízinövényeivel mint mézadó virágzó növényfélésekkel az életföldrajzi kutatás eddig egyáltalán nem számolt, pedig a méhészet etnológiai és európai néprajzi elemzése alapján ezek egyáltalában nem elhanyagolhatók.

Az uráli, illetve a finnugor őshazát az Urál hegység mindkét oldalán elhelyezkedő mezolitikus és neolitikus régészeti kultúrák területére kell lokalizálni, amelyek azonálisan több földrajzi övezetet átfogtak és a helyi paleolitikumra vezethetők vissza. Baskíriában a „Kapovaja piserá” paleolit barlangrajzait az ősuráliak hagyatékának kell tartanunk.

A finnugor nyelvközösség felbomlása legnagyobb valószínűséggel a Kr. e. 2600–2100 közötti időszakra tehető. De nemcsak azért, mert a glottokronológia erre a periódusra teszi nyelvcsaládunk felbomlásának idejét – ennél sokkal megalapozottabb fogódzók is akadnak. Véleményünk szerint rokon népeink egymástól való elválását azért kell a Kr. e. 3. évezred második felére tenni, mert az erdő történeti, paleoklimatikai és ökológiai adatok leginkább ezt a periódust valószínűsítik. Nemcsak arról van szó, hogy Kr. e. 2600–2100 között a lombos erdő északi és keleti határa alapvetően megváltozott, akárcsak a tajga északi határa, hanem még fontosabb, hogy ekkor az Urál környéke nagy mértékben elmocsarasodott. Ez azért történt az erdőv határának módosulásával párhuzamosan, mivel a Kr. e. 3. évezred második felében ment végbe a holocén nagy klímaromlása, az első kisjégkorszak beköszöntése, amely jelentős ökológiai változással járt Észak-Euráziában, így az Urál melléki finnugor őshaza területén is. Klimatikai okok következtében az Urál hegység mindkét oldalát magába foglaló

őshaza területének kisebbedése ment végbe a hirtelen bekövetkezett és katasztrofális jellegű elmocsarasodás miatt. Makkay János nem ismeri a vonatkozó orosz nyelvű szakirodalmat, ezért téved, amikor azt hiszi, hogy Nyugat-Szibéria területe a paleolitikum óta mocsárvidék volt. Az eneolitikummal kezdődő mocsarasodás viszonylagos túlnépesedéssel járt rokon népeink elődei között, és a finnugorok egy részének elvándorlását váltotta ki eredeti szálláshelyükről. Ez régészetileg nyomon követhető, legalábbis a finnugor őshaza keleti felében, nevezetesen a Nyugat-Szibéria ligetes-sztyeppes tájairól kiinduló és az Északi Sarkkör felé tartó több ökológiai övezetet interzonálisan átszelő migrációban.

A finnugor őshaza nyugati részéről, az Urál európai oldaláról kiinduló vándorlás azonban régészetileg kimutathatatlan. Ennek az a valószínű magyarázata, hogy a finn-permi csoportok nyugati irányú, a Balti-tenger felé történő elmozdulása az Urál északi része és Fennoskandia között húzódó tajgaövezettől délebbre fekvő lombos erdő zónájában egymű földrajzi körülmények között ment végbe. Az azonos ökológiai övezetben történő migráció régészeti nyomai minimálisak, nehezen mutathatók ki.

A magyarok elődeinek északról, az Urálon túli ugor őshazából, a lombos erdőövezet délkeleti széléről dél felé, a sztyeppére történő elvándorlását ugyancsak az elmocsarasodás válthatta ki, mégpedig a szubboreális klímaperiódus végén. A Kr. e. 12. század körül beköszöntött egy újabb klímamotlás, amely a holocén kor legjelentősebb lehűlésének számít. Ennek következtében a Kr. e. 12. század után őseink kénytelenek voltak elhagyni egyre jobban elmocsarasodó szállásterületeiket, mivel Észak-Eurázsia humid (nedves) klímája Nyugat-Szibériában létrehozta földünk legnagyobb mocsárvilágát. Az ősmagyarok minden valószínűség szerint a Kr. e. 12–10. század között kerültek az erdő zónájából a sztyeppövezetbe. Ezt az ökológiai okok által kiváltott vándorlást tükrözi az andronovói jellegű cserkaszkuili régészeti kultúra beékelődése a sztyepp zónájába. Őseink a Kr. e. 2–1. évezred fordulóján váltak klasszikus lovasnomádokká, amikor a 12–7. évszázad között az eurázsiai sztyeppi nagyállattartás mint gazdasági-kulturális típus kialakult. A Kr. e. 12. századdal kezdődő klímamotlás hatására az uráli antropológiai típussal rendelkező cserkaszkuili déli ugor – ősmagyar népesség gazdálkodásában visszaszorul a szarvasmarhatartás, előtérbe kerül a lótenyésztés és a vadászat, de végül mégis kénytelenek elvándorolni. Ez a Kr. e. 10–7. század között következett be az egykori finnugor és ugor őshazától délre elterülő eurázsiai sztyeppövezetben, az ekkor fellépő nagy szárazság, a xerotermikus maximum hatására, amely intenzív vándorlással és a nomadizmus kialakulásával járt. Ekkor, a Kr. e. 2–1. évezred fordulóján jelennek meg az örmények elődei Elő-Ázsiában a Van-, a Szevan- és az Urmia-tó vidékén és a héber törzsek Palesztinában.

Nem véletlen, hogy a modern módszerű embertani kutatás a honfoglaló magyarok antropológiai arculatának kialakulását a Kr. e. 12–2. évszázadok közötti időre teszi, és az Aral-tó, Mugodzsár-hegység, Alsó-Volga arid vidékére lokalizálja. Ez azonban nem a szkítákra jellemző keskenyarcú mediterrán, sem pedig az elő-ázsiai populációk armenoid típusa, hanem szélesarcú protoeuropoid, ún. andronovói antropológiai típus volt, amely leginkább a szarmatákra hasonlított. Az obi-ugorok elődeitől elváló ősmagyarok mint egyetlen finnugor nép az Észak-Kaspi arid sztyeppéjén a lódomesztikáció és nomadizmus kialakulási centrumának közvetlen közelében váltak nemcsak az eurázsiai lovasnomád kultúra egyenrangú részeivé, hanem maguk is részt vettek annak kialakításában a Kr. e. 1. évezred elején. Jóllehet a magyar nyelvet jelentős iráni hatás érte az időszámításunk előtti első évezredben, ennek ellenére

sem lehet népnévünket iráni eredetűnek tartani, ahogy Petrubány Lukács és Munkácsi Bernát feltételezése nyomán száz éven keresztül egészen mostanáig divatos volt ezt hangoztatni.

A magyar népnév *magy-* előtagja az uráli **man-*, az ugor **mańčä* (**mańčə ~ *mačə > vogul mańši > obi-ugor moš ~ mońt*) 'monda, mese' szabályszerű fejleménye, amely logikusan egészül ki a szintén finnugor eredetű *-ar*, nyelvünkben már elhalványuló jelentésű 'ember' szóval. A magyar etnonim etimológiája, eredeti jelentése 'beszélő ember'. Népnévünk nem az iráni és nem a török 'férfi' etimon megkettőzéséből jött létre. Erre nem lehet más népeknel tipológiai párhuzamot találni. Ráadásul feloldhatatlan fonetikai és szemantikai problémát vet fel, amire még nem figyeltek fel kellőképpen őstörténet-kutatásunk jeles képviselői.

Teljesen megalapozatlan az az újabban felmerült feltételezés is, miszerint az udmurtok *ar* (tatár *< *are* 'másik oldal') elnevezése a szomszédos török népek által kapcsolatban állna a magyar népnév *-ar* végződésével egy feltételezett ugor formán keresztül. Ezt a felfogást Sz. K. Belih és V. V. Napolszkih már megcáfolta. Viszont az udmurtok *mad'* (*magy*) 'mese, monda' szava behatóbb vizsgálatot érdemel. Nem kizárt, hogy kapcsolatban áll az ugor **mańčə ~ *mačə (> mańš ~ mońt ~ moš > magy-)* 'mese, monda' jelentésű nomenverbummal, amelyből etnonimünk nehézség nélkül etimologizálható. Szinte a világ minden nyelvében a 'mese' szó etimológiai kapcsolatban áll a 'beszél' jelentésű igével. Az Avesztában szereplő *manuš-* lexémát nem lehet kapcsolatba hozni a *manši* és *magyar* népnevekkel, minthogy ez egy hegység neve, ismeretlen eredetű toponim.

A magyarok ősei sohasem éltek az Urál hegység európai oldalán, a Volga-Káma folyók erdős vidékén, amely nézet a hazai szakirodalomban Köppen hibás koncepciója hatására 1916 óta széleskörűen elterjedt.

(Veres Péter)

AZ OROSZORSZÁGI FINNUGOR ÉS SZAMOJÉD NÉPEK

A keleti finnugorok történelméről

1995 augusztusában a finnországi Jyväskyläben, a 8. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson a finnugor (uráli) tudományok művelői sok szempontból vizsgálták a rokon népek életét, hagyományait, kiváltképpen pedig nyelveiket. Szinte szabálynak tekinthető, hogy a történészek ez alkalommal is szerény részvétellel jelentkeztek tudományáguk kérdéseivel. A történészek feladatvállalását illetően azonban lényeges a Societas Historiae Fenno-Ugricae, a Finnugor Történelmi Társaság megalakulása. A Társaság 1993-ban (június 14–18.) a finnországi Ouluban megrendezte első nemzetközi kongresszusát, népes részvétellel. A finnugor nemzetek történelmei iránti érdeklődés felerősödött. A tendencia szemmel látható a keleti finnugor népek történelme esetében is. A kongresszus előadásai két kötetben jelentek meg a finn állam jelentékeny támogatásával.^{*} 1998 októberében Tallinnban került sor a Finnugor Történelmi Társaság II. kongresszusára, az elhangzott előadások kiadása folyamatban van. Komoly munkálat tárhatja majd fel a történészek hallgatásának okait a keleti finnugorok történelméről. Pontosabban, miért tértek ki a keleti finnugor történelem tárgyalása elől a nem szovjet befolyás alatt tevékenykedő szakemberek? Korlátozások és tiltások akadályozták az oroszországi finnugor népek történelmének kutatását. A korlátozások következménye, az ismeretek hiánya a jelen írásban is tetten érhető.

A független finnugor államok történészei behatóan foglalkoznak nemzeti történelmükkel, az már kevésbé állítható, hogy az egymás történelme iránti tudományos kutatások jelentős méreteket öltöttek volna. A közéleti, érzelmi érdeklődés azonban tisztas hagyományt teremtett, különösképpen felerősödött Finnország iránt a hősies 1939–40-es téli háborúja idején, az Észtország iránti érdeklődés pedig háborgásba csapott át a Molotov–Ribbentrop-paktum nyomán. Az idős, még élő kortársnemzedék nem felejtí az észt nemzet kiszolgáltatását. A keleti finnugorság történelme iránt közéleti-érzelmi indítatású érdeklődés sem alakulhatott ki. A szovjet állami és pártérdekeket megszólaltató történetírás iránt elháríthatatlan fenntartások alakultak ki. A keleti finnugorok és a szamojédok a 16–17. század folyamán az orosz, a 20. század elején pedig a szovjet birodalom alattvalói lettek. Történelmük nemzeti hangjukon későn, a 20. század elején kezdett megszólalni, de a 30-as évektől drasztikusan elhallgattatták őket. Nemzeti történelmük kutatását, oktatását korlátozták. Észtországban a szovjet kultúrpolitika első intézkedései között számolta föl az észt egyetemeken, főiskolákon a nemzeti történelem, régészet és művészettörténet tanszékeit.

^{*} Historia Fenno-Ugrica. Congressus Primus Historiae Fenno-Ugricae. Red. Kyösti Julku. Oulu 1996. I: 1. 772 l., I: 2. 659 l.

Oroszországban a 19–20. század fordulóján lépett színre a paraszti gyökerű polihisztor-politizáló keleti finnugor értelmiség első világi nemzedéke. Korábban csak egyházi szolgálatra korlátozva engedélyezték a cári hatóságok a finnugor fiatalok magasabb képzését.

A falusi tanítói pályakezdés nehézségein túljutva néhányan tudományos pályára kerültek, ahol kimagasló személyiségek lettek. Komiföldi falusi vándoriparos fiából lett a Harvard Egyetem professzora P. Szorokin, a modern szociológia egyik megteremtője. A komi falusi tanító, V. I. Litkin (Ilja Vasz) magyar doktorátussal rendelkező kiváló filológus, művelődéstörténész húsz évnyi száműzetés után jutott főiskolai tanársághoz. Az udmurt költő, Kuzebaj Gerd az udmurt nemzeti tudat ébresztőjeként segítette a rokon népek mozgalmait, hirdette a finnugor nemzetek szolidaritásának eszméjét. A szovjet titkosrendőrség és a bolsevik párt Gerd nevéből alakított sértő fogalommal „gerdizmus”-ként (gerdovcsina) jellemezte a keleti finnugor nemzeti mozgalmakat. P. Szorokinnak 1922-ben még sikerült legálisan távoznia a Szovjetunióból, amit az elnyomó apparátus [CsK, GPU, NKVD, MVD, MGB, KGB] sohasem bocsátott meg magának. Emigrációban kapott levél tudatta vele: „nagyamája” (ti. a CsK) sajnálja, hogy nem tudott örök búcsút mondani neki. A nemzeti ébredés irányító személyiségei szenvedélyesen érdeklődtek az észet, a finn és a magyar történelem tapasztalatai iránt.

A keleti finnugorok történelmének sok eseménye úgyszólván ismeretlen. Virulnak azonban olyan elméleti vadhajtások, amelyek szerint a keleti finnugor népek önerejükbelől képtelenek lettek volna a magasabb szervezethez fokára jutni. Ez az állítás a finn és az észet történelemre vonatkoztatva is megjelent. A birodalmi történetírás tevékenysége nyomán a mérgezett magvak világszerte szétszóródtak, hajtásaik megjelentek a magyar tudományos vagy féltudományos vélekedésekben is. Ez a fajelmélet a szlavofil és pánszláv irodalomban jelent meg. Az elmélet hívei vallják, hogy a finnugorok nem történelmi népek, azaz nincs történelmük. A finnugorok néprajzi alakulatok, rendeltetésük a mielőbbi eloroszosodás, illetve elszlávosodás. A magyarok, a finnek és az észtek történelmisége nem csorbitatlan, csupán szabályellenes kivétel, amit a pánszlávizmus diadala old majd fel. A szlavofil és pánszláv elmélet szélsőséges nacionalizmusa, fajelmélete, Európa-ellenessége, totalitárius hatalomeszménye a szovjet kommunista és a német nemzetiszocialista totalitarizmus előfutára és kútfeje.

A keleti finnugorság történelme iránti érdeklődés alig létezik, holott több oknál fogva nemcsak önmagában, hanem birodalmi, újabban pedig világgazdasági összefüggéseiben is fontos ismerni. Nem a véletlen szeszély következménye, hogy a legutóbbi évekig hiteles ismeretek szerzése a keleti finnugorságról szinte lehetetlen volt. Külföldi szakértők levéltári kutatásait a cári hatóságok általában nem engedélyezték, bonyolult eljárásokhoz kellett igazodniuk a cári birodalomhoz tartozó finn kutatóknak is. Később a szovjet állam által érvényesített rend még a szovjet alattvalók számára is megnehezítette, csaknem kizártta tette a levéltári kutatásokat, külföldi kutató pedig még csak nem is remélhette engedélyezését. De még ez is kevés volt. Tilalmi listára kerültek azok a cári vagy korai szovjet időkben megjelent kiadványok, amelyek nemkívánatosnak ítélt adatokat, térképeket közöltek a finnugor és szamojéd népekről. A szovjet politikai cenzúra megtiltotta azoknak a történeti térképeknek, földrajzi neveknek a használatát, vagy akárcsak a rájuk való hivatkozást, amelyek a finnugor területeken a lakosság nemzeti összetételét, valamint a keleti finnugorság történelmi területének határait ábrázolták. Jelentek ugyan meg válogatások a legújabb kori okmányokból, a cenzúra azonban használhatatlanná tette ezeket a válogatásokat. A nemzeti mozgalmak ere-

deti íratai és publikált művei a KGB titkos irattáraiba kerültek. Valamennyi keleti finnugor népre és a szovjet megszállás éveiben az észti nemzetre is kiterjedt a korlátozás a történész-képzésben részesíthetők létszámát illetően (numerus clausus). Nemzeti katasztrófával felérő következményei még sokáig érezhetőek maradnak a keleti finnugor területeken.

Sajátosan eredményes, egyben problematikus a régészeti kutatások és közlések lehetőségének alakulása a szovjet időkben. A régészeti kutatások és közlések a néma tárgyak felől közelítették meg a nemzeti létet és történelmet, óriási hiányt igyekeztek pótolni. Az emberek megtanulták archaikus emlékek prizmáján keresztül szemlélni nemzeti értékeiket, amelyek az orosz gyarmatosítást megelőző, eredeti nemzeti gondolatok és érzelmek jegyében fogantak. A finnugor régészeti kutatások a keleti finnugor népek azonosságtudatának menedékhelyei lettek. Ennek megfelelően érték támadások, az ilyesfajta kormányzati és pártakciók a kutatókra nézve nem voltak veszélytelenek.

Elzárták annak még a lehetőségét is, hogy a keleti finnugorság történelméből bármi is tárgyilagos előadásra kerüljön egy tekintélyes kongresszus plenumán. Elképzelhetetlen volt pl. egy olyan téma tárgyalása, mint az inkeri és karjalai finnek tragédiája. Mindamellet a Szovjetuniót nemcsak hatalmas szláv, hanem igen jelentős finnugor országnak tüntették fel. Ez azonban csak szavakban nyilvánult meg, a szovjet állam tetteiben nem. A szovjet tudományosság képviselői még azt is nehezményezték, ha egy-egy megnyilatkozás a keleti finnugorság epikus-mondai folklórájának kultúrhistoriai jelentőségét méltatta.

Méltánytalanság lenne megszólással illetni a magyar történettudomány intézményeit azért, mert kitértek a keleti finnugor témák elől. A magyar pártállami irányítás nem tűrte a finn és az észti történelem tárgyalását sem, ha az bármiben is eltért a szovjet érdekektől. Mindazonáltal mélységesen tragikus volna, ha férfiak és nők nemzeti demokratikus tevékenysége, majd megalázásuk, soha el nem követett bűneik miatti bebörtönzésük és elpusztításuk, a virágzásnak indult finnugor nemzeti kultúrák széttaposása ismeretlen maradna történettudományunkban és közvéleményünkben, hiszen az áldozatok tevékenységét a magyar államiság tisztelete hatotta át. A szovjet állam első éveiben a finnugor nemzeti mozgalmak vezető személyiségei a finnek és az észtek iránt érdeklődtek, akik 1918-ig szintén a cári birodalomhoz tartoztak, azonos vagy hasonló előzményekkel indultak függetlenségük építésében. A szovjet birodalom északnyugati területein lakó finnugor népek legközelebbi nyelvokonai a finnek és az észtek. Az inkeri és a karjalai finnek kultúrája és nyelve a szomszédos finnekével szinte teljesen azonos. A komi D. Batijev hivatalos okmányban kifejtett álláspontját 1932-ben küldte meg a szovjet nemzetiségi ügyek főhatóságának. Pályatársaihoz hasonlóan rámutat, hogy a keleti finnugor népek már a 20-as években elvesztették bizalmukat a szovjet kormányzat és párt nemzetiségi politikája iránt. Küzdőtársai álláspontjától azonban nézetei eltérnek abban, hogy nemzetközi garanciát keres a Szovjetunió finnugor népei nemzeti jogainak védelme és érvényesítése érdekében. Nemzeti jogaik nemzetközi védelmében a független Észt-, Finn- és Magyarországra helyezte bizalmát. Az elgondolás megvalósíthatatlan volt, bizonyítja viszont a szovjet kormányzat iránti bizalomvesztést. D. Batijev életével fizetett tevékenységéért. A szovjet titkosrendőrség nem nézte tétlenül a pánfinnugor kulturális mozgalmat, ellenforradalmi, imperialista tömörülésnek nevezte a Helsinkiben még a múlt században alapított Finnugor Társaságot, az 1928-ban, Budapesten megtartott Finnugor Kultúrkongresszus ellenforradalmi, szovjetellenes jelzöt kapott.

Az oroszországi átalakulás azt a reményt kelti, hogy létrejöhet a tárgyilagos történelemírás légköre. A tudósok értékes alapműveket készítettek, levéltári katalógusokat, okmánytárakat, oktatási segédleteket adtak ki. Ezek hozzásegítenek a valósághű tájékozódáshoz a keleti finnugorság történelmében. Talán a nem távoli jövőben magyar történészek is tudományos igényű megírt műveket készítenek a keleti finnugorságról, valamint a Baltikumban élő karélok, vepszék, inkerik, vótok és livek történelméről.

A következőkben a cári és a szovjet birodalmi kormányzatnak a keleti finnugorok iránt alkalmazott szemléletét és módszereit vázolom. A vázlat tágabb határok között megvonható tanulságokra is támpontot adhat. Szomorú aktualitását az elmúlt évek kaukázusi eseményei szolgáltatják.*

Az orosz fejedelemségek anarchikus állapotai, valamint az állami és földesúri terhek elől menekvő orosz parasztok a 13. század közepe táján érték el a Volgán lefelé hajózva a keleti finnugorság nyugati határát. A bevándorlók az őslakosok kárára változtatták meg a természeti környezetet: az orosz parasztnak ellensége, a finnugornak barátja az erdő. A kétféle szemlélet nem ért meg békésen egymás mellett. Perm és környéke a 15. század 70-es éveitől, a Kazanyi Tatár Kánság székvárosa Kazany 1552-től vált az orosz hódítás és a keresztény térítés központjává. IV. (Rettegett) Iván cár erővel vette be Kazanyt, ahol virágzott az iszlám vallási élet és kultúra. Falai alatt IV. Iván egyetlen napon mintegy ötezer, a Kazanyi Kánsághoz hű udmurt parasztot mészároltatott le. A sorozatos elrettentések ellenére a marik és az udmurtok a 18. század második feléig küzdöttek az orosz túlerő ellen. Az udmurt és mari falvakba érkezett oroszokat meglepte a gazdagság, a rend és a falusiak szervezett élete. A nemzeti ellenállás megtörése érdekében a Kazanyhoz közel fekvő falvakat pusztasággá változtatták. A Kazanyi Kánság és a finnugor területek gyarmatosítását politikai szándékok motiválták. A meghódított gyarmatra eleinte földesúr és paraszt nagyon kevés ment. Még a 18. században is az egyházi és állami (cári), valamint hadiipari földfoglalások domináltak, magánföldesúri birtok nagyon kevés volt, a beszivárgó orosz parasztok finnugor falvakba költöztek. Az egyházi, kolostori birtokokat Nagy Péter cár megnyirbálta, birtokszerzésüket állami, hadiipari érdekekből megtiltotta.

A cári apparátus kezdetben ugyanazokat a prém- és erdeitermék-adókat hajtotta be, amelyeket még a Kazanyi Kánság vezetett be. Idővel azonban megnövelték az adó- és kötelezettségterheket, a helyi tisztviselők mohósága és korruptsága pedig határtalanná vált. A központosításra törekvő orosz állam adóprésének még a visszaélések ellenére is következménye lehetett volna a gazdasági fejlődés kikényszerítése. Több oka van annak, hogy ez elmaradt a finnugor területeken. Az egyik ok az orosz kormányzat szemléletében és módszereiben érhető tetten. Az orosz birodalom alattvalóinak szinte áttekinthetetlen tömegét az a parasztság tette ki, melynek helyzetét még az orosz kora középkori rabszolgaparasztság állapotából átszármazott sajátosságok határozták meg. Nagy Péter cár adta ki a legsértőbb rendelkezéseket a keleti finnugorok vallásának üldözésére, nemzeti hagyományait pusztítására. A 19. századra az oroszországi parasztság helyzete inkább közelített az amerikai rabszolga, mint az európai jobbágyparaszt helyzetéhez. Ez az állapot csak a 19. század második felében

* A csecsen terrorizmus menthetetlen. Az előzményekhez tartozik a cári kormányzatok genocidiuma, amit a szovjet kormányzat tetézett 1944-ben azzal, hogy egy egész népet hűtlenség vádjával elűzött hazájából. A kitelepítés és a hazátlanság idején meghalt csecsenek száma nem ismert.

bátortalanul megkezdett reformok következtében kezdett enyhülni, szemléletbeli nyomai azonban nagyon lassan vesztek hatásukból.

A városiasodás és az ipartelepítés előnyeiből sem a finnugorok részesültek, a finnugorságot kirekesztették az életforma-változtatás esélyeiből. Az ipar a finnugor területeken az orosz hadsereg igényeit szolgálta, és a fémművességnek minden fajtáját tiltották a nem oroszoknak, a tiltást ellenőrizték. Még a földművelés elemi fémesszükségletének kielégítését sem engedélyezték. A finnugorok közül a városban élők aránya ma is csak 20–25%, a többséget a mezőgazdaság alkalmazza, de ott sem irányító tisztségekben. A kereszténység terjesztésében a 19. század végéig megengedettek voltak az embertelen eszközök. A kínzások, a lelki gyötrelmek okozása még későbbben sem tűnt el. A sértő, kirekesztő elnevezések alkalmazása a 19. század második felében is államilag szentesített maradt, még a humánusságra intő orosz tudományos irodalomban is gyakorta vadembereknek (gyíkar) nevezték a finnugorokat. A szovjet törvények ugyan betiltották a sértő elnevezéseket,^{*} szellemiségüket azonban nem sikerült, nem is nagyon igyekeztek kiiktatni a közéletből.

A keleti finnugor népek hitvilága és faluközösségei nemzetfenntartóként egységbe foglalták az élőket és az ősök emlékezetét, rendben tartották a házasodás, a rokonság szabályait, őrizték és építették a szolidaritás értékeit. Jogalkotók és jogörzők voltak, felügyeltek a közösségi tulajdonra, gondjuk volt az árvákra, özvegyekre és az elesettekre. A faluközösségek választott tisztségviselői által kiadott utasítások a minden emlékezetet meghaladó, ősi jogrendből következtek. A történelmi körülmények miatt a faluközösségek szövetségeinek részei földrajzilag nem feltétlenül voltak határosak, még csak közel sem feküdtek egymáshoz, ami a cári és a szovjet abszolutizmus bürokráciáját zavarba hozta. A cári közigazgatás eredmény nélkül kísérletezett a szomszédos falvak közigazgatási járásokba szervezésével. Ezen a téren a szovjet kormányzat erőszakos kísérletei sem hozták meg eredményüket, a falvak hagyományközösségei napjainkban is léteznek. A természetes osztódás, valamint a kitelepítések következtében szétszóródott lakosság a távoli, nehezen elérhető körzetekben archaikus szabályai szellemében építette fel életét. Ennek a nemzeti erénynek a fenntartása azonban akadályozta a korszerű gazdálkodás elemeinek a befogadását, a kereskedők visszaélései óvatosságra készítették a faluközösségek vezetőit. A cári kormányzat által kezdeményezett földmérések, birtokrendezések minden esetben a finnugor falvak rovására valósultak meg, hiszen azok elvétve tudták okmányokkal bizonyítani tulajdonosi jogait. A keleti finnugorok falvai folyók mentén létesültek, a területrendezések következtében elvesztették a legértékesebb folyó- és vízparti mezőségeiket. Ez a paraszti állattartás összeomlásához vezetett. A kisajátított területeken kolostori és kincstári birtokok létesültek, ahol a halászatot is megtiltották. Hatalmas területű erdőségek is a kincstár, vagy az Admirális tulajdonába kerültek, onnan termelték ki a hajóépítés és a hadiipar számára szükséges fát.

A 19. század utolsó harmadában a cári kormányzat felhagyott korábbi módszereivel, polgári reformok lassú bevezetésére szánta el magát. Nem orosz – így többek között finnugor anyanyelvű – tanítók képzésére is tanítóképző intézet létesült Kazanyban, ugyanott az egyetemen és a teológiai akadémián finnugor tanszékek kezdtek működni. Ezek az intézmények

^{*} Minden sértő árnyalat és szándék nélkül a magyar szakirodalomban már évszázadok óta, ma is használatosak, széles körben elterjedtek. Használatuk mégsem helyeselhető, például az udmurtokra alkalmazott „votják” szó nem létezik az udmurt nyelvben.

eredemeket szereztek az oktatásban, a tudományban és a keleti finnugor nemzeti irodalmak kibontakozásában.

A nemzeti értelmiség 1917 előtti törekvéseire a korszerű gazdálkodás terjesztése, az emberi-nemzeti önérzet ébresztése, ápolása, iskolaépítés, továbbá a kormányzati visszaélések elleni küzdelem voltak jellemzők. A nemzeti nyelveket beszélő, paraszti származású tanítók ipari és kereskedelmi-pénzügyi alapismeretekre is oktatták a fiatalságot, az iskolai tangazdaságokban a korszerű mezőgazdasággal ismerkedtek. A történelem nagyon rövid időt engedett minderre. Az analfabétizmust sem sikerült felszámolni, de pl. a komiknál az írni-olvasni tudók aránya magasabb volt, mint az oroszoknál. Néhány helyen takarékpénztárak, hajózási-szállítmányozási társulások, kikötők, áruraktárak, értékesítési szövetkezetek létesültek, a falusi közgyűlések határozatait kezdték jegyzőkönyvezni. Az Oroszországban 1906-ban megindított agrárreform a polgári földtulajdon bevezetését, telekkönyvezést irányzott elő. Az intézkedés hatására a keleti finnugor népek sajátos intézményei kezdtek kilépni archaizmusukból, működésük új elemekkel gazdagodott. A faluközösségek óvatosak voltak a kormány kezdeményezte változtatások tekintetében. Elenyészően kevés finnugor paraszt lépett ki a faluközösségből, választotta a polgári magántulajdont. Tartózkodásuknak sok oka volt. Ragaszkodásuk faluközösségeikhez, paraszt önkormányzatukhoz nemzeti létüket védelmezte. Faluközösségeik vallási közösségek is voltak, nem keresztény szertartásaik, vallásuk erkölcsi szabályai nemzeti különállásuk ismérveihez tartoztak. Azokat sem a kormányzat, sem az ortodox egyház nem tudta megbontani, az anyanyelvi oktatás és az egyéb engedmények sem tudták feltörni az archaikus faluközösségeket.

Az 1917. évi oroszországi forradalmak nyomán a keleti finnugor mozgalmak törekvései nemzeti nyelvű önkormányzati szervek felállítására, nemzeti nyelvű oktatásra, pártok és egyesületek alapítására irányultak. A nemzeti törekvésekben erős volt a finnugor nemzetek rokonságának tudata, az erre alapozott szolidaritás. Ezeket a törekvéseket a politikai fondorlatokban járatlan, jóhiszemű emberek fogalmazták meg, akiknek vágyai közé tartozott, hogy ösztöndíjak elnyerésével a független finnugor államokban tanulmányozzák az élet teljességét. A bolsevikoknak már csak azért sem volt befolyásuk a keleti finnugorok nemzeti mozgalmaira, mert őket többnyire hírből sem ismerték, nem vonzódtak hozzájuk. Eszerpártiak* voltak leginkább, mivel az eszerek a finnugor parasztság számára létfontosságú föld- és faluközösségek jelentőségét és védelmét hirdették. A kommunisták irányító szerepének erre az időkre vonatkozó datálása sokkal később, csak adminisztratív kényszerítésre jelent meg. A moszkvai kormány számára a finnugor nemzeti mozgalmak eleve gyanúsak voltak, beleilleszkedtek abba az irányzatba, amely az I. világháború után a lengyel, a finn és a baltikum államok függetlenségéhez vezetett, megfosztván Oroszországot gazdag és művelt vidékeiktől. Az ukrán és a kaukázusi nemzeti függetlenségi mozgalmakat kegyetlen eszközökkel verték le. J. V. Sztálin és Sz. K. Ordzonikidze kaukázusi kegyetlenkedései a 20-as években. Lenin elnéző hozzáállása mindehhez azt bizonyította, hogy a szovjet politikában a cári idők birodalmi szempontjai kerültek előtérbe.

Az 1921–22. évi éhínség a keleti finnugor országrészekben is sok tízezer életet vitt el.** A központi moszkvai kormány jóváhagyásával a nyizsnyij-novgorodi helyi szovjet hatóságok

* „Eszér” a párt orosz nevének rövidítése. A párt neve magyarul: Szociálforradalmárok Pártja.

** Hivatalos közlések országosan 5 millióra teszik az áldozatok számát.

kifosztották a finnugor területeket, elvíttek minden mozdíthatót, még az iskolai füzeteket és az írónokat is. A kommunista párt és a sajtó durva támadást indított a finnugor „burzsoá” nacionalizmus ellen. A kampány szervezőiben fel sem ötlött, hogy a finnugor parasztnemzetekben tőkés vállalkozó osztály nem is létezett, parasztpolgárság is csak elemi értelemben. Már a 20-as évek elején deklarálták, hogy a finnugor nyelv- és néprokonság a burzsoá áltudomány találmánya, a finnugor szolidaritás pedig szovjetellenes nemzetközi összeesküvésben fogant eszme. A párt sajtó szerint a szovjet Karéliában beszélt finn imperialista nyelv, ezért a keleti karél nyelvjárásokat ki kell szakítani a finn irodalmi nyelvből. Ezeket a véleményeket a tudományos és kulturális körök eleinte a cári időkből átszármazott faragatlanság és sovinizmus jeleiként próbálták értelmezni. Egyelőre a keleti finnugorok nemzeti ébredése folytatódott, könyvtárak, olvasóköri, tudományos-kulturális szövetségek, egyesületek jöttek létre, folyt az irodalmi nyelvek ápolása, fejlesztése, terjedt a pánfinnugor gondolat. Orosz értelmiségi körökben is felerősödött a finnugorok iránti érdeklődés. Szentpétervárott társaság létesült a finnugor kultúrák és történelmek tanulmányozására. Az udmurt Kuzebaj Gerd a keleti finnugor mozgalomnak vezető személyiségévé nőtt, megszervezte a Szovjetunióban élő finnugor nemzetek egyesületeinek szövetségét, kapcsolatokat ápolt az észti és a finn követéssel. Szervezte az udmurt tanítók továbbképzését, a helytörténeti kutatásokat. Tevékenységével magára vonta a párt és az állam, legkiváltképpen a GPU haragját és gyanakvását. K. Gerdet 1932-ben halálra ítélték. Ítéletét 10 év szigorított kényszermunkára változtatták, melyet a hírhedt börtönszigeten, Szolovján kellett volna letöltenie. 1937. november 1-én, Szandormoh nevű karjalai erdőrészen 1100 társával együtt a GPU kivégezte. Rehabilitálták, de szellemisége és intellektuális hagyatéka védelmében jelenleg is küzdeni kell azok ellenében, akik rettegnek az udmurt szellemi elit nagy személyiségének emlékétől. Rövid életében 34 könyvet írt, műveit a GPU megsemmisítette. Finnországba került egyik néprajzi művét „Az ember és születése a keleti finneké”, a magyar származású Ildikó Lehtinen adta ki Helsinkiben, 1993-ban. Prózái és verses műveinek gyűjteményes kiadása 1997-ben Izsevszkben, az udmurt fővárosban is megjelent.

Már 1922–23 tájt kiderült, hogy Moszkva legfeljebb korlátozott autonómiát hajlandó adni a nem orosz népeknek. Az autonómiák határainak megvonása nehéz feladat volt, a sok évszázados kolonizáció, az eredeti lakosság kikényszerített vándorlásai miatt vegyes népességű területek alakultak ki, ahol az oroszul beszélők nem lelkesedtek finnugor hatóság alá kerülésüknek. Aggodalmaikat a propaganda eltűzta, ugyanis az autonómiák hatásköre főleg arra terjedt ki, hogy a központi kormányzat utasításait hajtsák végre, a helyi ügyekben is csak névleg rendelkeztek hatáskörrel.

Létezett azonban egy hatalmas morális és gazdasági hatalom – a falu- és földközösségek. Mellettük a helyi szovjetek nem rendelkeztek semmiféle tekintéllyel. A helyzet felbőszítette a szovjet párt- és állami vezetőket. A finnugor autonóm területek közvetlen felügyeletét a nyizsnij-novgorodi hatóságok látták el, ahol A. A. Zsdanov volt a gazda. A közbelépésre egy, a faluközösségek életében mindennapos esemény adott alkalmat: 1928 júniusában Juszkí, Ludz és Ludorvaj udmurt falvak határellenőrei több paraszt súlyosnak ítélt hanyagságát fedezték fel, amit a vétkesek felszólításra sem rendeztek, ezért a joghagyomány szellemében megbüntették őket. Moszkvában több ülésen foglalkoztak az udmurt – úgymond – „kulákok” erőszakos cselekményeivel. Valójában a szovjet hatóságok tudták, hogy szovjet értelmezésben sem léteztek udmurt „kulákok”. Párját ritkító uszítás kezdődött a sajtóban és a

pártszervekben három szerény udmurt falucska ellen – J. V. Sztálin, V. M. Molotov és A. A. Zsdanov irányításával. Tíz ártatlan parasztot perbe fogtak, egyet kivégeztek, kilencet hosszú évekre kényszermunkára ítélték. Büntetéséből egyikük sem tért vissza. A. A. Zsdanov különleges GPU alakulatokat küldött valamennyi autonómiába. A fegyveresek kíméletlen következetességgel szétverték a faluközösségeket, vagyonukat elkobozták, elvették a parasztok személyes tárgyait is. Folyt a zabolátlan rögtönbíráskodás, deportálás, az utóbbi során szerencsétlen tízezreket Szibéria őserdeibe vittek, és szerszám, élelem nélkül magukra hagyták őket. Ma is csontvázak találhatók a szibériai tajgában, a nagy folyók lakatlan szigetein, az utolsó áldozatokat nem temette el senki. Sok falut felperzselték, százezrek vesztették el életük támaszát, értelmét. Az elkergetett falusi iparosok nyomorgó koldusokká váltak. A parasztokat kolhozokba és szovhozokba kényszerítették, újabb évek következtek éhhalállal, az inség, az éhezés a keleti finnugorok falvait többé nem hagyta el. 1933-ban a történelemből ismert minden korábbi éhínségnél súlyosabb éhezés tizedelte meg a keleti finnugor népeket.* Ez volt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének az ára. A szovjet állam és a kommunista párt kidöntötte a keleti finnugor nemzetek tartópilléreit, a faluközösségeket.

A paraszti gyökerű nemzeti értelmiség útja az 1928. évi pogrom és népiirtás hatására kétévált. Egy kisebb rész a szovjet szervekhez csatlakozott, remélve, hogy valamit még kiemthet a romok alól. A népesebb rész a szellemi, politikai ellenállást választotta. Az ellene szervezett hajszából kiérezte sorsának megpecsételődését. A rendőri zaklatásokat 1932-től tetőzték a hamis vádakra, a meggyötörték önvádaskodására épített percek. A keleti finnugorság értelmiségének első és második nemzedéke felörlődött. A GPU hirhedt hármass bíróságai elé kerültek azok is, akik a szovjet állam és párt szolgálatába álltak. Őket a GPU és a párt-propaganda különösen veszélyesnek tartotta. A GPU ügynökei szerettek kimutatásokat készíteni, a sok ezer ember sorsát eldöntő 2774. számú politikai ügyhöz 1932-ben készült egy táblázat: „A finn népek felszabadítási szövetsége, ellenforradalmi, nacionalista kémszervezet” címet adták neki. Orosz rövidítése, a „SzOFIN” rettegett fogalomná vált. Az ítéletek indoklásában az állt, hogy a finnugor nemzeti értelmiségnek szándékában állt egy finnugor föderáció létrehozása az „imperialista” Finnország protektorátusa alatt.

Feltevés, hogy a képtelen vád nem a GPU eredeti találmánya. Az elképzelés, miszerint az Obtól a Botteni-öbölre terjedő területen egy Finnország irányítása alatt álló Finnugor Konföderáció kialakulása fenyeget, a múlt század második felének pánszláv és monarchista irodalmában bukkan fel. Ez az irányzat a finn és észti nemzeti nyelv érvényre juttatásáért kibontakozó mozgalmakban a politikai nacionalizmus kezdeteit vélte felfedezni. A finnugor nyelvrokonság nyelvi nacionalizmusok és rokonsági érzések táptalaja Oroszország finnugor népeinek körében. Az a feltevés, hogy a finnugor rokonnépek a történelmi múltban közös hazában éltek, pánszlávista és monarchista vélemények szerint szítja az orosz birodalom elleni nacionalizmust. A feltételezett finnugor őshaza az orosz birodalom területén volt. A pánszlávizmus ideológusai elmarasztalták az orosz kormányzatot a Kalevala runói gyűjtésének, kiadásának engedélyezése miatt. A magyar és a finn tudósok finnugor kutatásainak engedélyezése orosz birodalmi területeken véleményük szerint szintén káros következményekkel járt. A cári udvari körök kezdetben nem vették komolyan ezeket a nézeteket. III. Sándor,

* Hivatalos közlések szerint 1,5–2 millió ember halt éhen, 2,8 millió parasztot űztek ki otthonából, hurcoltak a szibériai tajgába és a sarkvidékre.

majd a politikai miszticizmusra hajló II. Miklós köréit riasztották a pánszláv jóslatok, mivel a nemzetiségi megmozdulásoktól féltették a birodalom egységét. II. Miklós cár miniszterelnöke, Sztolipin fel akarta számolni Finnország autonómiáját. Nem nézte jó szemmel az oroszországi finnugor népek archaikus faluközösségeit sem. A GPU kabinetjeiben nem volt nehéz felismerni, hogy a finnugorelles pánszláv és monarchista nézetek áthangolása szovjet jelszavakra könnyen megvalósítható. A SzOFIN politikai perek vádpontja: egy finnugor konföderáció, annak földrajzi fekvése és az ott élő oroszok elnyomása tekintetében szó szerint egyezik a múlt századi orosz szélsőséges nacionalista vádakkal. Ennek az elméletnek alig nevezhető képtelen badarságnak a felhasználása alkalmas volt a független Észt- és Finnország politikai megvádolására, diplomáciai elszigetelésre, a finnugor nemzeti mozgalmak elleni tömeges megtorlásra, az orosz sovíniszta tömeghisztéria felszítására. A nagyhatalmak hallgatólágos és tevőleges jószolgáltatásával a szovjet kormánynak sikerült elérnie politikai céljait.

A politikai perek az 1950-es évek közepe tájáig folytak olyan parasztok ellen is, akik levelekben közölték Sztálinnal a mezőgazdasági dilettantizmus katasztrofális következményeit, a hibás iparosítás hátrányait, a falusi nyomort. A perek nyomán betiltották az államellenesnek nyilvánított finnugor tudományos-kulturális egyesületeket, intézményeket. Vezetőiket, tagjaikat perbe fogták. Forrásértékű könyvtárak tűntek el, a megmaradt könyvek, folyóiratok tilalmi listára kerültek. Nyoma veszett több száz viaszhengernek: ezek az orosz zenei hatástól még érintetlen udmurt népzene felvételei voltak. A 300 viaszhengerből 37 hengert sikerült kiváltani a KGB-től, az Udmurt Történettudományi Intézet őrzi őket. Állami rendeletek és párthatározatok tiltották be a szovjetellenes, burzsoá áltudományt, a finnugor nyelvtudományt. Börtön járt a finnugor rokonság és szolidaritás említéséért. A finnugor területeket is GULAG táborok hálózta be, körzeteikben megszűnt az egyébként is korlátozott mozgásszabadság. A népiirtással felérő politikai perek okozta veszteségek arányára utal a következő adat: 1939-ben a Mari Köztársaságban élő mari lélekszáma 588 ezer volt. Az 1991-ben közzétett névsor 19 ezernél több áldozatot tüntet fel, vagyis a mari csaknem 3,24%-át érte súlyos sérelem.* Ez azoknak a száma, akiket személyükben érintettek a politikai perek. A szovjet állami szervek az elítéltek, kivégzettek rokonságát és baráti körét fenyegették, adminisztratív intézkedésekkel sújtották, zaklatták. Ezeknek a közvetett áldozatoknak a lélekszámáról nincsenek közzétett adatok, de nem túlzás 3-as szorzóval szorozni, így a mari 10%-a szenvedett a GPU által kiértelt perek miatt. Ebből az arányból hiányzik az adminisztratív úton elhurcolt, elpusztított parasztoknak a száma, erről becslések sem állnak rendelkezésre. Hasonló, vagy még nagyobb veszteségeket szenvedett valamennyi finnugor nép a Szovjetunióban.

A finnugor értelmiség körében tragédiák ezrei történtek. A mari történelem, nemzeti lét megörökítője volt K. Jegorov. Kiváló, östehetségű festőművész, tanár és népművelő, sok történelmi és néprajzi tárgyú festmény és vázlat készítője. Apja, F. Jegorov, ortodox lelkipásztor, a mari történelem jeles érdemű kutatója volt. 1929-ben publikált könyvének – „Adalékok a mari nép történetéhez” – néhány példánya megmenekült az elégetéstől. A művészt, K. Jegorovot már a 20-as években féktelen támadások érték a „mari történelem, az archaikus falvak idealizálásáért, a mari erdők, szentélyek ellenforradalmi ábrázolásáért”.

* Az 1998. évi tallinni kongresszuson elhangzott tájékoztatás.

1937. augusztus 12-e éjjelén a GPU letartóztatta, november 11-én este hét órakor huszonegy társával együtt kivégezték. Eltemetésének helye ismeretlen. 2, azaz két rubel „vagyonát” a GPU elkobozta és nyereségként elkönyvelte. Feleségének küldött értesítésében a GPU levelezés joga nélküli börtönbüntetést említett. Lánya egy 1992. február 2-án kelt KGB-levélből értesült apja kivégzéséről és ártatlanságáról. A vádirat szerint K. Jegorov dicsőítette a „fasiszta finn kultúrát, és érdekelték a finn fasiszta politikai körök”. Műveinek sorsa tragikus, még 1945-ben is égették történelmi és néprajzi tárgyú alkotásait a mari Nemzeti Múzeum udvarán. A 20-as években néhány képét finn tudósok megvásárolták és Helsinkibe vitték. Sokáig „illegalitásban” voltak, jelenleg a finn képzőművészeti múzeumban láthatók. Néhány kisebb művét, életük kockáztatásával barátai, felesége és lánya őrizte meg. Házukból a GPU kizavarta őket, felesége még a legalantasabb munka végzésére sem kapott engedélyt. A kivégzett művész idős apját a GPU többször letartóztatta, ítélet nélkül börtönben tartotta, nagyszabású történelmi művének olvasását betiltották. Mindenéből kifosztva, házából kiűzve nyomorban halt meg az idős tudós lelkipásztor. Fiának felesége és lánya Kazanyban élő rokonaiknál talált menedéket. K. Jegorov lánya jelenleg is ott él. Nagyon kevés az ő sorsához hasonló megmenekülés.

A fentiek miatt csak képmutatásnak nevezhető, hogy az 1960-as évek elejétől a Szovjetunió hangoztatni kezdte, hogy sok egyéb közt finnugor nemzeti állam is. Ezzel összefüggésben óhatatlanul említést kíván, hogy Magyarországon is akadnak emberek, akik hol Habsburg, hol pedig szovjet rágalmazásnak hirdetik a magyar nép finnugor rokonságát, a finnugor tudományok művelőit pedig ellenséges szervezetek ügynökeinek tüntetik fel. A valóság ismeretében ezek a hangoskodások mosolyt válthatnak ki, de az ügy mögött sok az áldozat, nagy a tragédia.

Még igencsak kezdeti szinten folynak a keleti finnugor nemzeti mozgalmakra vonatkozó kútfők feltárásának munkálatai. A vállalati jegyzőkönyvek, az önvallomások, az ítéletek indoklásai inkább a GPU-ra, és nem a nemzeti mozgalmak programjaira vonatkozó kútfők. Hasonló a helyzet a korabeli szovjet állami és pártiratokkal. A nemzeti mozgalmak államszervezési terveinek hiteles bizonyítékai még nem bukkantak fel. A mozgalmak hangadó személyiségei tisztában voltak az orosz nyelv, kultúra és tudomány létfontosságával nemzeteik életében, oroszellenes diszkrimináció nem foglalkoztatta őket. Szinte valamennyien írók, költők voltak, érzékelték, értették a nemzeti nyelvek problémáit. A keleti finnugor nyelvek nyelvjárási gazdagságát nem tekintették leküzdhetetlen akadállyal az irodalmi nyelvek kialakításában. A szovjet kormányzat és egyes tudományos irányzatok ezzel éppen ellentétes vélemény alapján alakították nyelvpolitikájukat, valójában a nemzeti nyelvek megfojtását.

A Karjalai Köztársaságban figyelemre érdemes kezdeményezés és intézkedés történik a vészes helyzet megszüntetése érdekében. A karélok három nyelvjárási területen élnek, az emberek ragaszkodnak saját dialektusukhoz, ami nehezíti az egységes, irodalmi karjalai nyelv kialakítását. A nyelvnek a néphez közel állónak kell lenni, ezért mindhárom nyelvjárársban folyik oktatás, irodalmi élet, rádió- és tévésugárzás. Ez sokba kerül, de csak töredékébe azoknak a horrorális költségeknek, amelybe a szovjet hatalom romboló gazdasági kísérletei kerültek. Közben folyik az alapos, gondos munka az egységes karél nemzeti nyelv alapjainak létrehozására, hogy a sok bürokratikus szovjet nyelvhasználati parancs kártétele után megszülethessen a karél nemzeti nyelv.

A szibériai hantik, manysik és a (szamojéd) nyenyeczek történelmében a 18. század elejétől a pravoszláv térítések, 1932-től a hagyományaik üldözésében, a kolhozosításban, a szovjet közigazgatás szervezésében alkalmazott erőszakosságok, és az 50-es évek közepe tájától kezdődő olaj- és földgázbányászat idéztek elő genocídiummal felérő következményeket. A tengereken is tiltott kegyetlen halászati eszközök használata az Ob–Irtis folyórendszer nemeshalállományát kifosztotta, a kalandor nemesprémvadászat feldúlta a tajga és a tundra érzékeny természeti egyensúlyát, a kíméletlen erdőirtás óriási területeken talajlepusztulást, mocsarasodást okozott. A vezetőkekből kiszabaduló olaj és földgáz mérgezi az embert és környezetét. A védtelen rénszarvaspásztorok és vadászok sérelmére elkövetett állami gaztetteket a népi emlékezet őrzi.

A hagyományos közösségekben élő obi-ugorok a gyermekeiket sohasem bántalmazták, szuverén személyiségeket nevelnek, a természet iránti szeretetre, odaadásra tanítják őket.

A hantik és a manysik a 18. századtól élesen tiltakoztak gyermekeik elhurcolása ellen, akiket a missziós iskolákban elidegenítettek családjuktól és gyökértelenné váltak. A szovjet közigazgatás konok következetességgel vitte a gyermekeket a sok száz kilométer távolságra fekvő iskolákba. Sok gyermek megszökött a bentlakásos iskolákból, ösztöneikre és ismereteikre hagyatkozva vándoroltak családjuk sátraihoz, a 7–10 éves gyermekek közül többen a vadonba vesztek. A gyermekek ugyanis önvédelemből az ismert útvonalakat nem használhatták. A Kazim folyó mentén élő hantik sérelmei 1932-ben nem voltak többé elviselhetők, legalább gyermekeiket akarták körükben tartani. Fegyveresen ragadták ki őket az iskolákból, és akadályozták meg ismételt elhurcolásukat. A GPU elégtételt vett: történetek kivégzések, a férfiakat, beleértve a 14 évesnél idősebb fiúkat is, börtönbe vitték. Senki nem élte túl a fogást. A szállásokat minden készletükből kirabolták, a meleg ruházat, rénszarvasok és készletek nélkül hagyott nők és kisgyermekek éhen vesztek a kemény fagyokban. Ennek és a hasonló eseteknek a tudományos feltárása még várat magára. A hantik és a manysik nemzeti sérelmei nem csak múltbeliek. A Tromagan folyó felső vidékén élő hantik 1992 márciusában Jelcin elnökhöz címzett levelükben előterjesztették sérelmeiket. Az olajipari munkások elűzik őket földjükről, kirabolják sátraikat, lemészárolják rénjeiket, kihalásszák halaikat, kilövik az erdőség vadjait, becsapják és leitatják a hantik. Az állami tisztviselők nem veszik őket emberszámba, pedig mint írják, „mi is emberek vagyunk”. A rablógazdálkodás következtében újabb és újabb területekre terjed ki az olajbányászat. „Saját földünkön akarunk élni, saját szokásaink szerint nevelni gyermekeinket. Földünk nélkül nem vagyunk nép. Miért kényszerítesz minket, e föld ősi lakóit, földünk elrablóinak gyűlöletére? Így fegyveres háború lehet, amelyikben tudjuk, elpusztulunk.”

A betelepítettek, a bevándorlók megváltoztatták a nemzetiségi arányokat, a manysik, hantik és nyenyeczek elenyésző kisebbségbe kerültek saját földjükön. A választott testületekben az őslakosok képviselte jelentéktelen, nem tudják érvényesíteni népük érdekeit. A bevándorlók nem ismerik és nem is akarják ismerni az őslakosok nemzeti hagyományait és érdekeit. Az utóbbiak menekülnek a barbár iparosítás acélléptei elől, nem kívánják látni az őseik sírjaiból kirabolt „egzotikus” tárgyakkal folyó kufárkodást. A felháborodás hangján kell csatlakozni Je. Ajpin neves hanti író és politikus véleményéhez: a zöldek pénzt nem sajnálva védik a fenyegetett állatokat és növényeket, de ki védelmezi meg a kihalástól a létükben veszélyeztetett kislélekszámú népeket?

A karjalai és az inkeri finnek, valamint a többi karjalai finnségi nép sorsát megpecsételték a GPU, 1935-től pedig A. Zsdanov, a finnugor népek rossz szelleme intézkedései. Az inkeri szó Bölcs Jaroszláv kijevi orosz fejedelem svéd királylány feleségének Ingrid nevét örizheti. A Szentpétervár környékén elterülő vidéknek volt Ingermanland, finnül Inkeri a történelmi neve. Ma hiába keresnénk a térképeken, a szovjet kormányzat megtiltotta a név használatát. A szovjet időszakban Leningrádi Terület volt a neve, ma Pétervári Terület. A 17. századtól evangélikus finn telepesek alapítottak falvakat Inkeriben, akik a mindenkor orosz hatalom példás adófizető alattvalói voltak. Az 1920-as évek első felében a világháború előtti mezőgazdasági termelésüket jelentősen megnövelték, öntevékeny felvásárló, értékesítési szövetkezeteket alapítottak. Az 1926. évi adatok szerint 135 ezer lelket számláló inkeri finnek 80–85%-át a GPU megsemmisítette, falvaikat, temetőiket lerombolta, szép házaikat a GPU (KGB) -tisztek számára szétszedték és máshol összerakták, a kerti televényt teherautóval elhordták. A zord északi, gránit vándorkövekkel teli földön az évszázadok alatt létrehozott televény hatalmas érték! A finn falunevek használatát büntették, a megmaradt finn falvak szomorú, kopár maradványai orosz nevet kaptak. Az inkeri finnek magukra vonták a szovjet hatóságok haragját, mert finnek voltak és a Finnországgal határos területen éltek, az „imperialista” finn nyelvet beszélték, a férfiak úgy-ahogy, az asszonyok pedig alig beszéltek oroszul. A GPU és Kirov, majd Zsdanov úgy döntöttek, hogy a tisztességükről híres parasztok a finn hadsereg kémszervezetének ügynökei, ezért a 20-as évek végétől először utasítottak virágzó gazdaságaik tönkretételére, iskoláikban betiltották a finn nyelven folyó oktatást, aztán saját költségükön többségüket kitelepítették Szibériába, és örök időkre megtiltották visszatérésüket. 1941–42-ben a leningrádi ostromgyűrűben rekedt, a közlések szerint mintegy 20–21 ezer inkeri finn asszonyt és gyereket, pontosabban emberi árnyakat a Ladoga-tó jegén kiszállították az ostromlott városból. Az Élet Útja számukra a pusztulás útja volt. A Ladoga partjáról vitték őket, hónapokig tartó úton Szibériába, ahová már alig egyharmaduk érkezett meg. Kitelepítésüket Zsdanov, Koszigin, Molotov, Malenkov és Zsukov táviratban kezdeményezte Sztálinnal, aki haladéktalanul utasított a barbár javaslat végrehajtására. A javaslat eredeti szövegében 96 ezer finn kitelepítése szerepelt, az ostromlott Leningrádban a GPU őrzáratok már nem találtak annyi élő finnt. A Ladoga-tótól északra elterülő Karjalában az áldozatok száma megállapíthatatlan, ez a terület valóságos GPU gyarmat volt. Északi partja közelében terülnek el a híres Szolovki-szigetek. Az ismert adat szerint 1929 és 1940 között 25 ezer 223 politikai vádlottat ítéltek itt letöltendő börtönbüntetésre, és ugyanebben az időben 10 ezer 988 halálos ítéletet hajtottak itt végre. A finn határ menti falvakat, a falvak temetőit elpusztították, a lakosságot kitelepítették, kényszmunkára vitték. Egy GPU-őrzárat embervadászat közben egy olyan falu maradványaira talált, ahol egy 65 éves vak férfi és egy 16 éves fiú maradt csak életben. A Kalevala runóénekeinek (a vak Mikkali Perttunen Ladozeróban, az izsór származású Larin Paraske Miskula faluban – Lembolova egyházközség – élt) házát, sírját barbár kezek lerombolták. Helsinkiben, a Hesperia parkban emelt szobor őrzi Larin Paraske emlékét, aki 34 ezer sor runót tudott előadni. Mindketten már életükben világhírűek voltak és szegénységben éltek.

Az oroszországi történelem hullámverése mozgásba hozta az Obtól a finn határig élő finnugor népeket. Még igen távolinak tűnik a megnyugvást hozó állapot, az évszázadok folyamán felgyült sérelmek rendezése nehezen történik. Egymástól eltérő, ellentétes vélemények vannak az elrendő nyugalmi állapot természetét illetően, a demokrácia esélyei sem a

legbiztosabbak. Másként élnek meg az őslakos finnugor nemzetek és a nemzetileg heterogén bevándorlók a történelmi hullámverésben alakuló végkifejletet. A finnugor és szamojéd népek földjein folyó nyersanyag-kitermelés, olaj- és földgázbányászat óriási jövedelmeket biztosít az orosz és a multinacionális társaságoknak. A korszerűtlen berendezések működtetése, a hanyagul megépített szállító vonalak, csővezetékek a környezeti katasztrófák sorozatát idézik elő. Érvényes ENSZ-határozatok szólnak az őslakosokat megillető tulajdonosi jogról, tulajdonaik jövedelméről és környezetük védelméről. A szovjet és az orosz kormány képviselői aláírták ezeket a nemzetközi jogérvényű határozatokat, ámde nem gondoskodnak teljesítésükről, megszegésük szankcionálásáról. Az orosz vállalatok államhatalmi tekintéllyel lépnek fel, semmibe veszik a helyi közigazgatási szerveket. Mindez egetverő sérelmeket okoz az őslakos nemzeteknek. A hatalmas multinacionális vállalatok semmibe veszik a nemzeti mozgalmakat is. A társaságok az orosz gyakorlathoz igazodnak. Hasonló cselekedeteikért az USA, vagy Kanada területén büntető felelősség terhelné őket, a nagy összegű kártérítésekről nem is szólva. A hatalmasságok asztaláról lehulló morzsák a megoldásra váró problémákhoz képest elenyészőek. Az északi finnugor és szamojéd tájakon a lakosság krónikus alultápláltságban szenved, iskolás gyerekek éheznek, miközben mesés jövedelmek származnak hazájukból, amelyekből törvényesen járna részesedésük.

A már-már kihunytt nemzeti méltóságot ébresztő finnugor és szamojéd mozgalmak, társulások, nyelvművelő társaságok, sportegyesületek száma, működése áttekinthetetlen, majd a gyakorlatban dől el, melyikük életképes. A példák közül említhető a Mari Köztársaság (Mari El) fővárosában működő Finnugor Kulturális Alapítvány, a komi főváros egyetemén finnugor fakultáson készítenék fel a különböző finnugor szakértőket, a finn és a magyar nyelv és kultúra bizonyos fokú ismerete valamennyi hallgató számára kötelező lenne. A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben finnugor gimnázium tervei formálódnak, ez a gimnázium készítené fel a fiatalokat a komi egyetem finnugor fakultására. A Karjalai Köztársaságban élő, mintegy 20 ezer lelket számláló vepsze nép (évtizedeken át féltek megvallani nemzetiségüket, folyamatban van lélekszámuk megállapítása) iskolákat, múzeumot működtet, felügyelete alá vette az ipari vállalatokat és gazdálkodó társaságokat. Megalakult a Finnugor Népek Világkongresszusának Tanácskozó Bizottsága, feladata a finnugor és szamojéd népek jogvédelme, szolidaritásuk ápolása. Magyarországon a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Uralisztikai Tanszékén a finnugor és szamojéd népek nemzeti mozgalmainak képviselői hungarológiai nyári egyetemen gyarapítják ismereteiket a finnugor népek történetéről, a civil szféra magyarországi működésének múltjáról, jelenéről, és tanulnak magyarul. A független finnugor országok finnugor tanszékei, tudományos társulatai országaik nyelvén a keleti finnugor kultúra és tudomány eredményeiről tájékoztatják közvéleményüket. Elsősorban nyelv- és irodalomtudományi eredményekről, újabban a nemzeti történelmekről készült művek is közlésre kerülnek. Az észtt függetlenség visszaállítása utáni első észtt történelmi szintézis magyar fordítása a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Uralisztikai Tanszékének gondozásában készült és került kiadásra.

A lenininek nevezett nemzeti politika látványosan omlott össze, politikai bírálata és elutasítása azonban még az aktuális igények szintjén sem elegendő. Hátra van ennek a politikának a sokoldalú történettudományos elemzése. A szovjet nemzeti politika modelljének, pontosabban modelljeinek egybevetése a nemzeti kérdésre vonatkozó szovjet törvénykezéssel magyarázatot adhat a látványos kudarcra. Hamisítás lenne a sorozatosan elkövetett erő-

szakra hárítani a felelősséget a kudarcért. Esetlen érv, hogy az elvi modell kifogástalan volt, csak a gyakorlat rontott el mindent. Amíg nem kezdődik meg a tudományos-kritikai elemzés, mindaddig felüthetik a fejüket ilyen ideálképek a lenini–sztálini nemzeti politikáról.

A keleti finnugor népek vezető tudományos személyiségei közül többen olyan fokúnak értékelik az oroszosodást, hogy szerintük a nemzeti újjászületésre tett kísérlet reménytelen. A keleti finnugor köztársaságok lakosainak 75–80%-át, az obi-ugorok esetében több mint 90%-át oroszul beszélő emberek alkotják, akik hallani sem akarnak a helyi nemzeti nyelvekről. A választott és igazgatási testületek nyelve orosz. A szovjet kormányzat intézkedéseinek következménye a nemzeti ébredés nehézsége, a vele szembeni értetlenség és orosz nacionalista ellenszenv. Az orosz tudományos irodalom és a sajtócikkek fejtegetései a cári időkben kialakított közigazgatási egységek, kormányzóságok visszaállítása mellett érvelnek. Ebben az esetben eltűnnének azok a csonka finnugor autonómiák is, a melyeket a szovjet kormányzat engedélyezett. A finnugor nemzetek maradványait szétszabdalnák az orosz kormányzóságok, és ez véglegesen megpecsételné sorsukat. Az ilyen tervezetések ismeretében létfontosságú a szovjet rendszertől örökölt csonka autonómiák következetes védelme, átalakítása valóságos, demokratikus nemzeti önkormányzatokká. Ebben az értelemben is folynak érdemes eszmecserék és tudományos érvelések. Ezeknek és a hasonló vélekedéseknek az ismeretében rendkívül jelentős a Komí Köztársaság alkotmánya, amelyik az orosz mellett a komí is hivatalos állami nyelvnek nyilvánítja.

Végezetül emlitem meg, hogy az utóbbi évek orosz tudományos irodalmában a szocialista törvényesség megsértésének minősítik a Szovjetunióban történt politikai, nemzeti repressziókat, a tömeggyilkosságokat. Ez téves optika, mivel mindaz, ami történt, éppen hogy az ún. „szocialista törvényesség” megvalósítása jegyében ment végbe, elég egy pillantásra érdemesíteni a Szovjetunió büntető alaptörvényét, abból is a nevezetes 58. § pontjait. V. M. Polescsikov, volt KGB-, jelenleg orosz állambiztonsági tiszt „Hétpecsétes titok. A KGB levéltárából.” (Sziktiykar, 1995) című könyvében ugyanezt a véleményt fejti ki hiteles okmányok bemutatásával. Sőt, továbbmegy következtetéseiben, Sztálin és Hitler azonosításával elérkezik a hitleri nemzeti szocialista és a sztálini szovjet szocialista rendszer azonosságának kérdéséhez. Az orosz és a világtörténelem eme hatalmas problémája elől nem lehet kitérni. A sztálini rendszer nem lett volna antiszemita, nem semmisített meg zsidókat? Az 1930-as évek GULAG-szigetvilágán sok ezer zsidó halt meg zsidósága miatt. Megbocsáthatatlan még az is, ha egyetlen embernek kell meghalnia nemzetisége miatt.

(Bartha Antal)

A keleti finnugor népek és az orosz birodalom

- Kr. u. 6. sz. A keleti szláv törzsek a Dnyeper és a Dnyeszter vidékén élnek.
- Kr. u. 8–9. sz. A keleti szláv törzsek észak felé vándorolnak, elérik a finnugorok lakta erdőövezet határát, egyes területeken benyomulnak a finnugor népek közé. A szlovén törzs Novgorod környékén települ le, és kerül érintkezésbe balti finn népekkel (csúd, vesz). Délnyugati irányból, a Volga felső folyása felől a krivicsek elérik a merják által lakott területeket (a mai Jaroszlavl és Rosztov városok között). A vjaticsok a Felső-Okánál telepednek le, északon a merjakkal határosak, keleten a mordvinokkal és a muromákkal.
- Kr. u. 9. sz. Az első orosz államok megalakításában jelentős szerepük volt az orosz krónikákban varjágoknak vagy ruszoknak nevezett normann fegyveres kalandozó csoportoknak. A Skandináviából Kelet-Európa belseje felé tartó varjágok áthaladtak a finnugorok lakta területeken is. Az orosz fejedelemségek kialakulásának koráról, a finnugorok szerepéről a korai orosz államokban az orosz őskrónika (Poveszty Vremennih Let) tájékoztat.
- 859 A varjágok adót szednek a csúdoktól, a szlovénektől, a merjaktól és a krivicsektől.
- 862 A krónika szerint a csúdok, a szlovének, a krivicsek és a vepszék behívták a ruszokat, hogy uralkodjanak rajtuk. Három testvér kezdett el uralkodni: Rurik Novgorodban, Szineusz Beloozeróban, Truvor Izborszkban. Két év múlva Rurik testvérei meghaltak, és ő egyeduralkodó lett. A finnugor népek közül a vesz (vepsze), a merja és a muroma nép fölött uralkodott.
- 882 Oleg fejedelem Novgorodból kiindulva hatalma alatt egyesíti az orosz és a már elfoglalt finnugor területeket. Elfoglalja Kijevet, és új hatalmi központjává teszi. Kijevi hadjáratában csúd, merja és vepsze harcosok is segítik.
- 11–12. sz. Az orosz fejedelmek egymás elleni ütközeteiben finnugor harcosok is részt vesznek. A harcok tárgyát képező rosztovi terület a merják ősi lakhelye, Murom város és környéke pedig a muromáké.
- 1103 Jaroszláv (Bölcs Jaroszláv unokája) megtámadja a mordvinokat.
12. sz. első fele Novgorod adót szed a permiektől és a pecsoraiaktól. (Mindkét elnevezés valószínűleg egyes orosz-komi közössége vonatkozik.)

- 1193 A novgorodi fejedelemség a Volgától északra lévő sávban kelet felé próbál terjeszkedni. A novgorodi sereg egy jugriai vár ostromakor súlyos vereséget szenved – csak nyolcvanán térnek haza. Jugria ekkor még valószínűleg az Urál európai oldalán helyezkedett el, területén obi-ugor népesség lakott.
- 1221 Nyizsnyij-Novgorod alapítása az Oka torkolatánál. Az új erősített település kiindulópontja lesz a Volga melléki finnugor népek elleni akcióknak.
- 1226–1229 Orosz–mordvin háborúk. Az oroszok legyőzik Pures mordvin fejedelmet.
- 1236–1240 A mongolok (tatárok) sorban beveszik az orosz fejedelmi központokat, a keleti finnugor népek mongol fennhatóság alá kerülnek.
- 13–14. sz. Az orosz területek szívében élő merják és muromák nyelvüket és kultúrájukat elvesztvén teljesen beolvadnak az oroszokba.
- 1364 Egy novgorodi sereg meghódítja az Ob torkolatvidékét.
- 1377 Mordvin–tatár csapatok felégetik Nyizsnyij-Novgorodot. Válaszul a moszkvaiak rátámadnak a mordvinok téli szállásaira.
- 1462–1505 III. Iván uralma alatt egyesíti az orosz fejedelemségeket, megszabadul a tatár fennhatóságtól. Egymás után hódoltatja a finnugor népeket.
- 1472 Perm elfoglalása. Összeírják az újonnan szerzett területek komi lakosságát.
- 1483, 1499 Támadások Jugria ellen. A jugor (obi-ugor) fejedelmek behódolnak.
- 1524 Paleckij herceg csapatai hajón indulnak Kazany elfoglalására, de a marik megsemmisítik az orosz hajóhadat.
- 1552 IV. (Rettegett) Iván elfoglalja Kazany városát, megszűnik a Kazanyi Tatár Kánság, és ezzel orosz uralom alá kerül az Urálig minden finnugor nép. A meghódított területeken erősített településeket hoznak létre, amelyek a helyi adminisztráció központjai, de egyben a további keleti terjeszkedés kiindulópontjai is.
- 1578–1584 Jermak szibériai akciói. Jermak kozák vezért a Káma melléki finnugor területeken birtokos Sztroganov család bérelte fel, első sikerei után azonban elnyerte a cári támogatását is. Jermak, és az ő halála után Nyugat-Szibériában a Szibériai Tatár Kánság ellen katonai akciókat folytató cári sereg az obi-ugor és a szamojéd népek hódoltatásával megszerezte az orosz birodalom számára a hatalmat az összes kelet-európai és nyugat-szibériai finnugor nép felett.

- 16-17. sz. fordulója Orosz városok alapítása, erődök építése Szibériában a hódítások megszilárdítása és az adószedés érdekében. Ekkor alapítják az enycek területén Mangazeját, a nyenyeceknél Obdorszkot (ma Szalehard), a déli szamojédok közelében pedig Tomszkot, Krasznojarszkot és más erődített településeket.
- 1606–1607 A Bolotnyikov-felkelés. Minden finnugor nép köréből vannak résztvevői, a tyemnyikovi és kadomi mordvinok pl. kirabolják a kolostorokat. Az elviselhetetlen adóterhek miatt nagy az elkeseredés a parasztok körében.
- 1607–1609 A Bolotnyikov-felkeléstől független lázadás az északi osztjákoknál. Csatlakoznak a tatárok is.
- 1608 Kudarcba fulladt mari–tatár támadás Nyizsnyij-Novgorod ellen.
- 1609–1610 A török–szamojéd lakosságú „Tubai Föld” orosz fennhatóság alá kerül.
- 1614–1627 A pjaszinaí szamojédoknak nevezett nganaszanok fegyveresen ellenállnak a megadóztatásukra irányuló kísérleteknek.
- 1616, 1629, 1648, 1673, 1696 Helyszíni vizsgálatok az udmurtoknál a földesurak és a helyi hivatalnokok által elkövetett visszaélések ügyében. Az udmurt parasztok panaszaiknak jogossága beigazolódik, de az állam nem tud érvényt szerezni elftélt határozatainak, minden marad a régiben.
- 1617 Sztolbovói béke: majdnem egy évszázadra Svédországgé lesz az egész karjalai földszoros, a Ladoga-vidék és Inkeri (Ingermanland), a kisebb balti finn népek által lakott terület.
- 1655 Már 58 evangélikus gyülekezet működik Inkeriben, a svédek erőszakkal térítik át pravoszláv hitűkről a helyi balti finneket. Sokan elmenekülnek lakóhelyükről, ekkor jön létre a tveri karjalaiak közössége.
- 17-18. sz. Az orosz behatolás miatt megkezdődik a keleti finnugorok szétvándorlása, ekkor jön létre pl. a keleti mari települési tömb a mai Baskortosztán területén, és ekkor vándorolnak északra egyes komi közösségek, új lakóhelyükön eltanulva a rénszarvastenyésztést a nyenyecektől.
- 1670–1671 Sztjepan Razin felkelése. Az esemény megmozgatja az egész Volga-vidéket.
- 1695 A svéd uralom alatt folyamatos a finn bevándorlás a baltikumi területekre. Inkeriben már a lakosság 73,8%-át a finn bevándorlók alkotják.
- 1700–1721 Nagy északi háború: Oroszország visszaszerzi a középkori Finn-Karjala nagy részét, a karjalai földszorost és a Ladoga-vidéket a svédektől.
- 1710-es évek Erőszakos térítés a finnugorok körében.
- 1743 A tyerjusevi járás mordvinjai fellázadnak, mivel a nyizsnyij-novgorodi püspök leromboltatta szent ligeteiket.

- p>1764 Az oroszországi számik (lappok) állami jobbágyokká válnak.
p>1773–1775 A Pugacsov-lázadás, sok finnugor résztvevővel.
p>18. sz. Az iparosítás és a kereskedelem fellendülésének kezdete a finnugor területeken; az udmurtoknál fegyvergyártó manufaktúrákat létesítenek, Karjalában Viipuri (ma Viborg) jelentős kikötővárossá fejlődik.
p>1808–1809 A napóleoni háborúk keretében zajló orosz–svéd összecsapás következtében Finnország Oroszország része lesz (perszonálunió: a finnek nagyhercege az orosz cár). 1812-től a karjalai földszoros és a Ladoga-vidék ismét finn közigazgatás alá kerül.
p>1839 Az Obdorszk (ma Szalehard) környéki és a Taz menti nyenyecék felkelése Wawlo Neňang vezetésével.
p>1861 Jobbágyfelszabadítás Oroszországban. Az eseménnyel nem jár együtt a felszabadított jobbágyok földhöz juttatása, ez sok területen (pl. a mordvinoknál) újabb helyi lázadásokhoz vezet, és növeli a finnugorok elvándorlását is.
p>1868 Oroszok betelepítése a Kola-félszigetre, a számik (lappok) által lakott vidékekre a határterületek biztosításának céljából.
p>1872 A Kazanyi Tanítóképző Szeminárium alapítása. Ebben az oktatási intézményben nevelődik a keleti finnugorok értelmiségének első nemzedéke.
p>1892–1896 A multáni per. Vuzs-Multan udmurt falu lakóit rituális gyilkossággal vádolták meg. A vádlottakat végül felmentették. A felmentő ítélet kiharcolásában nagy szerepe volt az udmurt származású Grigorij Verescsaginnak, a keleti finnugorok első kiemelkedő tudósának, és az ügy mellé álló felvilágosult orosz értelmiségnek.
p>19. sz. A gazdasági fellendülés és a kapitalizálódás jelei Oroszország finnugorok által lakott részein is: megindul a folyami gőzhajózás, kiépülnek az első vasútvonalak, a helyi ásványkincsek és mezőgazdasági termékek feldolgozására mind több üzemet, gyárat létesítenek.
p>20. sz. Az orosz polgári fejlődéssel együtt a keleti finnugor népek körében nemzeti kulturális és politikai mozgalmak bontakoznak ki.
p>1917–1922 Népgyűlések, képviselőgyűlések Karjalában, az autonómia deklarálása, terv a Finnországgal való államszövetségre.
p>1918 nyara Az udmurt területen lévő, fegyvergyárairól híres Izsevszk és Votkinszk munkásainak felkelése a bolsevikok ellen.
p>1920-as évek Az októberi forradalom utáni megváltozott körülmények között sorra létrejönnek a finnugor népek autonóm körzetei, jelentős kulturális fellendülés indul meg, kibontakozik a finnugor nyelvű oktatás és kultúra.

- 1922 Nagy éhínség a Volga-vidéken.
- 1924-től A Szovjetunióban élő számik (lappok) területére nehézipari üzemek, katonai bázisok települnek, felszámolják hagyományos téli szállásaikat.
- 1930-as évek Ellentmondásos folyamatok a finnugor területeken, egyrészt látszólag megszilárdulnak az autonómia intézményei: a komiknál, udmurtoknál, mordvinoknál, mariknál autonóm köztársaságokat hoznak létre, másrészt kibontakozik a sztálini terror, amelynek egyik célja a nemzetiségek vezető rétegének likvidálása. Több tízezer finnugor származású embert végeznek ki, illetve zárnak munkatáborokba, ahol a sanyarú körülmények miatt nagyon kevés az esélyük a túlélésre. A büntetőtáborok jelentős részét a finnugor és szamojéd népek területén hozzák létre, főleg a kietlen északi vidékeken. Ezekben a táborokban tízezerrel színlődnek a Szovjetunió minden részéről odahurcolt elítéltek.
- 1939–1940 A téli háború. A Szovjetunió területi követelésekkel lép fel Finnországgal szemben. A Leníngrád védelmének ürügyével megszerzett területekről 400 ezer ember menekül Finnországba.
- 1941–1944 A folytatódó háború. Finnország visszaszerzi elvesztett területeit és elfoglalja Szovjet-Karjala jelentős részét is.
- 1941–1945 A Szovjetunió ellen indított német támadás következtében az inkeri finnek és a vótok által lakott területek német kézre kerülnek. Egy német–finn egyezmény értelmében ezekről a területekről több mint 60 ezer balti finn származású lakost evakuálnak Finnországba. A világháború után a szovjetek arra kényszerítik Finnországot, hogy ezeket az embereket szállítsák vissza a Szovjetunióba. Csak az a pár ezer ember menekült meg, akik még a háború alatt továbbutaztak Svédországba, illetve Amerikába. A visszaszállított embereket (kb. 55 ezer főt) kivétel nélkül deportálják Szibériába, s a túlélők csak 1956 után térhetnek vissza ősi földjükre.
- 1940-es évek vége Kollektivizálás a Tajmir-félszigeten. Szovhozokba és kolhozokba tömörítik a szamojéd rénszarvastenyésztőket és prémvadászokat.
- 1960-as évek eleje A nganaszanok délebbre telepítése a dolgozók közé.
- 1970 Ezután a népszámlálások alkalmával a liveket letteknek kell feltüntetni.
- 1970-es évek eleje A kőolaj-kitermelés kezdete Nyugat-Szibériában, ami az obi-ugorok életterének drámai beszűkülését eredményezi.
- 1985 A 6. nemzetközi finnugor tudományos kongresszust Sziktivkárban rendezik, a Komi ASZSZK fővárosában. Először kerülhet sor ilyen rendezvényre a Szovjetunióban.

- 1991 decembere A Belorussziában található belovezsi erdőben kimondják a Szovjetunió megszűnését. Ezután az orosz terminológia szerint „szuverenitási parádé” kezdődik, a szovjet tagköztársaságok és autonóm köztársaságok sorra deklarálják függetlenségüket. Ezen jelképes lépések látszatra a finnugor köztársaságok függetlenségét eredményezték, valójában azonban így módon a finnugor nemzeti problémák iránt érzéketlen helyi pártelit és adminisztráció próbálta átmenteni hatalmát.
- 1992 Az oroszországi számik (lappok) is részt vesznek a számik érdekeit képviselő számi tanács munkájában.
- 1990-es évek elejétől Kulturális fellendülés a finnugor népek körében. A függetlenségüket deklarált finnugor köztársaságokban megindul a küzdelem a helyi finnugor népesség és a túlnyomó többségben lévő betelepült oroszok között az őslakosság politikai és kulturális jogaiért, nyelvhasználatáért, a nemzeti önszerveződésért.
Hanti-Manszijszkban megalakul a Hantik és Manysik Megmentésének Intézete.
Hatalmas léptekkel fejlődik a finnugor államok, népek és társadalmi szervezetek közötti együttműködés. (Ezen eseményeket részletesen tárgyalja könyvünk negyedik fejezete.)

(Klíma László)

A karjalaiak története

Karjala (Karélia), a Finnország és Oroszország határán elterülő tájegység neve különböző korszakokban nem egészen ugyanazt a területet takarta. A határok a svéd–orosz háborúk nyomán többször változtak, s a karjalaiak az évszázadok során szétszóródtak ezen a területen. A karjalai nyelv a balti finn nyelvek északi ágához tartozik, legközelebbi rokon nyelve a finn. Egyes kutatók a karjalai nyelvet csak egy keleti finn nyelvjárásnak tartják. A karjalainak az ad egyértelműen önálló nyelvi státust, hogy beszélőinek nagy része nem Finnországban él, más kultúrkörbe tartozik, pravoszláv vallású, s a karjalaiaknak saját, a finnekétől eltérő identitástudatuk van. Az óriási kiterjedésű területen élő karjalaiak számos egymástól nagymértékben eltérő nyelvjárást beszélnek, amelyek közül a *lüdöt* egyes nyelvészek külön nyelvnek tartják. Az észak-karjalai nyelvjárás elég közel áll a finnhez, a déli *aumusi* (olonyeci) viszont erősen elüt tőle.

Napjainkban Oroszországban a hivatalos adatok alapján (1989) 131 ezer karjalai él. 60%-uk – kb. 80 ezer ember – a Karjalai Köztársaságban lakik. Tver környéken kb. 23 ezren, Szentpétervár és Murmanszk körzetében 12 ezren vannak, de élnek karjalaiak többek között Szibériában is. A finnországi karjalaiak száma mintegy 40–50 ezer fő.

A karjalai nép számos etnikai és nyelvi elemből kovácsolódott össze. Az első település-maradványok a később karjalaiak által lakott területeken a Kr. e. 7. évezredből származnak. A Kr. e. 4. évezredtől kezdődően keletről és délről bevándorlók érkeztek e területekre, megváltoztatván a lakosság antropológiai összetételét. Ennek a népességnek a régészeti emléke az ún. fésűs kerámia kultúra. A fésűs kerámia kultúra megjelenését e területeken általában a finnugorság érkezésével hozzák kapcsolatba. A finn és észt őstörténet-kutatók, régészek azt a véleményt hangoztatják, hogy a balti finn népek ősei már a Kr. e. 4–3. évezredtől kezdve nagyjából mai lakóhelyükön élnek. A hagyományos felfogás szerint a közfinnek a Kr. e. 1. évezred közepén értek el a Baltikumba, ahonnan a Kr. u. 1. évezred első évszázadaitól kezdve folyamatosan költöztek a Finn-öböl északi partvidékére és Karjalába. A honfoglaló finn törzsek közé számítják a karjalait is, amely később nyelvében és szokásaiban eltávolodott a többi törzstől.

Időszámításunk kezdetén a karjalaiak ősei a Ladoga- és az Onyega-tó környékén éltek, ahonnan legkésőbb a 12. században az Északi-Dvinán lefelé a Fehér-tengerig, valamint északnyugaton a jelenlegi Finn-Karjalába, Savóba és a Botteni-öböl északkeleti partvidékéig jutottak. A korábban ugyancsak a Ladoga és Onyega vidékén élt őslappokat a karjalaiak nyugatra és északra szorították, majd a karjalaiak egy része összeolvadt a vepszékkel. A skandináv sagákban először a 8. században említik Karjalát. A keleti szlávok a Kr. u. 1. évezred 2. felében jutottak el a karjalaiak szomszédságába. A 9.-től a 12. századig Karjala déli része a Kijevi Ruszhoz tartozott, majd a 12. századtól kezdve fokozatosan Novgorod függésébe került. Orosz krónikákban először a 12. század közepén említik Karjalát (*Korela*) és a karjalaiakat. Korábban valószínűleg a különböző balti finn népcsoportokra alkalmazott *csüd* elnevezést használhatták a karjalaiakra is. A 9. században a skandináv sagákban szereplő,

prémeiről és gazdagságáról híres Fehér-tenger melléki *Bjarmián* és a *bjarmakon* feltehetőleg az északi karjalaiakat is értették.

Körülbelül egy évezreddel ezelőttre tehető a karjalai identitás megjelenése. A 11. századtól kezdve három évszázadon át Karjala figyelemre méltó fejlődésen ment keresztül, amely összefüggött azzal, hogy más balti finn népekhez hasonlóan a karjalaiak is átvették az egyre gyengülő vikingek szerepét a fontos kereskedelmi utak térségében. Nem számított ritkaságnak a karjalaiak betörése a tőlük nyugatra lévő területekre. Egy ilyen hadjárat során a korábbi svéd fővárost, Sigtunát is felégették. Ebben az időszakban növekedett a karjalaiak által benépesített terület nagysága.

A 11–12. századtól felerősödött a novgorodi ortodox egyház tevékenysége e területeken. Ez a tevékenység 1227-ben Jaroszláv Vsevolodovics fejedelemsége idején érte el csúcspontját, amikor a krónikák tanúsága szerint erőszakos térítésre is sor került. A 13. századtól kezdődően Svédországban megnövekedett az érdeklődés a karjalai területek iránt. A svédek keresztes hadjáratokat hirdetve egyre több finn területet foglaltak el, s lassanként megindult a verseny Novgoroddal Karjaláért. Ettől kezdve a svéd–orosz ellentétek állandó dúlást, háborúskodásokat jelentettek a karjalaiak számára. A főleg a Finn-öböl partvidékén keletre terjeszkedő svédek lépéseire Novgorod azzal válaszolt, hogy egy sikertelen karjalai felkelés után 1278-ban Karjalát formálisan is magához csatolta. Ebből az időből származik az a Novgorodban talált nyírfakéregre írt karjalai nyelvű varázsige, amely egyben a legrégebbi balti finn nyelvemlék is.

Svédország három keresztes hadjáratot indított a finn és karjalai területek elfoglalására. 1239-ben támaszpont céljából felépítették Viipuri (Viborg) várát. Ezt 30 évig tartó háborúskodás követte, amelyben mindkét fél rendszeresen pusztította Karjalát. A hosszú háborúnak a pähkinäsaari (Nöteborg, Schlüsselburg, Orehovec) béke vetett véget 1323-ban. A több mint két és fél évszázadon keresztül érvényben lévő szerződés alapján a határ a karjalai földszorost kettészelve haladt északi, majd északnyugati irányban egészen a Botteni-öböl északkeleti végéig. A határ tehát kettévágta a karjalaiak által lakott területeket, és fontos, kultúrák közötti választóvonalá vált. Viipuri város lett Nyugat-Karjala központja. Karjala nagyobb része továbbra is Novgorodhoz tartozott. Központja a várral is megerősített Käkisalmi (Korela) volt a Ladoga-tó partján. A finntól eltérő karjalai nyelvet gyakorlatilag csak a Ladoga-tótól keletre használták, a határ térségében a finn különböző nyelvjárásait beszélték.

A Svédország birtokába került Nyugat-Karjala gyorsabb fejlődésnek indult, mint Orosz-Karjala. A svédek megkezdték az északabbi területek betelepítését, ahol az 1323-as béke nem jelölte ki egyértelműen a határvonalat. Így a határ itt gyakorlatilag kezdett keletre tolni. A 15. századi határvillongásokban a finnországi savóiak harcoltak karjalai testvéreik ellen. Ezek az események svéd–orosz háborúba torkolltak a karjalai földszoroston 1555–57-ben. A békekötés azonban nem változtatott a határokon, és a nyugalom sem tartott sokáig. Az újabb svéd–orosz háború (a „livóniai háború”) a balti területekért tört ki, de áterjedt Karjalára is. A täyssinäi (tjavzinszki) békében (1595) Svédország megkapta az összes finnek által lakott területet. A rövid békésebb időszakot újabb háború zavarta meg. A viszálykodást lezáró sztolbovói békében (1617) Svédország megkapta a Ladoga-vidéket, az egész karjalai földszorost és Ingermanlandot (Inkerit). Ezen a területen a svédek létrehozták Käkisalmi Tartományt, amelyben megkezdték a lakosság erőszakos áttérítését evangélikus hitre. Az 1620-as évektől kezdve a nagyarányú adózás és az erőszakos valláscsere miatt az imént em-

lített területek egyre több lakója menekült át Oroszországba. A lakosság fele – kb. 30–50 ezer ember – települt át a Ladoga- és az Onyega-tó közé, illetve a korábban elnéptelenedett Tver Tartományba. Így jött létre a mindmáig létező ún. Tveri Karjala.

A 18. század elejétől kezdve Svédország fokozatosan elvesztette korábbi nagyhatalmi szerepét. A nagy északi háborúban (1700–1721) Oroszország visszaszerezte a középkori Finn-Karjala nagy részét Viipurival együtt, továbbá a karjalai földszorost és a Ladoga-tó környékét. Ez utóbbi területeket hívták később Régi Finnországnak. A következő háborúban 1741–43 között egy keskeny sáv kivételével egész Karjala orosz kézre került.

A 18. század második fele gazdasági és művelődési szempontból fellendülést hozott. Viipuriból jelentős kereskedelmi és kulturális központ lett. Az evangélikus lakosság is szabadon gyakorolhatta vallását. Régi Finnországban a cári birtokok elajándékozási rendszere közel jobbágyisorba juttatta a helyi parasztságot, az északabbi területeken azonban a gazdaság szépen fejlődött. 1808–1809-ben Oroszország meghódította egész Finnországot, s azt autonóm nagyhercegségként a birodalomhoz csatolta. 1812-ben Régi Finnország visszakért Finnországhoz, így ismét az 1617-es sztolbovói béke határai váltak érvényessé a nagyhercegség számára. Nyugat-Karjala központjává újra Viipuri vált, amely a Saimaa-csatorna (1856) és a Lahti–Szentpétervár vasút (1870) megnyitásának köszönhetően Finnország legforgalmasabb árukikötője lett.

A 19. század elején megjelentek az első cirill betűkkel nyomtatott karjalai nyelvű könyvek. A finn nemzeti ébredés Karjalára is hatással volt. A 19. század közepén megjelent nemzeti eposz, a Kalevala nagy részben a Karjalában gyűjtött szövegeken alapult. Ez arra ösztönözte a finn értelmiséget, hogy Karjalába utazzon felkutatni a finn nemzeti kultúra gyökereit. Így született meg a karjalai romantika, az ún. karelianizmus.

Finnország függetlenné válása és Szovjet-Oroszország létrejötte éles, államok közötti politikai és ideológiai választóvonalat húzott Finn-Karjala és Orosz-Karjala közé. Az 1918-as finnországi polgárháború eseményei részben Karjalát és a karjalaiakat is érintették. 1917-től kezdve egészen 1922-ig több népgyűlést és képviselőgyűlést tartottak Orosz-Karjalában, amelyeken deklarálták Karjala autonómiáját, majd később Finnországgal kívántak laza államszövetségre lépni, sőt egyes községek kimondták Finnországhoz csatlakozásukat. A kibontakozó karjalai fegyveres felkelés azonban – finnországi önkéntesek segítségével ellenére – a bolsevikok túlereje miatt nem érte el célját. A Finn Köztársaság és Szovjet-Oroszország között Tartuban megkötött béke a sztolbovói határvonalat állította vissza. A szovjet-orosz fél nyilatkozatban nemzeti önrendelkezési jogot (autonómiát) ígért Kelet-Karjala számára. Az ígéretek be nem tartása miatt Finnország 1923-ban a Nemzetek Szövetségéhez fordult.

1920 júniusában kikiáltották a Karjalai Munka Kommunát, s így Karjala keleti fele Szovjet-Oroszország autonóm körzete lesz, majd 1923-ban Karjalai ASZSZK-ra változtatták nevét. A Karjalai ASZSZK-ban igen sok emigráns finn kommunista került vezető állásokba. Az 1920-as években sok korábban Amerikába kivándorolt finn települt Szovjet-Karjalába, akik a hatásos propaganda következtében ott vélték megtalálni az eszményi hazát. Ezek közül a gyakran gépeiket, munkaeszközeiket is magukkal hozó idealisták közül később sokan munkatáborokban lelték halálukat.

1921-ben az I. Összkarjalai Képviselőgyűlésen bolsevik nyomásra olyan döntés született, hogy az orosz nyelv mellett a finnt kell tanítani a karjalai iskolákban. A bolsevik vezetés a világforradalom eljövételét várva szükségét érezte, hogy kellő számú finnül beszélő part-

munkással rendelkezzen majd. Az ún. Tveri Karjalában, ahol az 1930-as évek elején a karjalai lakosság száma (kb. 155 ezer fő) meghaladta a Karjalai ASZSZK-ban élő karjalaiak számát (kb. 110 ezer fő), 1931-ben saját latin betűs irodalmi nyelvet hoztak létre, amelyen könyvek, újságok jelenhettek meg, s amelyet az iskolákban is oktattak. Aztán 1937-ben hirtelen véget ért ennek az irodalmi nyelvnek a használata. Az 1930-as évek végén felmerült egy olyan cirill betűs karjalai irodalmi nyelv megalkotásának a gondolata, amelyet minden karjalai megértene. Sietve, másfél év alatt ki is dolgozták e nyelv normáit, 1938–39-ben tankönyvek, fordítások, folyóiratok jelentek meg, majd 1939-ben egyszerre véget vetettek e kísérleteknek, s ettől kezdve minden oroszul folyt.

A szovjet kezdeményezésre kirobbant 1939–40-es ún. téli háború utáni moszkvai béke – Leningrád védelmére hivatkozva – újra a Nagy Péter idején érvényben volt határokat kényszerítette Finnországra. Az ún. Átadott Karjala teljes lakossága – több mint 400 ezer ember – Finnországba menekült, ahol gyors rendeletekkel, földhöz juttatással sikeresen letelepítették őket. Helyükre a Szovjetunió különböző részeiből érkezett új munkaerő. A Karjalai ASZSZK 1940–1956 között szövetségi köztársaság (SzSZK) volt. Az ún. folytatólagos háborúban, 1941 és 1944 között Finnország visszafoglalta az említett területeket, de nem állt meg a régi határoknál, hanem – főleg stratégiai okokból, de a finn–karjalai közeli rokonságra is hivatkozva – elfoglalta Orosz–Karjala nagy részét, ahonnan a nem karjalai lakosságot internálták, finn katonai kormányzatot és közigazgatást vezettek be, de a német nyomás ellenére sem támadták meg sem Leningrádot, sem pedig a Leningrád–Murmanszk vasútvonalat. A szovjet ellentámadás 1944-ben indult meg. Az 1944-ben megkötött fegyverszüneti egyezmény visszaállította az 1940-es határokat. A 2. világháború nagy pusztítást okozott a karjalaiak által lakott területeken.

A karjalaiak a 20. század folyamán fokozatosan kisebbségbe szorultak hazájukban. A Karjalai Köztársaságban élő karjalaiak aránya az összlakossághoz képest a következőképpen alakult:

1897	—	42,3%
1926	—	38,2%
1939	—	23,2%
1959	—	13,1%
1979	—	11,1%
1989	—	10,0%

Az anyanyelv ismeretének mértéke az újabb nemzedékekben igen csekély. A Karjalai Köztársaság karjalai lakosságának csak mintegy 50%-a vallja anyanyelvének a karjalait, s egyes becslések szerint a 10 évesnél fiatalabb gyerekek 90%-a az oroszot tartja az anyanyelvének. A tveri karjalaiak létszáma hivatalosan kevesebb mint ötödére csökkent, az anyanyelv ismerete csak a középkorúakra jellemző. Az asszimilációt erőltető szovjet nemzetiségi politikán, az iparfejlesztéssel együtt járó orosz betelepedésen kívül a kedvezőtlen tendenciák kialakításában nagy szerepe volt a karjalai falvak felszámolásának is. A falvakból elkerülve, elvesztvén a karjalai nyelvi közeg megtartó erejét, sokan oroszra váltak.

Az 1980-as évek második felétől a glasznoszty hatására a karjalaiak öntudata erősödött, s ez megmutatkozik a helyi politikai és kulturális életben is. Az 1989-es Karjalaiak Konferenciája után megalakult a Karjalai Kulturális Társaság, majd 1991-ben megválasztották a Kar-

jalai Kongresszust, s annak 50 tagú végrehajtó bizottságát. Egyes óvodákban és iskolákban már lehet a karjalai nyelvet tanulni, a petrozavodszki egyetemen karjalai nyelvi tanszéket alapítottak, és a tanárképző főiskolán is van karjalai tagozat. Rendszeres karjalai nyelvű rádió- és tévéadások indultak, könyvek, tankönyvek is jelennek meg. A felgyorsult asszimiláció megállításához azonban megfelelő törvényekre és anyagi háttérre is szükség lenne ahhoz, hogy a karjalai népnek ne csak múltja, hanem jövője is lehessen.

(Bereczki András)

A vepszék története

A vepszék három különálló csoportban élnek Oroszország területén a Ladoga-tó, az Onyegató és a Fehér-tó között. Déli és középső csoportjaik közt van némi kapcsolat, de az északi vepszékét elkülöníti a többi csoporttól a Szvir folyó és az orosz települések láncolata. A vepsze nyelv a finnugor nyelvek balti finn ágához tartozik, legközelebbi rokon nyelvei a karjalai, az izsór és a finn.

A vepszék történelmével kapcsolatban kevés konkrét adat áll rendelkezésre, néha hosszú évszázadokon keresztül hallgatnak róluk a források. A Kr. u. 6. században Jordanes krónikájában a *Vas*, *Vasina* népnév valószínűleg a vepszékét takarja. Az orosz krónikák *vesz* népe és a *Vesz*, mint valószínűleg különböző etnikumok által lakott, de saját arcúlattal rendelkező területi egység már a 9. századtól helyi jelentőségre tett szert a térségben. A *veszt* a krónika azon népek között említi, amelyek Novgorodba behívták uralkodni a varjágokat (vikingekeket). Az oroszok a *vesz* népnév mellett a vepszékre is alkalmazták a balti finn népek közös megnevezésére használatos *csüd* nevet. Talán az északi csüd jelölte közelebbről a vepszékét. A skandináv forrásokban többször említett *Bjarmia* lakói egyes kutatók szerint egy ősepsze törzs tagjai lehettek. Ibn Fadlan útleírása a 10. századból a vepszékét *visu* néven említi. Brémai Ádám 11. századi hamburgi egyháztörténetében és Saxo Grammaticus 13. századi *Gesta Danorum*-ában említi meg a vepsze népet.

A vepszékét régészeti leletekből is ismerjük. A Ladoga-tó délkeleti partján, a Volhov és a Szvir folyók torkolatvidékén számos halomsírt találtak meg a szláv invázió előtti időkből, a 950–1100-as évekből. A halomsírokból talált skandináv ékszerek, fegyverek jelzik a helyi őslakos finnugor népek nyugati kereskedelmi kapcsolatait. Emellett létezett a kapcsolattartás keleti iránya is a merják és a komik rokon népe felé.

A 10. század vége és a 12. század eleje között az ősi Vesz keleti és északi irányban növelte kiterjedését, elérvén a Ladoga-tó keleti partvidékét. Nem sokkal ezután a Vesz elnevezés eltűnik az orosz forrásokból, amiből múlt századi orosz történészek azt a következtetést vonták le, hogy a vepszék is a merják és a muromák sorsára jutottak, vagyis beolvadtak az oroszokba. A vepsze etnikum azonban tovább élt hagyományos területein, ahol sikeresen őrizte etnikai különállását. Az orosz betelepülés következtében a vepszék lakta terület déli része a 11. század elejére orosz többségűvé vált, a vepszékét megkeresztelték, földjükön kolostorok épültek. A novgorodi fennhatóság alá tartozó vepsze területeken az orosz kolonizáció azt eredményezte, hogy a vepszék földjeit kisajátították, a novgorodi bojárok a helyi lakosságot jobbágy sorba kényszerítették és röghöz kötötték. A fokozódó feudális terhek és az erőszakos térítés miatt sok vepsze menekült északra és északkeletre a 15. századig folyamatosan, sőt kisebb mértékben később is. Az elvándoroltak többsége más népek etnogenezésének részese lett. A finnségi lakosság keveredése a keleti szlávokkal az oroszok néppé formálódásának egyik fontos szakaszát jelenti. Az északabbi területeket az orosz telepések a 14–15. században érték el. A finnugor eredetű őslakosság települései kis szigetekké váltak a sok új orosz település között.

A krónikák *vesz* népe, amely fejlődésében nem ért el az önálló államalkotásig, fokozato-

san néptöredékké vált, saját történelmének alakítására nem maradt ereje. Az Onyega- és a Ladoga-tó közötti vepszék egy része beolvadt a karjalaiakba, így jött létre a karjalai nyelv *aumusi* (olonyeci) és *lūd* nyelvjárása (nyelve).

A 12. század közepén a vepszék a volgai bolgároknak is adóztak. Beloozero város és környéke pedig a Rosztov-Szuzdali Fejedelemség része lett, majd 1238-ban létrejött a Belozerszki Fejedelemség, amely túlélte a tatár inváziót is. A 14. században meggyengült a fejedelemség politikai ereje, s nemsokára a Moszkvai Fejedelemség része lett. A század közepén kétszer is pusztított e területeken a pestis, amely erősen megritkította a lakosságot.

A vepszék hagyományosan földművelők voltak, az irtásos-égetéses eljárást használták, de e halban és prêmes vadban bővelkedő vidéken fontos maradt a halászat és a vadászat is. A 16. század elején egy utazó arról tudósított, hogy Beloozero város környékének lakossága vepszéről beszél, de többségük tud oroszul is. A 18. század elején Nagy Péter cár vas- és fegyvergyárakat alapított az Onyega-tó mellett (Petrozavodszk). A vepszék megismerkedtek a gyári munkával. Ezenkívül ismertek voltak még vándoriparosként is (kővágók, favágók, fazekasok, bocskorkészítők).

Hosszú ideig tartó elfeledettség után A. J. Sjögren finn tudós fedezte fel újra a vepszéket a tudomány számára 1824-ben. Az 1920-as években nemzeti ébredés bontakozott ki a vepszék körében, amelyet kezdetben a hivatalos szovjet nemzetiségi politika is támogatott. 24 falu kapott nemzetiségi státust és két nemzetiségi körzet felállítására is sor került. A tervezett harmadik körzet azonban már nem jött létre. Vepsze tannyelvű iskolák is nyíltak. A vepsze irodalmi nyelv és a latin betűs írásmód megalkotásával a Leníngrádi Körzet Végrehajtó Bizottsága mellett felállított Kisebbségi Népek Osztályát bízták meg. Az első ábécé 1932-ben jelent meg. 1932–37 között 20–30 vepsze nyelvű könyv látott napvilágot, főleg tankönyvek. A Karjalai ASZSZK területén élt onyega-tavi vepsze gyerekek – a karjalaiakhoz hasonlóan – finn nyelven tanultak az iskolában, náluk a vepsze nyelv oktatása mindössze két hónapig tartott.

1937-ben a sztálini terror a vepszéket is elérte. Véget ért minden vepsze kultúrával kapcsolatos tevékenység, a művelődés és a kultúra nyelve az orosz lett. Bezárták a vepsze iskolákat, beszüntették a könyvkiadást, a tankönyveket elégették, a vepszékre (főleg az értelmiségre) különböző repressziók vártak. Megszüntették a nemzetiségi körzeteket és falvakat, megkezdődött a vepszék erőszakos asszimilálása. A 2. világháborúban az ún. folytatólagos háború idején (1941–44) a finnek elfoglalták az Onyega-tó partvidékén élő északi vepszék lakóhelyét, finn közigazgatást és iskolarendszert vezettek be. Vepsze önkéntesek is szolgáltak a finn hadsereg rokon népi zászlóaljában, akiknek a kiadatását a háború után a Szovjetunió kikényszerítette.

A vepszék létszáma a következőképpen alakult 1897 és 1989 között:

1897	—	25 284 fő
1926	—	32 773 fő
1939	—	32 000 fő
1959	—	18 400 fő (anyanyelvűség 46,1%)
1970	—	8 281 fő
1979	—	8 094 fő (anyanyelvűség 38,4%)
1989	—	12 501 fő

A népszámlálási adatok megbízhatósága erősen kétségbe vonható, mivel a megfélemlítés miatt sokan nem merték magukat vepszének vallani, másrészt egyes helyi hivatalos szervek túlbuzgóságból gyakran orosznak nyilvánították a vepszékét. 1934-ben a vepszéknél járt finn kutatók kb. 50 ezerre becsülték a vepszék számát, s kiemelték, hogy a családokban sok gyermek volt, és mindenütt vepsze nyelven beszéltek.

A vepszéknek nem maradtak fenn epikus költeményeik, s csak viszonylag kevés népdalt jegyeztek le náluk a kutatók. A vepszék nemzeti identitástudata gyenge, az oroszokba való beolvadásuk igen előrehaladott stádiumban van, mert az életmód, a foglalkozások, a vallás, a szokások stb. már régóta ugyanolyanok mind a két nép körében. Erős az orosz nyelv hatása is, amely megmutatkozik a kiejtésben és a számtalan kölcsönszóban. A vepszül beszélők jelenleg szinte kivétel nélkül kétnyelvűek. Az asszimilációt a szovjet nemzetiségi politika rendkívül felgyorsította a kolhozosítással és a falvak felszámolásával.

A gorbacsovi korszak második felében a változások szele elérte a vepszékét is. Az 1989-es népszámláláskor már többen merték magukat vepszének vallani. 1988-ban vepsze konferenciát rendeztek Petrozavodszkban, majd 1989-ben megalakították a Vepsze Kultúra Társaságát. Az Onyega-tó mellett újra nemzetiségi körzetté nyilvánították a vepszék lakta területeket. Egyes óvodákban és iskolákban megkezdődött a vepsze nyelv oktatása, amelyet 1991 óta a petrozavodszki egyetemen is lehet tanulni. Vepsze ábécés könyv, tankönyvek és szótárak jelentek meg. Megindult a nyelvújítás is. Az utóbbi időben a vepszék felemelték szavukat az ellen, hogy a helyi természeti kincseket (kvarc, erdő, kő) távolról érkezett vállalatok idegen munkaerővel termeltetik ki.

Az elkövetkező évek döntőek lesznek a vepsze identitás szempontjából, hogy van-e kellő motiváció és elszántság a vepsze értelmiségben és népben megmaradni vepszének, vagy pedig folytatódik az utóbbi évek gyors ütemű asszimilációja.

(Bereczki András)

Az inkeri finnek története

Az *Inkeri* szó többjelentésű. Egyaránt jelöl egy meghatározott területet és a terület finnugor eredetű népességét. Az inkeri finn, vagy inkeri (finnül inkerinsuomalainen, inkeriläinen) népnév az 1617-es sztolbovói béke után Inkeri területére betelepült evangélikus vallású, finn nyelvet beszélő etnikumot jelöli. Az inkeri finneket még a finnugor népeket ismerők is gyakran összekeverik az izsórokkal.

Az izsórok (finnül inkeroinen, inkerikko) a vótokkal együtt Inkeri területének finnugor őslakói, akik orosz hatásra igen korán a pravoszláv hitre tértek. Inkeri izsór és vót őslakóit az orosz források általában *csúd* összefoglaló névvel illették. A vótokat 1069-ben, az izsórokat 1228-ban említik először saját nevükön az orosz krónikák. Az orosz bevándorlás a 10–11. században érte el ezt a területet, de az orosz lakosság száma csak a nagy északi háború után vált számottevővé.

A hajdani Inkeri (svédül Ingermanland, oroszul Ingermanlangyija) a Finn-öböl és a Ladoga-tó között, a Néva két partján fekvő, kb. 15 ezer km² nagyságú terület, amely nevét a Néva baloldali mellékfolyójáról, az Inkere (oroszul Izsora) folyóról kapta. Inkeri majdnem három évszázada már nem közigazgatási fogalom. 1710-től Pétervári Kormányzóság, 1927-től a Szovjetunió megszűnéséig Leningrádi, ma Szentpétervári Körzet a terület hivatalos neve.

Inkerire kiváló stratégiai helyzete miatt több nagyhatalom is igényt tartott. Szinte nem volt olyan évtized, hogy ne dúlták volna svéd vagy orosz hadak, pusztítva az ott élő finnugorokat. 1323-ban a pähkinäsaari békével Novgorod erősítette meg befolyását a térségben. A 17. század elején az orosz trónviszályokat kihasználva Svédország elérkezettnek látta az időt a már régen kiszemelt terület megszerzésére. Az 1609-es viborgi egyezményben a svédek Käkisalmi tartományért cserében támogatást ígértek az egyik cárijelöltnek. Az oroszok halogatták az ígéret teljesítését, mire a svédek feldúlták Inkerit. Az 1613-ban hatalomra került Romanov dinasztia az ország belső problémái miatt kénytelen volt a sztolbovói békében Svédországnak jelentős engedményeket tenni. Käkisalmi tartományon kívül Inkerit is átadták a svédeknek. Az 1618-as adóösszeírás szerint Inkeriben egész járások váltak lakatlanná, ezért a háborúk pusztította tartományt a svédek kénytelenek voltak újratelepíteni. Inkeri egy részét hűbértartományok formájában osztották szét a svéd nemesség körében. Az új tulajdonosok hazai birtokaikról telepítettek át parasztokat, egy részüket büntető céllal. Ily módon Inkeri Svédország „Sibériája” lett. Emellett a hadsereg kiszolgált, Inkeriben letelepedett katonái is növelték a lakosság létszámát. A hivatalos svéd akciók mellett Svédország keleti tartományából, a finn területekről spontán átvándorlás indult meg a jó termőföldjéről híres tartományba. A finn bevándorlók 1656-ban a lakosság 41,1; 1671-ben 56,9; 1695-ben pedig már 73,8%-át alkották. A finn bevándorlók két területről érkeztek: az *äyrämöinen* csoport tagjai a Karjalai-földszerorsról, Äyräpää járásból, a *savakkók* Savo tartományból. Idővel a két csoport közötti különbségek elhalványultak, s egységes inkeri finn népesség jött létre, melyet a Finnországból folyamatosan érkező új betelepülők gazdagítottak és frissítettek. Habár a sztolbovói békeszerződés szabad vallásgyakorlatot biztosított a Svédországhoz csatolt terü-

letek lakóinak, a svédek mégis erőszakos térítésbe kezdtek, amelynek hatására az ortodox lakosság – köztük sok vót és izsór – tömegesen menekült Belső-Oroszország felé. 1655-ben már 58 evangélikus gyülekezet működött Inkeriben 36 templommal és 42 lelkésszel.

A nagy északi háború (1700–1721) eredményeképpen Inkeri visszakerült Oroszországhoz, és ez döntően megváltoztatta az inkeri finnek helyzetét, egy idegen kultúrájú állam alattvalóivá téve őket. 1703-ban megkezdődött Szentpétervár építése, 1712-től a város Oroszország fővárosa lett, odaköltözött a cári család, több hivatal, és megindult a spontán betelepülés is. A városnak kezdettől fogva voltak finn lakosai is, hiszen inkeri finn falvak tucatjait olvasztotta magába terjeszkedése során. Szentpétervár körzetében a 18. században gazdasági szakosodás figyelhető meg a város igényeinek kielégítésére. Ebből Inkeri is hasznot húzott: a tejtermékek, zöldségek és gyümölcsök mindig jó piacra találtak a fővárosban. A vasúthálózat kiépítése előtt a férfiaknak a fuvarozás biztosított jelentős mellékjövedelmet.

Az evangélikus egyház, mint az egyetlen kulturális intézmény Inkeriben, felbecsülhetetlen értékű munkát végzett a 18. században a finn nyelv ápolása terén. A házasságkötést is az írni-olvasni tudás és a hitvallási iratok ismeretének feltételéhez kötötték. Ennek köszönhetően az inkeri finnek műveltségi szintje jelentősen meghaladta a túlnyomórészt analfabéta oroszokét. A 19. század elején egyházi kezdeményezésre kezdett kialakulni az iskolarendszer. A tanítóhiány és az emberek érdektelensége miatt azonban az intézmények száma igen lassan nőtt. Fordulatot csak az 1863-ban alapított kolppanai szeminárium segítségével sikerült elérni. A szeminárium nemcsak tanárokat képzett a finn nyelvű elemi iskolák számára, hanem a tanárok révén Inkeri szellemi életének is fellendítőjévé vált. 1888-ban már 38 finn iskola működött Inkeriben. Az iskolák mellett szavalókórusok, énekkarok, zenekarok alakultak, dalosünnepeket szerveztek, sőt még a tűzoltóságok is a szemináriumnak köszönhetik a létüket.

Az első világháború éveit az Inkeriben élő parasztok számára valóságos aranykort jelentettek. Terményeiket jó áron tudták eladni, és a jólét jeleként gazdaságukban szaporodtak a mezőgazdasági gépek, háztartásukban nem voltak ritkák a varrógépek, zongorák sem.

Az októberi forradalom utáni időszakban az inkerik kulturális szervezetei egy ideig még működhetek, az iskolákban tovább folytató a finn nyelvű oktatás. A húszas évek végén azonban megindult a támadás az egyház és a finn nyelv ellen. 1926-tól minden egyházi rendezvény megtartásához engedélyt kellett kérni a helyi szovjettől. Egyre nagyobb gondot okozott a lelkészhiány. A még aktív lelkészek közül is egyre többen távoztak Finnországba a száműzetés és a koncentrációs táborok elől. A hittantanítást megszüntették, a tanári karban végzett tisztogatás eredményeképpen az oktatói gárda eloroszosodott. 1937-ben a finn nyelvet mint az „ellenforradalmár nacionalisták” nyelvét betiltották, a finn nyelvű újságokat megszüntették, a könyveket elégették.

Megkezdődött az inkerik fizikai megsemmisítése is. A 30-as évek elején az erőszakos kollektivizáláshoz kapcsolódó első száműzetési hullámban becslések szerint 18 ezer ember kényszerült lakóhelyének elhagyására. 1935–36-ban a határsáv kiszélesítésének ürügyén 27 ezer embert telepítettek ki Észak-Inkeriből. A 30-as évek végére kb. 50 ezer főt száműztek Inkeriből, szétszórva őket a Kola-félszigettől a Távol-Keleten át Szahalinig.

A második világháború idején Leningrád ostromgyűrűje kettévágta az inkerik által lakott területet. A gyűrűben rekedt inkerik számáról nincsenek pontos ismereteink, becslések szerint kb. 30 ezren lehettek, nagy részük az ostrom áldozatává vált. Az inkeri finnek többsége azonban a németek által megszállt területeken maradt. A német–finn tárgyalások eredménye-

ként ők Finnországba távozhattak. Három hullámban összesen 62 ezer 848 inkerit evakuáltak Finnországba. Az 1944. szeptember 19-én aláírt orosz–finn fegyverszüneti egyezmény 10. cikkelye az inkerik számára végzetes volt. Ezen cikkely alapján a korábban Finnországba menekített inkeriket a finnek jobbnak látták kiadni a Szovjetuniónak. Az őket szállító vonatok meg sem álltak Inkeriben, hanem folytatták útjukat kelet felé. Finnország kb. 55 ezer inkerit adott át a Szovjetuniónak. 8 ezer fő Finnországban maradt, közülük mintegy 4 ezren a Szovjetuniónak történő kiadatástól felve Svédországba távoztak. Innen többen folytatták útjukat Nyugat-Európa más országaiba, sőt Amerikába, Ausztráliába is.

A Szovjetunióban szétszórt inkeriknek csak a 1940-es évek végén engedélyezték, hogy a szülőföldjükkel szomszédos Karéli ASzSZK-ban letelepedjenek. Inkeriben csak 1956 után kaptak letelepedési engedélyt. Sokan választották lakhelyül az Észti SzSZK-t is. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a Szovjetunióban 67 ezer 300 finn nemzetiségű ember élt. Közülük 20 ezer 500 a Leningrádi Körzetben, 18 ezer 400 Szovjet-Karéliában, 16 ezer 700 Észtországban és 12 ezer a Szovjetunió egyéb területein. A hajdani Inkeri területén élő inkeri népesség az 1980-as évek végére eloregedett. A fiatalabb korosztály eloroszosodott. Az 1989-es népszámlálás idején csak 35%-uk vallotta a finnt anyanyelvének. A politikai változások nyomán azonban az inkeri finnek is a nemzeti öntudatra ébredés korát élik. Újjáalakultak azok a társadalmi és egyházi szervezetek, amelyek korábban olyan fontos szerepet játszottak az inkeri finn identitástudat megőrzésében. Finnország jelentős segítséget nyújt: inkeri gazdákat, finn nyelvtanárokat, egészségügyi dolgozókat, lelkészeket, diakónusokat képeznek Finnországban. 1990 áprilisa óta Finnország hazatelepülőként fogadja az inkeriket. Eddig kb. 20 ezer fő élt ezzel a lehetőséggel. Az áttelepülés okai Oroszország katasztrofális gazdasági és szociális helyzetében, a gyermekek jövője miatti aggodalomban keresendők. Az áttelepülők kétharmada azonban – elsősorban a fiatalabb korosztály – rosszul, vagy egyáltalán nem beszél finnül. A nyelvtudás hiánya miatt leginkább csak egymással kapcsolatot tartó fiatalok viszont könnyen marginalizálódnak Finnországban.

Az elkövetkező évek mutatják majd meg, mi lesz az inkeri finn etnikai közösség sorsa. Képes lesz-e szülőföldjén megőrizni nyelvét, kultúráját, hagyományait, vagy végleg eloroszosodik, esetleg a tömeges kivándorlást választja.

(Peregi Dóra)

Az izsórok története

Az izsórok a vótokkal együtt Ingermanland vagy másképpen Inkeri öslakói. Néppé alakulásuk színtere nagyjából a Narva folyó és a Ladoga-tó közötti, és az ettől délebbre fekvő területek voltak. Nevük a Névába torkolló Izsora (Inkere) folyó nevéből származik. Az izsór és inkeri neveket gyakran szinonimaként használják Ingermanland két finnségi népére, az ortodox izsórokra és az evangélikus inkeri finnekre. A két nyelv közötti rokonság és a több évszázados együttélés ellenére történelmileg különbséget kell tennünk a két etnikum között.

Az izsór nyelv a balti finn nyelvek északi (más rendszerezés szerint keleti) ágához tartozik, legközelebbi rokon nyelve a karjalai és a finn keleti nyelvjárásai. Egyes nyelvészek az izsórt nem is tartják külön nyelvnek.

Az izsórok valószínűleg a karjalai népcsoportból váltak ki, erre utal a két nyelv közelsége, valamint az, hogy az izsórok egy része karjalainak nevezi magát. Korábban ezt az elkülönülést a 11–12. századra datálták, a legutóbbi idők régészeti leletei és nyelvészeti kutatásai azonban arra utalnak, hogy ez még a Kr. u. 1. évezredben ment végbe. Mostanában az a nézet is kezd tért hódítani, hogy az izsórok több finnségi törzs összeolvadásából keletkeztek.

A keleti szlávok krivics és szlovén törzse a 6–8. században érte el Ingermanland déli részét, s a 10. században már élénk kapcsolatban álltak az ottani finnségi lakossággal. Az izsórokat említő első írott forrás a 12. századból származik, amelyben III. Sándor pápa a karjalaiak, lappok és vótok mellett *Ingria* pogányait is említi, s megtiltja, hogy fegyvereket adjanak el számukra. Az Ilmeny-tótól a Ladogáig terjedő víziutak a 9. század végétől Novgorod ellenőrzése alá tartoztak. Az itt élő kis balti finn népek részt vettek a Novgorodi Fejedelemség létrehozásában. A kisebb finnségi népek életmódja azonos volt, erről a vótok, vepszék, karjalaiak története kapcsán szólnunk részletesebben. Ezeknek a népeknek közös elnevezése a korabeli orosz krónikákban a *csúd* volt. Novgorod életében játszott szerepükre utal, hogy a városnak Csúd nevű utcája is volt.

Az orosz krónikákban először 1220-ban említik név szerint az izsórokat, s ettől kezdve gyakran szerepeltek a krónikákban a karjalaiakkal együtt a nyugatról jövő ellenségek elleni küzdelem leírásakor. A svéd–orosz összecsapásoknak a pähkinäsaari (Oresek, Nöteborg, Schlüsselburg) béke vetett véget. A karjalai földszorost kettészelő határ, az orosz érdekszférába kerülés, valamint az izsórok egy részének délre és nyugatra húzódása a karjalaiakkal fenntartott kapcsolatok lazulásához vezetett. Novgorod hatalmának gyengülésekor először a litvánok aktivitása növekedett meg az izsórok lakta területeken, s a 14. század folyamán többször is adót szedtek tőlük. A 15. században Novgorod csillaga végleg lehanyatlott, a vezető szerepet Moszkva vette át tőle. Az orosz betelepülés továbbra is nagy ütemben folyt. Moszkva saját hű embereinek osztogatott ezen a területen birtokokat. Az 1500-ban keletkezett ún. vót adóösszeírásból kiderül, hogy Ingermanland lakossága kb. 70 ezer fő volt. A következetesen oroszosított nevek ellenére valószínű, hogy a finnségi népek ekkor még többségben voltak. A 16. században megkülönböztetett figyelmet szenteltek az ortodox vallás terjesztésének. A területet behálózta a gyülekezetek, templomok, kolostorok rendszere.

A 16. század második felében hosszantartó svéd–orosz háborúskodások voltak, amelyek Ingermanland és Karjala nagyarányú pusztulását okozták, de az izsórok lakta területek ekkor még orosz kézen maradtak. A 17. század elején azonban Svédország kihasználva Oroszország gyengeségét, Ingermanlandot is birodalmához csatolta. Ezt az 1617-es sztolbovói békében ismerték el. Ez az állapot az északi háború végéig, 1721-ig tartott. Ebben az időszakban érkezett az evangélikus finn lakosság a tartomány területére, mint az a történetüket tárgyaló cikkben részletesebben is olvasható. Az orosz fennhatóság visszaállítása után a földbirtokok ismét nagyobb létszámban telepítettek orosz jobbágyokat Ingermanland területére. Emellett a 18. századtól németek, majd a 19. században észtek is letelepültek az Ingermanlandi Kormányzóságban. A terület etnikai térképe igen változatossá alakult.

A 18. század elejétől felerősödött orosz hatás különösen a múlt század második felében mélyült el. Az orosz nyelvű iskolák és a főváros közelségének hatására növekedett az izsórok körében az oroszul tudók száma, gyakoribbak lettek a vegyesházasságok is. Az izsór falvak a 19. század végére már nem nagyon különböztek az oroszok falvaitól.

A múlt század közepétől napjainkig a következőképpen alakult az izsórok lélekszáma:

1848	—	17 800 fő
1897	—	21 700 fő
1926	—	26 137 fő
1959	—	1 026 fő (anyanyelvűség 34,7%)
1970	—	781 fő (anyanyelvűség 26,6%)
1979	—	748 fő (anyanyelvűség 32,6%)
1989	—	820 fő (anyanyelvűség 36,8%)

A szovjet korszak ugyanúgy indult az izsórok számára is, mint Oroszország többi finnugor népe számára. Létrehozták latin betűs ábécéjüket, amelyen kb. húsz könyv látott napvilágot, fejlődött iskolarendszerük is. Aztán bekövetkezett a fordulat. Először a kollektivizálás miatt deportáltak sokakat Szibériába és Közép-Ázsiába, majd a 30-as évek második felében a terror elérte az izsór értelmiséget is. A második világháború ugyanazt hozta számukra, mint az inkeri finnek és a vótok számára. A Finnországba evakuáltakat a finnek kénytelenek voltak átadni a Szovjetuniónak, de sokan szabad akaratukból tértek haza az ígéretek hatására. Súlyos csalódás várt azonban mindannyiukra. Széttelepítették őket a birodalomban, s csak 1956 után engedélyezték visszatelepülésüket szülőföldjükre.

Az izsórok nagy része már a két világháború között is kétnyelvűnek számított, a háború utáni nemzedékek pedig már nemigen beszélnek őseik nyelvét. A földrajzi környezet, az erősebb népek gyűrűje nem tette lehetővé a történelem folyamán az izsór nép és kultúra kibontakozását, sajnos emiatt fennmaradására már nem sok esély van.

(Bereczki András)

A lívek története

A liv nép lakóhelye évszázadokkal ezelőtt a Nyugati-Dvina (Daugava) és Dél-Észtország között volt, valamint a kurlandi félszigeten. A 20. században azonban már csak Kurland északi részének tengerparti falvaiban éltek a mai Lettország területén.

A liv nyelv a finnugor nyelvek balti finn ágának déli csoportjához tartozik, legközelebbi rokon nyelve az észt, azon belül is a délészt nyelvjáráshoz fűzik a legszorosabb kapcsolatokat. Finn és észt kutatók szerint a liv nyelv a legelsők között válhatott ki a közfinn alapnyelvből, valamikor a Kr. u. első évszázadokban. Napjainkban már csak kb. tizen beszélnek anyanyelvi szinten livül, negyvenen pedig még valamennyire bírják anyanyelvüket. Összesen mintegy kétszázharmincan tartják livnek magukat. A liveknek – más balti finn népekhez hasonlóan – több önelnevezésük is van.

A latin *Livonia* elnevezés először a lívek történelmi lakóhelyét jelölte, majd később a német lovagrendhez tartozó egész terület nevévé vált. Ezt követően Livónia (*Livland*) tartomány neve lett, amelybe Dél-Észtország és Észak-Lettország tartozott. Az utóbbi időben több szakértő is arra az eredményre jutott, hogy a lívek őshazáját is az említett területekhez viszonylag közel kell keresni. A lívek több mint egy ezredévvél ezelőtti lakóhelye a későbbiekhez képest nagyobb kiterjedésű volt, s e területek őslakosai a lívek voltak.

A liv nép nagysága és ereje okot adott arra, hogy több történetíró is megemlékezzék róla. A későbbi népnév először *levioni* alakban bukkan fel a forrásokban. Ezt az elnevezést használta a római államférfi és író Plinius Secundus Kr. u. 79 körül Észak-Európa partvidékeinek leírásakor, s ebből lett később Livónia, livonicus, Livoni stb., amit aztán a lívek is átvettek. Az orosz őskronika a 12. század elején a *lib* szót használja a livekre. A 13. században Saxo Grammaticus és (lett) Henrik livekre vonatkozó információi figyelemre méltóak.

A 10–12. században a liv területek gazdasági fellendülést éltek át. A normann (viking) gazdasági és politikai expanzió hanyatlását kihasználva a lívek kiépítették gazdasági kapcsolataikat Gotland szigetével, a Kijevi Oroszországgal és a finnek lakta területekkel. A 12. század második felében, a keresztény térítés kezdetekor a korabeli források a liveket a letteknél jóval jelentősebb népnek tüntetik fel. Ekkorra tehető itt a német kereskedők megjelenése is, akik meg akarták vetni lábukat a Nyugati-Dvina torkolatánál, így élénk kapcsolatot építettek ki a livekkel. A német kereskedők megjelenését a szerzetesek jövetele követte, megkezdődött a kezdetben békés térítés. A külső tényezők – az orosz és német expanzió – hatására hanyatlásnak indult liv közösségek nem juthattak el az önálló államalkotásig.

1148-ban megépült az első templom a Nyugati-Dvina partján, majd a következő évben az első kőből készült erődítés is. 1190 körül megkeresztelkedett a lívek fejedelme, Kaupo. A terület első püspökévé Meinhardot nevezték ki, aki a pápától fegyvereket kért. A pápa ezután meghirdette a pogány lívek elleni keresztes háborút. A háború kimenetelében döntő fordulatot hozott a brémai Albert Buxhoevden (Albert püspök) kinevezése Livónia püspökévé, aki keresztes hadjáratot hirdetett az összes Balti-tenger melléki pogány ellen. 1200-ban érkezett meg 23 hajóval és nagy keresztes sereggel. 1201-ben megalapította Riga városát, 1206-ban pedig döntő győzelmet aratott a lívek felett. Ezután következett a keleti lettek (latgálok) alá-

vetése. A keresztes háborúkra szerződött szerzetes katonák szervezete később a Kardtestvérek lovagrendje néven vált ismertté. Győzelme után Albert püspök a kereszténység felvételére és a keresztes háborúkban való részvételre kötelezte a lázadó liveket, akik az elkövetkező évtizedekben fontos szerepet játszottak az észtek által lakott területek meghódításában. A 13. századtól kezdve a gyéren lakott lív területekre lettek nyomultak be, s ezzel kezdetét vette a livek lassú beolvadása a lettekbe. A lív nyelv hatása máig érezhető a lett helynevekben és egyes lett nyelvjárásokban. A livek egyre kisebb szerepet játszottak szülőföldjük sorsának alakításában, az észtekhez és lettekhez hasonlóan évszázadokon át a jogtalan, elnyomott vidéki népességet alkották.

A Német-római Császársághoz tartozó, de gyakorlatilag önálló államként működő Livóniai Lovagrend 1561-es összeomlása után a livek lakta területek a Lengyel-Litván Nagyfejedelemség részei lettek, ahol az ellenreformáció idején (Báthory István uralkodása alatt) katolikus püspökséget alapítottak. Az 1629-es altmarki fegyverszünet után a Rigától északra lévő lív területek közel egy évszázadon át a protestáns Svédország részeivé váltak, de Livland tartományban a balti német nemesség megőrizte kiváltságait és önkormányzatát. A kurland livek lakóhelye a Kurland és Zomgale Hercegség (1562–1795) része lett, amely a Lengyel-Litván Nagyfejedelemség vazallusállama volt 1701-ig, majd orosz függőségbe került.

1631-ben a svéd Burens művében úgy említi a lív nyelvet, mint amely nagyrészt már kihalt, s csak néhány faluban maradt fenn. Egy Hjärns nevű történetíró pedig arról számol be, hogy a Nyugati-Dvinától északra eső területek lív népessége beolvadóban van a lettekbe, a kurland livek azonban jobban elkülönülnek. Ez utóbbiban az is szerepet játszott, hogy kurland lív falvak földrajzilag is távolabb estek a lett falvaktól, erdők és mocsarak húzódtak közöttük, továbbá az ottani livek foglalkozása – a halászat és a tengerjárás – is jobban eltért a lettekétől.

Nagy Péter orosz cár a nagy északi háborúban (1700–1721) szerzi meg Livlandot. Ő is csorbítatlanul hagyta azonban az arisztokrácia kiváltságait, így újult erővel folyt a parasztság jogfosztása, a második jobbágyság intézményének kiépítése. Kurland kormányzóságot 1795-ben csatolták Oroszországhoz. A folytatódó asszimiláció miatt A. J. Sjögren finn tudós a múlt század közepén már csak 22 lívül tudót talált a Rigától északra lévő területeken, majd néhány évtized elteltével már csak Kurlandban maradtak livek. A lív nyelv hanyatlását siettetette a lív írásbeliség hiánya is. 1525-ből ismert az első nyomtatott lív szöveg egy négy nyelvű énekeskönyvben. 1863-ban Máté evangéliuma jelent meg keleti és nyugati lív fordításban.

Az I. világháború idején a kurland livek lakóhelye harci cselekmények színterévé vált. A német megszállást megelőzően evakuálták a liveket (kb. kétezer embert), aminek következtében tovább fogyott a livek száma.

A független Lettországbán a két világháború közötti viszonylag kedvező légkör, a finn és észti rokon nép segítsége és buzdítása hatására kiteljesedhetett a 20. század elején kezdődött lív nemzeti ébredés. A keleti nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelven kb. 20 könyv látott napvilágot: tankönyvek, kalendáriumok, énekeskönyvek, stb. Az 1930-as években több éven át lív nyelvű folyóirat is megjelent (Līvli). 1923-tól a helyi iskolákban fakultatív lív nyelvoktatás kezdődött Finnországban képzett tanárok bevonásával. Megalakult a Livek Társasága, kórusok születtek, majd 1939-ben megnyitották a finn, magyar és észti segítséggel épített Lív Nép Házát. Még 1923-ban a livek népszavazáson kérték nemzetiségi járás felállítását, ezt

azonban a lett kormány elutasította. A fiatal lett állam nem mindig nézte jó szemmel a lív öntudat erősödését, és a rokon népek ezzel kapcsolatos serénykedését.

A lív nemzeti ébredésnek, a kultúra és a művelődés fejlődésének a II. világháború vetett véget. Az újabb evakuáció, majd a szovjet hatalom bevezetése és az 1949-es deportálások végleg megpecsételték a lív nép sorsát.

A lívek létszáma a következőképpen alakult az utóbbi két évszázad folyamán:

1835	—	2 074 fő
1860	—	3 000 fő
20. század eleje	—	2 000 fő
1925	—	1 238 fő
1939	—	2 000 fő
1948	—	5–600 fő
1959	—	200 (500) fő
1990	—	körülbelül. 35 fő, ebből 15-en anyanyelvi szinten beszélnek lívül
1999	—	körülbelül. 230 fő, 8-an anyanyelvi szinten beszélnek lívül, 40-en még valamenynyire beszélik nyelvüket

1970-től kezdve a népszámlálásokon a líveket letteknek kellett feltüntetni, mert „a Lett SZSZK-ban nincs lív nép”. Betiltották a lívek társaságát, bezárták a Lív Nép Házát, megtiltották a tengerparti halászatot, így a falvak elnéptelenedtek, az emberek városokba költöztek. A lív falvak közé szovjet katonai támaszpontokat telepítettek.

Az 1980-as évek végén ismét felébredt az érdeklődés a lív nyelv és kultúra iránt. Megalakult a Lív Kultúra Társasága, tovább működik az 1970-es években lettországi városokban alapított két énekegyüttes. 1991-ben különleges állami védelem alatt álló lív kulturális-történelmi területet hoznak létre (Līvõd Rānda = Lív Part), majd hivatalosan is Lettország őslakos népévé nyilvánítják a líveket. 1992-től ismét, de immár lettül megjelenik a Līvli, majd 1995 őszétől megkezdődik a lív nyelv egyetemi szintű oktatása Lettorszáiban.

A lív nyelv és nép fennmaradása az utóbbi évszázadok forгатagában valóságos csodának számít. A nyelvet aktívan beszélő közösség gyarapodása nélkül azonban nem sok remény van a lív szó továbbélésére.

(Bereczki András)

A vótok története

A vót nép lakhelye évszázadokkal ezelőtt Északkelet-Észtországtól a Ladoga-tóig, délen pedig Novgorodig terjedt. A 19–20. században azonban már csak Nyugat- és Észak Ingermanland falvaiban éltek, Narvától északkeletre. Finn kutatók 1990 őszén azt az információt kapták szovjet hivatalos szervektől, hogy a Szovjetunióban 67 vót nemzetiségű személy él. A vót nyelv a balti finn nyelvek déli ágához tartozik, legközelebbi rokon nyelve az észt (északi észt nyelvjárás). A vót nyelvet gyakorlatilag kihaltnak tekinthetjük, az egykori vót falvakban csak néhány öreg beszél még, és ők is inkább az izsór nyelv egy vótos nyelvjárását használják.

A vót nyelv és nép kialakulásával kapcsolatban megoszlik a kutatók véleménye. Az ismertebb álláspont szerint a vótok ősei a Narva folyótól keletre vándorolt északi észték voltak, akik a Kr. u. I. évezred során váltak külön néppé. A másik nézet szerint a vót nép a helyi (vótföldi) neolitikori és korai vaskori lakosságból alakult ki, amely mind etnikailag, mind pedig nyelvileg közeli rokonságban állt a nyugatabbra élő észtországi törzsekkel.

A vótok elődeivel összefüggésbe hozható legkorábbi régészeti leletek a Kr. utáni 4–7. századból származnak. Az izsórokkal együtt a vótok voltak az ingermanlandi terület őslakói. Területük fontos kelet–nyugati kereskedelmi utak mentén feküdt a Finn-öböl délkeleti partvidékén. A szláv törzsek (krivicsek és szlovének) bevándorlása a 6–8. században érte el a Pejpusz (Csúd)-tó és az Ilmeny-tó közötti területeket, majd a 10. században lassan kiterjedt Ingermanland más vidékeire is.

A régi orosz krónikákban először Novgorod alapításával kapcsolatban (859) fordul elő a különböző balti finn népeket – köztük valószínűleg a vót népet is – jelölő csúd elnevezés. Először 1069-ben említik a források külön a vót népet *vod* alakban, amikor a vót seregek a polocki fejedelemmel szövetségbe Novgorodot támadják, de vereséget szenvednek. A 11. századtól kezdve a vótok Novgorod befolyási övezetébe kerülnek, s a feudális Novgorodi Fejedelemségtől való függőség az elkövetkező évszázadokban tovább nőtt. A vótok lakta területek a fejedelemség északi részét alkották.

A 12. század közepétől a vótok már együtt harcolnak Novgoroddal a háméiek, majd a 13. században a svédek és a német lovagrend ellen, miközben a vótok területeit is gyakran pusztították idegen seregek, a vót népet pedig tizedelték a különböző járványok. A novgorodi hadseregbe 1270-től tartoztak a vótok és az izsórok. Novgorodban a katonai és a politikai hatalom a keleti szlávok kezében volt, de egy írásos adat szerint a novgorodi vecsén főleg „*csúdul*” beszéltek. Tehát a vótok igen fontos szerepet játszottak a novgorodi állam életében. A 13. században a vótok lakta területek a Narva folyótól az Izsora folyóig és a Finn-öböltől Gdov városáig terjedtek.

A katolikus egyház érdeklődése is felébredt a vót területek iránt. III. Sándor pápa a 12. század végén bullájában említi Vótföld pogányait (*pagani Watlandiae*). Annak ellenére, hogy a vótok a görögkeleti vallást vették fel, a római pápa 1255-ben saját püspököt is kinevezett a karjalai és a vót területekre. A Vótföld iránt a német lovagrend is élenként érdeklődött, csapatai gyakran betörték oda. Az 1440-es években vót hadifoglyokat hurcoltak ma-

gukkal, akiket aztán Kurlandban telepítettek le. A helyi lett lakosság által *krevéneknek* (oroszoknak) nevezett vótok a 19. század közepére asszimilálódtak.

1478-ban a Moszkvai Fejedelemség magához csatolta Novgorodot, annak területét öt adminisztratív egységre osztva, amelyek közül az egyiket „Vót ötödnek” (Vodszkaja pjatijina) nevezték. 1484-ben és 1488-ban nagy számú vótot deportáltak Oroszország középső részeibe, s helyükre oroszokat hoztak. A deportálás oka valószínűleg a birodalom határvidékének biztosítása volt. Ugyanezt a célt szolgálta az is, hogy a vót területeken különleges figyelmet szenteltek a pravoszláv hit terjesztésének, amely a hatalom és az orosz hegemonia biztos támasza volt. Ennek ellenére a 16. század közepén két novgorodi püspök is arról kesereg, hogy a vótok továbbra is pogány hitben élnek. Ezután megerősítették az e területeken végzett misszionáriusi munkát. A térítést jelzi, hogy az őslakosok körében orosz keresztnevek kerültek használatba.

1617-től közel egy évszázadon keresztül Vótföld Svédország része lesz. Az erőszakos térítés és az adóterhek miatt sok vót Oroszországba menekült, helyükre evangélikus finnek hoztak Délkelet-Finnországból.

A nagy északi háborúban (1700–1721) újra gazdát cserélt e vidék, nehéz csaták után Nagy Péter orosz cár megalapította Szentpétervár városát (1703), majd sok vótot Kazanyba deportáltak. Az új fővárosba és környékére nagy számban érkeztek oroszok, ami fölerősítette a vótok már korábban elkezdődött asszimilálódását. A cár kegyeltjei földbirtokokat kaptak Ingermanlandban, a falusi lakosság terhei megnövekedtek.

A 19. század közepére tovább gyengült a vót identitástudat, amelynek utolsó védőbástyája a vót nyelv volt. Ekkortájt a vótoknak kb. a fele tudott oroszul, de szinte teljesen az orosz kultúra hatása alatt álltak, amelynek elmélyülését az ortodox vallás is elősegítette. Hiába volt számottevő a vótok népköltészete, tárgyi kultúrája és hagyományai, egyre inkább terjedtek az orosz dalok és az orosz viselet. A 19. század második felében a karjalaiak, izsórok és vepszék száma jelentősen növekedett, a vótok száma azonban ötödére csökkent.

A múlt század közepétől napjainkig a következőképpen alakult a vótok létszáma:

1848	—	5 148 fő
1917	—	kb. 1 000 fő
1926	—	705 fő
1942	—	3–500 fő
1959	—	kb. 50 fő (anyanyelvűség 70 %-os)
1982	—	66 fő
1989	—	62 fő (anyanyelvűség 50%-os)

A vótok történelmük során nemcsak az oroszokba olvadtak be, hanem az észtekbe, finnekbe, izsórokba is. Az 1930-as években a vótok már olyan kevesen voltak, hogy a szovjet hivatalos szervek nem tartották szükségesnek az irodalmi nyelv kialakítását. A fiatalok gyakorlatilag már ekkor áttértek az orosz nyelv használatára.

A vótok felgyorsult asszimilációjához a szovjet hatalom is hozzájárult. A vót parasztok egy részét deportálták, a megmaradtakat pedig kolhozokba kényszerítették. Korlátozták a vótokat a csónakhasználatban, halászatban, a háziipar gyakorlásában. Mindez elősegítette a

vótok városba áramlását. Sokakat hitük miatt értek repressziók, másokat pedig azért űztek el otthonukból, mert nem vallották magukat oroszoknak. A végső dőfést a vót népnek valószínűleg a hagyományos életmód és foglalkozások (földművelés, állattenyésztés, halászat, kézművesség) megszűnte adta.

A II. világháború is hozzájárult az előbb említett tendenciák elmélyüléséhez, mivel Leningrád (Szentpétervár) közelsége miatt a vótok lakta területek frontvonalba kerültek. A németek és finnek visszavonulásakor az inkeri finnekhez és izsórokhoz hasonlóan vótokat is evakuáltak Finnországba. A háború után a szülőföldjükre visszatérőket a szovjet hatóságok szétszórták a birodalomban, s csak 1956-ban települhettek haza, de akkorra házaikban már többnyire orosz családok laktak.

A lívekhez hasonlóan a vót népet illetően is talán az a legkülönlegesebb, hogy egészen napjainkig fennmaradt, hiszen a vótoknak sosem volt önálló adminisztratív területük, irodalmi nyelvük, nyomtatott irodalmuk, anyanyelvi oktatásuk, s a történelem sem kényeztette el őket, hiszen háborúk, járványok, éhínség, deportálások, evakuációk gyakran váltogatták egymást. A vótok lakta területek stratégiaiul rendkívül fontos helyen feküdtek, mind kereskedelmi, mind pedig katonapolitikai szempontból, s ez sorsdöntővé vált e kis nép életében, amely létszámát és történelmét tekintve sohasem volt „nagy nép”, de hagyományos életmódját folytatva ragaszkodott szülőföldjéhez.

(Bereczki András)

A lappok története

A lappok – vagy más néven számik – lakóhelye Észak-Norvégiától és Svédországtól Finnország legészakibb részein át egészen az Oroszországhoz tartozó Kola-félszigetig terjed, tehát az ún. Lappföld kb. 1500-2000 km hosszú és 200-400 km széles óriási földterület (kb. 400 ezer km²). A lappok számát kb. 70-80 ezerre becsülik, akiknek nagyjából a fele beszéli ősei nyelvét. A számi alapnyelv már több száz éve felbomlott. Jelenleg tíz különböző nyelvjárást tartanak számon, melyek között már olyan nagy eltérések alakultak ki, hogy külön nyelvnek is tarthatók. Hatnak saját irodalmi nyelve is van. Életmódjukat tekintve a lappok jó része réntenyésztéssel, földműveléssel és halászattal foglalkozik. Mára már szinte mindenhol kisebbségben élnek.

A kutatók számára a legtöbb fejtörést a lappok eredete okozza, hiszen a lapp nyelv és a balti finn (finnségi) nyelvek azonos alapnyelv leszármazottai, de a lappok antropológiailag más típusba tartoznak (uráli típus, lapponoid csoport), mint a legközelebbi rokon nyelveket beszélő balti finnek (főleg balti típus). Ennek az ellentmondásnak a feloldására a múlt századtól kezdve számos hipotézis született. A lapp nép valószínűleg a korai neolitikumban – az utolsó jégkorszak jégtakarójának a visszahúzódása után – a komsa kultúra Skandináviába betelepülő népességéből és a Kr. e. 4. évezredtől a Kelet-Karjalába, Finnországba és a Baltikumba beáramló finnugor eredetű népességből származik. Feltehetően Kr. e. 1500-1000 körül kezdődik meg az őslapp kiválása a közös alapnyelvből, mikor a balti, majd germán hatás eredményeképpen a finnségi népek ősei kezdenek áttérni a földművelő és állattenyésztő életmódra, míg a lappok ősei Karjala és Finnország területén magukba olvasztották Fennoskandia őslakóit. A számi nép minden bizonnyal számos embercsoport egybeolvadása folytán alakult ki. Erre utalnak a különböző területen élő lapp népcsoportok közötti antropológiai és genetikai eltérések.

A lapp nyelv a későbbiek során több ezer éven át érintkezett a balti finn nyelvekkel, első sorban a finnel és karjalaival, majd a skandináv nyelvekkel és az oroszsal.

Dél-Finnországból és Karjalából a lappok egyre északabbra vándoroltak a terjeszkedő finn és karjalai települések, valamint feltehetően az adóztatás elől. A vándorló vadréneket követve a lappok ősei legkésőbb a Kr. u. 1. évezred folyamán fokozatosan érik el a Jeges-tengert és mai lakóhelyüket. Ezzel egyidejűleg kezdenek rátérni a rénszarvastenyésztésre is, de ez csak a 16. századtól kezdve válik jelentőssé.

A lapp nép történelmének felvázolásakor meg kell említeni, hogy ez a hagyományos életformáját sokáig megőrző természeti nép nem teremtett nagy birodalmat, nem igázott le más népeket, hanem élte a maga életét, amely állandó küzdelem volt a természeti erőkkal.

Történelmük – az utóbbi másfél ezer évben – egyrészt egyfajta lassú visszahúzódás más népek elől, másrészt, mivel nem alkottak saját államot, történelmük az államalkotó nemzetek (norvég, svéd, finn, orosz) történelmének része, melyben fontos szerep jut a lappok megadóztatásának.

A görög Pütheasz Kr. e. 325-ben valószínűleg őket említi, mikor az északon élő *phinaí* népről ír. Tacitus Germania című munkájában (Kr. u. 98) a *fenni* nép bemutatásakor minden

bizonynal az őslappok mindennapi életéről számol be, nem sok dicsőretet pazarolva rájuk, igen vadaknak festi le őket. A 9. században a viking Halogalandi Ottar tesz róluk említést a Kola-félsziget leírásakor (*terfinne*). Az orosz krónikákban 1000 körül szerepelnek először (*lop*). A 12. század végén a dán Saxo Grammaticus a lappokat jó íjászoknak és sielőknek nevezi, ezenkívül varázslóknak és jósoknak is.

A lapp elnevezés a 12. században jelenik meg a svéd nyelvben, amelyet talán a vikingek használtak először a Ladoga-tó környéki településeiken. Korábban a finn terminus volt használatban náluk. (Egyébként a lappok maguk a lapp elnevezést pejoratívnak érzik, ezért egyre inkább terjed belső nevük, a *számi* használata).

Nagyjából a 9. századtól kezdődik a lappok rendszeres adóztatása. A norvég király olyan jogokkal ruházta fel hűbéreseit, hogy azok adót szedhettek a lappoktól és kereskedhettek velük. A norvégokon kívül adóztatták a lappokat a svédek, a finnek, a karjalaiak és az oroszok is. Gyakran előfordult, hogy a kezdetben prémekben és halban fizetendő adót egyszerre többen is beszedték. A kíméletlen adóztatás, valamint a norvég, a svéd és a finn parasztok észak felé terjeszkedése egyre kevesebb teret hagyott a lappok számára, hogy hagyományos életmódjukat űzzék, s a még lakatlan területek felé szorultak. A svéd király már a 14. sz. közepén adómentességet ígér azon alattvalóinak, akik Lappföldre költöztek. Ugyanez ismétlődik meg a 17. sz. második felében, XI. Károly királysága idején.

Az adóbehajtást a királyok gyakran bérbe is adták. Svédországban ezt I. Gusztáv idejében szüntették meg, ettől kezdve az adók az államot illették. A karjalaiak adóbehajtási joga először Novgorodra, majd a 15. sz. végétől Moszkvára szállt. Lappföld adóztatása nemzetközi kérdés is volt, a háborúkat lezáró békeszerződésekben is szerepelt. A Svédország (amelyhez akkor Finnország is tartozott) és Dánia–Norvégia között 1751-ben megkötött strömstadi békeszerződés záradéka biztosította a számiak részére a két állam közötti határ átjárhatóságát, a szabad föld- és vízhasználatot és tengeri halászatot, továbbá teljes semlegességet garantált számukra a két szerződő fél közötti esetleges háborúban. Ez a számiak jogait elismerő szerződés olyan jelentőséggel bírt a későbbiekben, hogy azt az utóbbi időben a számi nép Magna Chartájának is szokták nevezni.

A rénszarvastenyésztés velejárója, hogy a lappok a rénszarvascsordákkal téli és nyári szállásaik között vándoroltak. A határokon az átjárást gyakorlatilag semmi sem korlátozta. A számi társadalom alapját a családok közössége (*siida*) alkotta, melyek megélhetését a közös tulajdonban lévő földterület nyújtotta. A földet családonként vagy nemzetségenként osztották fel.

A keresztény térítés már a 11. században megkezdődött, de az adóztatás megszervezése jóval sikeresebbnek bizonyult, mint a hit terjesztése, mivel a lappok jelentős része mások számára megközelíthetetlen területen élt. Lakóhelyük nyugatabbi vidékein a 16. századtól evangélikus templomok épültek, míg a Kola-félszigeten és környékén a 15. majd a 16. században létesültek ortodox kolostorok, melyek jobbágyaikká tették az ottani lappokat, s gyakran maguknak sajátították ki a legjobb halászhelyeket és legelőket. A kereszténység lassan terjedt a lappok között, még a 19. században is voltak, akik a sámánhit követői voltak.

Az Oroszországhoz tartozó lappok 1764-ben állami jobbágyokká váltak, de a kolostorokat is el kellett tartaniuk. Az 1861-es jobbágyfelszabadítás után viszont a lappok gyakran a kereskedők és hitelezők áldozataivá váltak. Az amerikai indiánokhoz hasonlóan a lappok

megkörmökezésében és félrevezetésében a múlt század második felétől kezdve egyre gyakrabban használták az alkoholt.

A nyugatabbra fekvő lapp területeken a múlt század 40-es éveitől kezdve egyre több követőre talált Lars Levi Laestadius lelkész puritán mozgalma, mely mind a mai napig nagy népszerűségnek örvend fenn Északon. 1852-ben a szeszárúsítás betiltását követelő lappok egy csoportja a norvégiai Kautokeinóban megölte a kereskedőt, felgyújtotta a boltot, a paplakot és a rendőrsőt. A lappok történelmének ezt a szinte egyetlen felkelését szigorú megtorlás követte. Két lázadót lefejeztek, heten pedig börtönben pusztultak el közülük.

Az első lapp nyelvű egyházi jellegű kézikönyv 1619-ben jelent meg, s ezt követte 1633-ban egy katekizmus. 1755-ben látott először napvilágot lappul az Újszövetség, majd 1811-ben a teljes Biblia.

A jelenlegi Lappföldről délre élő lappok a 16–18. században fokozatosan beolvadtak más népekbe. A 18. sz. közepén Svédországban új erőre kapott a svédek és a finnek teleszorgalma, mely egyre szűkebb keretek közé szorította a hagyományos lapp' gazdálkodást, s ez többek közt a lappok elszegényedéséhez vezetett. A 19. sz. közepére a svédországi lapp nyelv helyzete már annyira megrendült, hogy sokak számára feleslegesnek tűnt további fenntartása. Az iskolareformok egyik célja nyíltan a svédesítés volt, melyet hatékonyan segített az általánossá váló svéd oktatási nyelv. A 20. sz. elején megváltozott a hivatalos állami politika, nem törekedtek többé az erőszakos civilizációs program végrehajtására, de ekkorra a lapp társadalom már menthetetlenül bomlásnak indult.

Norvégiában a 18. század végétől kezd erősödni az asszimilációs politika, amely a 19. sz. végére már intézményesített norvégosítássá vált. Megszülettek az első nyíltan asszimilációs törvények. Magyarányú telepítésekkel megváltoztatták a nemzetiségi arányokat. Jelentős norvég helységek jöttek létre elsősorban a határövezetekben. 1905-ig kiépült a norvégosítás formái és intézményes kerete. A 20. század elején például csak az vehetett földet Norvégiában, akinek norvég volt a neve és beszélt norvégul. A lappok teljes beolvasztását célzó oktatási rendeletek a második világháborút követő évekig maradtak hatályban. Finnországban is jelentkeztek a finnesítés különböző formái, ha nem is olyan élesen, mint a fentebb említett területeken.

A Kola-félszigeten – melynek a nagy északi háború (1700–1721) után átmenetileg csökkent a stratégiai jelentősége – 1868-tól a határterületek biztosítására oroszokat telepítettek, akiknek nem korlátozták kereskedelmi és vállalkozói tevékenységét. A lappoknak is kedvezményeket ígértek, ha azok felhagynak vándorló életmódjukkal. A régi életforma háttérbe szorulása elősegítette a vegyes házasságokat és az oroszosodást. 1924-től a szovjet hatalom falutanácsokat és kolhozokat hozott létre, megkezdődtek a repressziók a kulákoknak kikiáltottakkal szemben, megszüntették a lappok téli szállásait, új, központi településeket létesítettek. Hatalmas területek kerültek a nehézipar és a hadsereg kezébe.

A művelődés területén azonban történt előrelépés is, terjedt az írni-olvasni tudás. 1933-ban latin betűs irodalmi nyelvet hoztak létre a lappok számára, melyet aztán 1937-ben egyszerre megszüntettek. 1933-ban 17 iskolában folyt lapp nyelvű oktatás. Murmanszkban lapp tanítókat is képeztek. A második világháború után felgyorsult az oroszosodás, amit elősegített az élet átszervezése, az életmód megváltozása. Kevés a munkalehetőség, az alkoholizmus népbetegségnek számít. Az ipari hulladék, a nehézfémek és a savas esők mind kilátástalabbá teszik a helyi lakosság életét. 1989-ben a murmanszki körzetben 1990 lapp élt, akik-

nek 42,2%-a beszélte még anyanyelvét. Jelenleg az alsó tagozaton maradt néhány lapp óra az oktatásban. Az 1980-as években felelevenítették a 30-as években létrehozott irodalmi nyelvet, de most már cirill betűkkel.

Norvégiában a 20. század elején jelentek meg a számik első szervezetei, amelyek a földhasználati jogért és a norvégosítási politika ellen küzdöttek.

1944 őszén a szovjet–finn fegyverszüneti egyezmény értelmében a finnek megtámadták a visszavonuló német csapatokat, amelyek aztán bosszúból szinte az egész Lappföldet felégették. Ezzel egyidejűleg az ortodox kolta-lappok áttelepültek Finnországba, mivel a határok megváltozásával nem akartak a Szovjetunióhoz kerülni.

A második világháború után Finnországban és a két skandináv országban javult a lappok helyzete, s ezzel párhuzamosan – főleg az 1960-as évektől – erősödött a lappok nemzeti öntudata.

1950–51-ben Norvégiában és Svédországban egységes irodalmi nyelvet hoztak létre a számik részére.

1953-tól Finnországban és a skandináv országokban számi konferenciákat rendeznek, 1956-tól pedig 15 tagú Számi Tanácsot hoztak létre, amelyben 1992-től az oroszországiak is képviseltetik magukat. 1974-ben megalapították a Számi Intézetet. A két skandináv országban és Finnországban külön számi parlament (vagy népgyűlés) működik. A 90-es években olyan nyelvtörvények születtek, melyek bizonyos mértékig a hivatalos nyelv státusát biztosítják a számi nyelvnek. 1986-ban a számi konferencia elfogadta a számi nemzeti zászló és himnusz használatát. Sokat javult az utóbbi évtizedekben a számi nyelvű iskolai oktatás helyzete is. Hírlapok, folyóiratok, könyvek jelennek meg számi nyelven, vannak saját rádió- és televíziós műsoraik is. A számik 1976-tól tagjai a Természeti („Öslakos”) Népek Világtanácsának (WCIP). Jelenleg talán legnagyobb problémájuk a Lappföld földjeire és vizeire való tulajdonjoguk elismertetése.

(Bereczki András)

A mordvinok története

A volgai finnugorok csoportjába tartozó mordvin nép az eurázsiai erdőövezet és erdőssztyepp-vidék széles sávjában igen szétszóródva él. Létszámban legnagyobb a Mordvin Köztársaságban élő csoportjuk, de népes közösségek laknak a Nyizsnyij-novgorodi, Tambovi, Penzai, Szimbirszki Területeken, továbbá Tatársztánban, Baskortosztánban és a Csuvas Köztársaságban. Emellett kisebb csoportjaik élnek még Szibériában is.

A statisztikai adatok szerint a mordvin a harmadik legnagyobb finnugor nép a magyarok és a finnek után. 1989-ben 1 millió 153 ezer fő vallotta magát mordvinnak, 67%-uk beszélt anyanyelvét. A mordvin elnevezés két külön etnikai csoportot és két igen eltérő nyelvjárást takar: az erzát és a moksát. Az erza és a moksa nyelvjárás a nagyfokú alaktani és lexikai egyezések ellenére is jelentősen különbözik egymástól, ezért sokan két külön nyelvről beszélnek. Ezt a koncepciót támogatta a szovjet korszak nyelvtudománya is. A két nyelvjárásnak saját irodalmi nyelve is van. A mordvin emberek etnikai tudata is ezekhez az elnevezésekhez kapcsolódik: magukat erzának vagy moksának nevezik. A mordvinok kétharmada erza, egyharmada moksa. A Mordvin Köztársaságban az erzák a keleti-északkeleti részekben találhatók, a moksák pedig délnyugaton, a Moksa folyó környékén. A Mordvin Köztársaságon kívüli területeken a két etnikai csoport tagjai keveredve élnek. Az erza és a moksa elnevezéseken kívül még két népnév kapcsolódik a mordvinokhoz: a terjuhán és a karatáj. A terjuhánok a Nyizsnyij-novgorodi Területen élnek. Lélekszámuk kb. 8–10 ezer fő. Ma már oroszul beszélnek, de szokásaikban, népviseletükben sok mordvin elem található. Feltételezhető, hogy a terjuhánok csoportja egy eloroszosodott mordvin néptörzsdék. A karatájok Tatársztánban laknak, tatárul beszélnek, de a mohamedán többséggel szemben pravoszláv hitűek. Mind szokásukban, mind szokásaikban és dalaikban sok mordvin elemet őriztek meg. A legújabb kutatások szerint a 17. században még mordvinul beszéltek, s csak azután tatárosodtak el.

A mordvinok őstörténetéről igen sok régészeti információval rendelkezünk. A régészek megállapították, hogy a mordvin etnikum a vaskori gorogyeci kultúra népességéből alakult ki. A Kr. u. 1. évezred közepe táján két központ körül csoportosultak lakóhelyeik: az egyik a mai Penza mellett, a másik pedig a mai Rjazany városának területén és környékén volt. A két csoport régészeti leletei részben eltérőek. Ez a jelenség arra utal, hogy az erzák és a moksák elődei már ekkor fejlődésük saját útjait járták. A Penza környéki csoportok az 1. évezred második felében nyugati irányba, a Moksa folyó mellé vándoroltak, belőlük alakult ki a mordvinok moksa ága. A Rjazany környéki népesség ezzel egyidőben az Oka mentén észak felé húzódott, majd az Oka alsó folyásának vidékéről kelet felé fordulva benépesítette az Oka és a Szura közötti területeket. Ez a csoport a mai erzák előde.

A mordvinok igen korán felbukkannak a történeti forrásokban. Ezt annak köszönhetik, hogy (a kárpát-medencei magyarokat nem számítva) a finnugorok legdélibb csoportját alkotják: területük már az erdőssztyepp zónájába tartozik. Jordanes 6. századi gót történetíró a *mordens* népet a krími gót uralkodó alattvalói között sorolja fel. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár a 10. század közepén egy *Mordia* nevű országról ír. A mohamedán geog-

ráfusok közül a 9-10. században működött al-Balkhi és az ő művét felhasználó szerzők (Ibn Hauqal, al-Isztakhri) az erzákról tudósítanak. A leírásukban szereplő *al-Arszanija* népről megtudhatjuk, hogy rendkívül vad: a területükre lépő idegent habozás nélkül megölik. Emellett azonban kereskednek is: folyóikon leereszkedve találkoznak a kereskedőkkel, akikkel a leírás szerint az ún. „néma kereskedelem” szabályai szerint személyesen nem érintkeznek, csak saját árujukat a megszokott helyen lerakják, majd a kereskedők által odahelyezett csereárut felpakolva eltávoznak. A moksák az erzáknál valamivel később szerepelnek az írásos forrásokban: Rubruk, az 1250-es években a mongol birodalom székhelyére tartó szerzetes említi őket *moxel* alakban. Az orosz történeti források közül már a legelső, a 12. század elején Kijevben lejegyzett orosz őskronika tud a mordvinokról, lakóhelyüket az Oka folyó torkolatvidékére helyezi. Tehát a krónika által említett *mordva* népnév valószínűleg a mordvinoknak az Alsó-Oka vidékén élt erza csoportjára vonatkozik.

A régészeti leletek a mordvinok viszonylagos jólétéről, a társadalmi fejlődés előrehaladásáról tanúskodnak az 1–2. évezred fordulóján. A mordvinokat megéri a sztyeppi lövőpásztor kultúra: fegyvereik, a férfiak viselete hasonul az ottani mintákhoz. Ennek következtében érdekes párhuzamok is megfigyelhetők a mordvinok és a honfoglaló magyarok régészeti emlékei között.

A mordvin fejlődést azonban megtörik az erősebb hatalmak. Egy 10. századra datált, de mintegy két évszázaddal később keletkezett levél szerint az *arisa* nép (ez az elnevezés az erzából származik) a kazár kaganátus alattvalója. Ez a forrás ugyan feltehetőleg valótlan-ságot állít, de a 10–11. században már bizonyosan más hatalmak fenyegették valóságosan is a mordvinokat. Mint sok más finnugor nép, ők is két tűz közé kerültek: keletről a volgai bolgárok, nyugat felől az oroszok fenyegették őket. A mordvinok számára az orosz fejedelemségek terjeszkedő politikája jelentett nagyobb veszedelemet, ezért szövetséget kötöttek a bolgárokkal. A mordvinok támogatták a bolgárok 1088-as, Murom város elleni hadjáratát. Az orosz évkönyvek rendszeresen beszámolnak a mordvinokkal vívott háborúkról. 1103-ban Murom fejedelme, Jaroszláv megtámadta a mordvinokat. 1184-ben a vlagyimiri nagyfejedelem, Vszevolod támadott a mordvinok településeire, a volgai bolgárok ellen viselt hadjáratából hazatérőben.

A 13. század elején a volgai bolgár birodalom lehanyatlik, és a mordvinok elleni orosz támadások egyre gyakoribbak lesznek. 1221-ben az Oka torkolatánál az oroszok addigi területszerzései biztosítása érdekében megalapították Nyizsnyij-Novgorodot. 1226-ban indult az első, kifejezetten a mordvinok elleni hadjárat, amely orosz győzelemmel végződött. Az 1228–29-es években Purgasz fejedelem vezetésével a mordvinok ellentámadásba lendültek. A vállalkozás kudarccal végződött, ráadásul az oroszok megnyerték szövetségesül a mordvinok másik fejedelmét Purest, aki Purgasz ellen támadt.

Rövidesen azonban újabb hódító nép jelent meg a színen: a mongol. 1237-ben a mongolok felszámolták a Volgai Bolgár Birodalom önállóságát, és megkezdték az orosz területek hódoltatását is. Közben az útjukban lévő kisebb népekre is rátámadtak. A mordvinok kétségbeesetten védték függetlenségüket, de hiába. 1242-re az egész mordvin terület tatár fennhatóság alá került.

Ez időben járt keleten Julianus domonkos szerzetes, aki az őshazában maradt magyarokat kereste. 1237-ben, első útjáról hazatérőben átutazott a mordvinok földjén. Jelentésében megemlékezett a mordvinok különös kegyetlenségéről és emberölési kedvéről is. Erről már ko-

rábban hírt adtak az említett mohamedán geográfusok is. Második útjáról készült jelentésében is kitért a mordvinokra. Úgy értesült, hogy két fejedelmük közül az egyik „egész népével és családjával a tatárok uralma alá adta magát, míg a másik megerősített helyek védelmébe menekült népének töredékével, hátha ellent tud állni.”

A tatár fennhatóság alá került mordvinok a mongolok elővéd- és segédcapataiként bejárták Európát, és részt vettek a Magyarország elleni hadjáratban is. Egy magyar püspök (nevét sajnos nem ismerjük) így írt erről, két elfogott tatár kém beszámolója alapján: „S ez a két ember az imént említettekről még más újságot is el akart mondani, hogy tudniillik milyen úton-módon járnak előttük egyes népek, kiket *mordvinoknak* neveznek...”

A források alapján úgy tűnik, hogy a 13. század elején a mordvinok nagyon közel álltak az államalapításhoz. Többször is említik két fejedelmüket. Egyikük nyilván az erzák, a másik pedig a moksák vezetője volt. Az önállóságot azonban föl kellett adni. A leírások szerint a mordvinok hol az oroszokat támogatták a tatárok ellen, hol pedig fordítva, tatár csatlósként törtek be orosz területekre. 1377-ben a mordvinok tatár segítséggel rajtaütöttek az oroszokon, felégették Nyizsnyij-Novgorodot, és feldúlták a Volga menti orosz településeket. Az orosz ellenlépés sem váratott sokáig magára. A moszkvai fejedelemség csapatai rátámadtak a mordvinok téli szállásaira, a lakosságot felkoncolták, az előkelőket magukkal hurcolták, és Nyizsnyij-Novgorod alatt a Volga jegén vérebeikkel szétéptették őket.

1480-ban az orosz földek felszabadultak a mongol iga alól. A 16. századtól kezdve az orosz birodalom egyik fő célja, hogy politikai hatalmát keleti határain megszilárdítsa, és – ha lehet – kelet felé tovább terjessze. A keleti végeken városerődöket alapítanak, többek között a mordvin területeken is, pl. Alatir és Tyemnyikov városát. 1548-ban Moszkva elhatározza, hogy leszámol az Aranyhorda utódaként létrejött Kazanyi Tatár Kánsággal. A kánság fennhatósága alá tartozott a mordvin földek egy része is. A hadjáratban mordvinok is részt vettek az oroszok oldalán. 1552-ben Rettegett Ivánnak sikerült elfoglalnia Kazany városát, és ezzel a teljes mordvin terület urává is lett. A győzelem után megkezdődött a Volga menti terület integrálása az orosz birodalomba. Az uralkodó a mordvin földek nagy részét szétosztotta a bojárok és az egyház között, elrendelvén egyúttal a pogány lakosság pravoszláv hitre térítését is. A 16. századtól több kolostort alapítottak a mordvinoknál, pl. Arzamaszban és Alatirban. A kolostorok nagy földeket kaptak, és a vidék leghatalmasabb földesurai lettek. Az egyre növekvő adóterhek és az erőszakos hittérítés miatt a mordvinok mind nagyobb számban hagyták el eredeti lakóhelyeiket, és költöztek keletebbre. Az elvándorlás az idők folyamán olyan mértékű lett, hogy a mordvinság napjainkban a legszélsőszakban élő finn-ugor nép.

1606-ban került sor az első parasztfelkelésre Ivan Bolotnyikov vezetésével: tyemnyikovi és kadomi mordvinok kirabolták a helyi kolostorokat. A cári csapatok 1608-ban Nyizsnyij-Novgorod alatt nagy vereséget mértek a felkelőkre. A következő években a parasztlázadások helyszíne áttevődött Kazany és Csebokszari vidékére. A 17. században a krími tatárok betörései fenyegették a Közép-Volga vidéket, így a mordvinok földjét is, ezért 1638-ban elkezdődött egy határvédő rendszer kiépítése. Ekkor épült fel Atyemar és Szaranszk is. Az építkezések újabb terheket róttak a lakosságra: megszorodtak a szökések. A menekülők főleg a Don folyó környékére és a Volgán túlra költöztek. 1630-tól 1670-ig a tyemnyikovi mordvin lakosság száma 17%-kal csökkent. A gyepűrendszer azonban nem nyújtott tökéletes védel-

met. 1643-ban a krími tatárok lerombolták Tyemnyikovot és Alatirt, elfoglaltak és kiraboltak számos mordvin falut. 1644–46 között a tatár betörések megismétlődtek.

1670-ben kezdődött a Sztjepan Razin vezette parasztfelkelés, amelyhez mordvinok is szép számmal csatlakoztak. A felkelők elfoglaltak több megerősített várost. A felkelés levezését követő bosszúhadjárat nem kímélte a mordvin falvakat sem: lakosságukat megtizedelték, sok falut felégették.

Az 1762–66. évi népszámlálás szerint mordvinföldön 334 ezer ember élt. Ebből a mordvinok aránya 25%, az oroszoké 70% és a tatároké 5%.

A 18. században a központi és a helyi kormányzat egyre nagyobb figyelmet fordított a lakosság pravoszláv hitre való térítésére. A megkeresztelkedettek adókedvezményben és pénzjutalomban részesültek, továbbá felmentették őket a katonai szolgálat alól. Az így keletkezett adóhiányt a pogány lakosságnak kellett pótolnia. A 18. század közepére a mordvin lakosság megkeresztelése hivatalosan befejeződött, de a pogány hit hagyományai az emberek lelkében tovább éltek. 1743 májusában a tyerjusevi járás mordvinjai fellázadtak, mert a nyizsnij-novgorodi püspök lerombolta pogány szent helyeiket és temetőjüket. A felkeléshez több falu lakossága csatlakozott. A cári csapatok szeptemberre levertek a zendülést. Az elnyomás és a nagy adóterhek miatt az 1770-es években a Volga-vidéken újabb felkelés tört ki, amelynek élére Jemeljan Pugacsov állt. A paraszthadsereghez sok mordvin is csatlakozott. Pugacsovot Szaranszkban és több más Volga-vidéki városban is felszabadítóként üdvözölték. A kezdeti hadi sikerek után a felkelők mind súlyosabb vereségeket szenvedtek, végül 1774-ben a lázadás elbukott. A megtorlás kegyetlen volt.

A 19. században kibontakozó iparosodás során a mordvin területeken is több manufaktúrát, gyárat alapítottak. Megélénkültek a kereskedelmi kapcsolatok, a szaranszki vásár a mordvinság legjelentősebb kereskedelmi eseményévé vált. Később a kazányi vasútvonal kiépítésével a mordvin települések és az orosz kereskedelmi központok között megszületett a közvetlen kapcsolat. A 19. század elején a franciák elleni honvédő háborúban sok mordvin katona vett részt. A háborút követő évek adóterhei több helyen újabb lázadásokhoz vezettek, de ezeket a helyi megmozdulásokat hamar levertek. Az 1861. évi felemás jobbágyszabadítás nyomán ismét fellángolt az elégedetlenség. Az elviselhetetlen adóterhek és a megművelhető földek hiánya miatt újabb mordvin elvándorlás kezdődött.

A 20. század elejének forradalmi eseményeiben a mordvinok is tevékenyen részt vettek. A Szovjetunió megalakulása után a húszas évek végén létrejött a Mordvin Autonóm Körzet, amely 1934-ben átalakult Mordvin Autonóm Köztársasággá. Egy darabig volt remény, hogy a mordvin nemzeti kultúra is felvirágozhat a Szovjetunió más népeinek kultúrájával együtt. Ennek érdekes magyar irodalmi vetülete Illyés Gyula leírása a moszkvai mordvinok klubjában a 30-as években tett látogatásáról. A nemzetiségi értelmiségek elleni sztálini irtó hadjárat azonban a mordvinokat sem kímélte.

A napjainkban megnyíló új távlatok a mordvinok számára is megcsillantották a lehetőséget nemzeti mozgalmuk újraindítására. Ezt azonban néhány sajátosan mordvin jelenség hátráltatja. Az egyik a mordvinok középkorban indult nagy elvándorlása, amelynek következtében a Mordvin Köztársaságban a mordvinok részaránya csak 35%. Ez a kisebbségi helyzet sokáig még azt sem tette lehetővé, hogy a Mordvin Köztársaságban az államalkotó finnugor lakosság nyelvét az orosz mellett államnyelvként fogadtassák el. A másik mordvin sajátosság, hogy a két etnikai csoport, az erza és a moksa külön út felé kacsingat. Erza és moksa

pártok jöttek létre, amelyek az összefogás helyett egymást kiáltották ki ellenségnek. Megfigyelhető az a szomorú jelenség is, hogy a mordvin értelmiség többségét egyáltalán nem érdekli népének helyzete. A mordvinokat ugyan nem fenyegeti a kihalás veszélye, de jövőjük felől egyáltalán nem lehetünk nyugodtak.

(Nagy József)

A marik története

Mari – illetve külső elnevezésük szerint cseremisiz – nyelvrokonaink az északi szélesség 45° és 60°, valamint a keleti hosszúság 56° és 58° által határolt területen élnek néhány részint összefüggő tömbben. Saját autonóm területük, a Volga középső folyásánál elterülő Mari Köztársaság 1991 óta önmagát alkotmányában szuverénnek nevező állam Oroszországon belül. A szuverenitás hangoztatása a szovjet korszak utáni időkben a nemzeti nyelv és kulturális sajátosságok megőrzésének igényét jelzi. A Mari Köztársaságban az 1989-es népszámlálás adatai szerint 324 349 mari nemzetiségű ember élt. A szomszédos Nyizsnyij-Novgorodi Területen kilencezer, a Kirovi Területen 50 ezer ember vallotta magát mari nemzetiségűnek. A felsoroltakon kívül jelentős mari népesség él Baskíriában (105 768 fő), a Tatár Köztársaságban (20 ezer fő), Udmurtiában (10 ezer fő) és a Jekatyerinburgi Területen (25 ezer fő). Az Oroszország egyéb területein elszórtan élő marik létszáma mintegy százezer fő. A marik két nagy nyelvjárási-etnokkulturális csoportra oszlanak, a hegyi és a mezei marikra.

A mari nép kialakulásának mozzanatait főleg az újabb régészeti kutatások alapján egyre jobban ismerjük. A Kr. e. 1. évezred második felében, illetve a Kr. u. 1. évezred elején a gorogyeci kultúra és az azelinói kultúra népei között sejthetjük a marik elődeit. A gorogyeci kultúra a Közép-Volga vidék jobb partján volt őshonos, míg az azelinói kultúra a bal parton, illetve a Vjatka mentén. A mari etnogenezis ezen két szála jól mutatja a marik kettős kötődését a finnugorságon belül. A gorogyeci kultúra túlnyomó részben a mordvin etnogenezisben játszott szerepet, keleti csoportjai azonban a hegyi mari etnikai csoport alapnépességét alkották. Az azelinói kultúra visszavezethető az ananyjinói kultúrára, amelynek korábban csak a permi finnugorok etnogenezisében tulajdonítottak szerepet, ma már azonban úgy látják, hogy esetleg ugor és ősmari csoportok is tartozhattak az ananyjinói kultúra bomlásakor kialakuló újabb régészeti kultúrák népei közé. A mezei mari etnikai csoport is ananyjinói hagyományokra vezethető vissza.

A kelet-európai erdőzóna finnugor népeinek történetéről igen kevés írásbeli adattal rendelkezünk, ezeknek a népeknek az írásbelisége nagyon későn, egy-két kivételtől eltekintve csak az újkorban alakult ki. A cseremisiz népnevet először egy 10. századra datált, de valószínűleg egy-két évszázaddal későbbi írásos forrás említi *c-r-misz* alakban. A forrás szerint a cseremiszek (marik) a kazárok alattvalói voltak. Ezután a 12. század elején összeállított orosz őskronika említi a cseremiszeket (marikat), lakóhelyükként az Oka torkolatvidékét nevezvén meg. A finnugor népek közül a marik kerültek legszorosabb kapcsolatba a Volga-vidékre betelepült török népekkel. Ez a kapcsolat még ma is igen erős. A volgai bolgárok a 9. század elején érkeztek a Fekete-tenger melléki Magna Bulgáriából a Volga és a Káma összefolyásának vidékére, ahol létrehozták a Volgai Bolgár Birodalmat. A volgai bolgár vezető réteg a kereskedelmi akciókból befolyó jövedelemre alapozva tudta fenntartani hatalmát. Kereskedtek a környező finnugor népektől érkező mézzel, viasszal, prémekkel is. A volgai bolgárok és a különböző Közép-Volga vidéki finnugor népek között a kapcsolat zavartalanabb volt, mint a finnugorság kapcsolata a kelet felé terjeszkedő oroszokkal. A Volgai Bolgár Birodalmat 1236-ban az Ázsia belseje felől előretörő mongolok számolták fel. Batu kán

az általa meghódított és igazgatott területen létrehozta az Aranyhorda nevű államalakulatot. Ennek központja az 1280-as évekig a hajdani bolgár fővárosban, Bolgariban volt. Az Aranyhordával és a belőle később kiszakadó Kazányi Tatár Kánsággal a marik szövetséges viszonyban álltak. Erre utal, hogy a mariknak volt adót nem fizető, hadviselő rétegük is. Ez utóbbi a tatárok legütőképesebb alakulatai közé tartozott. Szintén a szövetséges viszonyra utalhat a törökségi *el 'nép, birodalom'* szóhasználat a marik lakta vidék megnevezésére. A marik mindmáig *Mari Elnék* nevezik hazájukat.

A nyugati irányú mongol expanzióval szemben álltak az orosz fejedelemségek keleti hódító törekvései. A keleti terjeszkedés fontos lépése volt a Volga mentén Nyizsnyij-Novgorod megalapítása 1221-ben. A Volga északi partján élő marikat a merjáék beolvasztása és a mordvinok meghódítása után a 14. században érték el az oroszok. A 14. századtól állandósultak a tatár–orosz összecsapások a marik által lakott területeken. A marik a tatárok oldalán harcoltak. 1455-ben a tatár–mari csapatok súlyos vereséget mértek az orosz haderőre. 1524-ben Paleckij herceg csapatai vízi úton indultak Kazany bevételére, de a Volgán feltartóztatták őket a marik és megsemmisítették az orosz hajóhadat. 1530-ban egy orosz fegyverszállítmányra csaptak le a marik, fegyvereket, köztük hetven ágyút zsákmányolván. A 16. század közepén fordult a hadiszerencse. Rettegett Iván cár (1533–1584) újult erővel fogott a volgai népek meghódításához, kihasználva a Kazányi Kánság belső válságát is. A hegyi marik 1546-ban cári ellenőrzés alá kerültek. 1552-ben elesett Kazany városa, és a marik végérvényesen orosz uralom alá kerülnek.

Az új hatalom igen súlyos terheket rakott a meghódított Volga-vidéki finnugor és török népek vállára. Az adóterhek elviselhetetlenek voltak, az orosz betelepülés a legjobb termőterületeitől és erdeitől fosztotta meg az őslakókat. A megélhetést nyújtó területekért vívott élethalálharc emlékét századunkig megőrizte a mari folklór. Az alábbi részlet egy hosszabb meséből való, Beke Ödön első világháborús gyűjtéseiből:

„Mikorra az oroszok másodszor jöttek haddal, Konaty apó minden marinak korbácsot, medvekopjahegyet adott. A gyorslovú mariknak megparancsolta, hogy lovon harcoljanak, s úgy űzzék az oroszokat. ... Az oroszok be akartak hatolni az erdőbe, mert ott akartak élni, de a marik nem engedték be őket. Folyton harcban álltak. Az oroszokat mind visszaűzték a pusztára. A sikságról jött marik meg hozzáláttak az erdőben házat építeni maguknak, hogy már legyen hol lakniok. Udvart, mindent csináltak. Aztán a marik mind az erdőben laktak, nem élhettek tovább a síkon. Ott az oroszok leöldösték őket. Az erdőbe ezután sem engedték a marik az oroszokat. Mindig legyőzték, mind megölték őket.”

A történeti tények ellentmondanak annak a propagandisztikus nézetnek, hogy az orosz hatalom felvirágzást hozott a nincstelen és barbár volgai népek életébe. A valóságban kemény, céltudatos kolonizáció folyt a Volga mentén, előkészítve a további orosz terjeszkedéshez Szibéria felé. 1555 és 1609 között a marik több nagyobb oroszellenes hadjáratot és a kisebb-nagyobb orosz helyőrségek elleni megmozdulást szerveztek. 1575-ben és 1582–84-ben a krími tatár kántól is támogatást kaptak. A harcok ennek ellenére nem hoztak átütő sikert a marik számára, legfeljebb némiképp lassították a kolonizáció folyamatát. A mari területek pacifikálására az oroszok sorra erősítették meg telepeiket és újabbakat hoztak létre.

1557–1591 között elsődlegesen katonai támaszpontként jöttek létre a mari területek ma is létező, jelentős városai. (Csebokszári, ma a Csuvas Köztársaság fővárosa 1557-ben; Kozmogymjanszk, a hegyi marik mai központja 1583-ban; Carevokoksajszk, ma Joskar-Ola, a Mari Köztársaság fővárosa; valamint Urzsum 1584-ben, Jaranszk 1591-ben.)

1608-ban – kihasználva a cári udvar huzamos ideje tartó belviszályát – mari–tatár csapatok a stratégiai jelentőségű Nyizsnyij-Novgorodra támadtak. A támadók felszerelése azonban jobbára csak puska és kard volt. A könnyűfegyverzetű lovas harcosok nem tudtak mit kezdeni egy kiépített erőddel szemben. „*Itt a marikat elhagyta a szerencse, így az oroszok legyőzték őket...*”, írta a századelőn megjelent Mari Kalendárium. A hazafelé tartó sereg Csebokszárinál is súlyos vereséget szenvedett. Bármilyen nagyra törő elképzelés is volt Nyizsnyij-Novgorodnak, Moszkva volgai kapujának kézre kerítése, végzetes hibának bizonyult, hogy a nyugat felé törő mari–tatár csapatok a hátuk mögött elfoglatlan erődöt hagytak. Ezután a sikertelen hadjárat után nagyobb felkelésekről nem tudunk. A helyzetet súlyosbította a 17. századtól erősödő orosz bevándorlás, aminek következtében csökkenni kezdett az őslakosság részaránya. Az orosz telepesektől és az erőszakos térítőakcióktól sanyargatott mezei marik első csoportjai ekkor indultak új hazát keresni maguknak, Baskiria felé véve útjukat. Így alakul ki a 17. századtól kezdve a keleti marik nagy csoportja, a valamikori Magna Hungaria egy darabkáján.

Oroszország a 17. század végére kelet felé kontinensnyi területet hódított meg. A cári udvarnak a hatalmas távolságok, a zord telek, valamint a rengetegek és mocsaras vidékek miatt jószerével fogalma sem volt birodalma valódi gazdagságáról és bevételi lehetőségeiről. Természetes igényként merült fel a birodalom állapotának, népeinek és természeti kincseinek feltérképezése. A meginduló tudományos gyűjtőmunka, ami Nagy Péter cár uralkodása alatt (1689–1725) öltött szervezett kereteket, a marik megismerése szempontjából is rendkívüli jelentőségű. Így került sor számos híres tudós volgai és szibériai tudományos expedíciójára. A kutatások intézményi hátterét Nagy Péter 1724-ben megalapította a szentpétervári cári Tudományos Akadémiát.

A birodalom felmérése, a tudományos expedíciók az alávetett népek (cári orosz terminussal „inorogyecsek” ’idegenek, hontalanok’) még szorosabb függőségbe vonását eredményezték. Ezt a célt szolgálta a pravoszláv térítés is. A 16–17. századi, katonai erővel támogatott térítő akcióknak csekély eredménye volt, ezért Péter, összhangban közigazgatási-művelődési programjával, misszionáriusi központokat, hivatalokat hozott létre az újonnan megkeresztelték számára a Közép-Volga vidéken is. Ennek ellenére a térítés csak lassan haladt, ami miatt időről-időre megint csak erőszakos eszközökhöz folyamodtak. A kényszerátérítés elől menekülők újabb falvakat hagytak lakatlanul maguk után.

Nagy Péter uralkodása alatt a nagy északi háború hadszínterein először szolgáltak mari katonák a cári hadsereg kötelékében. Péter uralkodásának idejéből valók az első mari nyelvű szövegelemek is. N. Witsen holland tudós közzölt munkájában mari szójegyzéket. A tudományos expedíciók Nagy Péter halála után is folytatódtak. II. Katalin uralkodása (1762–1796) alatt jelentős mari anyagot gyűjtött J. E. Fischer, G. F. Miller, I. Falk, valamint P. S. Pallas is. II. Katalin uralkodása alatt, 1775-ben jelent meg az első mari könyv, a valószínűleg ukrán származású Pucek-Grigorjevics nyelvtana.

Az erőszakos térítések és az orosz telepések túlkapásai miatt elkecseredett marik 1773–75-ben nagy számban csatlakoztak a Jemeljan Pugacsov-féle felkeléshez. A felkelést ugyan

vérbe fojtották, de talán annak tanulságaként a cári udvar türelmesebb módszerekkel próbálkozott az oroszosításban. Így kapott kiemelt szerepet a kazányi misszionárius központ, amely a kis Volga-vidéki népek kulturális centrumává vált. Az 1872-ben megnyitott Kazányi Tanítóképző Szeminárium nyitva állt a környék finnugor és török népeinek fia előtt is. A szeminárium első igazgatója N. I. Ilmínszkij teológus és orientalista volt. 1919-ig a kazányi szeminárium falai között 138 mari tanult: a legkitűnőbb írók, költők, nyelvtudósok, etnográfusok, szerkesztők pályája szinte kivétel nélkül innen indult.

Az 1905-ös polgári forradalom teremtette demokratikus légkörben a fiatal kazányi mari értelmiség óriási lendülettel látott munkához. Ezt a forradalom leverése sem torpantotta meg. Nemzeti szellemű politikai röplapok jelentek meg, hatalmas lendületet vett a tankönyvírás. Kiemelkedő művelődéstörténeti jelentőségű az 1907 és 1913 között megjelent Mari Kalendárium. Ebben próbálták először tudatosan kialakítani az egységes mari irodalmi nyelvet. A mari vidékeken megkezdődött az anyanyelvű elemi iskolák szervezése. A fejlődés a mari kultúra egész területén rohamos volt: 1917-ig 241 mari könyv jelent meg, 1917-ben pedig megindult az első mari nyelvű napilap.

Az 1917-es forradalom után a nemzeti önszerveződés még nagyobb méreteket öltött, a művelődéspolitikai célok mellett a politikaiak is napirendre kerültek: 1917 tavaszán Kazanyban a volgai kis népek kongresszusán megfogalmazódott a marik autonómiaigénye is. 1919-ig a mari területeken a politikai béke fennmaradt, folytatódott a nemzeti irány erősödése, amit a polgárháborús események sem törtek meg.

1920 júniusában az Összoroszárszági Mari Kommunista Párt határozott az autonómia létrehozásáról. A központi bolsevik hatalom november 25-i dekrétumában Krasznojkoksajszkot – régebbi nevén Carevokoksajszkot, ma Joskar-Ola – tette meg az autonómia székhelyévé. A kijelölt terület 1924-ig 14 ezer km² volt, ekkor 23 ezer km²-re bővült. A keleti marik baskíriai tömbje autonómia nélkül maradt. A nagy mari nemzedék a nehéz körülmények – a polgárháború és az éhínség – ellenére sok mindent pótolni tudott a mari nemzet lemaradásából. 1919-ben létrehozták a Mari Színházat, 1920-ban a Mari Múzeumot, 1925-ben a Mari Könyvkiadót.

Az első világháborúban és a polgárháborúban a marik 7,5%-a pusztult el. A polgárháború után beköszöntő volgai éhínség újabb megpróbáltatásokat jelentett, amelyeket csak súlyosbítottak a természeti csapások. 1921 őszén nagy erdőtűzek pusztítottak. 1922 áprilisában a mari lakosság 57%-a éhezett, ekkorra már a loállomány 34%-a, a szarvasmarhák 64%-a és a juhok 70%-a elpusztult.

A mari nemzeti mozgalomnak azonban voltak sajnálatosan téves döntései, amelyek meghozatalában szerepe volt az autonómiához felemásan viszonyuló moszkvai hatalmi centrumnak. A szovjethatalom korábbi programjától elfordulva a húszas években a nemzetek feletti központosított birodalom felépítésén fáradozott, a cári rendszer erőszakosságát messze meghaladó módon. A mari kultúrmunkások harmadik, moszkvai konferenciáján 1926-ban külön hegyi mari irodalmi norma megalkotása mellett döntöttek, a két nyelvi norma szétforgácsolta a mari kultúra erőit. Nem sikerült a latin írásra való áttérést elfogadtatni még a mari értelmiség körében sem. A létrehozott, művelt és művelhető mari tudományos nyelvet azonban már egy központi párthatározat törölte el 1937-ben, jelezvén az idők drámai változását.

A harmincas évek közepén alig két év alatt a mari értelmiséget likvidálták. A legdrámább az 1937-es esztendő volt. Körülbelül 15 ezer embert, köztük tudósokat, művészeket, ta-

nárokat végeztek ki, illetve ítélték halálra a lágerekben. Ez az akkori mari lakosság 3–4%-a! Egy falu diákjai visszaemlékezésükben elmondták, hogy egy nap hiába mentek iskolába, az épület kongott az ürességtől. Előző éjszaka az iskola igazgatója és teljes tanári kara a nép ellenségének bizonyult. A drámai események kiagyalója és irányítója Jezsov, az NKVD vezetője volt, aki korábban pártfunkcionáriusként működött a Mari Köztársaságban, ahol mindenről és mindenkiről gyűjtötte az információkat a vádemelésekhez. Vádpontot sokfélét koholtak: burzsoá nacionalizmus, kémkedés Finnország javára, a bolsevik hatalom elleni izgatás stb. 1938-ra a mari népet lefejezték. Elvesztette legjobb koponyáit. Bár 1955-ben 15 ezer embert rehabilitáltak, a paranoiás állapot nem ért véget. Az elhallgatás és a történelemhamisítás, ha idővel szalonképesebb formában is, de folyt tovább a kilencvenes évekig. Jellemző adalék, hogy 1978-ban, a Joskar-Olában ünnepélyesen felavatott Csavajin-szobor talapzatán az író halálának évéként 1942-t adták meg, holott őt már 1937. november 11-én agyonlőtték az NKVD joskar-olai székházában. Az NKVD utasítására az oktatási és tudományos intézetekben megtiltották a finnugor nyelvrokonság hirdetését és kutatását. Szétrombolták a finnugor kapcsolatokat ápoló egyesületeket, könyvtáraikat elpusztították.

A második világháború utáni években tovább zajlottak a marik számára kedvezőtlen politikai-gazdasági folyamatok. A mari nyelv használati köre beszűkült. A tudatos nyelvrontó politika célja a mari nyelv eloroszosítása volt. Az ipari központokba folyamatosan betelepülő orosz és a csak oroszul érintkezni tudó lakosság saját köztársaságában kisebbségbe szorította a marikat. Fél évszázad negatív társadalmi folyamatait visszafordítani embert próbáló feladat, különösen azért, mivel a marik körében az említett súlyos problémák miatt eluralkodott a nihilizmus, a nép és anyanyelve jövőjével szembeni szkepszis. A Mari Köztársaság parlamentjében kisebbségben vannak a mari képviselők, ezért sokszor legszerényebb törekvéseik is megghiúsulnak az orosz többség ellenállása miatt. 1993-ban a marik harmadik nagy kongresszusán programot fogadtak el az anyanyelvi oktatási hálózat újraélesztésére az óvodától az egyetemig. Célként tüzték ki az elvándorlás megállítását, a szétszóródott mari nép visszahívását a köztársaság területére. Szabályozni kívánják az orosz bevándorlás mértékét is.

A történelem adott egy utolsó lehetőséget a mariknak. Talán képesek lesznek még egy csodára, s nem tűnnek el az asszimilálódó népek arctalan tengerében.

(Pomozi Péter)

A merják és a muromák története

A merja és a muroma nép már a középkor óta nem létezik, beolvadt a területükre benyomuló keleti szláv-orosz lakosságba. Földrajzi elhelyezkedésük alapján a volgai finnugorok csoportjában tartják őket nyilván, a mordvinokkal és a marikkal együtt. A merják és a muromák közül az előbbieket múltja jelentősebb: történelmi, régészeti emlékeik számosak, a forrásokból egy hajdanvolt jelentős nép tárul elénk. A merják valamikor a Felső-Volga vidéken éltek, Moszkvától északra, a mai Jaroszlavl, Vlagyimir és Kosztroma városok körüli területeken. A muromák lakóhelye ennél jóval kisebb kiterjedésű volt, az Oka alsó folyásánál Murom város környékét birtokolták.

Az írott forrásokban a merják először a 6. században szerepelnek Jordánes Geticájában, mint Hermanarich krími gót király alattvalói. A 12. századi orosz őskrónika lakóhelyüket is pontosan közli: a Rosztovi- és a Klescsino-tó mellett laknak. (Ma Nyero- és Plescsyjevo-tó.) Az évkönyvírók néhány nevezetes esemény kapcsán is megemlékeztek a merjákról: 859-ben a varjárok (vikíngék) adót szedtek tőlük, 862-ben viszont részt vettek az ellenük folyó harcban. 882-ben elkísérték Oleget Kijevbe, aki akkor alapozta meg ott a hatalmát, 907-ben pedig Oleg bizánci hadjáratának résztvevői között találjuk őket. A régészeti feltárások azt mutatják, hogy a Kr. u. 1–2. évezred fordulóján a volgai finnugorok közül a merják kapcsolódtak be leginkább a távolsági kereskedelembe, és őket érték el leghamarabb a terjeszkedő orosz törzsek. Ezekről a folyamatokról tanúskodnak a merja területeken talált „nemzetközi” jellegű régészeti leletek: volgai bolgár, skandináv és szláv használati eszközök, ékszerek, fegyverek, valamint arab dirhemek (pénzermék) egymás mellett. Az erős orosz betelepülést jelzi a merja eredetű kulturális hagyományok háttérbe szorulása, amit a régészek a temetkezési rítus változásai alapján tudnak dokumentálni. A 11. századtól a merják körében terjedt az oroszoktól átvett halomsíros temetkezés. A halomsírok alá temetett merjákat egyre több orosz eredetű használati tárggyal, ékszerrel bocsátották utolsó útjukra. Az orosz hatás fokozatosan terjedt nyugatról keletre a merják között, és a 13. századra már az egész merja kultúrát áthatotta. A 13. században a már erősen eloroszosodott merjákat kelet felől fegyveres támadás érte: a magyar Julianus második útjáról készült jelentésében olvashatjuk, hogy a tatárok elfoglaltak egy *Merovia* nevű országot is. Az utolsó híradás a merjákról egy 15–16. századi forrásban maradt fenn, amely egy „Merja szállás” nevű települést említ a Volga balpartján a Medvegyica torkolatánál. Ez az adat talán arra utal, hogy a merják körében ekkor még élt származástudatuk. Erre az időszakra azonban eloroszosodásuk már befejeződött.

A *merja* népnév – és különösen *meri* változata – nagyon hasonló a *mari* népnévhez. Ez volt az alapja annak, hogy a múlt század végén a finnugor népek oroszországi kutatói megpróbálták a két népet azonosítani. Később, már századunk első felében, közepe táján ehhez régészeti bizonyítékokat is próbáltak keresni, valamint az egykori merja területek földrajzi neveit kísérelték meg a mari nyelvből magyarázni. A merja–mari kapcsolatok kétségtelenek, de nem bizonyítható, hogy egy nagyobb nép két csoportjáról lenne szó. Napjainkban a töredékes nyelvi adatokból, a merja területek orosz nyelvjárásainak finnugor eredetű szavaiból arra következtetnek, hogy a merják nyelve nem a marihoz, hanem inkább a balti finn nyelvekhez állt közelebb.

A muromák kis létszámú csoportja is hamar feloldódott az orosz betelepülők tengerében. Lakóhelyük az első orosz behatolás keleti peremén feküdt. Területükön a 11. század második felében megalapították Murom városát, amely a további keleti terjeszkedés egyik kiindulási bázisaként szolgált. A rájuk leselkedő orosz veszélyt érzékelve a volgai bolgárok 1088-ban megtámadták és elfoglalták Murom erődjét. Pár évvel később azonban az erőd már ismét orosz kézre került, és a kijevi dinasztia tagjai (Izjaszlav Vlagyimirovics – Vlagyimir Monomah fia, és Oleg – Vlagyimir Monomah unokatestvére) folytatnak érte harcot egymás ellen. Körülbelül ebben az időben asszimilálódott a muromák csoportja, a 12. század elejéről származó orosz őskronika után más forrás már nem említi ezt a népet.

Ismereteseek a muromák régészeti emlékei is. Kb. egytucatnyi 7–11. századi temetőt és egy települést tártak eddig fel. A lelőhelyek igen szűk körben helyezkednek el az Alsó-Oka mentén a Tyosa és az Usna torkolatvidékén. A leletek legközelebb az ősmordvin temetők régészeti anyagához állnak, de van egy-két jellegzetes tárgy, amely csak a muromákra jellemző. Ide sorolhatjuk a fejtetőn keresztben átfutó, spirálisan felcsavart bronzdrótból készített hajdiszeket, valamint a nagyméretű, szinte tenyérnyi halántékkarikákat, amelyekből egy asszony vagy lány többet is viselt egyszerre. A speciális női ékszerek mellett a muroma temetők jellegzetességei a sírok között eltemetett állatok. Találtak eltemetett lovakat és szarvasmarhákat is. A fentiek azt bizonyítják, hogy a muromák nagy gondot fordítottak a temetkezési szertartásokra, megengedhették maguknak, hogy ékszereikkel, ünnepi viseletben temetkezzenek, és állatáldozatot mutassanak be az elhunytak tiszteletére.

A muroma temetők datálása alapján megállapítható, hogy a muroma etnikai csoport a Kr. u. 7. században alakult ki. A muromák által egykor lakott terület földrajzi nevei alapján elképzelhető, hogy nyelvük az erza-mordvin nyelvhez állt közel. A muroma régészeti emlékek is inkább a mordvinok erza ágához közelítik ezt a kis létszámú finnugor népet, mintsem a moksa-mordvinokhoz. Valószínűleg az erzák elődei közül váltak ki, és hozták létre sajátos kultúrájukat. Nem követték az erzákat, akik kelet felé elmozdulva próbáltak kitérni az orosz behatolás elől, és a beolvadás lett a sorsuk.

(Klíma László)

A komik története

A komik – külső elnevezésük szerint zürjének – Oroszország európai részének északkeleti végein laknak, főként a Komi Köztársaságban, déli csoportjuk, a permjakok pedig a Komi-permják Autonóm Körzetben. Él még egy komi csoport az Urál hegységben eredő Jazva folyó melléken, az ún. jazvai komik. Szétszóródva Oroszország egyéb területein is élnek kisebb létszámban, így Nyugat-Szibériában és a Kola-félszigeten is. A komik kb. félmillióan vannak, több mint 80%-uk őrzi anyanyelvét. A Komi Köztársaság lakosságának kb. egynegyede komi.

A keleti finnugor népek közül a komik története talán a legsajátosabb. Gyakran emlegetik őket, mint a „legeurópaibb” keleti finnugor népet. A komi történelem¹, a komi társadalom fejlődésének érdekessége, hogy egyrészt a keleti finnugor népek közül ők „asszimilálták” leginkább az európai (orosz) kultúrát, és ez már meglehetősen korán megtörtént, másrészt pedig sikerült a finnugor gyökerű régi hagyományokat, a nyelvet megőrizniük. Az utóbbi időben azt is megmutatta a komi nép, hogy képes az új lehetőségekkel élni. Így pl. biztosan nem véletlen, hogy az első olyan finnugor kongresszus, amelyet egy keleti finnugor nép rendezett, éppen a komi fővárosban, Sziktivkárban volt még 1985-ben, a „régí rendszer”-ben. Ez volt az első alkalom, amikor egy nagyobb nemzetközi csoportnak lehetősége nyílt a keleti finnugor világot – ha csak felszínesen is – közelebbről megismernie. Hasonlóképpen 1992-ben a finnugor népek első világkongresszusát szintén Sziktivkárban rendezték, már a Szovjetunió felbomlása után. Az új idők következtében nyíltan szóba kerültek a nemzetiségi konfliktusok – finnugor szemszögből – az Oroszországi Föderáción belül.

A komik önálló története a nyelvtudomány megállapítása szerint a Kr. u. 7. században kezdődött. Elődeik a Kr. e. 3-2. évezred fordulóján még a finnugor tömb részeként együtt éltek a finnségiek, volgaiak és ugor népek között. Ezen egység megszűnése után, kb. a Kr. e. 2. évezred közepén alakulnak ki azok a régészeti műveltségek, amelyekben a permi népek (a komik és az udmurtok) elődeinek hagyatékát láthatjuk. A kazanyi régészeti kultúra (Kr. e. 14-9. sz.) népességét minden bizonnyal az őssermiek alkották. Ez a műveltség a Volga-Káma vidékére, a korábbi voloszovói kultúra keleti részére tehető. A Kr. e. 9. századra a Belaja völgyet is megszállják. A Volga-Káma vidéken a Kr. e. 8-3. században létezett az ananyjinói régészeti kultúra, amely a permi finnugorok etnogenezisének következő állomását jelenti. Az ananyjinói kultúra népessége a Kr. e. 5-3. század között elhagyta a Vjatka folyó völgyét és a Volga bal partján telepedett le. A lakosság nagy része a Káma-Belaja összefolyásának vidékére összpontosult. A permi népek közel kétezer éves együttélése miatt a mai komi és udmurt nyelv közeli rokonsága még a nem nyelvész számára is észrevehető. Az őssermi népesség szomszédai ebben az időben iráni eredetű népek voltak, az iráni hatás a permi nyelvekben ma is kimutatható (pl. iráni átvétel az a komi szó, amely a magyarban is iráni jövevényszó, s majdnem ugyanúgy hangzik máig: *ezüst*). A komik a Kr. u. 1. évezred második felében kapcsolatba kerültek a volgai bolgárokkal. Mivel az udmurt nyelv sokkal több bolgár-török jövevényszót őriz, mint a komi, feltételezhető, hogy a komik ősei akkor már az ősudmurtoktól valamivel északabbra élhettek. A permiek szomszédai voltak a Magna Hun-

garia-beli magyarok is, ezt bizonyítják azok a közös lexikális és nyelvtani elemek a permi nyelvekben s a magyarban, amelyek más finnugor nyelvekben nincsenek meg (pl. közös a *kenyér* szó, a *-ni* főnévi igenév képző, a számnevek *-nc* és *-van/-ven* utótagja: *kilenc*, *harminc*, *negyven*). A magyarok kapcsolatai a permiekkel – a tudósok egybevágó véleménye szerint – nem lehettek intenzívek és hosszúak.

A volgai bolgár-permi kapcsolatok idején történt az ősspermi nép végleges kettéválása a 8–9. században. Erre az időre a régészek már különbségeket vélnek felfedezni a Vjatka és Káma menti kultúrák között. Ekkor még egyetlen írott forrás sem említi a komikat, az első rájuk vonatkozó híradást feltehetőleg a kijevi őskronika „Perm” és „Pecsora” neveiben láthatjuk. A komik vándorlása az északi területekre a 9. század utáni időkben is folytatódott. A 10. században településeik a folyók (Vicsegda, Sziszola, Vim) mentén terültek el. Északnyugaton a karjalaiakkal és más kisebb finnugor népekkel kerülnek kapcsolatba, ennek is vannak nyelvi nyomai. A 11–12. században kezdődnek a komik kapcsolatai a novgorodi fejedelemséggel. A novgorodi kereskedők és a még keletebbre élő népek között közvetítettek, főleg a kereskedelemmel. Ez a szerepe a komiknak később (pl. Szibéria meghódításában) is fontos lesz. A növekvő adó és a keresztény térítés elől menekülve jelentős komi csoportok hagyták el lakóhelyüket, és a Káma felé vándoroltak. Így jött létre a késő középkori *Bjarmia* két központja: Óperm és Nagy-Perm. Számos földrajzi név (így maga Perm is) mind a két helyen megtalálható. Még egy szomszéd nép említendő meg, a manysik. A terjeszkedés folyamán a komik főleg manysikat szorítottak ki lakóhelyükről, akik részben az Urálon túlra kerültek. Ezekről a harcokról a régi krónikák is megemlékeznek. A manysikat pl. először Permi Szent István legendájában említik (1396).

A komik a 16. századtól a Moszkvai Fejedelemséghez tartoztak, s ettől kezdve gazdasági és kulturális életükben nagy fejlődés következett be, elsősorban a keresztény térítés hatására. Ekkor jelent meg az 1330 körül született, később szentté is avatott püspök, Permi Szent István (eredeti polgári nevén Sztjepan Hrap) az akkor jelentős kereskedővárosban, Velikij Usztyjugban. A városban akkor még komik éltek, és nem messze tőle kezdődött a komi nyelvterület. Sztjepan Hrap gyermekkorától ismerte a komi nyelvet az orosz mellett, komi származása azonban vitatott. A rosztovi kolostorban tanult, többek között görögül is. A komiföldi misszionáriusi munkára készülve még 1372-ben összeállította a komi ábécét, az *aburt*. Az abur ábécében felhasználta a cirill és a görög betűket, néhány írásjelet pedig ő maga alkotott a régi komi tulajdonjelek/nemzetségjelek (*paszok*) alapján. A grúz és örmény írással is próbálták kapcsolatba hozni az őzürjén írást. (Tipológiaiilag ez a hasonlítás helyénvaló, a különbség nyilván az, hogy komiföldön nem sikerült a kaukázusi népekéhez hasonló nemzeti kultúrát fejleszteni és fenntartani.) Permi Szent István saját maga fordított le néhány imát és liturgikus éneket komi nyelvre, ezekből a vallásos szövegekből egy-kettő a mai napig fennmaradt. A komi írásbeliség régiségét tekintve az uráli népek körében – megelőzve a finnekét és az észtekét is – a magyaroké után következik. Sztjepan Hrap 1379-ben indult a komikhoz. Harcolt a pogányok ellen, a komik közül sokan csatlakoztak az új valláshoz. 1383-ban Moszkvába utazott, hogy engedélyt kérjen egy komi püspökség létrehozására. Dmitrij Donszkoj nagyfejedelem magát Sztjepan Hrapot nevezte ki első püspöknek. Visszatérve a komik földjére újabb templomokat építtetett. Közben elutazott Novgorodba és Moszkvába is. Az egyik moszkvai útján 1396-ban elhunyt. Nincs kizárva, hogy meggyilkolták. Feltételezik azt is, hogy az orosz hivatalos egyház szándékosan tönkre akarta tenni Permi Szent István

életművét. Tény, hogy az első komi püspök követői közül sokan nem tudtak komiul, nem törődtek a komi nyelvű liturgiával, és így a komi írás is lassan feledésbe merült. A helyi pap-ság ráadásul főleg oroszokból állt. Bizonyos történeti feljegyzések alapján tudjuk, hogy a komi templomokban ennek ellenére még a 18. század közepéig élt a komi nyelv a pravoszláv liturgiában.

Mivel sokáig a nemzeti, teológiai problémákkal a Szovjetunióban behatóan nem nagyon foglalkoztak, sőt a vallási témák sokáig tabu alatt álltak, Permi Szent István műve, jelentősége a jövő történészgenerációinak kutatási témája lesz. A helyi történészek már próbálják tudományosan értékelni Szent István azon igyekezetét, hogy bekapcsolja a komi területeket az orosz kultúrkörbe. Vajon Perm megmentése volt ez, avagy csak az orosz hatalom terjeszkedésének egy érdekes közjátéka? Ez a vita – nyilván nem véletlenül – hasonlít a magyar Szent István-életmű problematikájára (vö. régi pogány törzsi élet és az új keresztény feudális rendszer ellentéte). S ugyanúgy, mint Magyarországon a rendszerváltás idején, a komik is fokozódó érdeklődéssel fordulnak a „nemzeti kérdések” felé. Megírták az első színdarabot Permi Szent Istvánról a sziktivkari Folklór Színház számára. Ezt az érdekes produkciót, amit érdemes összehasonlítani a magyar „István, a király” rock-operával, Göncz Árpád komiföldi látogatása alkalmából a magyarországi vendégeknek is bemutatták. Végül meg lehet még említeni, hogy 1992-ben a sziktivkari főtér új nevet kapott: Sztjefanovszkoj ploscsagy (hibrid komi–orosz nyelven), azaz István tér. A főtéren a harmincas évekig a Szent István templom állt, amelyet az ateista kampány idején bontottak le. Az István tér egyik sarkán ma tábla őrzi Permi Szent István emlékét.

Krónika

6–7. század	a permí népek (komik és udmurtok) még a közös őshazájukban, a Vjatka–Káma folyók mentén élnek; iráni hatás, később bolgár–török hatás
8–9. század	a komik fokozatosan kiválnak a permí őshazából, északabbra vonulnak, lazul kapcsolatuk az udmurtokkal
11–13. század	<p>a komi törzsek már a karélok, vepszék és a novgorodi oroszok szomszé-
dai;   orosz hatások (pl. kereszténység);   a komi területen két központ alakul ki: északon: Óperm (Старая Пермь), a mai Uszty-Vim (komi néven: Jemva) környékén;   délen: Nagy-Perm (Пермь Великая) Perm és Cserdin városok kö-
zelében, a mai Komi-permják Nemzetiségi Körzet területén</p>
14. sz. végén	<p>Permi Szent István tevékenysége: misszionárius, a permí püspökség
(1383) első püspöke; kidolgozza a komi írásbeliséget;</p> <p>első írott komi nyelvű szövegek (liturgikus szövegek)</p>

15. század	az új központi orosz államhoz, a Moszkvai Fejedelemséghez csatolják a komi területeket; Novgorod elveszti jelentőségét
16. század	a Sztroganov család megszerzi magának Rettegett Ivántól a déli komi (permják) területeket
17–18. század	az adóterhektől menekülve, az északi területeken bizonyos komi csoportok még északabbra költöznek; a szamojédoktól (nyenyecektől) átveszik a rénszarvastartást; kisebb komi csoportok átkelnek az Urálon, komi falvak létrejötte Szibériában
1780	egy kis komi település, Uszty-Sziszolszk (ma a köztársaság fővárosa, 1930 óta komi neve van: Sziktivkar) városi rangot kap
19. század	differenciálódik a komi társadalom: a hagyományos foglalkozások mellett (halászat, vadászat, rénszarvastartás, délen mezőgazdaság) megjelennek a kereskedők, az első értelmiségiek, a munkások (erdőkitermelés, fémöntő műhelyek)
1911, 1913	a magyar Fokos-Fuchs Dávid nyelvész helyszíni kutatásai komi földön
1914–1920	világháború, forradalom, polgárháború
1917–1921	a Sztroganov család elveszíti óriási magánbirodalmát
1921. aug. 22.	létrejön a Komi Autonóm Terület (főváros: Uszty-Sziszolszk, később [1930] Sziktivkar)
1928	létrejön a Komi-permják Autonóm Terület (főváros: Kudimkar, 1938 óta város) a forradalom után nagyarányban fejlesztik a komi nyelvű iskolarendszert, könyvkiadást; megszerkesztik a modern irodalmi nyelvet; támogatják a komi származású kádereket („зырянизация”) az állami gépezet minden szintjén
1936	névváltozás: Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság (Коми АССР) nagyfokú oroszosítás: nagyszámú orosz ajkú lakosság bevándorlása, betelepítése komiföldre, főleg a városokba számtalan GULAG-láger („zónák”) a komi területen, százezrek pusztulnak el: megfagynak, éhen halnak, agyonbolgostatják, agyonlövik őket; rabokkal vasutat építtetnek északi irányba, Vorkutáig („Nincsenek talpfák? Nem baj, akkor belöletek lesz talpfá.”)
1937	az ipar (erdő, olaj, gáz, bányák) adja már a termelés 75%-át
1985	6. Nemzetközi Finnugor Kongresszus Sziktivkarban
1990	névváltozás: Komi Szocialista Köztársaság (Коми ССР)

- 1992 névváltozás: Komi Köztársaság (Кoми Респу́блика);
a köztársaság ünnepe: 620 éves a komi írásbeliség;
A Finnugor Népek Világkongresszusa Sziktivkárban;
A Komi-permják Kultúra és Művészet Napjai Sziktivkárban;
- 1993 a Magyar Köztársaság elnöke, Göncz Árpád az első külföldi államfői
vendége a Komi Köztársaságnak;
megalakul a komi nemzeti párt: „Dorjam asjnymös” (Megvédjük magunkat)
- 1996 Elnökválasztás. J Szpiridonovot, mint a köztársaság elnökét további négy
éves időszakra újjáválasztják.
- 1998 A finnugor írók V. kongresszusa Sziktivkárban.
- 1998 A Komi Köztársaság megalakulására emlékező ünnepségsorozat.

(Dobó Attila)

Az udmurtok története

Az udmurtok – külső elnevezésük szerint votjákok – a finnugor népek permi ágához tartoznak, legközelebbi rokonaik a komik. Lakóhelyük a Vjatka és a Káma alsó folyása által körülhatárolt terület. Itt található az Udmurt Köztársaság, amelynek területe 42 ezer km². Lakosságának egyharmada – kb. 500 ezer fő – udmurt nemzetiségű. A köztársaság fővárosa, Izsevszk jelentős ipari centrum. Az Udmurt Köztársaságon kívül egységes tömbökben letelepülve még nagyszámú udmurt lakosság él Baskortosztánban és Tatársztánban, valamint Oroszország Kirovi Területén. Az udmurtok összlétszáma kb. 750 ezer fő.

Az udmurt nép őstörténetének kutatása, főleg régészeti adatok alapján az utóbbi évtizedekben jelentős léptekkel haladt. Középkori történelmüket, betagozódásukat az orosz birodalomba, gazdasági, politikai állapotukat az 1917-es októberi forradalomig azonban kevéssé ismertük, mivel kutatásukat mellőzték. Oroszország kis népei a mai megváltozott körülmények között fokozott figyelemmel fordulnak saját történelmük felé, új publikációk egész sorával próbálják megvilágítani múltjuk eddig homályban hagyott eseményeit.

Az udmurtok őstörténete a Kr. e. 8–3. századig vezethető vissza. Ebből a korszakból ismertek az anyanyjinói régészeti kultúra lelőhelyei a Volga és a Káma összefolyásának vidékéről, valamint a Káma torkolathoz közeli mellékfolyók, a Vetluga, a Belaja és a Csuszovaja mentéről. Az anyanyjinói kultúra a marik, az udmurtok és a komik kialakulásában is meghatározó szerepet játszott. A kultúrának több helyi variánsa volt, amelyek a későbbi régészeti kultúrák csíráit alkották. Az anyanyjinói kultúra alsó-kámai területein, a Belaja torkolatvidékén alakult ki a Kr. e. 3. században a pjánobori kultúra, amelynek népessége a mai udmurt nép alapelemének tekinthető. A Káma középső és felső folyása mentén az anyanyjinói kultúrából a Kr. e. 2. században a gljagyenovói kultúra jött létre, amelynek az északi udmurtok és a komik etnogenezisében egyaránt jelentős szerepe volt. A Kr. utáni első évezredben az ősmurtt népesség körében helyi etnokulturális csoportok jöttek létre. A Kr. u. 2. évezred elejére önálló kulturális arculatot öltöttek a vjatukai, a csepcai, az arszki és a kámai udmurtok. Ebben az időszakban szerepelnek először az udmurtok a történeti forrásokban.

A korábbi idők történeti forrásaiban nem található egyértelmű utalás a udmurtokra, habár nagy hagyománya van az udmurt őstörténet-kutatásban a Hérodotosznál előforduló *budin* és *arimaszposz* népnevek udmurtokra vonatkoztatásának. A kutatók hasonlóan találták a mai udmurtok és a leírásban szereplő budinok antropológiai vonásait, a budinok és az udmurtok lakóhelyének jellegzetességeit. Az arimaszposz népnevet pedig az udmurtok *ar* népnevével hozták kapcsolatba. Ezek a feltételezések nem bizonyíthatóak. Legfőképpen az szól ellenük, hogy Hérodotosz művének keletkezésekor a mai udmurtok elődei nem alkottak önálló népet, nyelvük sem önállósult még.

Az udmurtokra vonatkozó első adat a hazánkban is járt 12. századi arab utazó, Abu-Hámid al-Garnáti művében maradt fenn. A „Nyugat országai néhány csodájáról szóló világos beszámoló”-ból megtudhatjuk, hogy Bulgar városának egyik adófizető tartományát *Arúnak* nevezik. Arúban „...hódra, hermelinre és szürkemókusra vadásznak. A nappal arrafelé huszonkét óra hosszat tart.” Arú minden bizonnyal azonos az orosz krónikák *Arföldjével*,

amelynek központja a Kazánytól 52 km-re északra található Arszk városa. Arföld a déli udmurtok területe volt. Az *ar* népnév a csuvasból származik, a szó 'udmurt, ember' jelentésű.

A 13. században valószínűleg az udmurtokat említi egy orosz nyelvű forrás (Szlovo o pogibeli Russzkoj zemli) *Vjada* néven, a magyar Julianus második útjelentésében pedig a tatárok által leigázott *Vedint* azonosíthatjuk az udmurtok országával.

Az udmurtok által lakott területek északi részére, a Vjatka és a Csepca folyók mellékére a 12. században indult meg az orosz betelepülés, a déli udmurtok pedig az 1230-as évek végétől tatár fennhatóság alá tartoztak. Az udmurtok kettős nyomás alá kerültek, sorsuk idegen hatalmak kezébe került.

A betelepülő orosz lakosság eleinte kizárólag Novgorod felől érkezett, később azonban jöttek a Rosztov–szuzdali Fejedelemségből, valamint a Dvinai és Usztyjugi Földekről is. A 14. század folyamán az orosz lakosság vezetői létrehozták a *Vjatkai Föld* nevű sajátos politikai alakulatot. Ez ún. népgyűlési köztársaság volt, laza függő viszony fűzte Novgorodhoz, később a Nyizsnyij-Novgorod–szuzdali Fejedelemséghez. A Vjatkai Föld területén élő északi udmurtok, valamint az arszki fejedelmek alá tartozó déli udmurtok egyaránt sokat szenvedtek a vjatkai oroszok erőszakosságától.

A Vjatkai Föld a 14. század végétől fokozatosan moszkvai fennhatóság alá került: 1393-ban I. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem megszerezte azt a Nyizsnyij-Novgorod–szuzdali Fejedelemséget, amely fölötté a hatalmat gyakorolta. A Vjatkai Földet I. Vaszilij később Jurij nevű testvérére bízta. A területet 1433-ban Jurij három fia kapta meg. A 15. század folyamán a vjatkai vezetők Moszkva és Kazany között lavírozván próbálták területük számára minél nagyobb önállóságot kicsikarni. Az 1450-es években II. Vaszilij két hadjáratot is vezetett a vjatkaiak ellen: adófizetésre kötelezte őket, és eltiltotta a Vjatkai Földet az önálló külpolitika folytatásától. A vjatkaiaknak a továbbiakban részt kellett venniük Moszkva oldalán a belső küzdelmekben: a novgorodi területek elleni akciókban, a Felső-Káma vidéki hódításokban és a Kazányi Kánság elleni hadjáratokban.

A 15. századi eseményekhez kapcsolódik a votják népnév első előfordulása: egy 1469-es orosz adat szerint a votjakok a Kazányi Kánság alattvalói. Az udmurtok vezetői valószínűleg úgy vélték, hogy a Kazányi Kánsággal és a Vjatkai Földdel való kettős kapcsolattartás előnyös a számukra.

Az északi udmurt vezetők ekkorra már minden bizonnyal együttműködtek a vjatkai oroszokkal közös területük ügyeinek intézésében. A Vjatkai Föld csapatai 1486–87-ben hadjáratot viseltek a Moszkva alá tartozó usztyjugi területek ellen. A büntetést az orosz és az udmurt vezetők közösen szenvedték el: 1489-ben III. Iván szárazföldön és vizen vonult fel a vjatkaiak ellen. Megostromolta Hlínov városát (ma Kírov). A védők három vezetőjüket kiadták, és megnyitották a vár kapuit a túlerő előtt. III. Iván igen sajátosan járt el az ellenállás megtörése érdekében. Magával vitte és Moszkva környékén letelepítette a vjatkaiak orosz és udmurt vezetőit. Az udmurt hercegek rövidesen hű vazallusai lettek. Később visszatérhettek népük körébe, sőt III. Ivántól földbirtokokat is kaptak. A hazatérőknek a déli udmurtokkal ápolott kapcsolatai révén Moszkva a tatárok alá tartozó déliek körében is növelhette befolyását.

Nemrégiben öt 16. századi udmurt vonatkozású oklevél másolata került elő. Az oklevelek az udmurt hercegek földbirtoklásának dokumentumai. A III. Iván által adományozott földet Fjodor cár vette el 1588-ban. Fjodor ukáza az egyszerű udmurt parasztok számára ked-

vező volt: kiemelte őket a hercegek fennhatósága alól, ezután csak Moszkvának tartoztak adófizetési kötelezettséggel. Az udmurt előkelők gazdasági hatalma megszűnt. Részben viszszaüllyedtek a parasztság színvonalára, részben azonban családjukkal új területekre költöztek, az Izs folyó mellékére. Korábbi jogaikat még a 17. század folyamán is megpróbálták érvényesíteni.

A tatár fennhatóság a déli udmurtok számára végzetesnek bizonyult. 1545–1552 között zajlott a Moszkvai Fejedelemség és a Kazanyi Tatár Kánság végső, mindent eldöntő háborúja. Kazany védelmében az arszki udmurt fejedelmeknek is hadba kellett lépniük. Zaklatták az orosz sereget, amelynek vezetői ellenlépésre szánták el magukat. 1552 szeptemberében egy tíznapos hadjáratban megtisztították a Kazany és Arszk közötti területet, és kétnapos ostrommal bevették Arszk várát. 5000 embert ejtettek foglyul, köztük 12 herceget, 7 katonai vezetőt, 300 előkelőt. Az udmurtokat Kazany falai alatt a város védőinek szeme láttára válogatott módszerekkel kivégezték.

IV. Iván Kazany bevétele után haladéktalanul rendelkezett az újonnan megszerzett területek kormányzásáról, az emberek összeírásáról és az adó beszedéséről. A Kazany története (Kazanyszkaja isztorija) című forrás szerint 93 075 cseremiszt írtak össze az újonnan megszerzett területeken. (A cseremiszt népnév itt feltehetőleg a nem orosz anyanyelvűek összefoglaló elnevezése.) Az adóbeszedést 1552–57 között folyamatos lázadások kísérték. Az ellenállást erővel törték meg. Ennek folytán egyes területek szinte teljesen elnéptelenedtek. Arszkból és környékéről az udmurtok végleg eltűntek. A század folyamán a Volga-kámai finnugor és török népek még többször fellázkodtak az elviselhetetlen sarcok ellen tiltakozva. A gazdasági terheket különböző természeti csapások is súlyosbították. 1566–67-ben úgy elszaporodtak a rágesálók, hogy elpusztították az egész termést, 1601 és 1604 között pedig nagy éhínség pusztított, az emberevés általános volt.

A 17. században az udmurt falvak lakóira mind nagyobb teher nehezedett. A hivatalos adók folyamatosan emelkedtek. A gazdasági hatalmukat veszített udmurt hercegek politikai tekintélyüket tovább őrizték. Érdekeiket a falusi vezetők választásának befolyásolásával próbálták érvényre juttatni. Ezeknél sokkal nagyobb problémát jelentett azonban az orosz vezető réteg mohósága, szenvedélyes harácsolása. A helyi hatalmasságok „gyűjtőszenvédelye” ellen az udmurt parasztok küldöttségei rendszeresen tiltakoztak a különböző hivataloknál, gyakorta Moszkvában is. A helyszíni vizsgálatok (1616-ban, 1629-ben, 1648-ban, 1673-ban, 1696-ban) megállapították a visszaéléseket, feltárták a helyi hivatalnokok törvénytelenégeit – a saját célokra beszedett pénzt, begyűjtött étel-, italadományokat, az együgyű parasztokkal aláíratott adósleveleket – de a vizsgálat lezárultával, az ellenőr hazatérése után minden maradt a régiben. A tiltakozás nem volt veszélytelen, a küldöttségek hazatérő tagjai számíthattak a helyi kishivatalnokok bosszújára. Az 1588-as rendelet, az udmurtok jogainak rögzítése tehát nem volt több, mint egy üres papírlap. Az állami elnyomás és a helyi hivatalnokok túlkapásai mellé járult a 18. században kibontakozó pravoszláv térítés is. Érthető, hogy az embertelen terhek ellen lázadók között – Ivan Bolotnyikov (1606–1607), Sztjepan Razin (1670–1671) csapataiban, és különösen az 1773–75-ös Pugacsov-féle felkelésben – rendre ott találjuk az udmurt parasztokat is.

Az élet az udmurt parasztok számára önmagában is rendkívül küzdelmes volt. A földművelés igen kis haszonnal járt, a kedvezőtlen természeti körülmények gyakran hoztak ínséges éveket. Nagy ügyességet kívánt a megfelelő földművelési szisztéma kiválasztása. Kombinál-

ták az irtásos-égetéses földművelést a két- illetve háromnyomásos gazdálkodással. A hamar kimerülő földeket több évig pihentetni kellett, gyakran volt szükség újabb erdőterület művelésbe vonására. Főleg rozst, árpát és zabot termeltek. A 19. század közepétől az állami propaganda, a mezőgazdasági kiállítások hatására korszerűbb eszközök, nagyobb termésátlagot eredményező vetőmagvak és új növények terjedtek el. Ekkor jelenik meg a burgonya, amely rövid idő alatt nagy jelentőségre tett szert a birodalom erdőövezetében élő különböző népek, így a finnugorság táplálkozásában is.

Az udmurtok mai lakóterülete a 19. század első felében alakult ki. A korábbi történelmi események nyomán lakóhelyük jelentős részéről kiszorultak. Ezeket a társadalmi folyamatokat erősítette a 18. században megindult iparosodás is. Az új üzemek vonzották a munkaerőt Oroszország különböző területeiről. Az iparosodás azonban előnyökkel is járt: a gyár- és bányáüzemek körüli települések újfajta életmódja, kultúrája nagy hatással volt az udmurtokra. A 19. század végén a Vjatkán és a Kámán megindult a hajózás, megépültek az első vasútvonalak is. Az udmurt nép elszigeteltsége megszűnt, új kapcsolatok épültek ki a birodalom távoli területeivel.

Az udmurt nép a történelem megpróbáltatásaira igen szerencsésen reagált. A veszélybe került csoportok egymás közelségét keresték, igyekeztek összetartani. Ennek eredménye, hogy az udmurtok többsége ma egy, összefüggő tömbben él. Nyelvi téren ez azt jelenti, hogy az udmurt nyelv aránylag egységes, a különböző nyelvjárásokat beszélők jól megértik egymást. Az egység segítette megőrizni a társadalmi szervezet olyan archaikus elemeit is, amelyek páratlanok a Volga vidéki finnugor népek körében. Az udmurtoknál megmaradt a nagycsaládi életközösség, és a nagycsaládokat összefogó nemzetségek rendszere. A nemzetség neve a *böljak* volt, bizonyos esetekben azonban a *vorsud*, amely az egyes közösségek védőszellemeinek összefoglaló neve, magára a közösségre is vonatkozott, s így a különböző vorsudnevek nemzetségnevekként is értelmezhetők. Az udmurtok szerint a vorsud, mint egy háncsból font kosárka fogta össze a hozzá tartozókat és azok szent hagyományait.

Az udmurtok körében a pravoszláv hit felszíne alatt változatlanul továbbéltek az ősi hiedelmek. Behtyerev, múlt századi néprajzkutató szerint „a votjakok [udmurtok] babonássága minden hihetőséget meghalad”. Ez számtalan rosszindulatú feltételezésnek, rágalomnak adott alapot. Az 1880-as években egy nem túlságosan szentéletű pápa személyes bosszúvágya által vezérelve röpiratban terjesztette hírét az udmurtok emberáldozási szokásainak. Az oroszok körében elterjedt rémhírre alapozva, egy haláleset kapcsán a helyi hatóságok rituális gyilkosság címén vádat emeltek *Vuzs-Multan* falu lakói ellen. Az 1892–96 között zajlott ún. multáni per Oroszország haladó és konzervatív köreinek nagy összecsapásává vált. A perbe fogott hét paraszt védelmében más kiemelkedő szakemberek mellett részt vett G. J. Verescsagin folklorista és történész is, az első udmurt származású tudós.

Oroszország a 19. század végére súlyos gazdasági-politikai válságba jutott. A társadalmi elégedetlenség egyre fokozódott. Az udmurt nép is felélte belső lelki tartalékait. A kilátástalan nyomorban eltelt évszázadok után létszámban is fogyásnak indult. A cári hatalom elleni akciók a városi munkások köréből indultak ki, de élvezték a parasztság támogatását is. A múlt század utolsó éveiben már körülbelül harminc gyár működött az udmurt területeken, túlnyomórészt orosz munkássággal. Forradalmi megmozdulásaikban 1905-ben és 1917-ben részt vettek udmurt parasztok is. Az 1905-ös forradalom leverése utáni időszakban a hatalom kénytelen volt teret engedni a helyi értelmiségnek. Ez az időszak nagyon fontos volt a külön-

bőző finnugor népek nemzeti mozgalmainak kialakulása, megerősödése szempontjából. A kazanyi szemináriumban tanuló udmurt diákok titkos társaságot alapítottak, de egyes udmurt falvakban is működtek már illegális politikai körök. 1917-től különféle kulturális körök, köztük műkedvelő színtársulatok alakultak. 1915-ben megjelent az első udmurt újság is.

Az 1917-es forradalom győzelme reményeket ébresztett az udmurt nép szellemi vezetőiben is, bízni kezdtek nemzeti programjuk megvalósíthatóságában. A polgárháború éveiben súlyos harcok dúltak az udmurt területeken is. Az ott lévő hadiipari üzemek birtoklása mindkét polgárháborús fél számára létfontosságú volt. A bolsevik hatalom a déli gabonamezőket elveszítette, így nagy szüksége volt az udmurt parasztok gabonataralékaira is. A kegyetlen rekvirálások, a Vörös Hadsereg önkényeskedései az udmurt nép gondolkodását befolyásolni tudó személyeket szembeállították a forradalmi hatalommal. A gyári munkások irányításával demokratikus szerveződés bontakozott ki.

A szovjetek szervezésében, a harcok közepette 1918 júliusában Jelabugában ülésezett az udmurtok első oroszországi kongresszusa, amely Udmurtia felvételét kérte az Orosz Föderatív Köztársaságba. A második kongresszus már a népoktatás, a földkérdés ügyében döntött. 1920. november 4-én megalakult az Udmurt Autonóm Terület, amely 1934-ben autonóm köztársaság rangjára emelkedett. Számottevő volt a fellendülés a kultúra területén. Felsőoktatási intézmények, tudományos kutatóhelyek jöttek létre. Nagy előrelépés történt az elemi szintű oktatásban is. Mindez azonban az orosz nyelv uralomra jutásával, az udmurt nyelv háttérbe szorításával járt. A falvak hagyományos struktúrája azonban még jódarabig változatlan maradt. A *kenes*, a falvak életét irányító öregek tanácsa általában a nagygazdák befolyása alatt állt. A szokásjogra épült hatalmuk csak egy államilag irányított törvénytelen-ség, a kollektivizálás következtében szűnt meg. Az 1930-as évek a kollektivizálás mellett a terror sötét éveiként lettek ismertek a szovjet történelemben. A belső ellenségként kikiáltott nemzetiségi intelligenciával az udmurtok körében is hiánytalanul leszámoltak. A finnugor nyelvrokonság tudatát, a finnugor népek közti kulturális kapcsolatokat ápoló egyesületeket szétverték, a finnugor nyelvrokonság hirdetését betiltották, az udmurt nemzeti kultúra értékeit őrző könyvtárak máglyán pusztultak el.

A második világháború utáni időszak gazdasági fellendülést hozott az Udmurt Köztársaság számára. Ez együtt járt a városokban élő orosz ipari munkásság létszámának további gyarapodásával. Az udmurt nemzeti kultúra ápolásához a központi hatalom felemásan viszonyult. Szavakban támogatta, tetteiben ellenezte. Az anyanyelvi oktatás fokozatosan háttérbe szorult az udmurt falvak elemi iskoláiban is. A Szovjetunió megszűnése nyomán kialakult új politikai helyzetben az udmurt nép jó esélyekkel indul. Értelmiségének nemzeti tudata viszonylag erős, a köztársaság gazdasági adottságai sokat ígérők.

(Klima László)

Az obi-ugorok története

Legközelebbi nyelvrokonainkat, az Ob és mellékfolyói vidékén lakó vogulokat és osztjákokat nevezzük összefoglalóan obi-ugoroknak. Saját nyelvükön a manysi (vogul) és a hanti (osztják) névvel illetik nemcsak magukat, de a másik népet is, tehát – bár lényegesen eltérő nyelvük nem teszi lehetővé egymás megértését – egy népnek tartják magukat. E kislélekszámú népek (vogul kb. 7000 fő, osztják kb. 21 ezer fő) egyes csoportjai oly nagy távolságra élnek egymástól a hazánknál többször nagyobb nyugat-szibériai tajgaövezetben, hogy nyelvjárásaik akár külön nyelvnek is tekinthetők. Ám anyagi és szellemi kultúrájuk nagy hasonlósága miatt a források hosszú időn át nem különböztetik meg őket, ahogy mi sem tehetjük korai történelmüket illetően. Elkülönülésük kezdetét ugyanis nem tudjuk korhoz kötni, már csak azért sem, mert lehetetlen lenne kibogozni egymásra hatásuk szálaát az azt követő időkben.

Az obi-ugorok etnogenezise különös érdeklődésre tarthat számot a magyarság részéről, hiszen elődeink fejlődésük egy pontjáig egy nép- és nyelvközösséget alkottak, egy néven nevezték magukat: mind a magyar szó *magy-* töve, mind a *manysi*, mind pedig az egyik obi-ugor frátria *mont'* vagy *moš* neve az ugor kori népnévre vezethető vissza, ami körülbelül így hangozhatott: *manydzsi*, *monycsi*. (Ugyanezt a hangmegfelelést figyelhetjük meg agyar szavunk és a vogul *ańD's̄ar* példáján.)

Az obi-ugorok folklórában, anyagi kultúrájában és társadalmában érdekes ősrégi gyökerrű kettősség figyelhető meg, amely valószínűleg az obi-ugor etnogenezis két szálára vezethető vissza. Mindkét nép két frátriára (több nemzetséget magába foglaló exogám házassági csoportra) oszlik, amelyek neve *moš/mont'*, illetve *por*. Az obi-ugor folklór egy része a ló-kultusz, másik része a medvekultusz köré csoportosítható. Két fajta tegez található náluk: az erdei vadász népekre jellemző hátra akasztható típus, és a másik, övre szerelhető, amely a sztyeppi lovasok sajátja. Az obi-ugor etnogenezis egyik szála az Urál északi és középső része, valamint az Ob medencéje között elterülő tajgához kötődik. Az Urál keleti oldalán talált Kr. e. 2. évezredi, halász-vadász kultúrára utaló sziklarajzok és az obi-ugorok jelenkori díszítőművészetének több mint feltűnő hasonlósága igazolja egy, még az uráli alapnyelvi egység korából eredő archaikus kultúra és népesség továbbélését az obi-ugorokban. Az obi-ugor etnogenezis másik szála arról a hatalmas ligetes-sztyeppés területről indul, ami az Urál déli részétől az Ob felső folyásáig terjed a Tobol, Isim és Irtyis folyók vidékén. Itt élhetett az uráli egység megszűnése után az ugor közösség. Ez a közösség közvetlen szomszédságba került a termelő gazdálkodás közép-ázsiai központjaiból észak felé kirajzó népekkel, amelyek megismertették az ugarságot a földműves-állattartó komplex gazdálkodással. A déli eredetű, minden bizonnyal ősiráni nyelvet beszélő népcsoportok északon az ugarsággal és keleten a szamojédok elődeivel közösen alkották a bronzkorban az andronovói kultúrát. A kultúra régészeti emlékei azt bizonyítják, hogy a háziasított állatok között a lónak kitüntetett szerepe volt. Az ugor nyelvek megőrizték a lótarás emlékeit az ebből a korból származó *ló*, *nyereg*, *fék*, *másodfű ló*, illetve *harmadfű ló* szavakban. Az ugor együttélés korának másik fő jellemzője a bronzművesség felvirágzása. Ennek emléke az obi-ugorokkal közös *ón* szavunk.

Az ugor együttélés két egymást követő éghajlati változás következtében szűnt meg. Ezek a változások idézték elő azt is, hogy az obi-ugorok és a magyarok elődeinek kultúrája eltérő nyomon fejlődött tovább. A Kr. e. 2. évezred végén szárazabbá vált az éghajlat, amelynek következtében az ugorok egyik csoportja észak felé húzódott, a csapadéokban gazdagabb területek irányába, hogy földművelő-állattenyésztő életmódját folytathassa. Ez a csoport, az északi területeken talált archaikus uráli népességgel keveredve lett a mai obi-ugorok előde. Régészetiileg meg is határozható a keveredés kora. Az uszty-polujinak nevezett kultúrában (a Kr. e. 1. évezred közepétől) még világosan elkülöníthető e két nép hagyatéka, egy időben, egy helyen. Elképzelhető, hogy az egység kialakulását jelzi az új etnonim, a *hanti* megjelenése (a szó a többi finnugor nyelvben is megtalálható 'csoport, közösség, sereg' jelentésben). Ez egyben azt is jelenti, hogy a vogulok (manysik) a keveredésben nem vettek részt, viszont a későbbiekben rátelepültek az osztjákok (hantik) által kialakított társadalmi struktúrára. A keveredést elősegítette a második klímaváltozás, amely ismét csapadékosabbá tette az időjárást, és a tajgaövezet határa délebbre került. Ennek következtében a termelőgazdálkodás visszaszorult, és a két népességből kialakuló obi-ugorság életformájává a halászat és a vadászat vált egészen napjainkig.

A Kr. e. 1. évezred története a legkevésbé ismert. Az obi-ugor népek hatalmas területen alakulnak ki: észak–déli irányban az Ob torkolatvidékétől a sztyepp és a ligetes sztyepp határáig, kelet–nyugati irányban az Ob medencéjétől az Urál európai oldaláig. Más hatások dominálnak északon és délen. Délen gyengébb a fratriák és a nemzetségek rendszere. Északon a tundrai népekkel erősek a kapcsolatok, délen pedig a nagy népvándorlás érezteti hatását: török nyelvű népek érkeznek, az előmagyarság pedig elhagyja az együttélés térségét. A nagy távolságok ellenére a kapcsolatok nem szakadnak meg. A déli területek hatásaképpen a tajgazonában is eleven a ló kultusz. Az északi osztják területekről származó hősének is számottevő sztyeppi hatásról tanúskodnak.

A Kr. u. 1. évezredben nem mutatható ki sem nagyobb klímaváltozás, sem nagyobb népmozgás. A cserépedények díszítése is változatlanúságot mutat. A régészeti leletek között talált csontkapa és elszenesedett gabonamagvak mutatják a déli területeken a földművelés, a zabla és a lovasvadász ábrázolások pedig a lótenyésztés továbbélését. Az északi részeken folytatódott az az asszimiláló folyamat, amelyről fentebb már volt szó. Ezeken a területeken az évezred vége felé elterjed a házi réntartás.

A bronzkori ugor fémművesség továbbélt az uszty-poluji kultúra korszaka után is. A Kr. u. 1. évezred kezdete körül a fegyver- és munkaeszköz-készítés terén a bronzot a vas váltja fel. Ebben az európai részen lakók jártak az élen, a szibériai oldalon is a Káma-vidékről származó import dominál. A kovácmesterség nagy presztízsnak örvendett, a hősének szerint a mesterek a fejedelmek közül valók voltak. A hősének fejedelmei nem mulasztják el, hogy páncélingükkel, kardjukkal, vashorgas nyilaikkal dicsekedjenek. Az orosz és török eredetű fémeszközök azonban elsorvasztották a helyi fémművességet, sőt, a fazekasságot is, mivel a cserépedények helyett is inkább idegen eredetű fém edényeket használtak. Az edények díszítőmotívumai azonban a mai napig továbbélnek a nyírkéregből készített edényeken.

Az obi-ugorok az írásos forrásokban viszonylag ritkán szerepelnek. Talán Hérodotosz említi őket először *jürka* néven. Az azonosítás elég gyenge lábakon áll, alapja a *jürka* népnév és a *Jugra/Ugra* földrajzi fogalom hasonló hangzása. A Kr. u. 1. évezredből nincs történelmi adatunk az obi-ugorokról, az első híradások a 2. évezred első felében keletkezett orosz kró-

nikákból valók. A krónikák mellett forrásként számba jöhetnek még az obi-ugor folklór egyes műfajai. A korai orosz források alapján az obi-ugorok társadalma sok kis fejedelemségre tagozódott. A fejedelemségek bálványként tisztelt első vagy nevezetesebb fejedelmeknek dolgaikat eposznyi hősének örökölték meg, amelyek fennmaradása nagyban köszönhető magyar tudósoknak, elsősorban Reguly Antalnak, Pápay Józsefnek és Munkácsy Bernátnak. A Kr. u. 8–12. században virágkorát élő obi-ugor hősepika a legfontosabb információt létében hordozza. Az egyes epikai formák ugyanis azokhoz a társadalmi szintekhez kötődnek, amelyekben a keletkezésükhöz szükséges társadalmi feltételek adottak voltak. Irodalmi tipológiai vizsgálatokkal megállapítható, hogy az obi-ugor epika túllépett a nemzeti társadalmi szintnek megfelelő archaikus verses epikán, de még nem érte el a korai államalakulatok időszakára jellemző nagy hősi eposz szintjét.

Az obi-ugor fejedelemségek központjai a folyók torkolatánál vagy kanyarulatainál lévő kiemelkedő helyeken, az ún. hegyfokokon épült, földszánccal erősített települések (az orosz forrásokban: városok) voltak, amelyek a fejedelem családjának és szolgálóinak voltak a lakóhelyei. Az erődtérnyben raktár, fegyvertár is volt, valamint esetenként egy külön ház, ahol a fegyveresek a fejedelem hívására egybegyűltek. A fejedelemség népe kis falvakban (4–10 sátor) lakott a folyók mentén. A kiváltságosabb férfiak részt vettek a harcokban, melyek okai a hősenekes korban: vérbosszú, élelemszerzés, asszonyyszerzés. Házi munkára kötelezett szolgálja csak a fejedelemnek lehetett. Egyes vélekedések szerint a fejedelemség egy nemzetséggel azonos, de tudunk olyanról, hogy több nemzetség alkotott egy fejedelemséget. A fejedelemségek 16–18. századi felszámolása után a nemzetségek lettek a közigazgatás alapegységei: egy nemzetség volt egy adókerület. Ha az erős túlzással városoknak nevezett települések számából indulunk ki, akkor kb. száz fejedelemség létezésével számolhatunk.

Az obi-ugor fejedelmek és embereik hőiesen küzdöttek a különböző központokból kiinduló orosz terjeszkedéssel szemben. Először Novgoroddal kerültek összeütközésbe. A nagy kereskedelmi központtá fejlődött Novgorod a 12. század második felében kezdett északkeleti irányba terjeszkedni. A legyőzött népeket prémadó megfizetésére kötelezte. Valószínűleg az adó megtagadása miatt küldtek 1193-ban sereget Jugria ellen, amely az orosz szóhasználat szerint ekkor még csak az Urál európai oldalán élő obi-ugorokat jelentette. Egy vár ostroma közben a jugriaiak törbe csalták a novgorodi sereget és majdnem teljesen megsemmisítették. Az eset azért is érdekes, mert a krónikák szerint nyolcvan fő az a töredék, amely életben maradt a támadók közül. A mongol támadás miatt a Novgorodi Fejedelemség és Jugria népe a 13. században saját gondjaival volt elfoglalva, de a 14. században ismét fellángoltak köztük a harcok, ezúttal már az Urál hegység keleti oldalán is. A jugriai fejedelmek időnként még vissza tudtak vágni: 1357-ben megsemmisítettek egy adóbehajtó expedíciót. 1364-ben azonban egy novgorodi sereg az Obig nyomult előre, és meghódította a folyó torkolatvidékét. Ebben az időszakban kezdték az obi-ugorok pravoszláv hitre térítését, amely elől sokan menekültek az Urál keleti oldalára. A 15. századra Novgorod hatalma lehanyatlott, kénytelen volt Moszkvának átadni a vezető szerepet. Az utolsó novgorodi akció 1446-ban indult az obi-ugorok ellen, de a mintegy 3000 fős sereg vereséget szenved és menekülni kénytelen. Ha hihetünk a számnak, akkor a védők erejét hasonló nagyságrendűnek kell feltételezni. A forrásokból tudjuk, hogy *Aszika* volt a neve annak a vogul fejedelemnek, aki a 15. század derekán többször legyőzte az orosz seregeket. A 15. század végén az orosz hegemoniát megszerző Moszkvai Fejedelemség végérvényesen legyőzi az obi-ugorokat: 1483-ban egy katonai akció

után III. Iván cár Moszkvában fogadja a behódoló, adófizetési kötelezettséget vállaló obi-ugor fejedelmek küldöttségét. 1499-ben egy másik moszkvai expedíció 4-5000 katonával 50 fejedelmet fog el és 40 várat vesz be. Ezután gyakorlatilag megszűnt az ellenállás. A délkeleti részeken élő vogulok és osztjákok a 14–16. században a széthulló Aranyhorda helyébe lépő Szibériai Tatár Kánság adófizetői lettek. Esetenként a kánság belső hatalmi harcaiban is részt vettek: egy alkalommal Kücsüm kán az ő segítségükkel kerekedett felül ellenfelein.

Az orosz közigazgatás megszervezésére csak azután került sor, hogy az 1580-as években Jermak vezetésével hatalmas keleti expanzió kezdődött, ami Kücsüm kánságát is elsodorta. Ezután Nyugat-Szibéria stratégiai fontos helyeire garnizonokat építettek, amelyek a további orosz behatolás hídfőállásaiként is szolgáltak. Ekkor már komoly ellenállásra nem került sor, sőt egyes fejedelmek kifejezetten segítettek az oroszokat, akik kiváltságokat biztosítottak nekik, s a megkeresztelkedőknek címeket adományoztak. A kitüntető címekkel ellátott fejedelmek buzgón segédkeztek az adók behajtásában. A hivatali apparátus is megkövette a maga részét az adókon felül. A rendkívüli gazdasági terhek többször is lázadásokhoz vezettek. A legnagyobb, szinte egész Nyugat-Szibériára kiterjedő lázadás 1607-ben indult az északi osztjákoktól. Csatlakoztak a tatárok is. A felkelést csak 1609-ben tudták leverni.

A kodi osztják fejedelmi család külön kiváltságokat élvezett. Az adót saját céljaira szedhette be, s ennek fejében katonákat és építőmunkásokat kellett kiállítania. Alacs fejedeleme és utódai példáján jól látható a fejedelmi hatalom korrumpálódása, elzüllése. Alacs és utódai a prémüzleten meggazdagodván harácsoló kereskedelembe kezdtek, ami által végképp eltávolodtak néptől. Az elszegényedett, végsőkéig elkeseredett kodiakok fellázadtak az utolsó Alacsevek ellen, s felajánlották a cárnak, hogy közvetlenül neki fizetik az adót. Mivel a 17. század közepén az oroszoknak már nem volt szükségük a helyi előkelők segítségére, sorsára hagyták a fejedelmet és családját. A nagyon kemény adóztatás és a hivatalos szervekkel összejátszó orosz és komi kereskedők uzsoraügyletei következtében nagy szegénység és éhínség sújtotta az obi-ugorokat. A legértékesebb prémesállatot, a cobolyt pedig úgy kiirtották, hogy a férfiak sok száz kilométeres távolságokra jártak vadászni, hogy adózási kötelezettségeiket teljesíteni tudják.

A hagyományos életvitelre nagy csapást jelentett az 1710-es évek erőszakos térítő hadjárata. Ennek során a még megmaradt várakat és szent helyeket feldúlták, az erőszaknak nem engedőket felkoncolták. A fejedelmi réteg pogány maradéka halálát lelte, akik pedig megkeresztelkedtek közülük, vagy már korábban is keresztények voltak, valamilyen hivatalt kaptak és hamar eloroszosodtak. Az erőszakos keresztelés csak felszínes sikert hozott, az obi-ugorok sohasem adták fel az ősök szellemének, a házi bálványoknak a tiszteletét.

A cári korszak utolsó két évszázadára jellemző, hogy a nyugat-szibériai őslakosok gazdasági bázisukat teljesen elvesztették. A kereskedők úgy tették rá kezüket a legjobb vadászterületekre és folyószakaszokra, hogy készségesen meghitelezték portékájuk árát a következő évi zsákmány fejében. A helyiek amúgy sem ismerték prémjeik, illetve az egyes áruk tényleges értékét, de leitatással még kiszolgáltatottabbá tették őket. A földművelésre alkalmas területekre telepések érkeztek a birodalom más részeiről. Az obi-ugorok déli csoportjait lassan magukba olvasztották az oroszok és a tatárok. Ez lett a sorsa az európai vogulok többségének is, egy töredékük viszont az Urálon átkelve kelet felé húzódva keresett magának megélhetést. Az alkohol – amit korábban nem ismertek – komoly pusztítást végzett az obi-ugorok körében, emellett a betelepülők által behurcolt betegségek is tizedelték őket. Sz. K. Patka-

nov, az obi-ugorok múlt századi kiemelkedő kutatója egyes területeken 10–20%-os népességfogyást regisztrált.

A szovjet korszak eleinte pozitív változásokat is hozott. 1931-ben alakult meg a Hanti–Manysi Nemzetiségi Körzet, Hanti–Manszijszkkal a központban. Az új rendszer a szovjet-hatalom helyi szervezetének kiépítésével párhuzamosan valóban áldozott is az obi-ugor lakosság kulturális felemelésére is. Irodalmi nyelveket hozott létre (eleinte latin, később cirill betűs írással), amelyek segítségével megindulhatott az oktatás és a könyvkiadás. Az általános és szakiskolai rendszeren túl Leningrádból és a hanti-manszijszki tanítóképzőből kikerültek a nemzeti nyelvű értelmiség első képviselői, akikből tanárok, népművelők, sőt a megszülető szépirodalom első képviselői lettek. A gazdaság kollektivistá szellemben való átalakítása azonban a folyó menti kistelepülések lakóit kiszakította hagyományos környezetükből, és egyes lakosságú nagy falvakba, kolhozközpontokba telepítette. Az ipar megjelenésével a bevándorlás újabb hulláma indult meg. A 40-es évek második felében az obi-ugorok saját nemzetiségi területük lakosságának 40%-át alkották. Ma már csak 1/2%-át! Az ipari üzemek, a kőolaj- és földgázkitermelés súlyosan szennyezik a természeti környezetet. Ez katasztrofális helyzetbe hozta az obi-ugorokat, lehetetlenné téve a hagyományos életmód folytatását. Az erdőkben mind kevesebb a vad, a folyókban csökken a halállomány. Az újonnan betelepült lakosság privát életformája is veszélyezteti az őslakosokat. Előfordul, hogy kifosztják a vadászok élelemtároló erdei házikóit, tönkreteszik csapdáikat, kedvtelésből lelövik a kutyáikat és rénjeiket.

A régi életformák feladása és a kisebbségi helyzet következtében ma az obi-ugorok egyharmada nem vagy csak alig beszéli anyanyelvét. A Szovjetunió megszűntével létrejött új belpolitikai viszonyok között az obi-ugor értelmiség tagjai fokozott felelősségérzettel fordulnak népeik felé. Több jeles képviselőjük hazatért, sokakban éledt fel a már-már elfeledett nemzeti érzés. Hanti–Manszijszokban létrehozták az Obi–Ugor Népek Megmentésének Tudományos Intézetét. Megfigyelhető egyes hivatalok jóindulatú közeledése is az obi-ugorság felé. Azonban még nemrégiben is előfordult olyan „különös” eset, hogy rendőri kihallgatása során életét veszítette az obi-ugorok jogaiért küzdő egyik ismert polgári személy.

Az új Oroszország egyik alapvető kérdése az obi-ugorok szempontjából a föld tulajdonának rendezése. Félő, hogy az esetleges privatizálás során idegen kezekbe kerülhetnek az erdők, amelyek birtoklása nélkül végleg elveszne minden remény legközelebbi nyelvrokonaink fennmaradására. Új, eddig még ismeretlen problémát jelent a multinacionális olajtársaságok jelentkezése is. Hatalmas propagandával hirdetik magukat, környezetbarát technológiáikat, és „őslakosbarát” gazdasági filozófiájukat. Kérdés, hogy vajon szabad-e az ő gazdasági erejükre támaszkodni az obi-ugorságnak, vagy ez új, eddig még ismeretlen nehézségeket jelent majd.

(Mikesy Gábor)

A szamojéd népek vázlatos története

A szamojéd népek a finnugorok mellett az uráli népek másik ágát alkotják. A szibériai tundra- és tajgaövezet hatalmas területein szétszóródva élnek. A szamojédok északi ágához tartoznak a *nyenyec*ek, az *enyec*ek és a *nganaszán*ok. Rajtuk kívül a szamojédokhoz a *szölkup*okat, a *kamassz*okat és a *mator*okat soroljuk. Közülük a két utóbbi – a szajáni szamojédok csoportja – már beolvadt a környező török népekbe, vagy a területükre behatoló orosz telepések asszimilálták őket, tehát nyelvüket már senki sem beszéli. Korábban a szajáni szamojédokon belül még területi-nyelvjárási alcsoportok is voltak. A matorok alcsoportjai: a *tulajdonképpen matorok*, a *tajgik* és a *karagassz*ok. A kamasszokon belül is megkülönböztették a *tulajdonképpen kamassz*okat és *kojbálo*kat.

A szamojédok közös őstörténete

A szamojédok története – pontosabban őstörténete – úgy hatezer évvel ezelőtt kezdődött, amikor az ősuráli nyelvi area keleti részén kialakult az a nyelvjárás, amely a szamojéd alapnyelv és az egyes újkori szamojéd nyelvek őse lett. Az önálló nyelvi fejlődést valószínűleg a szamojédok kelet felé vonulása okozta. Ennek következtében az ősi szamojédok teljesen elkülönültek a viszonylagos területi és nyelvi egységüket még őrző finnugoroktól.

Ezen események és az utána következők legvalószínűbb színhelye Nyugat-Szibéria tajgaövezete lehetett. A szamojédok az elkövetkező néhány ezer év folyamán is (megközelítőleg időszámításunk kezdetéig) a nyugat-szibériai tagja határain belül maradtak. Csak ezzel magyarázható, hogy nyelvükben megőrződött minden fontosabb túlelvélű fa – a cirbolyafejnyő, a jegenyefenyő és a lucfenyő – uráli neve.

A szamojédok gazdálkodásának, csakúgy, mint uráli őseik gazdálkodásának alapja a vadászat (madarakra, rénszarvasra, prémes állatokra) és a kisebb folyókon (többek között rekesztéses módszerrel) folytatott halászat volt. Ennek következménye volt a nomád, vagy félig megtelepedett életmód, a gyakori oda-vissza típusú migráció, a nagyon ritkán lakott óriási területeken űzött vadászat, vagyis azok a sajátosságok, amelyek a szamojédoknál tovább maradtak fenn, mint a rokon finnugor népek többségénél. Ugyanilyen archaikus a szamojédok szellemi kultúrájának sok eleme is.

Az uráli egység megszűnése után az egész összamojéd korszak folyamán fennmaradtak a szamojédok marginális kapcsolatai az ugorokkal, később az obi-ugorokkal: az Ob–Irtis régióban több Kr. e. 2–1. évezredbeli régészeti kultúra esetében kevert ugor–szamojéd eredetet teteleznék fel. Nyelvészetiileg jól dokumentálható a szamojédok korai és sokoldalú kapcsolata a tunguz népekkel is. A szamojédokra azok a török etnikai csoportok is gyakoroltak bizonyos kulturális hatást, amelyek a Kr. e. 1. évezred utolsó századai folyamán az Észak-Altaj és a nyugat-szibériai tagja déli részére nyomultak.

A nyelvészeti adatok együttese lehetővé teszi, hogy a kései szamojéd őshazát (az alapnyelvi közösség felbomlását közvetlenül megelőző időben) a Csulim folyó és a Jenyiszej

középső folyásának régiójában, megközelítőleg a Tomszk–Krasznojarszk–Jenyiszejszk háromszögben lokalizáljuk. Az újkori szamojéd népek közül a déli szölkupok és a kamasszok maradtak ebben a régióban. Természetesen, ha a kései őshaza területe eléggé kiterjedt volt – ami igen valószínű –, akkor az egészében vagy részben magában foglalhatott több szomszédos területet is: az Ob középső folyásának és mellékfolyóinak medencéjét (a szölkupok központi csoportjának lakóhelyét), az Észak-Altajt és a Szaján vidékét (a matorok lakóterületét), valamint a Jenyiszej középső folyásától keletre elterülő részeket. Ugyanakkor nyitva marad az összamojéd korszak lehetséges régészeti korrelátumainak kérdése – részben a fent említett régió régészeti feltáratlansága miatt.

Az egyes szamojéd népek őstörténete

Mint már említettük, az összamojéd nyelvi egység felbomlása kb. kétezer évvel ezelőtt ment végbe. Ezenközben négy ág, négy etnikai egység különült el egymástól: a szölkupok, a kamasszok, a matorok és az északi szamojédok ősei. Természetesen nem kizárt, hogy a múltban léteztek más „paraszamojéd” ágak is, amelyek később eltűntek. Ilyen ágak hipotetikus nyomait fedezik fel – gyakran elégséges alap nélkül – Kazahsztán északi részén, az Ob alsó folyásánál és az európai Urál-vidéken.

A mai szamojéd nyelvek fő ágainak egymás közötti viszonya „robbanásszerű”, „ugrás-szerű” szétválási folyamatra utal, a viszonylag egységes összamojéd nyelvközösség gyors felbomlására. A felbomlás oka lehetett külsődleges. Itt helyénvaló megemlíteni, hogy miután a Kr. e. 2. században a hunok betörték a minuszinszki völgyekbe és a vele szomszédos területekre, Dél-Szibéria történetében hosszú, viharos korszak vette kezdetét, s ez jól nyomon követhető a régészeti anyagon (gyors, nem evolúciós jellegű kultúraváltások, a harcossírok számának növekedése) és részben a történelmi dokumentumokban (a régi kínai krónikákban). A felbomlás egyik belső oka vagy előfeltétele lehetett az is, hogy a szamojédok körében kifejlődött a teherhordó rénszarvastyénység.

Szajáni szamojédok

Feltételezhető, hogy a szajáni szamojédokat – a matorok és a kamasszok őseit – egymástól függetlenül, éppen ebben az időben szorították a Szaján előhegyei és hegyei közé. A matorok és kamasszok szoros gazdasági kapcsolatot tartottak török, mongol és tunguz nyelvű szomszédokkal, folyamatosan érzékelték kulturális hatásukat, adót fizettek a török és mongol államalakulatoknak. Ezzel szemben nem érintette őket az a sok hódító hadjárat és tömeges áttelepülés, ami a Kr. u. 1. évezred folyamán és a 2. évezred első felében a Szajáni-felföld közvetlen szomszédságában kezdődött, és többszörösen átrajzolta Eurázsia sztyeppövezetének etnikai térképét. Az egyensúly egészen addig fennmaradt, míg az orosz állam meg nem hódította Szibériát.

Északi szamojédok

Valószínűleg a fentebb említett események magyarázzák, hogy az északi szamojédok ősei észak felé vándoroltak a Jenyiszej mentén, és végeredményként a sarkvidéki tundraövezetbe kerültek. Ez a vándorlás több száz évig is eltarthatott. A Kr. u. I. évezred közepén a Jenyiszej alsó folyásánál a jobb parton – a Tajmir-félsziget nyugati részén – megjelenik egy olyan lakosság, amely dél-szibériai jellegű kerámiát hozott magával. Ezt a lakosságot természetes módon tekinthetjük korai északi szamojédoknak. A Jenyiszej torkolatától indul ki széttelepülésük a tundrára: nyugat felé a nyenyeceké Nyugat-Szibéria legészakibb részére, a Gidan- és a Jamal-félszigetet is beleértve; és kelet felé a nganaszánoké a Tajmir-félszigetre és a Hatanga folyó medencéjébe. Az enyecek a Jenyiszej legalsó folyásánál és a nyugatról hozzácsatlakozó Taz folyó medencéjében alakultak ki.

A nyílt és ritkán lakott tundrai térség elősegítette az egész régió gyors birtokbavételét, ugyanakkor lassította az etnikai és nyelvjárási differenciálódást. Ennek következtében az enyecek nemcsak földrajzi, hanem kulturális és nyelvi vonatkozásban is átmeneti helyet foglalnak el a nyenyecek és a nganaszánok között. Tőlük nyugatra, a Jenyiszej bal partján létezett a jurák-nyenyecek csoportja, amelynek nyelvjárása (a régi keleti vagy tulajdonképeni jurák) átmenetet képezett a nyenyec és az enyec nyelv között. Az erdei nyenyecek különleges természeti és földrajzi helyet foglaltak el az Ob alsó folyásától keletre elterülő tajgai körzetekben. Gazdaságukban – csakúgy, mint a szomszédos hantik gazdaságában – a vadászat és a halászat játszotta a főszerepet, nem pedig a rénszarvastenyésztés, mint a tundrai nyenyecek esetében.

Az északi szamojédok az Urál sarkvidéki részén át már az 1-2. évezred fordulóján behatoltak az Európa legészakkeletibb részén elterülő Bolsezemelszkaja (Nagyföldi) Tundrára, és mint a permi és ugor népek szomszédai ismeretessé váltak a skandináv és szláv felfedezők előtt. Az óorosz Régmúlt idők krónikája a II. század végén közli Gyurjata Rogovics novgorodi lakos szavait: „...elküldtem a szolgámat Pecsorába az emberekhez, akik adót fizetnek Novgorodnak. És megérkezett a szolgám hozzájuk, onnan elment Jugorföldre. A jugorok érthetetlen nyelvű emberek, és szomszédosak a szamojédokkal az északi országokban.” (D. Sz. Lihacsov fordítása alapján.) A további nyugatra tartó vándorlás során a nyenyecek megtelepedtek a Malozemelszkaja (Kisföldi) Tundrán a Pecsora bal partján, a tyimani és kanyini tundrán a Fehér-tenger keleti partvidékén és Novaja Zemlja déli részén.

A sarkvidéki tundra benépesítése során az északi szamojédok fokozatosan kiszorították és asszimilálták e területek korábbi lakosságát, amelynek etnikai hovatartozása és nyelve(i) teljesen ismeretlenek. A tundrai nyenyecek előtti, nyilván főként fókavadászattal foglalkozó lakosság emléke a „šixir'ta”-ról szóló nyenyec legendákban őrződött meg. A nganaszánokra valószínűleg jelentősebb hatást gyakorolt szubsztrátumként Tajmir legrégibb őslakossága. A nganaszan alapszókincsben, mitológiában, anyagi kultúrában sok nem szamojéd eredetű elem található, amelyek a helyi hagyományok erős hatásáról tanúskodnak. Ezenkívül a nganaszánok és a tundrai enyecek körében a rénszarvastenyésztés mellett a vad rénszarvasok vadászata szintén a szubsztrátumlakosság hagyományából eredhet.

Az északi szamojéd népek folyamatos kulturális és kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn déli szomszédaikkal: a nganaszánok és az enyecek az evenkikkel, az enyecek a ketekkel, a nyenyecek a hantikkal, a manysikkal és a komikkal. A harcias, távoli kalandozásokra

kapható evenkik jellegzetes harci tetoválásukkal („varrott arcukkal”) folyamatosan a legveszélyesebb ellenségeként szerepelnek minden északi szamojéd nép folklórában. Heves, gyakran harci összeütközésekkel kísért konfliktusos jelleget öltöttek az idők folyamán a nyenyeczek kapcsolatai a tundrai enyeccekkal meg a nganaszánokkal is. Széles körben elterjedt a folklór és a nyelv adatai szerint a más törzsbeli foglyok szolgásgba vetése (patriarchális rabszolgaság).

Szölkupok

A migrációs folyamatok talán a szölkupokat érintették a legkevésbé a szamojéd népek közül, legalábbis a déli csoportjukat, amely több mint másfél évezreden át megőrizte eredeti lakhelyét az Ob középső folyása és mellékfolyói mentén. Csak igen kis mértékben rajzoltak ki a szölkupok északnyugat felé (az Ob mentén lefelé) és északra. A mai Tomszki Terület déli részén a szölkup lakosságot fokozatosan kiszorították vagy asszimilálták török nyelvű szomszédai (a barabai, a csati, a tomszki és csulimi tatárok); a mongol hódítás után (13–16. század) nyilván még fokozódott a nyomás.

A szoros kapcsolatok és a hasonló körülmények között zajló élet igen hasonlatossá formálták a három szomszédos nép – a hantik, a szölkupok és a jenyiszeji ketek – gazdasági és kulturális hagyományait. Nem véletlen, hogy sok más nép egy közös néven ismerte őket (tör. *isták*, or. *ostyak*, nyeny. *xāfi*, eny. *bago*, evenk. *žandri*). Több adat utal arra, hogy a szölkupok nyelvét gyakran használták „lingua franca”-ként az etnikumok egymás közti érintkezésük során a nyugat-szibériai régióban. Kevésbé szerencsésen alakultak a szölkupok kapcsolatai a rokon enyeccekkal és nyenyeccekkal, valamint az evenkikkel, akik a szövetséges ketektől eltérően a szölkup folklórban állandó ellenségekként szerepelnek.

A szamojéd népek Oroszország kebelében

A szamojéd népek őstörténete akkor ért véget, amikor a 16–17. sz. során Szibéria az orosz állam kötelékébe került. Észak meghódítása során az oroszoknak ellenálló őslakosság jelentéktelen veszteséget szenvedett közvetlen hadi cselekmények következtében; jóval nagyobb volt az addig ismeretlen járványos betegségek, különösen a himlő által okozott veszteség. Meg kell jegyezni, hogy az orosz adminisztráció sohasem alkalmazta a közvetlen népirtás, a genocídium politikáját az őslakossággal szemben. Az volt a célja, hogy „megbékítse” az őslakosságot és szorgos adófizetővé tegye. Még a gyakori lázadásokat sem követték túlságosan kegyetlen megtorló intézkedések. Fontos szerepet játszott az orosz adminisztrációnak az a törekvése, hogy a törzsfőkre, nemzetségfőkre („fejedelmekre”) támaszkodják, akiknek a későbbiek során sok esetben megadták az orosz nemesség privilégiumait. Az ortodox egyház hittérítő tevékenysége jórészt formális volt – észak lakossága a megkeresztelkedés után is saját vallásos szokásainak hódolt, tisztelte bálványait és folytatta a sámánkodást.

Szibéria oroszok által történt katonai meghódítása, az európai oroszországi lakosság tömeges betelepülésével kísért gyarmatosítása sok szibériai régióban az etnikai helyzet és az

életkörülmények gyökeres megváltozásához vezetett. A változások elsősorban azokat a szamojédokat érintették – a kamasszokat, matorokat, déli szölkupokat és enyeceket –, akik az orosz földműves kolonizáció zónájába vagy a katonai terjeszkedés központjainak közvetlen közelébe kerültek. Az oroszok Szibériába nyomulása közvetett hatásaként egyes őslakos törzsek elhagyták megszokott lakóhelyüket, igyekezvén új, távolabbi és nyugodtabb lakóhelyet keresni maguknak. Mindez a kialakult etnikai – s egyidejűleg az ökológiai és gazdasági – egyensúly megbomlását jelentette. Más, viszonylag nagyobb népek eredeti területeinek részleges elvesztése után alkalmazkodni tudtak az új körülményekhez. Azonban egyes kisebb létszámú etnikai csoportok – közöttük szamojéd csoportok is – önállóságukat és eredeti mivoltukat csak úgy tudták megőrizni, ha kapcsolatban maradtak egy bizonyos területtel és gazdálkodási móddal. Esetükben a biológiai túlélés egyetlen eszköze az asszimiláció volt (vagy az oroszok közé, vagy pedig valamely nagyobb szomszédos népbe).

Az orosz gyarmatosítás első három évszázadában az északi etnikai csoportok többsége megőrizte eredeti mivoltát. Sőt, több népnek – így a nyenyeceknek és a szölkupoknak – a 17–18. századi létszámcsökkenés vagy stagnálás után a 19. században sikerült elérnie vagy még jelentősen növelnie is eredeti lélekszámát. Ebben a vonatkozásban pozitív szerepet játszott az északi lakói szempontjából rabló jellegű, ám jól szervezett kereskedelmi hálózat: az őslakosság elsősorban prémért cserébe rendszeresen élelmiszerekhez, vadászati felszereléshez és más árukhoz jutott, az inséges években pedig számíthatott kenyérhitelre. Több helyen, ha mégoly primitív formában is, megszervezték az orvosi ellátást és az egészségügyi felvilágosítást.

Az etnikai fejlődés kedvezőtlen tendenciái azonban a 20. századra jelentősen felerősödtek. Kezdetét vette az északi vidék intenzív iparosítása, amely együtt járt az orosz nyelvű lakosság tömeges beözönlésével és az ökológiai körülmények katasztrofális romlásával. A sztálini korszakban létrehozott gigantikus „GULAG-szigetvilág” többek között azt is eredményezte, hogy a szibériai népeket egyes lakóhelyeikről kiszorították, vagy adminisztratív úton kitelepítették. Elég, ha csak arra utalunk, hogy Vorkuta lágereit és bányáit a nyenyec tundrán építették fel (*Warkuta* nyenyec nyelven 'medvékben bővelkedő hely'-et jelent); hogy az ún. „halott”, soha használatba nem vett Szalehard–Igarka vasútvonalat a tundrai nyenyecnek, az erdei nyenyecnek és a Taz menti szölkupok földjein vezették keresztül; hogy egyik fő számüzetési helyül folyamatosan a narími körzet szolgált, ami a Tomszki Terület szölkupok által lakott északi része; hogy a Jenyiszej alsó folyásánál, az enyecnek és a nganaszánok szomszédságában kiépült egy óriási ipari és lágerközpont – Noril'szk. Az 1950-es években a nyenyecet mindenestül kitelepítették a Novaja Zemlja-szigetéről, ahol atomfegyverek számára építettek kísérleti bázist. A kísérleti robbantások után a Pecsora és a Jamal-félsziget közötti tundrán és a sarkvidéki Urálban radioaktív csapadék hullott, tömegével pusztultak a rénszarvasok. A legutóbbi évtizedekben Nyugat-Szibériában megkezdtek az olaj- és gázki-termelést, amelyet minden ökológiai és erkölcsi norma semmibe vételével folytatnak. A fenti tendenciákhoz járult az ideológiai nyomás is. Az északi etnikai kisebbségekre vonatkoztatva az ún. „lenini nemzetiségi politika” mindig is a nemzeti hagyományok megingatására irányult – ebben merült ki „észak népeinek útja az ősközösségi társadalomtól a szocializmus felé”. Az iskola, a kulturális intézmények, a tömegkommunikációs eszközök főként az őslakosság-nak „az egész ország életéhez” való közelebb vitelét szolgálták, azaz gyakorlatilag a russzifikálást. Lényegében ideológiai szempontok diktálták azt az 1960-as években különö-

sen aktívan folytatott kampányt is, amely a nomád népek letelepítésére, a félnomád és kis létszámú települések felszámolására irányult. Azokkal szemben, akik megpróbálták régi területükön maradni, adminisztratív és gazdasági kényszerszerűen alkalmaztak: beszüntették az élelmiszerek és különböző felszerelések szállítását stb. Az őslakosság ilyen településeken történő összpontosításának előnyei is voltak, például az orvosi ellátás, a kulturális szolgáltatások, az élelmiszerellátás és a fűtőanyag-ellátás szempontjából. Ennél sokkal jelentősebb hátrány lett azonban, hogy az őslakosság nem tudta megőrizni hagyományos szokásait, tömegesen lumpenizálódott, terjedt körében az alkoholizmus.

Eléggyé formális volt 1929–32-ben a nemzeti autonómiák rendszerének létrehozása is, amelyekbe bekerültek a többi között a szamojéd lakosság nemzetiségi (később autonóm) körzetei is. Ezek a következők:

Nyenyec Autonóm Körzet (az Arhangelszki Területen, központja Narjan-Mar, európai nyenyec)

Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet (a Tyumenyi Területen, központja Szalehard, jamali, Taz melléki és erdei nyenyec, északi szőlők)

Tajmíri Dolgan–Nyenyec Autonóm Körzet (a Krasnojarszki Területen, központja Dugyinka, jenyiszeji nyenyec, enyec, nganaszánok)

A szigorúan központosított szovjet rendszerben ezek a körzetek meg voltak fosztva az önálló határozathozatal lehetőségétől, nem tudták kifejezni és megvédeni az őslakosság érdekeit. Napjainkban az északi körzetek képviselői és adminisztratív szervei teljes egészükben a számszerű többségben lévő betelepült orosz nyelvű lakosság ellenőrzése alatt állnak.

Az elmondottakban foglalható össze a szamojédok sorsa a 17–20. században, sok ezer éves történelmük talán egyik legtragikusabb szakaszában. Az egyes szamojéd népek adott korszakra vonatkoztatott történetének legfontosabb momentumait az alábbiakban mondjuk el.

A szajáni szamojédok a 17–20. században

Az oroszok Szibériába nyomulása idején a szajáni szamojédok – a matorok és kamasszok – nagyszámú török (és részben jenyiszeji) törzs szomszédságában éltek.

A matorok legalább három területi és nyelvjárási csoportból álltak: a tulajdonképpeni matorok, a tajgik és a karagasszok csoportjából. A mai Krasnojarszki Terület délkeleti szélén lévő hegyvidéki tájakat népesítették be, valamint a szomszédos területeket Tuva északi és az Irkutszki Terület keleti részén. Levéltári források alapján a 17. századi tulajdonképpeni matorok számát B. O. Dolgih 720 főben határozta meg, a karagasszok csoportja – amely a török hatás mellett erős mongol–burját kulturális és nyelvi hatásnak is ki volt téve – pedig kb. 100 főt számlált. A tajgikról nincsenek adatok. A matorok („motorecek”) 1609–10-ben, a török–szamojéd lakosságú ún. „Tubai Föld” kötelékében lettek formálisan orosz alattvalók, bár az egész 17. század folyamán nem fizették rendszeresen a jaszak-adót. Az orosz vajdasági adminisztráció többször is katonai expedíciót indított a Tubai Földre, de például 1634-ben a matorok meg a (török nyelvű?) tubaiak „mentek haddal” Krasnojarszk alá.

A 17–18. században a kamassz nyelvet nemcsak a tulajdonképpeni kamasszok használták (akik a Kamassz Földön, a Jenyiszej két jobboldali mellékfolyója, a Mana és a Kan völgyében éltek a mai Krasznojarszktól délkeletre és keletre), hanem a kojbálok is, akik a Kojbál földi lakosság egy részét alkották. (A Kojbál Föld a Jenyiszej jobb parti részén Krasznojarszktól délre terült el.) A kamasszok létszáma a 17. században 400 fő körül volt, valószínűleg ezzel arányban állt a kojbálok lélekszáma is. A Kamassz Földet 1629-ben kötelezték jaszak fizetésére, egy évvel a közeli krasznojarszki erődítmény megépítése után.

Az oroszok megjelenése a szajáni szamojédok és török szomszédaiak addigi területi elkülönülésének megszűnéséhez vezetett. A törökök a sík vidékről a hegyekbe vonultak, összekeveredtek a matorokkal és a kojbálokkal, és nyelvileg asszimilálták őket. A tulajdonképpeni kamasszok sorsát azonban nem a török hatás, hanem az orosz paraszti gyarmatosítás alakította.

A tajgi nyelvjárásról, és egyáltalán a tajgik létezéséről az egyetlen emlék és bizonyosság a G. F. Müller által 1739 körül összeállított szójegyzék. E csoport leszármazottait valószínűleg a mai északi tuvaik (todzsák) között találjuk meg, akiknek nyelvében és anyagi kultúrájában kimutatható a szamojéd szubsztrátum hatása. A 18. században tűnt el a karagassz nyelvjárás is, a szamojéd nyelvű karagasszokkal Müller után már csak P. S. Pallasnak sikerült találkoznia 1772-ben. Napjainkban az Irkutszki Terület nyizsnyeugyinszki járásában él a török nyelvű karagasszok vagy *tofalarok* (*tofák*) kicsiny, szintén az eltűnés határához közelálló csoportja. Az etnonim egybeesése és a lakóhely közelsége a tofalarok és a szamojéd-karagasszok kapcsolatára utal, a tofalarok nyelvében több szamojéd kölcsönzés is található. Azonban hiba lenne teljes egészében eltörökösödött szamojédoknak tekinteni őket: a tofalar önálló török nyelv, amely kétségtelenül a hozzá közelálló tuva nyelvtől különült el jóval a 18. század előtt.

Valamivel tovább maradt fenn a tulajdonképpeni matorok etnikai csoportja és nyelve. G. I. Szpasszkij 1806-ban dolgozott körükben, a nyelvet beszélő utolsó asszony pedig 1839-ben halt meg. (M. A. Castrén adatai szerint, aki már nem találta életben az illetőt.) A tulajdonképpeni matorok leszármazottai részben a hakaszok és kamasszok közé kerültek, részben pedig eloroszosodtak.

Körülbelül a matorokkal egy időben tűntek el a kamassz nyelvű kojbálok is. „Kojbál” néven, „kojbál nyelvet” beszélőként már a 19. század közepén is csak egyetlen török törzset ismertek a Jenyiszej felső folyásánál. Leszármazottaik napjainkban a hakaszok közé tartoznak. Pontosan ebben a csoportban vannak a szamojéd-kojbálok leszármazottai is.

A kamasszoknak (a tulajdonképpeni kamassz nyelvjárást beszélőknek) szinte napjainkig sikerült fennmaradniuk. Utolsó menedékhelyük Abalakovo falu lett, Krasznojarszk városától 100 km-re délkeletre, ahol az első világháborút közvetlenül megelőző időkben 15 kamassz család élt. Közülük nyolc ember tökéletesen beszélt a kamassz nyelvet, a többiek már eloroszosodtak. Abalakovóban élte le életét az utolsó kamassz asszony, Klavgyija Zaharovna Plotnyikova is (neki egyébként már nem a kamassz volt az anyanyelve, második nyelvként tanulta meg az orosz után). K. Z. Plotnyikova halálának időpontja, 1989. szeptember 20-a a szajáni szamojédok történetének végét jelentette.

A szölkupok a 17–20. században

Szibéria Oroszországhoz való csatolásának idején a szölkupok az Ob középső folyása és mellékfolyói körüli területeket foglalták el, északon a Timig, délen a Csulim alsó folyásáig. A „*tarka horda*” nevű szölkup törzsszövetség kezdetben erős ellenállást tanúsított a kozák csapatokkal szemben. A hordát Vonya „fejedelem” (törzsfő) vezette, aki Kücsüm szibériai tatár kánnal állt szövetségben. Az Ob menti földek végleges meghódítása és a szölkupok adófizetésre való kötelezése a 16–17. század fordulóján ment végbe, amikor az oroszoknak az Ob mentén felfelé történő előrehaladásával egymás után megépítették a narimi (1596) és a ketyi (1602) erődítményt, valamint megalapították Tomszk városát (1604). A 17. században a négy szibériai kerületben jaszakot fizető szölkupok száma 2700 főt tett ki. (Szurguti kerület: több mint 300 fő, Narimi kerület: kb. 1300 fő, Ketyi kerület: több mint 500 fő, Tomszki kerület: kb. 500 fő.)

Az orosz gyarmatosítás jelentős változást indított el a szölkupok területi megoszlásában. A legdélibb csoportok északra vándoroltak vagy asszimilálódtak. A 18. század végére gyakorlatilag eltűntek a Tomszki kerület szölkupjai. Ezzel egyidőben a „szurguti” szölkupok áttelepszének (főként a Tim folyó medencéjéből) északra. A 17. század közepéről származnak az első adatok arról, hogy a szölkupok behatoltak a Taz folyó völgyébe, az erdei enycek területére. A 18. században egy eléggé nagyszámú és aktív északi szölkup csoport alakult ki ezen a területen. Ez a csoport később tovább terjeszkedett északkelet felé (a Turuhan és a Jenyiszej más mellékfolyóinak medencéjébe), asszimilálta az enyec lakosság maradványait, valamint a migráció által érintett hanti családokat. Az északi szölkupok folklórában széles körben ismeretes a Taz-mente első szölkup lakójáról, *Nomal' porqi*-ről („Nyúlbundáról”), valamint az ő enycek fölött aratott győzelméről szóló legenda.

Ugyanezen észak felé való haladás közben a szölkupok magukba olvasztottak egy kis jenyiszeji nyelvű népet, a pumpokolokat, akik a 18. század elején még a Kety folyó felső folyásánál laktak.

A 19. század végén a szölkupok létszáma az asszimilációs és migrációs veszteségek ellenére is mintegy 4000 főre rúgott. Az Ob medencéjének középső részén élő szölkupok már igen régen keresztények voltak és fokozatosan beolvadtak a vidék akkor már régóta ott élő orosz paraszti lakosságába. A 20. században felerősödött az asszimilációs folyamat, részben a narimi szölkupok erőszakos áttelepítése miatt, akik a GULAG uralmának szférájába kerültek. A folyamat az utóbbi évtizedekben elérte a Tim és a Kety medencéjének legtávolabbi pontjait is. Az anyanyelv továbbadása az ifjabb nemzedéknek a Tomszki Terület valamennyi szölkup csoportjánál megszűnt. Ám az utóbbi években éppen itt indult el a szölkup nemzeti újjászületési mozgalom, amely szervezetileg az 1989 szeptemberében alakított „*Qolta qip*” („Obi emberek”) társaságában öltött testet. A *Qolta qip* mindenkit a szölkup anyanyelv tanulására biztat, és kezdeményezte, hogy a Tomszki Terület korábban gyűjtött nyelvjárási szövegei alapján dolgozzák ki az oktatási segédanyagok rendszerét.

Az északi szölkupok létszáma a 19. század végén úgy 800 fő körül mozgott, mostanra ez a szám megkétszereződött, és az anyanyelv ismerete is viszonylag magas szinten maradt. Ebbe az irányba hat a viszonylagos elszigeteltség – a régió több pontján most is a szölkupok alkotják a lakosság többségét –, valamint a hagyományos foglalkozások – a halászat és a vadászat – dominanciája is. Ennek ellenére vannak olyan asszimilációs tényezők, amelyek a

legközvetlenebb fenyegetést jelentik a szölkup nép jövője szempontjából. Ide sorolható elsősorban az, hogy a gyerekek orosz tannyelvű bentlakásos iskolákban élnek és tanulnak, amelyekben csak az utóbbi években és igen korlátozott mértékben újították fel a szölkup nyelv tanítását. És van még egy negatív tényező: a nyugat-szibériai olaj- és gázlelőhelyek, s az a lehetőség, hogy az északi szölkupok földjén újabb lelőhelyeket tárnak fel és vonnak be a termelésbe.

A nyenyeczek a 17–20. században

Az európai nyenyeczek, akiknek állandó települési területe nyugaton a Mezeny folyóig terjedt, a többi szamojéd néphez képest hamarabb lettek először Nagy Novgorod, majd a Moszkvai Rusz alattvalói. A pusztoszerszki erődítmény megépítése a Pecsora alsó folyásánál (1500 körül), amely az adóbeszedés és a kereskedelem központja lett, csak tovább erősítette a kialakult helyzetet.

A szibériai nyenyeczek földjére (az Uráltól a Jenyiszejig) a 16–17. század fordulóján hatoltak be az oroszok, méghozzá két úton. Egy délibb úton Tobolszktól lefelé az Obon egészen a deltáig, ahol 1595-ben megépítették az obdorszki erődöt – ma Szalehard városa –, és egy északibb útvonalon, az ún. mangazejai tengeri úton: Arhangelszktől a tengerpart mentén, majd a Jamal-félszigeten át, tovább az Ob és a Taz öblén keresztül a Jenyiszej felé. De nem érkezett jelentős számú orosz telepes, így a nyenyeczek elhelyezkedési területe és gazdasági tevékenységük formái nem szenvedtek komoly változást. Aktívabban kapcsolódtak be a gyarmatosítás folyamatába a komik (az izsmaiak), akik elsajátították a nyenyeczek rén-szarvastenyésztési szokásait, és idővel a legnagyobb szarvascsordák tulajdonosai lettek a Bolsezemelszkaja (Nagyföldi) Tundrán és az Ob alsó folyásánál.

A becslések szerint a nyenyeczek létszáma a 17. század végén 7500 fő lehetett, ebből európai tundrai nyenyec kb. 1500 fő, szibériai tundrai nyenyec több, mint 5000 fő, erdei nyenyec legfeljebb 1000 fő.

A nyenyeczek 17–19. századi története tele van háborús konfliktusokkal. A túlzott adószedés, az orosz adminisztráció önkényeskedései többször is lázadásokhoz vezettek, amelyek során lerombolták az orosz erődítéseket. A legismertebb az obdorszkiak és a Taz mentiek 1825–39-es felkelése, amelynek vezetője *Wawlo Néňang* (Vauli Piettomín) volt. A 18. században és a 19. század elején az enyeczek fölött aratott győzelem eredményeként lényegesen bővült a tundrai nyenyeczek települési területe, meg tudtak telepedni a Jenyiszej jobb partján. Valószínűleg a jamali nyenyeczek ehhez kapcsolódó keletre települése vezetett a 18. század elején még a Jenyiszej bal partján élt jurák-nyenyeczek kis csoportjának beolvasztásához. Az erdei nyenyeczek is megindultak az Ob jobboldali mellékfolyóinak felső szakaszaihoz (a mai Hanti–Mansyi Autonóm Körzet területére). A 19. század végére stabilizálódott a nyenyeczek szállásterülete, létszámuk pedig a 17. század végihez viszonyítva mintegy a kétszeresére nőtt.

A népszámlálási adatok szerint a szovjet korszak idején is folyamatosan nőtt a nyenyecék lélekszáma:

1926	—	17 560 fő
1959	—	23 007 fő
1970	—	28 705 fő
1979	—	29 894 fő
1989	—	34 665 fő (ebből Oroszország területén 34 190 fő)

Oroszország északi nemzetiségei közül jelenleg a nyenyecék létszáma a legnagyobb. Ám e számbeli növekedés ellenére is fokozatosan csökken a nyenyecék aránya a három „nyenyec” autonóm körzetben: 1979-ben 11% volt, ez 1989-re 6% alá csökkent. Ennek oka, hogy ezekben a körzetekben a Szovjetunió és Oroszország más részeiből a vidék iparosítása kapcsán ideérkezők révén viharos gyorsasággal növekedett a lakosság létszáma (különösen a Jamal-Nyenyec Körzetben: az 1979-es 159 ezer fős létszámhoz viszonyítva 1989-re 495 ezer főre).

Fokozatosan csökken a nyenyecet anyanyelvüknek vallók aránya is: 1959 – 84,7%, 1970 – 83,4%, 1979 – 80,4%, 1989 – 77,1%. Ez az arány még így is magasabb, mint a legtöbb északi nép esetében. 1989-ben az orosz nyelvet a nyenyecék 18,1%-a vallotta anyanyelvének, 79,8%-uk pedig folyékonyan beszélt (anyanyelvként vagy második nyelvként). Ezek szerint még létezik a nyelvközösségnek egy olyan része – mintegy egyötöde –, amellyel csak a nyenyec nyelv ismeretében lehet adekvát módon érintkezni. Tipikus eset, hogy a fiatalok megőrzik nyenyec beszédképességüket, noha jelentős részüknél az orosz a kommunikáció fő eszköze (csakúgy, mint más északi népek esetében). Határozottan pozitív szerepet játszik, hogy a tömegkommunikációs eszközök népszerűsítik a nyenyec kultúrát, és ebben az irányban tevékenykednek az írók is. Ezek mellett a nyenyec nyelv viszonylagosan jó helyzete azzal magyarázható, hogy a rénszarvastenyésztés, a nyenyec kultúra gazdasági alapja a szovjet korszak minden romboló tendenciája ellenére lényegében meg tudta őrizni hagyományos formáját. Ez a termelő tevékenység teljes egészében a nyenyec őslakosság kezében maradt.

Az enyecek a 17–20. században

A 17. század elején az enyecek sokkal nagyobb területet foglaltak el, mint jelenleg. A tundrai enyecek („hantajkai szamojédok”) nomád területe a tundra és az erdős tundra óriási részeire terjedt ki. Délnyugaton a Taz alsó folyásának medencéjétől kezdődött, és északkeleten a Jenyiszej és a Pjaszina öbléig terjedt. Az erdei enyecek („karaszínói szamojédok”) vándorlási területe a Taz középső és felső folyásától északkelet felé a Jenyiszej jobb parti részéig terjedt az Alsó-Tunguszka és a Kurejka folyók körzetében. A tundrai csoport létszáma ekkoriban legalább 800, az erdei csoporté pedig legalább 4-500 főre tehető.

A Jenyiszej medencéjének északi része – az enyecek szállásterülete – a Szibériába irányuló orosz terjeszkedés egyik legfontosabb támaszpontja lett. Az arhangelszki tengerjárók és a kozákok 1601-ben a Taz folyó mellett megalapították Mangazeját. Ez a város, amely az egyik enyec nemzetségről kapta a nevét (*Mogad'i*, nyenyecül *Mongansi*), az orosz és az eu-

rópai piacokra szállított coboly és más nemes prémeknek köszönhetően vált széles körben ismertté. Valamivel később, szintén az enycek etnikai területén megalapították Turuhansz-
kot és Dugyinkát.

Az oroszokkal való összeütközések, különösen a 17. század első felében, amikor például az őslakosság többször is megtámadta Mangazeját, valamint az enycek egy részének északra és északkeletre költözése (gyakran a szövetséges nganaszánok földjére) nyilván jelentősen gyengítette a Taz menti enyec csoportokat. Mint fentebb már említettük, a 17. század második felében és a 18. század folyamán gyakorlatilag az erdei enycek egész szállásterülete a délről oda települt szölkupok birtokába került. A Taz és Jenyiszej melléki szölkupok a legyőzött enycek egyik részét asszimilálták, a másik rész a Jenyiszej mentén északra vonult, a mai Igarka és Dugyinka városok közötti körzetbe. Valamivel később a kelet felé vonuló jamali nyenycek kiszorították a tundrai enyceket a Taz alsó folyásától és a Jenyiszej bal partjáról. A legkésőbbi hadi események során (a 19. század első felében) a nyenyceknek sikerült megszilárdítani helyüket a Jenyiszej jobbpartján elterülő enyec földeken is. Ebben egyébként segített az orosz adminisztráció is, amely a törzsek közötti háborúskodás beszüntetését szorgalmazta: a 19. század közepére siker koronázta ezirányú erőfeszítésüket, s ez megfosztotta az enyceket a „reváns” lehetőségétől (vagy megmentette őket a végleges megsemmisüléstől). Jelentős méreteket öltött az erdei és a tundrai enycek nyenycek által történő kulturális és nyelvi asszimilációja, amely mind a mai napig folytatódik. Mindezen okok következtében, a terület csökkenésével együtt jelentősen csökkent az enycek létszáma is – a 19. század második felére megközelítőleg 500 főre.

A szovjet korszak adminisztratív intézkedései gyakorlatilag a negatív folyamatok folytatását jelentették, minimálisra csökkentve az enycek etnikai területét. Az utolsó tundrai enycek többsége (néhány tucatnyi ember, többségüknek megszokott érintkezési nyelve a nyenyec és az orosz) napjainkban a Jenyiszej deltájának közelében elhelyezkedő Voroncovo nevű településen él. Az erdei enycek szinte majdnem kivétel nélkül Potapovo faluban laknak, a Jenyiszej partján, Dugyinka felett és Dugyinkában (kb. 100 fő, akiknek többsége igen tökéletesen beszél az anyanyelvén).

A nganaszánok a 17–20. században

A nganaszánok különleges történelmi sorsát az határozta meg, hogy izoláltan élnek az eurázsiai kontinens legészakibb részén, a Tajmir-félszigeten. Szibéria Oroszországhoz való csatlóása és az összes további események egészen századunk közepéig csak kevésbé érintették a nomád nép életét. Viszonylag állandó maradt a létszáma is (600–900 fő), csak a himlőjárványok idején csökkent drasztikusan (a legnagyobb az 1830-as évek elején pusztított közöttük). A szamojédok közül csak a nganaszánok nem keresztelkedtek meg és őrizték meg hagyományos neveiket (az ortodoxiát felvevő egyének kiváltak népükből és beolvadtak szomszédaik, a dolganok közösségébe).

A nganaszánokról, vagy „pjaszinai szamojédokról”, „tavgokról” az 1614–27-es években történik először említés. A nganaszánok megadóztatására irányuló kísérletek meglehetősen erős, olykor fegyveres ellenállásba ütköztek. A végtelen tundrai térség lehetővé tette a nomádok számára, hogy könnyen kivonják magukat az orosz adminisztráció ellenőrzése alól.

Később valamelyest rendeződtek a kapcsolatok: az adófizető helyek a nganaszánok számára szükséges árucseré központjaivá lettek. Egyébként a nganaszánok nem nagyon függtek a behozott áruktól. Még az 1930-as években sem voltak széles körben elterjedve a löfegyverek a nganaszan vadászok körében. Ugyanebben az időben valamennyi nganaszan analfabéta volt, és csak kevesen tudták kifejezni magukat oroszul.

Tajmir központi részén később kezdődött az ún. „szocialista átalakítás”, mint bárhol másutt Szibériában – csak az 1940–50-es évek fordulóján szervezték meg a kolhozokat. Az 1960-as évek elején szinte valamennyi nganaszánt dolgan etnikai területre, három vegyeslakosságú településre telepítették át (Uszty-Avam, Volocsanka, Novaja), amelyek délre estek a megszokott nganaszan nomád területektől. Kísérleteik, hogy az új körülmények között folytassák a háziasított (teherhordó) rénszarvasok tenyésztését, sikerteleneknek bizonyultak. Az 1970-es évek végére a nganaszánok háziasított rénszarvasai egytől-egyig elpusztultak, ők pedig teljesen el voltak vágva hagyományos nemzetségi szálláshelyeiktől.

Napjainkban a nganaszan népességet valósággal két részre vágja az életkor. Az ötven-ötvenöt éves és idősebb emberek, akik a tundrán születtek és ott nőttek fel, nagyon jól ismerik a hagyományos foglalkozási és kulturális szokásokat, de a megváltozott körülmények között nincs lehetőségük, hogy azokat továbbadják gyermekeiknek és unokáiknak. A fiatalok, akik egész életüket orosz nyelvű településeken és bentlakásos iskolában töltötték, szinte egyáltalán nem tudnak nganaszánul, kilátástalannak érzik életüket a településeken (amelyeknek gazdálkodása Oroszország új gazdasági körülményei között teljesen ráfizetésessé vált), ugyanakkor nincsenek kellően felkészülve sem arra, hogy visszatérjenek a tundrára, sem pedig arra, hogy a nagy ipari központokba települjenek. Az ugrásszerű, tragikus változás teljesen felforgatta ennek a nagyon eredeti szamojéd népnek az életét.

(Eugen Helinski)

(Fordította: Katona Erzsébet)

Oroszország finnugor népei: a múlt és a jövő*

A II. FINNUGOR VILÁKGONGRESSZUS ALKALMÁBÓL**

1996***

Bevezetés

A 20. század végén, a mélyreható társadalmi változások korában az egész világon a társadalmi fejlődés egyik legjellemzőbb vonása az etnikai újjászűletésre törekvés, amely a soknemzetiségű államokban élő népek közül nem egyet, közöttük sok nagyon kis létszámú népet is a hatalmába kerített. Ennek a problémának a súlya azon is lemerhető, hogy a politikailag szervezett társadalmak többsége soknemzetiségű: a világon közel 200 állam van, míg a nemzetek és más etnikai közösségek száma több mint kétezer.¹

Ezért az etnikumközi viszonyoknak és az államok nemzetiségi politikájának a problémái jelentős helyet foglalnak el napjaink politika- és társadalomtudományában. Erről tanúskodik a finnugorság mozgásba lendülése is. Az etnikailag sokszínű világban mi a saját rokonságunkat tartjuk számon. Természetesen nem azért, hogy szembeállítsuk magunkat másokkal, hanem azért, hogy jobban megértsük saját magunkat. Kik is vagyunk mi népként? Melyek a mi közös történeti gyökereink? Milyen a mi közös történeti múltunk és milyen a jelenünk? És milyen a jövőnk, van-e jövőnk egyáltalán?

Az etnikumtörténetek és a mai etnikumközi folyamatok tudományos igényű vizsgálatának szükségessége és kivételes aktualitása különösképpen olyan ország viszonyait tekintve érthető, mint amilyen az egykori Szovjetunió, a mai Oroszország. Az Oroszországi Föderációban, a Föderáció jogi fennhatósága alatt élő finnugor népek, miként a nem orosz népek és az etnikai kisebbségek tucatjai, hosszú idő alatt integrálódtak a közös szociális, gazdasági, politikai, kulturális-ideológiai életbe – a mindezen szférákban egyedül uralkodó orosz nemzet uralma közepette. Az évszázados russzifikációs és asszimilációs politikával kapcsolatos, az

* *A finnugorok vagy a finnugor népek* – köznapi rövid változata a helyes *finnugor nyelveken beszélő népek* megnevezésnek. A ford. megjegyzése.

** *II. Finnugor Világkongresszus* – rövid változata a hivatalos és helyes *A finnugor népek II. világkongresszusa* elnevezésnek. A ford. megjegyzése.

*** Az előzmények: 1992. dec. 1–3. az I. Finnugor Világkongresszus a Komi Köztársaság fővárosában, Sziktivkarban. Az első világkongresszus legfontosabb dokumentumai, előadásai, hozzászólásai a *Parma* címmel Moszkvában megjelenő, orosz nyelvű finnugor folyóiratban jelentek meg (*Parma* 1993/1–3). Néhány dokumentuma magyarul is olvasható a *Finnugorok világa* c. könyvben (szerk. Nanovszky György. Budapest – Moszkva 1996. 139–149. oldal), ill. ennek a könyvnek az orosz nyelvű változatában (*Финно-угорский мир*) oroszul. – A ford. megjegyzése.

¹ Брук, С. И.: Население мира. Этнодемографический справочник. Москва 1981. с. 89.

utóbbi évtizedekben „internacionalizálódásként” felerősödő folyamatok a nemzeti-kulturális értékek inflációját, az életmódot illetően a mindenre kiterjedő uniformizálódást és az egyenlősít jelentették. Az akkulturáció, az anyanyelv elvesztése, végső soron a tökéletes asszimiláció fenyegető realitássá vált. Igaz, hogy ezek egyetemes világtendenciák, a szovjet államban azonban kiélezetten, céltudatos politikaként az „egységes szovjet nép” megteremtésére irányultak.

Oroszországot illetően ez a probléma elmélyült objektív vizsgálatot igényel, és összehasonlítást a más országokban, régiókban zajló hasonló folyamatokkal. Csakhogy ehhez a kezdet kezdetén meg kell szabadulni az Oroszország sajátos küldetéséről és kizárólagos történelmi tapasztalatairól szóló, továbbra is élő nézetektől.²

Elvben természetesen az asszimilálódás a mai körülmények, az államok és társadalmi intézmények civilizált értelmezése közepette még a legkisebb etnosz számára sem objektív szükségszerűség. Ennek bizonyítékaként lehet említeni például a Kanadában és a Dániához tartozó Grönlandon élő eszkimókat (inuitokat) vagy a lappokat (számikat) a skandináv országokban. Bizonyára az ő helyzetüket sem kell idealizálni, tudván a szakirodalomból,³ hogy ott is léteznek bonyolult problémák, de egyáltalán nem haszon nélkül való összehasonlítani az „ottani” és az oroszországi helyzetet.

Nem kétséges, már maga az a tény, hogy valamely nép, legyen bár jelentős a lélekszámát illetően, bekerül egy másik nép államába, hatással van a bekerült nép etnikai fejlődésére. Elegendő ebben a vonatkozásban csak Ulsterre vagy a spanyolországi baszkokra utalni, nem is szólván az olyan Oroszországhoz hasonló módon elmaradott országokról, lényegüket tekintve birodalmakról, mint Kína, Indonézia.

Annál is inkább, mert a lélekszám kisebb vagy nagyobb volta igen jelentős tényező. A kis lélekszám még nyílt erőszak és erőltetett asszimilálás nélkül is erkölcsi-pszichológiai nyomást jelent, a kisebbség tudatos vagy önkéntelen idomulását eredményezi.⁴ Együttal – ha a szubjektív körülményektől el is tekintünk – objektíve is korlátozza a nyelvhasználatot, gátolja a művészetek számos ágának fejlődését.

Az etnopszociológiai és jogi irodalomban a „kislelekszámú nép” fogalmát a vitatott kategóriák közé sorolják.⁵ Ezt az oroszországi finnugor népekről szólván a szerző néha szélesen

² Az egyik legutóbbi kísérletet ennek a témának a felújítására, ennek a pozíciónak az újjáélesztésére ld.: Кортунов, Сергей: Национальная сверхзадача: опыт российской идеологии. Независимая газета 1995, 7 ноября. Бурганов, Агдас: Оставьте в покое человечество. Независимая газета 1995, 28 октября.

³ The Minority Rights Group Report: No. 60. The Inuit (Eskimo) of Canada; No. 55. The Sami of Lapland. etc.

⁴ Erről helytállóan írt Timo Leisio a svédországi és norvégiai ún. erdei finnek identitásáról szóló cikkében (Финно-угроведение 1994. № 2). Lásd még: Тун, Т.: Культурная и этническая непрерывность у коренных народов Севера: некоторые антропологические подходы. Советская Этнография 1990. № 5. с. 58. Сануков, К. Н.: Проблемы истории и возрождения финно-угорских народов России. Йошкар-Ола 1994. с. 28. Лаллукка, Сеппо: Народы уральской семьи. Информационный бюллетень Консультативного комитета финно-угорских народов 1993. № 1. с. 9.

⁵ Egyébként ezt a problémát lényegében csak az oroszországi, átpolitizálódott etnológiai irodalomban vitatják, fűjják fel, ami sokban emlékeztet arra a szovjet vitára, amely a нация, народность, национальная группа, этническая группа s más hasonló terminusok körül zajlott, amikor egy-egy

értelmezi, mivel a finnugorok – miként Oroszország más nem orosz népei – az oroszokkal összehasonlítva mégiscsak kis lélekszámúnak bizonyulnak. Az, hogy nagy lélekszámú uralkodó nép környezetében a lélekszám hogyan hat az etnosz mindenoldalú fejlődésének lehetőségeire, különösen ha tekintetbe vesszük az évszázadok során kialakult és hagyományozódott orosz mentalitást – reális probléma a mai Oroszországban. És természetesen nemcsak itt. Vagyis a soknemzetiségű nagy államban élő kislelekszámú nép vagy etnikai kisebbség etnokulturális fejlődésének problémáját még sajátosabb módszerrel, a humanizmus, a civilizáció, az összembari értékek elveiből kiindulva kell megközelíteni.

Az ilyen etnikai közösségek a veszélyeztetett övezetbe tartoznak. Éppen ilyen a helyzete a finnugor népeknek Oroszországban, nem csak azoké, amelyek teljes létszáma néhány száz fő, hanem az olyanoké is, mint a több mint egymillió mordvinság. Ezért a „nemzeti újjáébredés” a finnugor népek esetében egyenértékű a túlélés jogával, az önállóság, az önérték megőrzésének jogával. Ezen áll vagy bukik a jövőjük.

1. Az oroszországi finnugor népek tanulmányozásának problémái

A nem orosz népek fejlődésének, az etnikumközi kölcsönviszonyoknak a problematikája a szovjet (oroszországi) történeti és társadalompolitikai irodalomban rendkívül torz. Évtizedeken át folyt a szovjet társadalomtudományban és a propagandában a lenini nemzetiségi politika győzelmének, a nemzetiségi kérdés teljes és végleges megoldásának, a népek internacionalista egységének és elszakíthatatlan barátságának hangoztatása. (Ilyen irodalom nagy számban jelent meg a finnugor köztársaságokban és autonóm körzetekben is.) Ugyanakkor a külföldi szovjetológusoknak a Szovjetunió nemzetiségi politikájáról szóló, úgymond ármánykodó, hamisító kutatásait kategorikusan visszautasították, prognózisait és figyelmeztetéseiket a szovjetunióbeli nemzetiségi ellentétek és konfliktusok kirobbanásának lehetőségéről semmibe vették.⁶

népnek ebbe vagy abba a kategóriába besorolása a korábban megállapított kritériumok szerint az „értékhierarchiában” elfoglalt helyétől függött. A definíciók körüli vitákat az ILO 169. számú, az őslakos népekről szóló konvenciójának ratifikálása váltotta ki. Ebben ugyanis központi helyet foglal el az őshonosok földtulajdon-problémája, a földben rejlő érték tulajdonjoga. Az oroszországi politikai körök igencsak érdekelték az őslakos népek számának maximális csökkentésében, az etnológia tudománya jelen esetben a politika szolgálólányának bizonyul, és igyekszik, amennyire csak lehet, leszállítani azt a mennyiségi mutatót, amelynek alapján ezt vagy azt a népet ebbe a kategóriába lehet sorolni. Különben a nyugati szakirodalomban az oroszországi nem orosz népekről írva minden további nélkül a *minority* szót használják, még az olyan sokmillió népet is, mint a tatár.

⁶ Nemcsak az SZKP „lenini nemzetiségi politikáját”, hanem a népek és nemzeti régiók történetének egyes lapjait illetően is a „burzsoá hamisítók kritikája” kötelező elvárás és kritérium volt a nemzetiségi viszonyokról írt monográfiákban és disszertációkban. A finnugor népek történetére vonatkozóan nem sok ilyen szakcikk volt (Троица, А. А.: Против фальсификации истории Удмуртии в современной буржуазной историографии. Историография и источниковедение истории партийных организаций Удмуртии. Ижевск 1978; Филиатов, Л. Г. – Юрченко, В. А.: Мифы и реальность. Критика немарксистских концепций истории мордовского народа. Саранск 1989). Nem egyszer a finnugor anyag más népek anyagával együtt szerepel, pl. Абдуллин, М.: Борьба без компромиссов. Казань 1982.

Most, mikor ezek a prognózisok, előrejelzések tragikus valósággá váltak, mi – mind az oroszországi, mind a külföldi kutatók most már együtt vagy legalábbis párhuzamosan – keressük a szovjet (ezt megelőzően: az oroszországi, és most újra: az oroszországi) nemzetiségi politika krízisének okait.

A torzítások nem csak a szovjet korszakra jellemzőek, hanem a forradalom előtti évszázadok történelmének lapjaira is, elsősorban azokra, amelyek a nem orosz népeknek Oroszországba kerülésére vonatkoznak, az ő nemzeti-felszabadító mozgalmakra, a felvilágosítóik tevékenységére, ennek vagy annak a népnek a forradalom előtti kulturális-történeti fejlettségi fokára stb.

Mi áll előttünk az új történeti gondolkodásmód szemszögéből? A finnugor népek történeti útjának, a 75 évnyi szovjet nemzetiségi politika – különösen a széles körben propagált és ma is erőteljesen reklámozott, a kislélekszámúakat érintő nemzetiségi és nemzeti kisebbségi politika – eredményeinek és tanulságainak kutatása, általánosítása, átértékelése. Továbbá, meg kell és ma már meg is lehet kísérelni a poszt-szovjet oroszországi nemzetiségi politika öt évnyi gyakorlatának az összegezését. Miként alább látni fogjuk, ez megkezdődött, nem csak a pillanatnyi politikai szimpátiától függően (természetesen, egyelőre leginkább a nemzeti mozgalmak és szervezetek keletkezését és első lépéseit illetően), hanem a komoly tudományos elemzés szintjén is.

Bár magától értetődő, a kítűzött célból következik, hogy leginkább az 1917 utáni történeti tények elemzése áll a figyelmünk központjában, mégis, ezzel együtt is a tudományosságra törekvő kutatásnak nem szabad csak a szovjet korszakra korlátozódnia, hanem a történeti gyökereiig kell vizsgálnia a soknemzetiségű Oroszországgént megnevezett jelenség alakulását, a finnugor népek helyét, szerepét, részvételét az orosz állam fejlődésében.

Bármennyire is lehengerlően állította a kommunista pártpropaganda-irodalom, országunk története (beleértve az itt tárgyalt témát is) nem szakadt meg az 1917-es évben és nem tiszta lappal kezdődött, nem az elutasításával mindannak, ami a forradalomig felhalmozódott. A hagyományos, megrögződött elképzeléssel szemben világossá válik, hogy a nemzetiségi politikát illetően a bolsevik politika nem a cári önkényuralom birodalmi vonalának elutasítására alapult, hanem éppenséggel a folytatására.⁷ Egészében tekintve Oroszország népeinek történetére, nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat az eseményeket, amelyek során ezek a népek Oroszországba belekerültek, sem pedig a cárizmus sok évszázados impériumi örökségét, vagyis azt, hogy a nem orosz népek érdekeit nem vették tekintetbe, gyarmatosító politikát folytattak velük szemben.

Magától értetődik, hogy az *inorogyec* "más-születésű", tehát nem orosz népek története a forradalom előtti historiográfiában nem volt és nem lehetett speciális tudományos kutatás tárgya. A 18. században és a 19. század első felében a finnugorokra vonatkozó különféle adalékokat a Kelet-Európa és Szibéria népeiről szóló földrajzi-néprajzi leírásokban, az akadémiai expedíciók résztvevőinek feljegyzéseiben publikálták.⁸ Felbecsülhetetlen értékű ismereteket és megfigyeléseket, komoly tudományos hipotéziseket és elemzéseket hagytak

⁷ Сидницкий, Франтишек: Национальная политика КПСС (1917–1922). Washington 1990.

⁸ Миллер, Г. Ф.: Описание живущих в Казанской губернии языческих народов, яко то черемис, чуваш и вотяков. СПб. 1791; Паллас, П. С.: Путешествие по разным провинциям Российского государства. ч.3. Санкт-Петербург 1778 и др.

ránk az első finnugor kutatók, ennek a tudományterületnek az alapítói: A. I. Sjögren, M. A. Castrén, Reguly Antal és a többiek. Ugyanebben az időben az *inorogyec*ek legyőzésével, leigázásával, bekebelezésével kapcsolatos, a formálódó orosz állam szempontjából fontos események a Ny. M. Karamzin, Sz. M. Szolovjov, V. O. Kljucsevszkij és mások által írt történelmek szerves részévé váltak. Ennek során általában, a dokumentumoknak megfelelően éppenséggel legyőzésről, erőszakos leigázásról beszéltek. Még azokban az esetekben is, amelyekben az „önkéntesség” is jellemző elem volt (pl. a hegyi marikében), szóvá tették ennek az önkéntességnek a kikényszerített jellegét, elmondták, hogy ezek az események ellenállást váltottak ki, amelyet erővel törtek le.

A 19. század második felében Oroszországra jellemző volt a néprajzi kutatások erőteljes fejlődése, elsősorban és természetesen az orosz népnek a kutatása, de időnként figyelmet fordítottak az ún. *inorogyec*ekre is. Ebben az összefüggésben megemlítendőek azok a történeti-néprajzi tanulmányok, amelyeket egyes finnugor népeknek szenteltek, és amelyek az ő történetük és akkori (a 19. század második felebeli) állapotuk kutatásának jellegzetes mérföldkövei. Például mind a mai napig érdeklődésre tartanak számot a kazanyi egyetem professzorának, I. Ny. Szmirnovnak a keleti finnugor népekről írt monográfiái, amelyekkel méltóvá vált a Gyemidov-díjra, és amelyeket franciára is lefordítottak.⁹ Ekkoriban jelent meg Ny. Ny. Haruzin jelentős munkája az oroszországi lappokról, amelyet az Orosz Földrajzi Társaság aranyérmével jutalmaztak.¹⁰ Az orosz társadalom érdeklődését felkeltették az udмурtokra (vojtyákokra) vonatkozó történeti-néprajzi adatok, amelyek a koncepció *multami perrel* kapcsolatban jelentek meg. Történeti-néprajzi munkák jelentek meg a mordvinokról, az obi-ugorokról és több más népről. Megjegyzendő, hogy a múlt század második felében, de különösképpen a századvégen az oroszországi *inorogyec*ekről, így a finnugorokról is, néhány külföldi kutató és utazó is írt.

Mindezen munkák többségében az elbeszélés központi, fő irányvonalát az *inorogyec*eknek az orosz államhoz és az orosz kultúrához kapcsolása szabta meg, az eloroszosodás tempója, az asszimilációs politika sikerei és sikertelenségei. Ami ezekben a nem orosz népekről szóló tisztán történeti, illetve történeti-néprajzi munkákban közös volt, az az oroszközpontúságuk. A finnugor és más *inorogyec* népek ezekben nem mint a történelem önálló alanyai, hanem csak mint az orosz politika, az orosz kultúra tárgyai szerepeltek – nem volt joguk történetiségre.

A 19. század végén – a 20. század elején a finnugor népeknél, köztük a legkisebb lélekszámúaknál is megszületett a saját demokratikus értelmiség, a felvilágosító mozgalom fejlődni kezdett. Művelőinek erőfeszítései nem csak az elemi írástudás terjesztésére terjedtek ki, hanem a nemzeti önértékelés és öntudat felébresztésére is. Ebben nagy helyet foglalt el a saját népük történetére vonatkozó anyag gyűjtése és publikálása. A népi emlékezetből előhozták és társadalmi értékévé tették a történeti mítoszokat, mondákat, énekeket, legendákat, különösen a hódítók ellen a szülőföld szabadságáért harcoló törzsi-nemzetségi hősekről

⁹ Смирнов, И. Н.: Черемисы. Историко-этнографические очерки. Казань 1889; Пермь. Казань 1889; Вотьяки. Казань 1890; Мордва. Казань 1895; Smirnov, I. N.: Les populations finnoises des bassins de la Volga et de la Kama. Études d'ethnographie historique. Paris. E. Lerouz 1898.

¹⁰ Харузин, Н. Н.: Русские лопари. Очерки прошлого и современного быта. Москва 1890.

szólókat. Emellett nagy figyelmet fordítottak a népük etnikai állapotára vonatkozó adatokra, népük szellemi és anyagi kultúrájának gyűjtésére és közzétételére.

A mari (cseremis) V. Vasziljev és P. Glezgyenyev, az udmurt (votják) G. Verescsagin és I. Mihejev, a komi (komi-zürjén) G. Sz. Litkin, a mordvin M. Jevszjev és a többi első tanító és egyházi ember az oroszországi liberális-demokratikus mozgalom fellendülésének hullámán a nemzeti mozgalom tevékeny résztvevőivé, a nemzeti ébredés propagátoraivá vált. A történelmi mitológia felé fordulásukat nem pusztán csak a múlt iránti érdeklődésük, hanem főleg a jövőre koncentrálásuk váltotta ki: ha egy népnek van a népi emlékezetben őrzött múltja, akkor történelmi jövője is lesz. Az etnikai történetük kérdéseit és történelmi mítoszait a nemzet megalapozására használták fel, igazolásul, hogy van helyük a történelemben, a közös civilizációban. Jól tudták, hogy csak akkor jutnak lélegzethez, találhatják meg történelmi helyüket a népek között, ha megszabadulnak nemzeti-történelmi értéktelenségük komplexusától, amelyet a russzifikátoroknak köszönhettek. Nincs nemzeti ébredés saját népünk történelmi jelentőségének tudatosítása nélkül.

Sok forradalom előtti sovíniszta történész és etnográfus próbálta az egyes tények és megfigyelések tendenciózus felhasználásával bizonyítani a finnugorok történelem nélküliségét. Ez az, ami miatt a felvilágosítók az írásbeliség nélküli népek történelmi emlékezetéhez fordultak, hogy megmutathassák, ezen népek múltja is méltó az érdeklődésre. Csak a saját történelem megismerésével, a nemzeti büszkeségre okot adó tények, nevek, korok, etnikai-történelmi események felelevenítésével lehet bármely népet új történelmi aktivitásra ébreszteni.

Az ismert mari felvilágosító, V. M. Vasziljev jegyezte meg, hogy az ő Mari Kalendáriumainak (az első anyanyelvű periodikaként 1907 és 1914 között megjelentetett kiadványainak) köszönhetően „érezte magát a mari nép először embernek, emberi értékek hordozójának, egykorvolt nagyságnak, aki nyomot hagyott a történelemben”.¹¹

A századfordulón ilyen háttérrel sok minden történt a finnugor rokonság propagálása terén. A finn, az észt és a magyar tudósok gyakran utaztak keleti rokonaikhoz. Különösen nagy szerepet játszott ebben a Helsinkiben 1883-ban létrehozott Finnugor Társaság, amely fontos tudományos központtá vált. Sokan a helybeli értelmiségiek közül a finn tudósok hatására elmélyültebben és nagyobb érdeklődéssel kezdték kutatni saját népük történetét, néprajzát, kultúráját. Közismert, hogy még A. Sjögren hatására foglalkozott gyűjtőmunkával az első komi tudósok egyike, G. Sz. Litkin, akinek aztán sokat köszönhetett a tudomány. Jellemző az első mari történész, F. Jegorov vallomása: megismerkedése a finn Uno Holmberggel, segédkezése a finn kutatónak a marik (cseremiszek) hitvilágára vonatkozó gyűjtőútján – ez volt az, ami őt a tudományos pályán elindította.

Az októberi forradalom után erőteljesen folyt a népek történetének marxista átértelmezése, de emellett bizonyos ideig még működtek a régi iskolák és irányzatok is. Még a forradalom előtt gyűjtött anyag alapján néhány kutató ebben az időszakban írta meg és adta ki néhány nép történetét. Például Ny. V. Nyikolszkij kazanyi professzor közreadta a mari nép és néhány más Közép-Volga vidéki és elő-uráli nép történetéről és néprajzáról szóló munkáit.¹²

A kiutasítás (külföldre száműzés) és a represszió a 20-as évek közepén csak a fővárosi „burzsoá” történészek nem nagy csoportjának lett osztályrésze. A perifériákra, éspedig a

¹¹ Васильев, В. М.: Материалы по поэтике на марийском языке. Казань 1930. с. 97.

¹² Никольский, Н. В.: История мари (черемис). Казань 1920.

finnugor autonóm területekre még nem ért el. A felső körökben a hatalomért folyó harc nem érintette a történettudományt, még kevésbé a végeken. Az uralkodó körök és ideológusaik még csak számíttatták, hogyan lehet átalakítani, átnevelni saját képükre és hasonlatosságukra a régi értelmiséget.

A 20-as évek szovjet történettudománya, az ún. Pokrovszkij-iskola az orosz birodalom kialakulásának kérdésében, beleértve a nem orosz népek helyzetét is, igen határozott álláspontot képviselt: a nem orosz népeket Moszkva erőszakkal hódította meg. Például maga M. Ny. Pokrovszkij írta le, hogy „Nagyoroszország a *inorogyec*ek csontjaira épült”.¹³ A történeti irodalomban helyesen tükröződött a nem orosz népeknek, köztük a Volga-menti, Elő-Urálbeli finnugoroknak a 16. század második felében a cári csapatok által kegyetlenül elfojtott ellenállása, nemzeti szabadságharca. A sajtó forradalom előtti demokratikus hagyományait követve a cári Oroszország képletesen továbbra is „a népek börtöne” névre hallgatott.

Igaz, már a 20-as, 30-as évek fordulóján kezdett megmutatkozni az egyoldalúság, a politikai tendenciózusság. Hogy megalapozottnak tűnjék a nem orosz nemzeti értékek megsértésének politikája a forradalom előtti Oroszországban, a történészek, akik egyre kevésbé voltak tudósok, hanem egyre inkább a KP ideológiai-propaganda apparátusának képviselői, az ország és a nép egész forradalom előtti történetének csak a sötét oldalát kezdték látni és mutatni. Már kezdett hagyománnyá válni azoknak a pozitív változásoknak a figyelmen kívül hagyása, elhallgatása, amelyek a nem orosz népek helyzetében bizonyos korszakokban, főleg a 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. század elején megmutatkoztak. Ez vonatkozott példának okáért az ún. Ilminkszkij-módszerre, amely a Volga-menti, uráli, szibériai *inorogyec*-gyermek anyanyelvű oktatására vonatkozott. Kizárólag negatív értékelést kezdett kapni: reakciós, misszionáriusi, oroszosító. Természetesen, alapjában véve oroszosító, térítő céljai voltak, de objektíve, a céltól eltekintve, az anyanyelvnek a beengedése az iskolába felettébb pozitív szerepet játszott az írástudás elemeinek elterjesztésében, a finnugor nemzeti(ségi) értelmiség kezdő csapatának, az első tanítóknak a kiképzésében.

Különben annak tagadása, hogy a forradalom előtti történelemben bármi pozitívum is fellelhető lenne, inkább a fiatal kádereket jellemezte, ők marxista zászlók alatt indultak a tudósi pályára. Párhuzamosan még folytatta a fejlődést a régi értelmiség. A 20-as években maguk a finnugor értelmiségiek, éspedig pontosan azok, akiket az Ilminkszkij-iskola „produktumainak” lehet nevezni, akik még a forradalom előtt kapcsolódtak be népük felvilágosításába, most „belső emigránsokká” váltak, sokat foglalkoztak a nemzeti kultúra, a népköltészet, a nyelv, a történelem kutatásával és propagálásával. Egészében egyetértve a forradalmi Oroszországnak „a népek börtöne” minősítésével, magáról az Ilminkszkij-módszerről, az anyanyelvi irodalmaknak a forradalom előtt tett első lépéseiről elismeréssel írtak. A ő erőfeszítéseiknek köszönhetően jelentősen előrehaladt a finnugor népek etnikai történetének tanulmányozása. Ennek során említésre méltó lépésnek bizonyult, hogy sok vonatkozásban kimozdultak az orosz-szemponthuságból – a nemzeti történészek saját népük történetét nem olyannak kezdték írni, amilyenek az Moszkvából, orosz szemmel látszódtak, hanem a saját népük szemszögéből.¹⁴ Oroszország finnugor régióiban sikerrel kezdtek működni a saját

¹³ Покровский, М. Н.: Возникновение Московского государства и „великорусская народность”. Историк-марксист 1930, № 18–19. с. 28.

¹⁴ Егоров, Ф. Е.: Материалы по истории народа мари. Козмодемьянск 1929.

népük történetét, nyelvét, néprajzát, kultúráját kutató tudományos társaságok, sőt, kísérlet történt ezen társaságok szövetkezésére is. Eredményesen dolgozott az 1925-ben alapított LOIKFUN (Ленинградское общество исследователей культуры финно-угорских народов, 'a finnugor népek kultúráját kutatók leningrádi társasága'), amely 1928-ban tartalmaz cikkgyűjteményt adott ki.¹⁵ 1929-ben az I. Moszkvai Állami Egyetemen a Marxista Történész Társaság kebelében megszervezték a „marxista néprajzi kör” finnugor szekcióját.¹⁶

A 20-as, 30-as évek fordulóján, megerősödve a hatalomban, Sztálin és köre a tudományra, többek között a történettudományra is rátette a kezét. Ennek előfeltételeként számításba veendő, hogy ekkor már megvoltak a marxizmus-leninizmus, a proletár internacionalizmus szellemiségében nevelődött saját káderei. A szovjet tudománynak a politika és az ideológia alá rendelése közepette a nem orosz népek történetének és akkori állapotának kutatása nagy lépést tett – hátrafelé. Az akkoriban zajló folyamatokat nem szabad csak tudományon belüli változásként vizsgálni, hiszen elsősorban külső nyomás váltotta ki. Éppen akkoriban, a XVI. pártkongresszuson éleződött ki a vita a nemzeti kérdésben a „nagyhatalmi sovinizmus”, illetve a „helyi nacionalizmus” felé elhajlókkal.¹⁷ A tudományt irányító, felügyelő pártideológusok megállapították (már akkor), hogy vannak ilyen jelenségek a tudományban, és feladatul adták az elutasításukat.

Sajnos, meg kell állapítani, hogy ez a leszámolás a finnugorokkal korábban kezdődött meg, mint más népekkel. A központi sajtóban pogrom-jellegű cikksorozat jelent meg.¹⁸ A LOIKFUN 1928-as cikkgyűjteményén ott van, hogy „I. szám”, de ez az első egyben az utolsó is lett, 1931-ben a társaság beszüntette tevékenységét.

A Marxista Történész Társaság tanácsának kommunista frakciója kiadta a „Téziseit”, amelyekben többek között feladatul tűzték ki a marxista történettudomány harcát a burzsoá történettudomány ellen, megerősítették, hogy a történettudománynak a szocializmus építésében megoldandó feladatai vannak, és megfogalmazták azt is, hogy „a Szovjetunió népeinek történetét ezen népek saját történettudományos erőivel kell létrehozni”, vagyis ezáltal harcot kell hirdetni mind a nagyorosz sovinizmus, mind pedig a helyi nacionalizmus ellen.¹⁹

Ez az idézet félrevezethet néhány olvasót, mivel azt a látszatot kelti, hogy a nemzeti tudományos káderekről való gondoskodás volt a cél. Az igazság az, hogy már Lenin egyfajta sajátos „munkamegosztást” vezetett be, amelyet Sztálin is gyakran alkalmazott: ennek vagy annak a népnek a nacionalizmusával harcolni elsősorban a kérdéses nép kommunistáinak (és

¹⁵ Сборник Ленинградского общества исследователей культуры финно-угорских народов. Вып. I. Ленинград 1929.

¹⁶ Советская Этнография 1990, № 6, с. 82.

¹⁷ Сталин, Й. В.: Соч. т. 12. Москва 1949, с. 371.

¹⁸ Худяков, М.: Финская экспансия в археологической науке. Сообщения Государственной Академии истории материальной культуры. 1931. № 11–12.; Ленинградское общество изучения культур финно-угорских народов. Советская Этнография 1931. № 1–2.; Пальвадре, М. Ю.: Буржуазная финская этнография и политика финляндского фашизма. Там же; Он же: Новое учение о языке и финно-угроведение. Из истории докапиталистических формаций. Москва–Ленинград 1933.

¹⁹ Тезисы фракции совета Общества историков-марксистов „О задачах марксистской исторической науки в реконструктивный период”. Историк-марксист 1931, т. 21, с. 10.

más „haladóknak”) a feladata. Tehát saját fiatal, kezdő történészeitől kapta a megsemmisítő kritikát a Mari Autonóm Terület történésze, F. Je. Jegorov, a néprajzos T. Je. Jevszejjev vagy V. M. Vasziljev, a saját népe szellemi kultúráját kutató polihisztor. Könyveiket elko-bozták, őket magukat letartóztatták. Fabrikáltak egy ügyet, a „föderalisták ügyét” [ор. Дело федералистов], amelyben a megnevezett kutatók, tudósok és még néhány „burzsoá” szak-ember, a nemzeti értelmiség legjobb képviselői (köztük a kiváló szervező népművelő L. Ja. Mengyijarov, aki a kényszer hatására a börtönben valóságos tudományos traktátumot írt a mari nép társadalmi, szellemi mozgalmainak történetéről és a finnugor kapcsolatokról), aki-ket azért ítélték el, mert úgymond a Szovjetunióból kiszakítva Finnországhoz akarták csatol-ni a finnugor területeket vagy legalábbis Finnugor Föderációt akartak volna létrehozni finn protektorátussal.²⁰ 1932-ben kipattant a SZOFIN-ügy [ор. Союз освобождения финских народностей] a finn (értsd: finnugor) népek felszabadításának szövetsége], amelyben vád-lottként főleg az udmurt értelmiség szerepelt, élén a kiváló költő és történész-néprajzos Kuzebaj Gerddel (eredeti nevén P. I. Csajnyikovval).²¹ Még a Kominterh kongresszusának pódiumáról is a „finn fasisztákat” ítélték el, akik úgymond létre akarták hozni a Skandinávi-ától Nyugat-Szibériáig terjedő Nagy-Finnországot. A sajtókampány a „finn expanzióról”, a „fasiszta Finnországról”, a „finn spionok pereiről” – mindez sajátos tüzéségi előkészítése, aláfestése volt a Finnország ellen tervezett hódító háborúnak, és a közvélemény pszichológi-ai előkészítést szolgálta.

Ilyeténképpen már a 30-as évek elején kibontakozott a represszió a finnugor autonóm te-rületeken az ellen a nemzeti értelmiség ellen, amely a saját népe újjászüléséért dolgozott, szoros kapcsolatokat akart kiépíteni a rokon népekkel. A kérdéses *népek* történetének kutatá-sa ettől az időtől kezdve általában mint „nacionalista” tevékenység – tilos volt, csak mosta-nában kezdték el írni a kérdéses *területek* történetét. Továbbá, komoly veszteséget szenvedett a rokon népek szellemi egységének megerősítése és fejlesztése, az összehasonlító, komplex vizsgálatuk, tilos lett a keleti finnugor népek és a finnek, észtek, magyarok rokonságának említése – mindez a pánfinnizmus megnyilvánulása lett. 1934-ben a Mari területi pártkonfe-rencián például „a finnugor közösség propagálását” mint a „burzsoá nacionalizmus” meg-nyilvánulását a történelemoktatásban nagy felháborodással említették: „Mert miként adják elő a pedagógiai főiskolán a mari történelmet, a mari nyelvtörténetet? Összefűzik a mari nyelv kérdését másokéval, beszélnek a marik finn, magyar stb. kapcsolatairól. Miféle szószt tálnak véleményként ezekről a kérdésekről? Mi nem engedhetjük meg, hogy egy felsőok-tatási intézmény tanszéke burzsoá nézetek propagátorává váljék, vagy olyan emberekévé, akik az ellenforradalmár értelmiség vonalát képviselik. Ezért keményen felelnie kell valaki-nek!”²²

A történettudományban a nagyhatalmi orosz sovinizmus teljes mértékben azután éledt újjá, hogy megjelentek J. V. Sztálin, Sz. M. Kirov és A. A. Zsdanov *Megjegyzései* egy 1934-

²⁰ Архив Министерства безопасности Республики Марий Эл. Арх. дело № 1761. См. об этом Сануков, К. Н.: Тимофей Евсеев. Трагические страницы библиографии. Марийский археографический вестник 1995. № 5. с. 77–98.

²¹ Куликов, К. И.: Национально-государственное строительство восточно-финских народов, 1917–1937. Ижевск 1993.

²² Центральный государственный архив Республики Марий Эл. Ф. 1?, оп. 1. д. 699. л. 260.

ben megírt, 1936 elején kiadott történelem tankönyvről, valamint „A Szovjetunió története a 3–4. osztálynak c. tankönyvpályázaton a legjobb tankönyv címet odaitéllő kormánybizottság zsűrijének állásfoglalása”.²³ És éppen a Megjegyzések írása évében, a XVI. pártkongresszuson Sztálin a nemzetiségi politikában tapasztalt elhajlások elleni harcban sajátos formában irányt változtatott: „Melyik elhajlás jelenti a fő veszélyt? A fő veszély az az elhajlás, amelyik ellen felhagytunk a harccal, és amelyiket ily módon hagytunk odáig fejlődni, hogy veszélyezteti az államot”. És ebből az egész összefüggésből az következett, hogy amivel felhagytak, tehát most újra kell kezdeni, az a helyi nacionalizmus elleni harc volt. Egyébként Sztálin példával is szolgált: Ukrajnában, ahol éppen csak „szétverték” Szkripnyik „nacionalista csoportját”, az ukrán nacionalizmus vált a fő veszéllyé. Továbbá: „Sokan azt hiszik, hogy Szkripnyik bűnbeesése az egyetlen eset, a kivétel, amelyik erősíti a szabályt. Ez nem igaz. Szkripnyiknek és csoportjának a bűnbeesése Ukrajnában nem kivétel. Ugyanilyen ficamok figyelhetők meg más elvtársaknál más nemzeti[ségi] köztársaságokban is”.²⁴

Az utalás egyértelmű volt: a kongresszusi munka összegzése során a köztársaságokban és az autonóm területeken mindenütt úgy határoztak, hogy most a fő veszély náluk is a helyi nacionalizmus, és pedig történeti megvilágításban. Maga a „nagyhatalmi sovinizmus” eltűnt a politikai és a tudományos-történeti lexikonból, ennek megfelelően az enyészete lett a Lenintől hagyományozott harc ezzel a jelenséggel, az internacionalizmus jelszava kiüresedett. Míként a mai tudománytörténet szemléletesen konstatálja, „a világforradalom Istenét az orosz történelem Istenére cserélték”.²⁵

A 30-as évek közepén-végén a represszió teljes mértékben likvidálta a finnugor népek értelmiségének első nemzedékét, köztük a történészeket, régészeket és más szakembereket, elítélve őket „a burzsoá nacionalizmus” és a „pánfinnizmus” vádjával, éppen azért, mert saját népük történetét és nemzeti kultúráját kutatták, hangsúlyozták a történetiséget, az önállóságot, a hősiességet, az ellenállást a hódító és oroszosító politikával szemben, azért, mert számon tartották a finnugor rokonságot, szükségesnek tartották az egységet és a rokon népek sokkal szorosabb kulturális kapcsolatait. Helyükbe lépett erre az időre a szovjet főiskolák és egyetemek, elsősorban a Kelet Népeinek Kommunista Egyeteme, a Kommunista Akadémia és a Vörös Professzori Intézet által kitermelt új „intelligencia”, köztük történészek, néprajzosok, akik abszolút lojálisak a Rendszerhez, és rendelkeznek a nélkülözhetetlen marxista-leninista előképzettséggel és kolonizátori tudattal.

A finnugor népek (pontosabban a területük) történelmét a pontosan meghatározott „osztályharcos” kommunista pártszempontok szerint kezdték írni. Ugyanakkor teljesen természetes módon az oroszközpontú módszerek új korszakukba léptek és fejlődtek. Most, a 30-as évek közepétől nagy bünténynek számított a saját nép történetét a saját nép képviselőjeként szemlélni. Ez különösképpen a történeti múlt központi témájának, vagyis a finnugor népek és területek Oroszországba kerülésének megvilágítása során nyilvánult meg. Most, eltérően a 20-as, 30-as évektől, ezeket az eseményeket már nem lehetett úgy nézni és értékelni, mint a leigázott földek meghódított népeire súlyos következményekkel járó hadakozást, vagyis mint

²³ К изучению истории. Москва 1937.

²⁴ Сталин, Й. В.: Соч. т. 13. Москва 1951. с. 361–362.

²⁵ Неретина, С. С.: Смена исторических парадигм в СССР (1920–1930 гг.). Наука и власть. Москва 1990. с. 49.

az ún. „abszolút rosszat”. Sztálin mindezt viszonylagosan kezdte számítani, „a kisebbik/legkisebbik rosszként”. Ha mondjuk, ezeket a népeket nem kebelezte volna be Oroszország, akkor mások hódították volna meg, sokkal „reakciósabb” államok, például a német és a svéd kereszteslovagok, Törökország stb. És általában, úgy tűnt, mintha Oroszország nem folytatótt volna hódító háborúkat, csak honvédő háborúkat, amelyek során a területe egyszerűen csak „kiszélesedett”.

A „Pokrovszkij-iskola” történészei észvesztve kezdték a történeti tényeket ehhez az új sztálini koncepcióhoz hozzáidomítani, elmélyíteni abban az értelemben, hogy általában nem is volt semmiféle „rossz” (legfeljebb csak „kisebb” vagy „legkisebb”), volt viszont „jó”, vagyis pozitív, progresszív jelenség minden vonatkozásban. Az orosz állam területi alakulása, a növekedése azokra a méretekre, amelyeket a 20. századra elért, nem volt más, mint a természetes határok egyszerű kiszélesedése. Ha a Kaukázus és Közép-Ázsia „megszerzéséről” így kezdtek beszélni és írni, akkor a finnugor területekről még inkább.²⁶

Egyébként is ez a téma, vagyis az egyes konkrét népek forradalom előtti történelme – a parasztháborúkban, az 1905–1907-es forradalomban és más osztályharcos eseményekben való részvételtől eltekintve – kiment a divatból. A párt követelménye az volt, hogy a társadalomtudományokat, a humán tudományokat az élethez, a szocialista építéshez, a mához kell közelíteni, a fő figyelmet általánosságban a forradalomra, a bolsevik párt és a helyi pártszervezetek tevékenységére, a szocializmus építésére kell fordítani. A történeti események értelmezését, értékrendjét a zsínórmértékül szolgáló ún. rövid párttörténet, a „*Kratkij kursz*” [История ВКП/б/ – Краткий курс] szabta meg. A helyi, a nemzeti(ségi) régiókban lezajlott minden esemény a történészek tolla alatt elvesztette minden helyi és nemzeti(ségi) jellegét, össz-szövetségi séma szerint kezdték leírni.

A történeti-néprajzi leírásokban eluralkodott a csupasz empirizmus, éspedig az egyes népekre jellemző bármiféle történeti fejlődési sajátosság, etnikai folyamat elmélyült elemzése nélkül. Nem kétséges, az olyan munkák is használhatóak voltak valamennyire, amelyeknek célja a terepmunkán összegyűjtött expedíciós anyag elnemzetietlenítése volt, viszont nyilvánvalóan elégtelenek és alkalmatlanok voltak arra, hogy a finnugor népek etnikai történetéről szóló általánosító, összefoglaló munkák lehetséges forrásai legyenek.

A 20-as években a pártértelmiség, vagyis a forradalom aktív résztvevői és a finnugor autonóm államalakulatok megteremtői még a forradalom témájáról, a szovjet hatalom megszilárdításáról, a szocialista építésről írtak cikkeket és broszúrákat. Minden köztársaságban és autonóm területen a forradalom 5., 10., 15. évfordulójára jubileumi cikkgyűjteményeket adtak ki, amelyekben a forradalom előtti történelmük csak néhány lapnyi terjedelmet foglalt el, nyilvánvaló ellentételezéseként annak, ami aztán kifejezést nyert a következő részben. Azokat a történeti eseményeket és tényeket, amelyek nem illettek bele a korábban megalkotott sémákba, elhallgatták. És figyelembe kell venni, hogy éppen ezeket a könyveket szánták a tömegeknek olvasmányul, ezek formálták a tömegek történeti tudatát, a társadalom lelkületét.

A 30-as évek közepéig az ilyen kiadványokban és más, a forradalmi mozgalomnak, a szovjethatalom megszilárdításának és az autonómiáknak szentelt könyvekben *élő* emberekről

²⁶ Верховень, Б. Г.: Расширение Русского государства. Москва 1938; Уо: Россия и царствование Ивана Грозного. Москва 1939; Бахрушин, С. В.: Расширение Русского государства при Иване Грозном. Пропагандист 1939. № 1.

volt szó. 1937 után ezek a fő történeti témák a köztársaságokban gyakorlatilag név nélkülieké kezdtek válni, mivel a leírt események aktív résztvevői, akik közül sokan még nemrég maguk voltak az ilyen témájú művek szerzői, mint a „nép ellenségei”, „burzsoá nacionalisták” és „finn spionok” a represszió áldozatai lettek. A legértelmetlenebb ebben az volt, hogy gyakorlatilag sehol sem nevezték meg őket, és az sem derült ki, hogy miben nyilvánult meg ez a „burzsoá nacionalizmus”. Ez tulajdonképpen egyfajta kódolt jel volt, a címzettre a gyűlölet nyilai irányultak. Az új történettudományban a nemzeti(ségi) régiók egész társadalom-politikai és kulturális-ideológiai történelme a 19. század végétől kezdve (ahonnan különben az ún. rövid párttörténet is indul) nem volt más, mint a népi tömegek élén álló bolsevikok harca a „burzsoá nacionalisták” ellen.

A finnugor népek 20. század eleji nemzeti-felszabadító fellendülésének története, az 1917-es forradalom demokratikus szakasza és a nemzeti demokrata értelmiség tevékenysége a legádázabb hamisítás tárgyává vált – óhatatlanul a bolsevik szervezetek tevékenysége kidomborításának kíséretében. Ennek során viszont elhallgatták, hogy ezek a szervezetek a finnugor régiókban szinte kizárólag oroszokból álltak. Csak a déli finn kikötővárosokban, valamint Tallinnban és magában Petrográd városában voltak többé-kevésbé jelentős finn és észti bolsevik csoportok. És még valami oknál fogva a magyar hadifoglyok körében volt jelentős a bolsevik hatás. A mari, az udmurt, a komi, a karél, a mordvin bolsevikok száma szó szerint néhány fő volt. A kislélekszámú népek (a hantik, a manysik, a vepszék és mások) köréből, magától értetődően a bolsevikok soraiban egy embert sem találunk.

De hát nem is kellett volna mindezt titkolni, hiszen a nem orosz népek mind egyhangúan a bolsevikokat támogatták, a szovjet hatalomért harcoltak. A nemzeti(ségi) parasztság anti-bolsevik lázadásait pedig, amelyekre a szegényparaszti bizottságok működése és a padláslesöpések, a kollektivizálás idején sor került, különösképpen meghamisították és elhallgatták.

A Szovjetunióban a népek történetének és kapcsolatainak megvilágításában a háború utáni években a „kozmpolitizmus” elleni harc, a „nagy orosz nép” koncepció és az álpatriotizmus meglovagolásával az oroszközpontúságot illetően eljutottak a józan ész határáig. A történeti távlatokban az ország nem orosz népei lényegében a történelmi folyamatok nem teljes értékű alanyaiként mutatkoztak meg, mintha csak az orosz néppel, Oroszországgal kapcsolatban léteztek volna, amely mindig messianisztikus missziót töltött be, maga körül mindig kizárólag a jót, a progresszívet terjesztve. Meglehet, hogy mint kivételt lehet nézni a „rajongók” egyes jelentős munkáit, amilyenek még az általános zavarodottság idején is megjelentek, mint például D. V. Bubrihnak „A karél nép eredete” c. munkája (Petrozavodszk 1947). Általában véve ekkoriban a nyelvészek – kiegészítéseként a régészek, a néprajzkutatók, a történetiforrás-kutatók által prezentált bizonyítékoknak – nagy figyelmet fordítottak a finnugorok őstörténetére és korai történetére.

A történettudományban a sovinizmus dühöngése a Samil féle mozgalom „vitája” kapcsán robbant ki. A Pokrovskij-iskola a maga idejében gondosan kerülte az „Oroszország” és az „orosz cárizmus” fogalmak keverését, és nem gondolta, hogy a hódító, gyarmatosító orosz cárizmus elleni harc Oroszország mint olyan és az orosz nép mint olyan ellen irányult. Most az előjelek teljesen felcserélődtek: az Oroszországot kiszélesítő és a további felemelkedését elősegítő cári hódítások elleni harc Oroszország, az orosz nép ellen folyt. Ilymódon a kaukázusi népeknek az oroszországi hódítók ellen folytatott nemzeti-felszabadító háborúja, amelyet ráadásul az angolok és a törökök kezdeményeztek, reakciós minősítést kapott, viszont az

orosz cárizmus kaukázusi háborúja a kaukázusi népek ellen kezdett igazságosnak minősülni. A Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja, Ny. M. Druzsinyin – A. Nyekrics szerint – ekkor jelentette ki: „ha az előadó szempontját elfogadjuk, akkor bármely nemzeti-felszabadító mozgalmat a cári Oroszországban reakciónak kell minősítenünk, márpedig ez teljességgel megengedhetetlen”.²⁷

Pedig éppen ez történt. A szovjet tudományra ilyesmit erőszakoltak rá. Láncreakcióként indult meg a kampány a történettudományban megnyilvánuló „burzsoá nacionalizmus” ellen. Az Udmurt és a Mari ASzSZK-ban a helyi birtokosok Törökországból inspirált reakciós mozgalmainak nevezték a 16. század második felének nemzeti-felszabadító felkeléseit, amelyek a kazanyi tatár kánság Rettegett Iván által katonai erővel történt megdöntését és hódítását követték.²⁸

A nemzeti-felszabadító mozgalmak kérdése lényegében egy jóval általánosabb problémának, éspedig „a finnugor népek bekerülése az orosz államba” kérdéskörnek a függvényeként került előtérbe. Most került sor arra, hogy végiggondolják ezen események „jó” vagy „rossz” minősítésének logikai dilemmáját. 1951-ben cikksorozat jelent meg a folyóiratokban és az újságokban, ezek kivétel nélkül mind progresszív jelentőséget tulajdonítottak Közép-Ázsia, Kazahsztán és a Kaukázus Oroszországhoz csatolásának. Eközben „a kisebbik rossz” sztálini meghatározása még érvényben volt. Erre akarta emlékeztetni a felettebb serény patriótákat-internacionalistákat M. V. Nyecsina.

Levele „Az ún. kisebbik rossz kérdéséhez” címmel a *Voproszi Isztorii* c. folyóiratban jelent meg²⁹, és meglehetősen élénk vitát váltott ki. A vita során véglegesen megerősödött az „igazság”, hogy az Oroszországhoz csatolás minden nép számára jó volt, az abszolút jó. K. Ja. Najaksin kujbisevi történész cikke a *Voproszi Isztóriában* a Volga menti finnugorok csatlakozásáról mintává vált ebben a vonatkozásban, amelyre oda kellett figyelni.³⁰ A történészek ezeket az eseményeket mint az abszolút jót kezdték bemutatni, és igyekeztek minden esetben azt bizonyítani, hogy a keleti finnugor népek önként csatlakoztak Oroszországhoz, az eseményre kizárólag mint progresszív jelenségre fordítottak figyelmet. A nyugati, balti finn népeknél még a háborús időktől kezdve a történeti kutatások fő témája a németek és a svédek keleti agressziója ellen az oroszokkal közösen vívott harc volt. Ugyanekkor az oroszok behatolása az északi és az északnyugati finnugor földekre csak a „békés kolonizálás” általános értékelést kapta.

1952-ben a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a Tudományos Tanács ülésén a jakut történésznek, G. I. Basarinnak a jakut felvilágosítókról írt könyve nagy vihart kavart. Ez után a mari, az udmurt, a mordvin és más felvilágosítók (mint pl. P. P. Glezgyenyev, I. Sz. Mihejev és a többiek) kivétel nélkül a reakciók sorába kerültek. Ezek után a köztársaságokban már senki sem merészt valami jót is írni a saját forradalom előtti felvilágosítóikról, az Ilminkij-módszer gyakorlati megvalósításáról.

²⁷ Некрич, А.: Отрешись от страха. Воспоминания историка. Лондон 1979. с. 43–44.

²⁸ Калистратов, Н. П.: Прошлое и настоящее города Йошкар-Ола. Ученые записки Мар. гос. пединститута. Вып. Йошкар-Ола 1948.

²⁹ Нечкина, М. В.: К вопросу о формуле „наименьшее зло”. Вопросы Истории 1979. № 4.

³⁰ Наякшин, К. Я.: О прогрессивном значении присоединения народов Поволжья к России. Вопросы Истории. 1951.

A Hruscsov-féle „enyhülés” egészében nagy hatással volt a szovjet történettudományra, a gyakorlatban azonban vajmi kevés változást hozott a finnugor népek etnikai történetének megírásában. Erről tanúskodnak az autonóm köztársaságokban az 50-es évek végén, a 60-as évek elején kiadott „Történeti tanulmányok” (Очерки по истории...) című típuskötetek. A lényeg, amivel ezek és az ebben a korszakban megjelent monográfiák és cikkgyűjtemények különböznek a megelőző korszak kiadványaitól, abban van, hogy a forradalom idejének, az autonómiák kialakításának és a szovjet hatalom első korszakának leírása megtelt szereplőkkel: a rehabilitált konkrét személyek néven nevezve szerepelnek bennük. De jellemző, hogy ők is csak válogatva. A nemzeti személyiségek két csoportot alkottak: a forradalmi-demokrata nacionalistákét és a burzsoá nacionalistákét, s mintha a köztük folyt harc lett volna történelmi korszakuk lényege. Következésképpen a felvilágosítók döntő többsége – a finnugor népek nemzeti értelmiségének első nemzedéke – nem került bele a történelem „pozitív hősei” kategóriába. A 20-as évek történeti és történeti-néprajzi munkái nem kerültek vissza a tudományos köztudatba, rajtuk maradt a burzsoá nacionalista címke. Helytállónak továbbra is csak azokat munkákat tartották, amelyek a marxista-leninista kutatónemzedéktől származtak. Ennek megfelelően megmaradt az etnikai történeti események és a fő korszakok korábbi értelmezése. Az elvi fogyatékoság az volt, miként e korszak historiográfiai irodalmában megjegyezték, hogy „a Komi, a Karél, a Mordvin, a Csuvas és a Mari ASzSZK történetéről szóló munkákban a nemzeti, a történeti és a társadalmi-gazdasági feltételeket nem elemezték”.³¹

Népek egész sora korai etnikai történetének kutatásában lényeges előrelépés történt. Nagy, korszakalkotó jelentőségű eseménnyé vált az észti nép etnikai történetének megjelenése.³² Ebben sok olyan probléma került terítékre, amely nem csak az észteket, hanem más balti finn népeket is érintett. Eredményesek voltak a mordvin és a mari nép eredetéről tartott tudományos ülésszakok.³³ Ezekhez nagyon jelentős anyagot szolgáltatott a finnugor régiókban folytatott széleskörű régészeti feltárások és a földrajzinév-kutatások. Éppen ebben a vonatkozásban lehet jó példákat látni a komplex kutatási összegezésekre. Az etnikai történetben egyéni kutatói teljesítményként nagy monográfiák születtek.³⁴ Országos méretben a kevesek közé tartozott a mordvin nép komplex leírása.³⁵

Még a 30-as években, amikor a Szovjetunióban a finnugor rokonság propagálása tilos volt, a független finnugor országokban – Finnországban, Magyarországon, Észtországban – évente megünnepelték „a rokon népek napját”, különféle tudományos konferenciákat tartot-

³¹ Погудин, В. И.: Социалистическое преобразование сельского хозяйства в национальных республиках в советской историографии. Вопросы Истории 1971. № 10. с. 25.

³² Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллинн 1956.

³³ Этногенез мордовского народа. Саранск 1965; Происхождение марийского народа. Йошкар-Ола 1967.

³⁴ Белицер, В. Н.: Очерки этнографии народов коми. М. 1958; Пименов, В. В.: Вепсы. Очерк этнической истории и генезиса культуры. Л. 1965; Лашук, Л. П.: Формирование народности коми. Москва 1972; Мокшин, Н. Ф.: Этническая история мордвы. Саранск 1977; Козлова, К. И.: Очерки этнической истории марийского народа. Москва 1978 и др.

³⁵ Вопросы этнической истории мордовского народа. Труды Института этнографии АН СССР, т. 63. Москва 1960.

tak, a finnugorok kulturális problémáiról nemzetközi találkozókát rendeztek, könyveket, folyóiratokat adtak ki, gyűjtéseket publikáltak (főleg filológiai jellegűeket). De minderről a Szovjetunióban említést sem tettek. Azután pedig, hogy Észtországot a Szovjetunió annektálta, illetve azután, hogy Magyarország szovjet szatellitállammá vált, az ilyen kulturális-tudományos jellegű rendezvények számát a minimumra csökkentették.

A tudományos igazság mégis utat tört. A fent említett körülmények közepette és a második világháborút követően Finnországgal a jószomszédi viszony kialakítása után már nem volt szükség arra, hogy a finnugor rokonság témája a tiltott témák közé tartozzék. De még meglehetősen hosszú idő kellett ahhoz, és főleg a hrucsovi „enyhülésre” volt szükség az ideológia terén, hogy a Szovjetunióban valóságos lépéseket tegyenek a finnugor kutatások újrakezdeményezése, a finnugor rokonság széleskörű propagálása terén. Leningrádban 1958-ban egy tanácskozáson úgy határoztak, hogy rendszeresen finnugor nyelvtudományi konferenciákat rendeznek.³⁶ 1960-ban Budapesten lezajlott az I. Nemzetközi Finnugor Kongresszus. Ettől kezdve öt évente, a három finnugor államban (Magyarországon, Finnországon, a Szovjetunióban) váltakozva sor került erre a nemzetközi tudományos eseményre: 1965-ben Helsinkiben, 1970-ben Tallinnban, 1975-ben ismét Budapesten, 1980-ban Turkuban, 1985-ben a komi-zürjén fővárosban, Sziktivkárban, 1990-ben Debrecenben, 1995-ben a finnországi Jyväskyläben. Emellett rendszeresen lezajlottak az össz-szövetségi finnugor konferenciák – az utolsóra, a tizenhetedikre 1987-ben került sor Izsevszkben, Udmurtia fővárosában. A kezdetben nyelvészeti, később már irodalmi, népköltészeti kérdéseket is taglaló nemzetközi kongresszusok és össz-szövetségi konferenciák jelentős mértékben tágtították a rokon népek történeti-kulturális látókörét, a 70-es években pedig a régészet és a néprajz problémái is bekerültek a témák közé.

1965-től kezdve Tallinnban kiadták a Szovjet finnugrisztika [Советское финно-угроведение] című tudományos folyóiratot, amelynek alapítója és főszerkesztője csaknem haláláig (1990 februárjáig) a kiváló észt tudós, Paul Ariste volt. Bár a folyóirat kezdetben csak nyelvészettel foglalkozott (mellesleg nemcsak a finnugor nyelvekkel, hanem az uráliakkal, tehát a szamojédokkal is), néhány számában finnugor folklór- és tárgyi néprajzi anyag is megjelent.

A 80-as években a finnugor kutatások mennyisége megnövekedett. Az említett történeti tanulmánykötetek átdolgozására építve kiadták az autonóm köztársaságok történelmeit, amelyek azonban az érintett köztársaságok őshonos népeinek etnikai történetét illetően semmi újat nem adtak. Inkább fordítva – a korábbi „Ocserkik”-hez [Очерки...] mérten, amelyek jellemző fogyatékoságaikkal egyetemben is az ún. enyhülés éveinek „gyermekei” voltak – ezekben az ún. pangás idején megjelent könyvekben bizonyos vonatkozásokban hátraléptek, a történelmi eseményeket továbbra is főleg az össz-szövetségi kaptafára gyártották, nemzeti-regionális sajátosságok nem mutatkoztak bennük. Ebben a korszakban néhány nép története szerzői munkaközösség monográfiájaként jelent meg.³⁷ A maga idején pusztán az, hogy egyes népekről a forrásmunkák egybegyűjtve rendelkezésre állnak, már önmagában jelentős tény volt, függetlenül a metodológiai sebezhetőségtől.

³⁶ Вязри, Э.: Пауль Аристэ (страницы биографии). Финно-угроведение 1995. № 2.

³⁷ Мордва. Историко-этнографические очерки. Саранск 1981; Карелы Карельской АССР. т. 63. Москва 1960.

Az V. Nemzetközi Finnugor Kongresszus alkalmából jelent meg Ju. V. Bromlej, V. V. Pimenov, Ny. V. Sligina áttekintése a Szovjetunió finnugor népeinek mai etnikai folyamatairól.³⁸ Ez aztán 1986-ban kibővítve, Z. P. Szokolova kiegészítésével is megjelent.³⁹ „A Volga-vidék és az Elő-Urál népei” (akik közé hagyományosan a mordvinokat, a marikat és az ud-murtokat, ill. a komi-zürjéneket és a komi-permjákokat sorolják) című könyv megjelenése akkoriban eseményszámba ment.⁴⁰

Az 1980-as évek végén, a 90-es évek elején Oroszország finnugor népei fontos korszakba léptek, a nemzeti ébredés korába. Kezdték formálódni a nemzeti demokratikus mozgalmak és szervezetek. Ezt, miként a század elején is, természetesen a saját nép története és kultúrája iránti érdeklődés megélénkülése jelezte. A rokon népek jövőjéért érzett aggodalom a kutatókat arra készítette, hogy alaposabban nézzenek a múltba, az etnoszok történetére a születésüktől a mai állapotukig. Új korszak kezdődött: a marxista-leninista dogmáktól, az osztályharcos szemlélettől, a hamisító oroszcentrikusságtól megszabadulva, új olvasatban, új megközelítésben kezdték írni a finnugor népek történetét.⁴¹

Az új korszak jellemzői az oroszországi finnugor népek történetéről, etnikai állapotáról rendezett fontos konferenciák. E tekintetben külön kell említeni az 1988-ban Petrozavodszkban rendezett vepsze konferenciát.⁴² 1988-ban Leningrádban felújították a régi hagyományt, a finnugor problémák kollektív megvitatását, újra rendeznek – éspedig a Szovjetunió Állami Néprajzi Múzeumában – finnugor tematikus előadássorozatot.⁴³

Az új körülmények közepette felfigyeltek a finnugrisztika bizonyos fokú nyelvészeti egyoldalúságára, jóllehet az utóbbi nemzetközi finnugor kongresszusokon és össz-szövetségi konferenciákon régészeti és néprajzi előadások is elhangzottak. A rokon népek történeti-kulturális jellemzésére nem fordítottak elegendő figyelmet. A nyelvészetben is főleg a nyelvi tények akadémiásan aprólékos elemzése volt az uralkodó, nem voltak élő, jövővel rendelkező organizmusok a finnugor nyelvek, amelyeket széleskörű etnolingvisztikai és élőnyelvi funkcionális elemzésnek kellett volna alávetni. Világossá vált, hogy a mai viszonyok közepette, amikor az oroszországi finnugorok etnikai újjászületésének függvényeként létük vagy

³⁸ Бромлей, Ю. В. – Пименов, В. В. – Шлыгина, Н. В.: Современные этнокультурные процессы у народов финно-угорской языковой семьи в СССР. Советское финно-угроведение 1985. № 2.

³⁹ Бромлей, Ю. В. – Пименов, В. В. – Соколова, З. П. – Шлыгина, Н. В.: Финно-угорские этносы СССР, современные этнокультурные процессы. Советское Этнография 1986. № 6.

⁴⁰ Народы Поволжья и Приуралья. Москва 1985.

⁴¹ Из истории национально-государственного строительства, национальных отношений и социально-экономического развития Коми АССР. Сыктывкар 1989; Карелы. Финны. Проблемы этнической истории. Москва 1992; Сануков, К. Н.: Марийцы: прошлое, настоящее и будущее. Йошкар-Ола 1992; Куликов, К. И.: Национально-государственное строительство восточно-финских народов в 1917–1937 гг. Ижевск 1993.; Шабаетов, Ю. П.: Коми-пермяки: проблемы выживания. Этнографическое Обозрение 1994. № 4; Сануков, К. Н.: Проблемы истории и возрождения финно-угорских народов России. Йошкар-Ола 1994; Libiesi. Riga 1994. stb.

⁴² Проблемы истории и культуры вепсской народности. Петрозаводск 1988.

⁴³ Рябинин, Е. А. – Фишман, О. М.: Первые финно-угорские чтения. Советская Этнография 1988. № 6. с. 159–162; Заднепровская, А. Ю. – Куропятник, М. С.: Вторые финно-угорские чтения в Ленинграде. Советская Этнография 1991. № 5. с. 120–124.

nemlétük került napirendre, és amikor a kulturális együttműködés fokozása a jövőjük garanciája, akkor a finnugrisztikának a saját funkcióit bővítve kell fejlődnie, hogy ne csak a rokonság nyelvi gyökereit taglalja, hanem találjon új, ezeket a népeket egymáshoz közelítő aspektusokat is.

A közelmúltban már voltak olyan nemzetközi rendezvények, amelyeken a finnugor népek etnogenezisét, etnikai történetét, nyelvét, életmódját, kultúráját kutató tudósok vettek részt. A tudományos konferenciák tematikája erről tanúskodik.

1991-ben Sziktivkárban lezajlott „Az oroszországi finnugor népek fejlődése: történetük és jelenük” című konferencia⁴⁴, Joskar-Olában pedig a rokon népek kultúrájáról és etnopedagógiájáról volt szó. A következő évben nemzetközi konferenciákra került sor: Szombathelyen „Az uráli népek útja a politikai, nyelvi, kulturális autonómiához”, Tartuban „Finnugor kisebbségek a változó világban” címmel rendeztek konferenciát⁴⁵, 1992. november 30-án pedig – az I. Finnugor Világkongresszus megnyitását megelőzően – Sziktivkárban tudományos kerekasztal vitatta meg a finnugor régiók etnopolitikai helyzetét. És végül, a legszélesebb történeti-kulturális megközelítéssel 1993-ban Finnországban, Oulu városában került sor az I. nemzetközi finnugor történészkongresszusra.

A peresztrojkát megelőző időben külföldi tudósoknak a finnugor területek gyakorlatilag zárt területnek számítottak (kivéve Karéliát a finneknek), de még ezen körülmények közepette is néhány kutató jelentős tudományos kutatást végzett az oroszországi finnugorok és szamojédok etnokulturális történetében. E tekintetben kiemelkedő Domokos Péter munkássága a kislétszámú uráli népek irodalmának kialakulásáról és fejlődéséről.⁴⁶ Amikor a körülmények megváltoztak, az eredményesebb tudományos együttműködés feltételeinek megteremtődésével lehetővé váltak a finn etnopszichológus, Seppo Lallukka kutatásai. A keleti finnugorokat (a mordvinokat, a marikat, az udmurtokat, a komikat, a komi-permjákokat) kutatta elmélyülten a történeti-szociológia szempontjai szerint, és eredményeit először jól megalapozott cikkekben, később önálló monográfiákban⁴⁷ tette közzé, amelyek kedvező visszhangot keltettek.⁴⁸ Az akkori szovjet kutatóktól eltérően, Seppo Lallukka leplezetlenül írt az intenzív asszimilációs folyamatokról, a nemzeti kultúra eróziójáról, a keleti finnugor anyanyelvek pozícióvesztéséről. Megfigyeléseiből azt a következtetést vonta le, hogy a leg-

⁴⁴ Развитие советских финно-угорских народов. История и современность. Тезисы докладов на Всесоюзной научной конференции. Сыктывкар 1991.

⁴⁵ Specimina Sibirica. Tomus VIII. Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie. Materialien eines Internationalen Symposiums 15–17. Oktober 1992 in Szombathely. Savariae 1993.

⁴⁶ Домокош, Петер: Формирование литератур малых уральских народов. Йошкар-Ола 1993. Magyarul: Bp. 1985.

⁴⁷ Lallukka, Seppo: Kazan` Teacher`s Seminary and the Awakening of the Finnic Peoples of the Volga-Urals Region. Studia Slavica Finlandensia. Tomus IV. Helsinki 1987; Uő: Suomalais-ugrilaiset kansat Neuvostoliiton uusimpien väestönlaskentojen valossa. Helsinki 1982.

⁴⁸ Lallukka, Seppo: The East Finnic Minorities in the Soviet Union: an Appraisal of the Erosive Tends. Helsinki 1990. Helimiskij Je. A. recenziója: Этнографическое Обозрение 1992. № 4; Russian Review 1993, January. Vol. 52/1 (review Henry R. Huttenbach)

kritikusabb a komi-permják nép mint egész helyzete, és ezért elhatározta, külön is megvizsgálja ennek a népnek a problémáit, s erről egy igencsak figyelemkeltő könyvet adott ki.⁴⁹

Ezekben az években az oroszországi finnugorokról komoly etnodemográfiai és etnogeográfiai publikációk egész sorát tette közzé az észti Heno Sarv.⁵⁰ A hagyományos néprajz terén érdekes kutatásokat végzett Ildikó Lehtinen.

Már régóta képezik Andreas Kappeler történeti kutatásainak tárgyát a Volga-menti népek – köztük a marik, a mordvinok, az udmurtok –, különös tekintettel a 17. századra. Kutatásai-ból nyilvánvalóvá váltak azok az ellentmondások, amelyek ezeknek a népeknek Oroszországhoz csatolásából következtek.⁵¹

A 80-as évek vége, a 90-es évek eleje arról lett nevezetes, hogy mind a Szovjetunióban, mind pedig Nyugaton a kutatók fokozott érdeklődést tanúsítottak az észti és a szibériai népek iránt, amelyek közé a finnugorok közül a lappok (számik), az osztjások (hantik) és a vogulok (manysik), a szamojédok közül pedig a nyenyecek, az enyecek, a nganaszanok, a szölkupok tartoznak. Ez érthető. A *glasznosztynak*, vagyis a sajtó- és szólásszabadságnak köszönhetően vált nyilvánvalóvá tragikus helyzetük. A szovjet (oroszországi) kutatóknak nehéz volt a tudomány új helyzetéhez alkalmazkodniuk, és saját hozzáállásukat az új feltételekhez idomítaniuk. A szovjet nemzetiségi politika apológiájától az objektívebb helyzet-elemzéshez nagyon bonyolultnak bizonyult az átmenet.⁵² Csak néhány olyan cikket lehet említeni, amely a helyzetet új szemszögből vizsgálja.⁵³ Maguk az érintett népek az éjjeliőr kiáltásán kívül csak néhány publicisztika erejéig hallatták hangjukat.⁵⁴ Egyetemes történeti monográfiák erről a problémáról, miként a korábbi Oroszországban, most sem jelentek meg. Említeni lehet viszont tényekkel bőven ellátott és átgondoltan általánosító, friss nyugati könyveket, amelyek közül kiemelkedik a skót James Forsythe⁵⁵ és az Egyesült Államokbeli J. Slezkine⁵⁶ munkája.

⁴⁹ Lallukka, Seppo: Komi-permjakit. Helsinki 1995.

⁵⁰ Sarv, Heno: Soomeugrilased Venemaal läbi saandite. Akadeemia 1993/5; Изменения в современном расселении народов уральской и других языковых семей в СССР. Etnograafimuseumi Aastaraamat XXIV. Tallinn 1989.

⁵¹ Kappeler, Andreas: Russlands erste Nationalitäten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16. bis 19. Jahrhundert. Köln 1982.

⁵² Балицкий, В. Г.: От патриархально-общинного строя к социализму. Москва 1969; Бударин, М. Б.: Путь малых народов Крайнего Севера к коммунизму. Омск 1968; Увачап, В. Н.: Годы равные векам. Строительство социализма на Советском Севере. Москва 1984; Зибарев, В. А.: Большая судьба малых народов. Новосибирск 1972; Луковцев, В. С.: Минувя тысячелетия. Москва 1982.

⁵³ Соколова, З. П.: Перестройка и судьбы малочисленных народов. История СССР. 1990. № 1; Пика, А. П. – Прохоров, Б. Б.: Большие проблемы малых народов. Коммунист 1988. № 16.

⁵⁴ Народов малых не бывает. Москва 1991; Санги, Владимир: Чтобы крона не оголилась. Литературная газета 1989, 15 февраля; Шесталов, Ю. Н.: О том, что нравственно и что безнравственно. Диалог 1989. № 8.

⁵⁵ Forsythe, James: A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony. 1581–1990. Cambridge 1992.

⁵⁶ Slezkine, Yuri: Arctic Mirrors. Russia and the Small Peoples of the North. Cornell University Press. Ithaca and London, 1994.

Nagy figyelmet tanúsított az oroszországi finnugorok etnikai története és mai helyzete iránt az észtországi Jaan Tõnisson Intézet: 1992 szeptemberében Tallinnban rendezett egy konferenciát „Oroszország finnugor népei” címmel, 1993 októberében pedig Tartuban került sor a „Finnugor kisebbségek a változó világban” címűre. Az ezeken elhangzott előadások közül került ki egy tartalmas cikkgyűjtemény anyaga.⁵⁷ Ennek az intézetnek magyar kutatók részvételével sikerült 1992 áprilisában a Szurgut közeli Ljantorban nemzetközi konferenciát rendeznie „A hantik és a manysik túlélésének lehetőségei” címmel.⁵⁸

1994-ben Murmanszkban nemzetközi konferenciára gyűltek össze a lappok (és az ő példájuk szerint általában a kislélekszámú népek) történetével és mai életével foglalkozó tudósok, a lettországi Mazirbében pedig „A lívek és kultúrájuk: a kis etnikai csoportok nyelvének és kultúrájának megőrzése – elvben és gyakorlatban” címmel rendeztek nemzetközi konferenciát.⁵⁹ Ugyanebben az évben a finnországi Kausalában nemzetközi konferencián emlékeztek meg a finnugrisztika egyik alapítójának, a finn A. J. Sjögrénnek a 200. születésnapjáról, ennek a rendezvénynek a témája a következő volt: „Az identitás és a nemzeti történetírás az északkeleti balti régióban”.⁶⁰

1995-ben az oroszországi finnugor népek története kiemelt témája volt néhány nagyméretű nemzetközi tudományos fórum szekcióülésének: Kölnben a „Nacionalizmus és regionalizmus az Orosz Föderációban” című konferencián, Varsóban az V. Közép- és Kelet-európai történész világkongresszuson.

Széleskörű tudományos vita keretében, „kerekasztal” mellett vitatták meg az oroszországi finnugor népek etnokulturális, történeti és mai kulturális-nyelvi helyzetét az utóbbi időben három nemzetközi írótalálkozón és a rokon népek nemzetközi folklórfesztiválján.⁶¹

Figyelmet érdemelnek e tekintetben a finnugrisztika művelőinek találkozói. A peresztrojka és a Szovjetunió felbomlása után a 17. össz-szövetségi finnugor konferenciához hasonlókat már nem szerveztek. A Joskar-Olában létrehozott Finnugor Tudományos Kutatóközpont [Научный центр финно-угроведения] kezdeményezésére azonban felújították az ilyenfajta fórumokat. Az első össz-oroszországinak nevezett tudományos konferencia 1994 novemberében zajlott le. A korábbi össz-szövetségiektől eltérően ezen szélesebb volt a tematika, részt vettek rajta a régészek, a „kulturológusok”, és külön szekciója volt a finnugor népek történetének.⁶²

⁵⁷ Финно-угорские народы и Россия. Сборник материалов международных конференций 1992–1993 годов. Таллинн 1994.

⁵⁸ Пути выживания народов ханты и манси. Ханты-Мансийск 1993.

⁵⁹ Livonians and Their Culture. Preservation of Small Ethnic Group Language and Culture in Theory and Reality. Mazirbe. Riga 1994. L. erről Финно-угроведение 1995. № 2.

⁶⁰ Сануков, К. Н.: Идентитет и национальная историография. Финно-угроведение 1994. № 2. с. 128–130.

⁶¹ Мансийская правда. 1989 май–июнь; Родной язык – моя родина. Конференция по урало-язычным литературам. Эспоо, Финляндия, 10–14 августа 1991. Доклады. Хельсинки 1992: Anyanyelvünk, irodalmunk ma. A III. Finnugor Írótalálkozó (Eger. 1993. augusztus 23–27.) jegyzőkönyve. Budapest 1995.

⁶² Актуальные проблемы современного финно-угроведения. Материалы первой Всероссийской научной конференции финно-угроведов. Йошкар-Ола 1995; Никитина Татьяна: Первая Всероссийская научная конференция финно-угроведов. Финно-угроведение 1995, № 1. с. 3–9.

Hasonlóképpen funkcióbővítésen esett át a nemzetközi finnugor kongresszusok intézőbizottsága is 1995 augusztusában a finnországi Jyväskyläben.⁶³ Természetesen a jyväskyläi nemzetközi finnugor kongresszuson hagyományosan a legszélesebb körben és a legsokoldalúbban a nyelvtudomány képviseltette magát. Elvégre a finnugor közösség – mindenek előtt – nyelvi rokonság. Ezért a rokon nyelvek (a finnugorok mellett a szamojéd nyelvek) kutatói is több szekcióban dolgoztak: volt fonológiai és morfológiai szekció (két alszekcióval), szintaktikai és szemantikai, lexikológiai és onomasztikai szekció (két alszekcióval), kontaktológiai és mai nyelvi szekció. Ugyanakkor a kongresszus a finnugrisztikát komplexen értelmezve széleskörű egyenjogúságot biztosított más tudományoknak. Erről már pusztán csak a szekcióelnevezések is tanúskodnak: etnológia, folklorisztika, hitvilág, népzene, a legújabb kori [kortárs] történelem, irodalom és identitás, irodalmi kapcsolatok és folklór, teória és interpretáció, régészet, antropológia.

Az említett Finnugor Tudományos Kutatóközpont 1994-ben kezdte meg Joskar-Olában a Finnugrisztika [Финно-угроведение] című tudományos folyóirat kiadását, amelynek szerkesztőbizottsága a folyóirat első számában hitet tett a hagyományos értelmezésnél sokkal szélesebben értelmezett finnugrisztika mellett.⁶⁴

Ily módon – a régi történeti gyökerek és hagyományok ismeretében – a tudományos közvélemény a gyakorlatban bővíti a finnugrisztika funkcióit.

A társadalmi fejlődés mai fokán, a publikálás és a történeti kutatás cenzúrájának eltörlése után, a szólásszabadság (glasznoszty) közepette lehetővé vált a történelem korábban tiltott tragikus oldalainak a kutatása a finnugor népek esetében is.⁶⁵ Az utóbbi időben nem kevés publikáció jelent meg a deportált népekről, de köztük még mindig nem szerepelnek az ingermanlandi finnek⁶⁶, akik gyakorlatilag elsőként jutottak erre a tragikus sorsra, és rehabilitálásuk sem a többiekkel együtt, hanem jókora késéssel ment végbe. Jóllehet a nyugati irodalomban, úgy látszik viszonylag régóta írnak róluk⁶⁷, nálunk csak az utóbbi időben jelentek meg ilyenfajta publikációk.⁶⁸

A legújabb és valószínűleg manapság a legnagyobb komplex finnugor kutatásnak (beleértve a fent említett problémákat is) az a kollektív monográfia tekinthető, amely a balti fin-

⁶³ Сануков, К. Н.: Восьмой международный конгресс финно-угроведов. Финно-угроведение 1996. № 3–4.

⁶⁴ Сануков, К. Н.: Финно-угры и финно-угроведение. Новые горизонты. От редактора. Финно-угроведение 1994. № 1.

⁶⁵ Куликов, К. И.: Национально-государственное строительство восточно-финских народов в 1917–1937 гг. Ижевск 1993; Попов, Александр: Дело о так называемых финских инпионах в СССР в 1930-е годы. Studia Slavica Finlandensia. Tomus IX. Helsinki 1992; Виноградов, В.: Карельское „дело“, Тверь 1991; Сануков, К. Н.: Трагедия. Марийская правда 1991. 15–18 января

⁶⁶ Р. Йосиф Сталин – Лаврентий Берия: „Их надо депортировать“. Документы, факты, комментарии. Москва 1992. Itt a 30-as évek deportálásairól, többek között a kulákok, továbbá a távolkeleti koreaiak kitelepítéséről van szó, de arról, hogy elsőként az ingermanlandi finnek lettek a represszió áldozatai, ebben a könyvben sem esik szó.

⁶⁷ Matley, Ian: The Dispersal of the Ingrian Finns. Slavic Review 38. 1979. március.

⁶⁸ Хилтунен, Р.: Ингерманландия – страна чухонцев. Независимая газета 1990. декабрь, № 8, с. 6; Гильди, Леонид: О реабилитации ингерманландских финнов. Финно-угроведение 1995. № 3–4.

nekről jelent meg finn, észt és más balti finn kutatók tollából.⁶⁹ Remélni lehet, és erre is kell törekedni, hogy hasonló munka készül(jön) a keleti finnugor népekről is.

A tudományos kutatók aktivizálódásával egy időben jellemzővé vált az utóbbi években a történeti tárgyú, a finnugor népek múltjával foglalkozó műkedvelő írások széleskörű publikálása. Ezekben új történelmi fordulatként a mitizált történelem mutatkozik meg. Egészében mindezt mint a változások velejáróit kell kezelni, a nemzeti újjászületés kísérőjelenségeiként: a nemzetnek saját megerősítése céljából (elsősorban a saját szemében) újra kell (vagy meg kell) teremtenie, ki kell gondolnia a saját történetének hősi és tragikus változatát. Ebben a vonatkozásban, például jellemző az a megállapítás, miszerint a régi finnugoroknak volt államiságuk.⁷⁰ Némely publikáció pedig, amely a finnugor népek mai életéről szól, tömeggyűlések érzelmi szárnyalásával íródott.

Ezen kívül a történeti irodalomban továbbra is ismétlődnek a korábbi mítoszok, éspedig a volgai és a szibériai népek önkéntes csatlakozása Oroszországhoz, vagy az, hogy az oroszok északra, északkeletre és keletre haladván lakatlan földeket népesítettek be. Vagy, ha nem is tagadják, hogy a szlávok (a későbbi oroszok) jöveteléig a finnugor törzsek ott éldegéltek, akkor az ő földjeiket a szlávok – hogy ezzel a 19. századtól örökölt terminussal éljünk – ki-sajátították, békésen megszerezték: „A finnugor népek gyakorlatilag nem foglalkoztak földműveléssel, vadászok és halászok voltak, csak a folyók mentére, tavak köré telepedtek. A szlávok a földművelés kellékeivel jöttek ide, azokra a földekre, amelyeket fel kellett szántani”. Szintén jellemző, hogy ismét jelennek meg olyan cikkek is, amelyekben, miként 100 évvel ezelőtt, kísérleteket tesznek arra, hogy az olyan földrajzi neveknek, mint a *Vólga* és a *Moszkva*, ne a finnugor, hanem a szláv eredetét bizonyítsák.

Általában, a finnugor népek helyének és igazi történetének magyarázatára törekvést az oroszországi életben kemény ellenállás fogadja, gyakorta „tudományba csomagolva”. Tipikus példája a nagyhatalmi politika ilyen „tudományos” megalapozásának „Az orosz–észt határvidék (a Pszkovi Terület Petseri járása) etnopolitikai és etnodemográfiai helyzete” című tanulmány, amely a szentpétervári egyetem UNILTEH nevű kisvállalkozása és a Petseri járás vezetősége között kötött, 1992. november 21-én kelt No. 065 AI 03DA szerződés értelmében készült. Tucatnyi oldalon a szöveg arra hivatott, hogy bizonyítsa: az itt élő szetuk nem az észt nemzet részét, hanem „az oroszok sajátos szubetnoszát alkotják”, és hogy „a szetuk etnogenezisében mind szláv, mind pedig csúd elemek szerepet játszottak, a fő szerepet az elsőként említett játszotta”, „a szetuk etnikai bölcsője – a szlávok etno-természeti-földrajzi övezete”, „a szetuk etnikailag csak az orosz oikumenében tudják realizálni magukat”. Helyenként kísérlet történik általános elvi nézetek kifejtésére. Például: „Nincs olyan nép, amely a saját, ősi” földjén élne. Minden nép jövevény: „a csúd-norova” és a „migráns-észték”, úgy látszik, „rátelepedtek” a „szláv komponensre”. Vagyis mintha nem az észték, hanem az oroszok lennének az őshonosak. De a dolog ebben a dokumentumban nem korlátozódik az észt szetukra. Megállapítják, hogy „a tveri karélok vagy a vepszék az orosz nép szubetnoszai”,

⁶⁹ Прибалтийско-финские народы. История и судьбы родственных народов. Ювяскюля 1995. (Az eredetit finnül I. Itämerensuomalaiset 1995)

⁷⁰ Például az „ómordvin államról” I. Юрченков, В. А.: Хронограф, или повествование о мордовском народе и его истории. Саранск 1991. Ennek teljesen jogos kritikáját lásd Мокшин, Н. Ф. Этнографическое Обозрение 1992. № 6. с. 150.

majd később, még tágabban „a vót, az izsór és a szetu, a vepsze és a karél átalakult szub-etnosszá és az orosz etnosz részévé vált”. És befejezésként – teljesen a 30-as évek szellemében – a finnugor közösség mozgalmának értékelését így adják meg: „A finnugor nyelvi egység ideája ... tarthatatlan, jóllehet támogatásra talál az oroszországi finnugor népek értelmiségének a Nyugatra ráhangolódott részénél”.

Ilyen körülmények közepette különösképpen elengedhetetlen az oroszországi népek etno-kulturális helyzetének és etnikai történetének szigorúan tudományos kutatása.

2. A történelem mint tényező a finnugor népek fejlődésében

A nemzeti újjáéledés problémájának vizsgálatában fontos a történelem mint tényező, ti. a múlt, a jelen és a jövő viszonyának aktuális kutatása. A múltba tekintve, az etnokulturális fejlődés általános programjának kidolgozása során először is annak a „leltározásából” kell kiindulni, hogy milyen etnokulturális történeti örökség áll rendelkezésre, és hogy ebből mit lehet és kell átvenni a jövőbe; másodsorban tekintetbe kell venni a jelent; harmadsorban – milyen mai tendenciákat kell megszakítani vagy semlegesíteni és melyeket mindenképpen támogatni. A nemzeti kultúra fejlesztésének és újjáépítésének általános programja csakis a régi és a lehetséges optimális ötvözésének szükségszerűségéből és lehetőségességéből épülhet fel.

Az oroszországi finnugor népek fejlődési és újjászületési törekvéseiből következik, hogy a kérdéses népek által lakott régiók egészének etnokulturális potenciálját kell kutatni és általánosítani. Ennek során nagy jelentősége van két körülménynek: 1) a regionális kultúra keletkezésének történeti aspektusa – a népek etnikai-, gazdasági-, társadalmi-politikai történetének korszakai szerint, 2) a nemzeti-demográfiai aspektus, amely abban fejeződik ki, hogy maguk a régiók, tehát a köztársaságok, az autonóm körzetek, vagyis a finnugorok lakóhelyei hosszas és sajátos történeti fejlődés következtében váltak soknemzetiségűvé, az őshonos népek pedig kisebbséggé.

A finnugor népek etnogenezise a kulturális és nyelvi sajátosságokból ítélve a régmúltba nyúlik vissza.⁷¹ Időszámításunk első századaitól kezdve az északkelet-európai erdős övezetben a Nyugat és a Kelet, továbbá Észak és Dél hatásának szintéziséből jött létre sajátos anyagi és szellemi kultúrájuk, melynek fő jellemzői mind a mai napig megőrződtek. A finnugorok régi pogánysága részleteiben kidolgozott vallási rendszer volt a sámánizmus és az animizmus elemeivel, ehhez járul a gazdag mitológia és a kultusz teatralitása. Az évszázadok mélyére nyúlnak vissza a népi himzésnek, a fafaragásnak, a kéreg és csont megmunkálásának a hagyományai. A régi marik, az udmurtok, a mordvinok és a többi finnugor nép jól ismerte a fémmegmunkálást, beleértve az ékszerkészítést is.

A finnugorok területére a déli sztyeppvidékről behatoló óiráni törzsek előmozdították a földművelő, állattenyésztő kultúra fejlődését. De ezzel együtt nemzedékről nemzedékre örözködtek és hagyományozódtak a finnugorok közös halász-vadász életmódjának, a természetvédő zsákmányoló életmódnak és az erdei méhészetnek az elemei.

⁷¹ Третьяков, П. Н.: У истоков этнической истории финно-угорских племен. Советская Этнография 1961. № 2; Халиков, А. Х.: У истоков финно-угорских народов. Происхождение марийского народа. Йошкар-Ола 1967.

Később a finnugor etnoszok kapcsolatai jelentősen meggyengültek, etnokulturális fejlődésükre nagy hatást kezdtek gyakorolni a szomszédok: a szlávok, a törökök, a germánok. Ez a hatás bonyolult volt és következményeit tekintve ellentmondásos. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a történeti múlt, az etnikumközi kapcsolatok és viszonyok – akár békés szomszédságról, akár háborús politikáról, akár gazdasági vagy kulturális-nyelvi kapcsolatokról is legyen szó – a történelem különféle korszakaiban nagy hatással voltak és vannak a népek etnikai tudatára, általában a mai etnikai folyamatokra, a régiók etnopolitikai és erkölcsi-pszichológiai helyzetére.

A finnugor népek (a magyarok kivételével) az ősközösségi társadalomból kilépve, saját történetük hajnalán nem tudták saját államukat megteremteni és etnogenezisüket befejezni, a sokkal erősebb, katonai értelemben jobban szervezett és agresszív szomszédok – germánok, szlávok, törökök – geopolitikai érdekszférájában éltek és államaik alattvalóivá váltak. A karélok, a vepszék, a komik, a „perm”-ek, az izsórok, a vótok, részben az észtek, a lappok, a mordvinok, a „cseremiszek” (marik), a „jugra” (hantik és manysik) még a Kijevi Oroszország és Novgorod idején kerültek bele a szláv-orosz katonai-kereskedelmi-kolonizátori expanzió medrébe. A szlávok-oroszok északra és északkeletre húzódása idején tűntek el a régi orosz évkönyvekből ismert merjáku, muromák, mescserek, csúdok és isten tudja még miféle népek, a „vesz” (vepsze) törzsnek, az izsóroknak, vótoknak pedig csak töredékei maradtak fenn. Ebben az időben a nyugati finnugor törzsek erőteljes germán, svéd és dán hódítást szenvedtek el. Ennek során a finnek és az észtek, jóllehet elvesztették függetlenségüket, megmaradtak és megőrizték etnikai tudatukat és népiségüket, a lívek pedig osztoztak az izsórok, vótok, vepszék sorsában.

A finnugor régió délkeleti szélein ott állt a harcias török világ – a kazárok, a volgai bolgárok, a mongol-tatárok. De mégis csak itt, még az ún. tatár-mongol iga alatt is – pontosabban szólva inkább az iga hála, mivel két és fél évszázadra elválasztotta őket az oroszoktól – a finnugor etnoszok megmaradtak. A korábban jelentékeny területet elfoglaló és meglehetősen nagy lélekszámú népek létszámukban megkisebbedtek és nyugatról az orosz, északkeletről a tatár nyomás hatására a területük is összezsugorodott.

A 16. század második felében a moszkvai orosz állam teljesen elfoglalta az orosz gyarmatosítástól megkímélődött, a tatár (a kazanyi és a szibériai) kánságok fennhatósága alatt élő udmurt, mari, mordvin, hanti és manysi területeket. Az orosz hódítást kegyetlenkedések kísérték, pontosan olyan „hőstétémények”, mint amelyeket Amerikában a spanyolok, Afrikában a portugálok követtek el. Az ellenállást az oroszok kegyetlen megtorló hadjáratokkal verték le, lényegében népirtás folyt. Íme egy meglehetősen jellemző lelkes leírás az orosz évkönyvből a marikat (cseremiszeket) illetően: „És mentek harcolva, és égették a falvakat ... és nagyszámú embert megöltek, és a barbár föld vérben úszott. A mocsarakban és az erdőkben, a tavakon és a folyókon át cseremiszek csontjából vert pallón jártak.”⁷² A nemzeti szabadságharcok ellen vezetett bosszúhadjáratokban a meghódított régiók őslakosságának jelentős része megsemmisült. Akik a leszámolást túléltek, azok pszichológiailag megnyomórodtak, önbizalmukat elvesztették, kidolgozták és nemzedékről nemzedékre továbbadták az önlebecsülő magatartást. A meghódolni nem hajlandó udmurtok, marik, mordvinok pedig szülőföldjükről az Urálhoz, a baskír földekre menekültek.

⁷² Полное собрание русских летописей.

A finnugoroknak az orosz államhoz csatolása különböző időkben, de egészében egyetlen nagy történelmi korszak határain belül zajlott le. A komik, a komi-permjákok, a mordvinok, a karélok és a lappok jelentékeny része a 14–15. században, a marik, az udmurtok, a hantik, a manysik, a mordvinok másik része a 16. században, az észtek, a vótok, az izsórok, az ingermanlandi finnek, a másik része a karjalaiaknak a 17. század elején vált alattvalóvá. Az Oroszországba kerülés sorsfordító volt és súlyos következményekkel járt. A néptömegek érintkezése és kapcsolatai határozták meg általánosságban az anyagi kultúra, a gazdálkodás és az életmód alakulását. Ezzel egy időben a szellemi kultúrát, a hagyományokat, a nyelvet a keresztény hitre térítésnek és az oroszosításnak a hatásaként megsemmisítő csapás érte.

Az orosz állam kebelébe kerülés után az erőszak – az elnyomás finomabb formáival egyetemben – a közigazgatás felállítása során és a hittérítő politikában, vagyis az idegen vallás meghonosításában is a finnugorok állandó kísérője lett. A finnugorok a saját bőrükön és teljes mértékben tapasztalhatták a nyílt asszimilációs törekvéseket, minden nemzeti megcsúfolását és üldözését. Az ellenállás egyes fellobbanásait kegyetlenül leverte a cárizmus, az új leszámolások tovább növelték a megalázottságot, a kilátástalanságot.

Mindez be nem gyógyuló, vérző sebként megmaradt a népi tudatban, a népek történeti emlékezetében, a legendáikban és mondáikban, és ott pislákol a nemzeti öntudat megélénkülésének a hátterében, meghatározott politikai és erkölcsi-pszichológiai árnyalatot adva a népek történeti tudatának, és rányomja bélyegét a mai etnopolitikai helyzetre.

A pogányság, a bálványimádás, a sámánizmus elleni harc együtt járt a szent ligetek, imádkozó helyek megsemmisítésével, a pogány imáknak és rituáléknak, az „ördögi” népi játékoknak, táncoknak, hangszereknek a betiltásával is. Ugyanakkor viszont a kereszténységgel együtt megjelentek a műveltség, az írásbeliség, a felvilágosodás kezdetei is. Így a szépirodalom születésekor nem csak a népköltészet példáira támaszkodtak, hanem forrásként ott voltak a pravoszláv imádságok és az evangéliumok epizódjai is.

A cárizmus a finnugor népekkel, miként minden nem orosz néppel a nemzeti-gyarmati elnyomás politikáját folytatta, amely a társadalmi-gazdasági és kulturális fejlődés szándékos fékezésére irányult. A kézműipari termelés elsősorban az erdők által biztosított nyersanyagok feldolgozására korlátozódott. A fa vegyi és mechanikus megmunkálása, a fűz- és zelniceágak, a hánscs, a nyirkéreg és más erdei nyersanyagok kisipara a mesterség magas fokát érte el. Széles körben elterjedtek és meglehetősen magas színvonalat képviseltek a fazekasmunkák, a művészi fafaragások, amelyekre a hagyományos díszes ablakkeretekhez, homlokzatokhoz, kapukhoz stb. volt szükség. Az asszonyok kitűntek a művészi hímzésekkel és szöttesekkel. Ezek mind a népművészetnek és a kulturális tevékenységnek olyan megnyilvánulásai, amelyeknek mély történeti gyökerei és fejlett hagyományai vannak, és múlhatatlan a jelentőségük.

Az orosz birodalomban a finnugor népek társadalmi folyamatai vontatottan zajlottak. Különösen fékeztek bekapcsolódásukat a politikai életbe, a társadalmi irányításba (a kivétel nemcsak a finnugor, de más nem orosz területek közül egyedül Finnország, amely az orosz birodalomban autonómiát élvezett).

A patriarchális elmaradottság felszámolásának a kezdete, a piaci viszonyok kialakulása, amely a burzsoá társadalmi rend megalapozásához, új – kapitalista típusú – társadalmi és nemzeti kapcsolat kialakulásához vezetett, az oroszországi finnugorok történetében a 19. század végén, a 20. század elején figyelhető meg. Ekkor ezen az alapon jött létre az új

társadalmi erő, a nem nagylétszámú nemzeti értelmiség, amely elsősorban egyházi személyekből és tanítókból állt. De még ez is csak alakulgatott. Ezeknek a népeknek nem volt nemzeti burzsoáziájuk és proletáriátusuk. Egészében az oroszországi finnugorok – miként a klasszikus feudalizmusban, amikor nem volt „saját” nemességük – nem teljes társadalommal rendelkező etnoszok, erős obscsinatradíciókkal rendelkező egységes paraszttömegek maradtak. (Mi most szándékosan zárjuk ki a vizsgálat köréből a finneket és az észteket, jöllehet ők ebben az időben Oroszországhoz tartoztak.)

A sötét nem orosz paraszttömegeket nemcsak a súlyos társadalmi-gazdasági helyzet, hanem ráadásul a nemzeti kizsákmányolás is nyomorította. Az öngazgatásban az obscsina típusú önrendelkezésnél feljebb jutni nem engedték őket.

Nem kevésbé, hanem inkább hasonlíthatatlanul nagyobb hatással volt a finnugorok mai tudatára a nem is olyan távoli közelmúlt, a 75 éves szovjet periódus, amelyet szintén nem lehet egyértelműen megítélni.

Az 1917–18-as forradalom és a szovjet hatalom létrejötte után, a polgárháborús körülmények közepette, az Ilminkij-iskola haladó hagyományait felhasználva kezdték el a nemzeti kultúrának a fejlesztését. Ez a nemzeti-kulturális autonómia elvei szerint történt. A Nemzetiségi Népbiztosságnak az udmurt, a mari és a többi részlege olyan intézmény volt, amely az akkori Orosz Föderáción belül a kérdéses nép egészét illetően a kulturális, politikai-felvilágosító munkát irányította. Az iskolákban a munka az Ilminkij-módszer hagyományainak szellemében anyanyelven folyt. A polgárháború legnehezebb szakaszában szervezték meg a nemzeti színházakat, nyitottak pedagóguskurzusokat, amelyeket aztán pedagógiai technikummokká szerveztek át. Újságokat, folyóiratokat, brosúrákat adtak ki finnugor nyelven.

A polgárháború végeztével a nagyobb finnugor népeknek „fentről” autonómiákat szerveztek. Az események menetének gyakorlatilag mindegyik nép esetében külön sajátosságai voltak.⁷³

Megelőzendő, hogy némely karél politikus a későbbiekben előhozza Karéliának a független Finnországhoz történő csatlakozásának lehetőségét, vagy hogy önálló államot alakítsanak, 1920. június 8-án elfogadták a Karél Munkakommuna létrehozásáról szóló dekrétumot. Csak az autonómia ilyen formális kikiáltása után hívták össze július elejére a karél munkások képviselőinek ún. összkarél kongresszusát és alakították meg a Karél Forradalmi Bizottságot. A Karél Munkakommuna területét pedig még később határozták meg – 1920. augusztus 4-én. A Karél Munkakommunát már 1923-ban autonóm köztársasággá alakították át, és akkor valóságos, igazi autonómiát élvezett.

Az októberi forradalom harmadik évfordulójának tiszteletére, 1920. november 4-én hirdették ki a Mari és az Udmurt Autonóm Terület létrehozását. Ezek a propaganda nagy eseményei voltak, hogy ti. tudomást szerezvén a dekrétumokról ezen nemzetiségek dolgozói szívesebben támogassák a szovjet hatalmat. Az autonóm területek határait később húzták meg, és később alakították meg a forradalmi bizottságokat is.

A komiknál 1921 januárjában megalapították a forradalmi bizottságot, az autonómia augusztus 22-én lett kihirdetve. Eközben kiéleződött a vita a komi-permják kérdésről, amely

⁷³ Самоопределение и автономия народов России. Исторический опыт и уроки. Материалы Всероссийской научной конференции. 26–27 октября 1995 года. Йошкар-Ола 1995.

1925 februárjában, tehát később oldódott meg – a komi-permjákoknak nemzetiségi körzet formájában adtak politikai önrendelkezést. 1930-ban ugyanilyen területi autonómiát kaptak a hantik és a manysik.

A 20-as évek elején, sőt a közepén is megoldatlan volt a mordvin autonómia kérdése, mert az illetékes szervek akkor olymódon akarták a területet meghatározni, hogy a névadó nép legalább 50%-a ott lakjék (bár, másrészt a baskirokat és a karélokat illetően akkor ettől az elvtől igencsak eltértek). Ezért csak 1928-ban hozták létre a Mordvin körzetet, amely 1930-ban lett autonóm terület.

Az 1921–1922-es éhség a kulturális építés első szakaszát megszakította, különösen a Mari és az Udmurt Autonóm Területen, valamint a mordvinok lakóhelyein. Meredeken csökkent az iskolák, könyvtárak, olvasótermek, kiadványok, tankönyvek száma. A katasztrofális gazdasági helyzet nem engedte meg, hogy a kultúrát akár csak minimálisan is támogassák. 1923-tól, a NEP kezdetekor a kulturális élet felélénkült. Ismét megnyitlak és működni kezdtek az iskolák, kiszélesedett a pedagógiai technikumok tevékenysége, területi múzeumokat szerveztek, megújult és kibontakozott a nemzeti könyvkiadás.

A 20-as évek és a 30-as évek első felének sajátossága volt a területi autonómiának és az exterritoriális kulturális autonómiának az együttese. Pozitívum volt az autonómia nélküli népek, illetve az etnikai tömbtől távol, nemzeti járásokban és falvakban élő szórványok önrendelkezése. A Baskír Autonóm SzSzk-ban két mari járás volt, 45 mari, 21 mordvin falusi tanács (szovjet), a Leningrádi Területen 67 finn, 18 észt és 4 falusi tanács működött, és volt külön vepsze járás is (a vinnyicai). A Kalinyini Területen, a karél falusi tanácsokon túl 1937-ben még bejelentették a Karél Nemzetiségi Körzet létrehozását is, de megszervezni nem volt idejük. Az ilyen alacsony közigazgatási szinten létező, nemzetiségi-területi elven alapuló önrendelkezés lehető tette az anyanyelv használatát hivatalos nyelvként, a kulturális-felvilágosító munka anyanyelven történő kibontakoztatását.

Égészében véve a 20-as évek és a 30-as évek eleje a finnugor népek társadalmi-kulturális fejlődésének jelentékeny szakasza volt, a sok műfajú irodalom, színház talpra állásáé, a zene és a képzőművészet létrejöttéé, az anyanyelv funkciójának kiszélesedéséé, a széles körben kibontakozó honismereti munkáé, a hagyományos kultúra, a népművészet össztársadalmi méretű gyűjtésének és raktározásának kora. Az autonóm köztársaságokban tanítóképzők létesültek, a nyelvet, az irodalmat és a történetet kutató tudományos intézetek kezdtek működni. Megteremtették az írásbeliséget és a nemzeti iskolát a vepszéknek, az izsórokknak, a hantiknak és a manysiknak.

Ugyanakkor viszont a 30-as évek fordulóján kezdtek megnyilvánulni a parancsuralmi rendszer létrejöttének negatív következményei. Különösen tragikus volt az erőszakos kollektivizálás, hiszen az oroszországi finnugorok csaknem kivétel nélkül mind falusi lakosok voltak. A finnugor lakosság életlehetőségeit a szovjet hatalom ezen akciója erősen aláásta. A rokon népek szellemi egységének fejlődését és megerősödését komoly csapás érte, a nyelvrokonság fölemlegetése egyenesen tiltott dologgá vált.

A „szocialista építés” általános keretei között folyt a „szocialista átszervezése” a finnugorok gazdálkodásában hagyományos – az Orosz Föderáció egészéhez és a szomszédos orosz régiókhoz mérten jóval jelentősebb – népi mesterségeknek, a kisiparnak. Ün. kisipari szövetkezetekbe és ipari kolhozokba kényszerítették őket. Ez utóbbiakban aztán a kisipari tevékenységet felszámolták, és a falun szokásos, évszázados múltra visszatekintő, hagyomá-

nyos kézműiparnak vége lett, csak szigetként maradt meg néhány olyan falusi családban, amely nem lépett be a kolhozba. Ami pedig a háziipari szövetkezeteket illeti, többségük el-sorvadt, járási kombinátokba olvasztották össze őket, és csak néhányukból lett állami intézmény (mint pl. a mari népi hímzéssel díszített ruhákat gyártó, Truzsenyica nevű háziipari gyár Joskar-Olában).

Már a 30-as évek elején represszió áldozata lett az idősebb pártonkívüli „burzsoá” értelmiség. Eltérően Lenintől, aki fő veszélynek a nemzetiségi kérdésben a nagyorosz sovinizmust tartotta, a sztálini vonal a „helyi burzsoá nacionalizmus”, értsd: önálló nemzeti fejlődésre törekvés mint legfőbb ellenség ellen indított harcot.

A tömeges represszió a finnugor népek körében a 30-as évek közepén és végén gyakorlatilag teljesen likvidálta a szocialista kulturális építés összes addigi eredményét. Gyakorlatilag a nemzeti értelmiség egész első nemzedékét kiirtották. Ez azt jelentette, hogy az etnikai vonatkozásban még kellőképpen meg nem erősödött népek fejlődésének és önújratereztetésének legfőbb erejét, a fiatal nemzeti értelmiséget elpusztították, a nemzeti génállományt tönkretették.

Szellemi életükből kiűzték a vallást, a marik, az udmurtok pogány szent ligeteit kivágták és fölégették, megsemmisítették hagyományos kultikus helyeiket (pl. a kolai lappok szent köveit), bezárták, lerombolták és megszenteltségtelenítették a karélok, a komik pravoszláv, az ingermanlandi finnek lutheránus templomait. A hantiknál és a manysiknál fizikailag megsemmisítették a sámánokat – a népi hagyományok, a népi bölcsesség fő őrzőit és ápolóit. De még akkor is, amikor a kommunista párt korlátozott mértékben újra engedélyezte a pravoszláv egyház működését, folytatódott (sőt, a forradalom előtti hittérítő időkkel összehasonlítva még rosszabb változatban folyt) az elszánt háború a pogány hitek és kultuszok ellen.

A finnugor népek kulturális-intellektuális és erkölcsi tartását a represszió erősen aláásta. Hatalmas károk érték a nemzeti tudatot, a nyelvet. A mai nemzeti-kulturális élet sok negatív jelensége ebből a korszakból eredezteti gyökereit. Az a fajta természetes folyamatos fejlődés, amikor a későbbi nemzedék az intellektuális erejét illetően az őt megelőző nemzedék eredményeire támaszkodik és ezeket fejleszti tovább, megszakadt. Saját népe kulturális potenciáljának kifejlesztését az új értelmiségi nemzedéknek gyakorlatilag a semmiből, üres helyen kellett indítania.

A 30-as évek közepén az autonóm területek (1934-ben a mordvin és az udmurt, 1936-ban a komi és a mari) autonóm köztársaságokká váltak. Gondolhatnánk, hogy ez az autonómiának magasabb foka. De gyakorlatilag a 20-as évek autonóm területei bizonyos önállóságot élveztek néhány olyan kérdés megoldásában, amelyekben autonóm köztársaságként már nem (ti. ebben az időben fejeződött be a parancsuralmi rendszer kialakítása a maga kegyetlen központosításával). Az újdonság csak külső dekoráció volt. Az 1936-os alkotmány általános frázisokká változtatta még azokat a minimális autonóm jogokat is, amelyek addig léteztek. A kulturális autonómiát és a szórványokban élők alsó szintű nemzetiségi területi egységeit felszámolták.

A 20-as évek egészében pozitív nemzetiségi politikája a 30-as évek elejétől lassan átalakult, és a 30-as évek második felére nemzetiségellenes politikává vált.

Az izsóroknak és az ingermanlandi finneknek a nem orosz népek közül elsőként már a 30-as évek elején, a határvédelmi rendszer szigorodásával kapcsolatosan osztályrészül jutott a represszió áldozatainak tragikus sorsa. Az ingermanlandi finnek deportálása a háború éveit

ben fejeződött be. A leningrádi blokád idején ezt a területet kettévágta a front. A szovjet csapatok övezetében mint megbízhatatlanokat a Távol-Kelet „különleges településeire” szállították őket. A többieket, szintén mint megbízhatatlanokat a németek küldték Finnországba. Ezeket a finneket a fegyverszünet értelmében Finnország visszaküldte a Szovjetunióba, de itt nem a szülőfölddel hön remélt találkozás várt rájuk, hanem a távoli vidékekre kitelepítés – a visszatérés joga nélkül, örökre.

A karélok, a lappok, a komik, a komi-permjákok, a hantik és a manysik földje közvetlenül a GULAG szigetvilágának részévé vált. Nagy számú észtet deportáltak erőszakkal mind magából Észtországból (az 1940-es szovjet annexió után), mind az Észtországgal szomszédos területekről.

A nagy honvédő háború évei és a háború utáni újjáépítés évei nem adtak lehetőséget arra, hogy jelentősen előre mozduljon a finnugor népek társadalmi-kulturális helyzete. A társadalom és kultúra terén a későbbi fejlődés (az 50-es, a 60-as, a 70-es évek, a 80-as évek eleje) ellentmondásos tendenciákkal jellemezhető. Ennek oka (együtt mindazokkal az ellentmondásokkal és problémákkal, amelyek a megelőző korszakokból sűrűsödtek össze) a kiinduló helyzet bonyolultságában és nem-egyértelműségében keresendő. Mindez a peresztrojkához és a demokratizálódáshoz, a nemzeti újjászületés kezdetéhez vezetett.

Nagy jelentősége volt annak, hogy az 50-es évek közepén [pontosabban az 1956-os XX. kongresszus után] újra bekerültek a finnugor népek szellemi kincsestárába a kulturális életnek repressziót elszenvedett kiválóságai. Ilymódon állt helyre a nemzedékek kapcsolatának folyamatossága, helyükre kerültek a szellem hagyományai. Ha nehezen is, de fejlődött a társadalom, a kultúra. Új nemzedék jelent meg az irodalomban, a színházban, a képzőművészetben, a zenei életben. Az új nemzeti művészetánpótlás problémáinak megoldására kivételes például szolgált a 60-as évek elején Joskar-Olában megnyitott zenei-művészeti bentlakásos iskola (internátus), amelyben az őslakos népnek a gyermekei, tehetséges marik tanulnak.

A háború utáni első két évtized nem kedvezett a mezőgazdaság fejlődésének. Ez döntően hatott a finnugor autonóm köztársaságok, körzetek, régiók életére, amelyek lakossága főként a mezőgazdaságból élt. Az ipar, a hatalmas városépítések kiemelt jelentőséget kaptak. A városi lakosság létszámának növekedése mindenütt felgyorsult. Az új ipari létesítmények a hozzájuk tartozó beruházásokkal, természetesen nem kevésbé járultak hozzá a városokban a társadalmi-kulturális infrastruktúra fejlődéséhez. Csakhogy... Az intenzív urbanizációnak kedvezőtlen következményei lettek az oroszországi finnugor népek etnokulturális fejlődésében. Ami a falut illeti, ott a 60-as évek második feléig megmaradt a nehéz társadalmi-gazdasági helyzet. Ez egyrészt nem tette lehetővé a társadalmi, köznapi, kulturális szféra fejlődését, másrészt viszont a falusi lakosságot erőteljes elvándorlásra kényszerítette, főleg a saját köztársasága és körzete határain túlra, a hatalmas szibériai, északi, távol-keleti építkezésekre, a Donyec-medencébe, Kazahsztánba, ahol teljesen elszakadva a saját etnokulturális közegétől belekerült az asszimilálódás olvasztótégelyébe.

Rendkívül negatív következményekkel járt a finnugor népesség etnikai tudatára a párt és a kormány irányvonala az ún. perspektívátlan falvak kérdésében. Ez a kétszavas minősítés alkalmas volt az olyanfajta érvelésre, hogy úgymond, a perspektívátlan falvak likvidálása nem volt hatással a nemzeti fejlődésre, mivel ez az orosz falvakat is éppúgy érintette. Holott a dolog két lényeges körülmény miatt nem volt azonos: először is, a finnugor régiókban az

őshonos népek falvai hagyományosan kis lélekszámúak, eltérően az orosz falvaktól, ezért nagyobb gyakorisággal estek bele a perspektívátlan körbe, másodsor pedig az oroszok a kis falvakból a nagyobbakba átköltözve továbbra is oroszok maradtak, saját nemzetiségű környezetben éltek továbbra is, vagy legalább is olyanban, amelyben ők volt többségben. A vepsze vagy mari ember a látszólag hasonló helyzetben más körülmények közé került, más kulturális-nyelvi közegben találta magát.

Paradox módon ugyanakkor, amikor az udmurt, a komi és más fiatalok komszomol-beutalóval, a felnőttek pedig a verbuválás eredményeképpen a szibériai, a Donyec-medence-béli stb. nagyipari építkezésekre utaztak, a finnugor köztársaságok új ipari beruházásaira a munkaerőt más régiókból hozták. Mindez, továbbá az őshonos lakosság szétszórása a nagylétszámú katonai alakulatokban és jelenlétük a lágerlakók „speciális kontingensében” a finnugorok lélekszámának látványos csökkenését eredményezte. A hagyományos életmód feltételeinek aláásása, az ökológiai veszélyeztetettség az őslakos népek etnokulturális fejlődéséhez egyre kevésbé kedvező feltételeket biztosított. Különösen tragikus következményekkel járt Észak és Szibéria „hősies meghódítása” a lappokra, a hantikra és a manysikra, valamint a rokon szamojéd népekre, a nyenyeczekre, szölkupokra, enyeczekre, nganaszanokra nézve.

A 60-as évek második felétől a mezőgazdaság szemlátomást fejlődni kezdett. A tehetősebb gazdaságok összevont, központi telepeket hoztak létre, ide kulturális és szolgáltató intézményeket emeltek. Csakhogy az őslakos nemzetiségek etnokulturális fejlődését illetően ez a társadalmi-gazdasági szempontból pozitív tény nem mindenre hatott jótékonyan. Az iparosítás és az agrárszektor fejlődése falun soknemzetiségű munkáskollektívákat eredményezett. A soknemzetiségűség pedig a szovjet szocialista körülmények közepette egyértelműen az orosz nyelv uralmát jelentette, hiszen hivatalosan az orosz volt a nemzetek közötti érintkezés nyelve nemcsak a termelésben, hanem a mindennapi életben is. Jelentette még a nemzetiség nélküli szovjet szokások és hagyományok uralmát is, az „agymosást” a hétköznapi kultúrában.

Ebben az időben – a 60-as években – húzták ki a talajt a finnugor és más nem orosz népek etnokulturális fejlődésének legnagyobb ösztönzője alól: bevezették az orosz nyelvű oktatást a képzés minden szakaszában, beleértve az első osztályt is. A finnugor nemzeti(ségi) iskolák, vagyis azok, amelyekben a tantárgyakat az anyanyelven tanulták, megszűntek létezni. Az északi kis népeknél az internátusok bevezetése járt negatív következményekkel, mivel kiszakították a gyermekeket az otthoni közegből.

Ilyen körülmények közepette a nemzeti kulturális hagyományoknak, az anyanyelvek funkcionálásának támogatása, megőrzése a kulturális-felvilágosító intézmények, művészeti önképzőköri közösségek feladatává vált. Bár az anyanyelvi szó kiszorult a hivatalos életből, a falusi kulturális intézményekben, az öntevékeny színházak világát jelentő deszkáin tovább élt, biztosította a nemzedékek közötti kapcsolatot. Ebben nem lebecsülendő szerepet játszottak a nemzeti színházak és az állami népi együttesek. A 70-es, 80-as évek figyelemre méltó vonása volt sok népnél a növekvő érdeklődés a népi kultúra, a saját folklór gyökerei iránt, ez a nemzeti tudat pozitív momentumairól tanúskodott. Sokan a fiatalok közül lelkesen dolgoztak a folklóregyüttesekben, nemzeti színházakban, amatőr társulatokban. Mindez bizonyos mértékig segítette semlegesíteni az elvileg méltánytalan rendelkezések pusztító következményeit, jóllehet a veszteségek nagyon nagyok voltak és minden vonatkozásukban pótolhatatlanok.

De ezek az évek – a háború utáni helyreállítás, a hrucsovi enyhülés, a brezsnyevi pangás évei egyaránt – továbbra is kapcsolódtak a 30-as években okozott represszióban megnyilvánuló szándékos pogrom következményeihez. Kiegészült az utóbbi erkölcsi-lélektani terrorjával, amikor tervszerűen és következetesen folytatódott a nemzeti érzések üldözése és kiirtása, amikor a nacionalizmus szó rémisztő mumussá vált.

Az ilyen módszeres lélekmérgezés eredményeképpen az oroszországi finnugor népek többségénél a nemzeti tudatot elnyomták, megalázták, megsértették, kiirtották. Széles körben terjedt a nemzeti nihilizmus, az anyanyelvhez, a saját kultúrához kötöttség teherre vált. Abban, hogy sok nyelv már csak „konyhai” nyelv, hogy meggyengült az érdeklődés a saját kultúra iránt, nem csak a külső nyomás a bűnös. Egy bizonyos stádiumban már nincs is szükség erőteljes külső hatásra. Ezen népek egyikének-másikának többsége olyan, az anyanyelvtől és a saját kultúrától elidegenedett belső állapotba került, hogy kialakult benne a társadalmi méretű feleslegesség érzése, és ez vált sokak, főleg az ifjúság jellemzőjévé.

A szovjethatalom éveiben a régi patriarchális rend, a kapitalizmus maradványai elleni jelzőkkel folytatott harc idején sok minden egyszer s mindenkorra elveszett a finnugorok népművészetéből, hagyományaiból, szokásaiból. Halálos csapás érte a hagyományos népi ünnepeket. A csapást a vallás elleni harc zászlaja alatt hajtották végre.

A történelmi kirándulás megmutatta, hogy az oroszországi finnugor népek történetében sok közös vonás és nem kevés különbözőség volt. Ez fontos tényező, hatással van a mai etnikai folyamatokra.

3. A finnugor világ ma: az általános és az egyedi

Az oroszországi finnugor népek történeti fejlődésének és mai etnikai állapotának vizsgálata során leginkább az a körülmény kelti fel a figyelmet, hogy a rokon népek igen különböző módon fejlődtek és fejlődnek, és a mai állapotukban nagy eltérések mutatkoznak. Ez sok tényezőnek tulajdonítható. Ez adja az apropót, feltenni a kérdést, miként ezt például a második finnugor írótalálkozón az angol Michael Branch fel is tette, hogy mi az a finnugor közösség – realitás-e avagy mítosz?⁷⁴

Mindennemű sematizálás veszélyes, ennek tudatában igyekszünk mégis végigkövetni: mi az, ami a mítoszhoz tartozik, és mi a realitás.

Ezeket a népeket az etnikai származás és a nyelvi rokonság fűzi össze. Meghatározó közös vonásként említhető a keresztény vallásokhoz tartozásuk, amelyre többjüknel a pogány kultuszok erőteljes kereszténység előtti hatása nyomja rá a bélyegét. Mindezek komoly tényezők, amelyek etnokulturális folyamatokban tükröződnek. Az Oroszországhoz tartozó finnugor népeknek, miként a 4. fejezetben majd látható lesz, nem kevés közös történelmi pillanatuk van (miként a nem orosz népeknek általában). De egészében történelmi sorsközösségről beszélni, akár a múltat, akár a jelent (sőt, a jövőt) tekintjük, aligha lehetséges. A társadalmi fejlődés különféle stádiumait eltérő módon járták be. Ez számos okkal magyarázható, földrajzi, történelmi-politikai, demográfiai és egyéb okokkal.

⁷⁴ Родной язык – моя родина...

A különféle, sőt eltérő etnikai, köztük etnodemográfiai folyamatok eredményének egyike az, hogy az oroszországi finnugor népek elsősorban mennyiségi mutatóikban különböznek. Lélekszámuk az utolsó szovjet össz-szövetségi népszámlálás szerint (1989) a következő:⁷⁵

	a SZU-ban*	az Orosz Föderációban
mordvinok	1 154 000	1 072 939
udmurtok	747 000	714 833
marik	671 000	643 698
komik	345 000	336 309
komi-permjákok	152 000	147 269
karélok	131 000	124 921
hantik	22 500	22 283
vepszék	12 500	12 142
manysik	8 500	8 835
számik [lappok]	1 900	1 835
izsórok	800	449
vótok	?	62

* kerekítve

Ezen kívül 1989-ben Oroszországban élt még 47 ezer finn (az ingermanlandiakkal együtt), 46 ezer észet (közéjük számítva a szetukat), 5700 magyar és 64 liv.

A magyarok összlétszáma kb. 15 millió, a finneké 5,3 millió, az észteké több mint 1 millió. A lívek, akik főként saját etnikai őshazájukban, a mai Lettországból élnek, az 1989-es szovjet népszámlálás szerint 226-an voltak (ma a független Lettországból közel 800-an tartják magukat livnek). Lappföld (Észak-Norvégia, Svédország, Finnország és a Kola-félsziget) őslakosai, a lappok (saját nevükön: számik) összlétszáma a különféle számítási módoktól függően 50 ezertől 100 ezerig váltakozik.⁷⁶ Még egy fontos megjegyzés: itt nem teljesen helyes minden oroszországi finnt és minden észtet az oroszországi kisebbségekkel együtt, de az anyanemzettől elválasztva említeni, tudniillik az ingermanlandi finnek és az észet szetuk, miként a kolai lappok is, Oroszország őslakosai, de a mai nemzetiségi statisztika nem teszi lehetővé, hogy külön adjuk meg a lélekszámukat.

Ily módon a majd 26 millió finnugorból manapság az Orosz Föderációban közel 3,3 millióan élnek. Néhányan közülük a kislelékszámu népek közé tartoznak. Nem kétséges, hogy az etnikai fejlődés lehetőségei sokban függhetnek a lélekszámtól. Nagy jelentősége van az etno-

⁷⁵ Национальный состав населения СССР по данным Всесоюзного населения 1989 г. Москва 1991. с. 28–33; Расселение народов СССР по союзным республикам по переписи 1989 г. Союз 1990. № 23. с. 12–13.

⁷⁶ Брук, С. И.: Население мира. с. 868–880.

politikai folyamatokban, a politikai önrendelkezés jogának megvalósíthatóságában. Nagyrészt meghatározza a nyelvhasználat lehetőségeit, a művészetek fejlődését is. Egy kislélekszámú etnikai csoport nyelve aligha válik a tudomány és a felsőoktatás nyelvéné.

Némely tudós úgy gondolja, hogy legkevesebb félmillió, mások szerint minimum 300 ezer vagy csak 100 ezer ember kell egy-egy etnosz teljesértékű funkcionálásához. Ami a 100 ezer alatti lélekszámú népeket illeti, ezek általános vélemény szerint különleges védelemre szorulnak. Egyébként természetesen nem szabad abszolutizálni ezt a mennyiségi tényezőt. Még a mi nyelvcsaládunkban is össze lehet hasonlítani azonos lélekszámú népeket, az észteket és a mordvinokat, és bizony lényeges különbséget lehet látni az etnokulturális fejlettségükben, a nemzeti tudatukban. Ha összehasonlítjuk a marikat, a komikat, az udmurtokat a lélekszám szerint velük azonos, sőt, kisebb lélekszámú török és észak-kaukázusi népekkel, akkor is nagy különbségeket tapasztalunk. (Csak elmemozdító példaként említjük az abházokat, akik kb. 100 ezer főt számolnak, magas szintű kultúrát teremtettek, és csodálatra méltó politikai életrevalósággal jellemezhetők.)

Nagyon mély nyomot hagynak az etnikai folyamatokon a természeti-földrajzi feltételek, az ökológiai közeg. Ezek hatása megmutatkozik a kultúrtipológiai viszonyokban, az életmódban, a termelési-gazdálkodási adottságokban, a munkaeszközökben, a lakóház-típusokban, a viseletben, a lábbelikben és más hasonlóknak, valamint az etnopedagógiában, a szellemi hagyományokban és a szokásokban, a zenében és a táncban. Általában a népi kultúra szerkezetében és a néplélektanban a népeknek több a közös sajátosságuk az ugyanezen természeti övezetben élő más eredetű szomszéd népekkel és más nyelvű csoportokkal, mint a más földrajzi régiókban élő vérrokonokkal. Ebből a szempontból a marik, az udmurtok, a mordvinok közel állnak a török nyelvű csuasokhoz, tatárokhoz és baskírokhoz, az észtek és a lívek a lettekhez és litvánokhoz, a hantik, a manysik és a számik (lappok) nem csak a rokon szamojédokhoz (nyenyeczekhez, enyeczekhez, nganaszanokhoz és szölkupokhoz), de az evenkikhez, csukcsokhoz, eszkimókhoz és más északi népekhez, a finnek a svédekhez és a norvégekhez, a komi-permjákok, a komik, a karélok az északi oroszokhoz és így tovább. Ezért az etnikatörténet sok problémáját és a nemzeti újjászületés terveit elsősorban regionális program keretében kell vizsgálni, illetve megoldani. Az ezzel kapcsolatos másik teendő, hogy a rokon nyelvű népek kapcsolatait megerősítendő, az utakat-módokat keresve nem kell könnyelműen megszakítani a hagyományos kulturális kapcsolatokat a régióban szomszédos nem-rokon népekkel.

A népek nyelvi, etnokulturális és társadalmi-politikai fejlődésének elvben fontos tényezője a népsűrűség és a lélekszám-arányuk a róluk elnevezett államokban, közigazgatási alulatokban. Oroszország finnugor népei a saját államalakulataikban nemzeti kisebbségek.

A lakosságból:

mari	43,3%,	mordvin	32,5%,	udmurt	30,9%,
komi	23,3%,	karél	9,9%,	hanti és manysi	1,4%.

Csak a komi-permjákok kivételek, ők az autonóm körzet lakosságának 60,2%-át teszik ki.⁷⁷

⁷⁷ Народы России. Москва 1993. г. 433–435.

Az imperialista politika mindig és mindenhol célul tűzi ki, hogy az őshonos népeket beolvasza, az őshonos nép szülőföldjén az uralkodó népből kikerülő jövevényeknek, betelepülőknek előnyöket biztosítson. Ebben a vonatkozásban már a cári katonai-gyarmatosító politika sikereket ért el: a komik, a marik, a mordvinok, az udmurtok, a karélok által lakott területek épségének már 1917 előtt véget vetettek. A totalitárius szovjet rendszer a maga iparosító, hadiipari, migrációs politikájával elérte azt, hogy az oroszországi finnugor területek olyan régiókká váltak, amelyekben az őshonos népek (nem csak a kicsik, hanem a viszonylag nagy létszámúak is) nemzeti kisebbséggé lettek, ennek minden következményével együtt. A legfőbb következmény az, hogy az emberek közötti és a népek közötti viszonyokban a dzsungel törvényei érvényesülnek, az erősebbnek van igaza, és az az erősebb, akiből több van. A finnugor földeken a többséget pedig a betelepülők kezdték képezni. Az észtek is alig menekültek meg ettől a sorstól: a céltudatos szovjet politika saját országukban csaknem 60%-ra csökkentette az arányukat.

A finnugor népek többségére a szétszórtság jellemző.

Saját köztársasága és saját körzete határain kívül él:⁷⁸

a mordvinok	72,8%-a,	a komi-permjákok	37,3%-a,
a marik	51,7%-a,	az udmurtok	33,5%-a,
a hantik	47,2%-a,	a manysik	22,4%-a,
a karélok	39,7%-a,	a komik	15,4%-a.

A diaszpórában élők etnikulturális kapcsolatainak további bonyolult problémái ezzel a tényezővel kapcsolatosak. Kényes kérdés a Tveri Területen élő karélok, az Orenburgi Területen élő mordvinok, a baskíriai marik stb. etnikai léte, ti. azoké, akik a tágas Oroszországban tömbökben élnek. Általában a döntő szerepet itt nem ennek vagy annak a népnek az elszakítottasága játssza, hanem az uralkodó társadalmi-politikai viszonyok, a területi autonómia szovjet rendszerű hagyományai. Hiszen más körülmények közepette például a finn, az észtek, a magyar diaszpórák elszakítottasága nem jelent legyőzhetetlen akadályt a nyelv, a nemzeti szokások, a saját kultúra megőrzése előtt. Szembeszökő a különbség a Norvégiában, Svédországban, Finnországban, illetve a Murmanszki Területen élő lappok (számik) fejlődési mutatóiban is.

A 30-as évek végéig a Szovjetunióban a saját köztársaságuk határain túl tömbben élő mariknak, mordvinoknak, karéloknak és másoknak megadták az etnikulturális fejlődés lehetőségeit. A területi autonómia, amely az autonóm köztársaságokban, autonóm területekben, körzetekben testesült meg, összekapcsolódott a nemzeti kulturális autonómiával mindazon etnoszrészkek esetében, amelyek a történeti szétszórtság miatt az autonóm terület határain túl éltek. A Szverdlovszki (Uráli) Területen mari nyelvű területi újságot jelentettek meg, működött az Uráli-mari pedagógiai technikum. Mari pedagógiai technikum működött a Kirovi Terület Jaranszki járásában is, a Baskír ASzSZK-ban is, a baskír köztársasági könyvkiadónak

⁷⁸ Уо.; Сануков, К. Н.: Проблемы истории и возрождения финно-угорских народов России. Йошкар-Ола 1994.

volt mari részlege, néhány járásban mari nyelvű újságot adtak ki. Minden iskolában, ahol többen éltek a marik, anyanyelven folyt az oktatás az elemi iskolában, mariul tanultak és a kulturális-felvilágosító munka is anyanyelven folyt. Ennek a munkának az irányításával az Orosz Szovjet Szocialista Föderáció Oktatási népbiztosságában mari részleg foglalkozott.⁷⁹ A 30-as évek végére csaknem mindennek vége lett. Mindenütt, ahol nem orosz diaszpórák éltek, felszámolták az anyanyelvű oktatást, az anyanyelvű könyv-, újság-, folyóirat-kiadást. Felerősödtek az asszimilációs folyamatok.

Az etnikulturális fejlődést tovább bonyolítja ezeknek az etnoszoknak a belső megosztottsága, vagyis az, hogy további szubetnoszokra, erőteljesen különböző részekre oszthatók. Így például a marik hegyi és mezei marikra oszlanak, a mordvinok vagy erzák, vagy moksák. A kulturális és különösképpen a nyelvi különbségek ezen szubetnoszok között annyira jelentősek, hogy kettős etnikai tudatuk van, önálló irodalmi nyelveik vannak. Igencsak lényegesek a különbségek az egyes karél és az egyes hanti nyelvjárások között, egységes karél és hanti irodalmi nyelve nincs.

A sztálini elvi állásfoglalások alapján állva az 50-es évek elején lezajlott nyelvészeti vitákban a mordvin és a mari nyelvtudósok saját népeik nyelvét egységesnek nyilvánították és a szubetnoszok nyelvét nyelvjárásnak minősítették. Csakhogy idők múltával a mordvin nyelvészek mégis elutasították ezt, moksa és erza nyelvről kezdtek beszélni. A mari nyelvészek viszont (a többség) szilárdan kitartottak saját álláspontjuk mellett, visszautasították a hegyi marik jogát az önálló nyelvre, ugyanakkor nyelvüket nem tekintették az irodalmi nyelv variánsának vagy normájának. [Tehát az egy mari nyelvnek két irodalmi nyelve van.] Annak elismerése, hogy a két irodalmi nyelv reális lehetőség, nem jelentette azt, hogy a nép megosztására törekedtek volna, az etnikulturális fejlődésnek ez nem lett akadálya, hanem éppen fordítva – csökkentette az erkölcsi-lélektani „diszkomfort”-érzést.

4. A nyelv – az etnosz megmaradásának és fejlődésének záloga

A finnugor népek újjászületésének „problémabokrában” az első, a legfontosabb problémát a nyelvkérdés jelenti. Semmiféle jogvédelemről, semmiféle etnikulturális újjászületésről szó sem lehet, ha nem kap védelmet a megsemmisítő politikával szemben a nyelv, nem lehet reménykedni ezeknek a népeknek a jövőjében, ha nem változnak meg a körülmények, amelyek a nyelvet halálra ítélik. Sok finnugor nyelv katasztrofális helyzetben van, eljutott arra a határra, amelyet átlépve nincs visszaút. Ezt a kérdést megvilágító mutatókul szolgálhatnak azok az adatok, amelyekből megtudható, hányan tekintik anyanyelvüknek annak a népnek a nyelvét, amelyhez tartoznak. A nyelvi helyzet csaknem minden volt szovjet finnugor népnél kritikus, kivételek az észtek és a kárpátaljai volt „szovjet”-magyarok. Mindezt az 1959-es és az 1989-es össz-szövetségi népszámlálás idevonatkozó adatainak összehasonlítása bizonyítja. A kis-lélekszámú népeknél ez az adat annak a bizonyos kritikus határnak az átlépését mutatja, és a katasztrófa közeledtét sugallja⁸⁰:

⁷⁹ Сануков, К. Н.: Марийцы: прошлое, настоящее и будущее. Йошкар-Ола 1992.

⁸⁰ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. т. IV. Москва 1973. с. 9–11. Союз № 51. Декабрь 1990. с. 9–11.

	Saját népe nyelvét anyanyelvének tartotta (%)	
	1959-ben	1989-ben
észtek	95,2	95,5
karélok	71,3	47,3
komik	89,3	70,4
komi-permjákok	87,6	70,1
marik	95,1	80,8
mordvinok	78,1	67,1
udmurtok	89,1	69,6
hantik	77,0	60,5
manysik	59,5	37,1
(orosz-)lappok	69,9	42,2
vepszék	46,1	50,8
izsórok	34,7	36,8
lívek	?	43,8
vótok	?	?
magyarok (SZU)	97,2	93,9
finnek (SZU)	59,5	34,6

Az anyanyelv pozícióvesztése nem természetes objektív folyamat, hanem céltudatos, előre megfontolt nemzeti-nyelvi politika eredménye. Bár a fenti táblázat a figyelmet csak az 50-es, 60-as évektől kezdődően bekövetkezett változásokra hívja fel, az objektivitás és a történelmi igazság kedvéért el kell ismerni, hogy a finnugor népek egész soránál ebben a vonatkozásban már az 50-es évek végét megelőző időszakban is észrevehető romlás állt be.

Minden bizonnyal érdeklődésre tart számot még egy táblázat. „A matematika- és természettudományos tankönyvek kiadása a Szovjetunió nemzetiségi nyelvein” című táblázatot amerikai kutató állította össze a hivatalos szovjet statisztikai évkönyvek alapján, azokban az években, amikor mi, a saját országunkban élve, ezeket a számokat látva nem mertünk ilyen táblázatokat összeállítani, arról már nem is szólva, hogy ilyesmiről írni vagy hangosan beszélni megpróbáltunk volna.⁸¹ Nézzük csak ebből a táblázatból azt a részt, amely az Orosz Föderációbeli finnugor nyelvű tankönyvkiadásra vonatkozik, és tegyük melléjük az összehasonlítás kedvéért az észt, a tatár, a baskír adatokat (Észtország ekkor szovjet szocialista köz-társaságként a Szovjetunió szövetséges tagállama).

⁸¹ Silver, Brian: Language Policy and the Linguistic Russification of Soviet Nationalities. Soviet Nationality Policies and Practices. New York 1978. p. 258.

a nyelvek	1935	1942–1945	1950	1955	1960	1965	1969
karél	8	0	0	0	0	0	0
komi	8	6	7	6	4	0	1
komi-permják	8	6	4	2	4	0	1
mari	7	7	6	6	4	4	1
mordvin	9	8	7	6	4	4	3
udmurt	9	5	7	6	4	0	2
észt	(3)	11	10	11	10	10	10
baskír	8	7	10	10	10	10	10
tatár	9	10	10	10	10	10	10

Ha eltekintünk a karél nyelv sajátos helyzetétől, akkor a többi finnugor nyelvet illetően általános tendenciának tekinthetjük, hogy míg az 50-es években jelentős méretekben megőrződtek a nyelv életfeltételei, addig a 60-as években élesen romlottak. Csak a komi-permják nyelv veszítette el már az 50-es években a pozícióját, akkor vált egyfajta sajátos *poligómmá*, rajta próbálták ki az új iskolai nyelvpolitikát. 1951-ben a Komi-permják Nemzetiségi Körzetben az anyanyelv rovására új tantervet vezettek be⁸², amely szerint az első osztálytól kezdve a tanítás orosz nyelven folyt, és szép lassan csak oroszul tanítottak mindent, ez pedig azt jelentette, hogy nincs szükség anyanyelvű könyvkiadásra. A komi-permják tapasztalat hamarosan mint az „internacionalizálás” mintapéldája kezdett szerepelni. A 60-as évek végére ebben a vonatkozásban a komi-permják nyelvhez hasonló helyzetbe került a többi keleti finnugor nyelv is.

Különösen romboló volt a hrusesovi iskolareform az 1958–59-es évben. Megvalósítása során az SZKP KB végrehajtási utasítása értelmében az első osztálytól kezdve oroszul folyt az oktatás. Ezzel egyidőben kihirdették, hogy az anyanyelvtanulás és az oktatás nyelvének megválasztása önkéntességi alapon történik (ez ma is demokratikus elvnek számít). Ezeknek a határozatoknak súlyos következményeként sok helyen az anyanyelv kiszorult a társadalmi életből, az intellektuális szférákból a köznyelvbe, ott is a „konyhába”. A járási központokban és a vegyes lakosságú településeken nemcsak az őslakosok nyelvén tanító iskolák kezdtek eltűnni, hanem az olyanok is, amelyekben az anyanyelv kezdetben mint iskolai tantárgy még létezett. Később aztán azokban a falusi iskolákban is (márpedig a finnugorság zöme falusi), amelyek szintiszta finnugor településeken működtek, háttérbe szorult az anyanyelv, tantárgyként is kezdett eltűnni.

Negyedszázad alatt a mordvinok, a marik, az udmurtok és a többiek egész nemzedéke, a fiatal értelmiséget is beleértve, úgy nőtt fel, hogy az anyanyelvét csak az utcán, üzletben ismerte meg, vagy egyáltalán nem ismerte, hiszen a városokban az anyanyelvi szó még a családi életből, a „konyhai” használatból is kiszorult, amennyiben a nemzedékek közötti érintkezést vizsgáljuk.

⁸² Кривошекова, А. Ф.: Очерки истории коми-пермяцкой школы. Молотов 1956.

Valamely nép etnokulturális állapotának fontos jellemzője az anyanyelvhasználat. Kiszorulása a társadalmi gyakorlatból, különösen a felnővekvő nemzedékeket illetően céltudatos politika következménye. A mindenütt, de különösképpen az északi kis népek körében terjesztett bentlakásos iskola [школа-интернат], a családi közegből kiszakítás, a kizárólagosan orosz nyelvű oktatásba bekapcsolás különösen tragikus eredménnyel járt.

A nyelvi helyzet nemcsak a kislélekszámú népeknél, hanem a közepes lélekszámú finnugoroknál is aggasztóvá vált. Nyelvük elvesztette az élő organizmus jellegét, elvesztette immunitását, az idegen nyelvi hatásnak, az orosz és az orosz közvetítésével érkező idegen szavak expanziójának nem tudott ellenállni, képtelen lett arra, hogy a saját belső nyelvi törvényszerűségeihez idomítsa őket. Sok nyelvész tagadja annak a terminológiai munkának a szükségességét, amely a 20-as években folyt. Pedig ezen folyamat alakulása a forrása annak az egyre nagyobb szükségnek, amely az anyanyelv szókincsében megmutatkozik, különösképpen a társadalmi-politikai életben, a tudományban, technikában. A „szuverén” köztársaságokban az ügyvitel és a hivatalos levelezés oroszul folyik. Már tömegjelenség a „makaróni”-nyelv, az anyanyelv és az orosz nyelv olymértékű keverése, hogy az úgymond anyanyelvén beszélő nyelve inkább orosz, még akkor is, amikor a mondandóhoz megvan az anyanyelvi megfelelő.

Továbbá, amikor az utóbbi időben a köztársaságokban felmerült a köztársaság hivatalos nyelvének kérdése, gyakran nyíltan feltették a kérdést, be tudja-e olyan nyelv, mint a mari, a komi vagy más finnugor nyelv teljes mértékben tölteni az államnyelv szerepét? És bizony, a helyzet olyan, hogy az ilyenfajta kételkedésnek komoly alapja van.

Ezeket a nyelveket nem használják a hivatalos állami és társadalmi életben (miért is használnák, amikor még az írók gyűlése is orosz nyelven zajlik?). Joskar-Olában, Petrozavodszkban, Szaranszkban, Sziktivkárban, Izsevszkben az utcán, az üzletekben, a járműveken az őslakosság nyelvét hallani *kivételes* jelenség. Mindenütt az orosz nyelv uralma, valóban a privilegizált helyzete figyelhető meg.

Ez az utóbbi megállapítás egyeseket ellentmondásra készíthet, de objektív bizonyítékát megtaláljuk, ha egy kívülálló szemszögéből vizsgáljuk. A kívülálló egyetlen mondata, amely a helyi újságban megjelent, magasröptű elmélkedésekre ad alkalmat a reális oroszországi életben a nyelveknek biztosított „egyenlőségről”: Uludamar Engin 1992-ben Törökországból érkezett Joskar-Olába mari nyelvi ismereteinek megszilárdítása céljából. Naivan azt képzelte, a Mari Köztársaság fővárosában tudni kell mariul, és hogy ennek ismeretében lehet itt élni. Sem a szállodában, sem a postán, sem egyszerűen az utcán a mari nyelv birtokában egyetlen problémáját sem tudta megoldani. Arról győződött meg, hogy Joskar-Olában a mari nyelv teljességgel szükségtelen, csak oroszul kell tudni. Amikor mariul szólított meg valakit, úgy néztek rá, mint aki nem normális.⁸³

Lehet így az egyenlő esélyekről, az orosz nyelv és a köztársaságok helyi nyelveinek egyforma lehetőségeiről beszélni? Még nem. A török tudós Joskar-Olába érkezése óta néhány év eltelt, s ez alatt a köztársaságokban elfogadták a nyelvtörvényeket, a két állami nyelvről szóló formula bekerült az alkotmányokba. De a helyzet egyáltalán nem változott, az őslakos népek nyelvének állami státusát kinyilvánítani pusztá formalitás volt.

⁸³ Марийская правда 1992. 4 марта.

Az Orosz Föderációhoz tartozó köztársaságokban olyan törvényeket kell elfogadtatni, amelyek garantálják a névadó népek nyelvének valóságos államnyelvként lehetséges használatát, egyenértékűként az orosz nyelvvel, amely egész Oroszországban, így a hozzátartozó köztársaságokban is államnyelv. Az aggasztó helyzet megváltoztatásához állami támogatásra van szükség, politikai és jogi garanciákra az állami szervek részéről, és a bölcsődéktől kezdve anyanyelvű nemzeti oktatási rendszerek kidolgozására.

Az oroszországi nyelvtörvények és oktatási törvények nem teljes mértékben biztosítják az etnikai-kulturális-nyelvi újjászületést és a kislélekszámú népek és nemzeti kisebbségek anyanyelvének védelmét. Deklarálják az oktatási nyelv szabad választásának áldemokratikus elvét. A köztársaságokban és körzetekben a jelenlegi, fent körvonalazott helyzetben az anyanyelv joga és helyzete csak akkor élvez védelmet, csak akkor állítható helyre, ha az anyanyelvi oktatás a nemzeti nyelven *kötelező*, és csak később, fokozatosan térnek át az orosz nyelv oktatására. Ez utóbbi szintén *kötelező és nélkülözhetetlen* az életben, hiszen az orosz nyelv kellő mérvű ismerete nélkül a nem orosz fiatalság megfosztaná magát a közép- és felsőfokú képzés lehetőségeitől, amely Oroszországban kizárólag oroszul lehetséges. A helyzet megváltozásának jelei a köztársaságokban a belátható jövőben aligha mutatkoznak, jóllehet elvben az anyanyelv az embert végigkíséri a műveltség megszerzésének útján a bölcsőtől a diplomáig. (Éppen ebből indulnak ki a finnországi Lappföld, valamint Grönland szabadegyetemein, amelyeken lapp, ill. eszkimó nyelven szándékoznak oktatni.)

Az oroszországi finnugorok mai helyzetéről külföldi kollégákkal folytatott tanácskozás arról győzi meg az embert, hogy Nyugaton nem egészen helyesen képzelik el, mi az egyébként érthető szavak és kifejezések igazi értelme szovjet és oroszországi viszonyok közepette. Ha Nyugat-Európában vagy Amerikában azt hallják, például, hogy a finnországi Turku városában svéd egyetem van, akkor mindenkinek világos, hogy ez olyan oktatási intézmény, amelyben az oktatás svéd nyelven folyik. És amikor az európaiak vagy az amerikaiak a Mari Egyetemről vagy a Mordvin Egyetemről hallanak, akkor nyilvánvalóan ugyanilyen módon gondolkodnak. Oroszországban a felsőoktatásban az orosz nyelv monopol helyzetben van. A köztársasági egyetemek és főiskolák csak abban különböznek a vidéki – megyei, területi – központok hasonló oktatási intézményeitől, hogy itt vannak olyan bölcsészhallgatói csoportok, amelyek az anyanyelv oktatására készülnek. Nekik előadják az anyanyelvet, ők alaposan tanulmányozzák az anyanyelvüket, de az összes többi tantárgyat még nekik is oroszul adják elő.

Továbbá: Oroszországban a 80-as évek végére a nem orosz népeknek gyakorlatilag nem maradt elemi iskolájuk, kivéve a tatárokat és a baskirokat. Az első osztálytól kezdve oroszul folyik az oktatás. Az anyanyelv csak tantárgy, körülbelül úgy, mint az idegen nyelvek. A finnugor városok és a vegyeslakosságú vidékek iskoláiban még ez sincs. Vagyis határozottan összeszűkült, megszűnt a nem orosz nyelvek „iskolai mezeje”.

Az utóbbi időben a finnugorok lakta területeken mindenütt elkezdtek a „Nemzeti(ségi) iskola” című nemzeti tanterv kidolgozását. A nemzeti újjászületési mozgalmak komplex terveiben és elképzeléseiben nagy reményeket fűznek hozzájuk. Igaz, magát a fogalmat is különféleképpen értelmezik. Néha még azt is észre lehet venni, hogy az iskola csak a tanulók nemzetiségi összetétele szerint nemzeti(ségi). Sokan nemzeti(ségi) iskolán nem csak az anyanyelven folyó oktatást biztosító tanintézményt értik, hanem azt is, amelyben az anyanyelvet mint tantárgyat tanítják, vagy ahol van „(az adott) nép története és kultúrája” című

tantárgy. Ezt a megközelítést lehet megfigyelni például a Komi és az Udmurt Köztársaságban. Magától értetődik, hogy csak az anyanyelven oktató iskolát lehet a szó szoros értelmében nemzeti(ségi) iskolának nevezni.

Az etnikai identitás és az etnikai reprodukálódás csak akkor biztosított, ha van nemzeti(ségi) oktatási rendszer. Mindenesetre a gyerekek elemi oktatásának anyanyelvükön kell megtörténnie, az orosz nyelv az alsó tagozatban csak tantárgy lehet. A felsőbb osztályokban az áttérés az orosz nyelven történő oktatásra fokozatos legyen, az anyanyelvnek és irodalomnak a középfokú oktatás befejezéséig tantárgyként meg kell maradnia. Ebben minden finnugor nép nemzeti mozgalma egyetért.

Még fontosabb visszaállítani a család és az etnopedagógia jelentőségét, a nemzeti hagyományok szellemében nevelni az ifjú nemzedéket.

A nyelvpolitika másik oldala az őslakosság nyelvének tanulmányozása a köztársaság más nemzetiségű polgárai részéről.

Mi mindig úgy tekintettünk a kétnyelvűség terjedésére, mint a nemzetiségek közötti érintkezés jelentős gyakorlati eredményére, amely a bonyolult nemzeti(ségi)-nyelvi problémák megoldásának reális útja. Ez az igazság divatos lett, szívesen idézgették. De ezt a problémát az állampolgárok többsége egyoldalúan értelmezte. A gyakorlatban úgy, hogy csak nemzetiségi nyelv + orosz kétnyelvűség lehetséges: csak a nemzetiségi, a mari, a karél és a többi nem orosz tudjon két nyelven, beszéljen jól oroszul. A kétnyelvűség követelménye nem vonatkozott a köztársaságokban élő oroszokra. Holott a helyi erkölcsi-lélektani helyzet megjavításának felettébb fontos eszköze az orosz + nemzetiségi kétnyelvűség széleskörű terjedése, az, hogy az oroszok ismerjék annak a népnek a nyelvét, amellyel együtt élnek, amelynek a földjén laknak. Az államapparátus, az egészségügy, a szolgáltatások, a kereskedelem, az igazságszolgáltatás egyes munkaköreiben az alkalmazhatóság egyik kritériumának a valódi kétnyelvűséget kell tekinteni.

Alkotmány biztosította jog, hogy Oroszország bármely állampolgára bármely intézményben anyanyelvén intézheti ügyeit. Bár az Orosz Föderáció alkotmányában és a köztársasági alkotmányokban benne van, hogy ezt a jogot garantálják, a valóságban ez nem így van, és nem is lesz így mindaddig, amíg az államapparátus és a végrehajtó szervek nem alkalmaznak helyi nyelveken tudó munkatársakat.

Hogy jellemezzük az erről a kérdésről elterjedt nézeteket, emlékeztetünk a Mari Köztársaság elnökéről szóló törvénytervezetre. Az ebben a dokumentumban olvasható javaslatnak, miszerint a Mari Köztársaság elnökének a köztársaság mindkét államnyelvén (mariul és oroszul) tudnia kell, nem kevés mari ellenzője is volt.

Milyen megsebzettnek, elferdültnek kell lennie a nemzeti léleknek, mennyire megalázottnak kell éreznie magát szülőföldjén az embernek, hogy így lépjen föl, hogy ne vádolják nacionalizmussal, hogy internacionalistának nézzék. De itt már egy másik kérdésről van szó, a nemzeti tudatról.

5. A nemzeti tudat az újjászületés fő feltétele

A nemzeti jogok védelmének és általában a nemzeti újjászületésnek a problémájában a legfontosabb komponens a nemzeti tudat. A finnugorok lakta területeken végbemenő etnikai

folyamatokban és az őshonos újjászületés perspektíváinak meghatározásában ez rendkívül aktuális kérdés.

A nemzetiségek közötti egyetértéshez a régiókban mindenképp elengedhetetlen a gyökeres változás az orosz lakosság tömegeinek társadalmi tudatában. Nekik, akik a többséget képviselik, ez azt jelenti, hogy figyelmesen meg kell hallgatniuk azoknak a véleményét, akik a kisebbséget alkotják. Az erkölcsi szabálynak, hogy ne tégy olyat mással, amit magadnak sem kívánsz, működnie kell. Csak a nemzetiségi gőgtől, a nagyhatalmi szindrómától, a birodalmi gondolkodás maradványaitól történő megszabadulás segít megeremteni a valódi egyenjogúságot, a baráti kapcsolatokat az összes nemzetiség között.

Sajnos, a mindennapi tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy a mai orosz mentalitás ott a helyszínen, a köztársaságok és körzetek idegen nemzetiségű környezetében erre éretlen. A nagy nemzet képviselői nagyhatalmi gondolkodásmódjuk miatt a különböző méretű etnikai egységek közötti egyenrangú együttműködés lehetőségének még a gondolataig sem jutottak el. Itt teljes mértékben érvényesek G. Orwell szavai Az állatok farmjából: „Minden állat egyenlő, de bizonyos állatok még egyenlőbbek”. A kisebb népek és etnikai csoportok újjászületésre törekvésében a nagyhatalom a kialakult rendszer veszélyeztetését látja. A széles autonómia az állam szétesésének veszélyével jár. A nagyhatalom megbízható támaszként mindenkoron számíthatott és most is számíthat az ilyen politikához hozzáidomult kollaboránsokra, az eloroszosodott nem oroszokra.

Másrészt, a túléléshez a környező oroszország nagyhatalmi, lenéző magatartásának elviselése mellett a finnugor népeknek nem kevésbé fontos legyőzniük önmagukban a nemzeti nemteljesértékűségük, saját másodosztályúságuk komplexusát. Az etnikai identitás újjászületése és megerősödése az oroszországi finnugoroknak életbevágóan fontos, gyakorlatilag élet-halál kérdés. Számukra Észtország etnikai reneszánsza a minta, a nehezen elért, de dicsőséges győzelem a nagyhatalmi szándék fölött, amely meg akarta tartani az észteket a szovjet rendszer határain belül.

Csak hogy az oroszországi finnugorokra egyelőre a 30-as évek tömeges repressziójával beléjük gyökereztetett nemzeti megalázottság jellemző. A terror kiölte a génállományukat, egyenként, virágjában fejezte le a nemzeti értelmiséget. A népek kultúrájára, öntudatára védtelenül csapást mértek. A saját népük kulturális újjászületéséért, anyanyelvük megőrzéséért és fejlesztéséért minden erejüket odaadó „nacionalisták” helyére új vezérnemzedék lépett, olyan, amely nem bajlódott (az ő szempontjából) a terhére levő saját kultúrával, saját nyelvvel, a nemzeti tudat szerintük szükségtelen terhével. A nemzeti-kulturális értékek megvetését, a szolgai lelkületet beültették a társadalmi tudatba – nem is kevés sikerrel.

Az 1937 utáni halálos dermedtség, félelem még sokáig megmaradt a tömegek tudatában. De mindemellett a finnugorok többségének alacsony nemzeti tudatszintjét nem szabad csak külső tényezőkkel, csak a külső nyomással magyarázni. Az alacsony fokú nemzeti tudat bizonyos határon túl a különféle nemzetiségű emberek zömének belső állapotává vált, és első sorban már mint belső pszichológiai nehézség határozható meg. A hosszantartó erkölcsi-lélektani nyomás eredménye ez. A kommunista rendszer viszonylag rövid idő – fél évszázad – alatt sikerrel teljesítette azt, amit a cárizmus négy évszázad alatt sem tudott teljes mértékben elérni: fizikai, erkölcsi, lélektani terrorral, a megerősödni kezdő nemzeti tudat megfojtásával beültette a tömegek tudatába a nemzeti nemteljesértékűség komplexusát. A népeket

ismét megalázták. Nyelvük, saját kultúrájuk, szokásaik, hagyományaik másodrendűségébe beletörődtek.

Az oroszországi finnugorok és más kislelekszámú népek nemzeti önérzetét nem csak a 30-as évek pogromjai határozták meg. Nagy hatással volt rájuk az az erkölcsi-lélektani nyomás is, amely büntetendőnek ítélte a nemzeti érzést, a nemzeti tudatot. A nacionalizmussal vádolás lehetősége mindenki feje fölött mint Damoklész kardja függött, amikor az „egységes szovjet nép” megteremtése volt a feladat.

A kislelekszámú népek és etnikai csoportok nemzeti tudata ilyen módszeres mérgezés által lett elnyomva. Ennek következménye lett a nemzeti nihilizmus széleskörű elterjedése, a félelem az anyanyelvől és a hagyományos saját kultúrától. Megteremtődtek a belső feltételei a saját nyelvtől-kultúrától történő elidegenedésnek, kialakult a társadalmilag szükségtelenség érzése.

Az etnikai újjászületésre törekvés, a határozott kiállás a saját nép jogaiért és érdekeiért csak a humán értelmiség vékony rétegét, a nemzeti-demokratikus mozgalmak (Mari Usem, Masztorava, Udmurt Kenes, A Komi Nép Újjászületésének Bizottsága stb.) aktivistáit jellemzi, nem vált részévé a köztudatnak. Ezeknek a mozgalmaknak nincs széles társadalmi bázisuk és politikai támogatottságuk saját népük tömegeiben – éppen a nemzeti tudat alacsony fejlettségi szintje miatt. A városi munkásság, a műszaki értelmiség és az alkalmazottak körében a nemzeti nihilizmus uralkodik. Az etnikai identitás alapján véve csak falusi közegben őrződött meg. A falusi lakosság viszont társadalmi-politikai vonatkozásban passzív. Ezért a nemzeti lelkület nem nyilvánul meg a nemzeti újjászületésért indult nemzeti mozgalmak kiszélesítésében és elmélyítésében. A vezető hivatalnokok ritka kivétellel kollaboránsok, nem a saját népük sorsáért aggódnak, hanem a saját karrierjükért, amelynek kedvéért a korábbiakhoz hasonlóan most is elsősorban „internacionalistának” kell lenniük.

A nemzeti megújulás mozgalmának vezető társadalmi ereje csakis az értelmiség lehet. De az oroszországi finnugor népek tragédiája az, hogy nincs többnemzedékes városi értelmiségük. Már a második nemzedékben eloroszosodnak, elszakadnak a gyökerektől. Az új értelmiségi káderek a humán karokon tanuló falusi fiatalokból termelődnek újra.

Az alacsony fokú nemzeti tudattal rendelkező etnikumok asszimilálódásában a legsúlyosabb malomkő általában az urbanizáció. Az ilyen közösség tagja a városba kerülve rendszerint csak az első nemzedékben tart ki a saját népe kultúrája, nyelve mellett. A utóbbi évtizedekben meglehetősen intenzitással folyt a finnugor régiók városiasodása, s ebből az őshonos népek jelentős rétegei is részesültek. Ez az ő etnikai fejlődésükre nem járt pozitív következményekkel, vagyis a városiasodó része a mordvinoknak, a karéloknak és másoknak gyors ütemben asszimilálódott, elvesztette nemzeti identitását. Bár az utolsó népszámlálás szerint a köztársaságok városi lakosságában az őslakosság részaránya észrevehetően megnőtt, ezek rendszerint csak az igazolványuk szerint nemzetiségiek, nem pedig a nemzeti öntudatuk, kulturális kötődésük, szüleik anyanyelvének ismerete szerint. A mari, a mordvin, az udmurt és más tudósok, írók, művészek stb. első és egyetlen nemzedékként léteznek, ti. félintelligenciaként. A városban, az őshonos nemzetiség szempontjából ellenséges erkölcsi-lélektani légkörben felnőtt gyermekeik már csak papíron képviselik a szüleik nemzetiségét, lélekben, világszemléletben, az etnikai kultúra értékei iránti érdeklődésükben nem. Ritka kivételtől eltekintve nem válnak és nem is tudnak az etnikai hagyományok továbbvivőivé válni. Az

elmúlt évtizedekben felnőtt nemzedék szándékosan szakadt el a saját életmódtól, a saját kultúrától és „internacionalizálódott”.

Ennek eredményeképpen az ifjúság jelentős részében kialakult egyfajta tudatsztereotípiá. Elvetik a hagyományos nemzeti értékeket, különösen a nyelvet. Az ifjú nemzedék többsége másfelé orientálódik: sokan a szülők nemzetiségének vállalásával nem nehezítik sorsukat, és mint az orosz nemzet tagját határozzák meg magukat. Ők oroszok. És sok szülő nem is tiltakozik, látva, hogy éppen ez a magatartás, vagyis az orosz kulturális-nyelvi közeghez csatlakozás segít sikeresebb karrierhez, ez okoz kisebb erkölcsi-lélektani kényelmetlenséget – a nemzeti hagyományokhoz és az anyanyelvhez ragaszkodás, ezek ismerete pedig gyakorlatilag semmiféle pozitív szerepet nem játszik a valóságos életben (de negatívot persze annál inkább!).

Tőlünk mindig elsősorban azt követelték, hogy legyünk szovjetek és érezzük magunkat szovjetnek (most talán oroszországinak?), és csak *ez után* marinnak, karélnak vagy másnak. Ez természetesen mesterséges szembeállítás. De mennyire döbbenetesen hatott ez a hozzáállás a kis népek világszemléletére és tudatára!

A nemzeti megújulás feladatai megkövetelik a finnugor lakosság körében a tömeges elvi fordulatot. Különösen a felnövekvő nemzedékre kell figyelmet fordítani. Nagy, aprólékos munka áll előttünk: *a gyarmatosított tudat felszabadítása*. Ez nem kevésbé fontos, mint állami támogatást biztosítani a nemzeti-kulturális és nyelvi fejlődés programjának. Fontos, hogy az állami politika és a társadalmi szervezetek és mozgalmak tevékenyen támogassák az anyanyelveket, a nemzeti kultúrát, a nemzeti hagyományokat, és fontos a belső lélektani szükséglet, maguknak az érintett népeknek az érdekeltsége a saját újjászületésükben.

Semmilyen nemzeti követelést nem lehet megvalósítani, ha a nép többsége vagy legalábbis jelentős része nem támogatja. A szabad nemzeti fejlődés lehetőségeit senki sem hozza tálcán, ha maga a nép nem fogja fel az újjászületés szükségességét. A kislélekszámú népeknek és nemzeti kisebbségeknek, a nyelvüknek, a kultúrájuknak természetesen rendkívül fontos, szükséges az állam politikai támogatása, de amíg maguk a nyelv és az etnikai kultúra hordozói nem szabadulnak fel a saját nemzeti létük iránt érzett közöny alól, amíg nem győzik le a nemzeti nem-teljesértékűséget, amíg az újjászületésre törekvés nem válik a társadalmi tudat meghatározó elemévé, addig semmiféle külső hatás, semmiféle program, különféle alapítványok részéről megnyilvánuló „injekciózás” stb. nem segít, nem ment meg. Legalábbis nagy, jobbitó szándékú változások nem lesznek.

Legyen az ember bármely nemzetiségű, legyen a népe bármennyire is kislétszámú, a személyes belső szabadság megszerzése, a szolgálai, gyarmati tudat legyőzése – ez egy nép szabadságának legfontosabb feltétele. Az oroszországi finnugor népek nemzeti szabadságának léte vagy nemléte elsősorban saját maguktól függ.

6. Az oroszországi finnugorok nemzeti fejlődésének társadalmi-politikai problémái

Ennek vagy annak a népnek a fejlődésére nagy hatással van gazdasági-politikai státusza, az államiságnak vagy autonómiának a megléte avagy hiánya. A nyelvnek, a nemzeti kultúrának szabad fejlődési lehetősége van a független Finnországban, Magyarországon és Észtországban. 1940–1991 között Észtország „szövetségi” köztársasága volt a Szovjetunióknak, de még

ilyen szövetségi minőségben is kedvezőbbek voltak a fejlődés feltételei, mint az autonóm alakulatokban. Ismeretes, hogy a Szovjetunióban a szövetségi köztársaság – autonóm köztársaság – autonóm terület – autonóm körzet fokozatok egyenlőtlen fejlődési lehetőségeket garantáltak. A szövetségi köztársaság, mint Észtország, a függetlenség bizonyos fokával rendelkezett.

A karéloknek, a komiknak, a mariknak, a mordvinoknak és az udmurtoknak (autonóm) köztársaságuk van Oroszország kebelében. Az autonómia, amely a 20-as években, a 30-as évek elején még realitás volt, később teljesen formálissá, pusztá szóvá vált. Már önmagában a szó is oly mértékben kompromittálódott, hogy a kommunista-szovjet politikai rendszer szétesésének idején a társadalmi élet számos szereplője a finnugor autonóm köztársaságokban is fellépett az autonómia ellen. A formális szuverenitás kihirdetése és az autonómia szó kihagyása a köztársaságok hivatalos elnevezéséből a lényegyet tekintve az őshonos népeknek semmit nem jelentett. A pontosság kedvéért feltétlenül meg kell említeni, hogy Mordovia az egyetlen az Orosz Föderációban, amely nem nyilvánította magát szuverénnek, de az ott elfogadott nyilatkozat a köztársaság státusáról a tartalmát, a szóhasználatot tekintve sokban emlékeztet a többi köztársaság szuverenitás-nyilatkozatára. Egyébként Mordovia is kihagyta az elnevezéséből az *autonóm* szót, de mindenkinél tovább megőrizte a *szovjet* és a *szocialista* jelzőt.

Az álszuverenitás leginkább a legfelső pártelitnek volt hasznos, amely a kommunizmus válsága idején áttelepült a közigazgatásba és a gazdasági életbe, hogy a volt köztársasági minisztériumok, hadiipari komplexumok vállalatainak gazdasági irányítójaként a köztársaságot uralja.

Néhányan, akik kívülállóként figyelik a helyzetet, úgy gondolják, hogy a szuverenitás kihirdetése Oroszország autonóm köztársaságaiban az őshonos nemzetiségek követelésére történt, és nekik hozott hasznot. Csakhogy a finnugor köztársaságok tapasztalata azt mutatja, hogy a szuverenitás kinyilvánítása arra is szolgálhat, hogy leplezze a köztársaságoknak a konzervatív, kiélt politikai erőkhöz kötését, valamint arra, hogy az új Oroszország demokratikus vezetésétől elhatárolódjanak. A helyi nomenklátúra a szuverenitás eszméjét nem az őslakosság nemzeti-kulturális problémáinak megoldására használta ki, hanem az új oroszországi vezetés által kezdeményezett demokratikus átalakulás gátolására.

Olyan körülmények közepette, amikor a köztársaságok szuverenitásáról határozó Legfelső Tanács összetételében elenyésző volt a köztársaságoknak nevet adó nép képviselőinek száma, aligha lehetett arra számítani, hogy bármiféle komoly, az őshonos népek jogait, érdekeit védő, nyelvüknek és nemzeti kultúrájuknak valóságos fejlődési lehetőséget biztosító törvényhozási aktusra kerül sor.

Eközben reakcióként a „szuverenitás-parádéra” az oroszországi politikai körökben, a tömegtájékoztatásban és a közvéleményben terjedt a negatív viszonyulás általában az önrendelkezés nemzeti-területi elvéhez és gyakorlatilag még az oly szűkre szabott autonómia iránt is, amellyel az autonóm köztársaságok éltek.

Még kisebb az önálló fejlődési lehetősége a komi-permjákoknak, a hantiknak és a many-siknak, akik autonóm körzetben lakván a közigazgatás átlagos egységéhez, a megyéhez [область] tartoznak. Itt az autonóm státus megváltozásának – a megyéből kikerülés és egyenes, közvetlen kapcsolatok oroszországi irányítással – nem csekély jelentőségűnek kell lennie. Ezen kívül, az őshonos népeknek az autonóm körzetekben, amelyek róluk vannak elne-

vezve, prioritást kell élvezniük, mert ha a lakosság elenyésző részét képezik, akkor az általános rend szerint nem tudják biztosítani maguknak a társadalmi és kulturális fejlődéshez nélkülözhetetlen lehetőségeket. Oroszországban, az oroszországi politikai kultúrában tudomásul kell venni azt az igazságot, hogy a demokrácia, többek között, a kisebbségek érdekeinek, köztük az etnikai érdekeiknek maximális tekintetbe vételét is jelenti.

Oroszország többi finnugor népe pedig általában az autonóm közigazgatásnak semmiféle formájával nem rendelkezik. Létezik olyan elgondolás, hogy a nemzeti fejlődés ideálja a minden egyes nép független, szuverén állama. Csakhogy egy pillantás a valóságos életre meggyőz bennünket arról, hogy ez lehetetlen, sőt, a reális, konkrét történeti tényezők és körülmények (lélekszám, népsűrűség, szórványok stb.) egész komplexusából kiindulva nem is mindig lenne célszerű. A széleskörű autonómia (éppen az autonómia, nem pedig az álszuverenitás), ebben is legfőképp a kulturális nemzeti autonómia, és ahol lehet, egybekapcsolva a területi autonómiával, egy soknemzetiségű föderatív állam keretein belül – szükséges és reálisan elérhető mindenki számára, beleértve a legkisebb lélekszámú etnikai csoportokat is.

Az oroszországi (kolai) számiknak (lappoknak), vepszéknek, izsóroknak, ingermanlandi finneknek, továbbá az etnikai tömegüktől elszakadt karél, mari és más csoportoknak az Orosz Föderációban nemzeti járások, körzetek, önkormányzatok, falusi közösségek stb. formájában lehetőséget kell kapniuk az önrendelkezésre. Mellesleg ez így volt a 20-as években, a 30-as évek első felében. Megújulása kezdeti jelét látjuk Karéliában: a Seltozerói járás [район] *Vepsze Nemzeti Körzet* [волость] státust kapott. A Karél Köztársaság új választási törvénye pedig előírja, hogy a köztársaság parlamentjének (államgyűlésének) választásai esetére a választási körzetek listáját egygel, egy sajátos exterritoriális vepsze választási körzettel ki kell egészíteni.

Mivel sokan nemzeti kisebbségbe kerültek saját szülőföldjükön, az oroszországi finnugor régiók legfontosabb problémájává a nemzetközi normák szerint értelmezett emberi jogok védelmével kölcsönhatásban az őslakosság jogvédelme vált. Az ember és a nép jogainak elválaszthatatlanságát szavakban mindenki elismeri. De az oroszországi politikai gyakorlatban gyakran szembeállítják őket.

Az orosz állam sok elvi vonatkozásban a Szovjetunió jogutódjává nyilvánította magát. Ez egészében véve jogos és érthető. De, sajnos, az utódmivolt a nemzeti kérdésben is megmutatkozik. A Szovjetunió szétesett, elsősorban azért, mert a szövetségi vezetésnek nem volt tudományosan megalapozott nemzetiségi politikája (illetve a birodalmi politikát próbálta fenntartani), az Orosz Föderációban az egyre növekvő általános válság legfontosabb okai között nem utolsó sorban ugyanez szerepel. Az oroszországi vezetőknek, a demokratikus szervezeteknek, amelyek a jelenleg uralkodó erőket hatalomra juttatták, nincs semmiféle végiggondolt koncepciójuk a bonyolult nemzetiségi problémák megoldására.

A befolyásos oroszországi politikai erők pozíciója kiviláglott az új föderatív alkotmány kidolgozása, megvitatása során. Az Orosz Föderáció új alkotmányában világosan látni az egységesítő tendenciát, a Föderáción belüli köztársaságoknak (a volt autonómiáknak) az egészen átlagos közigazgatási-területi egységig történő lealacsonyítására való törekvést. A Szovjetunió szétesésének hatására és a szeparatista hangulat növekvésétől félve egyre negatívabban kezdtek viszonyulni a nemzeti-területi autonómiához. Divatossá vált az „egységes és oszthatatlan Oroszország” kifejezés, amely egyenes úton juttatta eszünkbe az oroszországi birodalmi idöket. Sok politikus szerint komolyan megfontolandó a kormányzósági (guberniu-

mi) felosztáshoz való visszatérésről szóló javaslat, a nemzeti köztársaságok és autonóm körzetek felszámolása.

A maga idejében, története kezdetén a szovjethatalom megvalósította az elszakadást „az egységes és oszthatatlan Oroszországtól”: elismerte Finnország, Észtország függetlenségét, felállította az autonóm területeket, amelyeket később karél, komi, mari, mordvin, udmurt autonóm köztársasággá alakított át, autonóm nemzetiségi körzetet kaptak a komi-permjákok, a hantik és a manysik. Most számos olyan szerző tűnt föl, aki az oroszországi nemzetiségi viszonyok kiéleződésének okát abban látja, hogy a szovjet hatalom ezekben az alakulatokban életre keltette a népek jogát az önrendelkezésre. Az Orosz Föderáció Állami Nemzetiségi Bizottságának (ma ez a Nemzetiségügyi és Regionális Politikai Minisztérium) politikai koncepciójába lényegében benne foglaltatott ez a negatív viszony az oroszországi népek nemzeti államai iránt. Számont kell vetni magunknak arról, milyen nemkívánatos új következményeket tud előidézni a szuverenitás jogának ignorálása, az ország minden népét megillető jognak: a népek szabad fejlődésére – a saját szülőföldjén a politikai önrendelkezésre is – vonatkozó jogának is a semmibevétele. Mindenkinek el kell fogadnia az igazságot: igazán demokratikus Oroszország nem lehetséges addig, amíg az „egységes és oszthatatlan Oroszország” a jelszó.

Természetesen a mai oroszországi körülmények közepette nem beszélhetünk az emberi jogok kodifikált korlátozásáról a nemzetiségi hovatartozás miatt. De a valóságos életben gyakran másként áll a dolog. A finnugorok és más kislelékszámú őshonos népek és nemzeti kisebbségek képviselői a gyakorlatban állandóan tapasztalják emberi képességeik, emberi értékeik kibontakoztatásának korlátozását. Az oroszországi politikai erők, a helybeli politikusok közül sokan a szöveggörnyezetből kiszakítva demagóg módon kihasználják a nemzetközi jog által elismert helyzetet, miszerint az egyéni emberi jogok prioritást élveznek a kollektív, s az ide tartozó nemzeti jogok előtt. Az egyenlő emberi jogok nem választhatók el az ember faji, nemzeti, vallási és egyéb jellemzőitől.

Ez különösen a vezető káderek kiválasztásában, a választásokon nyilvánul meg. Ilyenkor azt lehet hallani, hogy „csak a hozzáértéssel kell kitűnni, a nemzetiség nem számít”, „csak embernek legyen okos, nem fontos, hogy ki fia-borja”. Ezzel már idejekorán értésünkre adják, hogy a mari vagy az udmurt nem lehet okos ember, sem pedig hozzáértő. Tehát az első látásra helytálló ítélet a gyakorlatban az őshonos nemzetiség lenézésévé válik.

Ezzel kapcsolatban emlékeztetni kell az 1991-es mari köztársasági elnökválasztásra. Amikor az idevonatkozó törvénytervezet vitája zajlott, akkor volt olyan javaslat, hogy az elnöknek a köztársaság államnyelvénél nyilvánított mindkét nyelven tudnia kell, tehát mariul is és oroszul is. Micsoda sovíniszta tömegpropaganda bontakozott ki ez ellen mind a „pártokraták” sokasága, mind a „demokraták” részéről! De végül is ez a pont belekerült a törvénybe, abból a megfontolásból, hogy az őshonos lakosság nyelvének ismerete a köztársaság vezetője részéről éppen a nélkülözhetetlen hozzáértést jelenti.

A szomszédos Mordviában viszont ezt nem sikerült elérni. És ott olyan ember lett az elnök, aki egy árva szót sem tud, és nem is akar tudni mordvinul.

A mai publicisztikában, sőt a tudományos közleményekben is kezd terjedni a tiltakozás magának az „őshonos népek” meghatározásnak a használata ellen, és a vádaskodás, miszerint a nemzeti mozgalmak úgymond megalapozatlanul hangsúlyozzák a jogaikat, egyúttal emberi jogokat sértenek, amelyek függetlenek a nemzeti hovatartozástól. Ezzel a logikával azt kapjuk, hogy az őshonos népek problémáinak főlemlegetése más nemzetiségek jogait sérti. Fi-

gyelmet kelt, hogy a nemzetiségi minisztérium politikai koncepciójában is megfigyelhető az „őshonos népek” fogalom tagadása, és ezt minden esetben a „titulusos” (névadó) népek kifejezésre cserélik fel, vagyis a köztársaságnak vagy körzetnek nevet adó népekről beszélnek.

Egyébként a nemzetközi dokumentumokban az „őshonos népek” fogalmat széles körben használják, és az 1993-as esztendő az őshonos népek évének nyilvánították, 1995 januárjával pedig az őshonos népek évtizede kezdődött el. (Mellesleg, mindez Oroszországra – vezetőinek ebben a kérdésben tanúsított viselkedéséből ítélve – mintha nem vonatkozna.) Az ENSZ dokumentumaiban, amelyek a nemzetközi jogot szabályozzák, ezt a problémát teljes határozottsággal általános emberi, humanista megközelítésből értelmezik. Az őshonos népek azok, amelyek a saját földjükön laktak mások betelepülését megelőzően. Az ENSZ és más nemzetközi szervezetek jogi normái akkor keltenek figyelmet, amikor valaki a saját területén kisebbségbe kerül az összes ezzel járó következménnyel egyetemben. Az ilyen esetekben a demokrácia a legegyszerűbben értelmezve is, tehát mint a többség határozatának elfogadása, mint a többség hatalma – az őseik földjén kisebbségbe került őshonos népekre nézve negatív következményekkel kezd járni.

Oroszország finnugor népei – őslakói a róluk elnevezett területeknek. Az ő helyzetüket a hagyományos szovjet-oroszországi egysíkú gondolkodás feltételei közepette az jellemzi, hogy az emberi jogoknak a kollektív jogoknál fontosabbnak tartását hirdelve az ő jogaik semmibe vétele mindennél előbbre való. Ennek értelmében jelennek meg olyan vélemények a káderpolitikában, mint „nem fontos, miféle nemzethez tartozik, nem fontos, tud-e ezen vagy azon a nyelven, csak értelmes ember legyen”. És a közelmúltban, amikor a nyelvtörvénytervezeteket vitatták a köztársaságokban, elhangzott: „minden nyelvnek egyforma feltételeket kell teremteni”. Senki a finnugor köztársaságokban nem tette szóvá, hogy akkor mindenkinek tudnia kell az őshonos népek nyelvén. Még a mérsékelt javaslatokat is kategorikusan elvetik, miszerint össze kellene állítani azon foglalkozások jegyzékét, amelyekben mind az orosz nyelvnek, mind pedig az őslakosság nyelvének az ismerete hivatali kötelesség. Érv: a másnemzetiségűek jogait sértené.

Az olyan helyzetben, amelyben semmiféle határidő nem készít esélyazonosság biztosítására, lehetetlen bármi lényeges változást elérni az őshonos népek helyzetében. A köztársaságokban és az autonóm körzetekben az a realitás, hogy kiigazítások szükségesek, hogy a sajátosan negatív feltételegyensúlyt semlegesítsék, az orosz nyelv, az orosz kultúra kialakult privilégiumait minimalizálják. Ti. az ENSZ által elfogadott „Az őshonos népek joga a fejlődésre” c. konvenció lehetővé tesz ilyen kiigazításokat, amelyek kedvezményekkel kárpótolnak az esélyek egyenlőtlenségeiért.

De magától értetődik, meg kell nézni ennek az éremnek a másik oldalát is. Hiszen az esélyegyenlőség biztosítása, de még inkább az őshonos népek kultúrájának és nyelvének ideiglenes (átmeneti) kiegészítő támogatása a finnugor köztársaságok és autonóm körzetek lakosságának uralkodó többségét megfosztja magától értetődő, megszokott privilégiumaitól. Ez természetesen úgy értendő mint „szokásjogsértés”. És egyből diszkriminációt kiáltanak azok, akik sehogy sem akarnak lemondani megszokott saját privilégiumaikról. Ez burkolt demagógia, álszent hivatkozás az általános emberi jogokra, bizonyos erők kísérlete konzerválni a fennálló rendet, amely az egyoldalú privilégiumokat biztosítja nekik. Az udmurt vagy mari ember törekvése, hogy egyenrangúvá váljon velük, éles ingerültséget vált ki bennük.

Mindez arról tanúskodik, hogy az orosz lakosság jelentős részének körében mélyre eresztette gyökereit a nemzeti fensőbbiség szindrómája.

Úgy tűnhetett, hogy az Oroszországhoz tartozó köztársaságokban az őslakosság megújodásának távlati és jogi problémái megoldódnak a köztársaságok szuverenitásának kihirdetésével. De a finnugor köztársaságokban a szuverenitásnak már a gondolatát is olyan erők sajátították ki és használták fel, amelyek az őshonos nemzetiségekhez ha nem is ellenségesen, de legalábbis közömbösen viszonyulnak.

Ez az erő a volt pártelit, amely továbbra is a legfelsőbb tanácsok magját képezi. Ez az erő a hadiipar is, amely nemcsak hogy dominál a finnugor köztársaságok gazdasági életében, hanem még a legfelső tanácsokban is nagy arányban képviselteti magát. Az őslakos népek képviselői szinte teljes mértékben hiányoznak a hadigazdálkodásból, amelynek semmi köze ahhoz a néphez, annak a népnek a jogaihoz, igényeihez, szükségleteihez, amelyről a köztársaság a nevét kapta. Éppen ezek az erők léptek fel és lépnek fel mindenütt nyíltan sovíniszta módon. A volt pártelitben viszont vannak nemzetiségek. De ezek általában – a V. I. Lenintől származó elnevezéssel élve – eloroszosodott nem oroszok. Többségük kollaboráns, aki saját népének tudatát, kultúráját, nyelvét megalázva csinált karriert, aki amiatt szégyenkezik, hogy hozzájuk tartozik. Őket természetesen szintén kevésbé izgatják az őshonos lakosság gondjai.

A párt- és a hadigazdálkodási elit a szuverenitás gondolatát egészében nem a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban használta fel, hanem arra, hogy hatalomban maradjon, közel üljön a hűsös fazékhoz, és hogy ott helyben lassítsa az ő személyes boldogulását veszélyeztető (akkoriban legalábbis annak látszó) demokratikus átalakulást, és egyúttal újjagzaggá válására használta ki a gazdasági reform, a privatizáció hibáit és tökéletlenségét. A volt köztársaságok, köztük a finnugorok területe politikai provincia, amely csaknem érintetlen maradt, a korábbi uralkodó elit csak szint váltott, amikor ideiglenesen levette a kommunista cégrét. Nekik könnyű volt kidobni a köztársaság nevéből az autonóm szót, miközben sokáig kitartóan kötődtek a szovjet és a szocialista meghatározáshoz.

De a paradoxon abban van, hogy az új politikai erők is, köztük a „Demokratikus Oroszország”, a „Demokratikus Reformmozgalom” és mások az egyenlőségi pozíciójából léptek fel, nem vették figyelembe a kislélekszámú népek és nemzeti kisebbségek létfontosságú igényeit. És gyakorlatilag minden finnugor köztársaságban ezek a szervezetek konfrontálódtak a demokratikus nemzeti társadalmi szervezetekkel és mozgalmakkal.

A maguk részéről a nemzeti mozgalmak képviselői is ok nélkül ragadtak meg a nemzeti lözungoknál, kiszakítva őket a demokrácia egészéből, nem ritkán ok nélkül határolódtak el az oroszországi demokratikus mozgalmaktól, a helyi „nacionál-kommunistákkal”, nemzetiségi kommunistákkal együtt támadtak rájuk, akik néha taktikai okokból játszadoztak a nemzeti szervezetekkel. Pedig az általános demokratikus és a nemzetiségi mozgalmak együtt voltak objektíve érdekeltek a kommunista igazgatás, közelebbről a sztálini nemzetiségi politika következményeinek gyors felszámolásában. A sztálini örökség még élő valóság a finnugor régiókban.

Az 1993 végéig létező legfelső tanácsokban, körzeti tanácsokban a helyzet még aggasztóbb volt: bennük az őshonos népek képviselője még alacsonyabb volt, mint a közigazgatási egységekben (pl. a Mari Köztársaságban 24%-nyi a 43%-hoz mérten). Az ilyen hatalmi szervek aligha fogadnak el olyan törvényeket, amelyek az őshonos népek jogait, érdekeit védnék. Erről meggyőződhattunk 1992-ben a mari nyelvtörvénytervezet vitája idején, amikor a

Legfelső Tanács bizottságában a többség bojkottálta a felettebb mérsékelt törvénytervezetet, amelyben óvatos kísérlet történt a mari nyelv államnyelvvé nyilvánítására.

A helyzet kissé megváltozott azután, hogy megszűntek a legfelső tanácsok, és a különféle köztársaságokban más-más elnevezéssel új kormányzati szervek jöttek létre.

A finnugor népek társadalmi-politikai önrendelkezése jelentős mértékben deklaratív, formális jellegű maradt. A finnugor nevű régiók finnugor népességének jog- és érdekvédelmére vonatkozó nemes szándékok valóra váltása nehézkes, ha egyáltalán lehetséges. Itt látszik igazán, mennyire nagy szükség van arra a „Törvény az őshonos népek védelméről” című oroszországi törvényre, amelynek munkálatai mértéktelenül elhúzódtak. És elkerülhetetlen az ILO 169. konvenciójának oroszországi ratifikálása is.

A kialakult helyzetből történő kilábalás mikéntjére különféle javaslatokat ajánlanak. Az 1992 májusában Izsevszkben lezajlott I. Összoroszági Finnugor Kongresszuson például javaslat hangzott el a kétkamarás köztársasági parlamentekről, amelyeknek egyik háza teljesen az őshonos népesség képviselőiből állna, és amelyben mindkét ház vétőjoggal rendelkezne.⁸⁴ Ebben a vonatkozásban az oroszországi finnugor társadalmi mozgalmak képviselőinek tanulmányozniuk kellene a skandináv országokban működő, tehát határokon átnyúló számi (lapp) parlament tapasztalatait, a kanadai és a grönlandi eszkimó (inuit) képviseleti szervek létrehozásának tapasztalatait.

Néhány török és kaukázusi néptől (a cssecsenektől és bizonyos fokig a tatároktól) eltérően a finnugor népek a jövőjüket az Orosz Föderáción belül képzelik el. Ez a történeti feltételek (lélekszám, földrajzi fekvés, számarány a többséghez mérten stb.) egészének reális számbavételének következménye.

Csakhogy az oroszországi vezetésnek – tekintettel az oroszországi nemzeti mozgalmak túlnyomó többségének kívánságára, hogy Oroszországot mint nagyhatalmat, mint valódi föderatív köztársaságot őrizzék meg – a maga részéről meg kell változtatnia nemzetiségi politikáját, fel kell hagynia az egyenlősdi-re törekvéstől, a nagyhatalmi politizálástól, az igazi föderatív állam megteremtésének útjára kell lépnie, akár a konföderáció bizonyos elemeinek eltűnésével is, figyelembe véve minden nép és nemzeti kisebbség szuverén jogát a szabad fejlődésre.

7. Az oroszországi finnugor népek nemzeti mozgalmi

Történelmi léptékekkel mérve az oroszországi finnugor népek nemzeti mozgalmainak története rövid és szaggatott. Keletkezésük a 19–20. század fordulóján a patriarchális viszonyok megszűnésének kezdetével, az új társadalmi és nemzeti belüli viszonyok kialakulásához vezető piaccgázdálkodás beindulásával függenek össze. Akkor kezdett kialakulni a nemzeti mozgalmak mellett a nemzeti értelmiség is.

Amennyire az inorogyec, nem orosz néptömegeket nemzeti mivoltukban elnyomták, nyelvüket és nemzeti kulturális hagyományait üldözték, nemzeti tudatukat megvetették, annyira természetes volt, hogy az első demokratikus nemzeti értelmiség minden erejével a

⁸⁴ Документы, принятые первым Всероссийским съездом финно-угорских народов. Ижевск 1992.

nemzeti méltóság és a nemzeti tudat felébredésére törekedett, védelmezte az anyanyelvet és a népi kultúrát, hogy megőrizze és megmentse a pusztulástól.

Természetesen nem mindenki, aki értelmiségivé vált, lett egyúttal a nemzeti felszabadító eszmék támogatója. A kegyetlen birodalmi elnyomás körülményei közepette, amikor szabadjára engedték az „inorogyeczek” sovíniszta üldözését, maga az elnyomás légköre annyira nyomasztotta az első nemzetiiségi értelmiségieket, hogy igyekeztek eltitkolni nemzetiiségüket, szorongtak tőle és féltek miatta. Ilyen körülmények között fontos volt az olyan magányos, később kisebb csoportot alkotó fiatal értelmiségiek feltünése, akik kitörtek ebből a megszkott rabszolga-szellemiségből.

A társadalmi-kulturális életbe az első oroszországi demokratikus forradalom fellendülése idején bekapcsolódó nemzedék nyomdákat alapított, irodalmat, anyanyelvű iskolákat teremtett. Képviselői – tanítók és irodalmárok – a szó teljes értelmében a nemzeti mozgalmak tevékeny részesei voltak, a nemzeti ébredés előhírnökei.

Bátran, tudatosan vállalták feladatuk nemzeti ébresztését. Ennek feltételeként nélkülözhetetlennek tartották, hogy ledobják magukról, nemzeti tudatukról a nemzeti nemteljesértékűség és megalázottság béklyóit, amelyet a gyarmatosítók raktak rájuk. Így született meg a nemzeti demokratikus ideológia mint társadalmi-politikai irányzat és a nemzeti mozgalom alapja. A felvilágosító demokraták az öntudatra ébredést serkentették, népük nemzeti kultúrájának fejlesztésére buzdítottak. A mari irodalom atyja, Szergej Csavajin például így emlékezett: „Az 1905-ös forradalmi esztendő a mari értelmiség nemzeti tudatát megnövelte. Ha eddig sokan rösteltek, hogy marik, most mari irodalomról, mari könyvről, mari újságról beszéltek”.⁸⁵

A finnugor közegekből kikerülő népfelvilágosítók közül többek tevékenységében furcsa módon keveredett a pravoszláv misszionáriusi és a pogánysáig visszanyúló történeti-néprajzi ismeretek propagandája. A népfelvilágosítók, akik hivatalos minőségükben anyanyelvükön a kereszténységet terjesztették, tudományos ismeretterjesztő munkájukban viszont a pogány hagyományokat, úgy gondolták, hogy az evangéliumi és a pogány erkölcsi normák, amelyek lényegében általános emberi normák, meg tudják akadályozni az olyan civilizációs társadalmi bűnök terjedését, mint az ivászat, a lopás, a nemi szabadság és a rablógazdálkodás a természetben. A történeti mondákra és saját megfigyeléseikre támaszkodva az ilyen negatív jelenségek terjedését orosz hatással magyarázták.

A nacionalizmus (vagyis a népek megmaradásáért, a népek nyelvéért és kultúrájáért, szabad fejlődéséért folyó nemzeti mozgalom) az oroszországi finnugor népek körében a századfordulón, főként az 1905-ös forradalom hatására kezdett kialakulni és formálódni, de szervezetenként nem tudott kiépülni. A nemzeti mozgalmak inkább kulturális-felvilágosító, mint társadalmi-politikai jellegűek voltak.

Az 1917-es februári demokratikus forradalom óriási hatással volt a népek nemzeti ébredésére. Az önkényuralom megdöntése után a finnugor népek körében is megfigyelhető a nemzeti mozgalom erőteljes fellendülése. A demokratikus forradalom győzelmének eredményeképpen Oroszországban viharos demokratizálódási folyamat indult el, amely a nemzetiiségi viszonyokat is áthatotta. A felvilágosító értelmiség aktív társadalmi munkába, széleskörű nemzeti fejlesztési propagandába kezdett, a népi-nemzeti tudat katalizátorává vált. Az

⁸⁵ Чавайн, С. Г.: Ойного. Йошкар-Ола 1957. с. 37.

értelmiség reményt és lehetőséget kapott arra, hogy a demokratikus társadalomként megújuló Oroszország építése során megvalósítsa saját demokratikus elképzeléseit és a saját népe társadalmi-kulturális újjászületésére irányuló törekvéseit.

Ebben támogatóra lelt az alsó néposztályok tömegeiben, s ez a népek ébredésének kezdetéről tanúskodik. A nemzeti mozgalmak szervezettek voltak. Az egyes népek saját szervezetein, társaságain túl regionális egyesülések keletkeztek, ami viszont azt bizonyítja, hogy közősek voltak a feladatok és azonosak a megoldási módok. Például Kazanyban megalakult „A Volga-vidék Kis Népeinek Társasága”, amelyben a mari, az udmurt, a mordvin és a csuvas szervezetek fogtak össze. 1917 májusában volt ennek az egyesülésnek az első kongresszusa. A küldöttek előadásáikban és hozzászólásaikban és a kongresszus határozataiban követelték, hogy a nyelv, a kultúra, egészében véve a hagyományos nemzeti szellemi élet megújításának, a nemzeti iskolahálózat bővítésének feltételeit teremtsék meg, készítsenek tervet. Napirenden szerepelt még a helyi önrendelkezés kérdése is. Jellemző, hogy a föderatív köztársaság és következményeképpen a külön nemzeti államok megteremtéséről szóló javaslatot nem támogatták.⁸⁶

Ily módon a nemzeti eszme a keleti finnugor népek között még az aktív, művelt vezető réteg körében sem merült fel 1917-ben, eltérően a tatároktól és a baskiroktól, akik viszont eljutottak a területi autonómia követeléséig, egyenesen a területi „szeparatizmusig”. A finnugor nemzeti mozgalmak programjai és célkitűzései csak a kulturális nemzeti autonómiára korlátozódtak.

Az októberi fordulat után a nemzeti mozgalmakat a bolsevikok osztályharcos alapon tudatosan szétverték. A finnugor népek szervezeteit, amelyeket a kispolgári-demokratikus értelmiség teremtett meg, szétkergették, kommunista nemzetiségi szekciókat és komisszáriátusokat hoztak létre a helyi pártszervezetekben (OKP/b) és a helyi közigazgatási intézményekben (szovjetekben), ezeknek megfelelő [tehát mari, udmurt stb.] részlegeket pedig a nemzetiségi ügyi népbiztosságon. Ezek közreműködésével szervezték meg az autonóm területeket, amelyeket később autonóm köztársaságokra kereszteltek.

A demokrata nemzetiségiek közül sokan, akik a politikai életben való részvételtől idegenkedve vagy belső emigrációra kényszerítve éltek, 1917-ben reflektorfénybe kerültek és a 20-as években nagy kulturális-felvilágosító munkát végeztek saját népük, nyelvük, nemzeti kultúrájuk fejlesztése, a műveltség anyanyelven terjesztése, a nemzetiségi kéaderképzés érdekében. Ez akkor lehetséges volt nemzeti mozgalmak és társaságok alakítása nélkül is. A bolsevik rendszer *akkor* nem akadályozta a kultúrmunkát. A szovjethatalom akkor folytatta az Ilminszkij-módszer haladó hagyományait, igyekezett oldalára állítani a nemzetiségi értelmiséget, a népek anyanyelve a hatalmuk megszilárdítását, a nem orosz tömegek körében a szovjet ideológia meggyökereztetését szolgálta. Ezekkel a lehetőségekkel éltek a nemzetiségi értelmiségiek.

A 30-as években az egész nemzetiségi-kulturális és nyelvi építkezést mint „nacionalizmust” értékelték (a szovjet társadalmi-politikai gyakorlatban ennek a szónak kizárólag negatív értelme volt, állandó szókapcsolatban a burzsoá szóval) és a nemzeti érzelmű értelmiség áldozatul esett a represszióknak. Semmiféle nemzeti mozgalomról az elkövetkező fél évszázadban szó sem lehetett. A nacionalizmus szó elborzasztó rémmé vált.

⁸⁶ Известия съезда мелких народностей Поволжья. Казань 1917.

Az ilyenfajta mérgezés eredményeként a mi népeink nemzeti önérzetét elnyomták. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti mozgalmak lehetetlenné váltak nemcsak a szocialista társadalom jogi normái szerint, hanem belső pszichológiai okok miatt is. A megszilárduló finnugor köztársaságok vezetőinek új nemzedéke gondosan ügyelt arra, hogy ezen népek körében ne üsse fel a fejét a „nacionalizmus”.

A peresztrojka kezdetével, a totalitárius szovjet rendszer összeomlása után a finnugoroknak, miként Oroszország más népeinek a körében is a nemzeti gondolat megelevenedését tapasztalhattuk, kezdtek kialakulni a nemzeti mozgalmak. A finnugor köztársaságokban és régiókban a 80-as évek végén a nemzeti érzelmű humanértelmiség nem nagy csoportja a nemzeti mozgalmak kezdeményezőjeként lépett fel. Ezek általában fiatal írók, újságírók, tudósok voltak. Lelkesítette őket a függetlenségéért harcoló rokon észt nép példája, közel állt hozzájuk az Észt Nemzeti Front tevékenysége.

A lelkes fiatalokat egyesítette a saját népük jövőjéért érzett aggodalom. Csatlakoztak hozzájuk néhányan a középkorúak közül is. Sok neves, rangos kulturális személyiség kívül-állóként szemlélte az eseményeket, mások pedig felléptek a „nacionalisztikus” tendenciák ellen, és azzal fenyegetőztek, hogy létrehozzák [a rendszerhű] „Interfrontot”.

El kell ismerni, hogy a megmutatkozni kezdő nemzeti egyesületek programtervezetei, célkitűzései összhangban voltak az SZKP KB „A párt nemzetiségi politikája a mai viszonyok közepette” című, saját plénumának szánt, széles körben reklámozott platformjával. Akkor még élt az a naív hit, hogy a nemzet fejlődésének legfőbb problémáit meg lehet oldani a szocialista nemzetiségi politika keretei között. Ezért a nemzeti mozgalmak kezdeményezői ennek a fogalmaival, marxista-leninista kategóriákkal és formulákkal operáltak. De a kialakult helyzet értékelésében a saját népüket illetően messzebbre jutottak el, mint ahogyan ezt a pártszervek tervezték és megengedték.

A nemzeti mozgalmak indulásakor a kezdeményezők és az ideológusok kiáltottak riadót a saját népük etnikai állapotát illetően. Ez nem tudott mást, mint negatív reakciókat kiváltani a köztársasági SZKP-szervekben. Vagyis más volt az ő helyzetértékelésük: „egészében minden rendben van” ... csak „ki kell javítani”, „több figyelmet fordítani” ... – elsősorban természetesen a munkások internacionalista nevelésére.

Ilyen értékpozícióból indulva ki az SZKP területi bizottságaiban összeállították „A nemzetiségek közötti viszonyok tökéletesítésének programját”. És ebben a nemzeti értelmiség képviselői hirtelenjében kissé más értékelést kezdtek adni, máshova került a hangsúly, a szótárukban megjelent az újjászületés szó, amelyet különösen kedvezőtlenül fogadott a pártvezetés. Hiszen világos: egy nép újjászületését feladatként meghatározni már önmagában megkérdőjelezése a nemzetiségi politika eredményeinek. Ezért a pártbizottságok úgy látták: megjelent a szovjet módra értelmezett nacionalizmus, és kezdték ellenezni nemzeti szervezetek és mozgalmak alapítását. A maga módján ez az el nem ismerés oda vezetett, hogy a nemzeti mozgalmak egyből megkapták a „nem-formális” (nem hivatalos) minősítést. De akárhogy is volt, 1989–90-ben gyakorlatilag Oroszország minden népénél működni kezdtek a nemzeti szervezetek.

1988 októberében nagyjelentőségű tudományos-gyakorlati konferenciára került sor „Vepszék: a gazdaság és a kultúra fejlődése” címmel, és megalakult a „A vepsze kultúra tár-

sasága”.⁸⁷ 1989 októberében Szaranszkban lezajlott a Masztorava – „Szülőföld-anyja” nevű társaság alapító ülése, elfogadták a programját, amelynek a mordvin nép nemzeti-kulturális újjászületése a lényege. A társaság első kongresszusa 1990 augusztusában volt.⁸⁸

1989 decemberében az oroszországi műemlékvédelmi társaság mari részlegének, a szovjet kulturális alapítvány mari részlegének és a Memorial nevű társaságnak együttes ülésén létrehozták a mari nemzeti mozgalom szervező bizottságát; 1990 áprilisában lezajlott a Mari Usem (Mari szövetség) nevű nemzeti mozgalom alapító kongresszusa, elfogadták az alapszabályt.⁸⁹ 1990 decemberében jött létre az udmurt kulturális társaság, a Komi ASzSZK-ban megalakult a „Komi kotir” nevű komi kulturális felvilágosító társaság. Ekkortájt alapították a hantik, a manysik és a nyenyeczek szervezetét a maga jellemző nevével – „Jugra [Jugria] megmentése”, továbbá a lappok (számik) kulturális társaságát, az ingermanlandi finnekét „Ingermanlandi [vagy finnül: Inkeri] finn szövetség” névvel.⁹⁰

A nacionalizmus szovjet hagyományként fennmaradt élesen negatív értelmezésének és az emlékezetes 30-as éveknek köszönhetően mindenki elhatárolódott ettől a szótól, felesküdt az internacionalizmusra és a „szocializmus megújítására”. A szervezetek alapszabályaiban és más dokumentumaiban arról tettek említést, hogy vissza kell térni a lenini nemzetiségi politikához.

Jellemző a Masztorava nevű mordvin nemzeti mozgalom programjának szövege: „a Masztorava elutasítja a más népek képviselőivel szemben megmutatkozó tiszteletlenséget (a tisztelet hiányát) és a nemzetiségi izgatást. Ugyanakkor elismeri, hogy a saját nép, nyelv, kultúra iránt érzett szeretet általános természetes emberi érzés. A nemzeti érzés a patriotizmus fontos eleme és dialektikus egységben van az internacionalizmussal.”⁹¹

Fontos momentum, hogy a kérdéses köztársaság felelős az egész etnosz kulturális-nyelvi állapotáért, bárhol is éljenek a tagjai – a kérdéses népről elnevezett köztársaságban vagy diaszpórában. Minden szervezet dokumentumaiban feladatként szerepel az anyanyelv – a társadalmi életből, a hivatalokból és a levelezésből teljességgel kiszorított anyanyelv – státusának megszilárdítása. Mindenütt feladatul tűzték ki a nyelvkérdés rendezését: a köztársaságban a nemzeti nyelv legyen az orosz mellett államnyelv (a köztársaság határain túl hivatalos nyelv). A kétnyelvűség kedvező oldalainak elismerése mellett a nemzeti aktivisták a kölcsönös (nemzeti–orosz és az orosz–nemzeti) kétnyelvűség kérdését is felvetették. Vagyis, hogy ne csak a marik, a karélok és mások tudjanak oroszul (ez az élet reális követelménye), hanem hogy az oroszok, akik közöttük élnek, együtt dolgoznak velük, tudják az ő nyelvüket is. A Masztorava dokumentumaiban ez általános kívánságként szerepel. A Mari Usem azt javasolta a Legfelső Tanácsnak, hogy állítson össze és fogadjon el olyan foglalkozásjegyzéket, amely foglalkozások művelőinek a mari nyelvet is ismerniük kell. Ez részben teljesült is – a köztársaság elnökének esetében, akitől a Mari Köztársaság alkotmánya értelmében meg kell követelni az állam mindkét nyelvének ismeretét.

⁸⁷ Проблемы истории и культуры вепской народности. Петрозаводск 1989.

⁸⁸ Юрченко, К. Н.: Масторава: основные тенденции развития. Этнографическое Обозрение 1994. № 1.

⁸⁹ Сануков, К. Н.: Марийцы: прошлое, настоящее и будущее. Йошкар-Ола 1992.

⁹⁰ Прибалтийско-финские народы: история и судьбы родственных народов. Ювяскюля 1995.

⁹¹ Документы архива общества „Масторава”.

1989-ben újjászületett az 1937-ben megsemmisített vepsze írásbeliség, intézkedéseket fogantatosítottak, hogy az ország legnagyobb írásbeliség nélküli népének, a karélnak írásbeliséget kell teremteni.

A finnugor nemzeti mozgalmak, társaságok kezdetben mint kulturális-felvilágosító szervezetek jöttek létre, és ebben a minőségükben határozottan pozitív eredményeket tudnak felmutatni. Legutóbbi kongresszusaik némi változtatásokat tettek az alapszabályaikban. Ez a politika irányába mutat, és sajnos, szűkíti tevékenységi körüket. Erre első sorban a pártnomenklátúra részéről megnyilvánuló ellenállás és húzódozás vitte rá őket. Ezen az alapon látszik lehetségesnek a közeledésük az össz-oroszországi demokratikus szervezetek helyi részlegeihez, amelyek éppen ekkortájt jöttek létre. Az első időben ez még a „demokraták” és a „nacionalisták” néha közös tömeggyűlésein meg is valósult, és egyenlő mértékben keltett ingerültséget az akkori vezetők körében, hiszen ezek a rendezvények az SZKP túlrejeje elleni harc zászlaja alatt folytak.

A finnugor népek mozgalma a nemzeti újjászületésért bonyolult és mondhatjuk, fájdalmas utat jár be.

Nem kicsi a jelentősége ebben annak a ténynek, hogy a mozgalmak tevékenységének kezdete egybeesett a köztársaságok szuverenitásának kinyilvánításával. Ez viszont, eltérően mondjuk Tatársztántól vagy Csecsenföldről a finnugor köztársaságokban nem az őslakos népek érdekében ment végbe. Csak a hatalom megőrzésére és további kézben tartására használta ki a helyi uralkodó elit (soraiban az őslakosság képviselőivel is, akik leginkább propaganda- és pártcélokból voltak jelen, s leginkább az „internacionalista-kollaboránsok” közül kerültek ki).

A finnugor nemzeti mozgalmakat kezdettől fogva éles ellenszenvvel fogadta a helyi orosz lakosság, amely pedig, miként tudjuk, a finnugor régiókban a többséget alkotja. A helybeli őslakosság érdekeit megfogalmazó nemzeti mozgalmak ellensúlyozására a köztársaságok egész sorában jellemzően Rusz [az első keleti szláv államalakulat neve] nevű, és az észtországi Interfronthoz hasonló mozgalmat indítottak útjára, kibontakozott a harc a „nacionalisták” ellen. Eltekintettek attól, hogy a finnugorok nemzeti mozgalma, ellentétben például a tatárokéttól vagy a csecsenekéttől, ezen népek jövőjét az Orosz Föderáción belül látja biztosítottak.

Sehol sem kapott támogatást a finnugor mozgalom az oroszországi demokrata szervezektől. Ez utóbbiak helyi szervezetei, amelyekben elsősorban oroszok (vagy orosz nyelvűek) képviseltetik magukat, mindenhol összeütközésbe kerültek a „nacionalistákkal”. A Mari Köztársaságban a Demokratikus Oroszország helyi szervezetének „A demokrata hangja” című újságja a Mari Usemet mint nacionalistát ítélte el, és azzal fenyegetőzött, hogy létrehozza az Interfrontot.⁹² Udmurtiában a „demokratikus” sajtó oroszul kampányt indított a nemzeti mozgalom, a nemzeti mozgalom ideológusainak és aktivistáinak diszkreditálása céljából. Ez többek között egy gúnyírat publikálásában mutatkozott meg, amelyben a nemzeti mozgalom képviselőit felismerhetően karikatúrákban mutatták be.⁹³

⁹² Голос демократа. Йошкар-Ола. 1993 август.

⁹³ Финно-угорские народы и Россия. Таллинн 1994.

Különösen Mordoviában vált élessé és szemléletessé az ellentmondásos helyzet.⁹⁴ Ennek megvolt a komoly alapja is. 1990 őszén a szuverenitás vitája idején a Masztorava kidolgozta nyilatkozattervezetét. A „demokraták” elkezdtek a helyzet elmérgesítését: a szervezetet nacionalizmussal és szeparatizmussal vádolták. Ezek az események a Masztoravát annak a párt-nomenklatúrának a karjaiba lökték, amely még nem is olyan régen a szervezet tevékenységének megkezdését és hivatalos bejegyzését akadályozta. A nomenklatúrához tartozó Legfelső Tanács az Orosz Föderáció SZKP mordoviai bizottságának javaslatára, hogy demokratának látszódjék, elfogadta a „Deklaráció a köztársaság státusáról” című dokumentumot, amely tartalmát tekintve alig különbözik a más köztársaságok által elfogadott szuverenitásnyilatkozatoktól. És a szuverenitás még ki sem volt hirdetve, de az autonóm szó már hiányzott a köztársaság nevéből.

1991 decembere, az elnökválasztás határkö volt a szembenállás történetében. A Mordovia elnökévé választott V. Guszljannyikov kijelentette, hogy a mordvin nép nemzeti szükségletei nem érdeklik, kinyilvánította, hogy nem óhajt tudni a mordvinok nyelvén, kinevezett oktatási miniszterre egy olyan „demokratát”, aki a Masztorava képviselőinek a nemzetiségi iskola problémáival kapcsolatosan kijelentette: „Ti – kiháló nép vagytok. Tűnjetek el a történelem színpadáról hang nélkül, csöndben, ne zavarjátok a többieket.”

Ezért sok vonatkozásban megalapozottak voltak a mordvin sajtóban a „demokratáknak” címzett szemrehányások, miszerint az oroszosító hagyományokat ápolják. Ezt a reakciós Legfelső Tanács kihasználta. Mordoviában az egész vezetőséget leváltotta, amit a nemzeti mozgalom helyezett.

Csak hogy a nemzeti mozgalom és a hatalmat az új választások után is megtartó neokommunista nomenklatúra házassága nem sikerült. Mordovia új köztársasági vezetése kezdetben nem élvezte Moszkva támogatását, és hogy ezt megkapja, késznek mutatkozott bármire, elsősorban arra, hogy elhatárolódjék a „nacionalistáktól”. A Mordvin Köztársaság Államtanácsának elnöke, Ny. I. Merkuszin (a volt SZKP KB mordoviai másodtitkára) egyik felszólalásában határozottan kijelentette: „Legnagyobb sajnálatunkra, vannak olyanok is, akik önszereplésből játsszák ki a nemzeti kártyát. Ezt meg fogjuk akadályozni.”⁹⁵ Nem sokkal ez után a Mordovia című újságban lelkes riport jelent meg a „Birodalom” (Держава) nevű helyi szervezet alapító kongresszusáról, az „Oroszország utolsó reménységének” titulált A. Ruckojnak a köztársaságba érkezéséről, és idézték a kijelentését, miszerint „Oroszország mindenek előtt az orosz nép állama”.⁹⁶

Saját „nacionalistáiknak” a megbélyegzésével és javaslataik elvetésével – csak hogy „internacionalistáknak” lássák őket – a többi finnugor köztársaság vezetői is hasonlóképpen éltek.

Ilyeténképpen a nemzeti újjászületést szorgalmazó nemzeti szervezetek ellensúlyozása nemcsak a helyi ország, hanem a saját nemzetiségi elit részéről is megtörtént. A külső ellenhatás kiegészítéseként jelent meg a belső is. Íme, az oroszországi finnugor népek nemzeti tudatának alacsony szintje. A nemzeti mozgalmak aktivistáinak, az etnikai újjászületés harcosainak szembe kellett nézni azzal, hogy törekvésük a nemzetiségi jogok védelmére vagy

⁹⁴ Юрченко, К. Н. *im.* 18.

⁹⁵ Мордовия 1995. 20 мая.

⁹⁶ Мордовия 1995. 28 апреля.

legalább a nemzeti érdekek nyilvános megvitatására csak a humánértelmiség töredékének fontos.

A nemzeti mozgalmak, szervezetek társadalmi bázisa túlságosan szűknek bizonyult. Az aktivisták erőfeszítései, hogy kiszélesítsék, hogy a nemzeti mozgalomba az emberek szélesebb körét vonják be, hogy a nemzeti öntudat szintjét megemeljék – nem bizonyultak nagyon hatékonyak. A finnugor lakosság nagy része olyan maradt, mint volt; erkölcsileg, lélektanilag eltiport, amely fél szót emelni saját maga védelmére, jogai védelmére. Az etnikai ébredés néhány megnyilvánulása a finnugor régiókban éles ellenreakciót váltott ki a közvéleményt formáló helyi orosznyelvű tömegtájékoztatókban, és nemcsak az orosz többség, hanem az „eloroszosodott inorogyecok” részéről is.

Csaknem 100 év elteltével a nemzeti értelmiség új nemzedéke lényegében ugyanazokkal a problémákkal néz farkasszemet, amelyekkel a múlt század végén az oroszországi finnugor népek első felvilágosítói: a nemzeti megújodáshoz elsősorban arra van szükség, hogy kiöljék a nemzeti tudatból, a tömegek lelkéből a nemzeti nem-teljesértékűség, a megfélemlítetttség, a másodrendűség komplexusát. Ezt a feladatot teljesíteni – tekintetbe véve mind a mai külső feltételeket, mind pedig az etnoszok belső állapotát – a mai nemzeti mozgalmak aktivistáinak összehasonlíthatatlanul nehezebb, mint az első nemzedéknek volt. Különösen kevéssé reményt keltő az a körülmény, hogy az ifjúság részvétele a nemzeti szervezetek tevékenységében jelentéktelen.

Továbbá, a nemzeti mozgalmakon belül, még mielőtt megerősödtek volna, végbement a rétegződés, amely aztán szakadáshoz vezetett. Ezt egyrészt a nemzetiségellenes erők, másrészt pedig az adott nemzetből kikerülő neokommunista funkcionáriusok provokálták ki.

A Mari Köztársaságban a Mari Usemből kivált egy kisebb csoport, a Kugezse mlangye „Az ősök földje”, amely magát társadalmi-politikai szervezetnek nyilvánította, majd Usem „Szövetség” néven pár tucatnyi ember nemzeti pártjává alakult.

Udmurtiában néhány politikailag radikális ember az Udmurt Kenes nevű udmurt kulturális társasággal szemben létrehozta a Nemzeti Pártot.

A Komi Köztársaságban hasonlóan alakult a helyzet. A nemzeti radikálisok, akik a komi nép kongresszusán választott „A Komi Nép Újjászületésének Bizottságát” a nép jogaiért folytatott harcban tanúsított határozatlansággal és következetlenséggel vádolták, kiváltak ebből a szervezetből és pártot alapítottak „Mi védjük meg magunkat” néven.

Mordoviában a szakadás a szubetnoszok szerint ment vége. A mordvin etnosz két része, a moksza és az erza azt a nézetet kezdte hangoztatni, hogy ők nem egy nép részei, hanem két önálló népről van szó, és önálló szervezeteket kezdtek létrehozni.

Ezek az események a nemzeti eszme széleskörű elterjedésének lehetőségét aláásták, a nemzeti mozgalmaknak a nép életére hatását lehetetlenné tették. A mozgalmak szűk társadalmi bázisát és a nemzeti tudat alacsony szintjét akár tekintetbe vesszük, akár nem, egy biztos, gyöngítették a finnugor népek újjászületésének folyamatát. Az értelmiségnek az a része, amelyik kezdetben, az elején kapcsolódott be a mozgalomba, csalódott. Ezek az emberek felismerték azt az igazságot, hogy az oroszországi viszonyok közepette, amikor a demokrácia egyszerűen csak a többség hatalmát jelenti, a kislélekszámú népek nemzeti problémáinak megoldása aligha lehetséges. Sokakat megijesztett a csecsenföldi véres leszámolás is.

Ily módon, az oroszországi finnugorok körében a nemzeti mozgalom eszméi meghatározott fejlődésen mentek keresztül. A megvalósításukért folyó társadalmi mozgalom nagy ne-

hézségekkel küzd. A 80-as, 90-es évek határán tapasztalt jelentékeny hullámhegy után hullámvölgyben, sőt válságban van.

Párhuzamosan a nemzeti szervezetek megalakulásával kibontakozott a finnugor közösség és szolidaritás mozgalma. 1989 májusában a Mari ASzSzk Írószövetségének kezdeményezésére Joskar-Olában sor került az I. Nemzetközi Finnugor Írótalálkozóra. Miként várható volt, elsősorban és főképpen az oroszországi finnugor népek kritikus kulturális-nyelvi helyzetéről és nemzeti újjászületésük problémáiról volt szó. Széles kulturális információcsera alapjait vetették meg. Később, 1991-ben a finnországi Espoo városában, 1993-ban Magyarországon, Egerben hasonló eseményre került sor, és mindenütt folytatódott nem is annyira az irodalmi, mint inkább az általános kulturális és nyelvi helyzet megvitatása. Fő jelentősége ezeknek az eseményeknek abban foglalható össze, hogy megfogalmazódott, a humánértelmiség milyen főbb formákban veheti ki részét a nemzeti öntudat ébresztésében.

1990 októberében joskar-olai székhellyel állami és társadalmi szervezetek létrehozták a „Finnugor Kultúrafejlesztő Alapítványt”. Létrejöttétől fogva – az alapító okirat szellemében – hangsúlyozta a széleskörű kulturális-oktatási feladatokra irányultságát, deklarálta, hogy független a politikai szervektől és mozgalmaktól. Az alapítvány kezdeményezésére 1990-től kezdve folklórfesztiválokat, televíziós programokat, a finnugor népek etnokulturális problémáinak szentelt tudományos konferenciákat kezdtek rendezni, jelentős társadalmi visszhanggal.

Az etnikai újjászületés problematikus helyzetének megismertetésében nagy jelentőségű volt az ismert manysi költő és közéleti személyiség, Juvan Sesztalov újságjának, a „Fehér daru”-nak (Белый журавль) és folyóiratának, a „Sztjerh”-nek a beindítása Pétervárott.

1994-ben Joskar-Olában megkezdődött az 1993-ban alapított Finnugor Tudományos Központ már említett folyóiratának (Finno-ugrogyenyije) a kiadása.

Mint fentebb megállapítottuk, az egyes népek nemzeti mozgalma, amely a tevékenységét mint kulturális szerveződés kezdte meg, lassanként átpolitizálódott. Ugyanígy járt a finnugor egység mozgalma: a kulturális felvilágosítástól eljutott a népek újjászületésének sokkal szélesebb körű társadalmi-politikai problematikájához.

A nemzeti-társadalmi mozgalmak és szervezetek képviselői 1992 februárjában Sziktiv-kárban összegyűltek és megalapították az „Oroszországi Finnugor Népek Egyesületét” (Ассоциация финно-угорских народов). Az ott felállított szervező bizottság előkészítette és 1992 májusában Izsevszkben lebonyolította az I. Összoroszországi Finnugor Kongresszust.

A megvitatott kérdések közül kettő volt elvi jelentőségű: 1. a finnugor népek fejlődésének jelenlegi helyzete és a legfontosabb feladatok, és 2. a finnugor népek szuverén jogainak érvényesítése az új föderatív rendszerben. Az első kérdés megvitatására egészében inkább az érzelmek nyomták rá bélyegüket: a különféle népek képviselői izgalommal és fájdalommal beszéltek népük társadalmi-gazdasági szegénységéről, ökológiai helyzetéről, a nemzeti nyelv és kultúra fejlesztésének korlátozott lehetőségeiről. A második kérdés vitája inkább gyakorlati-politikai jellegű volt, és az itt elfogadott dokumentum is ilyen lett. A zárodokumentumban konstatálták, hogy a finnugor népek körében kialakult aggasztó társadalmi-politika helyzet „nem tükröződik ezeknek a népeknek a részvételében a felső törvényalkotó és végrehajtó szervekben”, gyakorlatilag lehetetlen olyan határozatok elfogadtatása, amelyek az ő érde-

keiknek felelnének meg. Külön veszélyt jelent az, hogy a létező, de gyakorlatilag formális államiság meglétére hivatkozva ezeknek a népeknek a szuverén jogait megsértik.”⁹⁷

Fontos lépés volt a konszolidálódás irányában, hogy az oroszországi finnugor kongresszus jóváhagyta, véglegesítette az egyesület alapítását, amelynek egyik fő célja az, hogy „a finnugoroknak a túlélésért, újjászületésért, továbbfejlődésért folyó harcát koordinálja, az erőfeszítéseket konszolidálja; előnyös feltételeket biztosítson a finnugor régiók szociális-gazdasági, kulturális, információs szempontból egyenlő szintre fejlődéséhez”.⁹⁸

Meg kell jegyezni, hogy miként a finnugor népek nemzeti kongresszusai, az oroszországi kongresszus sem állított fel olyan szerveket, amelyek párhuzamosan működnek az állami struktúrákkal. De még ezzel a mérsékelt megnyilvánulásukkal is kiváltották a hatalmat képviselő erők rosszsallását. Világos példája ennek, többek között, a Mari El Köztársaság parlamenti képviselőcsoportjának nyilatkozata, amely szerint a mari nép kongresszusának dokumentumait „sovinisza ellenségeskedés hatotta át”.

A következő hatalmas lépés a finnugor közösség konszolidációjában az I. Finnugor Világkongresszus volt 1992 decemberében Sziktivkárban. „A finnugor világ: realitás és perspektívák” – ez volt a jelmondat. Közvetlenül a kongresszus megnyitása előtt, mintegy tudományos megalapozásul a kongresszusnak, lezajlott egy kerekasztal-konferencia „Etnopolitikai helyzet a finnugor régiókban” címmel.

Az Oroszországi Finnugor Népek Egyesülete és a finnugor világkongresszust képviselő állandó Konzultatív Bizottság együttes erővel az említett fórumok óta jelentős munkát végzett a rokon népek újjászületése érdekében. 1995. július 29–30-án Kudimkarban, a Komipermjáki Autonóm Körzet központjában lezajlott a II. Oroszországi Finnugor Kongresszus, amely összegezte az I. kongresszus óta addig eltelt három év tevékenységét és kijelölte az új feladatokat. A finnugor közösség további konszolidációjának jelentős eseménye volt a II. Finnugor Világkongresszus, amely Budapesten zajlott le 1996 augusztusában, amikor a magyarok a honfoglalásuk 1100. esztendejét ünnepelték.

Összefoglalás

Ily módon az oroszországi finnugor népek mai helyzetét az határozza meg, hogy Oroszországban a nemzetiségi kérdésnek nagy a társadalmi-politikai jelentősége. Kieleződése egészében véve a mai körülmények objektív következménye, és a közeljövőben csak tovább éleződik. Maga a soknemzetűség egy ilyen hatalmas államban eleve felettébb ellentmondásos, és az általánosságban bizonytalan politikai helyzet további negatív hatással van rá. De a nemzetiségek közötti problémákat még inkább az ország vezetésének végig nem gondolt nemzetiségi politikája élezi ki.

Oroszország kislélekszámú nemzetiségeinek és etnikai csoportjainak, köztük a finnugor népeknek a történelmi útja bonyolult volt, és a mai helyzetük is igen ellentmondásos és aggasztó. Többségüknek az etnikum elvesztésének visszafordíthatatlan folyamata zajlik. A helyzet annyira kieleződött, hogy az észti tudósok kiadták „Az orosz birodalom etnoszainak

⁹⁷ Документы, принятые первым Всероссийским съездом финно-угорских народов.

⁹⁸ Uo.

vörös könyvét” [Красная книга этносов российской империи], amelybe bekerült az oroszországi finnugor népek többsége és gyakorlatilag minden északi és szibériai nép, köztük a szamojédok, tehát a kolai számik (lappok), a karélok, a vepszék, az ingermanlandi finnek, az izsórok, a vótok, a hantik, a manysik, a nyenyecsek, az enyecsek, a nganaszanok, a szölkupok.⁹⁹

Különösképpen tragikus azoknak a kislélekszámú népeknek a sorsa, amelyeknél már lezajlott a belső összeroppanás, elvesztették immunitásukat az idegen szavak, az idegen kulturális értékek expanziójával szemben. A teljes asszimiláció, az etnikai eltűnés határára jutottak. Egyébként nem csak ők, de még a hétszázazres udmurtok és marik, a milliós mordvinok is ezen a határon állnak. Az életben maradásnak nemcsak a szétszóródva élők esetében, de a róluk elnevezett köztársaságokban és körzetekben is reális problémái és akadályai vannak. Az oroszországi vezető szervek által formálisan elfogadott határozatokat, állásfoglalásokat, utasításokat, amelyek többek között az északi kis népekre vonatkoznak, nem hajtják végre.

A népek jövőjéért érzett aggodalom hozta létre a demokratikus társadalmi mozgalmakat, a kulturális-felvilágosító szervezeteket, a finnugor kulturális alapítványt, a nemzetközi finnugor írószövetséget stb. Ezeknek a tevékenysége élteti azt a reményt, hogy nincs még minden veszve, hogy még sikerül megállítani a nemzeti kultúrák „alámosását”, és megakadályozni régi népek nyelvének eltűnését.

Hinni és remélni akarjuk, hogy a finnugor és a szamojéd népek, miként más kislélekszámú népek és nemzeti kisebbségek, találjanak még magukban életerőt az újjászületéshez, és akadnak külső erők a támogatásukra. Ebben nagy, egyre nagyobb szerepet kell játszania a finnugor közösség nemzetközi mozgalmának és a szolidaritásnak. És a megújuló Európa, a megújuló civilizált világ fejlődni fog, anélkül, hogy eltűnne a Föld színéről akár egyetlen nép is, legyen bár a legkisebb.

Kszenofont Nyikanorovics Szanukov

(Fordította: Szij Enikő)

⁹⁹ Margus Kolga – Igor Tõnurist – Lembit Vaba – Jüri Viikberg: Vene impeeriumi rahvaste Punane Raamat. Tallinn 1993.

AZ ÖNÁLLÓ ÁLLAMISÁGGAL RENDELKEZŐ FINNUGOR NÉPEKRŐL

Magyarország rövid történelmi kronológiája

- Kr. e. 1000–500 Az egymást követő szárazabb és nedvesebb éghajlati periódusok kettéválasztják a Nyugat-Szibériában élő ugor népességet. Az északabbra élő közösségeknél – az obi-ugorok elődeinél – az erdei életmód (halászat, vadászat, gyűjtögetés) válik uralkodóvá, míg a délebben élő csoportok – a magyarok elődei – nomád állattenyésztők lesznek.
- 680 körül A sztyeppövezetben lassan nyugat felé mozgó magyarság a kazár birodalom fennhatósága alá kerül. A török népekkel való együttélés hatására fejlődött az ősmagyarság gazdálkodása (ekés földművelés, szőlőtermesztés megismerése), és társadalmi berendezkedése is (törzsi rendszer, kazár típusú kettős fejedelemség).
- 895 A honfoglalás. A magyarok hadereje bizánci szövetségben a dunai bolgárok ellen hadakozott. Ezt kihasználva a besenyők rátámadtak a magyarok szállásterületeire. A magyarok számára csak a nyugat felé menekülés maradt, a betelepülés a Kárpát medencébe.
- 899–970 A kalandozások kora. A Kárpát-medencei magyarság az Európa nyugati részében ismeretlen sztyeppi lovasnomád harcmódot alkalmazva rabló hadjáratokat vezetett Európa több országába. A hadjáratoknak a 955-ös augsburgi vereség vetett véget.
- 972 Géza, a magyarok fejedelme keresztény papokat kér Ottó német-római császártól. A keresztény terítés kezdete Magyarországon.
- 997–1038 I. (Szent) István uralkodása. Szent István a magyar állam megalapítója. A pápától kapott koronával az 1000-1001. évek fordulóján koronázták királlyá. Uralkodása alatt megkezdődött az egyházi és világi hatalmi struktúrák (megyerendszer, püspökségek) kialakítása. Szent István neve alatt két törvénykönyv maradt fenn. A törvények az új intézmények: a királyság és a keresztény egyház védelmét szolgálták.
- 1222 I. András király kiadja az Aranybullának nevezett kiváltságlevelet. Ez az oklevél a királyi és főúri hatalmaskodásokkal szemben a középrétegek jogait erősíti.
- 1241–1242 A „tatárjárás”. A mongol birodalom nyugati terjeszkedése során Batu kán seregei 1241-ben megtámadták Magyarországot. IV. Béla király az Adriai-

tengeren lévő Trau szigetére menekülve élte túl a támadást. A király a mongolok kivonulása után várépítésekbe kezdett az országban, hogy el tudja hárítani a következő támadást.

- p>14. század Ez a kor a nápolyi Anjou-házból való királyok uralkodásának időszaka Magyarországon. A magyar állam gazdaságilag megerősödik, a Felvidéken (a mai Szlovákia területén) jelentős textilipar és nemesfém bányászat alakul ki.
p>1375 Az oszmán-törökök első betörése Magyarországra.
p>1456 Nándorfehérvár (ma Belgrád, Jugoszlávia) ostroma. 1453-ban II. Mehmed szultán elfoglalta Konstantinápolyt, ezzel megszűnt a Bizánci Birodalom. A török sereg rövidesen Magyarország ellen indult. Nándorfehérvárnál a magyarok nagy győzelmet arattak a szultán serege fölött.
p>1458–1490 Hunyadi Mátyás uralkodása. Ez a korszak a középkori magyar állam leg-sikeresebb periódusa. Hunyadi Mátyás a városi fejlődés, a kereskedelem támogatásával és új adók bevezetésével sikeresen megerősíti a királyi hatalmat, zsoldos hadseregével távol tartja az országtól a török seregeket. Uralkodása alatt virágzik a reneszánsz kultúra a királyi udvarban. Mátyás könyvtára európai hírű.
p>1514 Dózsa György parasztfelkelése. Hunyadi Mátyás halála után Magyaror-szágon a királyi hatalom végzetesen meggyengült. A földesurak hatal-maskodásai következtében a parasztok terhei elviselhetetlen mértékben megnövekedtek. Kitört a felkelés, amelyet csak több hónap elteltével tudtak leverni.
p>1526 A mohácsi csata. Mohács mellett a magyar seregek vereséget szenvedtek a törököktől, odaveszett II. Lajos magyar király is. A törökök számára megnyílt az út Magyarország belseje fele.
p>1541 A törökök csellel beveszik Buda várát. Magyarország három részre sza-kad. Az ország középső harmada másfél évszázadra a török birodalom ré-sze lesz. A nyugati részek a Habsburgok fennhatósága alá kerülnek. A keleti részeken, Erdélyben a törököktől függő magyar fejedelemség alakul.
p>1686 Az egyesült európai seregek beveszik Buda várát. A törökök teljes kiűzé-se után Magyarország örökös Habsburg-királyság lesz.
p>1703–1711 A Rákóczi-szabadságharc. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem vezeté-sével harc indul a függetlenség visszaszerzéséért. A szabadságharcot a szatmári békekötés zárta le, amelyben mindkét fél engedményeket tett.
p>1723 A Pragmatica Sanctio (magyarul kb. Államügyeket érintő záradék). A Pragmatica Sanctio szabályozta a Habsburg örökösödési rendet és ki-mondta, hogy Magyarország elválaszthatatlanul és oszthatatlanul része a Habsburg Birodalomnak.

- 1795 A magyar jakobinus mozgalom. A mozgalom vezetőit kivégzik, illetve súlyos várfogságra ítélik.
19. sz. első fele Magyar reformkor. Ebben a korszakban kezdődik a magyar polgári nemzet kialakulása. Előtérbe kerül a magyar nyelv művelése, megújítása. Létrejön az első színház, a Nemzeti Múzeum, a Tudományos Akadémia, újságok, folyóiratok indulnak. Az országgyűléseken politikai harc indul a magyarság jogaiért.
- 1848–49 Forradalom és szabadságharc. A reformkor eseményei és az európai forradalmi hullám kettős hatására Magyarországon is kitör a forradalom. Kiépül a forradalmi Magyarország hatalmi struktúrája, ütőképes hadsereg alakul. Kimondják a Habsburg-ház trónfosztását. A szabadságharcot csak I. Miklós orosz cár beavatkozásával tudják leverni. 1849. október 6-án Aradon kivégeznek 13 magyar tábornokot.
- 1867 A „kiegyezés”. 1867-ben a Habsburg uralkodó és a magyarok közötti egyezség értelmében a Habsburg Birodalom helyén létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia, amely dualista berendezkedésű, parlamentáris keretek között működő alkotmányos monarchia volt. Ezzel megtörtént a politikai felzárkózás az európai államok közé. Az új berendezkedés nagy lendületet adott a gazdasági fejlődésnek, amely kisebb válságokkal ugyan, de egészen az I. világháború kitöréséig tartott.
- 1896 A magyar honfoglalás ezredik évfordulója, a „millennium”. Nagy ünnepségsorozattal emlékeznek meg a honfoglalásról.
- 1914–1918 Az I. világháború. Magyarország a központi hatalmak részeként vesz részt a háborúban. A vereség után a trianoni békeszerződésben Magyarországtól elveszik területének kétharmadát. Több millió magyar ember kerül a környező államok fennhatósága alá.
- 1919 Az oroszországi események hatására Magyarországon is munkáshatalom jön létre, amely 113 napig tartja magát.
- 1920–1944 A Horthy-korszak. Horthy Miklós tábornok kormányzóként irányítja a király nélküli magyar királyságot. A gazdaság fejlődését előbb a háború utáni visszaesés hátráltatja, majd a nagy gazdasági világválság.
- 1941 Magyarország belép a II. világháborúba Németország oldalán.
- 1944 Horthy Miklós sikertelenül próbál meg kilépni a háborúból. A Magyarországot megszállva tartó németek Szálasi Ferencnek és nyilaskeresztes mozgalmának adják át a hatalmat.
- 1945–1948 A II. világháború után megindul az ország helyreállítása, polgári demokratikus rend alakul ki, azonban fokozatosan átveszik a hatalmat a moszkvai emigrációból visszatért kommunisták. Az ipari üzemeket államosítják, a nagybirtokokat felosztják.

- 1948–1953 „Rákosi-korszak”. Rákosi Mátyás a Magyar Dolgozók Pártjának vezetője. Az ország erőltetett iparosítása gazdasági válságba torkollik. Koncepciók perek egyes vezető politikusok ellen (Rajk László és társai).
- 1956 Demokratikus nemzeti forradalom a gazdasági hibák kijavításáért, az ország politikai függetlenségének kivívásáért. A forradalmat a beavatkozó szovjet csapatok leverik. Nagy Imre miniszterelnököt és társait 1958-ban kivégzik.
- 1968 „Új gazdasági mechanizmus”. A 60-as évek végétől Magyarországon kísérletek történnek a szocialista gazdasági rendszer megreformálására, a piaci viszonyok kialakítására. Ezek a folyamatok előkészítik a talajt a rendszerváltás számára.
- 1989–1990 Rendszerváltás. A szocialista berendezkedés felszámolása, többpártrendszer és a kapitalista viszonyok kialakítása. Antall József, a Magyar Demokrata Fórum vezetője alakít kormányt. A szovjet csapatok elhagyták Magyarország területét, megszűnt a Varsói Szerződés és a KGST. A rendszerváltás során kártalanították az államosított üzemek és földbirtokok tulajdonosait vagy azok leszármazottait, megkezdődött az egyházak kártalanítása is. Folyik a privatizáció. Jelentős külföldi tőke áramlik Magyarországra, Kelet-Európában itt a legnagyobb az idegen tőke jelenléte. A rendszerváltást erős gazdasági visszaesés kísérte, egyes számítások szerint kb. a lakosság 40%-a él a létminimum alatt.
1993. június 20 – július 4. Göncz Árpád köztársasági elnök népes delegáció élén látogatást tesz az Urál menti finnugor köztársaságokba.
- 1994 A második szabad választásokon győznek a szocialisták, megalakul a Horn-kormány.
- 1996 A magyar honfoglalás 1100. évfordulója, vagyis a Millecentenárius éve és a Finnugor Népek II. Világkongresszusa (1996. augusztus 16–21.) Budapesten.
- 1997 A gazdasági fellendülés első jelei.
Döntés születik arról, hogy Magyarországot felveszik a NATO-ba.
- 1998 Megkezdődnek a belépési tárgyalások az EU-val.
A választásokon győz a jobbközép koalíció, Orbán Viktor alakít kormányt.
- 1999 Magyarország a NATO teljes jogú tagja.
- 2000 Ezer éves a magyar állam. Millenniumi ünnepek az ország falvaiban és városaiban az egész év folyamán.

(Klíma László)

Finnország rövid történelmi kronológiája

- Kr. e. 9. évezred Az utolsó jégkorszaki jégtakaró visszahúzódik a mai Finnország egész területéről. Az első emberi településekre utaló régészeti leletek a következő évezredből származnak.
- Kr. e. 3300–2800 Az ún. tipikus fésűs kerámia kultúra idején finnugor eredetű népesség érkezik a Finn-öböl környékére. A korábbi – ismeretlen eredetű – őslakosokat magukba olvasztják. A korai közfinn nyelvi közösséget balti, majd később germán nyelvi hatás éri.
- Kr. e. 1500–1300 A bronzkorban terjedni kezd a földművelés és az állattenyésztés.
- Kr. e. 500 körül Megkezdődik a vaskor.
- Kr. u. 500 körül Ahvenanmaa (Åland) szigetcsoportjára telepések érkeznek Svédországból. A következő évszázadokban földvárakat építenek.
- Kr. u. 9–11. sz. Az ún. viking korban a keletre vezető kereskedelmi út a Finn-öböl északi partján halad keresztül. E korszak végén a vikingek csökkenő szerepét a térségben többek között a finnek suomi, hämei és karjalai törzse próbálja betölteni.
- Kb. 1155–1300 A keresztes háborúk korában Svédország elfoglalja a jelenlegi Finnország délebbi területeit, a karjalai (karéli) területekért állandósul a küzdelem Novgoroddal.
- 1171–1172 III. Sándor pápa bullájában említést tesz a finnekről, akiknek a körében csak lassan terjed a kereszténység.
- 1258 Finnország nagy részét Svédországhoz csatolják. A későbbiekben Keleti tartománynak, hercegségnek, és nagyhercegségnek nevezik, a 14. század második felétől részt vesz a svéd királyválasztásban. Turku a legfontosabb központ. A parasztság nem kerül jobbágysorba.
- 1323 Svédország és Novgorod megkötí a pähkinäsaari békét, amelyben megegyeznek a Karjalát kettészelő határról, amely a különböző kultúrák és vallások közötti választóvonalá válik. Újabb orosz–svéd háborúkra a területekért csak 150 évvel később kerül sor.
- 1397–1523 A főleg dán érdekeket szolgáló Kalmari unióban Svédország Dániával és Norvégiával lép szövetségre, hogy megtörje a Balti-tengeren kialakult német kereskedelmi hegemoniát.
- 1527 I. Vasa Gusztáv (1523–1560) svéd király protestáns abszolutizmust vezet be, megteremtí Svédország nagyhatalommá válásának feltételeit.

- 1548 Megjelenik az első finn nyelvű Újszövetség Mikael Agricola fordításában.
- 1595 A täyssinäi (tjavzinszki) békében Svédország megkapja Oroszországtól a finnek által lakott összes területet.
- 1596–1597 A finn történelem legnagyobb parasztháborúja („Buzogányháború”).
- 1617 A sztolbovói békében Svédországhoz kerül többek között Karjala jelentős része és Ingermanland is, ahová a század folyamán evangélikus finnek költöznek.
- 1640 Megalapítják a Turku Akadémiát.
- 1696–1697 Nagy éhínség, amelyben elpusztul a finn lakosság közel harmada.
- 1617–1632 II. Gusztáv Adolf svéd király Finnországot közvetlenül a birodalmi adminisztrációhoz kapcsolja, svéd lesz a hivatalos nyelv, svédek költöznek be Finnországba.
- 1700–1721 A nagy északi háborúban az ún. nagy viszálykodás idején (1714–1721) egész Finnországot orosz csapatok szállják meg. Az uusikaupunki (nystadi) békében Oroszország megkapja Ingermanlandot, Karjala nagyobbik részét és részben Délkelet-Finnországot is, de Finnország továbbra is Svédország része marad.
- 1741–1743 Az újabb orosz–svéd háborút lezáró turkui békében további finn területek kerülnek Oroszországhoz.
- 1788–1790 Ismét orosz–svéd háborúra kerül sor. A III. Gusztáv svéd királlyal szemben álló finnországi tisztek megalapítják az Oroszország felé orientálódó Anjalai Szövetséget.
- (1808)–1809 Az újabb orosz–svéd háború után Finnország autonóm nagyhercegségként Oroszország része lesz. I. Sándor orosz cár a porvooi országgyűlésen felelősköszik a finn alkotmány betartására, Finnországot államnak tekintik, a finneket pedig nemzetnek. A közigazgatás élén a főkormányzó áll.
- 1812 Helsinki lesz az új főváros. Egyesítik Finnországgal a korábban Oroszországhoz csatolt Régi Finnországnak (Viipuri kormányzóság) nevezett területeket.
- 1835 Megjelenik a Kalevala első, majd 1849-ben bővített kiadása, mely jelentős mértékben hozzájárul a finn öntudat megerősödéséhez, a század második felében pedig a nemzeti mozgalom kibontakozásához.
- 1854–1855 A krími háború idején az angol–francia flotta lövi Finnország partvidékét.
- 1863 A finn nyelv egyenrangúvá válik a svédvel, gyors gazdasági és kulturális fejlődés bontakozik ki.

- p>1899 II. Miklós orosz cár kibocsátja az ún. Februári Manifesztumot, mely a birodalmi érdekek elsődlegességének biztosítása érdekében korlátozza a finn alkotmányt. Széleskörű tiltakozás bontakozik ki Finnországban.
- 1905 Általános sztrájk kezdődik az oroszországi forradalmi események hatására, a cár visszavonja a finn alkotmányba ütköző rendeleteit.
- 1906 Az országgyűlés és a választások megreformálása. A rendek helyett a századfordulón létrejött széles bázisú politikai pártok kerülnek a parlamentbe (1907). A finn nők Európában elsőként választójoghoz jutnak.
1917. december 6. A finn parlament kikiáltja az ország függetlenségét, amelyet Szovjet-Oroszország (jan. 4.) után Franciaország, Svédország és Németország is elismert.
1918. január–április Polgárháború tör ki, amelyben a C. G. E. Mannerheim főparancsnoksága alatt álló kormányerők – német segítséggel – legyőzik a Vörösőrséget, amelyet Szovjet-Oroszország támogat, majd véres leszámolás következik. A polgárháborúnak összesen kb. 30 ezer áldozata van.
- 1919 nyara A monarchistákkal szemben a köztársaságpártiak kerekednek felül. Érvénybe lép a finn alkotmány (júl. 17.): az ország széleskörű hatalommal felruházott köztársasági elnöke a liberális K. J. Ståhlberg lesz. A finn mellett a svédet is hivatalos nyelvnek ismerik el, Ahvenanmaa (Åland) autonóm önkormányzattal rendelkezhet.
1920. október 14. A tartui béke rögzíti a Finnország és Szovjet-Oroszország közti határt. Finnország megkapja Petsamo (Pecsenga) vidékét, de Kelet-Karjalát nem. A Népszövetség felveszi tagjai közé a Finn Köztársaságot.
- 1922 Az ún. Lex Kallio révén lehetővé válik a zsellérbirtokok megvásárlása, és megkezdődik a nincstelének földhöz juttatása.
- 1924-től Politikai jobbratolódás kezdődik, az évtized végén megalakul a jobboldali radikális Lapua-mozgalom, amelyet 1932-ben oszlatnak fel, majd fokozatosan csökken a szélsőjobboldal népszerűsége.
1939. november 30. A Szovjetunió megtámadja a területi követeléseknek nem engedő, semlegességre törekvő Finnországot (téli háború). Terijokiban szovjetbarát bábkormányt állítanak fel, amelyet a Szovjetunió azonnal elismer.
1940. március 13. Moszkvában aláírják a békeszerződést, amelyben Finnország területi engedményekre kényszerül, de megőrzi függetlenségét. Az elcsatolt területekről több, mint 420 ezer ember menekül Finnországba.
1941. június 25. – 1944. szeptember 19. Az ún. folytatódó háborúban Finnország először visszafoglalja a téli háborúban elcsatolt területeit, majd főleg stratégiai megfontolásokból további területeket is megszáll Kelet-Karjálában.

1944. szeptember 19. Finnország fegyverszünetet köt Moszkvában a Szovjetunióval, miután megállították a nyári nagy szovjet offenzívát. Ismét a téli háború utáni határok érvényesek, Finnország háborús jóvátétel fizetésére vállal kötelezettséget.
1944. szeptember 28. – 1945. április 27. Az ún. lappföldi háborúban – az 1944-es szovjet-finn fegyverszüneti egyezmény értelmében – a finnek megtámadják a visszavonuló német csapatokat, amelyek bosszúból felégetik Lappföldet. A 2. világháborúban összesen 90 ezer finn esik el. Az elnök C. G. E. Mannerheim, majd 1946-tól 1956-ig J. K. Paasikivi lesz.
1947. február 10. Párizsban aláírják a szovjet–finn békeszerződést. Moszkva megszerzi – a korábban elcsatolt területek mellé – az északi Petsamót (Pecsengát), és Helsinki közelében, Porkkalában (1955-ig) haditámaszpontot létesít, de megmarad a finn politikai és társadalmi rendszer folyamatossága.
1948. április 6. Moszkvában aláírják a szovjet–finn Barátsági, Együttműködési és Segítségnyújtási Egyezményt, amelyben automatikus segítségnyújtás helyett a felek először kötelesek konzultálni. J. K. Paasikivi és U. K. Kekkonen megteremtik a finn külpolitika semleges irányát, amely a Szovjetunióval folytatott jó kapcsolatokkal biztosítja az ország függetlenségét. A gazdasági életben megkezdődik a termelési szerkezet átalakítása.
- 1950–1980 Több mint 420 ezer finn vándorol ki Svédországba, főleg a munkanélküliség miatt. A vendégmunkások egy része később visszatér.
- 1956–1982 U. K. Kekkonen Finnország elnöke, akit M. Koivisto, majd M. Ahtisaari követ (1994). Az 1960-as évektől érezhetően nő az életszínvonal, Finnország északi típusú jóléti állammá válik.
1989. október 26. M. Gorbacsov szovjet elnök elismeri Finnország semlegességét.
- 1991 A lakosság száma meghaladja az 5 milliót. A 90-es évek elején gazdasági válság kezdődik, amely nagy munkanélküliséggel jár együtt, s ez csak az évtized második felében mérséklődik.
1995. január 1. Finnország az Európai Unió tagjává válik.
- 1999 Ismét a szociáldemokrata P. Lipponen alakíthat kormányt.
2000. március 1. A korábbi erős elnöki hatalommal szemben a parlament súlyát növelő új alkotmány lép életbe. Ugyanazon a napon beiktatják tisztségébe Tarja Halont, a Finn Köztársaság első elnöknőjét.
2000. december 11–13. III. Finnugor Világkongresszus Helsinkiben.

(Bereczki András)

Észtország rövid történelmi kronológiája

Kr. e. 8. évezred	A jégkorszaki jégtakaró visszahúzódása utáni első régészeti leletek ebből az évezredből származnak.
Kr. e. 3. évezred	Az ún. tipikus fésűs kerámia kultúra idején már a finnégi (balti finn) népek ősei éltek a Nyugati-Dvina (Daugava) folyótól a Finn-öböl, ahol később kiformalódott az észti etnikum.
Kr. e. 1. évezred	Terjed a földművelés és – a korábbi balti hatás után – az állattenyésztés, használni kezdik a vasat. A finnégi népek a balti után germán népelemekkel kerülnek szoros kapcsolatba.
Kr. u. 1. évezred első fele	Az ún. közfinn nyelvi közösségből elkülönülnek a különböző nyelvek, nyelvjárások, melyek beszélői már fokozatosan más identitással rendelkeznek. Megindul a kivándorlás a Finn-öböl északi partjára, mely kb. a 6. századig tart, s hozzájárul a finn etnikum kialakulásához.
5–9. század	Földvárak épülnek, amelyek a külső támadások növekvő számára utalnak, közülük 160 ismert.
5–7. század	Nő a skandinávok és keleti szlávok aktivitása a Baltikum vidékén.
9–12. század	A fontos kereskedelmi utak kereszteződésében felerősödik a viking (normann) hatás. A normannok keleti befolyásának csökkenésekor megszilárdul az észtek szerepe a Novgorod és a Nyugat közötti kereskedelemben. A mai Észtország területén 8 nagyobb és néhány kisebb önálló tartomány áll laza szövetségben egymással, de egységes állam nem jön létre.
12. század	Az észti lakosság létszáma kb. 150–200 ezer fő. Rendszeressé válnak a dán, svéd és orosz keresztes- és rablóhadjáratok.
1208–1227	A Német Lovagrend hosszú háborúk után elfoglalja Észtország nagy részét, míg szövetségese II. Valdemar dán király Észak-Észtországot hódítja meg, és 1219-ben megalapítja Tallinn városát. A lovagrend kezén lévő területek formálisan a Német-római Császársághoz tartoznak, de gyakorlatilag – az elkövetkező 350 év alatt – Livónia önálló politikát folytat, de nem válik szerves egésszé, a püspökség, a lovagrend és a városok osztozkodnak rajta.
1269	Hosszú ideig tartó háborúskodás után a lovagrend békét köt Novgoroddal, ezután Livóniát 300 évig elkerülik a külső támadások. A városok közül Tallinn, Pärnu, Viljandi és Tartu a Hanza-szövetség tagja lesz. Vidéken a vazallusok többsége német, a parasztok fokozatosan jobbággyá válnak.

- p>1343–45 Kitör az ún. „György-nap éjszakai” felkelés, mely parasztháború és szabadságharc egyszerre.
p>1346 A dán király eladja Észak-Észtországot a Német Lovagrendnek.
p>16. század Ó-Livónia állam meggyengül. Terjed a protestantizmus, a nép valójában csak ekkor kezd áttérni a keresztény hitre. Megjelenik az első (ismert) észt nyelvű nyomtatvány (1525).
p>1558–1583 A livóniai háborúval hosszú háborús időszak veszi kezdetét.
p>1629 Az altmarki fegyverszünettel lezárulnak a Livóniáért folytatott háborúk, amelyekben Oroszország, Svédország, Lengyelország és Dánia harcolt egymással. Svédország megszerzi Ó-Livónia állam egész területét. Az észt lakosság kb. kétharmada elpusztul. A balti német nemesség megtarthatja rendi autonómiáját.
p>1632 II. Gusztáv Adolf svéd király Tartuban egyetemet alapít (Academia Gustaviana).
p>1671 Hivatalosan is megtörténik a jobbágyok röghöz kötése.
p>1710 A nagy északi háborúban (1700–1721) I. Péter orosz cár megszerzi Estland (Észak-Észtország és Livland (Dél-Észtország és Lettország nagy része) tartományt, de a balti németek autonómiája sértetlen marad.
p>1739 Megjelenik az első teljes észt nyelvű Biblia.
p>19. század eleje Az észttek száma megközelíti a 600 ezer főt. Tovább növekednek a jobbágyterhek.
p>1816 Estland és Livland (1819) kormányzóságban végrehajtják a jobbágyfelszabadítást, de a földek jobbágyok általi megvételére csak a század második felében kerül sor.
p>19. század közepe Megkezdődik az észt parasztek tömeges kivándorlása Oroszország más területeire. Észt nyelvű újságok jelennek meg.
p>1857–61 Megjelenik az észt nemzeti eposz, a Kalevipoeg, mely erősíti a kibontakozó nemzeti ébredést.
p>1869 J. V. Jannsen megszervezi Tartuban az első észt dalosünnepet, amelyet ezután ötévenként rendeznek meg. J. V. Jannsen és C. R. Jakobson vezetésével erősödik a nemzeti mozgalom.
p>1881 III. Sándor orosz cár trónra lépésekor nem erősíti meg a balti német nemesség kiváltságait.
p>1887–1905 Az első erőszakos oroszosító politika időszaka.
p>1905. január–december Munkások és zsellérek tömeges demonstrációkat szerveznek, amelyeket szigorú megtorlás követ.

1917. április 12. Estland és Észak-Lívland egy kormányzósággá (Észtország) egyesül, majd helyi választásokat tartanak.
1918. február 24. Kikiáltják az Észt Köztársaságot. Ideiglenes kormány jön létre Konstantin Päts vezetésével. Néhány nap elteltével egész Észtországot német katonák szállják meg.
1918. november – 1920. február A fiatal Észt Köztársaság sikeres függetlenségi háborút vív a birodalmi határokat visszaállítani kívánó Szovjet-Oroszország és a főleg balti német érdekekért harcoló német csapatok ellen.
1919. április–október A választásokat követően összeül az Alkotmányozó Gyűlés, októberben radikális földtörvényt fogadnak el, kisajátítják a földesúri birtokokat, körülbelül 50 ezer új parasztgazdaság létesül.
1920. február 2. Tartuban aláírják az észti–szovjet-országi békeszerződést.
1920. június 15. Életbe lép az Észt Köztársaság alkotmánya.
- 1920–1932 Az ún. liberális demokrácia korszakára a parlament (Riigikogu) túlzott ereje és a végrehajtó hatalom gyengesége jellemző.
1921. szeptember 22. Az Észt Köztársaságot felveszik a Népszövetségbe.
1924. december 1. Sikertelen kommunista államcsínykísérlet.
- 1934–1937 Konstantin Päts államfő tekintélyelvű diktatúrát vezet be a szélsőjobboldali hatalomátvétellel veszélyére hivatkozva.
- 1938 Életbe lép az új alkotmány (jan. 1.), a választások a kormányerők győzelmével érnek véget. K. Päts az első köztársasági elnök. Megkezdődik a visszatérés a demokratikus kormányzáshoz.
1939. szeptember 28. A Szovjetunió kölcsönös segítségnyújtási szerződést és szovjet támaszpontokat kényszerít az észti kormányra.
1940. június 17–19. Szovjet katonák szállják meg Észtországot, majd új, szovjetbarát kormányt állítanak fel Johannes Vares-Barbarus vezetésével.
1940. augusztus 6. Az Észt SZSZK a Szovjetunió 16. köztársasága lesz.
1941. június 14. Több mint 10 ezer észti Szibériába deportálnak.
1941. október Észtországot megszállják a németek, majd bábkormányt állítanak fel, a terrornak több ezer ember válik áldozatává.
1944. november A Szovjetunió újra elfoglalja egész Észtország területét, de észti ellenállók még hosszú ideig partizánháborút folytatnak. 1940–1945 között a háború és az emigráció következtében a lakosság 200 ezer fővel csökken.

1949. március 25–27. Újabb deportálási akció a „kulákok és szovjetellenes elemek” ellen, amelyben több tízezer embert hurcolnak el. Befejeződik a mezőgazdaság kollektivizálása. Az erőltetett iparosítás növekvő városiasodáshoz és a nem észtek betelepüléséhez vezet. Az észtek aránya 97,3%-ról (1945) az 1980-as évek második felére 61,5%-ra csökken.
- 1988 Az Észtországi Népfront szervezésében számos nagygyűlésre kerül sor, amelyeken az észt érdekek érvényesítését követelik, megkezdődik az ún. daloló forradalom.
1988. november 16. Az Észt SZSZK Legfelsőbb Tanácsa kinyilatkoztatja Észtország szuverenitását a Szovjetunió belül, amelyet Moszkva nem ismer el.
1989. augusztus 23. Az ún. Molotov–Ribbentrop paktum évfordulóján a baltikumi népmozgalmak élő láncot szerveznek több mint 2 millió ember részvételével.
1990. március 11–13. Az Észt Kongresszus – 850 ezer regisztrált észt állampolgár képviselője – megkezdi az Észt Köztársaság újjáalapítását.
1991. augusztus 20. Az Észt Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa az Észt Köztársaságot ismét független állammá nyilvánítja, amit a Szovjetunió is elismer (szept. 6.).
- 1991-től Az állampolgársági és határkérdés miatt feszült az észt–orosz viszony.
1991. szeptember 17. Az ENSZ felveszi tagjai közé Észtországot.
- 1992 Észtország bevezeti saját konvertibilis valutáját, az észt koronát. Az év folyamán országgyűlési választásokat is tartanak. Lennart Meri lesz a köztársasági elnök, akit 1996-ban újraválasztanak.
1994. augusztus 31. Befejeződik az orosz csapatok kivonása Észtországból.
1996. május Göncz Árpád magyar köztársasági elnök hivatalos látogatást tesz Észtországban.
1997. szeptember Ismét Lennart Meri választják köztársasági elnökké.
1997. június 16. A politikai stabilitásnak és a sikeres gazdasági eredményeknek köszönhetően (több mint 10%-os évi GDP növekedés) Észtországot is meghívják az EU bővítésének első fordulójába.
- 1999 A választásokon győztes hármasként alakíthat kormányt.
2000. augusztus 7–13. IX. Nemzetközi Finnugor Kongresszus Tartuban, több mint 1000 résztvevővel.

(Bereczki András)

II.

AZ URÁLI NYELVEK

AZ URÁLI NYELVCSALÁD

Az uráli nyelveket Európában és Szibériában mintegy 24 millió ember beszéli. Európában az indoeurópai nyelvek után az uráli nyelvek a második helyet foglalják el. Az uráli nyelvcsalád két nagy ágra oszlik, a finnugorra és a szamojédra.

A finnugor nyelveket beszélő népek közé tartozik a *magyar* (lat. *hungarus*), a *manysi* (*vogul*) és a *hanti* (*osztják*). E három nép alkotja a finnugor nyelvek ugor ágát. A vogulokat és az osztjákokat közös néven *obi-ugoroknak* nevezik.

A finnugor nyelvek finn-permi ága a permi és a finn-volgai csoportra oszlik. A *komi* (*zürjén*) és az *udmurt* (*votják*) alkotja a permi csoportot. A finn-volgai nyelvek közül a *mari* (*cseremis*) és a *mordvin*, valamint a mordvinhoz közel álló, a középkor végén kihalt *muroma* a volgai alcsoport tagjai. A balti finn vagy finnségi nyelvek alcsoportjába tartozik a *finn* (*suomalainen*), a *karjalai* (*karjalaihe*), a *vepsze* (*bepsilahe*, *vepslahe*) és az *izsór* (*karjalain*) (északi csoport), valamint az *észt* (*eestlane*), a ma már kihaltaknak tekinthető *vót* (*vad'dalain*) és a *lív* (*randalist*) (déli csoport). Bizonyára balti finn nyelvet beszélt az orosz rosztov–szuzdali fejedelemség területén élt, s a középkor végére kihalt *merja* nép is.

A balti finnekéhez közel áll a *lapp* (*sapmelaš*, *sabmelaš*, *sämmilaš*) nyelv, de külön csoportot alkot.

A szamojéd nyelveket beszélő népek a következők: *nyenyec*, *enyec*, *nganaszan* (északi ág), *szölkup* és a közelmúltban (1989) kihalt *kamassz* (déli ág). A 17–18. században még szamojéd nyelvet beszéltek a szajáni *kojbálok*, *matorok* (vagy *motorok*), *tajgik*, *karagasszok* (ez utóbbi három nyelvváltozat lényegében azonos volt a kojbállal, amely alig különbözött a kamassztól), de később eltörökösödtek.

Az uráli népek őshazája egy igen széles körben elfogadott elmélet szerint Nyugat-Szibériában, az Ob alsó folyása és az Urál hegység közötti terület el, s részben a hegység európai oldalára is átnyúlt. Egy másik – elsősorban finn tudósoktól vallott – elmélet alapján az őshaza az Urál hegység és a Baltikum között húzódó erdőövezetben volt.

Az uráli nyelvcsalád finnugor és szamojéd ágra bomlását kb. Kr. e. 4000 tájára teszik, a finnugor egység pedig Kr. e. 3000 körül szűnhetett meg.

Az uráli nyelvek távolabbi rokoni kapcsolatait főleg két irányban keresték. Az egyik lehetőséget az indoeurópai nyelvekben látták. A másikat az altaji nyelvekben, amelyek nagy tipológiai hasonlóságot mutatnak az uráli nyelvekkel. Később a Kelet-Szibériában beszélt jukagir, s az indiai dravida is komolyan szóba kerültek. Mind a négy esetben nem ősrokon-ságról, hanem későbbi szoros kapcsolatok következtében létrejött egyezésekről van szó,

Szókészlet

A közös szókincs tanúsága szerint az uráli ill. a finnugor ősnép halász, vadász, gyűjtögető életmódot folytatott. Ismerte a nyilat (m. *nyíl*, fi. *nuoli*), a halat hálóval (m. *háló*, fi. *kalin*) fogta. Halfogás céljából a folyót elrekesztette (m. *fal*, fi. *pato*). A vadász- vagy halászsák-

mányt meg tudta főzni (m. *főz*, mord. *pje-*; m. *lé*, leves, fi. *liemi*). Eszközeit kőből (m. *kő*, fi. *kivi*) és csontból (zürj. *li*, fi. *luu*) készítette. Ismerte a legfontosabb szerszámokat (m. *kés*, cser. *küzö*; m. *ár*, fi. *ora*; m. *fúró*, fi. *pura*).

Főként a finnugor korban már több fémeket ismertek (m. *vas*, fi. *vaski* 'réz'; m. *ón*, cser. *wulno*), de maguk aligha foglalkoztak az előállításukkal, cserekereskedelem útján juthattak hozzájuk.

Az uráli korban már ismerték a számokat, de közelebbit róluk a finnugor kort illetően tudunk mondani. Ekkor bizonyára a tízes számrendszert használták (vog. *low*, cser. *lu*, lapp *loge* 'tíz'), de a húszas számrendszernek is maradt nyoma (m. *húsz*, vog. *khus*, *χus*, zürj. *kjz*).

A hiedelemvilág kevés nyomát őrizték meg az uráli nyelvek. Hitték, hogy az embernek lelke van (m. *lélek*, osztj. *lil*, fi. *lölyl* 'gőz'), s rossz szellemek is vannak (m. *hagy*: *hagymáz*, zürj. *kuł*).

A rokonsági terminológia apajogú társadalomra utal, s igen gazdag (m. *ős*, fi. *isä* 'apa'; óm. *eme* 'nőstény', fi. *emä* 'anya'; m. *ipa*, fi. *appi*; m. *vő*, fi. *vävy*; m. *meny*, fi. *miniä*).

Az uráli társadalom nemzetségi szervezetben élt, erre utal a m. *had* (vog. *χont*, fi. *-kunta*), mely eredetileg nemzetséget jelentett, s talán a m. *szer* (vog. *sir*, zürj. *šer*) szó. Magasabb társadalmi szervezetre utaló közös szavak nincsenek.

Az alapnyelvi szókészlet nagyságára csak hozzávetőlegesen tudunk következtetni. Az etimológiai kutatások mintegy 1000–1200 tőszó uráli, ill. finnugor eredetét mutatták ki. Ha feltételezzük, hogy évezredek során körülbelül ugyanennyi közös szó kiveszett, akkor mintegy 2500-ra tehetjük a finnugor alapnyelvi tőszavak számát. Az alapnyelv képzőállományát figyelembe véve, mintegy 20–25 ezer szót lehetett belőlük képezni, ami bőségesen kielégítette a kommunikációs szükségleteket, s napjainkig meghatározza a rokon nyelvek szókészletét.

Hangtan

Az uráli-finnugor alapnyelv mássalhangzórendszere az alábbi lehetett:

	orális	nazális	affrikáták	réshangok	likvidák
	zárhangok				
Bilabiális	<i>p</i>	<i>m</i>		<i>w</i>	
Dentális	<i>t</i>	<i>n</i>		<i>ð</i>	
Alveoláris			<i>č</i>	<i>s</i> <i>š</i>	<i>l</i> , <i>r</i>
Alveolo-palatális		<i>ň</i>	<i>ć</i>	<i>ś</i> <i>ō'</i>	<i>l'</i>
Palatális				<i>j</i>	
Palato-veláris	<i>k</i>	<i>ŋ</i>		<i>γ</i>	

A *ð* és a *γ* feltehetően a *t* és a *k* variánsa volt. A *ō'* nagyon ritkán szókezdő helyzetben is állhatott, a *ð*, a *ē* és az *ŋ* azonban kizárólag csak szóbelseji pozícióban. A *p*, *t*, *k* kettőzött változatban is előfordulhatott.

Az alapnyelvi magánhangzók kérdése jóval vitatottabb. Egyesek hosszú magánhangzókat, mások redukáltakat is feltesznek az alapnyelvre. Az első szótagra az alábbi rendszer tételezhető fel nagy bizonyossággal:

<i>a</i>	<i>ä</i>
<i>o, e</i>	<i>e</i>
<i>u</i>	<i>i</i>

Az *e* (veláris *e*) csak kevés szóban mutatható ki.

A második szótagban csak három hang, az *a*, *ä*, *e* fordult elő. Az *a* hátul képzett első szótagi magánhangzók után állt, az *ä* előtt képzettek után, az *e* pedig neutrális volt. A magánhangzó-illeszkedés tehát az uráli nyelvek ősi sajátossága, de már az alapnyelvben sem volt teljes körű.

Ha a mássalhangzókat C-vel (consonans), a magánhangzókat V-vel (vocalis) jelöljük, akkor az uráli alapnyelvi hangok kapcsolódási lehetőségeit képletszerűen az alábbi öt jellemző típussal illusztrálhatjuk:

1. CVCV	fi. <i>kala</i> 'hal'
2. CVCCV	fi. <i>kolme</i> 'három'
3. VCV	fi. <i>elä</i> 'él'
4. VCCV	fi. <i>anta</i> 'ad'
5. CV	fi. <i>te</i> 'ti'

Az első négy típusba – amelyek sorrendje előfordulásuk gyakoriságát is mutatja – az ún. fogalomszavak tartoznak, az ötödikbe a névmások és az indulatszók. A tövégi magánhangzók a legtöbb uráli nyelvben részben vagy teljesen lekopnak. Leginkább a finn őrizte meg őket.

Az alapnyelvi szavakra kb. 10:1 arányban a mássalhangzós szókezdet volt jellemző. A szó mindig csak egy mássalhangzóval kezdődhetett. Ennek a törvényszerűségnek a következménye, hogy az egyes uráli nyelvek hosszú időn át a jövevényszavakban is kiküszöbölték a mássalhangzó-torlódásos szókezdetet.

Szófajok

Az uráli alapnyelvre kevés kivétellel ugyanazok a szófajok tehetők fel, amelyek manapság is használatosak a rokon nyelvekben.

A névszó és az ige kategóriája már elkülönült egymástól, mert egyes szavak, mint pl. a m. *kō*, fi. *kivi* és rokon nyelvi megfelelőik, mindenütt névszóként használatosak, mások pedig, mint a m. *men*- 'megy', fi. *mene*- igeiként. A szófajt a jelentés határozta meg, nyelvtanilag semmi sem jelölte a különbséget. Egyes szavakban, mint pl. a m. *fagy*, *les*, *nyom*, *vész* stb. vagy a fi. *kylmä* 'hideg', *kylmä*- 'fagy'; *kaiku* 'hang', *kaiku*- 'visszhangzik'; *tuule*- 'szél', 'fúj a szél' stb., a névszó és az ige azonos alakban él, csak mondatbeli helyük dönti el, hogy névszóként vagy igeiként használják őket.

A melléknév a főnévből fejlődött ki, s az uráli nyelvekben számos főnevet mindmáig melléknévként is lehet használni. A magyarban – és a finnben – pl. az *arany* vagy a *kő* főnév melléknévként is használatos.

Az uráli alapnyelvben már voltak számnevek, de ezekről keveset tudunk. A finnugor korban azonban már kiteljesedett a tízes számrendszer (de talán a húszas számrendszernek is maradt nyoma).

Az első hat számnév – a sorszámnévi eredetű m. *egy* kivételével – közös a finnugor nyelvekben:

m. [egy], *két* (*kettő*), *három*, *négy*, *öt*, *hat*;

vog. *akw*, *kir* (*kitír*), *χuram*, *níla*, *at*, *χot*;

fi. *yksi* (tő: *yhte-*), *kaksi* (tő: *kahte-*), *kolme*, *neljä*, *viisi* (tő: *viite-*); *kuusi* (tő: *kuute-*).

A 8 és 9 jelentésű számneveket a finnugor nyelvek általában *kettő* híján *tíz*, illetve *egy* híján *tíz* típusú körülírással fejezik ki. A m. *kilenc* például azt jelenti, hogy egy kivételével tíz (*kil* < *kivül* + *-nc* 'tíz').

A m. *száz* számnév és rokon nyelvi megfelelői (cser. *šüďo*, fi. *sata*) egy finnugor kori írni kölcsonszóra mennek vissza.

Az uráli korra három személyes névmási tő következtethető ki: **mV*, **tV*, **sV* (V = magánhangzó), továbbá a **te*, **to*, **če* mutató névmási és a **ki*, **ku*, **mi* kérdő névmási tő. A névmások nagy szerepet játszottak a személyragok, a személyjelek, az esetragok, valamint a határozószók kialakulásában.

A határozószók legősibb rétege mutató névmási tőből alakult különböző helyjelölő esetragok felhasználásával, pl. m. *tova*, *túl*; cser. *tušto* 'ott'; mord. *toso* ua.; fi. *tuossa* ua. < ur. **to* 'az'. Néhány nem névmási eredetű határozószó és névutó etimológiája is közös az uráli nyelvekben. A névutók kialakulása azonban csak megkezdődött, kiteljesedése az egyes nyelvcsoportok, nyelvek külön életében ment végbe.

A névutóknál is később fejlődtek ki a kötőszavak. Nemhogy az uráli, de a finnugor alapnyelvig visszavezethető kötőszók sincsenek. A mellérendelt ill. a főlé- és alárendelt mondatokat kötőszó nélkül kapcsolták egymáshoz.

Az uráli alapnyelvben nem volt névelő. A magyar határozott és határozatlan névelő az ómagyar korban fejlődött ki. Ugyanígy a mordvin külön életében keletkezett a mutató névmási eredetű (a románhoz vagy a svédhez hasonló) posztartikulus (hátravetett névelő).

Alaktan

Az uráli alapnyelvre viszonylag gazdag esetrendszert lehet kikövetkeztetni. Volt két ún. grammatikai eset, az **-m* és **-t* ragos accusativus és az **-n* ragos genitivus, amelyeknek a határozatlan alakja jelöletlen volt. A térben való tájékozódás kifejezésére igen gazdag ragrendszer állt rendelkezésre (locativus **-na*, **-nä*, ablativus **-ta*, **-tä*, lativus-prolativus I. **-k*, II. **-j*, lativus-dativus **-ń*). Mindez jó alapul szolgált ahhoz, hogy a későbbi fejlődés során kialakuljon az uráli nyelvekre jellemző, a térbeli háromirányúságot árnyaltan kifejező határozórag-rendszer. Az esetragok egyrészt mutató névmásokból, másrészt helynévképzőkből fejlődtek ki.

Az uráli alapnyelvben a névszók többes számát a *-t többesjel jelölte. Az ún. függő esetekben volt használatos a *-j, a személyek többesére a *-k utalt, a több birtokra pedig az *-n.

A többes szám mellett megvolt a duális (a kettes szám, jele: *-ka, *-ká), amely az obi-ugor nyelvekben, a lappban és a szamojéd nyelvekben maradt meg.

Ősi örökség az uráli nyelvekben a személyes névmási töből fejlődött birtokos személyjelek és igei személyragok rendszere. A határozatlan és a határozott (alanyi és tárgyas) igei alakpárok csak a 3. személyben lehettek meg az alapnyelvben. Egyes uráli nyelvek (az ugor nyelvek, a mordvin és a szamojéd nyelvek) később önálló életükben fejlesztették ki a minden személyre kiterjedő rendszert.

Múlt időkben szegény volt az uráli alapnyelv, mindössze egy múltidő-jel, az *-š nyúlik eddig vissza, melyhez a finnugor korban csatlakozott az azonos funkciójú *-i ~ *-j. Ha az uráli népek árnyaltabb múltidő-rendszert ismerő népekkel (török, germán) kerültek kapcsolatba, „lemásolták” a rendszerüket.

Uráli eredetű a felszólító mód *-k és a feltételes mód *-ne (m. -né, -ne, -ná, na) jele.

Csaknem minden uráli mássalhangzó (a ő, ő, γ kivételével) betölthetett képzői funkciót. Rendszerint ugyanaz a képző járulhatott névszóhoz és igehez; pl. ur. *-kk: m. *fészek*, *maradék*; fi. *suukko* 'szájacska, csók' (*suu* 'száj'), *menekki* 'kelendőség, kelet' (*mene-* 'megy').

Mint az eddigiekből kiviláglik, az uráli alapnyelv agglutináló, azaz ragozó típusú nyelv volt, s a legtöbb idetartozó nyelv az is maradt. A szóvégi kopás, valamint az ún. fokváltakozás egyes balti finn nyelveket és a lappot a flektáló (hajlító) nyelvekhez közelítette, pl. észti *tuba* 'szoba' ~ *tuppa* 'szobába'; liv *tämm* 'tölgy' ~ *tamm* 'tölgynek a'. A szamojéd nyelvek és a mordvin a névszók igei ragozásának meglelte következtében inkorporáló (bekebelező) típusú vonásokat is mutatnak, pl. mord. *kudosan* 'otthon vagyok' (*kudo* 'ház', *kudos[o]* 'házban', -an e. sz. 1. sz. személyrag).

Mondattan

Az uráli nyelveket számos közös mondattani sajátosság köti össze. A legfontosabbak a következők: az állítmány lehet névszó és ige (kivételt képeznek a balti finn nyelvek és a lapp, ahol névszói állítmány esetén kötelező a létige kitétele). A jelző megelőzi a jelzett szót, s a ragozás során a jelző nem változik (a balti finn nyelvek és a lapp viszont általában egyeztetik a jelzőt a jelzett szóval). Határozott és határozatlan számnevek után rendszerint egyes szám áll. Az uráli nyelvek a birtoklást nem egy *habere* 'bírní' igével fejezik ki, hanem birtokos személyjellel és részeshatározóval; pl. m. *Nekem jó lovam van*.

Az uráli alapnyelvben csak megkezdődött az alárendelt mondat értékű igeenes szerkezetek kialakulása, pl. m. *Jöttömben láttam*. (= *Mikor jöttem, láttam*.); a mai gazdag rendszer későbbi fejlődés eredménye.

Az uráli nyelvek kutatásának kezdetei

A finnugor nyelvek rokonságára utaló első híradások a középkor végéről származnak. A hamburgi Martinus Vogeliuss (1634–1675) volt azonban az első, aki konkrét nyelvi anyagot, közelebbről 35 finn és magyar szót rokonított, melyek közül 23 egybevetés ma is helytálló.

A svéd F. J. Strahlenberg (1676–1747) *Das Nord- und Ostliche Teil von Europa und Asia* (Stockholm 1730) c. könyvében már szinte minden finnugor nyelvet közös csoportba sorolt.

A német J. E. Fischer (1697–1771) *Vocabularium Sibiricum* (Szibériai Szótár) c., évszázadokon át kéziratban maradt, de sokaktól használt művében a finnugor nyelvek több száz közös szavát vetette egybe.

A magyar Sajnovics János (1733–1785) *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Bizonyítás. A magyarok és a lappok nyelve azonos) c., 1770-ben Koppenhágában, majd némi javítással Nagyszombatban megjelent könyvében még csak két finnugor nyelv rokonságát bizonyította módszeresen. Gyarmathi Sámuel *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticè demonstrata* (A magyar nyelv rokonsága a finn eredetű nyelvekkel nyelvtanilag bizonyítva) c. művében már minden uráli nyelvet tekintetbe vett, bár a szamojédokat csupán néhány szóegyeztetés erejéig.

Nagy jelentőségű volt a múlt század közepén a finn M. A. Castrénnek (1819–1858) és a magyar Reguly Antalnak (1819–1858) a kis finnugor és szamojéd népek között végzett gyűjtőmunkája.

A modern finnugor nyelvtudomány alapjait a németországi származású, de magyarrá lett Budenz József (1836–1892) és tanítványa, Szinnyei József (1857–1943), továbbá a finn O. Donner (1835–1909), E. N. Setälä (1864–1935), H. Paasonen (1865–1919) és társaik rakták le.

Ma Japántól Európa számos országán át az USA-ig sok uráli nyelvészeti kutatóközpont működik.

(Bereczki Gábor)

A FINNUGOR NYELVEK

A balti finn nyelvek

A finn nyelv

Finn (*suomi, suomen kieli* 'finn nyelv' *suomalainen* 'finn ember'): a finnugor nyelvcsalád balti finn ágának legnagyobb nyelve, a *karjalai, észt, inkeri, vepsze, vót, liv* közeli rokona. A finn nyelvet beszélők száma 5 millió 150 ezer.

Finnországban 4 millió 713 ezer (1992) finn él. Svédországban mintegy 250 ezer, közülük 20 ezer öslakos, akik az ország északkeleti határa mentén élnek, a többi bevándorló. Finnek találhatók még a Jeges-tenger partján, a mai Észak-Norvégiában is (az ún. kvének), talán kétezren, a 16–18. sz. óta. Az utolsó szovjet népszámlálás szerint Karjalában 67 ezer (1989) ember vallotta magát finnek. Nagyobb finn közösség él az Egyesült Államokban (40 ezer), Kanadában (40 ezer), Ausztráliában (10 ezer) és Németországban (10 ezer) is. A finn a Finn Köztársaság hivatalos nyelve.

Hangtan

A finn hangrendszer egyszerű, a kizárólag újabb idegen szavakban előforduló *b, f, g, š* fonémákat nem számítva mindössze 21 fonémát tartalmaz. A magánhangzók rendszere:

<i>uu</i> [u:]	<i>yy</i> [y:]	<i>ii</i> [i:]
<i>u</i> [u]	<i>y</i> [y]	<i>i</i> [i]
<i>oo</i> [o:]	<i>öö</i> [ø:]	<i>ee</i> [e:]
<i>o</i> [o]	<i>ö</i> [ø]	<i>e</i> [e]
<i>aa</i> [a:]		<i>ää</i> [ɛ:]
<i>a</i> [a]		<i>ä</i> [ɛ]

Három nyílásfokon (felső, középső, alsó nyelvállás) 8 magánhangzó-fonémát találunk. Közöttük palatalitás- (pl. *y – u*), labialitás- (pl. *y – i*), valamint kvantitás- (pl. *y – yy*) korreláció áll fenn. Minden magánhangzónak van rövid-hosszú párja, s mindegyik világos, tiszta ejtésű. Mindez a finn magánhangzórendszert a magyarhoz igen hasonlatossá teszi. Létezik magánhangzó-harmónia is. A magas-mély illeszkedés fő szabálya, hogy palatális hang palatálissal, veláris velárisal kapcsolódhatnak, kivéve a palatális *e, i* hangokat, amelyek minden vokálissal kapcsolódhatnak, így veláris hanggal kombinálódva todalékolás esetén szuffixumuk is velá-

ris hangrendű lesz. Az *e*, *i* ezen különleges, tulajdonképpen palatális preferenciájú neutrális státusza szintén megegyezik a magyar illeszkedés szabályaival, pl. *vesi* : *vedessä* 'víz : vízben', *susi* : *sudella* 'farkas : farkassal', *käsi* : *kädessä* 'kéz : kézben'. A finnben 16 (18) kettőshangzó van, az *-i* utótagúakon kívül *au*, *eu*, *iu*, *ou*, *äy*, *öy*, *ie*, *ou*, *yö*, (*ey*), (*iy*). Az *-a|ä|e* utótagú magánhangzó-kapcsolatok nem diftongusok, ezért elválaszthatók: *kään-ty-äkse-ni*. A mássalhangzórendszer 13 tagú, három nazális (*m*, *n*, *ŋ*), három zöngétlen és egy zöngés zárhang (*p*, *t*, *k*, *d*), négy réshang (*v*, *s*, *j*, *h*), valamint az *r* és *l* alkotja. Vitatható a *ts* zárrehang (ejtése: *c*) státusza. Jellemző a zöngésségi korreláció szinte teljes hiánya. Ezzel szemben teljes a nazális-orális zárhang oppozíció: *m-p*, *n-t*, *ŋ-k*. A *d* csak flexiós tövek függő eseteiben fordulhat elő: *pata* : *pada-* 'fazék : fazeka-'. Az idegen nyelvet nem beszélő finn ember általában csak egyetlen susogó hangot tud ejteni, így az *s* ejtése is gondot okoz neki.

A finn írás latin betűs, következetesen hangjelölő, ezért a fonémarendszer és az ábécé csaknem megegyezik. Az *ŋ* hangot azonban az *nk/ng* betűkapcsolat jelöli. A helyesírás nem jelöli a beszédben hangzó szóvégi aspirációt, az ún. gégezárhangot [ʔ]. E hang pl. az imperatívusi *tö* vagy a jelen idejű tagadott ige után hallatszik: *tule?* 'gyere!', *en tule?* 'nem jövök', vagy mássalhangzó-kettőződésnek valósul meg: *tule?* *tänne* [kiejtése: *tulet tänne*] 'gyere ide!'. A helyesírás egységes a hosszúság jelölésében is: mind a hosszú magánhangzót, mind a hosszú mássalhangzót betűkettőzés jelöli. Emiatt a finnben kevés a mellékjel, kizárólag pont és két pont fordul elő a betűkön. Svéd hatásra az [ü] fonémát *y* betűvel írják. A finnben kötött, első szótagi szóhangsúly van. Töszavakban a további páratlan szótagokra mellékhangsúly eshet: *'appel'siini* 'narancs'. Képzett szavak mellékhangsúlya a képzőelem helyétől függően a harmadik vagy negyedik szótagra eshet, ill. az ettől számított minden további második szótagra: *'tyyty|väinen* 'elégedett' *'vaihte|le|väinen* 'változékony', *'vaihte|le|vaisuu|desta* 'változékonyaságról'. Utolsó szótag csak akkor lehet hangsúlyos, ha a kiejtés emfátiкус: *mi|'tä?* 'micsoda?', *ai|'van* 'úgy bizony'. Adott mondatrész erős hangsúlyt kapva kiemelt (fókusz-) pozícióba kerül. *Maija on metsässä* 'Az erdőben van Maija'. A mondatok intonációja általában ereszkedő, a kérdő mondatoké is.

Morfológia

Számos ige- és névszótípus két- vagy többtövé. A töváltakozás legjellegzetesebb formája az ún. fokváltakozás. Emiatt egyes nyílt szótagi mássalhangzók és (mássalhangzó-kapcsolatok) a szótagzáródás hatására megváltoznak. A fokváltakozás lehet minőségi vagy mennyiségi, gyengülő vagy erősödő. Gyengülőknek számít a rövidülő/zöngésülő/asszimilálódó mássalhangzó(-kapcsolat), erősödőknek pedig az ellentétes irányú változás. A finn fokváltakozás alapalakjai névszóknaál az alanyeset (nominativus) és a birtokos eset (genitivus); igéknél az 1. infinitívus (főnévi igenév) és a kijelentő módú, jelenidejű, egyes szám 1. személyű igealak. Fontos, hogy a fokváltakozás csak a töváltkozás egyik formája, tehát fokváltakozás nélkül is létezik többtövétség, pl. *sydän* : *sydämen* 'szív' : 'szívnek a', és a fokváltó szó lehet egyszerűen fokváltó: *ranta* : *rannan* 'part' : 'partnak a', de a fokváltakozás kombinálódhat egyéb töváltakozással is *tuntematon* : *tuntemattoman* 'ismeretlen' : 'ismeretlennek a'. A töváltakozás rendszerének táblázatos bemutatását 1. az észt nyelvről szóló fejezetben.

A legfontosabb fokváltakozási típusok:

Mennyiségi: zöngétlen hosszú zárhang : zöngétlen rövid zárhang	
<i>reppu : repun</i>	'hátizsák' : 'hátizsáknak a'
<i>opas : oppaan</i>	'idegenvezető' : 'idegenvezetőnek a'
Minőségi/a: zöngétlen rövid zárhang : a hang kiesése vagy más mássalhangzó	
<i>vika : vian</i>	'hiba' : 'hibának a'
<i>koe : kokeen</i>	'vizsga' : 'vizsgának a'
Minőségi/b: zárhang utótagú mássalhangzó-kapcsolat : teljes hasonulás	
<i>Helsinki : Helsingin</i> [Helsingin]	
<i>kangas</i> [kan̪nas] : <i>kankaan</i>	'szövet' : 'szövetnek a'

A fokváltó szavak ragozásában a gyenge és erős fő váltakozása rendszerszerű.

Alaktan

Igék, igeragozás. A finn igének személye, száma, ideje, módja és igeneme van. A cselekvő igenemben 6 személy (egyes szám 1. sz. – többes szám 3. sz.) létezik, azonban imperativusban nincs egyes szám 1. személyű alak, és mind egyes, mind többes számban a 3. személyű alakok kihálóban vannak. Minden ragozott igealaknak van kifejezett személyragja, ezért a személyes névmási alany kitétele a harmadik személyt leszámítva nem kötelező. Magázásban a többes szám 2. személyű alak használatos, de a beszélt nyelvben a magázás teljesen visszaszorult. A *Nyky-suomen sanakirja*, a legnagyobb terjedelmű finn értelmező szótár 45 igeragotípust különböztet meg. A gyakorlati nyelvtanok és egyes szótárak azonban egy igen jól használható, hatos felosztást követnek. Minden igének van infinitívusi és ragozási töve, utóbbi a kijelentő módú, jelenidejű, egyes szám 1. személyű alak (IndicPraesSg1) személyragjának elhagyásával kapható meg: *tuo*|*da* 'hoz|ni', *tuo*|*n* 'hoz|ok', vagy *teh*|*dä* 'ten|ni', *tee*|*n* 'te|szlek'. Ha az infinitívusi és a ragozási fő azonos, akkor az ige egytövé, ha nem, akkor kéttövé.

Négy igemód van: kijelentő, feltételes, felszólító és lehetőség. Ragozási példa kijelentő mód jelen időben:

személyes névmások ('én – ök')	fokváltó ige (<i>antaa</i> 'ad')	nem fokváltó ige (<i>elää</i> 'él')	létige (<i>olla</i> 'van')
<i>minä</i>	<i>annan</i>	<i>elän</i>	<i>olen</i>
<i>sinä</i>	<i>annat</i>	<i>elät</i>	<i>olet</i>
<i>hän</i>	<i>antaa</i>	<i>elää</i>	<i>on</i>
<i>me</i>	<i>annamme</i>	<i>elämme</i>	<i>olemme</i>
<i>te, Te</i>	<i>annatte</i>	<i>elätte</i>	<i>olette</i>
<i>he</i>	<i>antavat</i>	<i>elävät</i>	<i>ovat</i>

A jelen idejű igealak jövő időként is szerepelhet. A jövő időt azonban néhány ritkábban használatos, körülírt alak is kifejezheti. Három múlt idő van, egy szintetikus (imperfectum) és két összetett (perfectum és plusquamperfectum). Az imperfectum szerkezetileg hasonló a jelen időhöz: az *-i* időjelet a jelenből ismert személyragok követik. A jelen és egyszerű múlt abban is megegyezik, hogy gyengülő fokváltó igék esetében a harmadik személyű alak erős fokban áll. Erősödő fő esetén minden személy erős fokban áll. A feltételes mód jele *-isi*, melyhez szintén személyragok járulnak. A fokváltó igék feltételes módban mindig erős fokban állnak. A felszólító mód alapalakja az egyes szám 2. személy, amely azonos az ige ragozási tövével: *menen* 'megyek' > *mene* 'menj'. A többes szám 2. személy az infinitívusi többször képződik: *men|nä* 'menni' > *menkää* 'menjete', egyes szám 1. személyű alak nincs, a többi igen ritka. A lehetőségi mód valószínűséget fejez ki, a köznyelv azonban többnyire módhatározó + indicativus szerkezetet használ helyette. Minden analitikus igealak hasonló módon képződik: a létige ragozott megfelelő ideje vagy módja és a főige aktív befejezett melléknévi igeneve (PartPerf) alkotja. Utóbbi képzője egyes számban *-nut/nyt*, többes számban *-neet*. Kivétel a többes szám 2. személy magázó használata az 'Ön' esetén: *Te olette/olitte/olisitte ostanut* '(Ön) vett, vett volna', vö. *(te) olette/olitte/olisitte ostoneet* '(ti) vettetek, vettetek volna'. A feltételes és lehetőségi módnak van múlt ideje, a felszólítónak nincs. Az állító ragozás mellett minden igei paradigmának van tagadó ragozása is, mely ragozható tagadó igét tartalmaz, tehát a személy/szám információ a tagadó igen jelenik meg, s ezért utána általában a főige személyrag nélküli teljes töve áll.

Áttekintés a finn igei paradigmáról:

	állító ragozás	tagadó ragozás
igemódok	<i>ostaa</i> 'vesz'	
SgIIndicPraes	<i>ostan</i>	<i>en osta</i>
Imperf	<i>ostin</i>	<i>en ostanut</i>
Perf	<i>olen ostanut</i>	<i>en ole ostanut</i>
Plusquamperf	<i>olin ostanut</i>	<i>en ollut ostanut</i>
CondPraes	<i>ostaisin</i>	<i>en ostaisi</i>
CondPerf	<i>olisin ostanut</i>	<i>en olisi ostanut</i>
ImperSg2	<i>osta</i>	<i>älä osta</i>
PotentPraes	<i>ostanen</i>	<i>en ostane</i>
PotentPerf	<i>lienen ostanut</i>	<i>en liene ostanut</i>

Személytelen formák: a gyakran szenvedőnek is nevezett igenem alakjai valójában személytelenek, éppen ezért a passzívvá alakban minden igéből képezhetők, minden módban és időben. A személytelen ragozás a beszélt nyelvben behatolt az aktív igenembe is, ahol többes szám 1. személyű alakként használatos. Például: *mennään* 'mennek, menjünk, megyünk'.

A finn igenévrendszer rendkívül gazdag, a főnévi igenév mellett több melléknévi és határozói igenév is található, azonban a finn nyelvtanírás többségüket hagyományosan infinitívusnak (főnévi igenévnek) nevezi. Példák az infinitívusrendszerből:

1. Az első infinitívusnak rövid és hosszú alakja van, az utóbbi esetragos.
2. A második infinitívusnak két esetragos alakja van.
3. A harmadik infinitívusnak öt esetragos alakja van.
4. A harmadik infinitívus ragtalan *-ma/-mä* képzős alakja az ún. ágensparticipium: *Kaijan kirjoittama kirje*. 'A Kaija írta levél'.
5. A második infinitívus inessívusragos alakjának személytelen változata is van.
6. Az infinitívusok gyakori gerundiális funkcióját a második inf instructívusragos alakja érzékelteti: *Lapsi tuli itkien kotiin* 'A gyerek sírva jött haza'.

A melléknévi igenevek természetesen szabadon kombinálódhatnak esetragokkal. A jelen idejű személytelen melléknévi igenévnek jövő idejű és szükségességet kifejező jelentése is van: *luettava kirja* 'az elolvasandó könyv'.

A névszóknak van számuk, esetük, abszolút és birtokos ragozásuk, de nincs nemük. 15 eset van, ebből az abessívus, comitativus, instructívus használata igen korlátozott. Instrumentalis-comitativus funkcióban gyakran fordul elő adessívus, vagy a *kanssa* '-val/-vel' névutó. Az egyes szám jeltelen, a többes szám jele a *-t*, függő esetekben az *-i*, kivéve az accusativust és a genitívus egyes formáit.

	Eset	Végződés	Egyes szám	Többes szám
			<i>pata</i> 'fazék'	
1.	Nominativus	-	<i>pata</i>	<i>padat</i>
2.	Accusativus	<i>-n</i>	<i>padan</i>	<i>padat</i>
3.	Genitívus	<i>-n</i>	<i>padan</i>	<i>patojen</i>
4.	Partitívus	<i>-A' - tA</i>	<i>pataa</i>	<i>patoja</i>
5.	Essívus	<i>-nA</i>	<i>patana</i>	<i>patoina</i>
6.	Illatívus	<i>-V²n, -hVn, -siin</i>	<i>pataan</i>	<i>patoihin</i>
7.	Inessívus	<i>-ssA</i>	<i>padassa</i>	<i>padoissa</i>
8.	Elatívus	<i>-stA</i>	<i>padasta</i>	<i>padoista</i>
9.	Allatívus	<i>-lle</i>	<i>padalle</i>	<i>padoille</i>
10.	Adessívus	<i>-lla</i>	<i>padalla</i>	<i>padoilla</i>
11.	Ablatívus	<i>-ltA</i>	<i>padalta</i>	<i>padoilta</i>
12.	Translatívus	<i>-ksi</i>	<i>padaksi</i>	<i>padoiksi</i>
13.	Abessívus	<i>-tta</i>	<i>padatta</i>	<i>padoitta</i>
14.	Comitativus	<i>-ine</i>		<i>padoineen</i>
15.	Instructívus	<i>-in</i>		<i>padoin</i>

¹ Az *-A* magánhangzó-illeszkedésre utal, veláris, illetve palatális magánhangzó egyaránt lehet a rag

² A *-V* a magánhangzó jele, a ragban különböző magánhangzók állhatnak

A *pata* : *padan* gyengülő fokváltó szó. Az egyes számú nominatívus (alanyeset) és partitívus azonos fokban áll, a genitívus (birtokos eset) velük ellentétesben. Az accusatívus (tárgyeset) egyes számban a genitívusszal, többes számban a nominatívusszal azonos alakú. (A személyes névmások ragozásában nincs ilyen homonímia.) Minden további esetrag az egyes számú genitívus tövéhez kapcsolódik: *pada/n* > *pada-*, kivéve az illatívtust és az essívtust, amelyek mindig erős fokban állnak. A többes számban ettől annyi az eltérés, hogy a genitívus gyakran az egyes számú genitívusszal ellentétes fokban áll. A külső és belső helyhatározóragoknál irányhármasság figyelhető meg. Az allatívus, adessívus, ablatívus sokszor az érintkezés eseteit fejezik ki, tehát sublatívus, superessívus, delatívus funkciójuk van, vö. *pöydälle* : *pöydällä* : *pöydältä* 'asztalra : asztalon : asztalról'. Ezenkívül az allatívus datívusként (részeshatározóként), az adessívus instrumentálisként (eszközhatározóként) is funkcionál: *Pekalle* 'Pekkának', *bussilla* 'busszal'. Az adessívus fontos szerepet tölt be a birtoklás kifejezésében is: a habeo-szerkezet a névmás adessívusi alakja + létige + birtokból áll: *Minulla oli onnea* '(nekem) szerencsém volt'. A comitativus formailag többes számú, de egyes számot is kifejezhet: a *Tapiokin tuli vaimoineen* 'Tapio is eljött a feleségével' finn eredetije szerint Tapiónak akár több felesége is lehetne.

Az abszolút ragozás mellett birtokos is van, ilyenkor a főnév birtokos személyragot (személyjelet) kap, ami abszolút szóalakzáró. Funkcionális szempontból a birtokos ragozás rendszerébe illeszkedik a genitívus is, ugyanis főnévi birtokos esetén a birtokon nem lehet birtokos személyrag, a birtokost a birtokon genitívus jelöli: *Liisan auto* 'Liisa kocsija'. Névmási birtokos birtokán viszont kötelező a személyrag kitétele: (*sinun*) *autosi* 'a (te) kocsid'.

A melléknévek ragozhatók és fokozhatók. A középfokú melléknév csak összehasonlításban használható, önálló, abszolút középfokként nem, pl. *pieni* : *pienempi* 'kicsi : kisebb': *Hiiri on norsua pienempi* 'Az egér kisebb az elefántnál', de *pieni* : *pienekkö* 'kicsi : kisebb(ecske)', *pieni hiiri* 'kisegér', *pienekkö norsu* 'kisebb elefánt'.

A számnévek tö-, sor- és törtszámnévekre tagolódnak. A tőszámnévek 1-től 10-ig: *yksi*, *kaksi*, *kolme*, *neljä*, *viisi*, *kuusi*, *seitsemän*, *kahdeksan*, *yhdeksän*, *kymmenen*. További példák: *yksitoista* 'tizenegy', *kaksikymmentä* 'húsz', *sata* 'száz', *tuhat* 'ezer'. Az összetett számnévek minden egyes eleme ragozódik, kivéve a '11–19' jelentésűekben használatos *-toista* utótagot: *kaksisataanelijäkymmentäviisi* 'kétszáznegyvenöt', *kahdellasadallaneljälläkymmenelläviidellä markalla* 'kétszáznegyvenöt márkáért'. A beszélt nyelvben újabban csak az utolsó tagot ragozzák.

Névmások: A finn nyelvtanok személyes, mutató, visszaható, kölcsönös, vonatkozó, kérdő és határozatlan névmásokról beszélnek. A személyes névmások: *minä*, *sinä*, *hän* (*se*), *me*, *te*, *he* (*ne*) 'én – ök'. Érdekes vonás, hogy három mutató névmási tö van: *tämä* 'ez', *tuo* 'az [látható]', *se* 'az [nem látható]'.

Egyéb szófajok: A névszó, igenév és ige kategóriáján kívül határozószók, elöljárók, névutók, kötő- és indulatszók különböztethetők meg. Az elöljárók és névutók jelentős szerepet töltenek be az esetrendszer kiegészítésében is; az elöljárók általában partitívus, a névszók pedig genitívus vonzatúak. Ugyanaz a szó gyakran elöljáróként és névutóként is megjelenhet: *Järvi on lähellä metsää*, 'A tó közel van az erdőhöz.' *Järvi on metsän lähellä*, 'Az erdőhöz közel van a tó.' Önálló szófajként nem tartják számon a jellegzetes finn simulószócskákat, de az 'is – sem' maga is kifejezhető partikulával: *-kin* 'is', *ei -kaan/-kään* 'sem'. Például: *Syön tätäkin* 'Ebből is eszem' *En syö sitäkään* 'Abból sem eszem'. *Onkohan se ajankohtaista?* 'Vajon időszerű-e ez?' [kételkedem benne].

Mondattan

Funkciójuk szerint a finn mondatok kijelentők, kérdők, felkiáltók, felszólítók vagy óhajtók. Formailag három alaptípusuk van: egyszerű mondat, összetett mondat és mondatpótló. A bővítetlen egyszerű mondat általában alanyból és állítmányból áll: *Liisa lukee* 'Liisa olvas', *Joku tulee* 'valaki jön'. A személyes névmási alany elmaradhat, kivéve 3. személyben: *Ymmärrätekö?* 'Értitek-e?'; *Ymmärtääkö hän?* 'Érti-e?'. Alanytalanok a *Sataa* 'Esik' típusú mondatok. Értelemszerűen alanytalanok a személytelen mondatok: *Suomessa puhutaan myös ruotsia* 'Finnországban svédül is beszélnek'. Névszói állítmány nincs. Háromféle bővítmény van: tárgy, határozó, jelző. Az egyszerű mondat általában alany – állítmány – ígevonzat (más mondatrész) (SVO) szerkezetű: *Pekka sai kirjeen* 'Pekka levelet kapott'. Kérdő mondatban az állítmány megelőzi az alanyt: *Saiko Pekka kirjeen?* 'Kapott-e Pekka levelet?'. Három vagy több valenciájú igével a mondat alany – állítmány – tárgy + többi mondatrész szerkezetű: *Pekka sai kirjeen Jussilta* 'Pekka levelet kapott Jussitól'. A jelző a jelzett szó előtt áll és egyetetik vele, kivéve a birtokos személyragot, amely csak a jelzett szóhoz járul. *Tutustuin sinun kahteen ihanaan tyttäreesi* 'Megismerkedtem a két [egykes számú illativus] gyönyörű [ua.] lányoddal [ua. + egyes szám 2. személyű birtokos személyrag]'. Mutató névmás + minőség- vagy mennyiségjelzős szerkezetbe – a magyartól eltérően – az esetleges birtokos jelző beékelődik: *Pidän niistä Liisan kivoista kissoista* 'Szeretem Liisának [egykes számú genitivus] azokat a [többes számú elativus] kedves [ua.] macskáit [ua.]'.

Bonyolult az alany és a tárgy helyes esetragjának megválasztása. Az észti nyelvtől eltérően a probléma kiterjed az állítmánykiegészítő esetragjára is: *Pöydällä on kahvia* 'Az asztalon van kávé [egykes számú partitivus]' > *Kahvi on kuuma* 'A kávé forró'. A fő oppozíció a teljes és részleges (partitivusragos) alany/tárgy között van. Eleve partitivusragos azonban a mennyiségjelzős vagy/és tagadott alany/tárgy. Az alanynak egyébként három esetragja lehet: nominativus, partitivus vagy genitivus. Genitivusban a necesszív mondat alanya, pl. *Minun täytyy juosta* 'Futnom kell', valamint a *Minun on vaikea juosta* 'Nehéz futnom' típusú mondat cselekvője (agens) áll.

A tárgyragválasztás fő szabályai: A) Partitivusragot kap

1. a tagadott, anyagnévi vagy meghatározatlan mennyiséget jelölő tárgy: *En halua banaania* 'Nem akarok banánt'; *Juon maitoa* 'Tejet iszom';
2. az ige partitivusi vonzata: *Rakastan sinua* 'Szeretlek (téged)';
3. és az imperfektív aspektusú mondat tárgya: *Luen kirjaa* 'Könyvet olvasok'.

Ha a fenti pontokban említett egyetlen feltétel sem teljesül, akkor: B) Nominativusban áll

4. egyes igék (pl. verba sentiendi) vonzattárgya – *Avaa ovi!* 'Nyisd ki az ajtót!';
5. a passzív ige tárgyvonzata – *Meidän pitää tilata taksi* 'Taxit kell rendelnünk';
6. és a főnévi igenév tárgya – *On hauska saada kirje* 'Levelet kapni jó'.

Ha a 4–6. pontban felsorolt feltételeken kívül az 1–3. pontban felsoroltak bármelyike is fennáll, akkor a tárgy természetesen partitivusba kerül. Ha a felsorolt feltételek nem állnak fenn, akkor a tárgy accusativus ragot kap, ragja egyes számban *-n*, többes számban *-t*: *Luen kirjan* 'Elolvasom a könyvet'; *Syön kaikki banaanit* 'Minden banánt megeszek'.

Vannak formailag egyszerű, funkcionális szempontból összetett mondatok, amelyekben az alárendelő mellékmondati ragozott ige funkcióját igenévi szerkezet látja el, vö. *Anjan tultua Mikko menee pois* 'Anja jötté után Mikko elmegy'; *Sen jälken kun Anja on tullut, Mikko menee pois* 'Miután Anja megjött, Mikko elmegy'. Az első mondat *tultua* igeneve a második mondat *on tullut* verbum finitumával egyenértékű. A finn gazdag az ehhez hasonló szerkezetekben, pl. gyakori az idő-, ok-, mód-, célhatározói mellékmondatokkal vagy a tárgyi mellékmondatokkal egyenértékű igenévi szerkezet.

A finnben a magyarral, de részint az észttel szemben is sok olyan melléknév és igevonzat van, amelyek az utóbbiakban a vonzatok „európaizálódása” során átalakultak, a finn azonban őrzi az eredetibb alakot: *tyytyväinen johonkuhun* 'elégedett vkivel' [tkp. 'vkibe'], vö. m. *elégedett vkivel*, észt *kellegagi rahul* 'ua.', német *mit jm zufrieden* 'ua.'. Ha az igéket jelentésük szerint csoportosítjuk, érdekes finn–magyar vonzatzmegfelelések rajzolódnak ki: pl. konkrét helyre utaló vonzat a finnben dinamikus (*jostakin/johonkin* 'valahonnan/valahová'), a magyarban statikus (valahol): a finn valahonnan keres, talál, vesz, vásárol, szerez, valahová hagy, marad, felejt, vesz részt, épít, alapít, születik a magyar valahollal szemben. Az auditív igék esetében a finn valamiből beszél, mesél, beszélget, hall, énekel, tanácskozik stb.

A hét fő nyelvjárás

A finn nyelvjárások két fő csoportra oszthatók: nyugati és keleti nyelvjáráscsoportra. A nyugatiakat általában öt, a keletieket két további nyelvjárásra osztják. Az egyes területeken a nagy távolságok és a kis népsűrűség miatt további alnyelvjárások különíthetők el. A nyugati és a keleti nyelvjárások az átmeneti területeket nem számítva igen nagy mértékben különböznek egymástól, mert a hagyományos nyelvi határvonal művelődési határvonal is egyben, amely az étkezéstől az építészetig tetten érhető. A különbségek hátterében az áll, hogy a nyugati finnt és a keleti finnt beszélők különböző közfinn népcsoportok leszármazottai. A nyugati finn az észttel, különösen a tengerparti észttel szorosabb rokonságot mutat, mint a keleti finnel, melyhez az inkeri és az észak-karjalai áll igen közel. Néhány eltérés a nyugati és a keleti csoport között:

irodalmi nyelv		nyugati		keleti	
<i>pata</i> : <i>padan</i> 'fazék : fazéknak a'		<i>pata</i> : <i>paran</i> <i>palan</i> <i>padan</i> <i>paðan</i>		<i>pata</i> : <i>paan</i>	
(fokváltakozás megfelelései)					
<i>nuori</i>	'fiatal'	<i>nuari</i>		<i>nuori</i>	
<i>työmies</i>	'dolgozó'	<i>tüämies</i>		<i>tüömies</i>	
<i>saa</i>	'kap'	<i>sa</i>		<i>sap(i)</i>	
<i>juo</i>	'iszik'	<i>juo, jua</i>		<i>juopi</i>	
<i>kori</i>	'kosár'	<i>kori</i>	(vö. ir. észtt <i>korv</i>)	<i>vasu</i>	
<i>ilta</i>	'este'	<i>ehtoo</i>	(vö. ir. észtt <i>õhtu</i>)	<i>ilta</i>	(vö. inkeri <i>ilDa</i>)
<i>kesä</i>	'nyár'	<i>suvi</i>	(vö. ir. észtt <i>suvi</i>)	<i>kesä</i>	(vö. inkeri <i>keZä</i>)
<i>vehnä</i>	'búza'	<i>nisu</i>	(vö. ir. észtt <i>nisu</i>)	<i>vehnä</i>	
<i>en kehtaa</i>	'nem bírom rávenni magam'	<i>en viitsi</i>	(vö. ir. észtt <i>ei viitsi</i>)	<i>en kehtaa</i>	

Nyelvemlékek, az irodalmi nyelv létrejötte

A római katolikus hit a 12. században finn földön is elterjedt, így a középkori műveltség nyelve a latin lett. 1441-ben a söderköpíngi zsinat úgy döntött, hogy a Miatyánkot, a Hiszekegyet és az Üdvözlégy Máriát a nép nyelvére le kell fordítani, s azt a vasárnapi misén finnül kell felolvasni. Az első finn szörványok az 1470-es évekből származnak. 1541-ben jelent meg az első nyomtatott finn szöveg, Sebastian Münster Cosmographiája finn nyelvű Miatyánkot tartalmazott. Az írott finn nyelv korszakai: ófinn (kb. 1540–1820), korai újfinn (1820–1870) és újfinn (1870-től napjainkig). A finn írásbeliség kialakulása szorosan kötődik a reformációhoz, ezért elsősorban a teljes bibliafordítás (1642), teológiai irodalom és imádságoskönyvek jelentek meg. Az első nyomtatott munka mégis Mikael Agricola „Ábécéskönyv”-e 1543-ból. Az első finn nyelvtan 1649-ben látott napvilágot, Eskil Petraeus tollából. A 18. századtól kezdve már tudományos irodalom is megjelenik, és 1831-ben meg-

alakul az azóta is működő Finn Irodalmi Társaság. A nemzeti kultúra továbbfejlődése szempontjából mérföldkő volt Elias Lönnrot 1835-ben megjelent Régi Kalevalája. A finn szépirodalom az 1860-as években bontakozik ki. A korai újfinn korszak végére a finn nyelv modern európai nyelvvé vált, amelynek széles használati köre és szerteágazó tudományos szókincse van.

Az ófinn korszakban az írásbeliség a nyugati nyelvjárásokra támaszkodott. Turkuban már a 16. században csírázni kezdett egy nyugatias irodalmi norma, s a nyugatias nyelvi dominancia az egész svéd korszakban megmaradt. A korai újfinn periódusban azonban megindult a kiegyenlítődésért vívott küzdelem, a „nyelvjárások harca”, melynek során a keleti nyelvjárások is helyet követeltek maguknak, különösen a keleti területeken gyűjtött népköltési anyagok megjelenése után. E harc eredményeként az egységes finn irodalmi nyelv a nyugati és a keleti elemek kiegyenlítődésével jött létre, a nyelvtanban és a szókészlet terén egyaránt.

A nyelvjárásokról mondottakból kitűnik, hogy a nyugati és a keleti dialektusok között kiegyenlítődés ment végbe. Az irodalmi finnt beszélő művelt ember megérti a karjalait, és többé-kevésbé az észtet és az inkerit is. Érdekes jelenség viszont a hétköznapi beszélt finn nyelv egyre élesebb eltávolodása az írott nyelvi normától, amely már-már kettészakadással fenyeget. Sarkítva a kérdést, hosszabb távon a finn nyelvművelés előtt két lehetőség áll: vagy követi az írott norma a beszélt nyelv változásait, s ekkor a múlt század szépirodalmát majd csak komoly magyarázó apparátussal értik meg a kisiskolások, vagy konzerválja az írott normát, s akkor az írott és a beszélt nyelv valóban kettéválík. A nyelvművelés – egyelőre igen óvatosan – az előbbit látszik követni.

(Pomozi Péter)

Az észti nyelv

Észt (*eesti keel* 'észti nyelv'; *eestlane* 'észti ember' *eestlanna* 'észti nő'): finnugor nyelv, a balti finn nyelvekkel (finn, liv, vót, vepsze, inkeri, karjalai) áll közeli rokonságban. Az észti 1 millió 150 ezer ember beszéli a világon. Közülük kb. egy millióan az Észti Köztársaság területén laknak. Jelentős kisebbség él szetuföldön,* Petseri környékén, a Pszkovi-tó déli-délnyugati partvidékén. Ennek a területnek az 1920-as tartui béke szerint Észtországhoz kellene tartoznia, azonban jelenleg Oroszország fennhatósága alatt áll. Az 1944-es második szovjet megszállás után nagyobb észti diaszpórák keletkeztek Svédországban (20 ezer), az Egyesült Államokban és Kanadában (35 ezer), Ausztráliában (6500) és Németországban (4000). 1989-ben, az utolsó szovjet népszámlálási adatok szerint kb. 60 ezer észti ember élt a birodalom egyéb területein. Egy részük kivándorló, más részük az 1941. június 17-e utáni sztálini kitelepítések során került messze szülőföldjétől. (1941-ben és 1949-ben kb. 40 ezer észti hurcoltak lágerekbe. Nagyobb részük, főleg nők és gyermekek, ott pusztultak el.) Az oroszországi diaszpóra jelenleg kb. 40 ezer főre becsülhető. Az észti az Észti Köztársaság hivatalos nyelve.

Hangtan

Az észti magánhangzórendszer három nyílásfokon (felső, középső, alsó nyelvvállás) kilenc fonémát tartalmaz. Létezik palatális és labiális korreláció, pl. *u-ü, ü-i*. Minden magánhangzó teljes, redukáltak nincsenek. A magánhangzóknak három hosszúsági fokuk van: rövid, hosszú és igen hosszú vagy túlhosszú.

	<i>uu</i> [u:]	<i>üü</i> [y:]	<i>ii</i> [i:]
<i>õõ</i> [ɣ:]	<i>u</i> [u]	<i>ü</i> [y]	<i>i</i> [i]
<i>õ</i> [ɣ]	<i>oo</i> [o:]	<i>öö</i> [ø:]	<i>ee</i> [e:]
	<i>o</i> [o]	<i>ö</i> [ø]	<i>e</i> [e]
	<i>aa</i> [a:]		<i>ää</i> [ɛ:]
<i>a</i> [a]			<i>ä</i> [ɛ]

A magyarok számára az *õ* [ɣ] kiejtése okozza a legnagyobb nehézséget, mivel félig zárt, veláris illabiális hanghoz hasonló nincs anyanyelvünkben. Az *õ* ejtésekor a nyelv kb. magyar *u* helyzetben áll, de az ajkak széles rést alkotnak. Az irodalmi észti nyelvben nincs sem palatoveláris, sem labiális illeszkedés, ugyanakkor a magánhangzók megoszlásának szigorú szabályai vannak. Mind a kilenc fonéma előfordul az első szótagban, további szótagokban és szóvégen azonban nem állhat *o, õ, ü, ö, ä*. A 26 (!) kettőshangzó az *ei, ai, ui* kivételével szintén csak első szótagban fordulhat elő. Pl. *päevik* 'napló', *kaotama* 'elveszít', *õu* 'udvar'. Az *-i* utótag-

* A szetuk az észtek egyik etnikai csoportját alkotják.

gal minden magánhangzó alkothat diftongust, ezenkívül *-a*, *-e*, *-o*, *-u* utótagú kettőshangzók is léteznek. A kapcsolódási kritériumok bonyolultak, például a labiális felső nyelvállású magánhangzó előtagként csak *-i* utótagú diftongusban szerepelhet.

A mássalhangzó-fonémák számát nehéz egyértelműen meghatározni. A legtöbb nyelvtan 15 (18) fonémát tart számon, ezek a *p*, (*b*), *t*, (*d*), *k*, (*g*) zárhang, *m*, *n* orrhang, *v*, *f*, *j*, *h* részhang, *s*, *š*, *z*, *ž* susogó-, az *l* folyékony, valamint az *r* pergetett hang. Az *š*, *z*, *ž*, *f* fonémák azonban csak idegen eredetű szavakban fordulhatnak elő, pl. *telefon*, *tšaardaš*, *zooloog*, *želez*. Jóllehet a *b*, *d*, *g* zöngétlen médiák ejtése eltér a hosszú zárhangokétól, fonémaértékük vitatott, hiszen kizárólag az utóbbiakkal állnak kvantitáskorrelációban. Az észti grammatikák többsége a *b*[*B*], *d*[*D*], *g*[*G*] hangokat a zöngétlenek közé sorolja. Zöngésségi korreláció egyébként gyakorlatilag nincs a mássalhangzórendszerben. Az *s*-*z*, *š*-*ž* zöngésségi korreláció látszólagos, e párokból egyedül az *s* teljes értékű fonéma, s a többi ejtése is zöngétlen, olyannyira, hogy a régebben meghonosodott idegen szavakban az íráskép is tükrözi ezt: *š*, *z*, *ž* > *s*: *sink* 'sonka', *sefiir* 'habcsókos sütemény', *pagas* 'poggyász'. A zárhangok zöngétlenedését is tükrözheti az íráskép: *pagar* 'pék', *Piibel* 'Biblia', *tekk* 'fedélzet, (hajó)szint', *kumm* 'gumi'. Kiterjedt azonban a palatális korreláció: *d*-*d'*, *t*-*t'*, *s*-*š*, *l*-*l'*, *n*-*ń*. A palatalizált hangok fonéma volta szembetűnő (l. lejjebb a helyesírással foglalkozó részt). Ezekkel együtt a mássalhangzók száma 20 (23). A mássalhangzók többsége is lehet rövid, hosszú vagy igen hosszú.

Az észti nyelvben néhány indulatszótól és az idegen szavak hangsúlyviszonyaitól eltekintve kötött, első szótagi hangsúlyozás van. Hosszabb szavakban általában a további páratlan szótagokra mellékhangsúly is eshet, *'loomu'likult* 'természetesen', *'tingi'mata* 'feltétlenül'. Az idegen szavak hangsúlya az átadó nyelvéhez igazodik, amit a hangsúlyos szótag magánhangzójának hosszúsága is tükröz, *koalitsi'oon* 'koalíció', *rež'iim* 'rezsím'. Az intonáció általában ereszkedő, a kérdő és felszólító mondatokban is. Érdekes vonás, hogy ugyanazon fonéma(sor) kisebb intenzitású, vagy erőteljesebb, feszesebb ejtése nem egyszer fonematikus értékű, a II. és III. hosszúsági fok (l. később) elkülönítésében játszik szerepet. A hangsúly mellett az észti prozódia másik fontos kategóriája a szavak hosszúsági foka (*välde*). Három hosszúsági fok létezik: rövid (I. fok), hosszú (II. fok) és igen hosszú (III. fok). A szavak hosszúsági fokát a hangsúlyos szótag magánhangzójától kezdve állapítják meg az ún. szóbelseji hangok segítségével: ezeket a hangsúlyos szótag magánhangzójától a következő szótag magánhangzójáig számítják. Rövid a szótag, ha a rövid magánhangzót csak egy rövid mássalhangzó követi, más esetekben II. vagy III. hosszúsági fokú a szó. A szó hosszúsági foka tehát a hangsúlyos szótagtól függ, s ez az észti szavak, valamint a régebbi jövevényszavak esetében az első szótagot jelenti, kivéve az *-ik*, *-elm*, *-kond* képzőcsoportot. Az észti szótag hosszúságát a magyar verstan szabályai szerint is megállapíthatjuk a pozicionálisan rövid szótag kategóriája nélkül: rövid a rövid magánhangzót tartalmazó nyílt szótag, a többi szótag hosszú. A II. és III. hosszúsági fok elkülönítésére nincsenek pontos szabályok, sokszor csak a nyelvhelyességi szótár igazít el, amely feltünteti a III. hosszúsági fokot. Rendre III. hosszúsági fokúak azonban az egy szótagú tömorfémák, pl. *mets* [ejtsd: metts] 'erdő', *järv* [järvv] 'tó', *köök* [köökk] 'konyha', *jää* [jäää] 'jég' stb., valamint az ún. rövid illativuszi alakok, pl. *metsa* [mettsa] 'erdőbe', *kooli* [koooli] 'iskolába'.

Az ábécé latin betűs, 31 egyelemű betűt tartalmaz: *a*, *b*, *c*, *d*, *e*, *f*, *g*, *h*, *i*, *j*, *k*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *q*, *r*, *s*, *š*, *z*, *ž*, *t*, *u*, *v*, *w*, *õ*, *ä*, *ö*, *ü*, *x*, *y*. A helyesírás három alapelve – a kiejtés szerinti vagy

fonetikus, szóelemző vagy morfológikus, hagyományörző vagy konzervatív – megegyezik a magyaréval. Az észtre elsősorban a kiejtés szerinti írásmód a jellemző, habár az egy fonéma – egy betű elve korántsem valósul meg maradéktalanul, pl. az *f, š, z, ž* csak idegen eredetű szavakban fordul elő, és *c, q, w, x, y* betűt kizárólag idegen nevekben található. Minden magánhangzó-fonémának van írásjegye. Az *ü, ö, ä* használata német hatásnak köszönhető, ábécébe sorolásuk viszont a finnel, illetve eredendően a svédde mutat rokonságot. Az *õ* írásjegyet Otto Wilhelm Masing (1763–1832) lelkipásztor alkotta a *[ɣ]* hang jelölésére. Az *š, ž* betűt az észti ortográfia a finnugor átírásból kölcsönözte. Utóbbiak helyett nyomdatechnikai okokból az *sh, zh* is előfordul: *žetoon-zhetoona, šilling-shilling*. Nincs viszont önálló betűjegy a mediopalatális allofónnak, pl. *pang* [paŋ] 'vödör', *puljong* [puljoŋ] 'csontleves', sőt a palatális *d', t', l', š, n* fonémáknak sincs, így a helyesírás nem tesz különbséget a palatalizált és nem palatalizált minimális párok között: *tall* 'bárány', *taŋ* 'istálló'; *tunde* 'óra, lecke' (partitívus), *tunde* 'érzés, érzem (genitívus)'; *kott* 'elnyűtt cipő', *koŋ* 'zsák, szatyor'.

A hosszúság jelölése a magán- és mássalhangzóknál egységes. A rövid fonémát egy, a hosszút két betű jelöli. A hosszú és az igen hosszú ejtést az írásképp nem jelöli, kivéve a zárhangokat. Ez esetben azonban a hosszúsági fokot a főszabálytól eltérően, hagyományörző módon írják:

rövid	hosszú	igen hosszú
b [B]	p [pp]	pp ['pp]
d [D]	t [tt]	tt ['tt]
g [G]	k [kk]	kk ['kk]

Az egyes mássalhangzó-kapcsolatokban részt vevő fonémák hangtani tulajdonságaitól függetlenül még számos alszabály létezik. A középpontozás és a mondatvégi írásjegyek használata a vessző néhány esetét leszámítva a magyarral azonos alapelvek szerint történik. Tulajdonnevekben a kis- és nagybetű használata már bonyolultabb, különösen intézménynevek esetében.

Alaktan

Az észti névszói és igei osztályra jellemző a töltípusok és a töváltozatok gazdagsága. Az észti nyelv értelmező szótára 36+13, a nyevhelyességi szótár 90+25 névszó, illetve igeitípust tart nyilván. Vannak olyan morfológiai jelenségek, melyek az ige- és névszóragozásban egyaránt érvényesülnek. A töváltozás eredményeképpen számos olyan töváltozat létezik, amely esetrag nélkül is (új) grammatikai jelentést hordoz, pl. *viga* 'hiba': *vea* 'hibának a' (Gen); *hele* 'világos': *heleđa* 'világosnak a' (Gen). A töváltozások legjellegzetesebbike a finnből is ismert fokváltakozás, melynek során egyes mássalhangzók vagy magánhangzók minőségileg és/vagy mennyiségileg megváltoznak. Fokváltozásra csak az olyan főszavak képesek, amelyeknek legalább egyik kulcsalakjuk két szótagú. Ezek a kulcsalakok névszóknál a SgPart : SgGen, néhány töltípustól eltekintve a SgNom : SgGen is megfelel, igeik esetében pedig a *-da* infinitívus : és az IndicPraes bármely alakja. Ha a szembeállított kulcsalakok töve különböző, akkor fokváltakozásról beszélünk. A következő táblázat azt mutatja, hogy fokváltakozásos névszó esetén mely esetek vannak azonos, és melyek ellentétes fokban.

	Egyes szám (Sg)	Többes szám (Pl)	
Nominativus	<i>hammas</i> 'fog'	<i>hamba + d</i>	
Genitivus	<i>hamba</i>	<i>hammaste</i>	
Partitivus	<i>hammas + t</i>		<i>hambaid</i>
Illiativus	<i>hambasse</i>	<i>hammastesse</i>	<i>hambaisse</i>

A további esetek egyes számban a genitivusszal, többes számban a *-te/-de* többes esetén a többes számú genitivusszal, *-i* többes esetén a többes számú partitivusszal lesznek azonos fokban. Az igeragozásban a *-ma* infinitivus, az állító egyszerű többes számú múlt és az ún. állítólagos mód mindig erős, a személytelen igeragozás valamennyi alakja viszont mindig gyenge fokban áll. Fokváltozásos ige egyes szám második személyű felszólító módú alakja a többi felszólító alakkal minden esetben ellentétes fokban van. Az ész-tőváltakozás (flexió) áttekintő táblázatokban:

Fokváltakozás nélküli							
egyes szám alanyeset		egyes szám partitivus		egyes szám genitivus			
hele		'világos'		heleda t		heleda	
kollane		'sárga'		kollas t		kollase	
Fokváltakozásos							
minőségi				mennyiségi			
gyengülő tő		erősödő tő		gyengülő tő		erősödő tő	
erős fok	gyenge fok	gyenge fok	erős fok	erős fok	gyenge fok	gyenge fok	erős fok
rand a	ranna 'art'	tunne t	tunde 'érzés'	hurt a	hurda 'agár'	küte t	kütte 'fűtés'
anda	annan 'ad'	hinnata	hindan 'értékel'	karta	kardan 'fél'	oodata	ootan 'vár'
putru	pudru 'kása'						

A fokváltakozás fenti példáiban a SgPart : SgGen, ill. *-da* Inf : IndicPraesSg1 alakokat állítottuk szembe. Ahol lehetséges, ott az egyes számú partitivusi alakot töre + esetragra bonítottuk. Ez esetben a tő azonos az alanyesettel.

Az ész-tő igenek van személye, száma, ideje, módja és neme, és lehet igekötője. Utóbbiakat a leíró nyelvtanok nagy része előljárószerű határozóknak (prefiksiline adverb) tekinti. A cselekvő (aktív) igenem valamennyi alakjában az E/1–T/3 személyek használatosak, kivéve a felszólító módot, melynek nincs E/1 alakja. A magázás személye a T/2: *Te ütlesíte* 'Ön mondta/Önök mondták'. A szenvedő igenem valójában személytelen. Minden paradigmának van párhuzamosan tagadó ragozása is. A felszólító mód kivételével ezt az *ei* tagadó igével képezzük. A ragozott igealak szerkezete:

(igekötő) + tö	módjel + időjel	személyrag
<i>armasta</i>		<i>n</i> 'szeretek, szeretem'
<i>armasta</i>	<i>si</i>	<i>n</i> 'szerettem'
<i>armasta</i>	<i>ksi</i>	<i>n</i> 'szeretnék'
<i>armasta</i>	<i>ge</i>	<i>m</i> 'szeressünk, szeressük'

Az állító és tagadó ragozás kívánatos ábrázolásai:

	Állító ragozás	Tagadó ragozás
IndPraesSg1	<i>armastan</i>	<i>ma ei armasta</i>
IndPraetSg1	<i>armastasin</i>	<i>ma ei armastanud</i>
IndPerfSg1	<i>den armastanud</i>	<i>ma ei ole armastanud</i>
IndPlusqSg1	<i>din armastanud</i>	<i>ma ei olud armastanud</i>
CondPraesSg1	<i>(ma) armastaks(in)</i>	<i>ma ei armastaks</i>
ImpPraes Sg2	<i>armasta!</i>	<i>ära armasta!</i>

Két igeidő van: jelen és múlt. A jövő időt jelen idejű alakokkal és időhatározóval, vagy perfektív igével fejezhetjük ki. A múlt idő árnyalatainak kifejezésére, valamint az igeidők egyeztetésére három múlt idő létezik. A jelen idejű paradigma a létige ragozásával kiegészítve:

E/1	<i>ma armastan</i> 'szeretek'	<i>ma olen</i> 'vagyok'
E/2	<i>sa armastad</i>	<i>sa oled</i>
E/3	<i>ta armastab</i>	<i>ta on</i>
T/1	<i>me armastame</i>	<i>me oleme</i>
T/2	<i>te/Te armastate</i>	<i>te/Te olete</i>
T/3	<i>nad armastavad</i>	<i>nad on</i>

Az egyszerű múlt idő jele *-si*, *-s*, *-i*. Tagadó ragozása a megfelelő személyes névmás + *ei* tagadó ige + participium perfectumból (múlt idejű melléknévi igenév) áll. A perfectum és a plusquamperfectum ezzel szemben állító és tagadó ragozásban is analitikus. Mind a négy paradigmában közös, hogy a főige aktív participium perfectuma előtt álló segédige – a létige – ragozódik. Az észti négy módot ismer: kijelentőt, feltételest, felszólítót és állítólagos módot (modus obliquust). A kijelentő mód jeltelen, a feltételes mód jele a *-ks(i)*, a felszólítóé a *-gu/-ku/-ge/-ke*, a modus obliquusé pedig a *-vat*. Minden igemódnak van jelen és múlt ideje, bár a felszólító és az állítólagos módé igen ritka. A felszólító mód egyes szám 2. személyben jeltelen. A tiltó igének teljes ragozása van: *ära*, *ärgu*, *ärgem*, *äрге*, *ärgu* 'te ne, ő ne' stb. A nem indicativusi múlt alakjai mindig analitikusak: *ma ei oleks uskunud* 'nem hittem volna', *nad olevat elanud maal* 'állítólag vidéken laktak'.

A magyarhoz hasonlóan három fő névszói toldaléktípus különíthető el: képző, jel, rag. A főnév számjelet és esetragot kaphat, birtokjel és birtokos személyjel az észben nincs. A melléknévek ezenkívül fokozhatók. Ragozhatók a névmások és a számnevek is. A legáltalánosabb névszói többesjel a *-d*, függő esetekben *-de/-te*. Emellett az *-i* többesjel is használatos, sőt, egyes többes partitívusi tövek is megállnak többesi tőül, pl. *vanalt mehelt* 'idős férfitől', *vanu mehi* 'idős férfiak' (Part), *vanult mehilt* 'idős férfiaktól'. A legtöbb nyelvtan 14 esetet tart nyilván. Az accusativust az 1920-as évek óta nem sorolják be az esetrendszerbe.

Eset	Végződés	Egyes szám	Többes szám	
Nominativus	∅	<i>tüdruk</i> 'lány'	<i>tüdrukud</i>	
Genitívus	–	<i>tüdruku</i>	<i>tüdrukute</i>	
Partitívus	<i>-i, -d, -da, ∅</i>	<i>tüdrukut</i>	<i>tüdrukuid</i>	
Illatívus	<i>-sse, ∅</i>	<i>tüdrukusse</i>	<i>tüdrukutesse</i>	<i>tüdrukuisse</i>
Inessívus	<i>-s</i>	<i>tüdrukus</i>	<i>tüdrukutes</i>	<i>tüdrukuis</i>
Elatívus	<i>-st</i>	<i>tüdrukust</i>	<i>tüdrukutest</i>	<i>tüdrukuist</i>
Allatívus	<i>-le, -lle</i>	<i>tüdrukule</i>	<i>tüdrukutele</i>	<i>tüdrukuile</i>
Adessívus	<i>-l</i>	<i>tüdrukul</i>	<i>tüdrukutel</i>	<i>tüdrukuil</i>
Ablatívus	<i>-lt</i>	<i>tüdrukult</i>	<i>tüdrukutelt</i>	<i>tüdrukuilt</i>
Translatívus	<i>-ks</i>	<i>tüdrukuks</i>	<i>tüdrukuteks</i>	<i>tüdrukuiks</i>
Terminatívus	<i>-ni</i>	<i>tüdrukuni</i>	<i>tüdrukuteni</i>	
Essívus	<i>-na</i>	<i>tüdrukuna</i>	<i>tüdrukutena</i>	(<i>tüdrukuina</i>)
Abessívus	<i>-ta</i>	<i>tüdrukuta</i>	<i>tüdrukuteta</i>	
Instrumentalis-comitativus	<i>-ga</i>	<i>tüdrukuga</i>	<i>tüdrukutega</i>	

A tárgyeset (Acc) egyes számban a birtokos esettel (Gen), többes számban az alanyesettel (Nom) egyezik meg. A 2–4. eseteket a flexió s tő is kifejezheti: *mets : metsa : 'metsa : 'metsa* 'erdő' (Nom/Gen/Part/Illat). A partitívus *-da*, és az illatívus *-lle* allomorfja csak névmástőhöz járulhat. Az illatívusnak a táblázatban felsoroltakon kívül az ún. rövid illatívusi alak miatt számos változata van. Ezek a *-se, -de, -hV*: *kirjandus : kirjandusse* 'irodalom : irodalomba', *keel : keelde* 'nyelv : nyelvbe', *pea : pähe* 'fej : fejbe'. Több szótípusnak önálló illatívusi töve van, pl. *mägi : mäe : mäge : märke* 'hegy' (Nom/Gen/Part/Illat). Az esetrendszert többnyire genitívus vonzatú névutók egészítik ki, pl. a *peale-peal-pealt* sublatívus-superessívus-delatívus funkciójuk. Egyes, főleg partitívus vonzatú előjárók is betölthetnek esetragfunkciót: *mööda Paldiski maanteed* 'a Paldiski út mentén'.

A melléknéveknek alap-, közép- és felsőfoka van, pl. *madal : madalam : madalaim* 'alacsony : alacsonyabb : legalacsonyabb'. A felsőfoknak szintetikus és analitikus formája is ismeretes: *madalaim = kõige madalam* 'legalacsonyabb', de több melléknévnek fonotaktikai okból csak analitikus felsőfoka van.

A számnevek tőszámnév, sorszámnév és törtszámnév alosztályokra oszlanak. A számnevek mindegyike ragozható, kivéve a *-teist* 'tizen-' szóelemet. A többjegyű számok utolsó tagját a megfelelő esetben, a megelőzőket pedig genitívusba kell tenni. Tőszámnévek: *üks*, *kaks*, *kolm*, *neli*, *viis*, *kuus*, *seitse*, *kaheksa*, *üheksa*, *kümmē*, *üksteist* 'egy-tizenegy', *kaks-kümmend* 'húsz', *sada* 'száz', *tuhat* 'ezer'; *tuhat üheksasada üheksakümmend kaheksa* 'ezerkilencszázkilencvennyolc'.

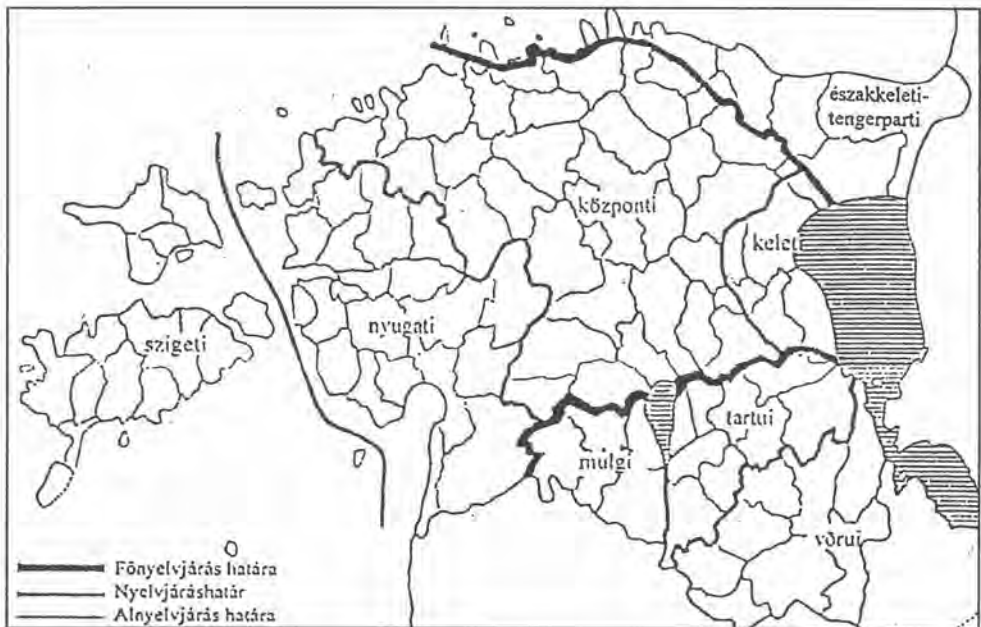
A névmásrendszer gazdag. A *m(in)a*, *s(in)a*, *t(em)a*, *me(ie)*, *te(ie)*, *n(em)ad* 'én – ők' személyes névmásokon és ragozott alakjaikon kívül a mutató, visszaható, kölcsönös, határozatlan, kérdő és vonatkozó névmás kategóriája létezik. A személyes névmások hosszabb nominatívusi alakjait általában csak hangsúlyos helyzetben használják. A magázás személye a többes szám második személy. Az irodalmi nyelvből gyakorlatilag hiányzik a deiktikus névmások oppozíciója: *see* 'ez, az'. Jellemzőes a valamikori kettős szám meglétére utaló névmások rendszere: *teineteise* 'egymást', tkp. 'egyiket-másikat'; *üksteise* 'egymást' (általános használatú); *emb-kumb* 'egyik a kettő közül', *kumbki* 'mindkettő', *mõlemad* 'mindketten'.

A képzők szerepe elsősorban a névszó- és határozószó-képzésben fontos. A magyarral szemben az észti feltűnő az igeképzők csekélyebb száma és kisebb produktivitása.

Mondattan

Funkciójuk szerint az észti mondatok kijelentők, kérdők, felszólítók vagy óhajtók. A kérdő mondatban a kérdőszó megléte tipikus: az eldöntendő kérdést a *kas* '-e' kérdő partikula vezeti be, amelyet a beszélt nyelvben mondatvégi *või* kb. 'igen vagy nem' vagy sajátos intonáció pótolhat. Szerkezetileg a mondatok egyszerűek vagy összetettek, a mellé- és alárendelés egyaránt ismert. Viszonylag széles körben alkalmazhatók az alárendelő mellékmondatokkal egyenértékű ún. mellékmondat értékű igenévi szerkezetek, főleg tárgyi mellékmondatokkal ekvivalens formaként, ill. temporális, modális, finális funkcióban. Az ún. abszolút konstrukciókat (pl. *Kummikud jalas käis ta marjul* 'Gumicsizmával a lábán volt bogyót gyűjteni') az igenévi szerkezetekkel együtt a mondatrövidítések (l. finn) közé sorolják. Az állítmányon és az alanyon kívül öt mondatrészt, állítmánykiegészítőt, tárgyat, határozót, jelzõt és appozíciót különítenek el. Ez utóbbi gyakorta a magyar értelmezõ jelzőnek felel meg. Az egyszerű mondat alapszórendje: alany – állítmány – tárgy (SVO) + többi bővítmeny. Ha a mondat élén határozószó áll, állítmány-alany inverzió lehetséges: *Isa tuleb tagasi : Homme isa tuleb tagasi : Homme tuleb isa tagasi* 'Apa holnap visszajön'. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a legtipikusabb észti mondatrend a V2, azaz az igei állítmány többnyire a második helyen áll. A kiemelt mondatrész általában a mondat elején áll. A jelző és a jelzett szó szórendje a magyarral megegyezik, azonban a jelzõt alaptagjával egyeztetni kell, kivéve a tréfás „Nina taga-szabályba” (tkp. 'az orra mögött') foglalt *-ni*, *-na*, *-ta*, *-ga* végződésű eseteket. Az ezekben az esetekben álló jelzõs szintagma determinánsa alaptagjával számban ugyan megegyezik, azonban alaptagjával ellentétben genitívusban áll, pl. *ilus naine : ilusale naisele : ilusa naisega* 'szép nõ (Nom/Allat/Instrum-Comit)'. Fontos egyeztetési szabály, hogy a számjelzõs vagy/és tagadott alany/tárgy partitívusban van. Az 'egy' számot kivéve a határozott tőszámnév után az alaptag egyes szám partitívusba kerül: *üks hiir : viis hiirt* 'egy egér : öt egér'.

Az észtre jellemző a teljes (accusativusi vagy nominativusi), ill. a részleges (partitivusi) tárgy oppozíciója. A tárgynak nincs specifikus esetragja, a ragválasztás különböző körülmények függvénye. Nyelvtanilag teljes tárgy az, ami nem tagadott, nem számjelzős, igevonzatának tárgya nem partitivusi és régensével együtt perfektív/rezultatív aspektusú mondatot eredményez. Ha csak egy feltétel is nem teljesül, a tárgy máris részleges, tehát partitivusi. A teljes tárgy ragja – további alszabályoktól függően – nominativus vagy accusativus. Mint látható, a tárgyragválasztás összefügg a mondataspektussal is. A részleges tárgy eleve imperfektívvé/irrezultatívvá, a teljes tárgy pedig önmagában perfektívvé/rezultatívvá teheti a mondatot. Az észti igékötös igék aspektuálisan mindig perfektívek, így azok vonzattárgya nem lehet részleges. Példák: *Ostan raamatut* 'Könyvet (Part) veszek': *Ostan raamatu* 'Megveszem a könyvet (Acc)': *Ostan raamatu ära* 'Megveszem a könyvet (Acc + ära igékötő)', de agrammatikus mondatot eredményez az **Ostan raamatut ära*. (A tárgyválasztás problémájára még vö. finn.)

Az észti nyelvjárások

A nyelvjárások felosztása

Az északkeleti tengerparti nem bontható további nyelvjárásokra, de különállása az északi dialektustól szembetűnő. Az északkeleti tengerparti és a központi között nyolc éles hangtani és kilenc éles alaktani határvonal húzódik. A nyolc nyelvjárás további alnyelvjárásokra oszlik, utóbbiak határa földrajzi és történeti okokból a régi közigazgatási egységek határait követik egybe. A főnyelvjárások között nagyok az eltérések, a délit akár önálló balti finn nyelvnek is lehetne tekinteni. A déli sok szempontból közelebb áll a lívhez, mint az északi nyelvjárásokhoz, az északkeleti tengerparti pedig néhány szempontból közelebb áll a nyugatfinnhez, mint az északi észthez. A jelenség oka az, hogy a mai észti nyelvi area egyes dialektikusai különböző balti finn törzsek nyelvi hagyatékai, így a mai észti felől nézve egyes észti nyelvjárású izoglosszák régebbi keletűek, mint a balti finn nyelvcsalád némelyik ma beszélt nyelve. Tiit-Rein Viitso 1985-ben 31 olyan jegyet különített el a balti finn nyelvek árnyaltabb családfájának megrajzolásakor, amelyek történetileg magyarázzák a mai észti nyelvjárások egymáshoz való sajátos viszonyát is. A magyarral összevetve feltűnő, hogy a déliben megőrződött az ősi magánhangzó-harmónia (vö. észti *D nātā* É *nāha* magyar *néz*). A déli és az északi között legkevesebb 13 hangtani és 12 alaktani határvonal húzható, a mondattani és szókészlet-tani eltérésekről nem is beszélve.

Az első észti szórványemlék a 13. századból származik, Lett Henrik Lívöldi krónikája észti hely- és személyneveket, valamint néhány észti kifejezést is tartalmaz. Az első fennmaradt észti könyv, az ún. Wanradt-Koell-féle katekizmus 1535-ben jelent meg, egy észti-lett-lív nyelvű könyvecskéről azonban már 1525-ből van tudomásunk. A legkorábbi észti nyelvtan Heinrich Stahl munkája, 1637-ben Tallinnban látott napvilágot. Az észti helyesírás a 17. sz. végéig teljesen szabályozatlan volt, ekkor fejlődött ki az ún. *vana kirjaviis* (régí írásmód), amely azonban németessége miatt kevésbé felelt meg az észti nyelv igényeinek. A régi írásmód fejlődésében fontos állomás 1739, a teljes bibliafordítás megjelenésének éve. Az észti nyelvnek jobban megfelelő új írásmód első harcosa Eduard Ahrens (1803–1863), aki észti nyelvtanában a finnen alapuló új ortográfiát sürgetett. A nemzeti ébredés korának híres tudósai: Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882), Jakob Hurt (1839–1907), Carl Robert Jakobson (1841–1882) tevékenysége nyomán az új írásmód felülkerekedett, és 1872 után nyomtatásban is elterjedt. Az irodalmi nyelv egységesülése is a 70-es években jutott döntő szakaszába. Az északi csoport központi nyelvjárásán alapuló, de a déli bizonyos nyelvtani és szókészlet-tani elemeit is beolvasztó egységes irodalmi nyelv a 20. század legelején vált uralkodóvá. A 19. században az északias norma mellett létezik az ún. tartui irodalmi nyelv is, amelyet főleg Dél-Észtországban használtak. Az egységesítő és nyelvújító: Johann Voldemar Veski (1873–1968) és Johannes Aavik (1880–1973) munkássága nyomán az észti a 20. sz. hajnalára modern európai nyelvvé vált. Az észti nyelvújítás e század elején magyar mintákat is figyelembe vett. Az észti nyelvművelés napjainkban is eleven, sok szempontból példaképpül szolgálhatna a magyarnak is.

Az észti nyelvjárások és az irodalmi nyelv az észti irott korszakában is igen gyors tipológiai változáson megy át, szinte napjainkban válik dominánsan agglutináló nyelvből dominánsan flektálóvá. Ez részben a régóta tartó erős germán (német-svéd-dán) hatás eredménye lehet. A flexió térhódításának beszédes jele a magánhangzó-harmónia elvesztése, a birtokos személyragok elsorvadása, a szinte kötött alany – állítmány – tárgy + többi mondatrész

(SVO + A) szórend, ill. az AVSO-inverzió, a gazdag igeekötőrendszer kialakulása, a *dominansan analitikus nyelvekre* jellemző izolációs jegy, az esetragértékű előljárók kialakulása, az elemezhető szótövek csökkenése stb. Mindemellett az észt nagyszámú, a magyarral azonos finnugor vonást őrzött meg napjainkig is, a nyelv minden területén.

Az észt irodalmi nyelvet és a finn irodalmi nyelvet beszélő művelt észt, ill. finn néhány tréfás félreértéstől eltekintve többé-kevésbé megérti egymást. A félreérthetőségnek, az eltérő jelentésű közös szavaknak komoly szótárirodalma van. Példák: é. *pulmad* 'lakodalom': fi. *pulmat* 'problémák'; é. *vaimu* 'szellem (Gen)': fi. *vaimo* 'feleség'; é. *koristama* 'takarít': fi. *koristaa* 'díszít'. A nyelvjárásokról mondottakból is következik, hogy az északkeleti tengerparti beszélői egészen kitűnően megértik egymást a finnekkel. Máskülönben az észt és finn közötti rokonság foka körülbelül olyan jellegű, mint az olasz és a spanyol közötti.

(Pomozi Péter)

A karjalai (karél) nyelv

A karjalai a balti finn nyelvek csoportjába tartozik. Az orosz föderációhoz tartozó Karél Köztársaság Finnország, a Ladoga-tó, az Onyega-tó és a Fehér-tenger által határolt területen fekszik. Ezen kívül élnek még karjalaiak Finnország és Svédország területén is. A karjalai népnév eredete nincs tisztázva. A karjalaiakat régebben a skandináv krónikák bjarma néppel azonosították. A statisztikák szerint a karjalaiak lélekszáma 138 ezer fő, közülük kb. 85 ezren élnek a Karél Köztársaságban, valamint Oroszország más tájain. A Karél Köztársaság hivatalos nyelve az orosz és a finn. Az 1920-as, 1930-as években kísérletet tettek az önálló irodalmi nyelv létrehozására. Ez idő alatt kb. 50 könyvet és néhány újságot adtak ki karjalai nyelven.

Hangtan

A karjalaiiban 8 magánhangzó és 29 mássalhangzó van. A magánhangzók gyakran alkotnak diftongusokat és trifongusokat, pl.: *l'üöw* 'út'.

A hangsúly az első szótagon van. Jellemző a magánhangzó-harmónia és a fokváltakozás, pl.: *meččä* 'erdő', *mečän* 'erdőnek a'.

Alaktan

A névszóragozás 13 esetet ismer:

esetek	egyes szám	többes szám
nominativus	<i>hammaš</i> 'fog'	<i>hambahat</i> 'fogak'
genitivus	<i>hambahan</i>	<i>hambahin</i>
accusativus	<i>hambahan,</i> <i>hammaš</i>	<i>hambahat</i>
partitivus	<i>hammašta</i>	<i>hambahie</i>
inessivus	<i>hambahašša</i>	<i>hambahissa</i>
elativus	<i>hambahašta</i>	<i>hambahista</i>
illativus	<i>hambahah</i>	<i>hambahih</i>
adessivus	<i>hambahalla</i>	<i>hambahilla</i>
ablativus	<i>hambahalda</i>	<i>hambahilda</i>
essivus	<i>hambahana</i>	<i>hambahina</i>
translativus	<i>hambahakši</i>	<i>hambahikši</i>
abessivus	<i>hambahatta</i>	<i>hambahitta</i>
comitativus	<i>hambahankena</i>	<i>hambahinkena</i>

A melléknevek alapfoka megegyezik a szótári alakkal. A középfok jele: *-mbi*, pl.: *leviemi* 'szélesebb'. A felsőfokot összetetten és egyszerűen is kifejezheti, pl.: *kaikkiedah levein*, illetve csupán *levein* 'legszélesebb'.

A számnevek: *üksi* 'egy', *kakši* 'kettő', *kolme* 'három', *nellä* 'négy', *viizi* 'öt', *kuwzi* 'hat', *šeiččimen* 'hét', *kahekšan* 'nyolc', *ühekšan* 'kilenc' és *kümminen* 'tíz'.

A személyes névmások: *mie*, *šie*, *hiän*, *müö*, *tüö* és *hiö* 'én – ök'.

Az igének két egyszerű (jelen és imperfectum) és két összetett (perfectum és plusquam-perfectum) ideje van. A tagadást tagadó igével fejezik ki. Négy igemód ismeretes: kijelentő, feltételes, lehetőségi és felszólító. Az állító és tagadó igeragozás jelenidőben:

	állító	tagadó
E/1	<i>šanon</i> 'mondom'	<i>en šano</i> 'nem mondom'
E/2	<i>šanot</i>	<i>et šano</i>
E/3	<i>šanow</i>	<i>ei šano</i>
T/1	<i>šanomma</i>	
T/2	<i>šanotta</i>	
T/3	<i>šanotah</i>	

A karjalai nyelv alapvető szókincse megegyezik a finnével. Napjainkban igen jelentős az orosz nyelv hatása a karjalaira.

(Nagy József)

A vepsze nyelv

A vepsze a finnugor nyelvek balti finn csoportjához tartozik. Legközelebb a karjalai áll hozzá. A vepszék lakóhelye a Ladoga-tó délkeleti, az Onyega-tó déli partvidéke és a Fehér-tó által határolt terület; saját köztársaságuk vagy autonóm területük nincs. A vepsze nyelv három alapvető nyelvjárását különböztetjük meg:

1. északi vagy Onyega menti vepsze,
2. közép-vepsze (ez a legelterjedtebb nyelvjárás),
3. déli vepsze.

A vepsze népnév a déli vepsze nyelvjárásokból származik. A többi nyelvjárási területen a vepszék önelnevezése: *tähihe*, *tägälaine* 'itteni, helybéli'. Előfordul a még a *lūd'niik* 'lúd' elnevezés is, amely az orosz *lud'i* 'emberek' szóból származik. Az orosz forrásokban gyakran emlegetik a vepszéket csúdokként.

A vepsze írásbeliséget az 1930-as években már megpróbálták létrehozni a közép-vepsze nyelvjárások alapján, de ez a kísérlet nem járt sikerrel. Néhány megjelent tankönyv és nyelvtan őrzi ennek az emlékét. Napjainkban azonban ismét ígéretes próbálkozások történnek az írásbeliség megteremtésére. A vepszék létszáma kb. 8 ezer fő, de csak 35%-uk beszéli a vepszt anyanyelvként.

Hangtan

A vepsze magánhangzó rendszer fonémái:

<i>i, ü</i>	<i>u</i>
<i>e, ö</i>	<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>

Az *u* és az *i* diftongusképző magánhangzók. Pl.: *ou*, *uu*, *üu*, *üu*, illetve *ai*, *ei*, *ii*, *ui*, *äi*, *öi*, *üi*. A mássalhangzók alkalmilag palatalizálódnak, amennyiben utánuk felső nyelvéllású magánhangzó áll, pl.: *šidoda* 'köt', *ñene* 'ezek'. A vepsze – ellentétben a többi balti finn nyelvvel – nem ismeri a mássalhangzók fokváltakozását. A magánhangzó-harmónia is csupán részleges.

A hangsúly általában az első szótagon van.

Alaktan

A főnévragozás 11 esetet ismer:

esetek	egyes szám	többes szám
Nominativus	<i>nado</i> 'sógornő'	<i>nadod</i> 'sógornők'
Genitivus	<i>nadon</i>	<i>nadoi'den</i>
Accusativus	<i>nadon, nado</i>	<i>nadod</i>
Partitivus	<i>nadod</i>	<i>nadoi'd</i>
Translativus	<i>nadoks</i>	<i>nadoi'ks</i>
Abessivus	<i>nadota</i>	<i>nadoi'ta</i>
Inessivus-Elativus	<i>nados</i>	<i>nadoi's</i>
Illativus	<i>nadoho</i>	<i>nadoi'he</i>
Adessivus-Ablativus	<i>nadou</i>	<i>nadoi'l</i>
Allativus	<i>nadole</i>	<i>nadoi'l'e</i>
Instructivus	<i>rubli'n</i> 'rubellal'	

A melléknevek alapfoka megegyezik a szótári alakkal. A középfok fele az *-(e)mb*, pl.: *čoma* 'jó', *čomemb* 'jobb'. A felsőfokot körülírással fejezi ki, pl.: *kai'k'is leved* vagy *kai'k'id levedemb* 'legszélesebb'.

A számnevek egyszerűek vagy összetettek: *üks* 'egy', *kaks* 'kettő', *kuume* 'három', *h'ell'* 'négy', *v'iž* 'öt', *kuž* 'hat', *šiičeme* 'hét', *kahesa* 'nyolc', *ūhesa* 'kilenc', *k'üm'ne* 'tíz'. A számnevek után a főnév egyes szám partitivusban áll, az 'egy' számnév kivételével, amely után nominativus használatos.

A személyes névmások finnugor eredetűek: *m'ínä*, *šínä*, *h'än*, *m'ii*, *t'ii*, *h'ii* 'én – ök'.

A vepszében az igének három módja van (kijelentő, feltételes és felszólító), az igeidők egyszerűek (jelen és imperfectum) illetve összetettek (perfectum és plusquamperfectum).

A *toda* 'hoz' ige kijelentő módú, jelen idejű ragozott alakjai:

E/1	<i>ton</i> 'hozok'
E/2	<i>tod</i>
E/3	<i>tob</i>
T/1	<i>tomai</i>
T/2	<i>totai</i>
T/3	<i>todas</i>

Az imperfectum jele: az *-i*, pl.: *toin*, *toid*, *toi* 'hoztam, hoztál, hozta'.

A tagadást tagadó ige segítségével fejezzük ki: *en to* 'nem hozok', *ed to* 'nem hozol', *ii to* 'nem hoz'.

A vepsze szókincs alapját a finnugor eredetű szavak képezik. Igen nagy a germán, a balti és az orosz jövevényszavak aránya. Finnugor eredetűek pl.: *p'ä* 'fej', *šil'm* 'szem'; balti eredetűek pl.: *tuha* 'ezer', *taivaz* 'ég'; orosz jövevényszavak pl.: *lužik* 'kanál', *päč* 'kályha'.

(Nagy József)

A lív nyelv

A lív nyelv (*rāndakēl* 'parti nyelv', e század húszas éveitől *līvo kēl* 'lív nyelv') napjainkban már csak 10 ember anyanyelve. A Lett Köztársaság útlevél-nyilvántartása szerint 238 ember tartja magát lívnek (valójában mintegy 300). Fő lakóhelyük Lettország. Az ötvenes évekig főként az észak-kurlandi tengerpart mentén éltek, manapság viszont nagyvárosokban, Rigában és Ventspilsben. Néhány lív él Svédországban és az Egyesült Államokban is.

1991-ben a lett alkotmányba foglalták, hogy két őslakó nép él a Lett Köztársaságban: a lett és a lív. Az 1995. évi művelődési irányelvek szerint az állam gondoskodik a lív nyelv védelméről. Lív nyelvű oktatás azonban nincs, eltekintve a nyári lív nyelvtanfolyamoktól.

Hangtan

A lív irodalmi nyelv ábécéjét a következő fonémák alkotják: *a, ā, ä, ā, b, d, d, e, ē, (f), g, (h), i, ī, j, k, l, l, m, n, o, ō, ō, ō, ō, p, r, r, s, š, t, t, u, ū, v, z, ž.*

A hangsúly mindig az első szótagon van. A lívben az észti nyelvhez hasonlóan van palatalizációs és magánhangzó-hosszúsági korreláció.

Alaktan

Az igeragozásban a szám, személy, idő és mód kategória létezik. Négy igeidő van: jelen (együttal a jövőt is kifejezheti), egyszerű múlt (perfectum) és régmúlt (plusquamperfectum); valamint hat mód: indicativus, potentialis, conditionalis, imperativus, debitivus és modus obliquus. A lívben van tagadó ige, mely jelen és múlt időben ragozódik (alakja jelenben *āb*, múltban *iz*). 52 igeragozási típus ismert. A jelen idejű állító és tagadó ragozás:

Állító ragozás		Tagadó ragozás	
<i>jelāb</i> 'élek'	<i>um</i> 'vagyok'	<i>āb jelā</i> 'nem élek'	<i>āb ūo</i> 'nem vagyok'
<i>jelād</i>	<i>ūod</i>	<i>ād jelā</i>	<i>ād ūo</i>
<i>jelāb</i>	<i>um (ūob)</i>	<i>āb jelā</i>	<i>āb ūo</i>
<i>jelām</i>	<i>ūomō</i>	<i>āb jelām</i>	<i>āb ūom</i>
<i>jelāt</i>	<i>ūotō</i>	<i>ād jelāt</i>	<i>ād ūot</i>
<i>jelābōd</i>	<i>āt, ātō, attā, umād</i>	<i>āb jelāt</i>	<i>āb ūot</i>

A lívben 13 eset van, a névszók egyes és többes számban ragozhatók. Az adessivus, allativus, ablativus, instructivus ragozása hiányos. Több balti finn nyelvtől eltérően a lívben van dativus és instrumentalis, nyilván a lett nyelv hatására. A névszóragozásban 126 ragozási típus van.

A *pā* 'fej' szó ragozása:

Eset	Egyes szám	Többes szám
nominativus	<i>pā</i>	<i>pād</i>
genitivus	<i>pā</i>	<i>pā</i>
dativus	<i>pān</i>	<i>pādōn</i>
partitivus	<i>pādō</i>	<i>pēdi</i>
instrumentalis	<i>pākōks</i>	<i>pādkōks</i>
illativus	<i>pāzō</i>	<i>pēži</i>
inessivus	<i>pāsō</i>	<i>pēši</i>
elativus	<i>pāstō</i>	<i>pēšti</i>
allativus	<i>pālō</i>	–
adessivus	<i>pāl</i>	–
ablativus	<i>pāldō</i>	–
instructivus	–	<i>pēin</i>
abessivus	<i>bās pādō</i>	<i>bās pēdi</i>

A melléknemeknek három foka van. A középfok kétféleképpen képezhető: a lettből származó *jo* szóval (pl. *jo sūr* 'nagyobb'), vagy a balti finn nyelvekre jellemző szintetikus módon, pl. *piškī* 'kicsi', *piškīmi* 'kisebb'. A felsőfokot az *amā* 'mind' szóval képezik, pl. *sūr* 'nagy', *amā sūr* 'legnagyobb'.

A névmás kategóriájában megkülönböztethetünk:

1. személyes névmásokat *ma* (*minā*), *sa* (*sinā*), *ta* (*tāmā*), *mēg*, *tēg*, *ne* (*nemād*) 'én – ők';
2. mutató névmásokat *se* 'ez, az', *ne* 'ezek, azok';
3. kérdő és vonatkozó névmásokat: *kis* 'ki', *mis* 'mi';
4. visszaható névmásokat: *iž* 'maga', *um* 'saját';
5. kölcsönös névmásokat: *mū mū* 'egymást', *ikš tuoi* 'egyiket-másikat';
6. valamint határozatlan névmásokat: *mū* 'más', *mingi* 'valami', *ikš* 'valaki' stb.

Számnevek. A tőszámnevek egytől tízig: *ikš*, *kakš*, *kuolm*, *nēla*, *vīž*, *kūž*, *seis*, *kōdōks*, *īdōks*, *kim*. Tizenegyől tizenkilencig a tőszámneveket a *-tuoistōn* 'tizen-' szóval képezik, pl. *nēlatuoistōn* 'tizennégy', húsztól kilencvenig pedig a *-kimdō* szóval, pl. *kakškimdō* 'húsz'. Külön sorszámnévi töve van az *ežmi* 'első' és a *tuoi* 'második' szónak. Egyébként a *-s* sorszámnévképző használatos, pl. *kuolmōž* 'harmadik', *tūontōž* 'ezredik'.

A határozószók között az idő-, hely-, mód- és állandó határozószó kategóriája különböztethető meg. A lív határozószók határozóképzőkkel keletkeztek, egy részük pedig helyjelölő elemek vagy pedig instructivusi esetragos névszók megkövesedett alakjai.

Mondattan

A mondattanban fontos szerep jut az egyeztetésnek és a vonzatoknak. Az alany és az állítvány egyeztetendő: *lapst kēratōbōd* 'a gyerekek írnak; *ma keratōb* 'én írok', valamint a jelző

és a jelzett szó is: *jōvā āiga, jōvāst āigast* 'jó időből', 'régi szép időkből' (elativus). Alapszórendnek az alany – tárgy – állítmány + egyéb mondatrész tekinthető.

A līvek nevét már az első orosz krónikák említik a 12. században, *либы/любь* formában. A legkorábbi līv szavak Lett Henrik ún. Līvöldi krónikájában maradtak fenn.

Három nyelvjárást tartanak számon: keletit, nyugatit és központi. A központi, más néven Ira nyelvjárás a nyugati változatának is tekinthető. A nyugati nyelvjárás 1986-ban kihalt, a központi még egy-két ember beszéli.

Az első līv nyelvű könyv Máté evangéliuma volt a keleti és a nyugati nyelvjárásban, mely 1853-ban Londonban jelent meg. A ma használatos irodalmi nyelv alapjait Lauri Kettunen (1885–1963) és Oskar Loorits (1900–1961) teremtette meg 1921-ben. Írásrendszerük a keleti dialektusra épül, vegyesen támaszkodik észti, illetve lett helyesírási elvekre. A magánhangzók hosszúságát a betű fölötti vízszintes vonal jelöli, a palatalizációt pedig a betű alatti vessző. A későbbi irodalmi normák mind ezen alapulnak, kivéve Laimonis Rudzītis 1930-as évekbeli írásrendszerét, amelyen két līv kalendárium jelent meg 1933-ban és 1934-ben (*Rāndalist āigarāntōz*). Az irodalmi norma létrehozásában különösen nagy szerepet játszott a līv származású irodalmár, Pētōr Damberg (1909–1987), akinek 1935-ben megjelent *Lugdōbrāntōz skūol ja kūod pierāst* „Olvasókönyv iskolai és otthoni használatra” c. művét a legjobb līv nyelvű munkának tartják. Az általa létrehozott norma előbb a központi, később a keleti dialektuson alapult. A līv irodalmi nyelvi normát legutóbb az 1995. évi līv irodalmi nyelvi konferencián pontosították.

(Valt Ernštreit)

A vót nyelv

A vót a balti finn nyelvek csoportjába tartozik. Legközelebb az észti áll hozzá: az északi észti nyelvjárást beszélők nagyobb nehézség nélkül megértik a vótot. A vótok magukat *vad'd'alain* néven nevezik. A név már a novgorodi krónikákban is szerepel. A vótok lakóterülete a Szentpétervár és Észtország közötti tengerpart. Míg 1848-ban kb. 5000 volt a vótok száma, a 2. világháború után ez a lélekszám száz alá csökkent, és a mai statisztikák már nem is tárgyalják a vótokat.

A vótoknak nem sikerült saját írásbeliségüket létrehozni.

Hangtan

A vótban tíz magánhangzó van. A magánhangzók lehetnek hosszúak és rövidek. A vótra jellemző a diftogusok nagy száma.

A mássalhangzók gyakran palatalizálódnak a vótban. A szavak felépítése a magánhangzó-harmóniát követi, pl.: *emä* 'anya', *kana* 'tyúk'. A hangsúly az első szótagon van. A szavakban a ragozás során a mássalhangzók fokváltakoznak. Ez a jelenség a vótban a legszélesebb körű a többi balti finn nyelvvel összehasonlítva.

Alaktan

A névszóragozásban 14 eset van; néhány közülük példaképpen:

esetek	egyes szám	többes szám
nominativus	<i>mā</i> 'ország'	<i>māD</i> 'országok'
genitivus	<i>mā</i>	<i>mad'dē</i>
partitívus	<i>māta</i>	<i>mad'dē</i>

A birtokos személyjelek már csak a népdalokban járulnak a főnevekhez, pl.: *poika* 'fiú', *poikano* 'fiunk'. A melléknemek középfokát *-pi*, *-p* jellel képzik, pl.: *surep* 'nagyobb'. A felsőfokot összetett módon képezik, pl.: *keikkia surep* 'legnagyobb'.

A személyes névmások: *miä*, *siä*, *tämä*, *mō*, *tō* és *nämäD* 'én – ök'. A számnevek: *ühs* 'egy', *kahs* 'kettő', *kelmgD* 'három', *nellä* 'négy', *vīZ* 'öt', *kūZ* 'hat', *seitsē* 'hét', *kahesa* 'nyolc', *ühesä* 'kilenc' és *čümme* 'tíz'.

A vótban négy igeidő van: jelen, imperfectum, perfectum és plusquamperfectum, valamint három mód: kijelentő, feltételes és óhajtó. A tagadást tagadóige segítségével fejezi ki. Példa a tagadásra, jelen idő, kijelentő módban:

	állító	tagadó
E/1	<i>jōn</i> 'iszom'	<i>en jō</i> 'nem iszom'
E/2	<i>jōD</i>	<i>ed jō</i>
E/3	<i>jōB</i>	<i>eb jō</i>
T/1	<i>jōmma</i>	
T/2	<i>jōtta</i>	
T/3	<i>jōvaD</i>	

A vót szókincs a finnugor eredetű ősi szavakon kívül sok germán, balti és szláv jövevényszót is tartalmaz. A legutóbbi időkben megnőtt az inkeri és az észt hatása is.

(Nagy József)

A lapp nyelv

Az uráli nyelvcsalád finn-volgai csoportjába tartozó nyelv. A lapp nyelvet beszélők önelnevezése *sápmi*, *sámi* 'számi, lapp'. Ez minden bizonnyal egy korábbi *šāmä* alakra vezethető vissza, valószínűleg a finn *håme* törzsnév etimológiai megfelelője. A történeti forrásokban szereplő finn népnév egyes vélemények szerint a lappokra vonatkozik. A lapp népnév a lappok egy másik, korábbi önelnevezésének, a *vuovjušnak* svéd (skandináv) tükörfordítása.

A lappok Norvégia, Svédország, Finnország északi részén és Oroszország északnyugati csücskében, a Kola-félszigeten élnek. Lakóterületük mintegy 400 ezer km².

A lappok nyelvüket szabadon használhatják, kultúrájuk, nyelvük megőrzésének lehetősége a skandináv országokban biztosított. Törekvéseik jelenleg arra irányulnak, hogy nyelvük bizonyos körű hivatali használatát is elérjék. A lappok tevékeny szerepet játszanak a világ őslakos népeinek mozgalmában. Az anyanyelvi oktatásnak nem kell politikai akadályokat leküzdenie, inkább technikai nehézségei vannak, pl. gondot jelent a vándorló életmódot folytató közösségek gyermektagjainak oktatása.

A lappok lélekszámára és a lapp nyelvet beszélők számára vonatkozólag különböző adatok ismertek. A lappok lélekszáma 40 ezer és 60 ezer fő közé becsülhető, közülük mintegy 20-35 ezren beszélik a lapp nyelv valamely nyelvjárását.

A lapp nyelv felosztását illetően is többféle rendszer ismert. Az egyes nyelvjárások között olyan nagyok az eltérések, hogy a jelentősebb eltérést mutató nyelvváltozatokat külön nyelvnek tekintik. Ezek számát a szakirodalomban négy és tíz közé teszik. A nyelvjárások felosztását illetően ismert olyan rendszer, amely nyolc nyelvjárást sorol a két nagyobb – nyugati és keleti – csoportba. Az általánosabban elfogadott felosztás a nyolc nyelvjárást három főcsoportba sorolja:

Nyugati lapp	Déli lapp	Keleti lapp
Északi, vagy finnül ruijai nyelvjárás, másképpen norvég-lapp, ezt a nyelvet beszéli a lappok kb. 80%-a.	Umeåi lapp: átmeneti típus a nyugati és a déli nyelvjárások között, az észak-svédországi Umeå-folyó völgyében beszélik néhány százan.	Inari lapp: az észak-finnországi Inari-tó vidékén kb. 400-an beszélik.
Luleåi lapp: az észak-svédországi Luleå-folyó medencéjében és a szomszédos norvég vidékeken mintegy kétezren beszélik.	Tulajdonképpen déli lapp: Svédország és Norvégia középső részén mintegy 500-an beszélik.	Koltta lapp: a Kola-félszigeten és Észak-Finnországban beszélt (kb. 500 fő) nyelvjárás.
Piteåi lapp: az észak-svédországi Piteå-folyó mentén lakók beszélik, számuk mára nagyon megfogyatkozott.		Kolai lapp: az oroszországi Kola-félsziget három nyelvjárási altípusát foglalja magában. A ter-lappot, a kildini és az akkalai lappot együttesen kb. ezeröttszáz-kétezer fő beszéli.

A lapp nyelv szerkezeti jellemzésére, a számtalan variáns felsorolására ezen keretek között nincs lehetőség. Áttekintésünkben a lappok túlnyomó többsége által beszélt norvég-lapp nyelvjárás jellegzetességeit mutatjuk be.

Hangtan

A norvég-lapp nyelvjárás sem egységes, számtalan változata van. A Nielsen-féle normalizált hangjelölés a variánsokat nem különbözteti meg, csak a hangtípusokat. Így ez a jelölés inkább fonematikusnak, mint fonetikusnak mondható:

Mássalhangzók	
zárhangok	orális: <i>b, d, g</i> [<i>= d'</i>], <i>g, p, t, k</i> nazális: <i>m, hm</i> [<i>= M</i>], <i>n, hn</i> [<i>= N</i>], <i>nj</i> [<i>= n'</i>], <i>ŋ</i>
affrikáták	<i>c, č, ʒ, ž</i>
réshangok	labiálisok: <i>f, v, w</i> interdentálisok: <i>ð</i> [<i>= δ</i>] (zöngés spiráns) és <i>t</i> [<i>= θ</i>] (zöngétlen spiráns), mindkettő csak szóbelseji helyzetben alveolárisok: <i>s, š</i> palatálisok: <i>g</i> (= <i>ɣ</i> , spiráns, csak szóbelseji helyzetben), <i>j, hj</i> [<i>= J</i>] laringális: <i>h</i>
laterális és tremuláns	<i>l, hl</i> [<i>= L</i>], <i>lj</i> [<i>= l'</i>], <i>r, hr</i> [<i>= R</i>]

Magánhangzók	
	<i>a, ā, e, i</i>
	<i>o</i> (= félhosszú u, csak páros szótagban)
	<i>q</i> (o hangértéke van, csak páratlan szótagban)
	<i>u</i>
	<i>æ</i> (a legtöbb nyelvjárásban általában diftongus)

A magánhangzók és a mássalhangzók a lapp nyelvben több kvantitásfokon fordulnak elő. A mássalhangzók esetében megkülönböztetnek rövid, félhosszú, túlhosszú és ikerített változatokat. Ez utóbbiak között is vannak rövid és hosszú gemináták. A magánhangzók állhatnak rövid, félhosszú, hosszú változatban. Fonetikai szempontból azonban túl rövid és túl hosszú magánhangzókat is megkülönböztetnek. A magánhangzók kvantitásfoka függ a mássalhangzók hosszúságától, és attól, hogy páratlan vagy páros szótagban állnak-e. A páratlan szótag magánhangzóinak időtartama függ a rákövetkező mássalhangzó, illetve mássalhangzókapcsolat időtartamától és a következő szótag magánhangzójának minőségétől. A mással-

hangzók kvantitási szempontból különbözőek aszerint, hogy páratlan vagy páros szótagban állnak-e.

A hangsúly egyszerű szavakban általában az első szótagon van. A további páratlan szótagok mellékhangsúlyt kapnak, kivéve az utolsó szótagot. Összetett szavakban a főhangsúly általában az összetett szó első tagjának első szótagján van, ritkább esetekben azonban a második szótagon. A lapp nyelv körében igen kiterjedt morfológiai változás az ún. fokváltakozás. A fokváltakozás a páratlan és az utána álló páros szótag határán lévő mássalhangzók hangminőség vagy/és időtartam szempontjából való többalakúsága. Az alternánsok megjelenése eredetileg attól függött, hogy a mássalhangzót követő páros szótag nyílt vagy zárt volt-e. A nagyobb artikulációs energiájú alternáns az erős fok, a kisebb energiával képzett a gyenge fok.

Alaktan

A névszók kategóriáján belül feltűnő a képzőmorfémák nagy száma. Képzőmorfémák tőszavakhoz és származékszavakhoz egyaránt járulhatnak, a képezhető származékszavak száma felbecsülhetetlen. A főneveknek hat esetalakja használatos: nominativus, genitivus-accusativus, illativus, locativus, comitativus, essivus. A főnévi tömorfémákhoz birtokos személyjelek is csatlakozhatnak, a birtokviszony ilyen kifejezése a lapp nyelvben uráli eredetű sajátosság. Ugyancsak uráli alapnyelvi vonás, hogy a birtokos személyjeleknek kettes számú alakjuk is van. Kettes számú alakjuk a személyes névmásoknak is van. A lapp egyszerű tőszámnevek többsége uráli eredetű. Az egyszerű tőszámnevek főnévi funkcióban úgy ragozódnak, mint az alaki szempontból nekik megfelelő főnevek.

Tőszámnevek: *oktá* 'egy', *guoktē* 'kettő', *golbmā* 'három', *njaelljē* 'négy', *vittā* 'öt', *guttā* 'hat', *čiežā* 'hét', *gavce* 'nyolc', *ovce* 'kilenc', *loge* 'tíz', *oktā-nubbē-lqkkai* 'tizenegy', *guoktē-nubbē-lqkkai* 'tizenkettő', *guoktē-loge* 'húsz', *oktā-goalmad-lqkkai* 'huszonegy', *čuode* 'száz', *duhat* 'ezer'.

A névszók között megkülönböztetik az ún. irányjelző szavakat, amelyeknek töve valamilyen irányt nevez meg (pl. égtájak neve) és a tőhöz olyan névszórag járul, amelynek eredeti funkciója felismerhető. A főnevek közé azért nem sorolhatók, mert a legtöbb esetben az alapalak önmagában már nem fordul elő: (*dāvve*-, *dāvven* 'északon').

Az igék egyes, kettes és többes számban ragozódnak. Igemódok: kijelentő, lehetőség, feltételes, felszólító mód. A jelen és a múlt idő kifejezésére egyszerű időalakok szolgálnak, a cselekvés időbeliségének bizonyos árnyalatait összetett igealakokkal fejezik ki. Igenévi alakokként előfordulnak: főnévi igenév, jelen idejű melléknévi igenév, múlt idejű (gyakran szenvedő jelentésű) melléknévi igenév, actio vagy nomen actionis (cselekvést, történést jelentő főnév), egyidejűséget kifejező határozói igenév, állapotathatározó igenév, módhatározó igenév.

A tagadást a lapp nyelv tagadó igével fejezi ki. Ez is uráli eredetű jelenség.

Mondattan

A mondatrészek sorrendjének főbb szabályai a következők:

1. az alany állító mondatokban az állítmány előtt áll: *ac'če qstii dām dālo* 'az apa megvette ezt a házat';
2. az állítmány után áll az alany, ha az állítmányhoz tartozik a simuló *-gq* szócska: *qstii-gq ac'če dām dālo?* 'megvette-e az apa ezt a házat?';
3. az állítmány, ha funkcióját egyszerű igealak tölti be, a tárgy és a határozók előtt áll: *ac'če qstii dālo* 'az apa házat vett/az apa megvette a házat';
4. tagadó mondatokban az alany a tagadó ige és a főige között áll: *im mōn diede* '(én) nem tudom';
5. a tárgy általában a dativusi funkcióban lévő illativus, vagy az olyan locativus után áll, amely azt jelöli, akitől kapunk valamit, megelőzi azonban a többi határozót: *ac'če mu'tālii munji dām* 'apám mesélte ezt nekem';
6. a jelzői funkciójú mondattagok a jelzett szó előtt állnak: *nuorrā bar'dne* '(egy) fiatal fiú'.

A jelző és a jelzett szó nyelvjárásoktól függően az egyeztetés különböző fokozatait mutatja. A norvég-lappban a minőségjelzői funkciójú melléknév a mondatban általában változatlan, esetenként azonban bizonyos fokú egyezést (fél kongruencia) mutat. A minőségjelzőként álló mutató névmások ragozódnak, ám a jelzett szóval való egyezésük eset tekintetében nem teljes.

Az igeveves szó szerkezetek – mint általában az uráli nyelvekben – a lappban is igen kedveltek.

Az írásbeliség és az irodalmi nyelvek

A lapp nyelv első nyelvemléke 1619-ből való. Egy piteái lelkész jelentette meg azon papok számára, akik a lappoknak lapp nyelven kívántak istentiszteletet tartani. Ezt további egyházi témájú kiadványok: bibliafordítások, katekizmusok, imádságoskönyvek követték. Megjelentek kalendáriumok és ábécéskönyvek is. A nyelvemlékek többsége a latin írásbeliségű skandináv országokban jelent meg. Az oroszországi lappok cirill betűs irodalma gyakorlatilag elhaltnak tekinthető. A lapp nyelvű kiadványok túlnyomó többsége a norvég-lapp irodalmi nyelv keleti és nyugati változatán jelent meg. Az 1970-es években kidolgozták a norvég-lapp egységes hangjelölését, s 1978 óta egységesnek mondható a lapp irodalmi nyelv írásmódja. Korábban más nyelvjárások irodalmi rangra emelésével is próbálkoztak. A déli lapp irodalmi nyelv a 20. század elejéig volt használatban. A lapp nyelvű irodalom születése az 1673-as évhez köthető. Ekkor jelent meg Johannes Schefferus Lapponia c. műve, amelyben szerepelt a Dal a rénszarvashoz c. vers és egy menyasszonydal is. A lapp nyelvű epika megteremtője Anders Fjellner (1795–1876) volt. A Kalevala hatására népköltészeti nyersanyagból több elbeszélő költeményt írt. Johan Turi (1854–1936) Elbeszélés a lappokról c. műve 1910-ben jelent meg. Ez a mű a lappok életének mindennapjait örökíti meg. Anta Pirak (1873–1951) A pásztorkodó lappok címmel 1937-ben ugyancsak önéletrajzi, szociológiai jellegű művet

alkotott. Aslak Guttorm (1907–1992) A feltámadt forgószelel c. elbeszélés- és verseskötete 1940-ben jelent meg. Kirsti Paltto (1947–) az első lapp nőíró. Lánykérés címen elbeszélés-kötete, A lappok címen esszéi jelentek meg a hetvenes években.

A nyelv kutatása

Lappológiai kutatások elsősorban a skandináv országokban folynak. A lapp eredetű kutatók közül Israel Ruong (1903–1986) és Ole Henrik Magga nevét feltétlenül meg kell említeni. Nyelvészeti tevékenysége mellett irodalmi antológiát is összeállított. Norvégiában Konrad Nielsen (1875–1914) mellett Knut Bergsland (1914–1998) volt a legkiemelkedőbb lappológus. Svédországban az uppsalai egyetem finnugor tanszékének vezetői K. B. Wiklund, Björn Collinder (1894–1983), Bo Wickman (1917–) és a napjainkban működő Lars-Gunnar Larsson (1947–) egyaránt lapp specialisták. Finnországban Arvid Genetz (1848–1915) után T. I. Itkonen, Eliel Lagercrantz, Paavo Ravila (1902–1974), Erkki Itkonen (1913–1992), Mikko Korhonen (1936–1991) és Raija Bartens (1933–) neve emelhető ki. Finnországban újabban igen jelentős az oului egyetem lappológiai tevékenysége Pekka Sammallahti vezetésével. Oroszországban a lappok kiemelkedő kutatója G. M. Kert (1923–). Magyarországon Sajnovics János (1733–1785) után Budenz József (1836–1892) említhető, aki kapcsolatban állt egy, a 19. század végén Budapesten tartózkodó lapp családdal, és tanulmányozta nyelvüket. A lapp nyelvre specializálódott magyar kutató volt Halász Ignác (1855–1901). Lapp nyelvkönyvet (chrestomathiát) írt Lakó György (1908–1996).

(Nagy Emilia)

A volgai nyelvek

A mordvin nyelv

A mordvin nyelv a mari, a lapp és a balti finn nyelvekkel együtt az uráli nyelvcsalád finnugor ágának finn-volgai csoportjába tartozik. A mordvinok külső népneve: a *mordvin* (t. sz. *mordva*) egy előmordvin kori indoiráni **mrtá-* 'ember' jelentésű szóra vezethető vissza, mely később az ősmordvinban **morda* (< **murda* < **murta*) alakú lehetett. Ma a mordvinok önnevezésként szinte kizárólag a két etnikai csoportra történt szakadásuk során létrejött és egyaránt ismeretlen eredetűnek tekinthető *erza* és *mokša* népvétet használják a *mordvin* helyett. A mordvinságnak több mint egyharmada, kb. 350 ezer fő a túlnyomórészt oroszok által lakott Mordvin Köztársaságban él, mely az orosz fővárostól mintegy 5-700 km-rel délkeletre, a Volga irányában fekszik. A tulajdonképpeni Mordvinföldön kívül jelentős számban laknak mordvinok a Penzai, Nyizsnyij-novgorodi, Szimbirszki, Szaratovi Területeken, Szamara és Orenburg környékén, a Csuvas Köztársaságban, Tatársztánban és Baskortosztánban, valamint diaszpórákban Ukrajnától Oroszország Csendes-óceáni partvidékéig. A mordvinok száma csökkenő tendenciát mutat, és különösen gyorsan fogy az anyanyelvet ténylegesen beszélők létszáma is. Az 1989. évi népszámlálás adatai szerint lélekszámuk 1 millió 154 ezer fő volt, de a mordvint anyanyelvének csupán 67,1%-uk tekintette (1970-ben még 77,8%-uk!). Becslések szerint a mordvinok összlétszámának mintegy 65%-a számítható erzának, 35%-a pedig moksának. A Mordvin Köztársaságban erzák és moksák hozzávetőlegesen azonos számban élnek, a köztársaság határain kívül élő mordvinok túlnyomó többsége viszont erza.

Hangtan

Az erza irodalmi nyelv öt teljes magánhangzó-fonémát (*u, o, a, i, e*), a moksa pedig hat teljes (a felsoroltakon kívül még az *ä*) és egy redukált (*ə*) fonémát tartalmaz. A vokálisok közül az *i* és az *e* ejtismódját az őket megelőző mássalhangzók szabályozzák: jésített mássalhangzó után palatálisan, kemény után pedig veláris allofónjukkal ejtendő. A mordvinban kettőshangzók (diftongusok) nincsenek; a magánhangzó-kapcsolat igen ritka, és rendszerint csupán vokális kiesésének eredményeképpen regisztrálható; vö. pl. E *raužo* (< *ravužo*) 'fekete'. – Az erza irodalmi nyelv 21 mássalhangzó-fonémát foglal magában (*p, t, t', k; b, d, d', g; m, n, ŋ; f, s, š, š', χ; v, z, ž, ž', j; c, č, č'; l, l', r, ř*). Ez az állomány lényegében csupán a legutóbbi évszázadban, orosz hatásra meghonosodott *f* és *χ* többletfonémákban különbözik az ősmordvin rendszertől. Ezzel szemben a moksa irodalmi nyelv 33 mássalhangzó-fonémából áll, és az említett erza hangokon kívül további öt zöngétlen fonémát tartalmaz: *J, L, Ł, R, Ř*. Pl.: E(erza) M(oksa) *kal* 'hal', t. sz. E *kal-t*, M *kal-t*. – A mordvin irodalmi nyelvekben a jésítési és a zöngéesség szerinti korreláció ismeretes. Az előbbi 8 erza és 10 moksa, az utóbbi 8 erza és 13

moksa mássalhangzópár vonatkozásában releváns (pl. E *t* : *t'*, illetőleg E *t* : *d*; a moksában továbbá többek közt *L* : *L*, illetve *L* : *l*). Magánhangzóközi helyzetben a zöngétlen zár- és réshangok általában félhosszúak, de ennek nincs fonematikus értéke. A kvantitásnak csak morfémahatáron lehet jelentés-megkülönböztető szerepe; vö. pl. E *veŕe* 'öt' : *veŕ-t'e* [veŕ't'e] 'vízből'. A mordvinban nem ritka a finnugor nyelvekben szokatlan két vagy három mássalhangzós szókezdet; vö. pl. E M *skal* 'tehén', *kšni* 'vas'. Szóbelseji és szóvégi helyzetben – mindenekelőtt morfémahatáron – négyes és ötös mássalhangzó-kapcsolatok is előfordulhatnak.

A mordvin igen gazdag morfonológiai alternációkban. Az igéknek és rendszerint a névszóknek is van mind magán-, mind pedig mássalhangzós töváriánsuk, és ezekhez – meghatározott szabályok szerint – egyaránt járulhatnak toldalékok. A szabad morféma hangrendjétől, illetve tövégi magánhangzójának kemény vagy jésített voltától függően az erza toldalékokban gyakori a veláris és a palatális magánhangzók, illetőleg a kemény és a jésített mássalhangzók szembenállása; vö. pl. E *moda-so* 'földben', de: *piče-se* 'fenyőben'; *oš-t* 'városok', de: *viř-t'* 'erdők'. A mordvinban sűrűn megfigyelhetők különféle sandhi-jelenségek, közöttük a regresszív (hátraható) és a progresszív (előreható) asszimiláció; vö. pl. E *vaz* 'borjú' : t. sz. *vas-t* (leírva: *vazt*), *toŕ-šuro* 'gabona' (*toŕ* 'vetőmag' + *šuro* 'gabonamag').

Az ősi magánhangzó-harmóniának jóformán csak az erzában maradtak feltűnő nyomai. A moksa toldalékok úgyszólván kivétel nélkül egyalakúak, az erza irodalmi nyelvben azonban mintegy két tucatnyi több alakú, általában *o* ~ *e* illeszkedésre utaló toldalék van; pl. a *tol* 'tűz' és a *keŕ* 'nyelv' szó illativus ragos, egyes szám 3. személyű birtokos személyjellel ellátott alakja *tol-oz-onzo*, de: *keŕ-ez-enze*. Az ősi szóilleszkedés mellett az erzában másodlagosan kifejlődött a szótagilleszkedés, azaz a magánhangzó-harmónián kívül a mássalhangzó-harmónia is. Ennek során az első szótagi magánhangzó helyett a szóbelseji mássalhangzó kemény vagy jésített voltának van meghatározó szerepe. Vö. pl. E *kal* 'hal', t. sz. *kal-t*, de: *kal* 'fűzfa', t. sz. *kal-t'*, ill. *piks* 'kötél', t. sz. *piks-t*, de: *viř* 'erdő', t. sz. *viř-t'*.

Ami a hangsúlyt illeti, a moksában következetes az első szótagi hangsúly. Későbbi szótag csak akkor lehet hangsúlyos, ha az első szótagban az *u* vagy *i* teljes hang áll, úgy, hogy a további szótag(ok)ban *a*, *ä*, *e* következik, illetve ha az első szótagi magánhangzó redukált (*ə*); pl. M *e řams* 'él', de: M *əna* 'hát, na', *ifa d'* 'este'. Az erzára ezzel szemben a szabad szóhangsúly jellemző, azaz a szónak – rendszerint érzelmi hangsúllyal – bármelyik szótagja kiemelhető. Az erza társalgási nyelvben igen gyakran az első szótag hangsúlyos.

Alaktan

A mordvin névszók morfológiai jegyei: a ragozásfajta, a szám és az eset, valamint a birtokos személye és a birtok száma, az igék jellemzői közé pedig a ragozásfajta kívül a mód, az idő, a szám és a személy tartozik.

Főnévragozás. Az abszolút (indeterminatív) ragozás mellett ismeretes a határozott (determinatív) ragozás is, amely funkcióját tekintve voltaképpen a mordvinból hiányzó határozott névelőt pótolja. (E két névragozást harmadikként az ugyancsak determinatív jellegű, ősi birtokos személyragozás egészíti ki.) Az indeterminatív ragozás egyes számában az erzában 12, a moksában pedig 13 az esetek száma; e ragozásnak a többes számban csak az

alanyesete használatos. A determinatív ragozás egyes és többes számában az erzában 11 eset ismeretes (a lativus hiányzik, és alakilag csak 10 különböző esetrag mutatkozik), a moksában pedig mindössze nyolc (nincs lativus, translativus, abessivus, comparativus és causativus). A determinatív ragozás jellegzetes toldalékai az *-š*, *-ň*, *-t'* rövidült mutató névmási alakok.

Az egyes számú paradigmák némileg leegyszerűsítve (pl. az olykor vagylagos névutós szerkezetektől eltekintve) a következők:

	E r z a		M o k s a	
	indeterminatív	determinatív	indeterminatív	determinatív
Nominativus	<i>pakša</i> 'mező'	<i>pakša-š</i>	<i>pakšä</i>	<i>pakšä-š</i>
Genitivus/Accusativus	<i>pakša-ň</i>	<i>pakša-ňt'</i>	<i>pakšä-ň</i>	<i>pakšä-t'</i>
Dativus/Allativus	<i>pakša-ňen</i>	<i>pakša-ňen'</i>	<i>pakšä-ňdi</i>	<i>pakšä-ti</i>
Inessivus	<i>pakša-so</i>	<i>pakša-soňt'</i>	<i>pakša-sə</i>	<i>pakšä-t' esə</i>
Elativus	<i>pakša-sto</i>	<i>pakša-stoňt'</i>	<i>pakša-stə</i>	<i>pakšä-t' estə</i>
Illativus	<i>pakša-s</i>	<i>pakša-ňen</i>	<i>pakša-s</i>	<i>pakšä-ti</i>
Prolativus	<i>pakša-va</i>	<i>pakša-vaňt'</i>	<i>pakša-va</i>	<i>pakšä-t' ezga</i>
Ablativus	<i>pakša-do</i>	<i>pakša-doňt'</i>	<i>pakša-də</i>	<i>pakšä-t' ezdə</i>
Lativus	<i>pakša-v</i>	–	<i>pakša-v</i>	–
Translativus	<i>pakša-ks</i>	<i>pakša-ksoňt'</i>	<i>pakša-ks</i>	–
Abessivus	<i>pakša-vtomo</i>	<i>pakša-vtomoňt'</i>	<i>pakša-ftəmə</i>	–
Comparativus	<i>pakša-ška</i>	<i>pakša-škaňt'</i>	<i>pakša-ška</i>	–
Causativus	–	–	<i>pakša-nksə</i>	–

A határozóragos alakokhoz determinánsokat kapcsolva a már alanyesetben is ragozott alak tovább ragozható, és e szekundér determinatív ragozás során – a megfelelő determinatív ragokkal laza szerkezetet létrehozva – újabb teljes paradigmásor nyerhető. Példaként íme egy erza inessívusi paradigmának néhány tagja: Nom *moda-soš* 'az a földben lévő' (*moda* 'föld'), Gen-Acc *modaso-ňt'*, Dat-All *modaso-ňen'*, Iness *modaso-soňt'*.

A birtokos személyjelek a nominativus, valamint a genitivus-accusativus és a dativus-allativus egyes számában utalnak a birtok egyes vagy többes számára. Vö. pl. E *šormam*, M *šormažə* 'levelem', de: E *šorman*, M *šormaňə* 'leveleim'; ugyanígy: E *šormazo*, M *šormac* 'levele', de: E *šormanzo*, M *šormanžə* 'levelei'. A többes számú alakok a birtok számát illetően nem adnak felvilágosítást; vö. pl. E *šormanok*, M *šormaňkə* 'levelünk, leveleink', E *šormank*, M *šormaňtə* 'levele(i)tek', E *šormast*, M *šormasnə* 'levelük, leveleik'. Az erzában és a moksában a birtokos személyjelek alakja az alanyesetben jelentős mértékben eltér, a függő esetekben viszont jóval nagyobb a toldalékok hasonlósága. Ez utóbbiakban a birtokos személyragok szabályosan követik az esetragot; pl. E *moda-vtomo-nzo* 'földje/földei nélkül' (abessivus), *viř-ga-nok* 'erdő(i)nk mentén' (prolativus).

A főnevet a mondatban megelőző melléknév jelzői szerepében mindig ragtalan. Állítmányi használatban azonban a md. *-t/t'* többesjel megjelenik rajta; a melléknév értelmezőként, alkalmilag főnevesülve determinálódhat, és felveheti a determinált esetragokat. Például: E *pokš čuvto* 'nagy fa', t. sz. *pokš čuvtot*; de: *čuvtoš pokš* 'a fa nagy', t. sz. *čuvtoňne pokšt*. Vö még: E *kona kudosoňt' eřat – odsoňt' el'i tařtosoňt'* 'melyik házban laksz, az újban vagy a

régiben?'. – A fokozásnak nincs jele a mordvinban. A középfok a jelöletlen alapfokú melléknév előtt álló névszó ablativusával, a felsőfok (és a túlzófok) többek közt az alapfokú melléknév ismétlésével fejezhető ki (az utóbbi esetben az enklitikus *-jak* elemmel ellátott ablativusi alakot a nominativusi forma követi), továbbá az alapfokú melléknév elé illesztett elemekkel. Például: *E pokš* 'nagy'; *še-d'e pokš* 'nagyobb'; *čora-do pokš* 'a fiúnál nagyobb'; *pokš-to-jak pokš*, *še(ł'e)/vešemeđe/samaj pokš* 'a legnagyobb'; *pokš, pokš di pokš* 'a legeslegnagyobb'.

A mordvin (E/M) egyszerű tőszámnevek: *ve(jke)/fkä* 'egy', *kavto/kafta* 'kettő', *kolmo/kolma* 'három', *ñile/ñilä* 'négy', *veťe/veťä* 'öt', *koto/kotä* 'hat', *šišem/šišäm* 'hét', *kavkso/kafksä* 'nyolc', *vejke/vejkä* 'kilenc', *kemeň/kemaň* 'tíz'. A következő kilenc számnévben a *ke-*, *kem-* előtag utal a 'tizen-' elemre; pl.: *kevejkeje/kefkijä* 'tizenegy', *kemgavksovo/kemgafksäva* 'tizennyolc'. A 'hűsz' jelentésű *komš*-t követő számnevek rendszerint összetettek; pl.: *kodgemeň ñile/kodgemeň ñilä* 'hatvannégy' (tkp. 'hat-tíz + négy'). A jelzői szerepű tőszámnév után a jelző rendszerint többes számban áll, egyes szám használatos azonban – az egyen kívül – az egyre végződő, valamint az egy szóba írandó összetett számnevek után; pl. *E koloňgemeň ñile kalt* 'harmincnégy hal'; de: *kodgemeň vejke čelkovo* 'hatvanegy rubel', *šišemšadt či* (~ *šišemšadt čit*) 'hét száz nap'.

A mordvin névszóragozási rendszertől bizonyos fokig eltér a személyes névmások (*mon* 'én', *ton* 'te', *son* 'ő', *miň* 'mi', *tiň/liň* 'ti', *siň/siň* 'ők') ragozása, melyek során a függő eseteket a finnugor névmástó esetragos alakjai a megfelelő személyű birtokos személyragokkal alkotják; pl. *E Gen-Acc son-ze*, *Dat-All soň-enze*, *Iness soň-senze*, *Elat soň-stenze*, *Illat soň-zenze* stb. Birtokos névmásoknak nevezzük a személyes névmások nyomatékos formájú, determinatív ragozású alakjait; vö. pl. *E son-zeš* 'övé'.

A mordvinban megkülönböztethető indeterminatív (alanyi) és determinatív (tárgyas) ige- ragozás. A determinatív ragozás kizárólag tárgyas igékkel, határozott tárgy és befejezett akció esetén használatos. Eredetét tekintve a mordvin nyelv külön életében fejlődhetett ki, de régebbi magja is lehet.

Példaképpen közöljük az erza indeterminatív és determinatív személyragokat a kijelentő mód jelen idejében:

alany: indeterminatív ragozás		tárgy: determinatív ragozás					
		E/1	E/2	E/3	T/1	T/2	T/3
E/1	-(a)n	–	-tan/-ťan	-sa	–	-tadiž/-ťadiž	-siň
E/2	-(a)t	-samak	–	-sak	-samiž	–	-sit'
E/3	-i	-samam	-tanzat/ťanzat	-si	-samiž	-tadiž/-ťadiž	-siňže
T/1	-tano/ťano	–	-tadiž/ťadiž	-siňek	–	-tadiž/-ťadiž	-siňek
T/2	-tado/ťado	-samiž	–	-sink	-samiž	–	-sink
T/3	-it'	-samiž	-tadiž/ťadiž	-siž	-samiž	-tadiž/-ťadiž	-siž

A mordvin hét igemódot és három igeidőt ismer. Az erza igemódokat és igeidőket, illetőleg azok jeleit szemlélteti a most következő táblázat:

Mód	Időérték	Mód- és időjel
Indicativus (kijelentő mód)	jelen-jövő	-ø
	1. múlt	-i-, -š
	2. múlt	-i-l'
Conditionalis (feltételes mód)	jelen-jövő	-iñ-d'eř-
	múlt	-iñ-d'eř-i-
Coniunctivus (kötőmód)	jelen-jövő	-vl'-i-
Conditionalis-coniunctivus	jelen/múlt	-iñ-d'eřa-vl'-i-
Desiderativus (kívánó mód)	múlt	-i-kse-l'-i-
Optativus (óhajtó mód)	jelen-jövő	-zo-, -ze-
Imperativus (felszólító mód)	jelen-jövő	-k ~ -l/-l' (E/2)

Alakilag igeiként viselkednek állítmányi használatban a mordvin névszók (továbbá a határozószók és a névutók), az indeterminatív ragozású kijelentő módnak jelen és 2. múlt idejű igei személyragjai révén.

Az erza igei személyragozás és a névszók igei ragozása például a következő képet mutatja:

	Ige (indeterminatív)	Névszó (determinatív)	
		nominativusi ragozás	inessivusi ragozás
E/1	<i>kand-an</i> 'hozok'	<i>mazij-an</i> 'szép vagyok'	<i>oš-s-an</i> 'városban vagyok'
E/2	<i>kand-at</i>	<i>mazij-at</i>	<i>oš-s-at</i>
E/3	<i>son kandi</i> 'ő hoz'	<i>son mazi(j)</i> 'ő szép'	<i>son oš-so</i> 'ő városban van'
T/1	<i>kand-tano</i>	<i>mazi(j)-t'ano</i>	<i>oš-so-tano</i>
T/2	<i>kand-tado</i>	<i>mazi(j)-tado</i>	<i>oš-so-tado</i>
T/3	<i>siñ kandi-t'</i>	<i>siñ mazi(j)-t'</i>	<i>siñ oš-so-t</i>

Mondattan

A morfológiai eszközökben rendkívül gazdag mordvinban a mondatrészek sorrendjének kialakítása rendszerint jelentéstani, logikai, illetve stilisztikai, nem pedig grammatikai szempontok alapján történik. Ennek megfelelően: a mordvin tömondatokban, valamint a tárgyat és határozót tartalmazó bővített mondatokban a mondatrészek sorrendje szabadon felcserélhető. A mordvinban alany – igei állítmány – tárgy (SVO) a mondatrészek leggyakoribb sorrendje. Ez a szórendi típus egy korábbi alany – tárgy – igei állítmány (SOV) típusra vezethető vissza. Az SVO újabb dominanciájának kialakulásában idegen (orosz) nyelvi hatásnak is szerepet kell tulajdonítanunk.

A mordvin egyszerű mondatban gyakoriak az alárendelő mondatokkal egyenértékű ige-neves szerkezetek. Ezek az ősrégi gyökerű szintagmák rendszerint kötőszavas vagy vonatkozó névmásos mellékmondatokat helyettesítenek. Az infinitívus célhatározói vagy tárgyi, a participium jelzői, a gerundium pedig elsősorban módhatározói mellékmondatok helyett áll.

Erza példák: *Son sovi obedamo* 'Bemegy, hogy megebédeljen'; *Sodaviks lomañes t'eči arašel* 'Az ismert ember ma nem volt (ott)'; *Añsak ojmšež lamo a t'ejat* 'Ha csak pihensz, sokat nem teszel'. Napjainkban a gyakran orosz eredetű köztöszókkal bevezetett alárendelő összetett mondatok az orosz nyelv erőteljes hatása folytán némileg az igeneves szerkezetek rovására terjednek.

Nyelvjárások

Elsősorban hangtani és morfonológiai, valamint alaktani eltérések alapján mind az erza, mind pedig a moksa nyelvjárásterület alnyelvjárásokra különíthető el:

Erza nyelvjárások		Moksa nyelvjárások	
központi	(az irodalmi nyelv alapja)	központi	(az irodalmi nyelv alapja)
nyugati	(szigetnyelvjárások, moksa hatás jellemzi őket)	délnyugati	(egyes vidékein a <i>š</i> , <i>ž</i> , <i>č</i> fonéma értékű)
északi	(az ÉK-i részen megőrizte a finn-ugor alapnyelvi * <i>η</i> -t)	délkeleti	(sajátossága a szókezdő <i>j</i> -protézis [előtétéhang])
déli	(egy részében gyakori a nyílt <i>ä</i>)	átmeneti	(délnyugati, illetőleg délkeleti dialektális jegyekkel)
		kevert	(többek közt nem-első szótagi hangsúllyal)

Szókészlet és a nyelvtörténet korszakai

Az *előmordvin* (uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai) kor emléke az ősi szórétég, 6–700 szóval; vö. pl. *ved'* 'víz' (U **wete*), *ul'e-* 'van' (FU **wole-*), *tarvaz* 'sarló' (FP **tarwase* < korai ős-indoiráni), E *piže-* 'esik <az eső>' (FV **piša-* 'csöpög'; hangutánzó). A mordvin 2500–3000 éves önálló nyelvi múltra tekint vissza. Ebbe az újabb időszakba tartoznak egyfelől a szóalkotással keletkezett szavak (pl. E *avakš* 'nőstény <állat>' és *avavt* 'anyós' <: *ava* 'anya; asszony'; E *iñeved'* 'tenger' <: *iñe* 'nagy' + *ved'* 'víz'), másrészt a jövevéyszavak. A *előmordvin* időszakban megkezdődött iráni és balti nyelvi hatás folytatódott az *ősmordvin* korban, és e kor végéig, a Kr. u. I. évezred első harmadáig le is zárult (egy-egy tucatnyi ide tartozó elem közül vö. pl. *lomañ* 'ember' (< iráni), E *pejel'* 'kés' (< balti). Az *ősmordvin* kor öt évszázadot ölelhetett föl: e kor végére – a 7. századig – kezdtek megerősödni a két fő nyelvjárás közötti különbségek, és a korszak a bolgár-török, ill. a szláv hatás kezdeteivel zárult le. A mintegy ezer éves *középmordvin* kor a mordvinra gyakorolt török hatás időszaka: a 13. századig az (ó)csuvas, a 14–16. században pedig az annál jóval erőteljesebb tatár hatás a jellemző; vö. pl. E *šukoro* 'lepény' (< csuvas), M *konak* 'vendég' (< tatár). Az *újmordvin* kor a 17. századtól a napjainkig tart, és az 1920-as éveket követő szakasza megnevezhető a két mordvin irodalmi nyelv korszakaként is. Az orosz nyelv dominanciája ma a mordvin alapszókincs számos elemében megmutatkozik; vö. pl. *stol'* 'asztal', *brat* 'fivér', *goši'* 'vendég' (< orosz).

Az írásbeliség és az irodalmi nyelvek

A mordvin írásbeliség első emlékei 17–18. századi, részben cirill, részben pedig latin betűkkel írt szójegyzékek, illetőleg kisebb terjedelmű szövegek. Az 1920-as évek közepén egységes mordvin irodalmi nyelv helyett önálló erza, illetőleg moksa irodalmi nyelv kialakításáról döntöttek. Egységes irodalmi nyelv létrehozására a társadalmi feltételek az azóta eltelt háromnegyed évszázad alatt sem érték meg. Az 1920–30-as években megpróbálták a latin betűs írást elterjeszteni, de végül is a cirill betűs mordvin ábécé vált általánossá. A tudományos leírásokban mindenesetre a mordvin (oroszországi) szerzők is használják a latin betűs lejegyzést, illetőleg átírást.

A nyelvhasználat

A Mordvin Köztársaságnak egy hivatalos nyelve van: az orosz, és a mordvinföldi városokban szinte kizárólagos az orosz nyelv használata. A mordvinság anyanyelvének használata az erza és a moksa falvakra korlátozódik. Csupán a mordvinföldi általános iskolákban vannak olyan ún. mordvin nyelvű osztályok, amelyekben néhány tantárgyat erzául, ill. moksául oktatnak. A köztársaságban középfokú mordvinoktatás nincs, annak határain kívül pedig az alapfokú is ismeretlen. A mordvin főváros, Szaranszk egyetemén és főiskoláján kizárólag a nemzetiségi tanító- és tanárképzés folyik anyanyelven, minden másfajta képzés oroszul.

A nyelv kutatása

Az első tudományos értékű mordvin nyelvtanok a 19. század hatvanas éveiből származnak, az észt F. J. Wiedemann, illetőleg a finn A. Ahlqvist tollából. A magyar tudósok közül Reguly Antal végzett az 1840-es években mordvinföldi gyűjtéseket. Feljegyzéseit Budenz József közölte, akinek a nevéhez fűződik a két fő mordvin nyelvjárás nyelvtani rendszerének egybevetése, a párhuzamosságok és a különbségek kimutatása is. A mordvinisztika kiemelkedő jelentőségű művelője a finn H. Paasonen (1865–1919) volt, aki három expedíció keretében összesen négy évet töltött a mordvinoknál, és óriási mennyiségű, felbecsülhetetlen értékű anyagot gyűjtött. Honfitársai közül P. Ravila, E. Itkonen, majd K. Heikkilä, M. Kahla, A. Alhoniemi mordvin munkássága emelendő ki. Az oroszországi kutatók közül az orosz D. V. Bubrih és az orosz–zürjén B. A. Szerebrennyikov, valamint a mordvin M. Je. Jevszevjev, majd – napjainkban – A. P. Feoktyiszov, O. Je. Poljakov, illetőleg G. I. Jermuskin, D. V. Cigankin és M. V. Moszin tevékenysége a legfontosabb. Magyarországon a 20. században Klemm Antal, Juhász Jenő, Erdélyi István, Keresztes László, Zaicz Gábor és Mészáros Edit foglalkozott, ill. foglalkozik mordvin kérdésekkel. A nyelv kiemelkedő szakértői közé tartozott a német E. Lewy és G. J. Stipa. Ma főként D. Abondolo (Anglia), D. Gheno (Olaszország), A. Raun (Egyesült Államok) és Koizumi T. (Japán) mordvinisztikai munkássága érdemes.

(Zaicz Gábor)

A mari (cseremisz) nyelv

Mari vagy cseremisz (*marij jâlme* 'cseremisz nyelv'): a finnugor nyelvcsaládba tartozó nyelv, szorosabb rokonságban a finn-volgai nyelvek közül a *mordvinnal*, valamint a két permí: az *udmurt* (votják) és a *komi* (zürjén) nyelvvel van. A mari nyelvet elsősorban az Oroszország területén fekvő Mari Köztársaságban (342 ezer fő), valamint az azzal határos csuvas, tatár és orosz területeken beszélik, ezenkívül a Baskír Köztársaságban, a Belaja folyása mentén (106 ezer fő) és az Udmurt Köztársaságban. A baskíriai, keleti cseremisz tömb a 17–18. században, az orosz kolonizáció eredményeképpen jött létre; kiformalódásában a kényszer-kitelepítés és a menekülés egyaránt szerepet játszott. A marik összlétszáma 670 ezer fő (1989), közülük 542 ezren a marit jelölték meg anyanyelvüknek, a fennmaradó rész többsége viszont az orosz.

A két irodalmi nyelv, a mezei és a hegyi, ma az orosz mellett a Mari Köztársaság hivatalos nyelve. A gyakorlatban ez azonban sajnos sok területen nem érvényesül, mivel a helyi parlament, valamint a köztársaság orosz többsége (356 ezer) akadályozza az őslakosság nyelvhasználatát, államigazgatási és oktatási nyelvi egyenjogúsítását.

Helyesírás és hangrendszer

A két irodalmi norma közül főleg a nagyobbik, a mezei szerkezeti jellemzésével foglalkozunk. (Az előforduló hegyi példákat a h. rövidítés jelöli.) A mezeiben 27, a hegyiben 33 fonémát találunk, a meg nem honosodott idegen szavak fonémáit nem számítva. Az írás cirill betűs, ezért az ábécé betűi alatti sorban a finnugor átírás betűi is szerepelnek. A néprajzi-nyelvészeti gyűjtésekben több mint egy évszázada ezt a transzkripciót alkalmazzák, ezért a példákban is ezt használjuk.

Mezei irodalmi nyelvi cirill betű	a	б	в	з	д	e	ë	ж	з	u	ӱ	к	л	м	н	п	о
finnugor átírás szerinti megfelelője	a	b	w	γ	δ	je	jo	ž	z	i	j	k	l	m	n	η	o
mezei irodalmi nyelvi cirill betű	ö	n	p	c	m	y	ÿ	φ	x	ц	ч	ш	ь	ы	э	ю	я
finnugor átírás szerinti megfelelője	ö	p	r	s	t	u	ü	f	χ	c	č	š	'	â	e	ju	ja

Az *φ*, *ч*, *x* csak a hegyiben és meg nem honosodott orosz szavakban fordul elő. Az orosz szemléletű cirill írás meglehetősen alkalmatlan a cseremisz írás számára, amely alapvetően fonematikus. Az *a-я*, *o-ë*, *э-е*, *y-io* orosz oppozíciónak a mariban semmi értelme, mivel a

mássalhangzók lágyága független a rákövetkező magánhangzótól, így természetesen minden magánhangzó szabadon részese lehet a *j* + magánhangzó-kapcsolatnak. Ugyanakkor az *n-n̄, l-l'* tényleges palatalizáltsági korrelációt az orosz szemléletű helyesírás nem képes tükrözni: *имне* [*im̄ne*] 'ló', *нер* [*ner*] 'orr'. Ráadásul az orosz *e* betű *e-t* és *je-t* egyaránt jelöl, kivéve a szókezdő *e-t*, melynek írásjegye *э*. Az orosz ábécében nem volt írásjegy a zöngés zárrehangok jelölésére, amelyek ejtése az utóbbi évtizedekben, talán éppen ezért, vissza is szorult.

A magánhangzórendszerben a teljes hangok mellett ún. redukált vagy ultrarövid hangokat is találunk, a mezeiben egyet (*ə*), a hegyiben kettőt (*ə, ə̃*), pl. *təlze*: h. *təlzə* 'hold, hónap'. A mássalhangzórendszerben kiterjedt a zöngétlen zárhang és az azonos helyen képzett zöngés réshang oppozíciója: *p-w, t-δ, k-ŋ*, pl. *wüt, wüδəm* 'víz, vizet'. A hangsúly törökségi hatásra az utolsó teljes magánhangzóra esik, kivéve a szóvégi *e, o, ö-t*. A hegyiben a hangsúly általában az utolsó előtti szótagra esik. A mezeiben törökös típusú labiális harmónia van, pl. *kuḍāsto* 'házban', *kiḍāšte* 'kézben', *wüḍāštö* 'vízben', vö. magyar *házhoz, kézhez, tűzhöz*. A hegyiben magas-mély magánhangzó-illeszkedés van, amelyben az *i, e* hangok semlegesek.

Alaktan

A mari névszóragozás az erős agglutináció miatt nagymértékben szintetikus, és a szóképzésnek is igen tág tere nyílik. A főnévnek egyes és többes számban abszolút és birtokos ragozása van. Utóbbi esetben a magyar birtokos személyjelekre emlékeztető *-m, -t, -žE, -na, -ḍa/-ta, -št* formákkal találkozunk. A főnévragozásban 9 (11) produktív esetrag van. (Az erős agglutináció miatt az esetrag, a névutó és a képző elkülönítése nem mindig egyszerű.)

	esetrag	példa
Nominativus	<i>∅</i>	<i>olma</i> 'alma'
Accusativus	<i>-m</i>	<i>olmam</i>
Genitívus	<i>-n</i>	<i>olman</i>
Dativus	<i>-lan</i>	<i>olmalan</i>
Lativus	<i>-š, -eš</i>	<i>olmaš</i>
Illativus	<i>-ške, -ško, -škö</i>	<i>olmaš(ke)</i>
Inessivus	<i>-šte, -što, -štö</i>	<i>olmašte</i>
Elatívus	<i>-γḥč</i>	<i>olmaγḥč</i>
Comparativus	<i>-la</i>	<i>olmala</i>
Comitativus	<i>-e, -ke</i>	<i>olmaγe</i>
Caritívus	<i>-ḍe, -te</i>	<i>olmaḍe</i>

Helyjelölésben jellemző az irányhármasság; az esetrendszert részben az irányhármasság rendszerébe illeszkedő lokális névutók, pl. *ḍeke, ḍene, ḍeč* 'hOZ, -nÁl, -tÓl', részben más funkciójú névutók, pl. *werč* '-ért' egészítik ki. A többesjel a *-wlak*, a hegyi *-wla/-wlä*. A melléknév fokozható. Egyes melléknemeknek van ún. abszolút és attributív (jelzői) alakja: *šudo užarγe* 'a fű zöld', *užar šudo* 'zöld fű'. A számneveknél az attributív-abszolút kettősség csak-

nem teljes: *ik(te)*, *kok(ât)*, *kum(ât)*, *nâl(ât)*, *wiz(ât)*, *kuδ(ât)*, *šâm(ât)*, *kanḁaš(e)*, *inḁeš(e)*, *lu* '1–10'; *latik(te)* 'tizenegy', *kolo* 'húsz', *süḁō* 'száz', *tüžem* 'ezer'. *Kok olma* 'két alma', *kokât* 'kettő'. A névmásrendszer gazdag, a kérdő névmási tövek rokonsága a magyarral szembe-tűnő: *kō* 'ki', *mo* 'mi', *ku-* 'ho-'. A személyes névmások alanyesetben: *māj*, *tāj*, *tuḁo*, *me*, *te*, *nuno* 'én – ők'.

Az igeragozás a névszóragozáshoz hasonlóan könnyen áttekinthető, a tö, a jelek, a ragok világosan elemezhetők, mivel – szintén az erős agglutináció miatt – minimális a töváltakozás. Az igének ideje, módja, száma és személye van. Két ragozási típus ismeretes: az *-eš* végű és az *-a* végű igéké, pl. *maneš* 'mond', *mija* 'megy'. (Az *-eš* és az *-a* az igetövhöz járuló egyes szám 3. személyű ragok.) A kijelentő mód jelen idő a jövő idő kifejezésére is szolgál. Mindkét irodalmi nyelvben van ún. I. és II. múlt idő: *toleš* 'jön', *tofo* 'jött', ill. *tolân* 'jött'; I. és II. összetett múlt: *toleš âle*, *toleš ulmaš* és I. és II. összetett régmúlt: *tolân âle*, *tolân ulmaš*. A párhuzamos paradigmák a szemtanúsági – nem szemtanúsági kategóriákra vezethetők vissza, azaz a beszélő a paradigmaváltással érzékelteti, vajon maga is szemtanúja volt-e az eseménynek: *wara maska tolân* 'aztán jött a medve' (csak hallomásból tudja). A feltételes módot az összetett múlttal fejezhetjük ki, hogy írásban melyikkel van dolgunk, az a szövegösszefüggésből derül ki: *mājat tuško mijem âle* 'Én is odamentem', vagy 'Én is odamennék'. A kijelentő és feltételes módon kívül óhajtó mód (desiderativus, pl. *mom nalnet?* 'Mit szeretnél venni?') és felszólító mód van, az utóbbinak azonban csak 2. és 3. személyű alakjai ismeretesek. Az óhajtó módnak múlt ideje is van. A felszólító mód jeltelen alapalakja az egyes szám 2. személy: *polšo* 'segíts', *tol* 'gyere', *koč* 'egyél' stb. Rendkívül gazdag az igenevek osztálya is, felosztásukra számos elképzelés létezik. Minden felosztás tárgyalja a főnévi, melléknévi, határozói és a szükségességi igenevet.

Az állítmány tagadása az ún. tagadó igével történik. A tagadó igének is van személye, száma, módja és ideje; utána a főige pusztá töve áll: *kočkam* 'eszem', *om koč* 'nem eszem', *ot koč* 'nem eszel', *šâm koč* 'nem ettem', *šâc koč* 'nem ettél', *ânem luḁ* 'nem szeretnék olvasni' stb. Az igenevek közül a gerundiumnak és a participiumnak is létezik tagadó alakja: *luḁân* 'olvasva'; *luḁḁe* 'olvasatlanul'; *luttâmo serâš* 'olvasatlan levél'.

A mariban a finnugor nyelvek többségéhez hasonlóan nincs névelő, azonban ennek nyomatékosító funkcióját az egyes szám 3. személyű birtokos személyjel posztartikulusként betöltheti.

Mondattan

A mondatban szintén a szintetikus szerkesztésmód dominál, ezért az alárendelés számos fajtája (idő-, ok-, cél-, módhatározói, tárgyi, alanyi) részben vagy teljesen hiányzik. A megfelelő szintaktikai funkciót alárendelő mellékmondat értékű igenévi szerkezetek töltik be, pl. *pensijâš lekme ḁeč ončâc* 'nyugdíjba mente előtt, mielőtt nyugdíjba ment'; *jalâšte ilâšet ʔḁâm čoḁraš koštânat?* 'Falun éltedben kimentél az erdőbe?'. Ezek akár implicit alárendelésnek is tekinthetők az analitikusan szerkesztett, formálisan is összetett alárendeléssel szemben.

Az egyeztetés szabályai predikatív és jelzői szószervezetben azonosak a magyarral, tehát a jelzőt a jelzett szóval nem egyeztetjük, kivéve az értelmezőt, a számjelző után pedig egyes

harmadik személyben lehetséges a névszói állítmány: *üðärem čerle* 'a lányom beteg'. Az alapszórend: alany – más mondatrész – állítmány (SOV): *Marija ikämše šočšäžäm er-ŷm ästen*. 'Mária elsőszülött fiát szülte'.

Különösen érdekes a mari páros igék (converba) rendszere, melyek formailag állító gerundiumi főigéből és ragozott segédigéből állnak. Az utóbbi főleg aspektust, egyes esetekben modalitást meghatározó ige. A tagadó ragozású páros ígén a ragozott segédigét kell tagadni. Vannak e szerepükben grammatikalizálódott, egyértelműen aspektuális segédigék is, pl. *kolta* 'küld': *jüēs* 'iszik', *jüän kolta* 'megiszik' [tkp. íva küld] (rezultativitás); *šortän kolta* 'elsírja magát, sírva fakad', *muralten kolta* 'énekelni kezd' (a cselekvés kezdete); *kuržän kolta* 'el-szalad' stb.

A mai nyelvjáróterületet Bereczki Gábor nyomán két nyelvjárócsoportha, nyugatira és keletire, valamint hat nyelvjárásra oszthatjuk. Bereczki a nyugati csoportban négy, a keletiben két nyelvjárást különített el. A nyugati–keleti fő határvonalat a fonológiától a lexikáig számos izoglossza indokolja, pl. az első szótagi vokalizmus, a hangsúlyviszonyok különbsége, az eltérő többesjel, a magas-mély magánhangzó-illeszkedés megléte vagy hiánya stb.

A cseremis népnév különféle alakjaira a kora középkortól vannak részben kétes értékű adatok. Az első komoly nyelvi és egyben irodalmi emlékek a 18. századból maradtak fenn: 1769-ből egy üdvözlő verseke II. Katalin cárnő kazanyi látogatása tiszteletére. A valószínűleg ukrán származású Pucek-Grigorjevics terjedelmes mari nyelvtana 1775-ben jelent meg Szentpétervárott. Kazany, a középső Volga-vidék nagy művelődési központja kiemelkedő szerepet játszott a mari írásbeliség, majd az irodalmi nyelvek létrejöttében. A 19. században szinte minden mari munka itt jelent meg. 1871-ben hegyi, 1873-ban mezei dialektusban írt ábécéskönyvet adtak ki. Kazanyban 1870-től 1905-ig 86 mari könyv jelent meg, köztük ábécék, nyelvkönyvek, néhány tankönyv és ismeretterjesztő munka is. A 19. században dolgozták ki a javított mari ábécét. A keleti irodalmi norma meggyökereztetésében óriási jelentősége volt az 1907 és 1913 között Kazanyban összeállított Mari kalendáriumnak. Ennek egyik szerkesztője, Valerian Vasziljev (Üpömarij) a nyelvi szempontból teljes mértékben indokolt egységes irodalmi nyelv kialakítását tűzte ki célul, vállalkozása azonban kudarcba fulladt. Az 1920-as évektől a latin betűs írás kérdése is napirendre került, de az erős cirill hagyomány, valamint a ködösítő központi orosz (szovjet) politika ezt az egyébként nyelvi szempontból szintén helyes célt is megtorpedózta. Mindennek ellenére a nyelvújítás és a fellendülő könyvkiadás megteremtette annak lehetőségét, hogy a mari modern európai nyelvvé váljon. A húszas években orvostudományi, csillagászati és geológiai szakirodalom is megjelent mari nyelven. Mindennek jelentőségét az 1937-ben kezdődött, s a nyelvre is kiterjedt terror óta maguk a mari nyelvészek is hajlamosak alábecsülni. Manapság a nyelvi újrakezdés idejét éljük: újra felvetődik az egységes irodalmi nyelvi norma, a nyelvújítási szavak újbóli használatbavétele, sőt a latin betűs írás kérdése, s mindezzel a mari nyelv „nagykorúsításának” ügye.

A mari nyelvjárások között nincsenek olyan éles különbségek, mint pl. a finn vagy az észti dialektusok között, tehát a szélső nyelvváltozatokat beszélők is megértik többé-kevésbé egymást. Viszont nincs olyan közeli rokon nyelv, amelynek beszélőivel a marik megérthetnék egymást. A mari jó nyolcszáz éve törökségi hatás alá került, s ma is tagja a jellegzetes, színes

Volga-kámai nyelvi areának. A csuvassal, tatárral bizonyos fokig tipológiai is hasonult. Ennek az erős kölcsönhatásnak az eredménye, hogy a mari a finnugor nyelvcsalád legtörökösebb nyelve. A magyar és a mari közötti számtalan nyelvi egyezés egy része éppen e két rokon nyelv „török kapcsolataira” vezethető vissza.

(Pomozi Péter)

A permi nyelvek

A komi (zürjén) nyelv

A komi (zürjén) az uráli nyelvcsalád finnugor ágába, azon belül a finn-permi ágba tartozó nyelv. A nép önelnevezése: *komi*, amely etimológiailag összefügg a magyar *him* szóval és eredeti jelentése valószínűleg 'ember, férfi'. A komi nyelv legközelebbi rokona az udmurt (votják), amelytől a Kr. u. 8. században vált el. A két nyelv szókészletének és nyelvtani elemeinek nagy része közös eredetű, azonban a bekövetkezett hangváltozások és egyéb külön nyelvi fejlődések miatt a komik és az udmurtok nem értik egymást.

Nyelvileg három nagyobb csoportra oszthatók: komi-zürjén, komi-permják és keleti permják (jazvai). A komi-zürjént és a komi-permjákat az oroszországi nyelvészet és közígazgatás külön népnek és nyelvnek tekinti, míg a magyar szakirodalom nyelvjárásokként kezeli őket. A komi-zürjének és a komi-permjákok külön irodalmi nyelvvel rendelkeznek, bár a köztük lévő nyelvi különbségek a kölcsönös megértést nem akadályozzák. A keleti permjások a komi-permják irodalmi nyelvet használják.

A komik a Komi Köztársaságban, a Vicsegda és mellékfolyói mentén, a Vaska és a Mezeny felső folyása, valamint az Izma és a Pecsora folyók mellett élnek, a köztársaságon kívül pedig főleg a Kola- és a Kanyin-félszigeten, továbbá Szibériában a Hanti–Manysi Autonóm Körzetben és a Nyenyec Autonóm Körzetben. A permjások a Komi Köztársaságtól délre lévő Komi-Permjak Autonóm Körzetben laknak, a Káma és mellékfolyói, az Inyva és a Kosza mellett, az autonóm körzet határain kívül pedig a Kirovi Területen és Szibériában. A keleti permjások a komi-permjákoktól délre, a Jazva folyó mellett élnek.

Az 1989-es népszámlálási adatok szerint a komi-zürjének száma 345 ezer. Névadó köztársaságukban él a komik 84%-a, ahol az összlakosságon belüli számarányuk – elsősorban a nagyarányú bevándorlás miatt – a század eleje óta csökken. 1926-ban – akkori nevén Komi Autonóm Körzetben – a lakosság 92%-a volt komi nemzetiségű, 1989-ben azonban már csak 23%-a. Hagyományosan és napjainkban is elsősorban vidéken laknak: a falusi lakosság 50%-a komi (az 1970-es adatok szerint). A komi nemzetiségűek 70%-a beszéli anyanyelvüket a komit.

Az 1925-ben létrehozott Komi-Permjak Autonóm Körzetben 151 ezer komi-permják él. Ők az összlakosság 58%-át adják, és így az oroszországi finnugor népek között egyedülálló módon többségben vannak névadó területükön. 77%-uk tartja a komi-permjákat anyanyelvűnek. A keleti permjások mintegy négyezren vannak.

Az 1992-ben elfogadott nyelvtörvény szerint a komi-zürjén és az orosz a Komi Köztársaság hivatalos államnyelvei. A komi-permják nem államnyelv, ugyanis a komi-permjákok lakóterülete az Oroszországi Föderáción belül autonóm körzetet alkot, és a fennálló rendelkezések értelmében az autonóm körzetekben nincs mód az oroszon kívül más államnyelv elfogadására. Így a komi-permják nyelv ún. hivatalos nyelv. A Komi Köztársaságban a hivatalos feliratok kétnyelvűek, a helyi rádió és tévéadások naponta közvetítenek komi-zürjén

műsorokat, megjelennek központi és járási komi-zürjén újságok és folyóiratok. Az anyanyelvű iskolai oktatás az 1950-es években megszűnt, jelenleg az oktatás nyelve az orosz, de egyre több helyen tantárgy a komi nyelv, melyet egyetemi szinten is oktatnak. A különféle népekkel való érintkezés nyelve az orosz, a komik valamennyien kétnyelvűek.

Hangtan

A komiban 33 fonéma van, 26 mássalhangzó és 7 magánhangzó. Az újabb orosz jövevényszavakban megjelennek a *c, f, x* hangok is, amelyeket korábban *s/č, p, k* helyettesített, pl.: or. *чеп* 'lánc' > komi *čep* 'ua.', or. *сапаран* 'ujjatlan női ruha' > komi *sarapan* 'ua.', or. *хозяйка* 'háziasszony' > komi *kežajka* 'ua.'. Jellegzetes a zöngés-zöngétlen explozív-, affrikáta- és spiráns párok megléte, a nyolc mássalhangzópárt érintő palatális-palatizálatlan szembenállás és a zöngés-zöngétlen párt alkotó alveoláris és palatális affrikáták megléte. Hosszú mássalhangzó vagy magánhangzó, illetve két mássalhangzó vagy magánhangzó egymás mellett csak morfémahatáron fordulhat elő.

1939 óta használatos a mai írás, amely a cirill ábécé betűit használja fel, és kiegészítésképpen az *i* és *ö* betűt. Az egyes cirill betűk hangértéke a következő esetekben tér el az oroszától: a *ч* hangértéke *č*, a *ѣ* – *ě*, a *ѥ* – *ě*, a *Ѧ* – *ě*, a *ѧ* – *ě*. A *д, з, л, н, с, т*, azaz palatális párral rendelkező dentális mássalhangzók után az *i, a, o, u, e* fonémákat az *i, a, o, y, ѥ* betű jelöli, míg a fenti mássalhangzók palatális párja után ugyanezen magánhangzó fonémák jele az *u, y, ѥ, Ѧ, e* betű. Tehát a mássalhangzó palatális voltát az utána következő magánhangzó jelöli. Pl. *кӧнi* (*keni*) 'ki', de *сӱи* (*šin*) 'szem'. Kivételek az *i* és az *ě*, amelyek csak egyféle betűvel (*и, ѥ*) jelölt hangok, így nem képesek az előttük álló mássalhangzó palatális voltának jelölésére, erre a mássalhangzó után álló lágyjel (*л*) szolgál.

A komi-zürjénben a hangsúly szabad, bár leggyakrabban első szótagi hangsúly van. A komi-permjákban a hangsúly helyét a többeli magánhangzók minősége határozza meg, továbbá, minél délebbre haladunk, annál jellemzőbb a hangsúly morfológizálódása.

A permi nyelveket jellemző szóvégi, magánhangzókat is érintő lekopás eredményeként az uráli kori, eredetileg kétszótagos szavak gyakran egyszótagossá váltak: *va* 'viz', *mun-* 'megy'.

Alaktan

Az egyes névszói osztályok között éles határ nincs, a szavak több szófajba is tartozhatnak. Névelő és nemek nincsenek. Tizenhét eset van, bár egyes nyelvtanok nem különítik el egymástól a transitívus és a prosectívus ragját (a transitívus ragja csak a *-ti*, a prosectívusé pedig az *-ed*). A bizonytalanság oka, hogy ez a két eset gyakran felcserélhető egymással, azonban mozgást, megragadást jelentő ige mellett bizonyos esetekben csak prosectívus használható: *kute kięd* 'kézen fog engem'.

A helyhatározóragok használatát az irányhármasság jellemzi. Határozóragokkal láthatók el a határozószók és a névutók is. Egyes esetragoknak több allomorfjuk van, pl. az inessívusnak és az illatívusnak más a ragja abszolút ragozásban mint birtokos ragozásban. Pl.

inessívus: *śiktin* 'faluban', de birtokos személyrag + inessívus: *śiktam* 'falumban' (*śikt* 'falu'). Az esetragok és a birtokos személyragok sorrendje kétféle lehet: az inessívus, illativus, elativus, prosecutívus, transitívus, terminatívus esetrag + birtokos személyjel sorrendet követ, az accusatívus, genitívus, ablatívus, datívus, consecutívus, comitatívus birtokos személyjel + esetrag sorrendet, az approximatívus, egressívus és caritívus pedig mindkét sorrendben használatos. Az egyes szám 2. és 3. személyű birtokos személyjelek határozottságot is kifejeznek: *vajli knigase* 'add (ide) a könyvet'. A melléknevet névszói állítmányi szerepben számban egyeztetjük az alannyal: *taje nívjas tebíres* 'ezek a lányok gyorsak'.

A személyes névmásoknak két töve van: egy teljes (*men-, ten-, sij-, mijan-, tijan-, naj-*) és egy csonka (*me-, te-, si-, mi-, ti-, na-*). A nominatívusi alak a csonka tövel egyezik (kivéve az egyes és többes számú 3. alakokat: *sije, naje*). Az accusatívus ragja a teljes tőhöz járul, a genitívus, ablatívus és a datívus szintén, kivéve a harmadik személyű alakokat, továbbá részben a datívust, amelynél egyes szám 2-3. személyben a csonka tő is használható. A többi esetrag az egyes szám 1-3. személy és a többes szám 3. személy csonka tövéhez, illetve a többes szám 2. és 3. személy teljes tövéhez járul.

A komiban két igemód van: kijelentő és felszólító, külön módjel nélkül. Hat igeidő van, a jelen és a jövő idő csak az egyes szám és többes szám 3. személyben tér el egymástól: *pukt-e* 'ül', *pukt-eni* 'ülnek', *pukt-as* 'ülni fog', *pukt-asni* 'ülni fognak'. A további igeidők, a praeteritum, avagy szemtanúsági múlt (jele: *i*) és a perfectum, avagy nem szemtanúsági múlt (jele: *em*), jelentésbeli különbsége abban áll, hogy a praeteritum a múltbeli cselekvés létét jelöli, továbbá ezzel fejezzük ki azt is, hogy a beszélő látta, részt vett az eseményen, míg a perfectum vagy a cselekvés eredményét jelöli, vagy azt, hogy a beszélő nem látta személyesen az eseményt, csak közvetve értesült róla. Ennek megfelelően ez utóbbi múlt időnek nincsenek egyes számú alakjai. A folyamatos múlt idő és a régmúlt alakilag összetett igeidő: a jelen illetve a múlt idejű ige és a létige kapcsolata alkotja. Az előbbi igeidőknél ritkábban használatos.

A számnevek 1-től 10-ig: *et'i(k), kij, kujim, nóf, vit, kvajt, śizim, kekjamis, ekmis, das*.

A tagadás és a tiltás kifejezésére rendszerint a tagadó ige személyragozott alakjának és egyes számban a főige tőalakjának, többes számban pedig számjeles alakjának kombinációját használjuk. Kivétel a perfectum és a plusquamperfectum, ahol az *abu* tagadószó használatos a ragozott igealak mellett.

Mondattan

A mondatrészek sorrendje szabad. Jellemzőek az igeneves szerkezetek, amelyek megfelelő alárendelő mellékmondatos szerkezetekké alakíthatók át. A mellérendelő mondatok kötőszavai oroszról kölcsönöztek.

Szókészlet

Az orosz jövevényszavak mellett, melyek a 17. századtól kezdtek tömegesen beáramlani a komiba, vannak török, csuvas, balti finn, osztyák, vogul jövevényszavak is. A legészakibb

nyelvjárásokban, különösen a fő életmódot jellemző, rénszarvastenyésztéssel kapcsolatos nyenyec jövevényszavak is előfordulnak. A komi egyébiránt a legutóbbi időkig lingua franca-ként volt használatos a velük érintkező népek körében.

Nyelvjárások

A komi nyelvjárások elsősorban hangrendszerükben különböznek, így osztályozásuk is jellemző fonetikai eltéréseik alapján történik. A leglényegesebb ezek közül az / hang viselkedése, ennek alapján négy típusba sorolhatók a nyelvjárások:

1. Az eredeti / változatlanul megmarad minden pozícióban: a Sziszola, Luza, Pecsora folyók mellett beszélt komi-zürjénben, a komi-permják északi részében és a jazvaiban, pl. *lol* 'lélek'.
2. Szó végén és szóbelseji mássalhangzó előtt *v* lesz: a Vicsegda folyó mentén, az udorai és a sziktivkari nyelvjárásban, valamint a komi-zürjén és a komi-permják irodalmi nyelvben, pl. *lov* 'lélek', *lovlis* 'lélektől', de *lolis* 'lélekből'.
3. Minden fonetikai helyzetben *v* (*w*)-vé változik: a komi-permják nyelvterület déli részein, pl. *vov* 'lélek', *vovvis* 'lélektől', *vovis* 'lélekből'.
4. Szó végén és szóbelseji mássalhangzó előtt eltűnik és a megelőző magánhangzó megnyúlik, elsősorban északon, pl.: *lō* 'lélek', *lōlis* 'lélektől', de *lolis* 'lélekből'. Egyéb hangtani sajátosságokat (az eredeti nem első szótagi *g* és *j*, illetve a *d'* és *t'* változásait) is figyelembe véve a komi-zürjén 10 nyelvjárásra osztható, a komi-permjákon belül két fő (északi és déli nyelvjárást) különböztetünk meg.

A jazvai (keleti) permják legszembetűnőbben magánhangzórendszerében tér el az egymással e tekintetben megegyező komi-zürjén és komi-permják nyelvjárásoktól. A nyelvjárásokat a már említett hangsúlyozási szabályok mellett morfológiai (pl. a többesszám jele) és szóincsbeli eltérések is megkülönböztetik.

Írásbeliség, a nyelv kutatása, irodalmi nyelv

A komi írásbeliség első nyelvemlékei a 14. században keletkeztek. Permi Szent István (Szytyepan Hrap) püspök (kb. 1335–1396) összeállított a komik számára egy saját ábécét, az ún. *abur* (az elnevezés alapja az ábécé két első betűje, *a*: a és *bur*: b) jegyes ábécét, amely más, főleg orosz és görög írásrendszerek alapján készült. Ezzel az írással egyházi szövegeket jegyeztek le, melyek közül csak néhány maradt fenn napjainkig. Az özürjén irodalmi nyelv a 17. századra teljesen feledésbe merült, helyét az egyházi liturgiában átvette az orosz, majd a komi írásbeliség a 18. században a kezdetektől teljesen függetlenül indult újra fejlődésnek, a kor szokásai szerint szintén vallásos irodalom lejegyzésével. Az első nyelvemlékek közé tartoznak a 18. századból való, utazók, tudósok által készített szójegyzékek, így G. F. Müller 313 szavas szójegyzéke (1758), J. E. Fischer 30 szavas szójegyzéke (1768), A. Popov 2500

komi-permják szót tartalmazó szójegyzéke (1787). Az első, nyomtatásban megjelent komi nyelvű könyv Máté evangéliuma 1823-ból. Az első, kéziratban maradt komi-permják nyelvtant A. Popov készítette 1785-ben. A 19. század első felétől számos grammatika jelent meg (a finn Sjögrén nyelvtana németül 1830-ban, az észt Wiedemanné szintén németül 1847-ben), továbbá nyelvkönyvek (N. P. Popov 1863) és több ezer szavas szójegyzékek.

Az irodalmi nyelv alapja, miként az ózürjéné is, az alsó-vicsegdai nyelvjárás. Az ózürjén irodalmi nyelvhez képest a mai komi sok fonetikai, alaktani és szókincsbeli eltérést mutat (pl. nincs *o* és *e*, *eskam* 'hiszünk' az ózürjén *eskamnim* 'ua.' helyett). A komi-permják irodalmi nyelvet az 1930-as években kezdték kifejleszteni, alapja a déli (Kudimkar környéki) komi-permják nyelvjárás lett. A két irodalmi nyelv különbözőségei csekélyek.

A komi irodalmi nyelv megteremtésében jelentős szerepe volt I. A. Kuratovnak (1839–1875), aki tanító volt, népköltészetet, népszokásokat gyűjtött, nyelvtant írt, fordított és verseket is írt. A komi nyelv kutatójaként és költőként ismert V. I. Litkin (költői nevén Ilja Vasz) (1895–1891), aki Magyarországon is tanult. A komi kutatásában jelentős szerepet játszott a magyar Fokos-Fuchs Dávid (1884–1977), aki 1911-ben és 1913-ban járt gyűjtőúton a komik között.

(Salánki Zsuzsa)

Az udmurt (votják) nyelv

Az (udmurt) votják az uráli nyelvcsalád finnugor ágába, azon belül a finn-permi ágba tartozó nyelv. A nép önelnevezése: *udmurt*, nyelvjárási alakváltozatai: *utmort*, *urtmort*, *ukmort*, jelentése valószínűleg 'mezei ember'. Mivel a *votják* szó használata az érintett nyelvterületen lakók számára pejoratív töltésű, Oroszországban a saját nyelv- és népnév használatos. Magyarországon a külső és a belső név egyaránt elfogadott.

Az udmurt nyelv legközelebbi rokona a komi (zürjén), amelytől a Kr. u. 8. században vált el. A két nyelv szókészletének és nyelvtani elemeinek nagy része közös eredetű, azonban a bekövetkezett hangváltozások miatt az udmurtok és a komik nem értik egymás beszédét.

Az 1989-es népszámlálási adatok szerint a 746 ezer udmurt 69%-a beszéli ősei nyelvét anyanyelveként. A Káma és a Vjatka folyók között elterülő Udmurt Köztársaságban él az udmurtok mintegy 66 %-a, azonban a köztársaság lakosságának csak 30 %-át alkotják és így kisebbségbe szorulnak az egyéb ott élő népek – oroszok (59%), tatárok (7%), cseremiszek, baskírok, csuvasok stb. – mellett. Nagyobb számban élnek udmurtok a szomszédos Baskír és Tatár Köztársaságok területén és a Permi, Kirovi és Jekatyerinburgi Területeken. Kisebb csoportjaik élnek a Mari Köztársaságban, Kazahsztánban, Közép-Ázsiában és Szibériában.

Az Udmurt Köztársaság Alkotmánya 1994 óta garantálja az udmurt nép kultúrájának és nyelvének fejlesztését, egyelőre az udmurt ún. nem hivatalos államnyelv. A hivatalos feliratok, az alkotmány kétnyelvűek, a helyi rádió- és tévéadások naponta udmurt nyelvű műsorokat is közvetítenek, megjelennek udmurt nyelvű újságok és folyóiratok. Az udmurt iskolákban az 1960-as évekig több tantárgyat anyanyelven tanítottak, de később ez megszűnt. Az 1990-es évek első felében kb. minden második iskolában volt tantárgy az udmurt nyelv és honismeret, és az óvodák egyharmadában szerveztek udmurt csoportokat. A különféle népekkel való érintkezés nyelve az orosz, az udmurtok valamennyien legalább kétnyelvűek, de főként a déli területeken háromnyelvűek: tatárilul is tudnak.

Hangtan

Az udmurt irodalmi nyelv és a nyelvjárások többsége 29 mássalhangzót tartalmaz, amelyek közül 26 eredeti. Az *f*, *h* és *c* hangok orosz jövevényszavakkal kerültek a nyelvbe, a régi jövevényszavakban más közeli hangokkal helyettesítették őket, így pl. orosz *утца* 'utca' > udmurt *ul'č'a* 'ua'. Jellegetes a zöngés-zöngétlen, illetve palatális-palatálisizálatlan mássalhangzópárok megléte, továbbá négy, zöngés-zöngétlen párt alkotó affrikáta (*č*, *č'*, *š*, *š'*) megléte. A *č* a magyar *cs*-hez áll közel, a *š* a *dzs*-hez. A megfelelő palatálisról való megkülönböztetésük a magyar fül számára gyakran nem könnyű. Az affrikáták előfordulása némileg korlátozott: az irodalmi nyelvben a *š* főként szó elején áll (*šuzit* 'magas(an)'), a *č* szó elején és közepén (*badžim* 'nagy'), a *č'*, *š* és a *š'* egy szóban csak egyszer fordulhat elő. Az irodalmi nyelvben hét magánhangzó van: *i*, *ī*, *u*, *e*, *ē*, *o*, *a*. Hosszú-rövid korreláció és magánhangzó-harmónia nincsen.

Az udmurt grafika az orosz alapján jött létre, mechanikusan másolva azt, így a hangjelölés meglehetősen bonyolult. Az írás felhasználja az orosz ábécé valamennyi betűjét, valamint az *ü, ö, ж, э, ы* betűket. Egyes esetekben ugyanazt a hangot a hangkörnyezettől függően két-féleképpen jelölik. A *e, ё, u, ю, я* szó elején és magánhangzó után a *(j)* + megfelelő magánhangzó (*e, o, i, u, a*) kapcsolatát jelöli, a (*d', z', l', n', s', t'*) után pedig a magánhangzón kívül a megelőző mássalhangzó palatalizált voltát. Nem palatalizált mássalhangzó és a két, külön betűvel jelölt palatális, a *č* és *š* után a fenti magánhangzók jele az *э, o, ü, y, a*. A palatalizáltságot jelölheti a mássalhangzó + lágyságjel (*ь*) kapcsolata is.

Az udmurtot szóvégi hangsúly jellemzi. Kivételt jelentenek az imperativusi alakok, a kijelentő mód tagadó alakjai, egyes névmások és határozószók, amelyeknél első szótagi hangsúly van.

Alaktan

A névszók rendszerint egytövék, ritkán kéttövék. Ez utóbbi esetben magánhangzóval kezdődő ragok előtt a *tő k, m* vagy *t* hanggal bővül: *šin* 'szem', *šinm-iz* 'szemből'. Az egyes névszói osztályoknak nincs megkülönböztető formai jegye, egyes szavak akár három szófajba is beletartozhatnak: *čilkij* 'tisztá, tisztaság, tisztán'. Névelő és nemek nincsenek. A főnevek egyes és többes számban esetragokkal és birtokos személyjelekkel láthatók el.

Az udmurtban 15 eset van. Jellemző az irányhármasság. Az egyes szám 1., 2. és 3. személyű birtokos személyragozásban a szokásos, *-e, -ed, -ez* végződés helyett egyes, nem kölcsönzött testrésznevek, rokonságnevek, külső-belső tulajdonságokat jelölő szavaknál a megfelelő végződés az *-i, -id, -iz*: *kij* 'kezem', *kijid* 'kezed', *ki'iz* 'keze'. Az esetragok és birtokos személyjelek sorrendje a következő: az accusativus, genitivus, ablativus, dativus, caritivus, adverbialis és approximativus birtokos személyjel + esetrag sorrendet követ, a többi pedig esetrag + birtokos személyjel sorrendet, kivéve a terminativust, amely mindkét sorrendben használható. A birtokos személyjel nélküli paradigmához képest eltérő allomorfokat találunk az accusativusi és az (egybeeső) inessivusi-illativusi alakoknál:

Inessivus	<i>azbarin</i>	'udvarban'
Illativus	<i>azbare</i>	'udvarba'
Accusativus	<i>azbarez</i>	'udvart'
Iness.-Illat. + birt. személyjel	<i>azbaram</i>	'udvaromban'
Iness.-Illat. + birt. személyjel	<i>azbaram</i>	'udvaromba'
Acc. + birt. személyjel	<i>azbarme</i>	'udvaromat'

Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel a határozott névelő szerepét is betölti: *Udmurt kil-iz čeber*. 'Az udmurt nyelv szép' (szó szerint: 'udmurt nyelve szép', '*kil-iz*' = nyelv + birt. személyjel E/3). A melléknévet nem egyeztetjük a jelzett szóval, kivéve, ha a melléknévhez az említett determinatív szerepű *-ez* járul: *kidokisjosiz ivorjos* 'a távoli hírek'. Állítmányi szerepben a többes számú melléknévhez *-es* végződés járul: *Toljos kužes*. 'A telek hosszúak.'

A névutók kifejezhetnek térbeli, időbeli, cél-, ok- és egyéb viszonyokat. A főnévi eredetűek kiterjedt rendszert alkotnak, elláthatók a különböző helyjelölő esetek ragjaival. Pl. *vil* 'felső rész, felület' jelentésű főnév alapján képzett névutók: *vilin* 'felett, -On', *vile* '-ra', *viloz* '-ig', *vilin* 'mentén', *vilis* '-ról', *vilisen* 'mentén', *villan* 'felfelé'. A névutók birtokos személyragot is felvehetnek a főnév helyett, pl.: *žek vilin* 'az asztal felett', *žeke vilin* 'az asztalom felett', de lehet *žek vilam* 'az asztalom felett' változat is.

Az udmurtban három igemód van, és a kijelentő módban négy igeidő, teljes ragozási paradigmával. A jelen, jövő, praeteritum (szemtanúsági múlt) és perfectum (nem szemtanúsági múlt) közül a két utóbbinak van elkülöníthető időjele: *-i/-a-* illetve *-em/-m-*. A praeteritum és a perfectum jelentésbeli különbsége abban áll, hogy a praeteritum a múltbeli cselekvés létét jelöli, továbbá ezzel fejezzük ki azt is, hogy a beszélő látta, részt vett az eseményen, míg a perfectum vagy a cselekvés eredményét jelöli, vagy azt, hogy a beszélő nem látta személyesen az eseményt, csak közvetve értesült róla. Ennek megfelelően ez utóbbi múlt időnek nincsenek egyes számú alakjai. Ez a jelenség a Volga-Káma vidék finnugor és török nyelveiben egyaránt megtalálható. Mind a négy igeidőben vannak összetett igealakok is: a *val* 'volt' és a *vilem* 'volt, állítólag volt' segédigékkel létrehozott formák a cselekvés tartós vagy ismétlődő voltát fejezik ki.

Tatár hatásra keletkeztek a cselekvés lefolyásának módját kifejező páros igék: az alapjelentést hordozó főige *-sa* képzős gerundiumi alakban áll, és a más(od)ik, jelentését elvesztett ige fejezi ki a cselekvés idejét, módját, a cselekvő számát és személyét: pl. *ulvajos žuasa birizi* 'leégtek' (tkp. 'égve befejeződtek').

A számnevek 1-től 10-ig: *odig, kik, kuin, nil, vit, kuat, šizim, tamis, ukmis, das*.

A tagadó ige személyben és számban ragozódik, azonban a paradigmája hiányos. A perfektumban tagadó képző vagy az *evgl* tagadószó áll.

Mondattan

Az udmurtban szabad szórend van.

Jelen időben a névszói állítmány létige nélkül áll: *Tunne kiče nunal?* 'Ma milyen nap (van)?' Ha birtoklást fejez ki a mondat, a *van* 'van' lehet az állítmány: *Ti palan nulesjos van-a?* 'Felétek erdők vannak-e?' (szó szerint: 'van-e'). Jellemzőek a mellékmondatoknak megfelelő geneves szerkezetek, amelyek két cselekvés időbeli, ok-okozati stb. viszonyát fejezik ki.

Szókészlet

Műfajtól és tematikától függően az udmurt szókészlet 10-30%-át jövevényszavak alkotják. Tatár hatás figyelhető meg a hangtanban, a szintaxisban, továbbá vettek át képzőket is (*lik* főnévképző, *či* foglalkozásnév-képző). A tudományos-technikai, társadalmi-politikai kifejezések főként orosz eredetűek, illetve orosz közvetítésűek. Az orosz hatás az északi nyelvjáráásokban a jelentősebb, a tatár hatás pedig a déliekben, pl.: északi udmurt *ogreč*, de déli udmurt *kijar* 'uborka'.

Nyelvjárások

Az udmurtban a következő nagyobb nyelvjáráscsoportokat lehet elkülöníteni:

1. északi,
2. beszermán,
3. középső,
4. déli
5. és a szintén délen (délnyugaton), a köztársaság határain kívül elhelyezkedő peremnyelvjárások.

Az északi és középső nyelvjárási területen keresztülhúzódnak övezetben elhelyezkedő, etnikailag is különálló beszermánok (a szó etimológiailag összefügg a magyar *böszörmény* szóval) nyelve számos jelenség tekintetében déli udmurt sajátosságokat mutat. Egyes fonetikai és lexikológiai sajátosságai bolgár-török szubsztrátumra utalnak. Elképzelhető, hogy a beszermán eludmurtosodott bolgár-török népcsoport.

A nagyobb nyelvjáráscsoportokon belül az egyes nyelvi jelenségek pontos kiterjedése még nem ismert minden részletében, azonban bizonyos, hogy a különbségek nem akkorák, hogy a kölcsönös megértést akadályoznák. Az egyes nyelvjárások fonémakészlete olyannyira változatos, hogy nemigen van két egyforma fonémakészlettel rendelkező dialektus. A magánhangzók mennyisége 6–10 között változik. A beszermánban és a peremnyelvjárások közé sorolt kanliban nincs *ε*, helyette rendszerint *e* vagy *o* áll. Valamennyi periferikus déli nyelvjárásban megtalálható a magyar *ü*-höz közeli, de annál hátrébb képzett *ü* (*y*). Tatár hatásra keletkezett a magyar *e*-hez közeli, a periferikus nyelvjárások többségében meglévő *ä*. Tatár és mari hatást mutat a szintén peremnyelvjárási területen lévő, elől vagy középen képzett illabiális *ə*. A mássalhangzók mennyisége 23–28 között változik. Főként a déli nyelvjárásterületen található az ősudmurtból megőrzött *η*, egyes északi, déli és beszermán területeken pedig a valószínűleg szintén eredeti udmurt bilabiális *ɥ*. Ez utóbbi szókezdő *k* után és *a/i* előtt az irodalmi nyelvben is megtalálható: *kuara* 'hang'. A nyelvjárások morfológiai szerkezete viszonylag egységes. Az esetragok száma a 12-től (déli nyelvjárások) a 20–21-ig (északi és beszermán) változik. A névszóragozásban gyakran északi–déli szembenállás figyelhető meg: pl. a többes számú accusativus ragja *tī* (*tâ*) illetve *iž* (*gondirjosti*, *gondirjostâ* illetve *gondirjosiz* 'medvéket'). Az irodalmi nyelvbe mindkét forma bekerült és egyenrangú szinonimaként használatos. Egyes északi nyelvjárásokban és a beszermánban egy *n* elemmel bővülő helyjelölő esetragosorozat fejlődött ki: *buskel-nin* 'a szomszédnál'. Több nyelvjárásban megtalálható az optativus, egyes déli nyelvjárásokban teljes paradigmával.

Nyelvm emlékek, a nyelv kutatása, az irodalmi nyelv

Az udmurt nyelv első szörványemlékei a 15. századból valók, majd a 18. század első felétől kezdtek orosz és külföldi utazók, cári hivatalnokok szójegyzékeket összeállítani. Elsőként a svéd Ph. J. von Strahlenberg 29 szót tartalmazó gyűjtése jelent meg 1730-ban, ezt követték a német J. E. Fischer (1768), P. S. Pallas (1787), G. F. Müller (1791) szójegyzékei. Az udmurt nyelv első szövegemléke az az 1767-ben írott üdvözlő vers, amely a Kazányba látogató Ka-

talán cárnőt köszöntötte. 1775-ben jelent meg az első udmurt nyelvtan (összeállította V. Pucek-Grigorjevics), amely a főnév- és igeragozáson kívül több ezer szót tartalmaz, fogalmi körök szerint csoportosítva. Ettől a műtől számítjuk az udmurt írásbeliség kezdetét. A 19. században jelenik meg az első ábécéskönyv (1847), de az akkor közzétett művek túlnyomó többsége vallásos irodalom. A század második felében nyílnak meg nagyobb számban iskolák, a vallásos nevelést biztosítandó. 1872-ben kezdi meg működését nem-orosz származásúak számára a kazanyi tanári szeminárium, amelyben számos kiemelkedő pedagógus-népművelő tanult (I. Sz. Mihejev, I. V. Jakovlev). A 19. század végén, a 20. század elején számos kulturális-felvilágosító kiadvány jelenik meg, majd 1917 után az addig tiltott önálló szépirodalmi művek is. Ekkor kezdődik meg az általánosnak nevezhető analfabetizmus felszámolása (1920-ban 15% alatt volt az írástudók száma) és az irodalmi nyelv rohamos fejlődésnek és egységesülésnek indul. Egyaránt voltak törekvések arra, hogy a déli, illetve az északi nyelvjárás legyen az irodalmi nyelv alapja. Végül az irodalmi nyelv a középső nyelvjárásokat tekintette mintának, de az északi, illetve déli nyelvjárások szókincsét és alaktani jellegzetességeit is felhasználta. Ilyen módon egységes irodalmi nyelvet sikerült létrehozni, melyben azért egymás mellett létező, egyaránt irodalmiként elfogadott déli, illetve északi nyelvjárási sajátosságok is találhatók. Az 1930-as években rögzítették az orosz nyelvet követő ábécét és a helyesírást. Az utóbbi évtizedekben az udmurt szókincs meglehetősen sok orosz átvétellel gyarapodott, amelyeket napjainkban udmurt megfelelőikkel igyekeznek helyettesíteni. Az udmurt művelődéstörténet, kulturális élet, nyelvtudomány és irodalom kiemelkedő alakja volt Gerd Kuzebaj (eredeti nevén K. P. Csajnyikov, 1898–1937 vagy 1941) költő, etnográfus, gyűjtő, nyelvújító. Az udmurt tudományosságban jelentős szerepe volt Munkácsi Bernátnak (1860–1937), aki számos szöveget gyűjtött, és *A votják nyelv szótára* című munkája, (megjelent Budapesten 1890–96-ban, hasonmás kiadásban Pécsen 1990-ben), mely a szavak jelentését magyarul, németül, néha oroszul is megadja, számos nyelvjárási, etimológiai, etnográfiai információt is tartalmaz.

(Salánki Zsuzsa)

Az ugor nyelvek

Az uráli nyelvcsalád egy ága, amely a *magyart*, és az egymással szorosabban összetartozó *obi-ugor*: *manysi* (*vogul*) és *hanti* (*osztják*) nyelveket foglalja magában.

Az ugor őshaza a régészet és a nyelvészet tanúsága szerint Nyugat-Szibériában, a déli Uráltól keletre elterülő, komplex gazdálkodásra alkalmas, az erdőzóna déli határán kezdődő ligetes pusztá volt. E három nép ősei a Kr. e. 3. évezred végén különülhettek el a többi finn-ugor nyelvet beszélő csoporttól és a Kr. e. 1. évezred első feléig alkottak viszonylagos egységet, mert ekkor következett be egy olyan klímaváltozás, amely az erős felmelegedés és szárazság miatt a korábban üzött földművelő-állattartó (ló, szarvasmarha, juh) gazdálkodást az adott területen lehetetlenné tette. Az obi-ugorok ősei ekkor északra mozdulhattak az Ob alsó folyásának környékére, később keveredtek egy biztosan meg nem határozható (uráli vagy paleoszibériai nyelvet beszélő) arktikus népességgel, ez hagyhatott nyomot fizikai megjelenésükben, frátriákra való tagozódásukban és nyilván nyelvükben is. A magyarok elődei viszont áttértek a nomád állattartásra, amelyet a füves-ligetes sztyepp lehetővé tett.

Az ugor együttélés a különféle nyelvi, régészeti és néprajzi tények tükrében biztosan állítható, bár a közös nyelvi újítások száma és a szókincs nagysága az együtt töltött időhöz képest kisebbnek tűnhet a vártnál. Az egyezésekhez mérten a magyar és az obi-ugor nyelvek közti eltérések olyan jelentősek, hogy az ugor alapnyelv nem írható le tételiesen, csupán a közös vonások felsorolása lehetséges. Ezek alapján huzamosabb ideig tartó, de laza kontaktust kell értenünk az ugor koron, amit már az akkorra feltett, nagy területeket igénylő életmód is megmagyaráz.

Az együtt eltöltött másfél ezer (egyes kutatók szerint ezer, ill. kétezer) év során kapcsolatba kerültek egy, valamilyen ősiráni nyelvet beszélő népességgel (amelytől valószínűleg az állattartást és a fémművességet is eltanulták), ennek emlékét őrzi a nem nagy számú közös ugor átvétel, pl. a *hét* számnév, az *arany* (ennek manysi megfelelője 'réz' jelentésű) a *szeg*, az *ostor* és obi-ugor megfelelői. Törökségi kapcsolatokra utal a *hattyú* szó.

Hangtan

Az ugor kor biztosnak mondható közös hangtani újításai közé tartozik a finnugor szibilánsok (*s*, *ś*, *š*) hasonló fejlődése. Emellett valószínűleg mindhárom nyelv elődjének több nyelvjárásában megindult az a folyamat, amelynek eredményeképpen a szökezdő *k* fonéma képzési helye hátrébb tolódott veláris magánhangzó előtt, majd *χ* *h* hanggá vált, pl. magyar *hal*, északi vogul (manysi) *χul*, kazimi osztják (hanti) *χūl*, vö. finn *kala* 'hal'. A finnugor kori *η* fonéma szórványosan *ηk*-vá vált (a magyarban ebből a hangkapcsolatból *g* lett), pl. a magyar *fog* főnévben, a manysi *pānk*, *punk*, északi és déli osztják *penk* 'fog' szavakban, l. még pl. az

* A könyvben a finnugor (uráli) népek belső elnevezéseit használjuk, a szakirodalomban meghonosított összetételekben azonban megtartottuk a népek külső elnevezéseit (pl. északi vogul, kazimi osztják stb.).

egér és *jég* főnevet és megfelelőit. A finnugor nyelvekre egyébként nem jellemző $l > r$ hangváltozás fordul elő a magyar *három* és a manysi *kõrem*, *χũrem* 'három' szavakban (vö. finn *kolme*).

Alaktan

Közös alaktani (morfológiai) újítás az ablatívus *-l* ragja (a magyarban pl. az *alól* névutóban); a magyar *-va/-ve*, *-ván/-vén* határozói igenévképző összefügg az obi-ugor nyelvek *-m* igenévképzőjével és az északi osztják *-man* határozói igenévképzőjével, pl. kazimi osztják *mānman* 'menve, menvén' (az ige töve szintén rokon szó); van egy ugor kori ragsalád is: a magyarban nyelvjárási szinten meglévő *-nott* (locatívus), *-nól* (ablatívus), *-ni* (allatívus) ragoknak a tavdai vogulban *-nāt/-nūt*, *-nāl/nāl*, *-nā/-nū*, a vahi osztjákban pedig *-nāt/-nat* (az ablatívusi rag hiányzik) és *-nə* felel meg. Általában ugor korinak tartják a *-p* deverbális és a *-h* denominális igeképzőt; a magyar *-tal(an)/-tel(en)* fosztóképzőnek a manysiban van megfelelője: *-tāl/-tāl*. A 'kettő' számnév alakváltozatainak (pl. magyar *két/kettő*) használatáról részletesebben l. a manysi (vogul) és hanti (osztják) nyelveknél. Főnévi alakjuk képzője mindhárom nyelvben ugyanarra a *-k* duális jelre megy vissza. Jellegetes a toldalékok sorrendje: főnevek esetén mindhárom nyelvben birtokos személyjel + esetrag a sorrend (pl. magyar *ház + am + ban*, osztják *χot + em + n* 'ház + am + ban', vö. finn *talo + ssa + ni* 'ház + ban + am'; a névutókhöz azonban fordított sorrendben járulnak, pl. magyar *al + att + am*.

Mondattan

A mondatanon belül az alanyi és tárgyias ragozás problémája abban áll, hogy míg a finnugor nyelvek többsége nem ismeri, az ugor nyelvek mindegyikében kifejlődött a kétféle paradigma, ugyanakkor főként formailag, de használati szabályait tekintve is sokban különbözik az obi-ugor rendszer a magyartól. Valószínűleg nem a differenciálás konkrét nyelvi megformálása, csak annak csirái, illetve a szemlélet volt kialakulóban az ugor együttélés idején. Az igekötők is megvannak mindhárom nyelvben, de az alanyi és tárgyias ragozáshoz hasonlóan a tényleges anyagi egyezés kevés, valószínűleg a szemléleti, szófaji, mondatani adottságok kedveztek e kategória későbbi, különnyelvi kialakulásának.

Szókészlet

A közös szavak száma kb. másfél százra tehető. Régebben nagynak tekintették közöttük az ún. kultúrshavak arányát, de a szóanyag alaposabb vizsgálata azt mutatja, hogy nagy tömeget képviselnek köztük a cselekvésekre, konkrét munkafolyamatokra utaló szavak, illetve a változásoknak ellenállóbb alapszókincsben is jócskán vannak az ugor korra visszavezethető elemek. Fontos, hogy az ugor kori etimológiák az összes magyar–uráli/finnugor egyezésnek majdnem negyedét teszik ki. Az ugor korinak tartható (azaz a magyarból és legalább az egyik obi-ugor nyelvből adatolható) magyar szavak 83%-ának van manysi, 70%-ának pedig

hanti megfelelője. Ugor kori igénk pl. az *akad, alkot, csókol, elegyedik, enyeleg, folyik, hág, hasad, márt, mer, mosolyog, nevet, tekint, téved, vár, zsugorodik*; főnevünk pl. *ágyék, alom, apa, ara, csigolya, eb, eper, evet, faggyú, fű, fekély, fullánk, füst, gyalu, gyökér, harkály, köles, marok, nap, oldal, szőr, tűz, vese, zug* stb.; melléknevünk pl. *fekete, jó, könnyű, lassú, laza, meleg, mély, sötét*; más szófajok közül az *által, hozzá, iránt, ki* stb.

Kiemelkedő jelentősége van az ugor együttélés bizonyításában a lótarás szakkifejezéseinek: *ló, fék, nyereg, ostor, tegez* (ez utóbbi a néprajz szerint lovaglaskor használatos, övre erősített tegez lehetett), *másodfű ló, harmadfű ló* (ez a lovak életkorára utal, az ugor nyelvek ugyanazzal a szerkezettel fejezik ki: manysi *kit pum luw* szó szerint 'két fű ló'). A számnevek közül a *hét* átvétel (l. fent), a 'nyolc' jelentésű szavaknak a töve azonos, a 'kilenc' jelentésű szavak pedig azonos szerkesztésűek. Néhány közös szó tanúskodik az ugor kori hitéletről: *táltos*, ill. a regölésekből ismert *rejt, révül*; s nem kis jelentőségű tény, hogy a *magyar* népnév *magy-* tagjának tökéletes etimológiai megfelelője a vogulok önelnevezése (*manysi*), s ide tartozhatik az egyik osztják frátia neve is (*moś*).

(Sipos Mária)

A magyar nyelv

A finnugor nyelvek ugor ágába tartozik. Idegen elnevezései: *hungarus* (középkori latin), *Hungarian* (angol), *ungarisch* (német), *ungherese* (olasz), *Węgierski* (lengyel), *венгерский* (orosz), *maghiar*, *ungur* (román), *Macar* (török), *Маџар*, *Маџааp* (mongol) stb.

A magyar népnév két ősi (finnugor, illetőleg ugor) szó (**mańč* 'magy-' + **er*, *eri* 'férfi') ősmagyar kori (Kr. e. I. évezred) összetételéből ered: *mańčeri* > *modzseri* > *magyar* ~ *megyer* (ez utóbbi törzsnévként élt, ma helységnevekben fordul elő) alakulással fejlődött. A többi elnevezés előzménye valószínűleg egy ótörök népnév, amely az *on* 'tíz' és *ok-* ~ *og-* 'nyíl, törzs' szavak összetételéből alakult. Ezt a magyarok megnevezésére a Kr. u. 10. századtól kezdték használni, s szláv közvetítéssel jutott el a bizánci görög, a középkori latin, majd a mai nyugati nyelvekbe, ezek révén pedig az újkorban a távolabbi nyelvekbe is.

A magyar Magyarország államnyelve, ahol anyanyelvként beszéli 10 142 072 fő, második nyelvként pedig a 239 751 lelket számláló nemzetiségek (KSH 1990. évi népszámlálási adatok). Anyanyelvként beszélik még a környező országok összefüggő tömbjeiben és nyelv-szigetein: Ausztriában 70 ezren, Szlovákiában 750 ezren, Ukrajnában 220 ezren, Romániában 2 millióan, Szerbiában 500 ezren, Horvátországban 10 ezren, Szlovéniában 15 ezren.

A távolabbi országokban többnyire diaszpórákban beszélik anyanyelvként a magyart. Németországban 50 ezer, Franciaországban 35 ezer, Belgiumban 10 ezer, Nagy-Britanniában 10 ezer, Olaszországban 10 ezer, Csehországban 15 ezer, Svájcban 10 ezer, Svédországban 10 ezer, Finnországban 500, Hollandiában 5 ezer, egyéb európai országokban összesen 5 ezer; az Amerikai Egyesült Államokban 600 ezer, Kanadában 100 ezer, Brazíliában 40 ezer, Argentínában 10 ezer, egyéb amerikai országokban 5 ezer; Ausztráliában 50 ezer; Izraelben 40 ezer, egyéb ázsiai országokban 20 ezer; Afrikában 5 ezer körüli a magyar anyanyelvűek száma. Mindösszesen ez meghaladja a 15 milliót.

Második nyelvként használja a Magyarországon élő 239 751 nemzetiségi személyen kívül a környező országok összefüggő magyarlakta területeinek közelében a nem magyar lakosság, valamint a szórványmagyarság második-harmadik nemzedéke. Összes számuk másfél-két millióra tehető. Így a világ nyelvei között létszáma szerint a 30–35. közötti helyet foglalja el, és a Föld népességének 0,3%-a beszéli.

Államnyelvként csupán Magyarországon él. A szomszédos országok összefüggően magyarlakta területein általában elfogadják a közigazgatás nyelvének, s eddig ott az alsóbb szintű oktatás nyelve is lehetett. Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia és Szlovénia felsőoktatási intézményeiben magyartanár képzés is folyik.

Hangtan

A mai magyar köznyelvben hét rövid (*i, e, ü, ö, u, o, a*) és hét hosszú (*í, é, ő, ú, ó, á*) magánhangzó van. Közülük öt csak kvantitásbeli különbséget mutat, az *e* ~ *é* zártsági fok, az *a* ~ *á* pedig még ajakműködés szerinti eltérést is tartalmaz. A nyelvjárások zömében és a

regionális köznyelvben is igen gyakori a rövid, zárt *ē*, de mivel az írásrendszer nem ad rá jelölési lehetőséget, használata és jelentősége egyre kisebb területre korlátozódik. Ritkább nyelvjárási magánhangzó az illabiális rövid *ā*, az egészen nyílt illabiális palatális *ā̃*, a nyíltabb labiális palatális *ā̃̃*, a hosszú *ē̃* és *ū̃*, néhol pedig a veláris felső nyelvállású illabiális *ī̃* is. Különböző nyelvjárásokban a diftongusoknak szinte minden változata megtalálható (*uo*, *üö*, *iē*, *ēö*; *ou*, *au*, *öü*, *ēi* stb.).

A rövid mássalhangzók száma 25 (*b*, *p*, *m*, *v*, *f*, *d*, *t*, *n*, *z*, *sz*, *dz*, *c*, *l*, *r*, *zs*, *s*, *dzs*, *cs*, *gy*, *ty*, *ny*, *j*, *g*, *k*, *h*). A hosszú mássalhangzók csak időtartamban különböznek ezektől. Nyelvjárásokban még előfordulhat néha a bilabiális zöngés spiráns (*w* vagy *β*) és a palatális laterális *ly* is. A magánhangzók és mássalhangzók aránya 42 : 58. A magánhangzók közül leggyakoribb az *e*, 26% (az összes hangnak 11%-a) és az *a*, 24% (az összes hangnak 9,9%-a). A labiálisok-illabiálisok aránya 46 : 54; a palatálisok-velárisoké pedig 52 : 48. A mássalhangzók közül leggyakoribb hang a *t*, 13,3% (az összes hangnak 7,7%-a) és az *l*, 10% (az összes hangnak 5,8%-a). A zöngés és zöngétlen mássalhangzók aránya 60 : 40. A zárhangok 38%, a réshangok 25%, az affrikáták 1,3%, a nazálisok 18,1%, a likvidák (*r*, *l*) pedig 17,3% arányban részesednek az összes mássalhangzó-fölhasználásból.

A nyelv törekszik a palatális-veláris harmóniára. Ezt szolgálja a szuffixumok ilyen irányú illeszkedése, a jelek, ragok, képzők többalakúsága: *hát* + *a*, *szem* + *e*, *lába* + *tok*, *keze* + *tek*; *ház* + *ban*, *kert* + *ben*; *barát* + *ság*, *testvér* + *ség*. A palatális hangrendű szavak esetében néha a labiális-illabiális illeszkedés is megtalálható: *feje* + *tek*, *öklő* + *tök*; *néz* + *tek*, *örül* + *tök*. A második vagy harmadik nyílt szótag magánhangzója kiesik: *bokor* – *bokros*, *hatalom* – *hatalmat*, *gyakorol* – *gyakorlott*. A hiátusok a szóbeli használatban rendszerint *-j*-betoldással töltődnek ki: *fiú* (*fijú*), *kiabál* (*kijabál*). Ez a hiátustöltő *-j*-a toldalék elemévé is válhat: *búzája*, *kévéje*; *hallja*, *mondja*. A nyelv történetének korábbi szakaszában a *-v*- volt az általános hiátustöltő, aminek következménye a mai *v*-tővű szavak megléte: *havas*, *hívő*, *tevékenység*. Nyelvjárásokban a *-h*- is előfordul: *piharc*, *bíhal*. A hanghiányt azonban ejteni is tudja a nyelv: *leugrik*, *head*, s a nyelvjárásokban köznyelvi hiátustöltők is hiányozhatnak: *kües*, *luász*.

A mássalhangzók találkozásakor érvényesülnek az általános hangtörvények. Így a képzés helye szerinti igazodás: *hamvas* (*hamvas*), *harang* (*haraŋg*); a képzés helye szerinti hasonulás: *színpad* (*szímpad*), *hangya* (*hanygya*); zöngésség szerinti hasonulás: *népdal* (*nébdal*), *vízpart* (*viszpart*); teljes hasonulás: *anyja* (*annya*), *hallja* (*hajja*), *egészség* (*egésség*); összeolvadás: *mulatság* (*mulaccság*), *metszéspont* (*meccéspont*), *únja* (*únnya*); rövidülés: *sakfigura* (*sakfigura*), *töbplet* (*töbplet*); kiesés: *mindnyájan* (*minnyájan*). Mindezek közül a helyesírás csak a toldalékok *-v*- kezdőhangjának és a felszólító mód *-j* jelének teljes hasonulását jelöli: *kés* + *vel* = *késsel*, *boldog* + *vá* = *boldoggá*; *olvas* + *j* = *olvass*; *ez* + *vel* = *evvel* vagy *ezzel*.

A szótagolás (és írásban az elválasztás) az egyszerű szavakban arra törekszik, hogy az új szótag mindig egy rövid mássalhangzóval kezdődjön, ha erre lehetőség van: *té* - *len*, *ab* - *lak*, *ost* - *rom*, *bal* - *lag*, *asz* - *szony*; *le* - *ány*, *fi* - *a* - *im*.

A hangsúly mindig a szó első szótagán van, s ez soha nem nyújtja meg a szótag magánhangzóját. Hanglejtése – az eldöntendő kérdés és az emfátikus tartalmú mondatok kivételével – ereszkedő. Hangfekvése közepesen mély. A mondat nyomatéka az állítmány előtti mondatrészen van. Szórendje kötetlen.

Alaktan

Nyelvtani nemek nincsenek, a ragozásban nem különbözteti meg az élőket az élettelenektől. Előljárói (prepozíciói) nincsenek. Agglutinációs jellege következtében számtalan rag alakult ki, de ezek deklinációs rendszert (esetrendszert) nem alkotnak. Jellemző sajátága ezen a téren az irányhármasság megléte: *házban, házból, házba; asztalon, asztalról, asztalra; széknél, széktől, székhöz*. Vannak különböző esetekre azonos ragjai: pl. instrumentális (eszközhatóározói) *-val/vel (lábbal, kövel)* és comitativus (társhatóározói) *-val/vel (táskával, kedvesemmel)*; causalis (okhatározói) *-ért (jószágáért, szépségéért)* és finalis (célhatározói) *-ért (borért, kenyérért)*; terminativusi helyhatározó *-ig (útig, erdőig)* és terminativusi időhatározó *-ig (hajnalig, estig)*. Máskor ugyanazt a mondatrészt (helyhatározót) különféle ragokkal fejezi ki: *Szolnokon, Ócsodón, Budapesten, Orosházán; Komáromban, Egerben; Vácott, Pécsen; Kolozsvárt, Vásárhelyt*.

Viszonyragozási rendszere sokkal bonyolultabb az indoeurópai nyelvekéénél. Mivel sem előljárói, sem esetei nincsenek, a ragok sokfélesége alkotja az esetrendszert. Ezek táblázatba foglalása nehézkes, de megkísérelhető (lásd a 268. oldalt).

A névszók ragozása mellett névutókkal is kifejezhető a legtöbb határozós viszony (*az asztal alatt, előtt, mögött, fölött; alá, elé, mögé, mellé, fölé; alól, elől, mögül, mellől, fölül, körül; Péter részére, számára, miatt, végett, révén, által; öt óra alatt, előtt, után; öt és hat között, órák között*). A névutók megkaphatják a birtokos személyjeleket is (*előttem, mögöttem, miatta, mellém, körülöttem, általuk*), s személyes névmásokkal való összetételeik nyomatékositják ezeket (*énáltalam, temiattad, őmellé, miközöttünk, tielétek, őmögöttük*).

A többes szám jele: *-k (hajók, fák, kezek, bokrok, kövek; pirosek, gyönyörűek; sokak, százak)*, a birtokos személyragozásban és a birtokjel után: *-i (hajóim, fáid, kezei, bokraink, köveitek, könyveik; apáéi, gyermekeiéi, fiaiéi)*. A birtokjel: *-é (hajóé, fáé, kézé, bokoré; pirosé, öté)*. A főnevek toldalékolásában csak akkor tesz különbséget a magyar nyelv a köznévi és a tulajdonnévi között, ha a köznévi jelentésű tulajdonnév alakja a végződés hozzáadásakor megváltoznék (*aranyat, de Aranyt, bokrot, de Bokrot*).

A tulajdonnevek elsősorban helyesírásukban különböznek a köznevektől: csak a tulajdonnevek kezdődnek mindig nagybetűvel (*Kovács, Mária, Marika; Ávas, Szeged, Világos, Maros, Aranyos, Balaton, Bükk, Vértes*); általában egybeírja az összetételeket (*Magyarország, Budapest, Rábaszentandrás*), vagy kötőjelet, kötőjeleket tesz közéjük (*Észak-Magyarország, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Csepel-sziget, Velencei-tó*), csak a belterületi neveket (*Kossuth Lajos tér, Rákóczi utca, Petőfi híd, Kodály körönd*) és az önállóan is használható neveket írja külön (*Bakony hegység, Balaton tó, Tisza folyó*).

Az alábbi számneveket használja a magyar nyelv: *egy, kettő* (néha ragok előtt, összetételekben és számjelzőként: *kétszer, kétfelű, két ember, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc, tíz, tizenegyet, tizenkettő; húsz, huszonegy, huszonkettő; harminc, negyven, ötven, hatvan, hetven, nyolcvan, kilencven, száz; kétszáz, háromszáz; ezer, kétezer, háromezer; tízezer; húszezer; százezer, kétszázezer; millió, kétmillió, tízmillió, százmillió; milliárd; billió, trillió*). Kétezer fölött, majd tovább egymillió fölött kötőjellel kell elválasztani a betűkkel kiírt összetett számokat (*kétezer-hatszázötvennyolc, tízennyolcezer-háromszázhetvenkilenc, háromszázhatvanmillió-négyszázötvenöt*). A magyar számnevek nagy része ősi, finnugor eredetű (*egy, kettő, három, négy, öt, hat, húsz*), s ide soroljuk a magyar nyelv önálló élete előtti idegen átvételeket is (*hét, száz*). Sok a belső fejlődés eredményeként

létrejött, többnyire elhomályosult összetétel (*nyolc, kilenc; harminc, negyven, ötven, hatvan*), néhányuk pedig régi iráni jövevényszó (*tíz, ezer*). A *millió* latin eredetű, a *milliárd, billió, trillió* pedig a franciából került német közvetítéssel a magyarba.

A törtszámok képzője a *-d* (*ötöd, tized, huszad, negyvened, század, tízezed, milliomod*), a sorszámnevek pedig (az *első* kivételével) ebből alakultak *-ik* képző hozzáadásával (*ötödik, tizedik, huszadik, negyvenedik, századik, tízezedik, milliomodik*).

A névmások közül csak a személyes névmásnak van a névszóragozástól eltérő paradigmája. Az önálló szóból alakult ragok birtokos személyjeleket kapnak.

	Nomina-tívus	Accusa-tívus	Genitivus	Egyéb ragozott alakok					
E/1	én	engem	enyém	nekem	bennem	velem	tőlem	hozzám	érttem
E/2	te	téged	tiéd	neked	benned	veled	tőled	hozzád	érted
E/3	ő	őt	övé	neki	benne	vele	tőle	hozzá	érte
T/1	mi	minket	miénk	nekünk	bennünk	velünk	tőlünk	hozzánk	értünk
T/2	ti	titeket	tiétek	nektek	bennetek	veletek	tőletek	hozzátok	értetek
T/3	ők	öket	övék	nekik	bennük	velük	tőlük	hozzájuk	értük

A határozóragos alakokat a nominatívusi névmásokkal való összetétel nyomtatékosítja (*én-bennem, teneked, övele, mitőlünk, tihozzátok, őértük*).

A névelők között vannak határozottak (*a, az*), amelyek mutató névmásból alakultak, s van határozatlan (*egy*), amely az *egy* (1) számnévvel azonos. Határozottságra utal még a birtokos személyragozás is (*könyvem, kerted, háza*), amelyeknek tárgyesetben való használata során tárgyas ragozásban áll mellettük az igei állítmány (*Könyveim elsírtam régen. Kerted eladták tudodon kívül. Házát megvette a szomszéd*).

Az igeragozásban tehát megkülönböztetünk alanyi és tárgyas ragozást. Az alanyi ragozású ige mellett vagy egyáltalában nem áll tárgy (*Már hosszú ideje várok itt.*), vagy határozatlan tárgy áll (*Várok egy embert.*), esetleg a tárgyat más mondatrész helyettesíti (*Várok az ebédre.*). A tárgyas ragozás mellett mindig határozott tárgy van (*Várom a barátom. Régóta várom sorsunk jobbra fordulását.*). A második személyű tárgyra utaló ragozás csak egyes szám 1. személyű igealakokban fordul elő. Jele *-l-* (*látlak, kérlek, hallottalak, vártalak, meg foglak nézni*). A tárgyatlan (intransitív) igéknek nincs is tárgyas ragozása (*megy, megfordul, visszaköszön*).

Mindkét (alanyi és tárgyas) igeragozásnak három módja van: kijelentő (indicativus), feltételes (coniunctivus) és felszólító (imperativus).

A három idő: jelen (praesens), múlt (praeteritum), jövő (futurum) csak a kijelentő módban van meg, a feltételes módban csupán jelen és múlt, a felszólítóban pedig csak jelen idő van. A régiségben volt (s némely nyelvjárásban ma is van) elbeszélő múlt (praesens perfectum) (*hallám, monddád, kéré, adánk, vívéltek, olvasák; menék, jövől, hoza, sietétek, akarátok, szeretétek*) és több szintetikus régmúlt (*kérek vala, kérék vala, kértem vala, kértem volt*), de ezek rendszeres, szabályos időviszonyítást (előidejűség, utóidejűség) jelölő funkciója régen elhomályosult (ha egyáltalán volt), s ezek ma már nem használatosak a köznyelvben, az irodalmi nyelvben azonban jelentős (volt) a stilisztikai szerepük. Az igei paradigmákban megkülönböztetünk úgynevezett ikés ragozást, de ezek ma már csak néhány ponton térnek el a szabályos ragozástól. A módosulások nagyrészt a különböző főtípusokhoz való tartozásból adódnak (lásd a következő oldalak táblázatait).

Az alak neve	rag	főnévi, melléknévi, számnévi példák						
Nominativus (tőalak)	—	hajó,	fa,	kéz,	bokor,	kő;	piros;	öt
Accusativus (tárgy)	-t	hajót,	fát,	kezet,	bokrot,	követ;	pirosat;	ötöt
Inessivus	-ban/ben	hajóban,	fában,	kézben,	bokorban,	kőben;	pirosban;	ötben
Elativus	-ból/ből	hajóból,	fából,	kézből,	bokorból,	kőből;	pirosból;	ötből
Illativus	-ba/be	hajóba,	fába,	kézbe,	bokorba,	kőbe;	pirosba;	ötbe
Superessivus	-n	hajón,	fán,	kézen,	bokron,	kőön;	piroson;	ötön
Delativus	-ról/ról	hajóról,	fáról,	kézről,	bokorról,	kőről;	pirosról;	ötről
Sublativus	-ra/re	hajóra,	fára,	kézre,	bokorra,	kőre;	pirosra;	ötre
Adessivus	-nál/nél	hajónál,	fánál,	kéznél,	bokornál,	kőnél;	pirosnál;	öttnél
Ablativus	-tól/től	hajótól,	fától,	kéztől,	bokortól,	kőtől;	pirostól;	öttől
Allativus	-hoz/hez/höz	hajóhoz,	fához,	kézhez,	bokorhoz,	kőhöz;	piroshoz;	öthöz
Locativus	-t/tn	(csak helységnevekben: Magyaróvart, Vásárhelyt, Pécs ^{ett})						
Terminativus (hely)	-ig	hajóig,	fáig,	kézig,	bokorig,	kőig;	pirosig;	ötig
Terminativus (idő)	-ig	éjfélig, ötig, tizedikéig						
Dativus (részeshatározó)	-nak/nek	hajónak,	fának,	kéznek,	bokornak,	kőnek;	pirosnak;	ötnek
Temporalis (időhatározó)	-kor	karácsonykor, tavaszkor, jókor, őtkor						
Multiplicativus (számhatározó)	-szor/szer/ször	(csak számnevekben) négyszer, sokszor, ötször						
Modalis (módhatározó)	-n	(csak melléknevekben: pirosan, szépen, nagyon)						
	-l	(csak melléknevekben: jól, rosszul, ravaszul)						
	-lag/leg	alkalmilag, érintőleg, egyidejűleg						
Formalis	-képp(en)	mindenképp(en), főképp(en)						
Essivus-formalis	-ként	hajóként,	faként,	kézként,	bokorként,	kőként;	pirosként	
Essivus-modalis	-ul/ül	(főneveknél ritka) jutalmul, rosszul, csúnyául						
Distributivus	-nként	hajónként,	fánként,	kezenként,	bokronként,	kővenként;	pirosonként;	ötönként
Distributivus-temporalis	-nta/nte	(ritka) nyaranta, telente, reggelente						
Translativus	-vá/vé	hajóvá,	fává,	kézzé,	bokorrá,	kővé;	pirossá;	ötté
Instrumentalis (eszközhatározó)	-val/vel	hajóval,	fával,	kéz ^{szel} ,	bokor ^{szal} ,	kő ^{szel} vel;	pirossal;	öttel
Comitativus (társ ^{szal} határozó)	-val/vel	barátommal, testvéremmel, kedvesemmel, mindenemmel						
Sociativus	-stul/stül	hajó ^{szal} stul,	fá ^{szal} stul,	kez ^{szal} stul,	bokro ^{szal} stul,	kő ^{szal} stul;	piros ^{szal} stul	
Causalis (okhatározó)	-ért	(ritka) mindenért, meggyőződéséért, hitéért						
Finalis (célhatározó)	-ért	hajóért,	fáért,	kőért,	penzéért;	pirosért;	kevésért,	ötért
Genitivus (birtokos jelző)	-nak/nek a(z)	hajónak a(z)	fának a(z)	kéznek a(z)	bokornak a(z)	kőnek a(z)	pirosnak a(z);	ötnek a(z)
(mindig határozott névelő áll utána)								

Kijelentő mód									
Jelen idő									
Alanyi ragozás					Tárgyas ragozás				
	Iktelen igék			Ikes igék		Iktelen igék		Ikes ige	
				v-tővűek					v-tővűek
E/1	várok	török	viszek	iszom	alszom	várom	töröm	viszem	iszom
E/2	vársz	törsz	viszel	iszol	alszol	várod	töröd	viszed	iszod
E/3	vár	tör	visz	iszik	alszik	várja	töri	viszi	issza
T/1	várunk	törünk	viszünk	iszunk	alszunk	várjuk	törjük	viszük	isszuk
T/2	vártok	törtök	visztek	isztok	alszotok	várjátok	töritek	viszitek	isszátok
T/2					alusztok				
T/3	várnak	törnek	visznek	isznak	alszanak	várják	törik	viszik	isszák
T/3					alusznak				
Múlt idő									
E/1	vártam	törtem	vittem	ittam	aludtam	vártam	törtem	vittem	ittam
E/2	vártál	törtél	vittél	ittál	aludtál	vártad	törted	vitted	ittad
E/3	várt	tört	vitt	ivott	aludt	várta	törte	vitte	itta
T/1	vártunk	törtünk	vittünk	ittunk	aludtunk	vártuk	törtük	vittük	ittuk
T/2	vártatok	törtetek	vittetek	ittatok	aludtatok	vártátok	törtétek	vittétek	ittátok
T/3	vártak	törték	víttek	ittak	aludtak	várták	törték	vitték	itták
Jövő idő									
E/1	várni fogok	törni fogok	vinni fogok	inni fogok	aludni fogok	várni fogom	törni fogom	vinni fogom	inni fogom
E/2	várni fogsz	törni fogsz	vinni fogsz	inni fogsz	aludni fogsz	várni fogod	törni fogod	vinni fogod	inni fogod
E/3	várni fog	törni fog	vinni fog	inni fog	aludni fog	várni fogja	törni fogja	vinni fogja	inni fogja
T/1	várni fogunk	törni fogunk	vinni fogunk	inni fogunk	aludni fogunk	várni fogjuk	törni fogjuk	vinni fogjuk	inni fogjuk
T/2	várni fogtok	törni fogtok	vinni fogtok	inni fogtok	aludni fogtok	várni fogjátok	törni fogjátok	vinni fogjátok	inni fogjátok
T/3	várni fognak	törni fognak	vinni fognak	inni fognak	aludni fognak	várni fogják	törni fogják	vinni fogják	inni fogják

Feltételes mód									
Jelen idő									
Alanyi ragozás					Tárgyas ragozás				
	Iktelen igék			Ikes igék		Iktelen igék		Ikes ige	
				v-tövék					v-tövék
E/1	várnék	törnék	vinnék	innék/innám	aludnék	várnám	törném	vinném	innám
E/2	várnál	törnél	vinnél	innál	aludnál	várnád	törnéd	vinnéd	innád
E/3	várna	törne	vinne	inna	aludna	várná	törné	vinné	inná
T/1	várnánk	törnénk	vinnénk	innánk	aludnánk	várnánk	törnénk	vinnénk	innánk
T/2	várnátok	törnétek	vinnétek	innátok	aludnátok	várnátok	törnétek	vinnétek	innátok
T/3	várnának	törnének	vinnének	innának	aludnának	várnák	törnék	vinnék	innák
Múlt idő									
E/1	vártam volna	törtém volna	vitem volna	ittam volna	aludtam volna	vártam volna	törtém volna	vitem volna	ittam volna
E/2	vártál volna	törtél volna	vittél volna	ittál volna	aludtál volna	vártad volna	törtéd volna	vitted volna	ittad volna
E/3	várt volna	tört volna	vitt volna	ivott volna	aludt volna	vártá volna	törte volna	vitte volna	itta volna
T/1	vártunk volna	törtünk volna	vittünk volna	ittunk volna	aludtunk volna	vártuk volna	törtük volna	vittük volna	ittuk volna
T/2	vártatok volna	törtetek volna	vittetek volna	ittatok volna	aludtatok volna	vártátok volna	törtétek volna	vittétek volna	ittátok volna
T/3	vártak volna	törték volna	vitték volna	ittak volna	aludtak volna	várták volna	törték volna	vitték volna	itták volna
Felszólító mód									
Jelen idő									
E/1	várjak	törjek	vigyek	igyam	aludjam	várjam	törjem	vigyem	igyam
E/2	várjál	törjél	vigyél	igyál	aludjál	várjad	törjed	vigyed	igyad
E/2*	várj	törj			aludj	várd	törd	vidd	idd
E/3	várjon	törjön	vigyen	igyon/igyék	aludjon/aludjék	várja	törje	vigye	igya
T/1	várjunk	törjünk	vigyünk	igyunk	aludjunk	várjuk	törjük	vigyük	igyuk
T/2	várjatok	törjétek	vigyetek	igyatok	aludjatok	várjátok	törjétek	vigyétek	igyátok
T/3	várjanak	törjenek	vigyenek	igyanak	aludjanak	várják	törjék	vigyék	igyák

* kategorikus

A jelen idő befejezett igék (igekötös szerkezetek) esetében gyakran jövőt fejez ki (*elmegyek, visszajön, átkísérné, megírnám, várj meg, törjétek össze*).

A főnévi igenév (infinitívus) képzője minden esetben *-ni*, s ez ragozható (*várnom, várnod, várnia, várnunk, várnotok, várniuk*). A melléknévi igenév (participium) folyamatos (imperfectum) alakjának képzője *-ó/ő* (*váró, kérő, ivó, evő*), a befejezetté (perfectum) *-t/tt* (*megírt, megkért, olvasott, megfogalmazott*), a beállóé (instans) *-andó/endő* (*mósandó, megírandó, kerülendő, elkészítendő*).

Mondattan

Egyszerű mondatokban a szórend kötetlen (*Péter régóta várja Annát. Annát régóta várja Péter. Régóta várja Annát Péter. Annát Péter régóta várja. Péter várja régóta Annát. Annát várja régóta Péter.*), de értelmi különbséget mutatnak a különböző szórendek: a kiemelt, nagyobb fontosságú mondatrész közvetlenül az állítmány előtt áll. A jelzős szerkezetben csak a jelzett szó kap jelet vagy ragot (*szép kerteket, emlékeztető példáimból, megadott tartozásaidra*), kivétel a kijelölő jelző (*ez időtől fogva vagy ettől az időtől fogva; e szempontból vagy ebből a szempontból; ezen embereket vagy ezeket az embereket*). A számjelző után minden esetben egyes számban áll a jelzett szó, még akkor is, ha a számjelző többes jelentésű határozatlan számnév (*öt almát, tíz fáról, sok embernek, töménytelen kérdéssel*).

Összetett mondatokban a tagmondatok sorrendje megváltozhat, s bele is ékelődhet egyik a másikba a jelentéstartalmuk megváltozása nélkül (*Amikor megszületett a kislánya, akkor láttam utoljára Máriát. Akkor láttam utoljára Máriát, amikor megszületett a kislánya. Máriát, amikor megszületett a kislánya, akkor láttam utoljára.*). A kötőszavak is nagyon sokszor fölcserélhetők (*Elment, de később visszajött. Elment, azonban később visszajött. Vagy én megyek, vagy te, teljesen mindegy. Akár én megyek, akár te, teljesen mindegy.*). Ez vonatkozik az indulatszavak egy részére is (*Ó, de régen volt! Jaj, de régen volt! Ej, de régen volt!*). Ezeknek a fölcseréléseknek természetesen megvannak a stilisztikai értékei, és hangulati hatásaik is mások; emfatikus pontosság szempontjából tehát fölcserélhetetlenek.

A nyelv története

A magyar nyelv mintegy három évezredes önálló élete folyamán elsősorban szókincsében változott: nagyon sokat gyarapodott, de ki is haltak egyes szavai. Az alapvető szókincs ma is ősi (uráli, finnugor vagy ugor) eredetű. Az alapnyelvi alakok szabályos hangfejlődési tendenciák szerint változtak. Az uráli **kumpa* > *hab*, **tunte* > *tud*, a finnugor **kota* > *ház*, **säne* > *ég*, az ugor *luß* vagy *luþ* > *ló* jellemző hangváltozásokat mutat. A szótöveknek mintegy ezer eleme ősi eredetű, s ez a szám megsokszorozódik az összetételek (*orr + száz* > *orca, arc*), ragszilárdulások (*fő* > *föl, fõm, fölül*) és képzések révén (*szer* > *szeret, szeretet, szeretõ, szeretkezik, szerelem, szerelmes, szerelmeses, szerelmeskedik*).

A külső nyelvi hatások elsősorban a szókincsét gazdagították. A honfoglalás (895) előtti korban néhány iráni szó mellett (*tehén, tej, híd, kard, asszony*) csuvasos török szavak kerültek be nagy számmal a nyelvbe, elsősorban az állattenyésztés (*bika, ökör, tinó, ürü, kecske,*

disznó, tyúk), a földművelés (*eke, búza, árpa, gyümölcs, alma, körte, szőlő, bor*), a lakás (*sátor, kép, kapu, karó, karám, ól*), az állatnevek (*oroszlán, görény, ürge, ölyv, karvaly, sólyom, béka*), a növénynevek (*som, kökény, káka, gyékény, üröm, kóró, kökőrcsin, kikerics, gyom*), az öltözködés (*ködmön, köpeny, csat, gyöngy, gyűrű*), a jog (*törvény, tanú, bér*), a vallási élet (*boszorkány, sárkány, gyón, igéz, búvöl, bájol*), a munkafolyamat és a mesterség (*gyárt, csavar, gyúr, gyűr, teker; ács, szűcs, szatócs*) témaköréből. A Kárpát-medencébe való letelepedés után először szláv hatás érte a magyar szókincset. E szavak a mezőgazdaság (*gabona, zab, barack, szilva, bab, mák, káposzta, répa, kasza, villa, gereblye, széna, kazal, petrence, asztal, szalma, polyva; jászol, járom, iga, patkó, zabla; bárány, birka, kacsa, galamb*), a ház és a berendezése (*udvar, pítvar, konyha, ablak, gerenda, kemence, kémény, asztal, pad, lóca, polc, abrosz, pólya, kulcs, zár*), az étel (*ebéd, uzsonna, vacsora, kalács, kovász, galuska, kolbász, szalonna*), a ruházkodás (*ruha, nadrág, gaty, szoknya, csizma, kapca*), a családi élet (*család, cseléd, mostoha, koma, dajka, unoka*), az állami élet (*király, ispán, tiszt, paraszt, megye, pecsét*), a vallás, az egyház (*kereszt, szent, malaszt, pap, érsek, barát, apáca, zarándok, karácsony, szerda, csütörtök, péntek, szombat*), az ipar (*csizmadia, gölöncsér, esztergályos, kovács, mészáros*), az eszköz (*kalapács, abróncs, donga, vödör, csőbör*), a népnévek (*görög, német, lengyel, horvát, szerb*) témaköréből valók, jónéhány azonban nem sorolható be a fenti csoportokba (*szabad, gonosz, drága, otromba, görbe, sánta, sétál, varázsol, parancsol*). A kereszténység fölvétele (1000) után latin jövevényszavak áramlottak be nagy tömegben – a középkori kiejtésüknek megfelelően – a magyarba (*angyal, apostol, ostya, templom, zsinagóga, iskola, katedra, tábla, kréta, lecke, papír, tinta; gyömbér, menta, petrezselyem, ibolya, viola, zsálya*). A német hatás az államalapítás idején kezdődött, de a 16. századtól megerősödött, s elsősorban a városi polgárságot és a katonaságot érintette (*polgár, cégér, kontár, bakter, suszter, pallér, hűhár, borbély, csaplár; ráspoly, zsindey, tégely, drót, pléh; fillér, garas, gavallér, lakáj, püder, fiáker; prém, gallér, paróka, flanc, stafír; kadét, káplár, páncél, pisztoly, zsákmány, zsold, sarcol, sánc, ostrom, obsit, rang, komisz, zsandár*). Az olasz (*piac, pálya, füge, narancs, mandula, gondola, bandita, szerecsen, torta, spaghetti, makaróni, eszpresszó*) és a francia (*lakat, kilincs, szekrény, mécs, zománc*) hatás a 16. századig erősebb volt, azóta inkább csak német közvetítéssel jutottak a magyarba egyes elemek. Az angollal való közvetlen érintkezések a 19. század elején kezdődtek. Eleinte az íráskép érvényesült a kiejtésben (*klub, turf*), majd a kiejtés szerinti átvétel lett az általános (*dzsessz, víkend, meccs*), manapság pedig az írásmód és kiejtés is az angol eredetit követi (*juice [dzsúsz], O.K. [oké]*).

A mai irodalmi nyelv szógyakorisági vizsgálatai alapján az összes előforduló szónak több mint fele ősi, finnugor eredetű, 2%-a ótörök, 3%-a szláv, 1%-a latin, 2%-a német, 5%-a hangutánzó-hangulatfestő, 18%-a bizonytalan vagy vitatott, 15%-a pedig ismeretlen eredetű.

Írásbeliség és helyesírás

A magyar írásbeliség latin nyelvű oklevelekkel és krónikákkal kezdődött. Az első eredetiben fennmaradt oklevél, a Tihanyi Alapítólevél 1055-ből való. 1195-ben került lejegyzésre az

első szövegemlék, a Halotti Beszéd, s 1300 körül az első magyar nyelvű vers, az Ómagyar Mária-síralom. Glosszák, szójegyzékek, szótárak és számtalan magyarul írt díszes kódex követte ezeket. Valamennyi latin betűs, a sajtóságon magyar beszédhangokat, amelyeknek nem volt latin megfelelőjük, többféleképpen próbálták visszaadni. Az *ö* és *ő* jele *eu*, *ev*, *ew*; az *ü* és *ű* jele *u*, *v*, *w*; az *s*-é *s*, *sc*, *sch*, *cs*, *sh*, a *gy*-é *ge*, *gi*, *yg*, *gy*, a *cs*-é *c*, *ci*, *ch*, *cz*, *sc*, *cs* volt. A viszonylagos egységesülés a 16. században az első grammatikaírók: Sylvester János (1504k.–1551u.), Dévai Bíró Mátyás (1500k.–1545k.), Pesti Mizers Gábor (?–1542–50 között), Geleji Katona István (1589–1649) és mások munkái alapján indult meg. Ugyanekkor kezdődött az egységes irodalmi nyelv kialakítására is az első kísérlet, de a végleges egységesülés csak a magyar fölvilágosodás kezdetével (1772), Bessenyei György (1747–1811) föllépésével, a magyar nyelv értékeinek fölismerésével indult meg. Ekkor kezdődött a tudatos nyelvújítás is, amely Kazinczy Ferenc (1759–1831) nevéhez köthető elsősorban. Igazi mozgalommá, harccá a 19. század elején (1811–1819) vált, és egészen 1872-ig tartott. Ez nagyon sok tekintetben, elsősorban a szókincs bővítésével gazdagította, tette kifejezőbbé, pontosabbá a nyelvet. Különböző módokon alkottak ekkor új szavakat: régi, elavult szavak föllevenítésével (*év*, *hon*, *iker*, *kegy*, *szobor*, *terem*), tájnyelvi szavak köznyelvvé tételével (*barangol*, *bozontos*, *csapat*, *csupasz*, *gyér*, *hanyag*, *laza*, *poggyász*, *róna*, *sajnos*, *silány*), képzéssel (*borong*, *dereng*, *rajong*; *hiúsít*, *tanúsít*; *értelem*, *érzelem*, *győzelem*; *állítmány*, *élmény*; *cáfolat*, *javaslat*). Az irodalmi nyelv végleges megszilárdulása is erre a korra esett. Nagy szerepük volt ebben a kor költőinek, íróinak: Kisfaludy Sándornak (1772–1844), Kölcsey Ferencnek (1790–1838), Vörösmarty Mihálynak (1800–1855), és tudós nyelvészeinek: Révai Miklósnak (1750–1807), Versegly Ferencnek (1757–1822). Áldozatos tevékenységük eredményeként jött létre az egységes magyar irodalmi nyelv. A sikerhez nagy mértékben hozzájárult a Széchenyi István (1791–1860) által 1825-ben megalapított Magyar Tudományos Akadémia, akkori nevén Magyar Tudós Társaság. Ez jelentette meg 1832-ben az első magyar helyesírási szabályzatot, 1845-ben *A magyar nyelv rendszere* című részletes grammatikai összefoglalást, 1862 és 1874 között *A magyar nyelv szótára* hat kötetét. Azóta is több szótár megjelentetésével (*A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. 1959–1962; *Magyar értelmező kéziszótár*. 1972; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. 1967–1978), a *Mai magyar nyelv rendszere* című kétkötetes leíró nyelvtan kiadásával (1961–1962), a *Nyelvművelő* kézikönyv két kötetének összeállításával (1980–1985) s más összefoglalások, kézikönyvek, nyelvtörténeti és nyelvjárási adattárak és földolgozások megjelentetésével máig betölti 1825-ben kapott és vállalt feladatát.

Nyelvjárások

A mai magyar nyelvjárások nyolc nagyobb egységbe tagolódnak, s számtalan kisebb-nagyobb nyelvjárásziget van még ezek mellett.

1. A nyugati nyelvjárásban többféle *e* hang található (*álmént*, *kendér*, *lehet*), a hosszú *ú*, *ű*, *i* helyén rövid áll (*ut*, *tűz*, *víz*), enyhén *ö*-zö (*bötü* 'betű', *söpör*, *fölmegy*), a szótagzáró *-l* kiesik, s megnyújtja az előtte álló magánhangzót (*szóma* 'szalma' *hūgat* 'hallgat'), gyakori a *j* helyén az *l* hang (*fólik* 'folyik', *illen* 'ilyen'), mássalhangzók után *j* helyett *gy* vagy *ty*

- hang hallható (*borgyu* 'borjú', *aptya* 'apja'), a hosszú *ó*, *ő*, *é* helyén nyitódó diftongusok állnak (*vuot*, *zűőd*, *kiéz*).
2. A dunántúlinak nevezett nyelvjárásterületen a legalsó nyelvállású *ä* és a diftongusok kivételével az előzőekben felsorolt jelenség mind megtalálható, s gyakori még az *ä* hangot tartalmazó szótag után következő *a* hang zártabb ejtése (*lábo* 'lába', *vág'gyo* 'vágja').
 3. A déli nyelvjárás legfontosabb sajátága az erőteljes *ö*-zés (*szöm* 'szem', *öszik* 'eszik', *övött* 'evett', *mögy* 'megy', *möntök* 'ti mentek', *szödöget* 'szedeget').
 4. A palóc területen néhol még őrzik a prepalatális laterális *ly* hangot (*golyó*, *folyik*, *hállya* 'hallja', *lyány* 'lány') és az illabiális alsó nyelvállású veláris magánhangzót, az *ä*-t (*kápá*, *házá*). A köznyelvi *á* helyén hosszú és zártabb labiális *ā* vagy nyiltabb *ō* áll (*sūr*, *kāpāl* vagy *kāpól*). Gyakori az *n*, *d* és *t* palatalizációja (*vony* 'von', *gyinnyē*, *tyűkör*). Általános a kétféle *e* (*ē* és *e*) használata (*lěgyēn*, *těgyēn*, *elměgy*).
 5. A tiszai vagy alföldi területnek nagy részén (az északi felén) csak egyfajta *e* hang van (*elmegy*, *megtehetem*, *kereszt*, *kemence*). A hosszú *ő*, *ő* és néha az *é* helyén záródó diftongusok vannak (*vaut* 'vult', *zűüd*, *kéiz*). Nagyrészt *i*-zű, vagyis a köznyelvi *é* helyén *í* hangzik (*píz* 'pénz', *kík* 'kék'). Erősen *j*-zű (*jány* 'lány', *tajiga* 'taliga').
 6. Az északkeleti nyelvjárás az előzőhöz nagyon hasonlít, de az *i*-zés helyén nyitódó diftongust ejt (*kiēk* 'kék', *sziēp* 'szép').
 7. A mezőségi nyelvjárás a mai országhatárokon kívülre került, de az összefüggő nyelveterrületnek része, s korábban alakult, mint ahogyan a területnek az országtól való elszakítása történt. Sok tekintetben a tiszaira hasonlít. Eltérése az *a*-zásban (*bar* 'bor', *gandaz* 'gondoz'), nyiltabb *ō* hangjaiban (*ækær*, *ælel*) és hangsúlytalan *e*-zésében van (*tüker* 'tükör', *ækrek* 'ökrök').
 8. A székely nyelvjárás a legkevésbé egységes. Megtalálható a labializáció (*münket*, *tütököt*, *küs* 'kis', *csürke*, *üdő*, *kendör*, *éneköl*) és az illabializáció (*fil*, *siket*, *innep*), záródó és nyitódó diftongusos területei is vannak, általában *j*-zű, de néhol az *ly* ejtése is előfordul.

A számtalan nyelvjárási szigetből meg kell említeni a legnyugatibb burgenlandit vagy felső-őrit, a legkeletibb moldvait vagy csángót és a legdélibb (a közelmúltban lakóhelyéről elűzött) szlavóniait (Eszék környékit). Ezek némelyikében ma is élnek olyan ősi hangok, amelyeket csak korai történeti följegyzésekből vagy a rokon nyelvekkel való összehasonlításból lehet kikövetkeztetni (veláris felső nyelvállású *j*, bilabiális zöngés spiráns (*β*), palatizált *ś*, *sz*, *cś*, valamint a *dźs*).

Mindezek ellenére a magyar egységes nyelv. Mind a különböző nyelvjárást beszélők, mind a diaszpórákban élők megértik egymást, legfeljebb szókincsükre, néha beszéddallamukra van hatással a környező idegen nyelv.

(Hajdú Mihály)

A manysi (vogul) nyelv

Manysi (*manysi*, *māñci*, *mōāñš*, *moāñš*, *māñši*, a *magy-ar* népnév első elemének etimológiai megfelelője, ill. egyeztethető az egyik hanti frátrianévvel: *mañt'*, *moñt*, *moš* stb.), a nyelv és nép külső elnevezése vogul.

A legközelebbi rokonával, a hantival (osztjakkal) az uráli nyelvcsalád obi-ugor ágát alkotja, a magyarral együtt pedig ugor nyelvek néven szokás emlegetni.

A manysik Északnyugat-Szibériában élnek, az Urál hegység és az Ob folyó közti területen, az Északi Szoszva, valamint a Konda és mellékfolyóik mentén, kisebb részük pedig a Pelimka és a Tavda folyó mellett.

Az egymástól földrajzilag elkülönült csoportok nyelve négy nagy nyelvjárásba sorolható: északi, amely viszonylag egységes; nyugati, amely inkább összefoglalja a földrajzilag nyugaton található, de eléggé eltérő változatokat; a keleti, más néven kondai, amely egységes ugyan, de a fiatalság egyre kevésbé beszéli anyanyelvként; és a déli, amely már évszázadok óta erősen elkülönülten fejlődött, ezért sok tekintetben különbözött a fentiekől. Ez utóbbi már századunk elején is kihalófélben volt. Az egyes nyelvjárás csoportok közt tekintélyes különbségek vannak, pl. a hangmegfelelések terén, a hangsúly tekintetében, a magánhangzó-harmónia meglétében vagy hiányában, a szókincsben és az alaktanban egyaránt, ezért a jellemzés külön jelzés hiányában a ma legtekintélyesebb északira vonatkozik.

Az 1960-as népszámlálás szerint mintegy 6000 ember vallotta magát manysinak, az anyanyelvét 60%-uk beszélte; 1989-ben pedig a 8500 magát manysinak mondó ember 37%-a beszélte ténylegesen a nyelvet.

Hangtan

A manysi tizenhét tagú mássalhangzó-rendszere igen jellegzetes: nincs zöngés-zöngétlen korreláció, a zöngés zárhangok (*b*, *d*, *g*) hiányoznak, zöngésség szerinti asszimiláció sem fordul elő. A négy zárhang (*p*, *t*, *t'*, *k*) közül a *t'* ritka, csak (főleg orosz) jövevényszavakban fordul elő, a szibilánsokhoz (*s*, *š*) képest gazdagabb a réshangok (*w*, *j*, *γ*, *χ*) és a nazálisok (*m*, *n*, *ñ*, *ŋ*) csoportja, laterális az *l*, *l'*, tremuláns az *r*. Egyes északi nyelvjárásokban a *k*-t és a *χ*-t ajakkerekítéssel ejtik, ennek jelölése *k_w*, *χ_w* ill. *kw*, *χw*.

Magánhangzórendszere kilenc tagú, három nyílásfokot ismer, vannak palatális és veláris hangjai. Hosszúak az *ū*, *ī*, *ō*, *ē*, *ā*; ezeknek az *ē* kivételével van rövid párjuk, amelyek egyszerűs mind zártabban is hangzanak. A hosszú *ī* fonéma ritka, a hosszú *ō*, *ē* ejtése lehet diftongikus. Az északínál vannak gazdagabb magánhangzórendszerű nyelvjárások is. A második és további szótagokban használatos magánhangzók csak részben egyeznek a fentiekkel: *a*, *i*, illetve rövid *e* és redukált *ə*, a rövid *u* csak bizonyos helyzetekben jelenik meg: *w* előtt és a főnévi igenév *-uŋkwe* képzőjében. A magánhangzók hosszúsága csak az első szótagban releváns. Számítások szerint a veláris magánhangzók aránya kb. kétszerese a palatálisokénak. Érdekes, hogy egy átlagos szövegben a nyelv ragozó volta ellenére a kétszótagú

szavak aránya a legmagasabb: 42%; az egy- és háromszótagúaké 24 ill. 22%, ezer szóból 89 db négyzótagú, a magasabb szótagszámúak aránya pedig 1–2% körül mozog.

Alaktan

Agglutináló nyelv lévén a manysi névszóragozásban a viszonyítás ragokkal történik. Nyelvtani nemek nincsenek, van azonban egyes, kettes és többes szám. A nyelvtani esetek száma az északi nyelvjárásban hat: nominativus, locativus, lativus, ablativus, translativus, instrumentalis (a többi nyelvjárásban accusativus is van). A névragozás hat esete három számban a *pūt* 'üst' (ez a magyar *faz-ék* szó tövének etimológiai megfelelője) szón bemutatva:

	Egyes szám	Kettes szám	Többes szám
nominativus	<i>pūt</i>	<i>pūtiy</i>	<i>pūtət</i>
locativus	<i>pūtt</i>	<i>pūtiγ</i>	<i>pūtətt</i>
lativus	<i>pūtn</i>	<i>pūtiγn</i>	<i>pūtətn</i>
ablativus	<i>pūtnəl</i>	<i>pūtiγnəl</i>	<i>pūtətnəl</i>
translativus	<i>pūtiy*</i>	–	–
instrumentalis	<i>pūtəl</i>	<i>pūtiγəl</i>	<i>pūtətəl</i>

* (csak egyes számban)

A hiányzó eseteket a magyaréhoz hasonlóan gazdag, irányhármasságot felmutató névutórendszer pótolja, pl. *χaln* 'közé', *χalt* 'között', *χalnəl* 'közül', *sajn* 'mögé', *sajit* 'mögött', *sajnəl* 'mögül'. A birtokos személyragozásban nemcsak a birtokos számát és személyét, hanem a birtok számát is kifejezik, tehát pl. *sālim* 'az én rénszarvasom', *sāliaγum* 'az én két rénszarvasom', *sāliamum* 'az én rénszarvasaim', *kolaγən* 'a te két házad', *kolaγən* 'a ti kettőtök két háza', *kolan(en)* 'a ti két házatok' stb. Az igeragozás megkülönböztet három személyt, három számot (egyes, kettes és többes), két igeidőt (jelen és múlt; jelük *-γ* ill. *-s-*, vö. hanti), négy igemódot (kijelentő, feltételes, felszólító és kedveskedő), alanyi és tárgyas ragozásfajta, valamint létezik cselekvő és szenvedő (jel: *-we-*) ragozási sor is. A magyar *megy* szó manysi megfelelőjének alakjai:

múlt idő, kijelentő mód, alanyi ragozás					
egyes szám		kettes szám		többes szám	
<i>minasum</i>	'mentem'	<i>minasumen</i>	'mi ketten mentünk'	<i>minasuw</i>	'mi mentünk'
<i>minasən</i>	'mentél'	<i>minasən</i>	'ti ketten mentetek'	<i>minasən</i>	'ti mentetek'
<i>minas</i>	'ment'	<i>minasiy</i>	'ők ketten mentek'	<i>minasət</i>	'ők mentek'

A tárgyas ragozásban más-más igeres használatos, ha az igernek egy, kettő vagy több tárgya van: *totilən* 'te viszed őt vagy azt, *totijaŋən* 'te viszed kettejüket vagy azt a kettőt', *totijan* 'te viszed őket vagy azokat'. Felszólító módú alakok csak második személyben léteznek. A szenvedő szerkezetek igen gyakoriak, érdekességük, hogy tárgyatlan igékből is képezhetők ilyen alakok: *matərn ti juwwemen* 'valaki által (ellenség által, vendég által) meglátogatattunk, valaki jön hozzánk'. A kedveskedő mód lehet ténylegesen becéző (jele *-kwe*, *-ke-*): *totiken* 'hozzál, kedves; ill. sajnálkozó, lenéző (jele *-riš-*, *-rəš-*): *totirišum* 'én hozok (nehezemre esik)', *tajərišen!* 'egyél (te szegény éhes)'. A személyes névmások rendszerében ugyancsak három szám és három személy van: *am*, *naŋ*, *taw* 'én, te, ő'; *mən*, *nən*, *lən* 'mi ketten, ti ketten, ők ketten'; *mān*, *nām*, *tān* 'mi, ti, ők'. Esetrendszerük eltér a névszókétől: a nominativuson kívül van accusativusi, dativusi, ablativusi és comitativusi alakjuk, pl.: *mənmen* 'kettőnket', *mənmenn* 'kettőnknek', *mənmennəl* 'kettőnktől', *mənmentəl* 'kettőnkkel'. A többi esetet – a magyarhoz hasonlóan – birtokos személyragokkal ellátott névutókkal fejezik ki. A tőszámnevek 1-től 10-ig a következők: *akwa* (*akw*) 'egy', *kitiŋ* (*kit*) 'kettő', *xūrum* 'három', *nīla* 'négy', *at* 'öt', *xōt* 'hat', *sāt* 'hét', *nollow* 'nyolc', *ōntallow* 'kilenc', *low* 'tíz' (az 'egy' és a 'kettő' esetében a zárójelben szereplő rövidebb alakok fordulnak elő, a hosszabbak pedig főnévi használatúak, ugyanúgy mint a magyarban a *két* és a *kettő* szavak. Közülük a 'kettő', 'három', 'négy', 'öt' és 'hat' jelentésű szavak a közös finnugor, illetve a 'kettő' jelentésű szavak bizonyosan az uráli szókincshez tartoznak. A magyar, a hanti és a manysi 'hét' jelentésű szavak valószínűleg ugor kori közös ősiráni átvételek. A magyar és az obi-ugor 'nyolc' jelentésű szavak első eleme megegyező, a 'kilenc' szavakat pedig hasonló szerkesztésmódjuk kapcsolja össze. Közös finnugor szó folytatása még a *xus* 'húsz'; a *sāt* 'száz' és a *sotər* 'ezer' pedig finnugor kori indoeurópai átvétel fejleménye.

Mondattan

A manysi alapszórendben a mondat elején az alanyi szintagma áll, ezt követik az állítmány bővítményei (pl. tárgy, határozó), az állítmány legtöbbször a mondat végén található, pl.: *šōxri-xōxri lomwoj xuntamlaste* tkp. 'a szitakötő a szúnyogot meghallotta', *am xūl ališlaŋkwe minasum* 'elmentem halászni', szó szerint 'és hal(at) fogni mentem', *nāwramat nālmi wātət jonxēŋət* 'gyerekek játszanak (a) parton', szó szerint 'gyerekek (a) parton játszanak'. Az alanyt és az állítmányt egyeztetik; az igeit számban és személyben, a névszói pedig számban, példák az utóbbira: *pasan sēməl* 'az asztal fekete'; *pasaniŋ sēmliŋ* 'a két asztal fekete', *pasanət sēmliət* 'az asztalok feketék'; a jelzöt és a jelzett szót, akárcsak a magyarban, nem egyeztetik sem számban, sem esetben, kivéve a *kit* 'kettő' számnévi jelzöt, amely után a jelzett szó legtöbbször kettes számú. A magyar nyelvvel való más egyezésekre l. az Ugor nyelvek c. fejezetet.

A viszonylag közeli nyelvrokonság ellenére lehetséges különbségek jó példája a manysiban a főnév bővítményeinek a magyarétól eredetileg eltérő sorrendje. Pl. *punaŋ sampa sāt ūtsin(a)* 'hét szőrös szemű erdei manó', valójában 'szőrös szemű hét erdei manó'. Napjainkban – feltehetőleg orosz hatásra – ez a különbség eltűnőben van.

Szókészlet

A manysi szókincs rétegződése gyakorlatilag megegyezik a hantiéval. A legősibb része uráli, finnugor ill. ugor kori (l. uráli ill. ugor nyelvek). A csak a hantival közös szavak száma 500 körül lehet. A jövevényszavak közül igen régiek, bár nem képviselnek nagy tömeget az iráni kölcsönzések (pl. a 'tűzhely', 'vas', 'gazdag', 'só', 'borjú' jelentésű szavak); a komi elemek több százra rúgnak, hiszen az európai területeken élő obi-ugorok már a 10. századtól kapcsolatba kerültek a komikkal, a 15. századtól a komi–obi-ugor kereskedelem révén került át sok jövevényszó. A komi hatás főleg északon jelentkezik, a tatár jövevényszavak aránya délen nagyobb; a manysiban összesen kb. 550-et, a hantiban kb. 250-et mutattak ki. Míg a komi és tatár kölcsönzések a hétköznapi élet több területéhez tartozó kultúrszavak, az északi nyelvjárássokra korlátozódó nyenyec eredetű elemek a rénszarvastenyésztéssel és a tundrai terminológiával kapcsolatosak. Nem túl jelentős a manysik délnyugati csoportjaiban az udmurt elemek száma. Hatalmas azonban mindkét nyelvben a 12. századtól kezdődő, a 16. századtól fokozódó, s napjainkig is legintenzívebb orosz hatás, amely szintén az élet minden területét felöleli: a földművelést, az állattenyésztést, az étkezést, a közlekedést, a vallást, a politikai és közéletet stb.

Írásbeliség és a nyelv kutatása

A legkorábbi manysi nyelvemlékek – főként személynevek – a 16–17. századi orosz krónikákban bukkannak fel. A 18. század első feléből kisebb, a végéről több százas szójegyzékek maradtak fenn. A múlt századi nagy kutató-gyűjtőutakat Reguly Antal (1819–1858) nyitja meg a negyvenes években, a sort a finn August Ahlqvist (1826–1889) és a magyar Munkácsi Bernát (1860–1937) folytatja a század második felében, akiknek gyűjtéseit azután folyamatosan publikálták. A gyűjtött hatalmas néprajzi és népköltészeti anyag azonban teljesen független maradt a manysi írásbeliség kialakulásától.

A manysi írásbeliségnek nincsenek hagyományai: a cári időkben elkészült néhány egyházi szöveg fordítása, az első manysi nyelvű ábécéskönyvet 1932-ben adták ki, még latin betűkkel. 1939–40-ben azonban – hivatkozva arra, hogy a kétféle írásrendszer oktatása és tanulása megterhelő a nemzetiségi iskolákban – a cirill írásmódot vezették be. A manysi irodalom létrehozói közé tartozik Marfa Vahruseva (1918–), akinek jelentősebb későbbi tudományos és pedagógiai munkássága, valamint Pjotr Jevrin és M. Kazancev, akiknek szintén inkább alapítói érdemeik nagyobbak, mint az irodalmiak. Az első kirobbanó egyéniség az 1937-ben született Juvan Sesztalov, aki anyanyelvén és oroszul egyaránt publikálva, költészetben és prózában is ismertté tette népét és kultúráját.

(Sipos Mária)

A hanti (osztják) nyelv

Hanti (hanti, *kāntay*, ez a magyar had szó etimológiai megfelelője, vö. finn kunta 'község, közösség, testület, szervezet stb.'): néhány csoportjuk arról a folyóról nevezi el magát, amely mentén él, pl. *āsjaγ* 'obi nép, obi hantik', vö. *ās* 'Ob folyó', *jaγ* 'nép'; *wayjaγ* 'vahi nép, vahi hantik' (*way* 'Vah folyó'), a nyelv és nép külső elnevezése osztják.

Legközelebbi rokonával, a manysival obi-ugor nyelvek néven emlegetik; a magyarral együtt pedig az uráli nyelvcsalád ugor ágát alkotják.

A hantik Nyugat-Szibériában élnek a Tyumenyi Terület Hanti–Manysi és Jamal–Nyenyec Nemzetiségi Körzetében és a Tomszki Terület Narimi körzetében, főként az Ob és számos mellékfolyója mentén. A nagy területen élő kis lélekszámú nép nyelve érthetően számos változatban él; az északi csoporthoz az obdorszki, berjozovi, kazimi, serkáli és a nyizjami; a délihez az irtisi, a gyemjankai (alsó- és felső-) és a kondai; a keletihez a vahi-vaszjugáni és a szurguti (szurguti, tremjugáni és jugáni) nyelvjárások tartoznak. Az egyes nyelvjárás-csoportokon belül a hangtani, alaktani, mondattani és szókincsbeli különbségek nemigen okoznak kommunikációs nehézségeket, de a nagyobb csoportok közti kölcsönös megértés nem lehetséges.

A hantik lélekszáma az 1989-es népszámlálás szerint 22 500 volt, de csak kb. 14 ezer az anyanyelvüket beszélők száma (61%). A hetvenes években az arány még 68% volt (21 ezer hanti nemzetiségű közül).

Hungtan

Azon a közös sajátyságon kívül, hogy az első és nem első szótagoknak eltérő a fonémakészlete, a hanti nyelvjárások magánhangzórendszere igen különböző. Így a tremjugániban tizenhárom első szótagi magánhangzó van, a serkáliban nyolc: *e, a, u, ɔ*; ill. *ī, ā, ū, ō* (a betűk fölötti mellékjel rövidebb időtartamot jelöl). A nem első szótagi állomány mindig kisebb, pl. a serkáliban három magánhangzó állhat ilyen helyzetben: *e, a, ɔ*. Az őshantiban még létezett magánhangzó-harmónia csak a keletiben őrződött meg. A mássalhangzó-fonémák rendszere is jellemezhető néhány általános vonással, pl. feltűnő a zöngétlenség, a zöngés zárhangok és szibilánsok mindenütt hiányoznak, *f* és *h* sehol nincs, viszonylag nagy a nazálisok száma (négy–hat), de az egyes nyelvjárásokban igen különböző; keleten egy szibiláns van, északon általában három, affrikáták keleten általában vannak, északon hiányoznak; a zárhangok száma a szalimiban hét (*p*, kétféle *t*, négyféle *k* hang), másutt három–öt stb.

Alaktan

A hanti esetragozás szintén nagy eltéréseket mutat: keleten az esetek száma kilenc–tizenegy, délen három–hat, északon három: nominativus, locativus (*-n*), lativus (*-a*), a hiányzó eseteket

a gazdag névutórendszer pótolja. A névszókat három számban lehet ragozni: egyes, kettes (jele pl. az obdorszkiban -ηən, birtokos személyjel előtt -ηil) és többes számban (jele -t, birtokos személyjel előtt -l). Birtokos személyjelezéssel egy névszónak (esetragozás nélkül!) 27 alakja van, mert a birtokos három számban és három személyben (én, te, ő; mi ketten, ti ketten, ők ketten; mi, ti, ők) állhat, és a birtok is lehet egyes, kettes vagy többes számú, pl. obdorszki *χatam* 'házam', *χatηilam* 'az én két házam', *χatlam* 'házaim'; *χaten* 'a ti kettőtök háza', *χatηilən* 'a ti kettőtök két háza', *χatlən* 'a kettőtök házai' stb. (a *χat* szó a magyar *ház* etimológiai megfelelője). A hantiban a birtokos személyjel és az esetrag sorrendje megegyezik a magyarban megszokottal (ugyanígy a manysiban), pl. kazimi *χət-em-a* 'ház-am-ba', vö. finn. A személyes névmások esetei némiképp eltérnek a névszókéitól: mindig van accusativusi és dativusi (vagy acc.-dat.) alakjuk, emellett a névszói esetrendszerhez képest hiányos is lehet, pl. suriskári:

	személyes névmások								
	egyes szám			kettes szám			többes szám		
	1. sz.	2. sz.	3. sz.	1. sz.	2. sz.	3. sz.	1. sz.	2. sz.	3. sz.
Nomin.	<i>Ma</i>	<i>nāη</i>	<i>lūw</i>	<i>mīn</i>	<i>nīn</i>	<i>līn</i>	<i>mūη</i>	<i>nīn</i>	<i>lūw</i>
Acc.-dat.	<i>mānem</i>	<i>nāηen</i>	<i>lūwel</i>	<i>mīnemən</i>	<i>nīnan</i>	<i>līnan</i>	<i>mūηew</i>	<i>nīnan</i>	<i>lūwīlal</i>

Az igeragozásban is három szám van, ezért egy-egy ragozási sor kilenc tagú, pl. nyizjami:

	igeragozás, jelen idő					
	egyes szám		kettes szám		többes szám	
1. sz.	<i>mātəm</i>	'adok'	<i>mātmən</i>	'(ketten) adunk'	<i>mātəw</i>	'(többen) adunk'
2. sz.	<i>mātən</i>	'adsz'	<i>māttəη</i>	'(ketten) adtok'	<i>māttə</i>	'(többen) adtok'
3. sz.	<i>māt</i>	'ad'	<i>matηən</i>	'(ketten) adnak'	<i>mātət</i>	'(többen) adnak'

A nyizjami nyelvjárás az ún. „t-ző” dialektikusok közé tartozik, azaz az északi és néhány keleti nyelvjárás *l*-féle hangjának *t* felel meg, tehát a jelen idő jele is *t*-nek hangzik).

Az igeidők rendszerét sem lehet egységesen jellemezni: keleten a jelenen kívül két–négy múlt idő is van, északon viszont csak egyféle, ennek jele a legtöbb helyen *-s* (vö. manysi), pl. serkáli:

	igeragozás, múlt idő					
	egyes szám		kettes szám		többes szám	
1. sz.	<i>māsəm</i>	'adtam'	<i>māsmən</i>	'(ketten) adtunk'	<i>māsəw</i>	'(többen) adtunk'
2. sz.	<i>māsən</i>	'adtál'	<i>māstən</i>	'(ketten) adtatok'	<i>māstən</i>	'(többen) adtatok'
3. sz.	<i>mās</i>	'adott'	<i>masηən</i>	'(ketten) adtak'	<i>māsət</i>	'(többen) adtak'

A jövő időt jelen idejű alakokkal vagy 'kezd' segédige + infinitívus szerkezettel fejezik ki. Az igemódok közül kijelentő és felszólító mindenütt van, a feltételes mód kifejezése nagyon változatos, pl. az északiban komi eredetű *kē, kī* 'ha' particulával és ragozott igealakokkal történik, pl. színjai *māna, ultī kī āt χəšlen!* 'menj el, ha nem tudsz (itt) élni!', szó szerint: menj, élni ha nem tudsz!', másutt igenévvvel stb.; a cselekvés irreális voltára utaló conjunctívust particula + kijelentő módú ragozott igével fejezik ki, az óhajtó módnak sincs jele, hanem valamilyen particulás szerkezettel formálják meg, s hasonló a helyzet a lehetőségi móddal is.

Van alanyi és tárgyas ragozás, az utóbbi alakok utalnak a tárgy egyes vagy nem egyes számára, példák az alanyi ragozásra, ill. a kétféle tárgyas alakra, színjai *pon-* 'tesz, helyez':

	Jelen idő		
	alanyi ragozás	tárgyas ragozás	
		egy tárgy	kettő vagy több tárgy
E/1	<i>põnləm</i>	<i>põnlem</i>	<i>põnləlləm</i>
E/2	<i>põnlən</i>	<i>põnlen</i>	<i>põnləllən</i>
E/3	<i>põnəl</i>	<i>põnləlli</i>	<i>põnləlli</i>
K/1	<i>põnləmən</i>	<i>põnlemən</i>	<i>põnləlmən</i>
K/2	<i>põnlətən</i>	<i>põnləllən</i>	<i>põnləllən</i>
K/3	<i>põnlətən</i>	<i>põnləllən</i>	<i>põnləllən</i>
T/1	<i>põnləw</i>	<i>põnlew</i>	<i>põnləlləw</i>
T/2	<i>põnləti</i>	<i>põnləllən</i>	<i>põnləllən</i>
T/3	<i>põnlət</i>	<i>põnlel</i>	<i>põnləlləl</i>

Némely nyelvjárás megkülönbözteti alakilag a kettes számú tárgyat is. A ragozás megválasztásának szabályai nem esnek teljesen egybe a magyar gyakorlattal: nem kötelező tárgyas ragozású igealakot használni, ha a tárgy határozott, pl. kazimi *kašəŋ wəj pošəχaa wəŋəttə* (szó szerint:) 'minden állat kölykei(t) tanít, tkp. minden állat tanítja a kölykeit' (az ige tárgyas ragozású alakja *wəŋəttə* lenne); de a tárgyas alakot kell választani, ha a tárgy valamiért hiányzik a mondatból, pl. korábban már említették, ill. a mondat tárgya alárendelt tagmondat, bár ez utóbbi esetben is lehetnek alanyi ragozásban a közlést, elmondást kifejező igék. A fő szabály az, hogy a tárgy határozottságát elég egyszer jelölni. A tárgyas ragozású ige mutatja a tárgy egyes, kettes vagy többes számát is, de kötelezően csak akkor, ha ezt a tárgy nem fejezi ki.

Az északi nyelvjárásoknak a köznyelvbe valószínűleg az énekelt nyelvből átkerült saját-sága, hogy a folyamatos, illetve a befejezett melléknévi igenevek birtokos személyjeles alakjai nem szemtanúsági módot fejeznek ki jelen, illetve múlt időben. Pl. (énekelt nyelvi) szigvai nyelvjárás (Reguly): *As-χəlew roχəŋ nəχ χəŋsə wertəl* 'Az obi csüllömadár rikoltó

nevetését hanyatt csinálja'. A finit ige helyén álló *wertal* a 'csinálni' igéből képzett folyamatos melléknévi igenév egyes szám 3. személyű birtokos személyjellel ellátott alakja. Délen az efféle formákat az egymást követő cselekvések időrendjének jelölésére használják, keleten névtűs szerkezetben más módot fejez ki.

A hanti számnevek egy része az uráli vagy finnugor korra megy vissza, más részük ugor kori átvétel, ill. obi-ugor vagy önálló fejlemény, pl. suriskári: *it* (ij) 'egy', *kātən* (kat) 'kettő', *χuləm* 'három', *nāl* 'négy', *wet* 'öt', *χut* 'hat', *lapət* 'hét', *nijəl* 'nyolc', *järt-jaŋ* 'kilenc', *jaŋ* 'tíz', *χus* 'húsz', *sət* 'száz', *šōrəs* 'ezer'; eredetükről, illetve a zárójelben szereplő rövidebb alakok használatáról l. manysi.

A hantiban nem alakult ki névelő. A névtűk száma nagy, sok esetben mutatnak irány-hármasságot, a magyarhoz hasonlóan toldalékolhatóak, vö. manysi. Néhány példa a magyarral rokonságot mutatók közül: kazimi *χōša* '-hoz, -hez, -höz' (magyar *-hoz, -hez, -höz*), *ma χōšəm(a)* 'hozzám'; serkáli *kūt, kūtna* 'köz, között' (magyar *köz, között*); kazimi *īapemən* 'alattam' (magyar *-al, pl. alatt*), jugáni *mā īapemən* 'előttem' (magyar *el- pl. előtt*) stb. Sok rokon szót találunk a határozószók és névmások közt, pl.: serkáli, kazimi, muzsi *tō-ta* 'ott' (magyar *to-va*); serkáli, kazimi, berjozovi *kim* 'ki', *kamen* 'kint', déli *kāmətta*, obdorszki *kāmətta* 'kintről' (magyar *ki, ki-nt*); serkáli *χun* 'mikor, amikor' (vö. magyar *ho-* kezdetű névmások); serkáli, kazimi, berjozovi *mūja* 'miért' (magyar *mi-* kezdetű névmások) stb.

Mondattan

A hanti alapszórendben az alany bővítményeivel a mondat elején található, az állítmány pedig a mondat végén, pl.: kazimi *aj mōš-neŋje pa pōr-nele wqłłəŋən* '(kb. egyszer volt hol nem volt egy kis mosz nöcske és egy por nöcske), szó szerint: kis mosz nöcske és por nöcske élnek' (az állítmány kettes szám harmadik személyben van, amely egyébként a magyar létige etimológiai megfelelője, ugyanígy rokona a *ne(η)* a magyar *nő* szónak; a *mōš* és a *por* pedig frátriánevek, az előbbi vö. a manysik önelnevezésével, illetve a *magy-ar* népnév első tagjával). A tárgy általában megelőzi az állítmányt, pl. *luw pošəχaal let-ōt kənštī wqnatəalle* 'ő kölykeit ennivalót keresni tanítja'. A határozók helye kevésbé kötött, állhat a mondat elején is, pl.: kazimi *nōχ ān wōlāman ləjəł kəkkəq* 'fenn szakadatlanul énekel (a) kakukk'. A kérdő mondatokban a kérdőszó nem kerül a mondat élére (az alanyra kérdező kivételével), vagyis általában a fenti szabályok érvényesülnek, pl. kazimi *īmet māj kawərət?* 'mit főznek az asszonyok?' (szó szerint: asszonyok mit főznek?). A tiltás módosítószava a *vahi āl*, gyemjankai *āt*, serkáli *at*, berjozovi *al*; mondatrészek tagadására szolgál a keleti és a déli nyelvjárásokban az *ənt, ən*; északon az *ānt, ān* partikula. Egész mondatot (keleten) az *əntə*, (délen) *ənta*, (északon) *ānta* szócskával lehet tagadni; létezőt jelentő mondatot pedig a *vahi*-vaszjugáni *əntim*, déli *əntam*, színjai *āntum* stb. 'nincs' szavak segítségével. A magyarral való más egyezésekről l. az Ugor nyelvek c. fejezetet.

Szenvedő szerkezetekkel sűrűn él a hanti nyelv, ha a cselekvő ismeretlen, általános vagy lényegtelen, már említették (ilyenkor formálisan hiányozhat a mondatból), vagy kifejezetten hangsúlyozni kívánják (ekkor a cselekvőt a locatívus *-n* ragjával jelölik). Az obi-ugor szenvedő szerkezetek érdekessége azonban az, hogy nem kizárólag tárgyas igékből képzik: pl.

kazimi: *ješa wqΛ, mɔʃən jōχətΛajmən!* 'nemsokára kérők toppannak be hozzánk!, tkp. nemsokára kérők által\kérőktől jövetünk'; vö. manysi.

A keleti nyelvjárásokban van ergativus, illetve megfigyelhetők bizonyos ergatív szemléltre utaló jelenségek.

Írásbeliség

Az írásbeliség nagyon fiatal: a 30-as évekig néhány egyházi szöveg jelent csak meg egy-egy hanti nyelvjárásban, ekkor adták ki az első hanti nyelvű iskoláskönyveket. Latin betűket csak rövid ideig használtak a 30-as években. 1937-ben bevezették a cirill ábécét, amelyet számos helyesírási reform és a jó néhány betűváltozat ellenére a mai napig nem sikerült a nyelv hangállományának következetes jelölésére alkalmassá tenni. Az irodalmi nyelv megteremtésének legnagyobb akadály a nyelvjárási széttagoltság, ma úgy létezik hat irodalmi nyelv, hogy délen már nem volt érdemes megalkotni, északon négyet használnak (obdorszki, kazimi, serkáli, suriskáli); keleten pedig kettőt (vahi és szurguti).

(Sipos Mária)

A SZAMOJÉD NYELVEK

Szamojéd nyelvek: az uráli nyelvcsalád egyik ága, amely a finnugor ággal együtt alkotja a nyelvcsaládot. A szamojéd összefoglaló elnevezés (amely korábban csak a nyenyeciek elnevezése volt) az orosz nyelvből származik, lehet, hogy eredetileg más népekre (pl. a számikra = lappokra) vonatkozott. Minthogy a névalak oroszul bizonyos beleértéssel tagolva „őnevet” jelent, és gúnynévként is használható, ezért az ötvenes években a „szamojedszkij” (самоедский) helyett a Szovjetunióban bevezették a „szamogyijszkij” (самодийский) elnevezést. A nemzetközi uralisztika azonban megmaradt a hagyományos név mellett.

A szamojéd nyelvterület az észak-eurázsiai tundravidéken húzódik a Kanyin-félszigettől és a Mezeny folyótól a Tajmir-félszigetig, valamint a nyugat-szibériai tajgavidéken az Ob folyó középső folyása (Tomszki Terület), a Taz, a Pur (Tyumenyi Terület) és a Jenyiszej alsó folyása (Krasznojarszki Nagyterület) mentén. A legrégebbi történeti források tanúsága szerint egykor kiterjedt a Szaján-hegység egyes részeire és az ettől északra fekvő területekre (a Felső-Jenyiszej jobb oldali mellékfolyói), valamint jelentősen szélesebb volt az Ob-vidéken is. Feltételezhető, hogy az összszamojéd korban (időszámításunk kezdetén) a szamojédok még nem voltak jelen a tundraövezetben, őshazájuk a nyugat- (esetleg közép-) szibériai tajga déli részén fektetett, ahová nyugat felől érkeztek a finnugorságtól való elválás után. A szamojéd nyelveket beszélők száma kb. 29 500 fő (1989).

A szamojéd nyelvek:

északi szamojéd ág

- nyenyec (jurák-szamojéd)
- enyec (jenyiszeji szamojéd)
- nganaszan (tavgi-szamojéd)
- szölkup (osztják-szamojéd)
- mator, tajgi, karagassz (kihaltak)
- kamassz, kojbál (kihaltak)

Kihalt szamojéd nyelvek:

A kamassz nyelvet Oroszország Krasznojarszki Területének déli részén beszélték, mára kihalt. Ennek egyik nyelvjárási változata volt a kojbál, amelyet 18–19. századi forrásokból ismerünk (ma a hakassz nyelv egyik nyelvjárását nevezik így). Csak a régi szójegyzékek adataiból ismerjük a matort, a tajgit és a karagasszt, e három, egymáshoz közel álló szajáni szamojéd nyelvjárást. A szölkup, a kamassz és a mator hagyományos besorolása a déli szamojéd ágba nem eléggé megalapozott: ez három, teljesen önálló, egymástól távoli nyelv, különbségeik egymáshoz képest legalább akkorák, mint az északi szamojéd nyelvekhez viszonyítva.

Hangtan

A közszamojéd alapnyelv fonológiai rendszere a következőképpen rekonstruálható: 13-14 mássalhangzó-fonéma: (*p, t, k, c, s, m, n, ŋ, r, l, l', w, j*), 12 magánhangzó-fonéma (*i, ü, j, u, e, ö, é, o, ä, a, â, ə*), valamint diftongusok (*-i, -u, -ə* végűek). A szavak fonetikai struktúrájának jellemző vonásait nagyjából megőrizték a mai szamojéd nyelvek is. Ilyenek: mássalhangzó-kapcsolat előfordulása a szó belsejében, de semmiképpen sem a szó elején és szövégen; az *r* hiánya a szókezdeten. Jelentősen átalakult azonban a fonológiai rendszer a nyelvekben, ahol a palatális magánhangzók előtti mássalhangzók palatalizált variánsai fonologizálódtak (miközben a palatális és veláris magánhangzók szembenállása megszűnt), valamint az enyec nyelvben, ahol a mássalhangzó-kapcsolatok tömeges egyszerűsödése ment végbe, és eluralkodott a nyíltszótagúság. Több szamojéd nyelvben megjelentek a zöngés zár- és réshangok (főleg a pozíciójuk miatt zöngésült mássalhangzók), a gégezárlhang (mássalhangzó utáni kíséreshangból, leginkább szövégen), a protetikusz nazálisok (az eredeti magánhangzós szókezdetek esetében) és a hosszú magánhangzók (főleg összevonódásokból). A hangsúly az első szótaghoz kötődik, de bizonyos hangtani és morfológiai tényezők hatására más szótagokra is eshet. Az északi szamojéd nyelvek főleg használják a szóhanglejtést is a jelentés megkülönböztetésére.

Alaktan

A szamojéd nyelvekre általánosan jellemző az agglutináló jelleg, de gyakori a belső flexió és a grammatikai formánsok szinkretizmusa. A mondatbeli viszonyok kifejezésének és a szóképzésnek az alapvető eszköze a toldalékolás, prefixumok alig fordulnak elő. Az analitizmus kevésbé jellemző. A közszamojéd névszói kategóriák: szám (egyes, kettes, többes), eset, birtokosság. Ezen kategóriák toldalékai a különböző szamojéd nyelvekben rokonságot mutatnak egymással. Az északi szamojéd nyelvekre jellemző a névszók predesztináló (enyec *metoro* 'ház a te számodra') és predikatív ragozása (ez utóbbi esetben a személyragok utalnak a számra, személyre és az időre is). Tipológiai szempontból ritka sajátosság a szamojéd nyelvekben a személyes névmási paradigmának a névszóhoz viszonyított egyszerűsége (a különböző nyelvtani esetekhez tartozó alakok egybeesése és esetragos alakok helyett névutós szerkezetek használata), a más-más nyelvtani osztályhoz tartozó szótövek mindenféle szintaktikai pozícióban való használata. Az ígének két ragozási paradigmája van: alanyi (ha az ígének nincs tárgya, vagy határozatlan, illetve logikai hangsúly nélküli tárgya van) és tárgyas (határozott vagy logikailag hangsúlyos tárgyú ígék esetén). A kamassz nyelvben a ragozási típus kiválasztását automatikusan a tárgyasság határozza meg. Az északi szamojéd nyelvekben létezik egy harmadik igeragozás is a visszaható, az inchoatív és a cselekvés végpontját jelölő ígék számára. Jellemző az igeidők között egy határozatlan idő, amelynek formánisa az ígető aspektusától függően aktuális vagy befejezett cselekvésre utal. Igen nagy az igemódok száma, főleg az északi szamojéd nyelvekben (10 vagy több). Kiterjedt a participiumok és gerundiumok állománya, ezek névszó jellegűek. Széleskörű a névutók használata, ismeretlen az előljárószó, viszont vannak ígékötőszerű morfémák (különösen a szölkupban).

Mondattan

A szamojéd nyelvek mondattanának fő vonásai: uralkodó az alany – tárgy – állítmány alapszórend, a jelző megelőzi a jelzett szót, az inverzió mint az aktuális tagolás eszköze. Az összetett mondatok előfordulása a szölkupban és a kamasszban gyakoribb, ezekben a nyelvekben sok az oroszból átvett vagy tükörfordítással nyert kötőszó. Archaikus jelenség az északi szamojéd nyelvekben teljességgel megőrzött igeveves szerkezetek használata.

Szókészlet

A szamojéd nyelvek szókészletében több száz szamojéd–finnugor megfelelés található, ezek az uráli nyelvközösség különböző korszakaiból valók. A szókészlet formálódásában fontos szerepet játszottak a mandzsu–tunguz, obi–ugor, török, mongol és jenyiszeji nyelvekkel fenntartott kapcsolatok. Az északi szamojéd nyelvekben megőrződött egy kiterjedt, paleoarktikus eredetű szubsztrátumréteg. A 17–20. században az átvételek legfőbb forrása sok szamojéd nyelv számára az orosz volt.

Írásbeliség

Írásbeliséggel a szamojéd nyelvek közül jelenleg a nyenyec rendelkezik (az 1930-as évektől kezdve – cirill betűs ábécé). Századunk 30-as éveiben a szölkup ábécét is megalkották, tankönyvet is adtak ki szölkup nyelven, de az írásbeliség akkor nem tudott elterjedni. Az utóbbi tíz évben ismét próbálkoznak a nganaszan, az enyec és a szölkup írásbeliség megteremtésével.

A nyelv kutatása

Az első följegyzések a szamojéd nyelvekről a 17. századból valók (R. James, P. Mundi, N. K. Witsen 1641–1717). A 18–19. századi utazók és kutatók (D. G. Messerschmidt 1685–1735, G. F. Müller 1705–1783, P. S. Pallas 1741–1811, G. I. Szpasszkij 1783–1864 és mások) által gyűjtött szótári anyagból különösen értékesek azon részek, amelyek a később kihalt nyelvekre és dialektusokra vonatkoznak (mator, tajgi, karagassz, kojbal, a nyenyec ún. „jurák” dialektusa). A szamojéd nyelvek tudományos igényű kutatásának és egyben a szamojédológiának a kezdete a 19. század közepére tehető, amikor M. A. Castrén (1813–1852) elkészítette öt szamojéd nyelv leírását és szótárát. A terepmunkák folytatói és a nyelvtörténeti kutatások megalapozói a 20. század elején K. Donner (1888–1935), T. V. Lehtisalo (1887–1962), H. Paasonen (1865–1919) finn kutatók voltak. Az orosz kutatók közül az 1930-as években G. N. Prokofjev (1896–1942) foglalkozott a szamojédok etnogenezisével és a nyelvek gyakorlati leírásával. További neves orosz kutatók: N. M. Tyeres-

csenko (1908–1987), A. P. Dulzon (1900–1973). Magyarországon a szamojédológia fő képviselői: Hajdú Péter (1923–), Janurik Tamás (1938–), Mikola Tibor (1936–), Pusztay János (1948–), Simoncsics Péter (1946–), külföldön J. Janhunen (1952–, Finnország), T. Salminen (Finnország), A. Künnap (1941–, Észtország), E. Helinski (1950–, Oroszország/Németország), A. I. Kuznyecova (1930–, Oroszország), valamint a közelmúltban elhunyt H. Katz (1943–1996, Németország).

(Eugen Helinski–Nagy Imre Csaba)

Az északi szamojéd nyelvek

A nyenyec nyelv

Régebbi neve: jurák-szamojéd. Az uráli nyelvcsaládhoz tartozó szamojéd nyelvek északi ágához tartozik. A nyenyec nép lakóterülete Oroszország tundravidékén a Kola-félszigettől a Jenyiszejig és délebbre, a tajgaövezetben, a Pur folyó medencéjében található. E vidékek közigazgatásilag a Nyenyec Autonóm Körzethez, a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzethez és a Tajmiri Dolgan–Nyenyec Autonóm Körzethez tartoznak. Erdei nyenyecnek kis csoportja él még a Hanti–Manysi Autonóm Körzetben, valamint néhány tundrai nyenyec család a Murmanszki Területen. A nép és a nyelv neve a *heneč* 'ember, férfi' jelentésű szóból származik. A nyelv beszélőinek száma kb. 26 700 fő, a nyenyec nemzetiségűek 77,1%-a (1989). A nyenyec két nagy nyelvjáráscsoportja a tundrai és az erdei. Közöttük az eltérések jelentősek (néhány kutató két külön nyelvnek tekinti őket), viszont a nyelvjáráscsoportokon belüli nyelvjárások között csekélyek. Korábban létezett egy elkülönült nyelvjárás a nyelvterület keleti részén (jurák nyelvjárás). A nyenyecnek jelentős része beszél oroszul, a térség délnyugati részén komiul, délkeleti részén hantiul.

Hangtan

Hangtani szempontból alapvető különbség a többi szamojéd nyelvhez képest a mássalhangzók palatalizációs korrelációja (*p - p'*, *b - b'*, *m - m'*, *t - t'*, *d - d'*, *c - č*, *n - ŋ*, *s - š*, *l - l'*, *r - r'*); a nem első szótagi magánhangzók redukálódása és a szókezdetben következetesen megjelenő *ŋ* protézis (hangbetoldás): nyenyec *ŋamš* ~ enyec *oambo* ~ szölkup *amqo* 'enni'; nyenyec *ŋuda* ~ enyec *ura*, *uda* ~ szölkup *ūtī* 'kéz'). A magánhangzó-fonémák körében megvan a hosszúsági korreláció, ez a felső és alsó nyelvéllás magánhangzóit jellemzi. A szamojéd nyelvekben általában jellemző gégezárhangnak a nyenyecben nazalizálható és nem nazalizálható típusát különböztetjük meg. A hangsúly dinamikus, általában a hosszú magánhangzóra esik, olykor jelentésmegkülönböztető szerepe is lehet.

Alaktan

A nyenyec alaktan tipikus jelensége a szabad és kötött morfémák töváltakozásainak bonyolult rendszere. A névszó kategóriái: szám (egyes, kettes, többes), eset (7 eset van, nagyfokú egyezést mutatnak a többi – főleg északi – szamojéd nyelvek eseteivel), birtokosság (a birtokos személyrag az esetrag után következik). A névszónak van ún. predikatív és predesztináló ragozása:

predikatív ragozás			
sz. nm. E/2	'öreg'	predikatív sz.rag E/2	
<i>pidar</i>	<i>wesej-</i>	<i>n</i>	'te öreg vagy'
predesztináló ragozás			
'hús'	predesztináló sz.rag E/3	'eszi'	
<i>ηamsa-</i>	<i>damda-</i>	<i>ηam-a-da</i>	'eszi a húsát'

A határozókat nemcsak esetragos, hanem névutós névszók is kifejezhetik, a névszó ilyenkor általában genitivusragot kap: *xāradʔ táxana* 'a ház mögött' (*xārad* 'kunyhó, ház'). Az igének három ragozási paradigmája van: tárgyas, tárgyatlan és visszaható. Három igeidőt különböztethetünk meg: jelöletlen aoristos (az ige aspektusától függően jelen vagy múlt időt fejez ki: *muηa* '[ő] megy', *ηamdjdʔ* '[ők] leültek'), régmúlt és jövő. Az igemódok: kijelentő, felszólító, kérdő, feltételes, valószínűségi, kötelező mód. A tagadás tagadó igékkel történik, amelyek segédigékként kapcsolódnak a tagadott fő igék tövéhez:

<i>nīs</i>	
<i>nīdm xarwaʔ</i>	'nem akarok'
<i>nīn xarwaʔ</i>	'nem akarsz'
<i>nī xarwaʔ</i>	'nem akar'

Mondattan

Az alapszórend: alany – tárgy – állítmány. A jelző megelőzi a jelzett szót. Összetett mondatok helyett az igevev szerkezetek használata jellemző. Általában erősen érződik az orosz nyelv hatása (főleg a nyugati régióban), az erdei nyenyec fonémakészletén pedig a hanti nyelv.

Írásbeliség és a nyelv kutatása

A nyenyec nyelv 1937 óta rendelkezik cirill betűs ábécével, mely a nem sokkal korábban kidolgozott latin betűs ábécét váltotta fel. Az irodalmi nyelv alapjául a tundrai nyelvjárás-csoport nyelvjárásai szolgálnak. Rendszeresen jelennek meg nyenyec nyelvű tankönyvek, szótárak, szépirodalmi művek, folklórszöveg-gyűjtemények. A Jamal–Nyenyec Autonóm Körzetben helyi lapot adnak ki, neve Няръяна Нэрм. Nyenyec nyelvű oktatás csak az iskolaelőkészítőben folyik; az első osztálytól kezdve már csak tantárgyként tanítják a nyenyecet. Az első nyenyec költő Tiko Vilko (Ilja Konsztantinovics Vilka, 1886–1960) volt. A mai nyenyec irodalom jeles képviselői: Ivan Juganpelik (1925–), Leonyid V. Lapcuj (1932–),

Vaszilij Ledkov (1933–), Alekszej Picskov (1934–). A nyenyec nyelv legrégibb adatai 17. századi szójegyzékekben találhatók. Az első grammatikakezdemény (1811) írója J. S. Vater. A nyelv első jelentős kutatója M. A. Castrén (1813–1852) volt. Az úttörők közé tartozik még T. Lehtisalo (1887–1962), G. N. Prokofjev (1896–1942).

(Nagy Imre Csaba)

Az enyec nyelv

Enyec, régebbi elnevezése szerint jenyiszeji szamojéd: az uráli nyelvcsaládhoz tartozó szamojéd nyelvek északi csoportjának egyik tagja. A Jenyiszej alsó folyásánál, valamint Dugyinka városától északra és délre beszélt nyelv. E vidékek közigazgatásilag a Tajmir Autonóm Körzethez, azon belül pedig a dugyinkai és az uszty-jenyiszeji járáshoz tartoznak. Az enyeciek lélekszáma 209 fő (1989), ebből kb. 90-en vallották az enyec nyelvet anyanyelvüknek. Az enyec népnévet, amely az *enče* 'ember' szóból származik (vö. nyenyec) G. N. Prokofjev vezette be az 1930-as években. Önelnevezésük nincs, az egyes szubetnikai csoportokhoz (maddu, baj, mugaď'd'i, juči) tartozókból hiányzik az etnikai összetartozás tudata. Két nyelvjáráscsoport különíthető el: a tundrai és az erdei. Különbségeik a nyelv minden szintjén megfigyelhetők. Az enyec a szóbeli érintkezés nyelve, irodalmi változata nincs, enyec nyelvű oktatással először 1994-ben Potapovo faluban próbálkoztak. Az enyeciek szinte kivétel nélkül beszélnek oroszul és nyenyecül, és részben megértik a dolgánt és az evenkit. A tundrai enyeciek egy része tud nganaszánul is.

Hangtan

A magánhangzó-fonémák körében megvan a kvantitás szerinti korreláció (*ne* 'asszony' - *nē* 'tű'), közöttük vannak diftongusok (pl. *koa* 'nyírf', *jaggua* 'nem létezik'). A nyelvben nincs magánhangzó-harmónia. A mássalhangzók fonémakészletének jellegzetessége a gégezárhang, amelynek nazális és nem nazális változatát különböztetjük meg (*bu²* - *bun*- 'kutya'). A hangsúly általában a hosszú magánhangzót tartalmazó szótagra esik. A leggyakoribb szótagstruktúrák: V, VC, CV, CVC, CVCC. A névszótöveket végződésük (toldalékolhatóságuk) alapján két csoportra oszthatjuk: gégezárhangos és gégezárhang nélküli tövekre.

Alaktan

A névszóragozásban három szám (egyes, kettes, többes) és hét eset van (nominativus, genitivus, accusativus, dativus/lativus, locativus/instrumentalis, ablativus, prolativus). A névszó az esetrag mellett fölvehet birtokos személyragot is (három szám, három személy, egy és több birtok), amely az esetragot követi. A névszónak van ún. predikatív és predesztináló ragozása:

predikatív ragozás			
'te'	'ki'	predikatív személyrag E/2	
<i>ū</i>	<i>sie-</i>	<i>do?</i>	'te ki vagy?'

predesztináló ragozás				
'kés'	predesztináló személy- rag E/1	'vesz'	igei személyrag E/1	
<i>koru-</i>	<i>doj²</i>	<i>tidde²-</i>	<i>ado²</i>	'kést vettem magamnak'
'kés'	predesztináló személy- rag E/2	'vesz'	igei személyrag E/1	
<i>koru-</i>	<i>doddo</i>	<i>tidde²-</i>	<i>ado²</i>	'kést vettem neked'

A személyes névmásokra hatással volt a ket nyelv:

	enyec	ket
E/1	<i>mōd'i</i>	
E/2	<i>ū</i>	<i>u</i>
E/3	<i>bu</i>	<i>bu</i>

A tőszámnevek 1-től 10-ig és a 100 (baj nyelvjárás): *ηo²²* 'egy', *side* 'kettő', *néxu²* 'három', *teto* 'négy', *soboreggo* ~ *saborga* 'öt', *mottū²²* 'hat', *sew* 'hét', *sidi²oto* 'nyolc', *nēsā* 'kilenc', *biw²²* 'tíz', *ju²* 'száz'.

Az igeitöveket a névszótövekhez hasonlóan csoportosítjuk. Három ragozási paradigma van: intranszitiv, tranzitiv és visszaható. Az igék három számban (egyes, kettes, többes) és három személyben ragozhatók. A tárgyas igeragok jelölik azt is, hogy egy vagy több tárgyról van-e szó, pl. baj nyelvjárás *kažā* 'elejtettem egyet (valamilyen állatból)', *kaži-n* 'elejtettem többet (valamilyen állatból)'.

Az enyec nyelvjárásokban három igeidő fordul elő: jelöletlen aoristos (ez az ige aspektusától függően jelen vagy múlt időt fejez ki), múlt és jövő. Az igemódok rendszere sokszínű (kijelentő, felszólító, parancsoló, kényszerítő, feltételes mód). Az enyec igeekészlet érdekes csoportját alkotják azok az igepárok, amelyek tagjai a létezéssel, birtoklással kapcsolatos jelentések pozitív és negatív pólusát fejezik ki, pl.:

<i>toneas</i>	'van [vkinek vmi]'	<i>d'agos</i>	'nincs, hiányzik [vkinek vmi]'
<i>teneš</i>	'tud, ismer; tud, képes...'	<i>d'oxaraš</i>	'nem tud [vmit]; nem tud, nem képes...'
		<i>d'omgeš</i>	'nem tud [vmit]'
<i>p'ireč</i>	'képes, bír...'	<i>ložit</i>	'nem bír, nem képes...'

Mondattan

Az alapszórend: alany – tárgy – állítmány. A jelző megelőzi a jelzett szót, és nem egyeztetik vele. Az összetett mondatok helyett inkább igeenes szerkezetek használatosak, pl. (*muggaḍ'i* nyj.):

'így'	'levés'	dat.-gen. E. sz. + poss. E/3.	'én'	'egy'	'fogoly'	'megpillant'	aor. E/1.
<i>Tořē</i>	<i>εza-</i>	<i>ha-da</i>	<i>mod'</i>	<i>ηuʔ</i>	<i>aba</i>	<i>modja-</i>	<i>z</i>
'Mialatt ez történt, megláttam a foglyot.'							

Az enyec szókinszben az orosz után a nyenyec és a nganaszan nyelv hatása a legerősebb.

A nyelv kutatása

Az első nyelvtant M. A. Castrén (1813–1852) írta 1854-ben. A nyelvjárások leírásában kiemelkedő munkát végzett G. N. Prokofjev (1896–1942) és N. M. Tyerescsenko (1908–1987).

(Nagy Imre Csaba)

A nganaszan nyelv

Nganaszan, korábbi nevén: tavgi-szamojéd. A szamojéd nyelvek északi ágához tartozó nyelv. Eurázsia legészakibb őshonos nyelve. A nyelv és a nép egyik neve a *ŋanasa* 'ember, személy' szóból ered, míg a másik a nyenyec *tawi?* 'nganaszan [ember]' szót foglalja magában. A nganaszánok önelnevezése: *ŋaa* (< ngan. *ŋa* 'barát'). A nganaszánok lakóhelye a Tajmírfélsziget, ahol főleg Uszty-Avam, Volocsanka és Novaja településein tömörülnek. A nyelvet kb. 1100 fő beszéli, a nganaszan nemzetiségűeknek 83%-a (1989). A nganaszan nyelv funkciója a családon belüli érintkezésre korlátozódik, írásbelisége és irodalmi változata nincsen, iskolai oktatásának előkészítése az utóbbi években kezdődött meg.

Hangtan

A nyelv hangkészletét 21 mássalhangzó-fonéma és 10 magánhangzó-fonéma alkotja. Vannak hosszú magánhangzók és diftongusok is, az utóbbiak legtöbbször előfordulása helyhez kötött. A hangsúly általában az utolsó előtti magánhangzó-szekvenciára esik (*ko ru?* 'ház': *koru ɔa?* 'házak'; *küma a* [*k'ümā*] 'kés'). Az öt- vagy több szótagú szavak ritmikái egységekre töredeznek, ezek határai általában egybeesnek a morfémahatárokkal, s a beszédben gégezárhangszerű akusztikai effektusként érzékelhetők, pl. *ki:nta da:btj, ku'ti na* 'én dohányszom'.

Alaktan

Ragozó nyelv, a morfofonológiai váltakozások rendszere igen bonyolult. Jellemző vonása a nyelvnek az ún. fokváltakozás, miként a balti finn nyelvekben és a lappban is. Ez a *H*, *T*, *K*, *S*, *Š* fonémákat és ezeknek homorgán nazálisokkal alkotott kapcsolatait érinti (pl. a *H* fonéma erős foka *h*, gyenge foka *b*). Célszerű ritmikus és szótagos fokváltakozást is megkülönböztetni. Az előbbiben az erős fok a szó elejétől számított páratlan számú magánhangzó-fonéma után jelenik meg, míg a gyenge fok páros számú után (a *-Tj* e. sz. 3. sz. birtokos személyrag mássalhangzójának erős foka *-t*, pl. *ŋi-tj* 'az ő felesége'; gyenge foka *-δ*: *bijŋi-δj* 'az ő kötele'). A szótagos fokváltakozásban az erős fok a nyílt szótagok magánhangzója előtt, a gyenge fok pedig a zárt szótagok magánhangzója előtt jelentkezik (*T*: *t ~ δ*: *kaδar* 'fény', *katarə?* 'fények'). Mind az ige-, mind a névszótövek rendszerszerű váltakozást mutatnak különböző toldalékos alakjaikban. A tö- és toldalékbeli magánhangzók között fennálló ún. magánhangzó-harmónia csak történeti szempontból érvényesül.

A névszók három számban (egyes, kettes és többes szám) ragozhatók, nyolcféle nyelvtani eset ragjait vehetik fel (jelöletlen nominativus, genitivus, accusativus, dativust is kifejező lativus, locativus, elativus, prolativus, comitativus). E kategóriák ragjain kívül még birtokos személyragok, valamint predikatív és predestináló személyragok járulhatnak a névszótövekhez. A birtokos személyrag mindig az esetragot követi:

'bőr'	locativus	birt. szrag E/1	
<i>kubu</i>	<i>-tənu</i>	<i>-nə</i>	'a bőrömben'
		birt. szrag E/2	
<i>kubu</i>	<i>-tənu</i>	<i>-ntə</i>	'a bőrödben'
		birt. szrag E/3	
<i>kubu</i>	<i>-tənu</i>	<i>-ntu</i>	'a bőrében'

A predikatív személyragok egybeesnek az igeragozás tárgyatlan paradigmájának megfelelő személyragjaival: *mənə űaa-m* 'én nganaszan vagyok', vö. *mənə* 'én', *űaa* 'nganaszan'. A pre-desztináló személyragok funkciója a velük jelölt mondatrésznek (leginkább a tárgynak) a cselekvő személyre vonatkoztatása, ezen személyragokat egy *-T* vagy *-Ď* elemnek és a megfelelő birtokos személyragoknak a kapcsolata alkotja.

A személyes névmások a következők:

	egyes szám	kettes szám	többes szám
/1	<i>mənə</i>	<i>mi</i>	<i>miŋ</i>
/2	<i>tənə</i>	<i>ti</i>	<i>tiŋ</i>
/3	<i>siti</i>	<i>siti</i>	<i>sitiŋ</i>

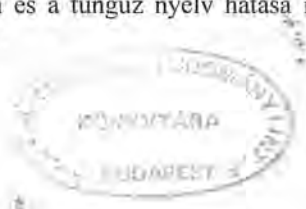
A nganaszan alapvető tőszámnevei: *ŋuʔəiʔ* ~ *ŋuʔəj* 'egy', *siti* 'kettő', *nagür* 'három', *tətə* 'négy' *səŋhəʎaŋkə* 'öt', *matüʔ* 'hat', *şajbə* 'hét', *şitiðəta* 'nyolc', *ŋamʼatümə* 'kilenc', *biiʔ* 'tíz', *dʼir* 'száz.

Az igeragozásban három ragozási típust különböztetünk meg: tárgyatlan, tárgyas, reflexív. Mindegyik típuson belül három számra (egyes, kettes, többes) és három-három személyre oszlik a paradigma. Igen gazdag az igemódok rendszere: a kijelentő módon kívül felszólító, kérdő, közvetítő (latentívus), renarratív, irreális, óhajtó (optatívus) stb. módok. A nganaszan nyelvben öt igeidő van: jelen, egyszerű múlt, befejezett múlt, jövő, múltbeli jövő.

Mondattan

Alapszórendje: alany – tárgy – állítmány (SOV), de gyakori az alany – állítmány – tárgy (SVO) sorrend, ilyenkor az értelmi hangsúly a bővítményen van. A jelző megelőzi a jelzett szót. A melléknévi jelzőt egyeztetni kell a jelzett szóval. Az igék tagadása a *ŋi-* tagadó ige személyragos alakja (pl. jelen időben: *ŋi-ndi-m* 'én nem', *ŋi-ndi-ŋ* 'te nem', *ŋi-nti* 'ő nem') és a tagadott ige töve által alkotott szerkezettel történik. A fent említetten kívül más, speciális jelentésű tagadó igék is használatosak.

A szókincsben leginkább az orosz nyelv befolyása érezhető, amely a 17. század óta egyre erősödik, de jelentős a dolgan és a tunguz nyelv hatása is. A nganaszánban előfordulnak nyenyec és enyec kölcsönzők.

A nganaszan nyelv

A nyelv kutatása

Az első részletes nyelvtan és szótári földolgozás M. A. Castrén (1813–1852) finn kutató nevéhez fűződik.

(Eugen Helimski–Nagy Imre Csaba)

A déli szamojéd nyelvek

A szölkup nyelv

Szölkup, korábbi elnevezése: osztják-szamojéd. Az uráli nyelvcsaládhoz tartozó szamojéd nyelvek egyike, az egyetlen beszélt déli szamojéd nyelv. A szölkupok Nyugat-Szibériában, nagyjából az Ob és a Jenyiszej folyók közötti területen élnek. Lélekszámuk 1989-ben 3612 fő volt, közülük mintegy 1720-an beszélték anyanyelvüket. A szölkup név az északi nyelvjáráscsoportban elterjedt *šölqup* 'tajgai ember' önelnevezésből származik. A szölkup a 19. századig a lingua franca szerepét töltötte be az Ob és a Jenyiszej vidékén élő evenkik, hantik és ketek között. Három nyelvjáráscsoportot különböztetünk meg: északi, középső és déli. A nyelvjárások közötti határok elmosódottak, de a különböző nyelvjárások beszélői nem mindig értik meg egymást.

Hangtan

Más szamojéd nyelvekétől eltérően a szölkup vokalizmusa igen gazdag, pl. a tazi dialektusban 25 magánhangzó- és 16 mássalhangzó-fonéma van. A tövégen a nazálisok homorgán zárhangokkal váltakoznak a hangkörnyezettől függően (*nätäk* ~ *nätäŋ* 'leány', *qup* ~ *qum* 'ember, férfi', *kut* ~ *kun* 'hol'). A hangsúly dinamikus, egy szóalakban egyszerre több szótagra is eshet (*qō* 'kij' 'tűl' 'süket').

Alaktan

A névszó kategóriái: szám, eset, birtokosság. A tazi nyelvjárásban a következő esetek vannak meg: nominativus, genitivus, accusativus, instrumentalis, caritivus, translativus, coordinativus, dativus-allativus, illativus, locativus, elativus, prolativus, vocativus. A birtokos személyrag az esetraggal gyakran komplex morfémává olvad össze (a ragok sorrendje: esetrag + birtokos személyrag). Az egyes és a többes szám jele: *-t* az esetragos, *-i* a birtokos személyragos alakokban. A kettes szám (jele: *-qi*) használata visszaszorulóban van. A többes szám kifejezése analitikusan is lehetséges (*pōlmj* 'fák', tkp. 'fás valami', vö. *mj* 'mi, micsoda'). A névszónak ún. predikatív ragozási paradigmájuk is van, pl. *qum* 'férfi':

predikatív ragozás			
'én'	'férfi'	predikatív személyrag E/1	
<i>mat</i>	<i>quma-</i>	<i>ŋak</i>	'én férfi vagyok'
'te'	'férfi'	predikatív személyrag E/2	
<i>tat</i>	<i>quma-</i>	<i>ntj</i>	'te férfi vagy'

A тази dialektus tőszámnevei 1-től 10-ig: *ukkír* 'egy', *šittj* 'kettő', *nākkír* 'három', *tēttj* 'négy', *sompjla* 'öt', *muktj* 'hat', *selčj* ~ *sēlčj* 'hét', *šittjčaköt* 'nyolc' [tkp. 'kettő hiányzó tíz'], *ukkírčaköt* 'kilenc' [tkp. 'egy hiányzó tíz'], *köt* 'tíz'.

Az ige kategóriái: szemlélet, igenem, személy, szám, tárgyasság, idő, mód. A kutatók egy része külön kategóriaként kezeli az akcióminőséget. Ide tartoznak az iteratív vagy frekventatív (gyakorító), uzuatív (szokásos), duratív (tartós), inchoatív (kezdő) képzős alakok. Az igeének egyes, kettes és többes számú alakjai vannak. Az igeidőrendszer érdekessége az ún. aoristos: ez az alak az ige jelentése szerint jelen, vagy múlt időt fejez ki (*tü-ηa-k* 'megjöttem', *il-a-k* 'élek'). Igen gazdag az igemódkészlet: kijelentő mód, közvetítő mód (latentivus), feltételes mód (conjunctivus), parancsoló mód (optativus), szükségességet kifejező mód (debitivus), auditivus (szuffixuma: *kun(ä)*, pl. *pačiti-kunä* 'úgy hallik, hogy fát vág [valakij]'), felszólító mód.

Mondattan

Az alapszórend túlnyomórészt alany – tárgy – állítmány; a jelző megelőzi a jelzett szót.

Az utóbbi évtizedekben jelentős változások történtek: szabadabbá vált a szórend, nagyobb a kötőszavas összetett mondatok előfordulása.

Areális kapcsolatok

Jelentős kölcsönhatást gyakorolnak egymásra a szőlkup, a hantli, továbbá a ket és más jenyi-szeji nyelvek. Említésre méltó még a mandzsú–tunguz hatás is. A lexikai kölcsönzések legnagyobb része (több száz jövevényszó) viszont az orosz nyelvből érkezik, már a 18. század óta.

Írásbeliség és a nyelv kutatása

A szőlkup nyelvű írásbeliség megalkotására már a 19. század végén voltak próbálkozások (N. P. Grigorovszkij, 1879; Makarij archimandrita, 1900). A szőlkup nyelv számára az 1930-as években állítottak össze latin betűs ábécét a тази nyelvjárás fonémakészletének figyelembevételével, később ezt cirill betűs váltotta föl, ám az 1950-es évek közepétől gyakorlatilag nem használják. Talán a politikai változások nyomán feléled a szőlkup írásbeliség. A szőlkup nyelvjárások leírásának úttörői: M. A. Castrén (1813–1852), K. Donner (1888–1935), G. N. Prokofjev (1896–1942) és A. Dulzon (1900–1973) voltak.

(Eugen Helinski–Nagy Imre Csaba)

A kamassz nyelv

Kamassz: az uráli nyelvcsaládhoz tartozó szamojéd nyelveknek a közelmúltban kihalt tagja. A déli szamojéd nyelvek szajáni szamojéd alcsoportjába tartozott. 1914-ben még 8 ember tudott az anyanyelvén, az 1970-es években már csak egy, K. Z. Plotnyikova asszony, aki 1989-ben hunyt el. A nyelvterület egykor a Szaján-hegységben, a Kan és a Mana folyók medencéjében húzódott. Az utolsó kamasszul beszélők Abalakovó faluban éltek (Oroszország, Krasznojarszki Terület). Írásbelisége, irodalmi változata sohasem volt, ezen a nyelven nem folyt iskolai oktatás. Beszélői tudtak még hakasszul és oroszul. A szintén a szajáni szamojéd nyelvekhez sorolt kojából valószínűleg a kamassz egyik nyelvjárási változata. A kamasszra igen erős hatást gyakoroltak a szomszédos török nyelvek és az orosz, ezek nyomása vezetett végső soron kihalásához.

Hangtan

A mássalhangzó-fonémák készletében megvolt a palatalizációs és a zöngésségi korreláció. A magánhangzó-fonémák előfordulását részleges magánhangzó-harmónia szabályozta (a szóalakban csak veláris, vagy csak palatális magánhangzók lehettek, de néhány magánhangzóra ez nem vonatkozik).

Alaktan

Tipológiai szempontból agglutináló, szintetikus nyelv volt, flektáló és analitikus vonásokkal. A névszó kategóriái: szám (jelöletlen egyes, valamint kettes és többes szám), eset (nominativus, genitivus, accusativus, lativus, locativus, ablativus, instrumentalis). A névszóragozásban két fő paradigma létezett: az ún. nem birtokos és a birtokos. Ez utóbbit csak négy esetrag fordult elő (egybeesett a nominativus a genitivusszal és az accusativusszal, valamint a dativus a locativusszal). A birtokos személyrag az esetrag után állt, az instrumentalist azonban megelőzte.

A kamassz nyelv személyesnévmás-rendszere a következőképpen rekonstruálható:

	egyes szám	kettes szám	többes szám
/1	<i>man (mən)</i>	<i>mište</i>	<i>miʔ (mē)</i>
/2	<i>tan (tān)</i>	<i>šište</i>	<i>šiʔ</i>
/3	<i>di (də)</i>	<i>dīšide</i>	<i>dizeŋ (dāzeŋ)</i>

Az ige kategóriái: személy, szám, aspektus, tárgyasság (tárgyas és tárgyatlan ragozási paradigma), mód (kijelentő, feltételes, felszólító, parancsoló), idő (jelen-jövő, jelen, jövő, múlt). Egyes igemódokban nem volt teljes az időrendszer, a kijelentő módban azonban mindegyik előfordult. A személyragoknak két csoportja volt: egyik részük csak a felszólító módban volt használatban, másik részük viszont ott általában nem. Megvoltak a tagadó igével történő tagadás nyomai.

Mondattan

Az alapszórend alany – tárgy – állítmány volt. A jelző megelőzte a jelzett szót, vele nem egyeztették. A névutós szerkezetekben a névszó genitivusban állt. Az összetett mondat helyett az igeneves szerkezetek használata volt jellemző.

A nyelv kutatása

A rendelkezésünkre álló kamassz nyelvi anyag legnagyobb részének összegyűjtését, szótárázását, a nyelv átfogó leírását M. A. Castrén (1813–1852), K. Donner (1888–1935) és A. J. Joki (1913–1989) végezte el.

(Nagy Imre Csaba)

III.

AZ URÁLI NÉPEK IRODALMA

A régi írásbeliségű finnugor irodalmak

A magyar irodalom

Irodalmunk születését, akár a nép ajkán megszólaló hagyományra, akár az írásos kultúra első nyomaira gondolunk, a régmúlt homálya fedí el. A magyarság származásáról, vándorlásáról és az ezeregyszáz esztendővel ezelőtt (896-ban) történt honfoglalásról, mikor is a dél-orsz pusztákról érkező kis lovasnomád nép beköltözött a Kárpát-medencébe, hogy itt találja meg végleges otthonát, igen sok történeti monda maradt ránk. A magyar írásbeliség is valószínűleg régebbi, mint ezt a fennmaradt emlékek mutatják, hiszen, a magyar egyházi és udvari kultúrának közel ezeréves múltja van, és attól kezdve, hogy Szent István, első királyunk népével együtt a nyugati kereszténységhez csatlakozott, a kolostorokban, a káptalanokban, a királyi kancelláriákban mindinkább növekedett az írástudók száma, igaz, ezek akkor elsősorban a középkori Európában általános latin nyelvet használták.

Igen korán feltűntek a magyar nyelv emlékei is, és a szórványemlékek után, a 12. század végéről való első prózai szövegünk: a *Halotti beszéd*, amely egy latin halotti búcsúztató magyar fordítása volt, majd egy évszázaddal későbbről az első magyar vers: az ugyancsak latin eredeti nyomán készült *Mária-siralom*. Ezeket bibliafordítások, a magyar szentek életét feldolgozó legendák, prédikációk és más egyházi szövegek követték, a világi írások: a történeti művek, az oklevelek nyelve még sokáig a latin maradt.

A magyarság két nagy kultúra ütközési pontján hozta létre saját nemzeti kultúráját: keletről származott, az eurázsiai sztyeppvidék ősi kultúrájától kapta eredeti hagyományait, első királyainak szinte keresztény elkötelezettsége és okos politikai helyzetfelismerése következtében mégis a nyugati kultúrát fogadta el, és kárpát-medencei megtelepedése után egy évszázaddal már a nyugati nemzetek között találta meg helyét, sőt a történeti Magyarország, amelyet egykor a Kárpátok hegyei fogtak körül, a nyugati civilizáció határvidéke és utolsó bástyája volt.

Magyarország nemcsak átvette a nyugati keresztény kultúrát, hanem önfeláldozóan védelmezte is ennek értékeit, és e súlyos küzdelmekben nemegyszer alulmaradt a keletről támadó ellenséggel szemben. 1241-ben mongol-tatár seregek pusztították el a sokévszázados fejlődés eredményeit, 1526-ban pedig a török szultán aratott a magyarság számára végzetesé váló győzelmet a magyar király fölött a mohácsi csatamezőn. Nemsokára török kézre került a királyság fővárosa: Buda is, az ország három részre szakadt: a nyugati részen a Habsburg-ház vette át az uralmat, az ország közepén a török uralkodott, a délkeleti területeken, Erdélyben pedig önálló magyar fejedelemség jött létre mint a nemzeti folytonosság vég-ső őrhelye. A török megszállás százötven éven át tartott, és csak 1686 után, Buda visszavételét követően állt helyre lassanként a magyar királyság államszervezete.

A történeti vereségek után a nemzeti kultúra, mindenekelőtt az irodalom szervezte újjá a magyarság életerejét. Ezt az életerőt szolgálta a magyar földre is elérkező lutheri, majd kálvini reformáció, amely az anyanyelvű művelődés további kibontakozását segítette, de ezt

szolgált a katolikus megújulás is, amely ugyancsak felismerte a nemzeti kultúra fontosságát. A török háborúk és a reformációs küzdelmek korában Balassi Bálint, a magyar reneszánsz költészet legnagyobb egyénisége, a katolikus ellenreformációt szervező kiváló hitszónok és egyetemalapító: Pázmány Péter és Zrínyi Miklós, a *Szigeti veszedelem* című barokk hősi eposzt megalkotó sikeres hadvezér munkásságában bontakozott ki a magyar alkotó szellem.

Az ország széttagoltsága és függetlenségének elvesztése miatt a nyugati kultúra intézményei nem tudtak igazán kifejlődni. Így a korábbi évszázadoktól eltérően nem volt saját királyi udvar, amely máskülönbén minden európai országban a kulturális fejlődés fontos szervezője volt. A nemzeti kultúra a szűkösebb erdélyi fejedelmi udvarban, a főnemesek kastélyaiban, a püspöki aulákban és az egyházi iskolákban, kolostorokban, paplakokban talált otthonára. Az irodalom ügye és a nemzet ügye továbbra is szorosan összefonódott: az erdélyi tudós enciklopédista: Apáczai Csere János a nemzeti nyelvű iskolák programját hirdette meg, az erdélyi emlékirók személyes módon világították meg a történelmi eseményeket, II. Rákóczi Ferenc fejedelem memoárjai egy nagyszabású emberi személyiség belső küzdelmeiről adtak valómást, és a fejedelem udvarában élt a magyar próza megújítója is, az urával együtt törökországi száműzetésbe kényszerült Mikes Kelemen.

A török háborúk és a függetlenségi harcok elülte után, a 18. században Magyarországon a viszonylag békés fejlődés évtizedei következtek, ebben igen nagy szerepe volt Mária Terézia királynőnek, aki türelmes politikájával, népszerűtetével a Habsburg-ház tagjai közül elsőnek lopta be magát a magyarság szívébe. Az ország ismét újjáépült a nagy pusztítások után, Magyarország régebbi képét az akkori barokk építkezések alakították ki. Paloták, székesegyházak, könyvtárak, iskolák épültek, csakhamar újjászületett az irodalmi kultúra is. A bécsi udvarban szolgálatot teljesítő magyar testőrifjak, közöttük az irodalmi felújulást kezdeményező Bessenyei György ismerkedtek meg először a francia és német felvilágosodás eszméivel, az ő kezdeményezésükre erősödött meg a nemzeti nyelvű szépirodalom és tudományos irodalom.

Az ország ebben az időben mint saját államtesttel és önkormányzattal bíró királyság, a Habsburg-birodalom része volt, függetlensége ezért nem volt teljes. A nemzeti függetlenség és a társadalmi átalakulás műhelyei ezért az irodalomban szerveződtek meg, a nyugati felvilágosodás és liberalizmus eszméinek nyomán. Ezeket az eszméket képviselte a börtönt is megjárt Kazinczy Ferenc, aki a magyar nyelv korszerű megújításában talált hivatást, a fiatalon meghalt Csokonai Vitéz Mihály, aki a rokokó költészet érzésvilágát honosította meg és Berzsenyi Dániel, akinek klasszicista költői formáiban már a romantika látomásos és filozofikus világképe jelent meg.

A 19. század első fele a magyar történelemnek és irodalomnak egyaránt hőskora. Az akkori magyar országgyűlések a társadalmi átalakulás: a jobbágyfelszabadítás és a polgárosodás alapjait rakták le, a magyar nyelv az állami élet nyelve lett, a magyar kultúra pedig ismét fel tudott zárkózni a nyugati nemzetek kultúrájához. A magyar reformkorszak gazdasági és politikai építőmunkáját a naplóírónak is kiváló Széchenyi István vezette. A magyar irodalomban a nemzeti romantika képviselői idézték fel az ország hősi múltját, hirdették a szabadság eszméjét, és tágitották a hazai látóhatárt európai távlatokig. A nemzet himnuszát író költő-politikus Kölcsey Ferenc, a nemzeti drámát megteremtő Katona József és az európai nagyromantika mitikus költőiségének nyelvén megszólaló Vörösmarty Mihály, a népszerű

történelmi regényekkel fellépő Jósika Miklós és a liberalizmus eszméit elterjesztő Eötvös József voltak ennek a korszaknak a hősei.

A társadalmi és politikai reformok vágya keltett érdeklődést a parasztság kultúrája és élete iránt, s a költészet hamarosan a nép nyelvéből, hagyományaiból merített, a nép kívánságait szolgáltatta meg. Petőfi Sándor és Arany János voltak ennek a költői népiességnek a klasszikusai, sorsuk is példázatos lehet. Mindketten szerepet játszottak annak a forradalomnak az eseményeiben, amely 1848. március 15-én tört ki, hogy magyar földön is valóra váljon az 1789-es francia forradalom hármass jelszava. A forradalom ki akarta vívni az ország teljes függetlenségét az osztrák birodalommal szemben, és létre kívánta hozni a polgárok jogegyenlőségét: a rendiséggel szemben a modern polgári államot.

A vértelen forradalmat véres szabadságharc követte, a bécsi udvar először a magyarországi nemzeti kisebbségek egy részét uszította a magyarságra, majd katonai erővel is beavatkozott, ám végül csak az Európa leginkább autokratikus államával: a cári Oroszországgal összefogva tudott úrrá lenni a magyarság önvédelmén. Ebben az önvédő harcban áldozta fel életét Petőfi, és ennek a leverett szabadságharcnak a fájdalmas emlékét őrizte meg elégikus költészetében Arany.

A vereség után ismét az íróknak jutott az a szerep, hogy ébren tartsák a nemzet élni akarását és eszményeket adjanak a kiábrándult magyarságnak. Arany János elbeszélő költeményei a magyar történelem fényesebb lapjait idézték fel, Jókai Mór valóságos hőskölteményeket alkotott regényeiben a magyarság szabadságszeretetéről, Kemény Zsigmond történelmi regényeiben és politikai tanulmányaiban a nemzeti önismeret és a józan realpolitika követelményét szolgáltatta meg, Madách Imre pedig az egész emberiség történetének és jövőjének mítikus vízióját jelenítette meg *Az ember tragédiája* című drámájában.

A magyarság ki tudott tartani az elnyomás súlya alatt is, és amidőn a megfontolt reformpolitikus: Deák Ferenc és a nemzettel békülni kívánó Habsburg uralkodó: I. Ferenc József, valamint híve, a magyarság iránt őszinte szeretetet érző Erzsébet királyné igekeztetének következtében 1867-ben létrejött az osztrák–magyar kiegyezés, és megalakult a kettős, bécsi és budapesti székhelyű Osztrák–Magyar Monarchia, a magyarság viharos történetében ismét a fejlődés kora következett.

A kiegyezés és az első világháború közötti közel félévszázad során Magyarországon erőteljes polgári átalakulás ment végbe, igen nagy mértékben fejlődött az ipar, a kereskedelem, felépült a vasútrendszer, kialakultak a parlamentáris alkotmányosság intézményei. A fejlődő és erősödő országnak mindazonáltal súlyos bajokkal kellett volna megküzdenie. Magyarország lakosságának közel felét nem-magyar nemzeti kisebbségek (németek, románok, szlovákok, szerbek, ruszinok) alkották, ezek a népek autonóm jogokat követeltek, amelyeket a magyar kormányzat nem akart megadni nekik. Emellett az ország sürgős társadalmi reformokra szorult, a nagybirtokrendszer még mindig érvényben volt, a szegényparaszti tömegek, a szervezkedő nagyipari munkásság, az erősödő polgári és értelmiségi rétegek radikális átalakulásokat kívántak. A konzervatív magyar kormányok viszont következetesen elzárkóztak minden reformkísérlet elől. Erről a gazdagodó, mégis konfliktusok között örlődő korszakról adtak hírt Reviczky Gyula és Vajda János pesszimista versei, valamint Mikszáth Kálmán ironikus regényei.

A szabad fejlődés, a nemzetiségi kiegyezés és a demokratikus átalakulás eszméit újra a szellemi életnek kellett képviselnie. A 20. század elején a nemzeti és kulturális megújulás jegyében lépett a fel az a Nyugat című folyóirat körül gyülekező írómozgalom, amely iro-

dalmunk hagyományos nyugati orientációjának is új értelmet adott, midőn a századforduló nagy szellemi és művészi áramlatait meghonosította. Ady Endre mitikus költészete, Babits Mihály magas erkölcsi elveket képviselő munkássága, Kosztolányi Dezső európai kitekintése, Tóth Árpád szépségkultusza, Juhász Gyula lelki konfliktusok között örlődő lírája csakúgy azt az egyszerre magyar és európai modernséget bírták szóra, mint Móricz Zsigmond valóságábrázoló regényei és Krúdy Gyula álomvilága, amely időkezelésében ugyanoda jutott, mint a regényforma nyugat-európai megújítói. Az irodalmi megújulás képviselői közül Szabó Dezső a magyar öncélúság eszméit hirdette, Nagy Lajos pedig a baloldali eszméket igyekezett érvényesíteni.

Az a szellemi megújulás, amely Magyarországon a 20. század elején bekövetkezett, valóssággal új reformkorszakot kezdeményezett. A reformterveknek mégsem lehettek eredményei, 1914-ben kitört az első világháború, amelyet a magyarság, a Monarchia többi népével együtt a császári Németország oldalán küzdött végig és veszített el. A háborús vereség nem tette lehetővé az osztrák–magyar birodalom korszerű átszervezését, föderális átalakítását, ellenkezőleg, a régi Magyarország is szétesett. Az 1918–1919-es forradalmak bukása után a Párizs melletti Trianon kastélyban kötött békeszerződés a függetlenné váló Magyarországot történelmi területének egyharmadára csökkentette, lakossága a korábbi létszámának kevesebb mint a fele lett, s minden harmadik magyar idegen kormányok hatalma alá, kisebbségi sorba került.

A kedvezőtlen történelmi körülmények között megint az irodalomnak kellett az európai haladás eszméit képviselnie. A Nyugat köre: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő és a mellettük felsorakozó új írónemzedék: Szabó Lőrinc, Márai Sándor, Déry Tibor, Gelléri Andor Endre, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, valamint az erdélyi Áprily Lajos, Dsida Jenő és Jékely Zoltán a korszak barbárságával: a szélsőjobbaldali és szélsőbaloldali mozgalmakkal egyaránt szembeszegülő európai humanizmus képviselőjében lépett fel. A magyar avantgárd nagy alkotó egyénisége: Kassák Lajos lázadó szenvedéllyel követelte az átalakulást, a katolikus szellemiséget képviselő Sík Sándor pedig az egyetemes keresztény értékeket védelmezte. Az irodalmi baloldali képviselői: József Attila és Déry Tibor egy közösségi társadalom rendjében kerestek új emberi harmóniát.

A korszak egyik legerősebb szellemi irányzatát a paraszti érdekek képviseletére vállalkozó népi írók alakították ki: Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, a paraszti sorból íróvá emelkedő Veres Péter, Szabó Pál és Sinka István, illetve az erdélyi Tamási Áron az agrárdemokrácia eszméjét és a nemzeti megújulás szándékát kötötte össze egy modernizálódott realizmus poétikájával.

Amidőn a trianoni szerződés által elszenvedett sérelmek jóvátételét várva Magyarország Német- és Olaszország mellett 1941-ben belépett a második világháborúba, az irodalmi élet nyomban szembefordult a háborús politikával, és „szellemi ellenállást” hirdetett. A magyar irodalom legjobbjai szembefordultak azzal az 1944 tavaszán bekövetkezett hitleri megszállással is, amely az országot kiszolgáltatta a hadi cselekményeknek, és a magyar zsidóság elhurcolásához, nagy részben elpusztításához vezetett. Irodalmunk szembefordult a háborús erőszakkal, s a béke beköszöntésével ismét nagy szerepet vállalhatott az ország szellemi és erkölcsi újjászületésének szolgálatában.

Az alig három esztendőn keresztül tartó demokratikus korszakban gazdag irodalmi élet alakult ki, az idősebb nemzedékekhez tehetséges fiatal írók csatlakoztak: a Nyugat mozgalmának utódaihoz a költő Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes, a prózaíró Ottlik Géza,

Mándy Iván és Szabó Magda, a népi táborhoz tartozó Nagy László, Juhász Ferenc, Csanádi Imre és Kormos István. A szovjet támogatással létrehozott kommunista diktatúra azonban nemcsak a magyar nép függetlenségi vágyát és alkotókészségét fojtotta el, hanem az írói szabadságot is. Ezt a diktatúrát söpörte el néhány napra az 1956. október 23-i magyar forradalom, amelynek szellemi vezetői ugyancsak a magyar írók voltak.

A magyarság forradalmát, majd az idegen invázió ellen vívott szabadságharcát a szovjet katonai erő verte le. Igen sokan elmenekültek, az új hatalom százakat küldött bitófa alá, közel félszáz író került börtönbe, közöttük Göncz Árpád, ma a Magyar Köztársaság elnöke. Az irodalom csak lassan tért magához, a hatvanas évek végétől mindenesetre általa jelent meg a független szellemiség, a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésein kaphatott szót az ellenzéki jellegű társadalombírálat. Irodalmunk nagy nemzedékei tevékenykedtek ebben az időben, a folytonos megújulást szolgálták azok az írók, akiknek munkássága már 1956 után bontakozott ki, így a költészetben Csoóri Sándor, Orbán Ottó, Tandori Dezső, Ágh István, Petri György, az elbeszélő irodalomban Mészöly Miklós, Sánta Ferenc, Moldova György, Konrád György, a drámai irodalomban Örkény István, Csúrkai István és Szakonyi Károly. Később pedig a magyar posztmodern elbeszélő irodalmat megalapozó Esterházy Péter, Nádas Péter, Hajnóczy Péter és Lengyel Péter.

Tehetséges alkotó egyéniségek adtak képet a kisebbségi helyzetbe szorított magyarság életéről, gondjairól és reményeiről, így Erdélyből az elbeszélő és drámaíró Sütő András, a költő Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár, Szlovákiából Tözsér Árpád, Cselényi László és Grendel Lajos, Jugoszláviából pedig Gion Nándor és Tolnai Ottó. Bekapcsolódtak a hazai szellemi életbe a nyugati emigráció írói is, Amerikából Faludy György, Tűz Tamás és Bakucz József, Angliából Határ Győző, Ausztriából Monoszló Dezső, Ausztráliából Domahidy András.

A magyar irodalom a diktatúra évtizedeiben mindig a nemzeti élet folytonosságát szolgálta, és az európai kultúra értékeit képviselte, ezért vezető szerepet játszott a nyolcvanas évek végén bekövetkezett demokratikus átalakulásban is.

Irodalmunk évszázadainak ez a távlati áttekintése két lényegi tanulssal járhat. Először is azzal, hogy a magyar irodalom mindig az európai irodalmak áramában helyezkedett el, s nemcsak a hagyományos európai eszményeket: az egyéni szabadság és a közösségi szolidaritás ügyét képviselte, hanem az európai irodalom történeti útján is végighaladt, hiszen mindig a nyugati szellemi és művészeti irányzatok medrében kereste eszményeit. A másik nagy tanulsága pedig abban áll, hogy irodalmunk mindig szervesen összefonódott a nemzet életével, törekvéseivel és történelmével. A történelem tanúsága szerint a nemzet és az irodalom fogalma szinte Janus-arcú tekint ránk: ami az egyik oldalról szemlélve egy történelmi emberközösség küzdelme a megmaradásért, az a másik oldalról magasrendű művészi, irodalmi értékek történeti folytonossága és rendszere, és ami az egyik nézetben gondolat, költői forma és epikai cselekmény, az a másikban győtrődő küzdelem avégett, hogy egy emberi közösség otthont találjon szülőföldjén és a nemzetek közösségében, lehetőséget kapjon arra, hogy megőrizze és a világ elé tárja saját szellemi és erkölcsi értékeit.

(Pomogáts Béla)

(1998)

A finn irodalom

A finn irodalom magába foglal svéd nyelvű irodalmi életműveket is, hiszen a sok évszázados svéd uralom következtében a svéd nyelv szinte a 19. század derekáig vezető szerepet töltött be Finnország tudományos és szépirodalmában.

A finn írásbeliség kezdetei a 13. századba nyúlnak vissza. A római katolikus egyház a svéd hatalmi törekvésekkel egy időben és azokkal összhangban, Finnországban is megkezdte térhódítását, s kezdte átültetni az általa táplált nemzetközi jellegű, latin nyelvű kultúrát a finnek földjére. A püspöki könyvtárakban a bibliák s az egyházi irodalom latin nyelvű műveinek – prédikációk, bibliamagyarázatok, imák stb. – száma a 14. században egyre gyarapodott. Az egyházi kultúra központja Turku volt, püspöksége az uppsalai egyházmegyéhez tartozott. Az első ismert írói személyiség Jöns Budde szerzetes, a Turku szomszédságában fekvő Naantaliban élt. Az ő nevéhez fűződik többek között az első svéd bibliafordítás, önálló munkája pedig a *Jöns Buddes bok* ('Jöns Budde könyve', 1487–1491) legendákat és vallásos történeteket tartalmaz, melyek közül nem egy távoli rokona a reneszánsz gálans elbeszéléseinek. A 16. században Svédországot meghódította a reformáció. Finnországban a hitújítás legfőbb harcosaként Mikael Agricola (1510 k.–1557) turkui püspök lépett fel, ő a finn nyelvű irodalom megalapítója. Társadalmi-politikai-kulturális fejlődés követelményeinek tett eleget 1540 körül megjelent ábécéskönyvével, valamint zsoltár- és bibliafordításaival, melyek értékét bizonyítja, hogy évszázadokon át szinte változatlan formában jelentek meg.

A teljes Biblia 1642-ben jelent meg Stockholmban: *Se on Biblia, Coco Pyhä Raamattu* ('A Biblia, azaz a Teljes Szentírás'), melyben a finn nyelv már magas fejlettségi fokra jutott, s lehetővé tette a világi próza és líra megszületését. J. P. Suomalainen (1540 k.–1588) verseiben dominál először maga a költészet, mely elővillan a vallásos téma leple alól. A 17. században rövid életű virágzásnak indult a latin, svéd és finn nyelvű alkalmi verselés, fejedelmek, nagyurak, hadvezérek szolgálatába gömnyesztve a Pegazust. 1755-ben jelent meg G. J. Calamnius tollából a svéd idők egyetlen világi versgyűjteménye, egyben az első verseskönyv: *Wähäinen Cocous Suomalaisista Runoista* ('Kis Finn Daloskönyv'). Az 1640-ben alapított turkui egyetem a 18. sz. második felétől kezdve a finn kultúra, a finn nyelv, a finn irodalom egyre erősebb bástyájává vált. A fennofil mozgalom, melynek atyja, H. G. Porthan (†1804), a nyelv, a népköltészet kutatása felé fordította a legjobb szellemi erőket. 1770-ben Turkuban megalakították az Aurora-kört, ez hosszú évtizedekig vezető szerepet játszott az irodalmi életben. A 19. század elején virágzott ki az ún. turkui romantika. 1809-ben több évszázados svéd uralom után Finnország autonóm orosz nagyhercegség lett: bizonyos nemzeti önállóságot nyert. J. Juteinivel (1781–1855) új korszak kezdődött, melyet a népi elem további erősödése mellett a tudatos és igényes írói tevékenység jellemez. A népköltészet iránti érdeklődés, a népköltészet hatása a helsinki romantika (1830–1850) idején a legerősebb. 1828-ban az egyetem, s vele a szellemi élet központja is Turkuból Helsinkibe, a fővárosba helyeződött át. 1835-ben jelent meg a Kalevala, és a finnek nagy nemzeti költője, J. L. Runeberg (1804–1877) is ekkortájt kezdte meg írói tevékenységét. Runeberg svéd nyelvű, de finn hazaszeretettől mélyen áthatott versei és romantikus elbeszélő költeményei, E. Lönnrot

(1802–1884) homéroszi jelentőségű Kalevala-összeállítása jelentik azt a központi művet, ami köré a kor irodalmi mozgalmi csoportosulnak. Runeberg művészetében a történelmi múlt és a népmondák, népregék felé forduló romantikát lelhetjük fel. A 19. század második felét a klasszikus romantika hanyatlása, a realizmus erőteljes előretörése jellemzi. A realizmust A. Kivi (1834–1872), Minna Canth (1844–1897) és Juhani Aho (1861–1921) juttatta diadalra. Kivi és Canth drámaival indult meg a finn nemzeti színjátszás, Aho művészete pedig a modern lélektani regény, az elbeszélés, a karcolat műfajaiban teljesedett ki. A századforduló idején az újromantika és Eino Leino (1878–1926) gazdagon áradó költői tehetsége jegyében a líra vált a fő irodalmi műfajjá. Újra felvetődött a nemzeti önállóság lehetősége, és az európai költészet felé ablakot nyitó finn irodalom szinte egy csapásra új, tehetséges költői gárdát jelentetett meg: J. Siljo (1888–1918), majd V. A. Koskenniemi (1885–1962) egyszerre volt nemzeti és egyetemes, romantikus és modern. Az „Ifjú Finnek” mozgalma a finn és az európai kultúra egyesítésén munkálkodott. A 20. század első három évtizedében győzelmet aratott a modern vers és próza. A finn függetlenség kikiáltása, a polgári társadalom konfliktusai adták a társadalmi háttérét a legkülönbözőbb stílusú, sokszínű és sok műfajban jelentkező legújabb finn irodalomnak, melyre nyilvánvaló hatással volt a modern és radikális európai költészet, elsősorban a szimbolisták és a kritikai realizmus prózái. Johannes Linnankoski (1869–1913) *Laulu tulipunaisesta kukasta* ('Dal a tűzpiros virágról') c. regénye a romantika utolsó figyelemre méltó alkotása. M. Lassila (1868–1918), J. Lehtonen (1881–1934) és F. E. Sillanpää (1888–1964) már a modern realizmust képviselte, hol népiességgel, hol az ember belső világának mérnöki pontos feltérképezésével, hol pedig az elnyomott osztályok kollektív, s az egyes ember egyéni tragédiáinak mesteri ábrázolásával. Sillanpää *Silja* c. regényéért irodalmi Nobel-díjat nyert. A 20-as évek végén és a harmincas évek elején a „Fáklyavivők” baloldali irodalmi mozgalma új korszakot nyitott meg: Katri Vala (1901–1944), A. Turtiainen (1904–1980), E. Diktonius (1896–1961), E. Vuorela (1899–1972) a modern költői realizmus jegyében a háború és a társadalmi elnyomás ellen emelték fel szavukat, új közönségnek írtak, „a hatalom mostohagyermekének” (Diktonius). U. Kailas (1901–1933), A. Hellaakoski (1893–1952), F. P. Mustapää (1899–1973) és K. Sarkia (1902–1945) az előbbiekkal szemben a fokozottabb intellektualizmust, a nagyobb költői érzékenységet képviselte, lemondott a pártosságról, az élet általános emberi vonatkozásait dolgozta fel mély expresszivitással. A történelmi regény nemzetközi hírnevű mestere, Mika Waltari (1908–1979) szintén az egyetemesség célkitűzéseivel alkotott. Mély humanizmusról tanúszkodó, hatalmas freskószerű történelmi regénye, a *Szimuhe*, az ókori Egyiptom nagy harcainak ürügyén ad hű képet a 2. világháború borzalmaitól szkeptikussá vált modern ember életérzéseiéről: az emberi társadalmak változnak, de az ember maga – sajnos – sohasem.

A legutóbbi évtizedekben olyan, népi származású prózaírók jelentkeztek, akik rendkívüli szuggesztivitással, nagy művészi erővel felruházott műveikben visszatérnek az egyszerű paraszt és munkásosztály problémáihoz, kiutat keresnek objektív és lelki válságokból, de nem kötelezik el magukat egyetlen ideológia mellett sem a társadalmi változásért vívott harcban. Közöttük T. Pekkanen (1902–1957) és P. Haanpää (1905–1955) főleg elbeszélései, L. Viita (1916–1965), és V. Linna (1920–1992) regényei révén szerzett megérdemelt írói hírnevet. A változatos és szabad formák, a gondolati elemek túlsúlyra jutása, a nagyfokú társadalmi, politikai érdeklődés jellemzi a legújabb költőket, s a számos névből hadd említsük meg Aila Meriluoto (1924), T. Anhava (1927), P. Haavikko (1931) és P. Saarikoski (1937–1983), a

próza terén V. Meri (1928) és A. Hyry (1931) nevét. Az előbbi a háború groteszkségét és a társadalom perifériáján élő emberek származás, tragikomikus sorsát, az utóbbi pedig a gyermekkor emlékeit, ezek motivációs szerepét boncolgatja a francia „új regény” stílusában, száraz, szinte mesterkélt egyszerű és cselekményszegény történeteiben. Az 1960-as évek végén jelentkező baloldali orientációjú, radikális fiatal költők és prózaírók sokhangú seregéből kiemelkedett J. Peltonen (1941–1998), akinek nagy nyelvi leleménységről tanúskodó versei, a fantázia és a valóság határterületén mozgó elbeszélései, regényei és drámái az elavult társadalmi struktúrák, az anakronisztikus és önmagunknak ártó megrögzöttségek megszüntetését követelték.

Finn irodalmi formák

A finn nyelv a finnugor nyelvcsalád balti finn ágához tartozik. Gazdag magánhangzórendszeréhez képest (8 rövid, ill. 8 hosszú magánhangzó, valamint 16 kettőshangzó) a mássalhangzók száma csekély (14), következésképpen egyike a legzeneibb európai nyelveknek, a magánhangzók-mássalhangzók aránya 51:49. A hangzók rövid-hosszú ellentétezése lexikális (*ehto* 'feltétel', *ehtoo* 'est') és grammatikai (*kala*, 'hal', *kalaa*, 'halat') megkülönböztetést tesz lehetővé. Magánhangzó-harmóniás agglutináló nyelv, amelyben a toldalékok többsége kétalakú (*talossa*, 'házban', *metsässä*, 'erdőben'). A szó valamennyi tagja világos, határozott artikulációjú, az erőteljes főhangsúly mindig az első szótagra esik. A szavak élén magánhangzó, ill. egy mássalhangzó áll. A finn nyelv fonetikai és strukturális adottságai következtében – akárcsak a magyar – egyaránt alkalmas hangsúlyos és időmértékes verselésre, de e két verselési mód nem különül el élesen egymástól. Ez a kétarcúság a magyar verstani irodalomból is ismert viták előidézője lett. A kalevalai sorfajtában egyes kutatók tiszta időmértékes lüktetést éreznek trochaikus nyolcasokkal:

— U	— U	— U	— U
mie-le	-ni mi	-nun te	-ke-vi
ai-vo	-ni a	-jat-te	-le-vi
läh-te	-ä-ni	lau-la	-ma-han
saa-a	-ni sa	-ne-le	-ma-han

Mások hangsúlyos ritmusának hallják e sorokat, kétütemű nyolcasnak, de nem merev négyes-négyes osztásúnak, hanem a szótagokat az adott kereten belül szabadon csoportosítóknak:

/x x x x x	x x x
mie-le-ni mi-nun	te-ke-vi
/x x x	/x x x x x
ai-vo-ni	a-jat-te-le-vi
/x x x x	/x x x x
läh-te-ä-ni	lau-la-ma-han
/x x x	/x x x x x
saa-a-ni	sa-ne-le-ma-han

azaz 5+3, 3+5, 4+4, 3+5 tagolásúnak. Vikár Béla is inkább ez utóbbi felfogás jegyében fordított, de szövegében határozottabban érvényesítette a kötöttebb magyar ősi nyolcas ritmikaiját. A monotoniságot időnként aprózással enyhítette:

Mostan kedvem kerekedik
Elmém azon töprenkedik,
Hogy im dalra kéne kelni
Ideje volna énekelni

Valószínű azonban, hogy Papp István járt legközelebb az igazsághoz, mikor a kantelével kísért runókról deklamáló, éneklő, sorisméltő előadásmódjuk tekintetbevételével megállapítja: „A Kalevala-vers ritmusa az érzelmi indítású hanglejtés hullámzatosságán alapszik. A monotoniságig egyenletes és kötött ritmus és a kötöttség alól való felszabadulás ellentéte, az értelmi beszéddinamika és a zenei versritmus disszonanciája fontos tényező a finn ritmus sajátos hangulatvilágának megteremtésében. Röviden: a Kalevala-vers ritmusának alapja a hullámzatos hanglejtés egyhangúsága és a disszonancia élénkítő feszültsége.”

A tisztán hangsúlyos verselés a finn műköltészeti lírában is ritka, valamivel gyakrabban folymodnak a költők a klasszikus verseléshez. Nem széles körű a görög–római sorfajták és strófaszerkezetek alkalmazása sem, dominálnak viszont a nyugat-európai kötött, utóbb pedig egyre inkább a kötetlen műformák. Mellettük a hagyományos ritmusfajta is él, miként ezt a klasszikus finn költők (A. Kivi, E. Leino) és a modern lírikusok (E. Sinervo, H. Juvonen) kalevalai ihletésű versei igazolják.

A finn líra egyik feltűnő zenei jellegzetessége az erős alliterálás, amely nemcsak a nyelv fonetikájából következő kényszerítő szükségesség (a lehetséges szókezdő hangok száma: 18), hanem esetleg ősi finnugor költészeti örökség továbbélése és rendszerré teljesedése. A valóságos alliterációbokrok mellett a rímek (főként ragrímek) jelentősége – különösképpen a folklórban – másodlagos, kialakulásukat részben a nyelv agglutináló jellege, részben a finn népi verselés szintén ősinek tartható, igen feltűnő sajátossága, az azonos toldalékok sorát eredményező ismétléses, gondolatrítmusos szerkesztésmód magyarázza.

A Kalevalában koncentrálódó finn folklór formai sajátosságai, a tónus, a modor és a szemléletmód hatást gyakorolt a magyar irodalomra is, elsősorban Arany János, József Attila és Juhász Ferenc költészetére.

Az irodalmi műfajok összességükben csupán a 19. században jelentkeztek a finneknel, amikor a nemzetté válás folyamata befejeződött, s a polgári társadalom igényeinek megfelelően a műirodalom európai színvonalra emelkedett. A finn népköltészet fő műfajai – a kalevalai versmértékű epika és líra, valamint a ceremoniális költészet (lakodalmi versek, siratóversek stb.) – még a pogány korban s a középkor előtt kialakultak. A 12. századtól a 16. századig a feudalizmus és az egyház szövetségét a latin nyelv uralma jelképezte. Ekkor születtek a legendák, és a germán–skandináv balladák mintájára néhány ballada. A középkorból igen kevés irodalmi emlék maradt ránk. Jelentős fordulatot hozott a finn reformáció kora (1540–1640), amikor a finn az istentisztelet nyelvéné vált. A zsoltárfordítások az önálló világi verselés megindulását segítették elő, egyben pedig a finn nyelv irodalmi normáit erősítették. A 18. században lassan tovább fejlődött a líra, bár a svéd uralom átmeneti erősödése

miatt a finn nyelv némileg háttérbe szorult. A 19. század elején a több évszázados svéd uralom megszűnte után először a líra indul rohamos fejlődésnek, majd miután a hazafias és egyben népi fogantatású társadalmi-politikai megújulási mozgalom a polgárosodást is lehetővé teszi, a század második felében megjelent a regény és az elbeszélés, a század vége felé pedig a társadalmi dráma is. A 20. században a dráma kissé háttérbe szorult, viszont mind a líra, mind a próza világirodalmi magaslatokra jutott.

Korunkban a finn irodalom műfajilag meglehetősen gazdag képet mutat. A történelmi és társadalmi regény, a lélekelemző novella, a gondolati költészet filozofáló, világképet szintetizáló vagy éppen analizáló alkotásai a legjelentősebbek.

(Gombár Endre)

(1975)

Az észti irodalom

Észti nyelvű irodalom, minthogy az észtek a 13. század elejétől idegen hódítók alávetettségében éltek, századokon keresztül csak a nép ajkán, a népköltészetben bontakozhatott ki. Az írásbeliség kialakulása sokáig váratott magára. Bár észti szörványemlékek előfordultak már Lett Henrik 13. századi krónikájában, az észti írásbeliség tekintetében csak a reformáció hozott lényeges változást. Az első észti nyelvű lutheránus könyvek 1525-ben láttak napvilágot, majd egy évtized múltán Luther Kátéja és a Biblia egyes részletei jelentek meg észtil. A kulturális fejlődést 1558-tól a többévtizedes livóniai háború gátolta meg, melynek eredményeképp a 17. század elejére Észtország nagy része fokozatosan svéd fennhatóság alá került. E század harmincas éveitől kezdve a békés fejlődés és kulturális fellendülés évtizedei következtek. Gimnázium és könyvnyomda létesítése Tallinnban, a tartui egyetem alapítása (1632) az első ismert észti vers, Käsü Hans Siralmas éneke jelzi ezt. A Nagy északi háborút lezáró uusikaupunki békével (1721) Észtország cári uralom alá került. 1739-ben megjelent a teljes észti Biblia, amely a két nagy, egymástól lényegesen eltérő nyelvjárásnak, a tartuinak és a tallinninak a harcát az utóbbi javára döntötte el. Az irodalmi nyelv fejlődését az esztofilek tevékenysége mozdította elő a 19. század elején, a század második évtizedében végrehajtott jobbágyfelszabadítás pedig megteremtette az észti értelmiség kialakulásának társadalmi feltételeit. Az 1802-től ismét működő tartui egyetem és Tartu városa az észti nép szellemi központja. Itt lépett fel a nemzeti irodalom megteremtésének igényével az első igazán jelentős észti költő, a fiatalon elhunyt K. J. Peterson (1801–1822). A tartui egyetem neveltje volt F. R. Faehlmann (1798–1850) is, aki a népköltészet gyűjtésével külföldön is felkeltette az érdeklődést az észti nép iránt. Faehlmann nevéhez fűződik a történelemmel, irodalommal és népköltéssel foglalkozó Észt Tudós Társaság megalapítása is. Elgondolását, hogy a nép ajkán élő hősi énekekből egy egységes népeposzt lehet alkotni, halála után barátja, F. R. Kreutzwald valósította meg. Az 1857 és 1861 között megjelent Kalevipoeg mind irodalmi alkotásként, mind a nemzeti érzés serkentőjeként rendkívül jelentős. A megjelenésével kezdődő, mintegy három évtizedes korszakot a „nemzeti ébredés korának” nevezik. A politikában a nemzeti öntudatosodás, az irodalomban a romantika jellemzi ezt az időszakot. J. V. Jannsen (1819–1890) lapja, az Eesti Postimees [Észti postás] széles tömegeket befolyásoló lappá vált. 1870-ben Tartuban észti színházat alapítottak, s 1872-ben hivatalosan is megalakult az Észt Írók Társasága. Két irányzatra oszlott: a konzervatívabb, J. Hurt (1839–1906) vezette csoport a Társaság tevékenységét csak kulturális célok szolgálatára korlátozta, a radikálisabb rész, C. R. Jakobsonnal az élen, politikai és társadalmi szervezetté akarta szélesíteni. Ez utóbbi csak részben realizálódhatott, a Társaság kulturális tevékenysége azonban az irodalmi nyelv fejlesztése, a népköltészet gyűjtésének tekintetében számottevő volt. A Társaság népművelői, könyvkiadói tevékenysége hozzájárult az észti nép szellemi színvonalának és nemzeti öntudatának fejlődéséhez. A cári kormányzat 1893-ban betiltotta. A korszak legnevesebb, világirodalmi mértékkel mérve is számottevő lírikusa Jannsen lánya, Lydia Koidula (1843–1886), aki főként a hazafias költészetben alkotott maradandót. A század nyolcvanas éveivel kezdődő oroszosító törekvéseknek az irodalomban az „ébredés korának” örökségébe

kapaszkodó későromantika a tükrözője. A korszak legjelentősebb képviselői a prózában E. Bornhöhe (1862–1923), a lírában K. E. Sööt (1862–1950), J. Tamm (1861–1907) és Anna Haava (1864–1957), akinek a munkássága már a modern észtlírába is beletartozik. A stílusváltást a századforduló hozta meg: E. Vilde (1865–1933), az első külföldön is ismert regényíró és E. Särgava (1868–1957) a kritikai realizmust képviselte. A. Kitzberg (1855–1927), az észtlíra megalapítója szintén a realistákhoz sorolható. A századforduló legtehetségesebb költője J. Liiv (1864–1913), aki a realizmus és impresszionizmus határán mozgó munkásságával sajátos színfolt a korabeli észtlíradalomban. A modern észtlíra a 20. sz. elején G. Suits (1883–1956) fellépésével vette kezdetét. Suits volt a szervezője és eszmei irányítója az Ifjú-Észtország irodalmi mozgalomnak is, amely az 1905-ös és 1917-es forradalmak között jelentős kultúrtörténeti szerepet töltött be. Az Ifjú-Észtország prózaírói közül F. Tuglas (1886–1971) impresszionista-szimbolista színezetű munkássága volt nagy hatással az észtlírai stílus további fejlődésére. Az 1917-es forradalmat követő évek jellemző irodalmi jelensége a Siuru-mozgalomban tömörült költők és írók avantgardista útkeresése. Az Észtlíra megalakulása után az irodalomban ismét a realizmus vált uralkodóvá. Európai hírnév képviselője A. H. Tammsaare (1878–1940). Rajta kívül a polgári köztársaság vezető prózaírói E. Vilde, F. Tuglas, M. Metsanurk (1879–1957), A. Kivikas (1898–1978) és A. Jakobson (1904–1963). A lírában Marie Under (1883–1980), G. Suits, H. Visnapuu (1890–1951), valamint J. Barbarus (1890–1946) és J. Semper (1892–1970) munkássága kiemelkedő. Az utóbbiak közül többen komoly szerepet vállaltak Szovjet-Észtország irodalmának szervezésében is. A szovjet észtlíra gerincét azok a fiatalabb szerzők alkották, akiknek a pályakezdése a szovjethatalom kezdetével esett egybe. Ezek legjelentősebb képviselői: J. Smuul (1922–1971) és Debora Vaarandi (1916). A hatvanas évek kezdetén mind a lírában, mind a prózában új, tehetséges nemzedék jelentkezett, melynek sorából legismertebb P. E. Rummo (1942), M. Traat (1936), E. Vetemaa (1936) és A. Valton (1935). Ők már az 1991-től független Észtlíra klasszikusai.

Észtlírai formák

Az észtlíra nyelv a finnugor nyelvcsalád finnségi (balti finn) csoportjába tartozik. Verstani szempontból fontos fonetikai sajátossága, hogy a szóhangsúly állandó helyen, a szó első szótagján van, miként a magyarban. Az észtlíra verstanszerzők szerint a hangsúly is szerepet játszik az észtlírai verselésben (ez a magyar verstani vitákból is ismeretes [tagoló vers] probléma). Az észtlíra – magyarral szemben – az időmértékes verselést tekintik az ősi formának. Sajátossága azonban ennek a szótaghosszúságok relativitása: az észtlíra ugyanis egy-egy hangnak nem két, hanem három tartambeli változata van, melyek mindegyikének jelentésmegkülönböztető vagy mondattani szerepe van. A rövid hangzó tartama 5–10, a hosszúé 20–25 és az igen hosszúé 30–35 századmásodpercig terjedhet. A rövid és hosszú szótagok verssoron belüli, egymáshoz viszonyított időtartama is az időmérték elemévé válhat, azaz a közepes hosszúságú szótagok a rövid és a hosszú szótag szerepét egyaránt betölthetik. A legeredetibb észtlírai népköltészeti formának, a rímtelen, erősen alliteráló *regiversnek* az időtartam váltakozása adja az alapritmusát, ritmusalkotásában azonban másodlagosan a hangsúly is szerepet kap. A *regivers* az észtlírai népköltészet uralkodó formája egészen a 18.

század végéig, ettől kezdve csaknem teljesen kiszorul a népköltészetből, és helyét az ún. új vagy sorvégi rimes népdal veszi át. Ennek, miként elnevezése is utal rá, legfőbb újítása, hogy meghonosítja a népköltészetben, majd ezáltal az ekkor kialakuló észt egyéni lírában is a sorvégi rímet, valamint a versek strófákra tagolását. E versforma az észt teoretikusok szerint hangsúlyos (a feltételezett magyar hangsúlyos verselés típusának megfelelően). Az új népdal egyeduralomra jutásával az eddig fontos alliteráció jelentősége csökkent, de alkalmazása mindmáig gyakori.

Jelentős eltérés van a regiverses és a sorvégi rimes népköltészet tematikájában is. Az előbbinél szembetűnő a lírai dalok óriási túlsúlya, sőt a kevés, epikus versben is háttérbe szorulnak az epikai elemek, az események lírai előadásmódja a jellemző. Mind a lírai, mind az epikus alkotások középpontjában a nők állnak, az ő érzéseiket, életüknek fontosabb epizódjait szövegezik meg a regiverses népdalok és epikus énekek. A sorvégi rimes népköltészet témái aktuálisabbak, jobban a korhoz kötöttek. Bennük jut először kifejezésre a mostoha társadalmi viszonyok elleni tiltakozás. A prózai népköltészeti alkotások közül a hatalmas mennyiségű, sok nemzetközi motívumot tartalmazó népmesekincs mellett a 18–19. században lejegyzett történeti mondák érdemelnek említést, amelyek gyakran archaikus, mitológikus elemeket tartalmaznak, 13. század előtti történeti állapotokat tükröznek. A hivatásos irodalom – néhány korábbi próbálkozástól eltekintve – a 19. század elejétől fejlődik erőteljesebben, vezető műfaja napjainkig a líra, formái az Európában általában elterjedt formák.

(Fehérvári Győző)

(1972)

A kisebb balti finn irodalmak

A karjalai irodalom

A finnugor nyelvcsaládon belül a balti finnek csoportjába tartozó karjalaiak (oroszul karélok) 1970-ben mintegy másfélszázezren vallották magukat karjalai nemzetiségűnek. A több nyelvjárásra tagolódó, s a finnhez általában igen közel álló karjalait viszont már csak alig százezren mondták anyanyelvüknek. Általánosnak tekinthető a kétnyelvűség (a karjalai mellett az orosz).

A balti finn népek között a karjalaiaké a leggazdagabb folklór, a Kalevala runóinak többségét Karjalában jegyezték le. Sok ezer dalt tudó népénekeseik közül Arhippa Perttunen és Larin Paraske neve vált világszerte ismertté. A karjalai népköltészet rétegeiben egyaránt találhatók archaikus elemek (verses hősepika), újabb képződmények (szokások és ünnepek költészete), sőt a legújabb idők eseményeit, nagy egyéniségeit megéneklő alkotások is.

A karjalai nyelv első írásos emléke egy 13. századból származó, nyirkéregre írt, cirill betűs négysoros vers. Később megszorodnak az írásos nyomok, de nem vezetnek önálló írásbeliség kialakulásához. 1938-ban megpróbálták ugyan a karjalai nyelvet Karjala hivatalos nyelvvé tenni, *Karélia* címen lapot adtak ki, sőt iskolai tankönyveket is írtak e nyelven. A kísérlet végül is balul ütött ki, a nyelvjárásilag tagolt nagy kiterjedésű területen nem lehetett egyik napról a másikra közérthetővé és közhasználatúvá tenni a mesterségesen kialakított karjalai-finn irodalmi nyelvet. 1940-től visszatértek a korábban elfogadott és használt irodalmi finnhez, amelyet ettől kezdve a karjalai-finn irodalom hivatalos nyelvének tekintettek. Így módon a tulajdonképpeni karjalai írásbeliség nélküli nyelv maradt. Karjalai-finn irodalomról csak az 1920-as évektől lehet beszélni. Megalapítói Finnországból emigrált értelmiségiek, újságírók és írók, valamint néhány tanult helybeli fiatal. Állandó utánpótlást jelentettek még a harmincas években is a Finnországból menekülő baloldaliak, de nőtt az egyre tanulmányosabb született karjalaiak csoportja is. A karjalai-finn irodalom három forrása és ihletője a finn irodalom, a karjalai folklór és az orosz irodalom. Az írói társadalom összetettsége, műveltségi és felfogásbeli differenciáltsága miatt Karjala irodalma csak igen lassan fejlődhetett önálló, egyéni arculatú egységes irodalommá. Hosszú időn át tematikai, stílusbeli rétegezettség jellemezte, egyetlen közös eleme a baloldaliság, ill. az ún. szocialista elkötelezettség volt. A karjalai-finn irodalom jelentősebb alkotói S. Mäkelä (1870–1937); J. Virtanen (1889–1939); O. Johansson (1892–1939); N. Jaakkola (1905–1967); A. Timonen (1915–1990); J. Rugojev (1918–1993); N. Laine (1920–1984); T. Summanen (1931–1988). A karjalai-finn irodalom orgánuma az 1940-től megjelenő tízezres példányszámú, kitűnően szerkesztett *Punalippu* ('Vörös lobogó', 1990 után: *Carelia*).

(Domokos Péter)

(1979)

A vepsze irodalom

A 19. század végén csupán félszázezres nagyságrendű, a keleti és nyugati finnugor népek és nyelvek között történeti és kulturális kapcsolatokat is őrző balti finn nép sokszínű hagyományai iránt a szakma részéről a múltban és újabban is érthetetlenül csekély figyelem mutatkozott. Népköltészetük gyűjtői elsősorban finn és észt nyelvészek voltak, nekik fontosabb volt a pontos lejegyzés, mint a folklór mélyrétegeinek felderítése. A finnségi népek mindegyikére jellemző a gazdag lírával (az e nyelvek hangkészletéből, szótagalkotásának módjából következő alliteráció-bokrokkal), az elevenen élő kis műfajokkal (közmondások, találós kérdések, ráolvasások) szemben nem különösebben eredeti és csekély számú mese és mondakincsük.

A vepsze írásbeliség múltja is meglepően kopár, adatokban szegény. Csupán az 1930-as években volt észlelhető mozgás e téren, amikor a szovjet rendszer 57 nemzetiségi iskolát nyitott a vepsze tanulók részére, tanítókat képzett soraikból, s több, anyanyelvükön készült tankönyvet is kiadatott – ismert nyelvtudósok (pl. D. Bubrih) közreműködésével. Csupán ekkor vált láthatóvá valamelyest a tényleges vepsze írásbeliség kibontakozása, némely lehetősége a nemzeti irodalom megteremtésének. 1938-ban azonban a hatóságok egyik napról a másikra drasztikus módon véget vetettek e rövid életű „kísérletnek”. A rohamosan csökkenő, nyelvét és identitását felejtő közösségről csupán egy-két nyelvész, néprajzos adott életjelet az 1950-es évek második felétől. A 20. sz. utolsó évtizedében pedig a „peresztrojka” és a „glasznosztj” – szinte az utolsó pillanatban – egyfajta nemzeti ébredést indított el a vepsze falvakban: dalokban, táncokban, népviselettel „támasztják fel” a múltat. „Nemzeti politikusuk”, szociológusuk, történészük is akadt A. Petuhov személyében, sőt lett költőjük is, V. Jersov, aki a Petrozavodszkban megjelenő Carelia (korábban: Punalippu) c. finn nyelvű folyóiratban anyanyelvén publikálta tucatnyi versét. Van tehát remény a vepsze műveltség reneszánszára, de irodalmuk és irodalmi formáik teljes feltárása, megbízható megismerése érdekében mindenekelőtt egy teljességre törekvő bibliográfia összeállítása volna a legnagyobb feladat.

(Domokos Péter)

(1994)

Az izsór irodalom

A finnugor nyelvcsaládhoz tartozó, közelebbről a balti finnek körébe sorolt, ma mintegy ezer főt számláló izsór nép irodalma és irodalmi formái. A Finn öböl partvidékén elterülő Ingermanlandban élő izsóroknak alig negyven százaléka beszéli anyanyelvét, amely a viszonylag kevésbé vizsgált nyelvek közé tartozik. Nyelvük is, hagyományaik is a karjalaiakéval és a finnekével mutat közeli rokonságot. Az izsór népköltészet legkedveltebb műfaja a lakodalmi dal (kiad. V. Salminen, 1917). A dalok formai sajátosságait tekintve megegyeznek a Kalevala runóival. Noha a harmincas években kísérlet történt latin betűs izsór írásbeliség kialakítására s ennek eredményeképpen néhány iskolai tankönyvet is összeállítottak nyelvükön, az izsórt ma az írásbeliség nélküli nyelvekhez sorolják.

(Domokos Péter)

(1977)

A lív irodalom

A finnugor nyelvcsaládhoz tartozó, közelebbről a balti finnek körébe sorolt, ma mintegy háromszáz főt számláló s már kétnyelvű (anyanyelve mellett a lettet beszélő) lív nép finnekével és észtekével közös eredetű hagyományaiban sok az archaikus elem. Írásbeliségükről csak a 19. századtól beszélhetünk. Az októberi forradalomig mindössze nyolc könyv jelent meg nyelvükön, köztük evangéliumfordítás és olvasókönyvek. 1920-tól számos lív nyelvű kiadvány látott napvilágot, *Livli* címen újságjuk is volt, 1939-ben azonban megtört a fejlődés, ma írásbeliség nélküli népnek számítanak. Népköltészetük legjellemzőbb műfaja a kalevalai versmértékű lírai dal, figyelmet érdemlők meséik, mondáik, hiedelmeik. Csekély irodalmuk fordításokkal indult, K. Stalte és U. Kaphberh néhány vallásos és hazafias költeményében tetőzött a húszas években, majd el is halt. 1990 után azonban meglepő és örömdetes „szellemi mozgolódás” kezdődött kis közösségeikben.

(Domokos Péter)

(1982)

A vót irodalom

A finnugor (uráli) nyelvcsaládhoz tartozó, közelebbről a balti finnek körébe sorolt, a 20. század utolsó évtizedében már kihaltak vélt apró kis közösséget, a vótokat a tudósok évtizedek óta „temetik”, mindazonáltal még az 1990-es években is váratlanul meg-megszóltak anyanyelvükön idős személyek, főként asszonyok. Az észthez igen közelálló, de más finnségi nyelvektől is befolyásolt vót nyelv beszélői valaha a krónikák által is számon tartott népként önálló anyagi és szellemi kultúrát fejlesztettek ki. Folklorjuk főként dalokban és kis műfajokban testesült meg. A történeti viszonyok következtében (többszörös és igen erős idegen kultúrák gyűrűjében, illetve hatása alatt) műveltségüket nem tudták magasabb szintre emelni; erre a fejlődésre igény sem mutatkozott, megindítására vállalkozó is kevés akadt. Mindazonáltal mégis kikerült közülük írástudó (pl. D. Tsvetkov, 1890–1930), aki megkísérelte írásba foglalni anyanyelvét (szótár, nyelvtan formájában), s terveket szőtt a vót irodalom megteremtésére.

A kihalás szélére sodródott nép és nyelv legkiválóbb kutatói a 19. századtól napjainkig észt és finn tudósok voltak. Soraikból messze kimagaslott P. Ariste tartui professzor, aki több mint hat évtizeden át gyűjtötte és publikálta hagyományaikat, nyelvi megnyilatkozásait, s főként az ő érdeméből gazdag tartalmú kötetekből tanulmányozhatja az utókor a vót műveltség teljes problémakörét.

(Domokos Péter)

(1994)

A lapp irodalom

A finnugor nyelvcsaládhoz tartozó lappok Norvégia, Svédország, Finnország és a Kola-félsziget északi peremvidékén élnek. Nyolc nagyobb nyelvjárásuk három csoportba osztható: nyugati (vagy északi) dialektusok a ruijai, lulei és pitei lapp; déli dialektusok az umei és a tulajdonképpeni déli lapp; keleti dialektusok az inari, a kolтта és a kolai. Az egyes távolibb nyelvjárások beszélői nem értik meg egymást.

A lappok a 14. század közepe és a 18. század vége között kerültek be a környező államok és egyházak szervezetébe. A lapp népköltészetet e fordulóponttól ismerjük, a feljegyzések zöme az utóbbi évszázadból való. A prózaműfajok közül a lapp mitológiájának is töredékeit őrző, gyakorta borzalmas hiedelemmondák (köztük a sztallo és a noita-történetek), néhány történeti monda (például a csüd-történetek), észak-európai jellegű állatmesék, a szomszédoktól átvett bonyolultabb mesék, kevés találós kérdés és vagy ezer szólás a nevezetesebbek. A verses műfajok közül az eredeti hősepika ismeretlen, van azonban nyoma a medvénekeknek, s akad néhány balladaátvétel. Nagyon kevés a strofikus lírai dal, annál gazdagabb a *juoigosz* hagyománya.

Az első nyomtatott lapp könyv N. A. Rhen (1580–1628) evangélikus lelkész pitei lapp ábécéskönyve és templomi énekeskönyve 1619-ből. A legrégebb kísérlet irodalmi nyelv megteremtésére Fjellström Újtestamentum-fordítása (1755). Az általa két dialektusból kialakított déli lapp régibb irodalmi nyelvet a múlt század közepén kiszorította a L. L. Laestadius használta lulei lapp irodalmi nyelv, amely ma is hivatalos Svédországban, abban a formában, ahogy századunk elején Wiklund kodifikálta. A norvég-lapp (ruijai lapp) irodalmi nyelv első rendszerezése Leem nevéhez fűződik. Nagy szótárának ezt a változatát a múlt század közepe óta, Stockfleth új ábécéje szerint használják. A legkorábbi finn-lapp nyelvű könyv 1825-ben jelent meg, de a finnországi lappok közül 1934 óta csak az inari-lappoknak van külön irodalmi nyelvük. A legrégebb orosz-lapp könyv, egy szentírásfordítás, 1879-ben jelent meg. 1933-ban készült el az első modern kolai lapp ábécé, de kolai lapp irodalmi nyelvről ma mégsem beszélhetünk. 1957-ben norvég és svéd dialektusok számára új déli lapp irodalmi nyelvet alakítottak ki. Az összes dialektust, vagy akár a már meglevő irodalmi nyelveket egyesítő, egységes lapp irodalmi nyelv megteremtése lehetetlennek látszik.

A lappoknak szánt íráskor legelőbb egyházi célzatúak, majd rendeletek, és a mindennapi érintkezés megkönnyítését szolgáló művek. Csak századunkban kezdődik el a lapp szépirodalom. A legelső lapp nyelvű újság, a norvégiai Muittalaegje (1873–1875), ezt hosszabb szünet után követte a Nuorttanaste (1898–), majd több, rövidebb életű újság, hetilap, folyóirat. A svédországi lappok legnevezetesebb újságja a Samefolkets Egen Tidning (1904–, 1961-től Samefolket). A finn-lappok vezető újságja a Sabmelaš (1934–), a norvég-lappoké a Sáogat (1956–). A lapp irodalmi tevékenység első korszakában az északra kerülő és hamar lokálpatriótává váló evangélikus lelkészek (például Fjellner, Fjellström, Fellmann) vagy utazók – a legkorábbi közülük a nagy botanikus, az ifjú Linné (1732), a legismertebbek M. Consett (1789), J. Acerbi (1798–1799), A. F. Skiöldebrand (1801–1802) és A. de Capel Brooke (1820) – műveiben olvasunk leírást a lappok életmódjáról, nemegyszer a lappok

népköltészetének részleteivel együtt. A lappokkal foglalkozó tudósok előbb elsősorban a hagyományos élet és a megörögzött pogány hiedelmek után érdeklődtek (mint pl. Schefferus, Friis, Düben), míg a szakavatott nyelvészek (pl. Castrén, Donner, T. I. Itkonen, Launis, Qvigstad, Nielsen, Lagercrantz, Manker, Collinder, E. Itkonen, Bergsland, Ruong és mások) gazdag népköltési anyagot is összegyűjtöttek. A majdani lapp írók kezdetben az ő jó adatközlői voltak, lassan önállósodtak, és a fiatal lapp irodalom műfajai mindmáig is elsősorban a közvetlen élményekből táplálkozó, elsőszemélyes elbeszélések, mindennapi történetek és önéletrások, valamint túlnyomórészt leíró, reflexív jellegű lírai versek. Az írók rendszerint a norvég-lapp irodalmi nyelvet, vagy annak egyéni változatait használták. Csoportosulások, mozgalmak, irányzatok eddig nem alakultak ki közöttük. A nevezetesebb írók (Guttorm, Jalvi, Larsen, Pirak, Saba, Skum, Tomasson, Turi) életműve egy csakugyan önálló lapp irodalom kezdetét jelentette. A hetvenes években merült fel a négy országban szétszórott lapp értelmiség tevékenysége összehangolásának, és a világirodalom nevezetes alkotásai rendszeres lefordításának a szükségessége. Ennek vezető képviselői a finnországi S. Aikio és N.-A. Valkeapää.

Az idegenek számára eleven egzotikum a lapp művészet. Ez Saba, Skum és Turi fordításokban is hozzáférhető művei széles körű európai hatásának a titka. A népköltészet gyöngyei a közeli északi írókon kívül Herder és Goethe egyes műveire is hatottak. A modern skandináv írók közül a norvég Schoyen, a norvég-lapp Aikio, a svéd Berg és Rosendahl foglalkoztak közvetlenül lapp témákkal.

Lapp irodalmi formák

Az önálló lapp irodalmi formák zömmel a lapp népköltészet megfelelő formáiból keletkeztek, a külföldi (elsősorban finn és skandináv) irodalmi példaképek kevésbé hatottak. Maga a lapp nyelv finnugor, ragozó jellegű, a szóhangsúly az első szótagra esik. A legeredetibb lapp verses forma, a *juoigossz* általában kötetlen, rögtönzött ritmusú, a dallam- és a legfeljebb valamelyes tagolódást mutató (ezt az alliterációk is jelzik) szövegritmus elválaszthatatlan egymástól. E forma ma még pontosan nem ismert történeti fejlődése, az egyes szabályozottabb változatok rendszerré válása során az egyes sorokban négyütemű lüktetés érvényesül, és ezt követi az értelmetlen, csak dallamkísérő sortoldalék. Például:

X x	X x	X x	X x		x	x x	x	x
pjekka	vejkke	kolma	vekko		te	lő-lő	lő	lő
(vihar	lesz itt	három	hétig		hej	lall-lall	lall	lall)

A múlt század közepén Fjellner az ilyen szabályosabb sorokat és a négyütemű trocheusnak tartott Kalevala-sort alapul véve, ezekhez hasonló ritmusban írta hosszabb epikus énekeit. Például A. Fjellner: Päiven Pärne ('A Nap Fia', Bán A. ford.):

X x x		X x		X x x	
Sarakkamm		sari		ahčastam	
X x		X x		X x	
Šuöpis		súonait		faggai	
				famuit	

(Szarakka szült az apámtól,
Izmot, erőt adott nekem)

A mai lapp műköltészet is általában ezt a kvalitatív metrumú sort alkalmazza, amely azonban kvantitatív, trocheikus tetrameternek is érezhető. Például I. Saba: Same-sogâ lawlâ ('A lapp nép himnusza'):

Gukken	dávven	Dawgai	vuolde
sâbma	suolgâi	Same-	aednâm
(Távol Terül	fényes messze	Észak Lappföld-	alatt hazánk)

A lapp műköltészet kezdetben nem ismerte a strofikus formákat. Fjellner idézett verse szabálytalan hosszúságú sor-tömbökből áll. Saba versében 5 azonos felépítésű versszak található, a strofaképlet egyszerű: nyolc nyolc szótagos sort egy katalektikus hetes követ. A szabályosabb strofikus (és általában a rimes-strofikus) formák ritkábbak, rendszerint nem minden szabálytalanság nélküliek. Például A. Guttorm: Skabmâ-iggjâ ('Téli éjszaka'):

Murko	skabmâ-	čomâid	gokča,	
vumiin	jottâl	ijâ	saewdnjâd.	
Rine	vuolde	soalge	saelge	čiekča.
Orruk	jâskâ	luondo	jienâk.	
(Dombot Erdő Nyírfá Minden	télnek mélybe hónak mozgás	ködje sötét terhe elcsen-	fed be, merül. alatt desül.	reszket.

A strofikus versekben a hagyományos alliteráció mellett megjelenik a rím (és az ezt helyettesítő) asszonánc is. Bonyolultabb felépítésű, tisztán kvantitatív metrikájú strofikus versekkel most kísérleteznek fiatal lapp műfordítók és költők. A lapp egyházi éneklés formájában a szomszéd népeket igyekeznek követni.

(Voigt Vilmos)

(1982)

A volgai irodalmak

A mordvin irodalom

A mordvin írásbeliség szótárakban, nyelvtanokban a 18. században született meg, létét később ábécéskönyvekben, tankönyvekben, felvilágosító célzatú röpiratokban és vallásos tárgyú kiadványokban folytatta. A mordvin irodalom – az orosz nyelv köntösében – a 20. század elején lép napvilágra, 1911 tekinthető a keletkezés évének, amikor a mordvin irodalom megteremtője (s egyben a mordvin művelődéstörténet egyik legkiemelkedőbb alakja), Z. Dorofejev közzétette Pesznyi i dumi narodnovo ucsityelja ('Egy néptanító dalai és gondolatai') c. verseskötetét. Az orosz nyelv mind a mai napig második anyanyelv a mordvin irodalomban, több kiemelkedő szerző is (A. Dorogojcsenko, A. Zavalisin, D. Morszkój) e nyelven írta műveinek java részét. A mordvin nyelvű szépirodalom csupán 1917 után bontakozott ki, de ez a „kibontakozás” korántsem volt olyan egyszerű és természetes folyamat, mint a többi kisebb szovjet nemzetiségi irodalom kialakulása. Az ok a mordvinok erős széttagoltságában, nyelvi-nyelvjárási megosztottságában rejlik. Az erza és a moksa nyelvjáráások közötti nagy eltérések – minden fáradozás ellenére – áthidalhatatlannak bizonyultak, ezért a szó igazi értelmében mordvin irodalomról nem is, csupán erza-mordvin, ill. moksa-mordvin irodalomról beszélhetünk. Jelzik ezt a különbséget a vezető irodalmi folyóiratok (az erza *Szjatko* – 'Szikra' és a moksa *Moksa*), valamint az iskolai tankönyvek is, az irodalomtörténeti munkák azonban Mordovia orosz–erza–moksa nyelvű irodalmát egységesen mordvin irodalomnak tekintik.

A mordvin nyelvű irodalom tucatnyi rövid életű lap, folyóirat, almanach és antológia hasábjain kezdte meg létét a forradalmat követő évtizedben. Hosszabb időn át helyileg sem volt központja, központi orgánuma sem volt. M. Jevszevjev és Z. Dorofejev mellett F. Csesznokov, J. Grigosin és I. Krivosejev tették a legtöbbet az erők összefogásáért, az irodalmi élet megszervezéséért, ők a mordvin irodalom megteremtői, legsokoldalúbb alakjai. A húszas évek végétől – fáradozásuk eredményeképp – élénk és színes irodalmi élet bontakozott ki a mordvinok földjén, a mordvin írószövetség egyike lett a legtekintélyesebb, legerősebb nemzetiségi szervezeteknek. A harmincas évektől már valamennyi műfajban figyelemre méltó műveket mutattak fel, izmosodott az irodalmi kritika, az irodalomtudomány is. A líra kiteljesítői s legfontosabb művelői – időrendben – A. Moro, Ny. Erkaj, A. Martinov, a színvonalas epikus költészet kimunkálói A. Kutorkin, V. Radajev, a próza klasszikusai Ty. Raptanov, V. Kolomaszov, Ty. Kirdjaskin és K. Abramov, a drámának viszont mindössze egyetlen kiemelkedő művelője említhető, P. Kirillov.

Mordvin irodalmi formák

A mordvín folklórban – ellentétben a marival – az epikai műfajok a dominálóak. A népi lírából csekély az összegyűjtött anyag, és távolról sem elemezték olyan alaposan, mint a balladákat és az epikus énekeket. Nem is lehet éles határt vonni a két énekfajta között, szerencsésebb ezért a tematikai csoportosítás. A legértékesebbek és a legérdekesebbek a kozmogóniai, a mitológiai és a történeti énekek, ezek legtöbbje variációk sokaságában él. Ezen „balladák” némelyike magyar balladákkal is kapcsolatba hozható (pl. a „Kazany város építése” a „Kömvés Kelemenné”-vel), ez a kapcsolat azonban nem a közös eredettel, hanem az illető témák európai elterjedtségével magyarázható. Színtelenebb és kevésbé eredeti a prózai mese- és mondaanyag, annál gazdagabbak a dramatikus szokások, a kalendáriumi ünnepek, a mitológiához kapcsolódó különféle szövegek, s különösképp a sokszor prózában lejegyzett, de versnek bizonyuló imák. A közmondások és a találós kérdések is méltóak a rendszerező-elemző kutatásokra.

(Domokos Péter)

(1982)

A mari irodalom

A mari írásbeliség is – sok kis szomszédos nemzetiségével együtt – a 18. század gyermeke. Első és igen jelentős dokumentuma egy díszes kivitelben, 1775-ben Szentpéterváron kiadott cseremisiz grammatika, amelynek szerzője (pontosabban a kiadás mecénása) Kazany akkori püspöke, Venjamin Pucek-Grigorjevics volt. A mari nyelvű kiadványok hosszú sora követi e nyelvtant, a kiadványok műfaja azonban nem különösebben változatos, dominál a hitbuzgalmi tematika. A mari írásbeliség történetében is fordulatot hoz a 20. század elején megjelenő mintegy tíz mari nyelvű évkönyv (*Marla kalendar*), amelyek együttesen a mari szépirodalom bölcsőjének is tekinthetők. Ezekben láttak napvilágot ugyanis a mari szépirodalom első önálló alkotásai, számos mari folklórszöveg és oroszról készült műfordítás társaságában. Az évkönyvek szerkesztője a mari nemzeti tudományok megalapítójának tartható V. M. Vasziljev volt, aki nyelvészként, folkloristaként, történészként is több évtizeden át mestere volt a fölserdülő mari értelmiségnek. Legközelebbi munkatársai: Sz. Csavajin, a mari szépirodalom megteremtője és minden műfajban kiemelkedő alkotója, G. Mikaj, a mari lírikusok első nemzedékének ismert alakja és Ny. Muhin, a kitűnő költő és műfordító, a mari tudományos élet legkiválóbb szervezőtevékenységének egyike. 1917 után a mari szépirodalom igen gyors tempójú fejlődésének lehetünk tanúi, tehetséges fiatalok sora jelentkezett írásaival, az irodalmi élet intenzív és élénk, irányításáról a tapasztalt, jószemű, idősebb írók gondoskod-

tak. A harmincas évek végi átmeneti visszaesést az SzKP XX. kongresszusa után újabb fel-
lendülés követte, jelentős alkotók léptek színre, számos értékes mű, színes, színvonalas kötet
látott napvilágot. A hatvanas évek jelentős eredményeket mutathatott föl az irodalomkritika
és az irodalomtudomány is.

A mari irodalom művelőinek gazdag névsorából időrendben s a művelt műfaj szerint
csoportosítva csupán a legjelentősebbeket tüntetjük fel. A líra meghatározó alakjai: Olik
Ipaj, M. Kazakov és V. Kolumb, a próza mesterei: M. Sketan, V. Ivanov és A. Juzikajn, a
dráma legjobbjai: Ny. Arban és Sz. Nyikolajev. A mari múlt legkiválóbb ismerője a sokol-
dalú Kim Vaszin, aki elbeszéléseivel, regényeivel, esszéivel, tanulmányaival és monográfiái-
val talán a legtöbbet tette népe önismeretének gazdagításáért.

Mari irodalmi formák

A mari vers kutatói nem téveszthetik szem elől, hogy a mari irodalmi nyelvben – a hangsúly
helyét meghatározóan – egy redukált magánhangzóval is számolniuk kell. Nyomokban él
még a palato-veláris magánhangzó-illeszkedés, sokkal fontosabb azonban ennél a minden
esetben érvényesülő labiális illeszkedés. A hangsúly mindig a szó utolsó teljes magánhang-
zójára esik. A magánhangzó kvantitásának nincs jelentésmegkülönböztető szerepe. Minde-
ből az következik, hogy az első mari költők főként a jambikus, anapesztikus sorokat próbál-
ták meghonosítani a mari műköltészetben, amelyben fontos szerephez jutott idővel a rím is.

A mari folklór legismertebb és legfejlettebb műfaja a népdal. E természeti képpel indító,
túlnyomó többségükben négysoros – s legalább két-három strófás – dalok szövegük és dal-
lamuk felépítését tekintve is hasonlóságot mutatnak a magyar népdalok egy rétegével, ennek
alapja azonban nem a közös eredet, hanem a párhuzamos átvétel valamely török néptől. Epi-
kus ének vagy ballada nyomokban is alig maradt fenn, és meglehetősen szegényes a monda-
kincsük is. Meséik jelentős hányada is erős török és orosz hatásról árulkodik. A legtöbb ar-
chaikus vonást a formai és tartalmi tekintetben is költői szépségű „pogány” imáik őrizték
meg. Dramatikus szokáshagyományaik közül legfejlettebb a lakodalom ceremóniája (s álta-
lában a búcsúztatással kapcsolatos szertartások). Érdekes eredményekkel kecsegtető vizsgá-
latokra kínálnak lehetőséget az évszakokhoz kötődő ünnepeik, miként a kis műfajok, a köz-
mondások és a találós kérdések egész sokasága is.

(Domokos Péter)

(1982)

A permi irodalmak

A komi irodalom

A komik írásbelisége a 14. század végén alakult ki, amikor a görögkeleti kereszténységet körükben elterjesztő Permi Szent István a görög és az óorosz írás felhasználásával ábécét szerkesztett számukra. Ezt a betűvetést mintegy másfél évszázadig használták, csaknem kizárólag vallásos szövegek rögzítésére. A komik önállóságának fokozatos megszűntével írásbeliségük is feledésbe merült. Csupán a 19. század második felében történtek újabb kísérletek, különösen az első komi klasszikus, I. A. Kuratov (1839–1875) nyugat-európai mintákat is követő irodalmi és nyelvújító kezdeményezései mutatkoztak ígéretesnek.

A komik 1917 után tevékenyen hozzáálltak kultúrájuk kialakításához. Szakemberek alkották meg az új komi ábécét, létrehozták a közművelődés szükséges szervezeti formáit, megszületett a komi sajtó, s mindezzel egyidejűleg az irodalmi alkotók egész csapata lépett színre. Az úttörők nemzedékéből főleg V. A. Szavin (1888–1943), V. T. Csisztaljov (1890–1939), M. N. Lebegyev (1877–1951) és V. I. Litkin (1895–1981) tűnt ki, lerakván a komi líra és dráma alapjait, irodalmi nyelv rangjára emelvén a népnyelvet.

A komi lírai, epikai és drámai alkotásoknak kettős gyökerük van: a komi népköltészet és a klasszikus orosz szépirodalom. Az 1930-as években már újabb írónemzedék sorakozott melléjük, amely különösen a komi próza kibontakozásának útjait kereste. Legjelentősebb képviselőjük a novellista G. A. Fjodorov (1909–1991) és a regényíró V. V. Juhnjin (1907–1960). Az SzKP XX. kongresszusa után színre léptek a modern komi irodalom arculatának formálói, a sokoldalú, minden műfajban alkotó G. A. Juskov, a lírikus A. J. Vanyejev és Szerafim Popov, valamint a prózaíró A. A. Lijurov és I. G. Toropov. Anyanyelvükön publikált kötetek mellett számos művük, összeállításuk orosz fordításban is megjelent.

Komi irodalmi formák

A komi népköltészet főleg az udmurtok folklórával mutat genetikusan közös vonásokat, másrészt az északi orosz népköltészet erőteljes hatásának nyomait viseli.

A komi népköltészet műfajai között megtalálhatók az eurázsiai, közelebbről pedig az északkelet-európai népek költészetében általános műfajok. Prózai epikájuk legjellemzőbb alkotása a mese. Az énekelt verses epika műfajai közül sajátosan jellemző a hosszadalmas, részletező improvizáció, amelyben sok száz soron keresztül adják elő az ének hősének viselt dolgait, sorsának alakulását, annak mindennapi vagy rendkívüli eseményeit. Az egykor gazdag hősi költészetnek, mondáknak és történeti énekeknek ma már csak a nyomait, töredékeit is-

merjük. Igen jellegzetes a délkeleti komik körében élő hősi énekek műfaja. Ezeket a rendkívüli erejű és bátorságú Perja alakja látszik nagyobb epikai egységbe fogni. A Perja-énekek hajdanában alkalmasint ciklust, valamelyest a Kalevalára emlékeztető eposzi kört alkothattak.

(Vászolyi Erik)

(1979)

A komi-permják irodalom

A komi-permják nyelv a komi nyelv dialektusaként is felfogható, szétválasztásuk oka a földrajzi távolságban, némiképp eltérő történelmi, gazdasági körülményekben, s ezeknek formális, adminisztratív megítélésében keresendő. A komi-permják folklór számos olyan archaikus elemet is őriz, amely a komik hagyományaiból hiányzik, lényegesen gazdagabb pl. mondakincsük. Legjelentősebb a Pera vitéz alakja köré fonódó mondaciklus. A 19. századtól javarészt szótárak, nyelvtanok, iskolai tankönyvek, népköltészeti kiadványok jelentették e két nyelv irodalmát, 1917-et követően eredeti irodalmi alkotások is megjelentek – a nyelvjárási eltérések érvényesítésével – mindkét nyelven. Noha 1925-ben megtörtént a két komi közösség hivatalos elkülönítése, íróik a harmincas évekig gyakran szerepelnek még együtt közös kiadványokban. Az eredeti komi-permják irodalom megteremtése Mihail Lihacsov (1901–1945) és Andrej Zubov (1899–1945) nevéhez fűződik, de a húszas évek szép lendülete később megtört. Az új felívelés gyakorlatilag csak a II. világháború után következett be, elsősorban Sztjepan Karavajev (1908–1974), Mihail Vavilin (1921) és Ivan Minyin (1926–1990) érdemeként. A komi-permják irodalom ma már teljesen önálló, mondanivalójában és eszközeiben is egyedi, a lírában, epikában és drámában egyaránt fejlődő irodalomnak tekinthető. Évenként megjelenő irodalmi almanachja az: Inyva (helyi folyó neve).

(Domokos Péter)

(1979)

Az udmurt irodalom

A kb. 714 ezres lélekszámú (1979) udmurt (votják) nép irodalmának előzményei – szójegyzékek, nyelvtanok, népköltési kiadványok, hitbuzgalmi munkák és az első, kezdetleges szép-irodalmi próbálkozások – mintegy 200 évre tekinthetnek vissza, de ezek az akkoriban még zömében analfabéta nép számára aligha mondhattak sokat. A cirillikán alapuló udmurt írás-rendszert 1917 után alkották meg, az írástudatlanságot rövid idő alatt felszámolták. A szép-irodalom kialakulásában a népköltészeti hagyományok mellett az orosz irodalmi minták játszottak szerepet. Az udmurt hivatásos irodalom viszonylag rövid története eseményekben, problémákban gazdag.

Az önkifejezés és a szabadon szólás örömeit izlelgető tollforgatók közül már az 1920-as évek elejére kiválasztódtak a tehetségesebbek, akik színvonalas lírával fejezték ki népük gondjait, örömeit (Asalsi Oki, Gerd Kuzebaj, M. Kedra). Az 1930-as évektől mindinkább a politikai költészet került előtérbe (G. Medvegyev, M. Konovalov, M. Petrov); az újabb fejlődési szakaszt a bonyolultabb problematika, a személyesség és közéletiség korszerűbb arányai, változatosabb formák jellemzik (Ny. Bajtyerjakov, F. Vasziljev, A. Uvarov).

A lírával egyidős dráma eleinte az átalakuló világ kérdéseit fogalmazta meg; a régi és az új harcát, a maradiság, iszákosság, a babonás hiedelmek, a családfői zsarnokság jelenségeit mutatta be didaktikus-agitatív – az esztétikai szempontokat jórészt mellőző – célkitűzésekhez igazodva (I. Sz. Mihejev). A későbbi, komolyabb dramaturgiai felkészültséggel írt színművek többsége is a falu életével foglalkozik (V. Szadovnyikov).

A próza nehezkesebben indult, lassabban érlelődött, de az 1920-as évek végétől már a regény vált az udmurt irodalom reprezentatív műfajává. Témáit az udmurt történelem nevezetes eseményei – a Pugacsov-felkelésben való részvételük, az udmurt parasztok ellen indított, hírhedt rituális gyilkossági per, az újabb idők harcai, sorsfordulói – szolgáltatták, s ezekben a társadalom- és lélekrajz mélysége igényes kompozícióval és a népnyelvből is merítő, friss, színes stílussal párosult (T. Arhipov, M. Kedra, G. D. Kraszilnyikov, M. P. Petrov).

A sztálini korszakban az udmurt értelmiséget megtizedelték, s a legnagyobb tehetségek likvidálását (Gerd Kuzebaj, M. Kedra), ill. korai halálát (G. Kraszilnyikov, F. Vasziljev, R. Valisin) e kis nép irodalmi élete máig nem tudta kiheverni; az udmurt íróársadalom a „glasznosztj” és a „peresztrojka” biztatóbb korszaka óta sem tudott kiegyenesedni, jelentőset alkotni.

Udmurt irodalmi formák

A viszonylag egyszerű grammatikájú, nyelvjárásilag nem különösebben tagolt udmurt (votják) nyelv irodalmi változata 7 magánhangzót és 26 mássalhangzót ismer. Szókészletében jelentős a hangfestő szavak aránya. Kötött hangsúlya mindig az utolsó szótagra esik. Ez döntően meghatározza a szótagszámláló vers ritmusát, amelyben a hangsúlyos jambikus-anapeszitikus lejtés dominál, bár tiszta előfordulásuk ritka; egyszótagos, hangsúlyos szavak közbeékelődésével hangsúlyos trocheusok és daktilusok is színezik. A népdalok között a leg-

gyakoribb a keresztrímmel, félrímmel, ill. visszatérő rímmel összekapcsolt 4 soros vers; a sorok általában 3 vagy 4 verslábát tartalmaznak. A műköltészet mind a ritmus, mind a rímelés tekintetében változatosabb; különféle strófaszerkezeteket használ, és – orosz hatásra – ismeri a rímtelen szabadverset és a Majakovszkij-típusú „lépcsőzetes verset” is. A több szótagú és a belső rimek, az alliterációk és a hangutánzó szavak szívesen alkalmazott zenei díszítő elemei az udmurt versnek.

Az udmurt népköltészet reprezentatív formái mindenekelőtt az alkalmak és érzelmek különbözőségétől meghatározott, szövegimprovizációra lehetőséget nyújtó népdalok. Nyelvi, szemléletbeli jellegzetességeikre példa (Képes Géza fordításával):

Oj anaje, kirszije,
jirszije vuvil sasi luoz!
Oj anaje, kirszije,
kikije csorigszöm luoz!

Jó anyám, jó süvem,
hajam már vízi sás lesz.
Jó anyám, jó süvem,
kezeckém halpikkely lesz.

Jelentősek az udmurt történeti mondák, amelyek az eposz egykori létezésére valló vonásokat őriznek. Mellettük a nép halász-vadász életmódját tükröző, erdei és vízi szellemektől benépesített világú mesék, s köztük külön csoportban az állatmesék említendők.

A dal a műköltészetben is él, s fejlődésének útja epigrammatikus és elégikus versek felé vezet. A közéleti és a gondolati líra kevésbé épít a hagyományra. A patetikus hangvételű elbeszélő költeményeknél eredetibb alkotások a mesei-mondai mozzanatok felhasználó történelmi tárgyú elbeszélések és regények. A politikai tendenciájú egyfelvonásosok mellett újabban a népi játékok, dramatikus népszokások szellemében fogant zenés életképek jellemzik az udmurt drámát.

(Domokos Péter)

(1994)

Az obi-ugorok irodalma

A manysi irodalom

A manysi írásbeliség első emlékei a 18. és a 19. századból származnak, s főként ábécék és evangéliumrészletek. Az írástudó ember a manysik között még az októberi forradalmat követő évtizedben is ritkaságnak számított, a művelt manysik első nemzedékét az 1920–1930-as évek fordulóján bocsátotta ki kapuin a leningrádi Herzen Állami Pedagógiai Főiskola Északi Népek Kara. A harmincas évek elején sikerült először valóban használható írásrendszert összeállítani a manysik számára, de a cirillről latinra, majd a latinról cirillre váltás további értékes éveket vett el az írásbeliség tömegesebb elterjesztésétől. E munkát nehezítette a nyelvjárási tarkaság, s e vonatkozásban ma sem beszélhetünk megállapodottságról: nem sikerült, nem sikerülhetett egységes manysi irodalmi nyelvet kialakítani; következésképp a tankönyvek is és a harmincas években megszülető eredeti manysi szépirodalom alkotásai is egy-egy nagyobb, átfogóbb nyelvjárás irodalmiasított, írásba foglalt köntösében láttak napvilágot.

A manysi és a hanti irodalom kialakulásának körülményei sok tekintetben megegyeznek, közősek voltak az első kiadványok, antológiák, közös az első számukra kiadott hetilap.

Az első szépirodalmi alkotások – inkább tollpróbák, kísérletek –, versek, zsánerképek és kiselbeszélések még orosz nyelven látnak napvilágot, s csupán 1940-ben jelent meg az első manysi nyelvű kisregény, P. Jevrin *Vorijap humij* 'A két vadász' c. műve. A manysi nyelvű szépirodalom jeles művelője volt a negyvenes években – a nyelvtudósként is ismert – lírát és prózát egyaránt író M. Vahruseva, s az ötvenes évek közepén lépett színre a manysi irodalom időközben szerte Európában ismertté vált legkiemelkedőbb és legsokoldalúbb alkotója Juvan Sesztalov (1937–). Önálló köteteinek száma (amelyeknek csak elenyésző hányada manysi nyelvű) meghaladja a félszázat. Kortársa a manysi témákat és motívumokat orosz nyelven megéneklő lírikus, A. Tarhanov.

Manysi irodalmi formák

A manysi folklór eredeti műfajainak nyelve és versformája archaikus, az újabban létrejött manysi irodalom azonban azt is igazolja, hogy a nyelv rugalmasan alkalmazkodott az új körülményekhez, s részben önmagából, részben kölcsönzés útján megújult, és az európai (közelebről az orosz) formákat is képes volt megszólaltatni.

Az eredeti manysi vers ritmusát a dallam határozta meg, de a dallam nélküli sorok is szabályokba foglalhatóan alakultak. Nem a szótagok száma a döntő, hanem egy-egy értelmi, ill. szólamegység elkülönülése, amelyeknek sorát, sorozatát az előadó fogja magasabb egységbe. A manysi költői nyelv rendkívül színes, egyszersmind bonyolult, szokatlan – a jellegzetes

obi-ugor nyelvi megoldásoknak: a többszörösen összetett és összenőtt jelzős szerkezeteknek, a figura etymologicák burjánzó tarkaságának, az ismétléses szerkezetek végtelen variációinak átültetése bármely indoeurópai nyelvre alig megoldható. Strofikus tagolás nélkül száz- (vagy akár ezer-) számra követik egymást a sorok. Értékmeghatározó tényező az előadó költői tehetsége, pillanatnyi diszpozíciója; az obi-ugor folklór alkotásainak túlnyomó többsége improvizáció, egyszeri és egyedi alkotás, a változatok száma ezért meglehetősen csekély.

A manyisi folklór legjellemzőbb műfajai az állaténekek, a hősénekek, a kozmogóniai énekek, a medvénekek, a sorsénekek; a dramatikus hagyományok közül legnevezetesebbek a medvéünnepi színjátékok. A manyisi mese- és mondaanyag a többi műfajhoz képest szegényes és jórészt nem is eredeti. Az egykori manyisi életről sok adatot tartalmaznak a varázsigék, az imák, az átkok, a közmondások és a rejtvények is.

A manyisi folklór legjavát magas szinten szintetizálta, közérthetővé és az emberiség számára közkinccsé tette egyedi hangvételű és stílusú, oldott műfajú műveiben a manyisi nép kiváló költője, J. Sesztalov.

(Domokos Péter)

(1982)

A hanti irodalom

Az uráli nyelvcsaládhoz tartozó 21 ezres lélekszámú hanti nép (régőbbi nevükön osztjákok) irodalma az oroszföldi nemzetiségi irodalmak egyik legfiatalabb hajtása. Noha a tudomány számon tart néhány 18–19. századból való nyelvemléket – vallásos tárgyú kiadványt, szójegyzéket – ezeknek létrehozatalában a hantik legfőljebb mint adatközlők vettek részt, írástudó még az 1917-es forradalom utáni évtizedben is alig akadt közöttük. A húszas évek legvégén képezték ki Leningrádban az Északi Népek Intézetében az első hanti tanítókat, a harmincas évek elején állította össze az első hanti ábécét P. J. Hatanzejev.

A hanti irodalom első alkotásai a honi tájról, foglalatosságokról, eszközökről, állatokról, emlékekről, illetve az új világgal, a várossal történt találkozás maradandó élményéről szóló próbálkozások. A továbblépést klasszikus orosz alkotások fordításai (pl. Puskin meséi) segítették. Tanítóképzők, kultúrházak kéziratos lapjaiban jelentek meg a korai írások, s ezekből nőtt ki a harmincas évek legvégére az igényesebb hanti költészet, P. J. Hatanzejev, G. Lazarev, K. Poszohov, D. Tyebetyev, L. és G. Vajvetkin, G. Trifonov, Ny. Kitajev műveiben.

A hanti irodalom kibontakozását gátolta az egységes irodalmi nyelv hiánya, az amúgy is csekély erők koncentrálását lehetetlenné tette, irodalmi központ, lap, élet ily módon nem alakulhatott ki. A háborút követő hosszabb szünet után, a hatvanas években színre lépő hanti

írók és költők mindegyike saját nyelvjárását próbálta irodalmi szintre emelni. V. Volgyin (1938–1971) és M. Sulgin (1940), ill. R. Rugin (1939), P. Szaltikov (1934–1994) és Marija Vagatova-Volgyina (1936) a szó valódi értelmében költők már, szemléletük, sokoldalúságuk, problémaérzékenységük túljutott a provincializmuson. Nagyfokú nyelvi elszigeteltségük és írói tevékenységük kis hatósugara miatt azonban kitörési lehetőségeik csekélyek, az olvasóközönség kevésbé ismeri őket mint más, a hantiknál sokszor kisebb nemzetiségek íróit és költőit. Kivétel Jeremej Danyilovics Ajpin (1948), akinek több műve olvasható magyarul, finnül is.

Hanti irodalmi formák

A hanti nyelv nyelvjárási megosztottsága igen nagy, az egységes irodalmi nyelv megteremtésére irányuló törekvések nem érték el céljukat, a jelenlegi hanti írásbeliség 5 nyelvjárásban realizálódik. A hanti írás megteremtésére az 1930-as évek elején történt az első kísérlet (P. J. Hatanzejev ábécéskönyve), kialakításában nagy szerepet játszott W. Steinitz. A latin betűs írásmódról 1937-ben áttértek a cirill betűs írásra. A nyelvjárási eltérések miatt a hanti nyelv hangtani, akusztikai sajátosságait (hangsúly, szótaghosszúság, hangrend) nem lehet egységesen jellemezni. Adottságai nyugat-európai versformák megszólaltatását is lehetővé teszik.

A hanti folklór szokatlanul gazdag, és európai – ezen belül magyar – kapcsolatai mellett főként paleoszibériai és más ázsiai hatásokat mutat. A különféle műfajok (kozmológiai ének, hősének, medvének, sorsének) a hanti élet teljességét ölelik magukba.

A hanti népköltészet legjellemzőbb stíluseszközei megegyeznek a manyisi folklóréval: az ismétlések különféle fajtái, indaszerű jelzős szerkezetek, figura etimologika fordulatok. A népköltészet minden verses műfaja énekelt, ezért az előadásmód miatt a szöveget mint verset nehéz jellemezni, problematikus pl. a töltelékszavak verstani értékelése. Az énekek strofikusan osztatlanok, a sorok egyenetlen hosszúságúak, töltelékszavak beiktatásával és énekelve viszont szabályossá rendeződnek. Hajdú Péter szerint „az obi-ugor verselés alapegysége a verstag vagy ütem. Ennek a ritmikai egységnek a szótagszáma egy és négy között ingadozik, leginkább azonban két szótagból áll. Egy-egy verssort 4 vagy 6 verstag tesz ki”. A rimelés inkább csak mint tendencia észlelhető, s az ismétlésekből adódó ragrimekből kezd megszilárdulni és önállósodni.

(Domokos Péter)

(1975)

A szamojéd irodalmak

A nyenyec irodalom

Eltelkintve a 18. és a 19. század szórványos nyelvleírásaitól, szójegyzégeitől, ill. hitbuzgalmi kiadványaitól s néhány tankönyvtől (főképp ábécétől), valódi nyenyec írásbeliségről és irodalomról csupán századunk harmincas éveitől beszélhetünk. 1917 után kezdődtek az előkészületek, hogy a nyenyeczek számára is megteremtődjék az írásbeliség. 1932-ben jelent meg az első modern nyenyec ábécéskönyv, de miután a latin betűkön alapuló írás nem bizonyult életképesnek, 1937-től véglegesen áttértek a cirillikára, s a gazdag nyenyec irodalom már ezen bontakozott ki. Megteremtői a Leningrádban, az Északi Népek Intézetében a húszas évek végén tanult fiatalok voltak. Az ő közreműködésükkel készültek el az első, valóban használható nyenyec nyelvű tankönyvek, az ő első, még bátortalan próbálkozásaiukból született meg a nyenyec nyelvű szépirodalom. Ezek az írások önéletrajzi ihletettségűek, a nyenyec élet munka- és ünnepnapjait, eseményeit, eszközeit örökítették meg, de megfogalmazták a születő új világ élményeit, benyomásait is. Később tanításra, agitációra is vállalkoztak műveikben, a hang egyre magabiztosabb lett, s az irodalom valamennyi műfaja hamarosan nyenyec nyelven is szilárdan megalapozódott. Népszerű és szívesen olvasott írói és költői váltak és továbbfejlesztették az örökséget: az önéletrajzi tematikát, a kötődést az ősök földjéhez, hagyományaihoz. F. I. Noho, I. G. Isztomin, T. Vilko, Ny. Vilka neve és munkássága mellett egyre többen ismerték és kedvelték meg Lapcuj és Ledkov műveit is.

Nyenyec irodalmi formák

A nyenyec (hagyományos nevén: a jurák-szamojéd) a leggazdagabban dokumentált és elemzett szamojéd nyelv, számos szótár, nyelvtan és nagy mennyiségű hiteles szöveganyag alapján tanulmányozható. A szamojéd nyelvek erőteljesen differenciálódtak egymás között is, sőt maga a nyenyec is tovább tagolódott nyelvjárásokra. Hajdú Péter jellemzése szerint a hangsúlyozás törvényszerűségei még nem eléggé ismertek, de reális a feltételezés, hogy kötetlen a hangsúly és közvetlenül összefügg a kvantitással, ti. a hangsúlyos helyzet meghatározza a magánhangzók hosszúságát. „... 1000 hangból 580 a mássalhangzó és 420 a magánhangzó ... Beszédritmikai, verstani-metrikai és nem utolsósorban emocionális okokból gyakran jelenik meg a morfémák (szavak, suffixumok) végén, olykor belsejében is morfológiai funkció nélküli, ún. »szervetlen« töltőhang vagy töltőszótag ... Az alany a mondatban az első helyek egyikét foglalja el, és megelőzi az állítmányt. Az állítmány többnyire a mondat végén helyezkedik el... A nyenyecben meglehetősen ritka az összetett – különösen az alárendelő – mondat. A közlés formája szinte kizárólagosan egyszerű bővített mondat...”

A nyenyec folklór „műfaji szempontból változatosnak tűnik, hiszen a lírai daloktól a találós kérdésen, a sámánéneken, valamint egyéb mitologikus és szertartási szövegeken meg a különböző jellegű meséken át az epikus hősénekekig sokféle néven nevezhető termékéről tudunk, [de] célszerűnek látszik a prózai szövegeket elkülöníteni az énekelt műfajoktól, [amelyek] a prózai műfajoknál jóval népszerűbbek, kedveltebbek... Az énekek improvizált lírai dalok (legény-, leánydalok, ivódalok, gúnydalok stb.), vagy epikus énekek... Két elkülönülő csoportjuk van: a szjüdbabc és a jarabc... Akár epikus énekről, akár sámándalról vagy lírai énekről legyen is szó, a kötött ritmusképletű dallam állandónak tekinthető, míg a szöveg sokkal kevésbé kötött, és csak a dallamban él. A dallam nélküli szöveg voltaképpen absztrakció, mert önállóan nem létezik, illetőleg ha létezik, pusztán annyi esztétikai értéke van, mint egy Shakespeare-dráma tartalmi kivonatának...” (Hajdú Péter). A modern nyenyec irodalom viszonylag kevés és vékony szállal kötődik a folklór előzményekhez, formai és tartalmi tekintetben is inkább orosz mintákat (kötött, rímes strófákat) követ.

(Domokos Péter)

(1984)

Az enyec irodalom

Az uráli nyelvcsaládon belül a szamojedság északi ágához tartozó alig négyszáz főnyi enyec (jenyiszeji szamojédok) életmódjukban és műveltségükben is közel állnak a nyenyeccekhöz. A réntenyésztés primitívebb formáit űző, illetve halász-vadász enyeccek részére – kicsiny számuk miatt – nem alkottak irodalmi nyelvet, nyelvük leírásával és jellemzésével viszont több kutató is foglalkozott. Még csak részben feltárt és elemzett folklórukából a nyenyeccekek és tunguzokkal folytatott egykori harcaik emlékét őrző mondáik, valamint mitikus meséik nevezetesei.

(Domokos Péter)

(1972)

A nganaszan irodalom

Lélekszámuk kicsinysége miatt kimaradtak az írásbeliséggel megajándékozott népek sorából. „Népköltészetükről csak annyit tudunk, hogy meglehetősen gazdag. Epikus hőségeiket monoton, recitativszerű énekléssel adják elő. E költemények igen hosszúak, néha több estén át tart, míg egynek-egynek a végére érnek. A nganaszan ének nyelvének külön elnevezése van: *kajngalara* vagy *kajngiro* néven nevezik, s ezt egyfajta »titkos« nyelvként a mindennapok során is használják jókedvükben (akárcsak a mi gyerekeink az ún. madárnyelvet). A *kajngalara* azonban nemcsak az ének nyelvére (és a madárnyelvre) jellemző betoldásokat tartalmazza, hanem eltérő terminológiát is, gyakran allegorikus körülírásokat és nagy bőségben szimbolikus képeket, amelyek bizonyos személyeket írnak le, mondanak el. Például a *kajngalara* nyelvében a fiatal emberek és lányok egymást különböző nemű, korú és fajtájú (= nemzetiségű) rénszarvas-elnevezéssel illetik. A Csunancsera nemzetség tagjainak állandó neve a *kajngalarában*: Követ-nevelő-rén (ti. a nemzetség régebbi neve: Falo = 'kő')” (Hajdú Péter).

Mondáik és meséik, amelyek csak „egyszerűsített” orosz nyelven olvashatók, az uráli népköltészet „legegyszerűsített” darabjai, tipológiai rokonságban állnak a többi szamojéd nép és az obi-ugorok (főként a hantik) folklórjának több műfajával, ugyanakkor erőteljes paleoszibériai kapcsolatokról is árulkodnak.

(Domokos Péter)

(1984)

A szőlakup irodalom

Az uráli nyelvcsalád déli-szamojéd ágának ma is élő egyetlen képviselője a 4000 főre becsült szőlakup (vagy szelkup, régebben: osztják-szamojéd) nép. Népköltészetük közeli kapcsolatban van a szomszédos rokon és nem rokon (főleg török, ket, tunguz) népekével. Folklórukból kevés a főljegyzett és tanulmányozható szöveg, s ha akad köztük vers, az szabad szótag-számú, rendszertelen ragrímekkel, belső rímekkel. Mondáik egykori történelmi eseményeket őriztek meg. Noha már 1879-ből ismeretes egy szőlakup nyelvű ábécé, a valóban használható, gyakorlati betűvetés alapjait csak az 1930-as években rakták le a szibériai nyelvekkel foglal-

kozó leningrádi pedagógus-filológusok. Előbb a latin, majd a cirill ábécé kereteibe próbálták beilleszteni a kis nép nyelvét és hangrendszerét. Mintegy húsz éven át élt és funkcionált ez az írásbeliség. Több könyvet is lefordítottak ekkoriban szölkupra, az 1950-es években azonban megszüntették oktatását az iskolák alsó tagozatában is. 1953 óta évtizedekig nem jelent meg önálló kiadvány e nyelven. Szölkup szépirodalmi kísérletekről csak közvetett adatok állnak rendelkezésünkre. Több orosz nyelvű antológiában is publikálták szölkup származású szerzők (K. Tamelkin, Izsimbín és T. Pirsina) oroszra fordított műveit. Az eredeti szövegeknek, forrásoknak ez ideig azonban nem sikerült nyomára bukkanni.

(Domokos Péter)

(1992)

A Világirodalmi Lexikonban szereplő finnugor és szamojéd szerzők névsora – népenként^{*}

FINN

Aapeli	Jaakko Finno	Laurila, A.
Aarne, A. A.	Jahnsson, E. F.	Lehtimäki, K.
Agapetus	Jalkanen, H. F.	Lehtonen, J.
Agricola, M. O.	Jännes, A.	Leino, E.
Aho, J.	Jansson, T.	Leino, K. A.
Alkio, S.	Järnefelt, A.	Linna, V. V.
Anhava, T.	Järventaus, H. A.	Linnankoski, J.
Arwidsson, A. I.	Joenpelto, E. E.	Lönnrot, E.
Bergbom, K. J.	Joenpolvi, M.	Lounela, P.
Bergh, S. K.	Jotuni, M. G.	Lyy, O. T.
Bergroth, K.	Juslenius, D.	Mäkelä, H.
Björling, G.	Juteini, J.	Manner, E.-L.
Cajander, P. E.	Juva, V. H.	Mannerkorpi, J. T. T.
Calamnius, G. J.	Juvonen, H.	Manninen, O.
Canth, M.	Jylhä, Y.	Mantere, R. R.
Carpelan, B.	Kaasalainen, H.	Mäntylä, K.
Castrén, G.	Kaatra, K.	Matson, A.
Castrén, M. A.	Kaijärvi, Y.	Meri, V. V. V.
Chorell, W.	Kailas, U.	Meriläinen, H.
Cleve, A.	Kajava, V. L.	Meriluoto, A. M.
Cygnaeus, F.	Kallas, A.	Mikkola, M.-L.
Diktonius, E.	Kallio, S. G. B.	Mörne, A.
Elenius, E.	Katz, D.	Mukka, T. K.
Erjakka, H. M.	Kaukonen, V.	Mustapää, P.
Erkko, J. H.	Kauppi-Heikki	Nervander, J. J.
Finne, A. J.	Kekkonen, S. S.	Nieminen, H. P.
Franzén, F. M.	Kianto, I.	Nieminen, K.
Frese, J.	Kilpi, V. A.	Nummi, L.
Ganander, K.	Kirstinä, V. A.	Nuormaa, S.
Gottlund, K. A.	Kivi, A.	Oksanen, A.
Gripenberg, B.	Kivikk'aho, E.	Oksanen, Aulikki
Gummerus, K. J.	Kivimaa, A.	Olsson, H.
Haanpää, P.	Kojo, V. J.	Onerva, L.

^{*} A Világirodalmi Lexikon 1996-ban kiadott pótkötetében (19.) az utóbbi negyedszázadban jelentkező uráli írók közül számosan helyet kaptak. A névsorba már nem kerülhettek be. A csoportosításból a magyar szerzők is hiányoznak.

Haarla, L. S. A.	Kokko, Y.	Oravala, A. A.
Haavikko, P. J.	Koskenniemi, V. A.	Paasilinna, E. A.
Hälli, M. A.	Kramsu, K.	Paavilainen, M. K.
Hämäläinen, H. H.	Krohn, K. L.	Paavolainen, O.
Hannikainen	Kunnas, K.	Päivärinta, P.
Hellaakoski, A. A.	Kupiainen, U. A.	Pakkala, T.
Hemmer, J.	Kuusi, M. A.	Paloheimo, O. A.
Hiisivaara, T. F.	Kyrklund, W.	Pälsi, S. L.
Hirn, Y.	Lagercrantz, E.	Paraske, L.
Holappa, P. V.	Laitinen, K. L. K.	Parkkinen, P. K.
Huovinen, V. J.	Larin-Kyösti	Pekkanen, T. R.
Hyyry, A.	Larni, M. J.	Pellinen, J. O.
Itkonen, E. E.	Lassila, M.	Peltonen, J.
Itkonen, T. I.	Launis, A.	Pennanen, A. E.
Ivalo, S.	Launonen, H. J.	Pennanen, E.
Pennanen, J. E.	Sauli, J. V.	Topelius, Zacharias
Perttunen, A. I.	Schildt, E. R.	(1781–1831)
Pohjanpää, L.	Schoultz, S. M. von	Topelius, Zacharias
Poppius, A.	Selja, S.	(1818–1898)
Procopé, Hj. F.	Seppälä, H. K.	Toppila, H.
Puupponen, S. T.	Seppänen, U. K.	Törmänen, V. E.
Pylkkönen, M.	Setälä, E. N.	Turja, K. I.
Rahkonen, A.	Setälä, S.	Turkka, S. A.
Railo, E. K.	Siippainen, O. O.	Turtiainen, A. A.
Rainio, K.	Siljo, J. A.	Tuuri, A. E.
Raittila, A.-M.	Sillanpää, F. E.	Tynni, A. M.
Rasa, R. O.	Simonsuuri, K.	Utrio, K. M.
Rauanheimo, R.	Sinervo, E.	Uurto, I.
Rauhala, N. P.	Sinkkonen, L. J.	Vaara, E.
Rautala, A.	Sironen, K. K.	Vaaskivi, T.
Reijonen, J. H.	Skiftesvik, J. H.	Vakkuri, J. I.
Reijonen, T.	Snellman, J. V.	Vala, K.
Rekola, M. E.	Södergran, E. I.	Valentin
Rinne, R. A.	Söderhjelm, W.	Välisalmi, J. H.
Rintala, P. O.	Söderholm, K.	Valta, E.
Ronimus, O.-M.	Soini, E. S.	Valtonen, H. E.
Rossi, M.	Somersalo, A. M.	Vammelvuo, A.
Rothovius, I.	Sorvari, V.	Varpio, Y. I.
Rundt, J. A.	Stenbäck, L.	Vartio, M.-L. O.
Runeberg, J. L.	Suhonen, J. P.	Viita, L. A.
Ruuth, A.	Suomalainen, K. K. S.	Viljanen, L. S.
Rytkönen, A. A.	Suonio	Vilkuna, K. G.
Saarikoski, P.	Suosalmi, K.-K.	von Wright, G. H.
Saaritsa, P. J.	Surakka, A.	Vuorela, E. A.

Saastamoinen, T.
Säisä, E. J.
Salama, H.
Salla, I.
Salminen, S. A. I.
Salminen, S. M.
Salminen, T. M.
Sandelin, P. J.
Santavuori, M.
Sarkia, K. T.
Sarkola, R. J.

Swan, A.
Tabermann, T.
Tallgren, A.-M. Ch.
Talvi, J.
Talvio, M.
Tervonen, V.
Tiainen, A. R. H.
Tihlā, H.
Titus (F. V.)
Toivonen, Y. H.

Vuorinen, O.
Weijola, Y.
Wichman, E.
Wichmann, V. K. E.
Wichmann, Y. J.
Wilkuna, K.
Wuolijoki, H.
Yliruusi, T. T.
Yrjö-Koskinen, Y. S.
Zilliacus, E. G.

ÉSZT

Aavik, J.
Adams, V.
Adamson, H.
Adson, K. A.
Alle, A.
Alver, B.
Barbarus, J.
Beekman, V.
Bertram Doktor
Bornhöhe, E.
Dresen, H.
Eisen, M. J.
Enno, E.
Faehlmann, F. R.
Gailit, A.
Grenzstein-Piirikivi, A.
Gross, V.
Haava, A.
Hindrey, K. A.
Ivask, I. V.
Jakobson, A.
Rannap, J.
Rannet, E.
Raud, E.
Raud, M.
Raudsepp, H.
Reinvald, A.
Ridala, V.
Rimmel, R.

Kaal, A.
Kaalep, A.
Kallas, A.
Kangro, B.
Kaplinski, J.
Kärner, J.
Käsu Hans
Kitzberg, A.
Kivikas, A.
Koidula, L.
Kotta, F.
Kreutzwald, F. R.
Kross, J.
Krusten, E.
Kuusberg, P.
Laht, U.
Leberecht, H.
Liiv, J.
Liives, A.
Luik, V.
Luts, O.
Sang, A.
Särgava, K. E.
Schultz-Bertram, G. J.
Semper, J.
Sergo, H.
Siig, A.
Sikemäe, I.
Sirge, R.

Männik, E.
Mannteuffel, P. A.
Masing, O. W.
Meri, L.-G.
Merilaas, K.
Metsanurk, M.
Niit, E.
Nurme, M.
Oras, A.
Parijogi, J.
Pärn, J.
Parve, R.
Peegel, J.
Pervik, A.
Peterson, A.
Peterson, K. J.
Petri, J. Ch.
Pöögelmann, H.
Promet, L.
Pukk, H.
Rängel, E.
Tassa, A.
Tooming, O.
Traat, M.
Tuglas, F.
Tuulik, J.
Tuulik, Ü.
Uibopuu, V.
Under, M.

Ristikivi, K.
Roht, R.
Rummo, P.
Rummo, P.-E.
Rumor, K.
Runnel, H.
Russow, B.
Ruud, L.
Saaber, K.
Saal, A.
Saar, A.
Saar, V.
Saat, M.
Saluri, R.

Smuul, J.
Sööt, K. E.
Stahl, H.
Suislepp, H.
Suits, G.
Sütiste, J.
Suuman, A.
Suve Jaan
Talve, I.
Talvest, M.
Talvik, H.
Tamm, J.
Tammsaare, A. H.

Unt, M.
Vaarandi, D.
Vahing, V.
Vallak, P.
Valton, A.
Veske, M.
Vetemaa, A.
Vihalemm, A.
Viiding, J.
Viiding, P.
Vilde, E.
Visnapuu, H.
Wiedemann, F. J.

KARJALAI

Guttari, T. O.
Jaakkola, N.
Johansson, O.
Laine, N.
Norin, Sz. K.

Parrasz, E. B.
Remsu, M. A.
Rugojev, J.
Summanen, T.

Timonen, A.
Vikström, T.
Vikstöm, U.
Virtanen, J.

LÍV

Rudzit, L.

Stalte, K.

VÓT

Cvetkov, D.

LAPP

Aikio, M.
Fjellner, A.
Jalvi, P.
Labba, A.
Laestadius, L. L.

Paltto, K.
Pirak, A.
Ruong, I.
Saba, I. M.
Sirma, O.

Skum, N. N.
Tomasson, T.
Turi, J.
Utsi, P. P.
Valkeapää, N.-A.

KOMI + KOMI-PERMJÁK

Csisztaljev, V. Ty.	Lihacsov, M. P.	Sahov, P. F.
Doronyin, P. G.	Lijurov, A. A.	Scserbakov, F. V.
Fjodorov, G. A.	Litkin, G. Sz.	Sebolkin, P. A.
Frolov, Ny. A.	Litkin, V. I.	Szavin, V. A.
Gyakonov, Ny. M.	Minyin, I. A.	Toropov, I. G.
Izjurov, I. V.	Pisztin, I. I.	Turkin, A.
Jermolin, Sz. I.	Popov, Ny. V.	Vanyejev, A. J.
Juhnyin, V. V.	Popov, Sz. A.	Vavilin, I. M.
Juskov, G. A.	Popov, V. A.	Zsakov, K. F.
Karavajev, Sz. I.	Razmiszlov, A. P.	Zsugil
Kurатов, I. A.	Rocsev, Ja. M.	Zubov, A. Ny.
Lebegyev, M. Ny.		

UDMURT

Arhipov, T. A.	Kedra, M.	Petrov, M. P.
Asalcsi Oki	Kedrov, F. G.	Pokcsi-Petrov
Batujev-Markszisztszkij, P. A.	Konovalov, M. A.	Poszkrebiscsev, O. A.
Belonogov, A. J.	Kraszilnyikov, G. D.	Prokopjev, M. P.
Blinov, P. A.	Ljamin, M. A.	Sirobokov, Sz. P.
Butolin, A. Sz.	Luzsanyin	Szamszonov, Sz. A.
Csajnyikov, P. M.	Majorov, D. A.	Uvarov, A. Ny.
Gavrilov, I. G.	Medvegyev, G. Sz.	Valisin, R. G.
Gerd Kuzebaj	Mihejev, I. Sz.	Vasziljev, F. I.
Gyagyukov, I. Ty.	Mironov, A. Sz.	Verescsagin, G. J.
Jermakov, F. K.		

MORDVIN

Bezzubova, F. I.	Kolomaszov, V. M.	Petrova, K. Sz.
Erkaj, Ny.	Krivosejev, I. P.	Pinyajev, I. D.
Grigosin, Ja. A.	Krivosejeva, E. P.	Pinyaszov, Ja. M.
Jevszevjev, M. Je.	Kutorkin, A. D.	Pjatajev, Je. I.
Kirgyaskin, Ty. A.	Larionov, Sz. Sz.	Radajev, V. K.
Kirillov, P. Sz.	Moro, A. M.	Raptanov, Ty. A.
Kirjuskin, B. Je.		

MARI

Arban, Ny. M.
Csavajn, Sz. G.
Elekszejn, Ja.
Erikan, A. Ny.
Iljakov, Ny. F.
Ivanov, V. M.
Jalkajn, Ja.
Kazakov, M.
Kirlja, J.

Kolumb, V. H.
Lekajn
Majn, M.
Matyukovszkij, G. I.
Mikaj, G.
Nyikolajev, Sz. Ny.
Olik, I.
Oraj, D.
Oszmin, I. I.

Persut
Sabdar, O.
Sketan
Szavi, V.
Szuzi
Vasziljev, V. M.
Vaszin, K.
Volkov, A.

MANYSI

Jevrin, P.
Kazancev, M.

Rombangyjejeva, Je. I.
Sesztalov, Ju.

Tarhanov, A. Sz.
Vahruseva, M.

HANTI

Lazarev, G. D.
Rugin, P. R.
Sulgin, M.

Szaltikov, P. J.
Tyerjoskin, Ny. I.

Vagatova, M.
Volgyin, V. Sz.

NYENYEC

Isztomin, I. G.
Juganpelik, I. A.
Lapcuj, L. V.

Ledkov, V. Ny.
Noho, F. I.
Picskov, A. I.

Pirerka, A.
Pujko, A. G.
Vilka, T.

IV.

ESEMÉNYEK ÉS DOKUMENTUMOK A FINNUGOR VILÁGBAN*

* Gyakorlati megfontolásokból csak az 1988 utáni időszakot vettük figyelembe.

A magyar és az oroszországi finnugor népek közötti kapcsolatok (1988–2000)

A magyar és az oroszországi finnugor népek közötti kapcsolatok történetében az 1988–2000 közötti időszak korszakos jelentőségű. 1991 decemberében megszűnt a Szovjetunió, amelyben a magyarok és a finnek kivételével a többi finnugor nép élt. Az észteknek ismét lehetőségük nyílt önálló államiságuk visszaállítására, az Észt Köztársaság létrehozására. A Szovjetunió autonóm köztársaságai az Oroszországi Föderációban lényegesen nagyobb politikai-gazdasági önállósággal rendelkező köztársaságokká, a föderáció tagjaivá váltak.

Az Oroszországban lezajló reformfolyamatok nem hagyták érintetlenül a finnugor köztársaságokat sem, sőt erjesztőleg hatottak rájuk. A demokratizálódási folyamat az egyes finnugor köztársaságokban különféleképpen játszódtott le.

A történelemben először választottak szabadon államfőt 1994. május 8-án a Komi Köztársaságban. Létrehozták a kétkamarás parlamenti rendszert. 1994 és 1998 tavaszán hasonló választás volt a Karél Köztársaságban, ahol szintén parlamenti rendszert vezettek be, és az elnököt igen széles jogkörrel ruházták fel. E tények is a korábbi szovjet irányítási és végrehajtó struktúra lebontásának bizonyítékai.

A Mari Köztársaságban a köztársasági elnök egy személyben miniszterelnök is.

A Mordvin Köztársaságban eltörölték az elnöki intézményt. Az első számú vezető a Legfelsőbb Tanács elnöke, mint az a szovjet rendszerben is volt.

A köztársaságokban sorra alakultak az őslakos finnugor népek problémáival átfogóan foglalkozó nemzetiségi állami bizottságok a minisztériumoknál nagyobb hatáskörrel. A helyi önkormányzatokban létrehozták a nemzetiségi/őslakos részlegeket.

A köztársaságokban kidolgozták a nemzeti szimbólumrendszert (zászló, himnusz, címer), az autonóm körzeteknek új zászlajuk és címerük lett.

A nemzeti értelmiség kezdeményezésére és vezetésével mindenütt megalakultak a nemzeti mozgalmak az adott nép újjászületése, kulturális, szellemi, erkölcsi megújulása érdekében. Kezdeti kulturális jellegű törekvéseik mellé fokozatosan olyan politikai követelések is kerültek, mint a nemzeti autonómia és a nemzeti nyelv hivatalossá tétele. Ennek eredményeként egyes köztársaságokban (Komi, Udmurt, Mari) egymással párhuzamosan több mozgalom is kialakult, amelyek azonban fő céljaikban többnyire egyetértettek. E mozgalmaknak nagy jelentőségük van az adott nép önbecsülésének, nemzeti identitástudatának kialakításában. Vezetőik kezdeményezték népeik kongresszusainak összehívását, amelyre 1991-ben került sor először a komiknál és az udmurtoknál, és azóta folyamatosan két-három évenként megrendezik a többi népnél is. E kongresszusokon az adott finnugor nép legfontosabb problémáit vitatják meg a köztársaságok, illetve az autonóm területek minden részéből érkező küldöttek (a nemzeti nyelv használata, az anyanyelvi oktatás fejlesztése, új tankönyvek kiadása nemzeti nyelven, az önkormányzatok szerepe, a hantik esetében az ősi vadászterületek tulajdonjoga stb.) és konkrét javaslatokat dolgoznak ki megoldásukra. Az anyanyelv használatának és az oroszral való egyenjogúsításának kérdése élesen vetődik fel minden fórumon. Az adott finnugor nyelvnek az oroszral azonos jogi státust biztosító nyelvtörvényt hoztak a Mari Köztár-

saságban, ahol mind a hegyi, mind a mezei mari nyelvet hivatalosnak minősítették, illetve a Komi Köztársaságban 1992. május 28-án. 1998. május 6-án elfogadták a nyelvtörvényt a Mordvin Köztársaságban is, amelynek értelmében a moksa és az erza nyelvet is a köztársaság hivatalos nyelvének ismerték el az orosz mellett. Az oroszországi finnugor népeknek közös kongresszusa is van: az elsőre 1992. május 15–16-án az udmurtiai Izsevszkben, a másodikra 1995. július 28–29-én került sor a Komi-permják Autonóm Körzet fővárosában, Kudimkárban. Ez szintén új jelenség az oroszországi finnugor népek közötti kapcsolatok történetében. Többségük ugyanis ún. zárt területen élt, ahová külföldiek egyáltalán nem, belföldiek pedig csak a rendőri szervek által kiállított engedély birtokában utazhattak. Ennek oka az e területeken található lágerek és hadiipari létesítmények voltak. A Szovjetunióban határozottan elleneztek a rokon népek közötti együttműködést, ezért külkapcsolataik a magyarokkal és a finnekkel gyakorlatilag nem voltak, országon belül nem a rokon népekkel ápolták kulturális kapcsolataikat. Kivételnek számított Vas megye és a Mari Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság testvérmegyei, Szombathely és Joskar-Ola testvérvárosi kapcsolata.

Politikai téren jelentős előrelépés volt az Oroszországi Föderáció Legfelsőbb Tanácsa Elnökének 1992. június 28-án kelt rendelete a finnugor népek parlamentjei közötti együttműködésről, valamint a Finnugor Népek I. Világkongresszusának megszervezéséről. Erre 1992. december 1–3. között Sziktivkárban került sor a Komi Nép Újjászületése mozgalom vezetőjének kezdeményezésére. A világtalálkozó egyik határozata volt a Finnugor Népek Konzultatív Bizottságának létrehozása, amely azóta félévenként rendszeresen tartja üléseit. Feladata a finnugor népek közötti együttműködés koordinálása, a finnugor népek jogainak képviselete a nemzetközi szervezetekben. A Bizottság 1994-től az ENSZ kisebbségi jogokkal foglalkozó állandó bizottságának tanácskozási jogú tagja. A két szervezet 1993-ban vette fel a kapcsolatot a moszkvai magyar nagykövet segítségével. A Konzultatív Bizottság orosz és angol nyelven tájékoztató füzetet ad ki munkájáról és a finnugor világ legfontosabb híreiről.

1996 legjelentősebb finnugor eseménye a Finnugor Népek II. Világkongresszusa volt, amelyre 1996. augusztus 16–21. között került sor Budapesten. A mintegy 300 küldött között voltak köztársasági elnökök, parlamenti képviselők, tudósok, művészek, a fiatal értelmiség képviselői, újságírók. A kongresszusi küldöttek több szekcióban dolgoztak. A III. világkongresszus megrendezését 2000. december 10–13. között Finnország vállalta.

A Finnugor Népek Világkongresszusának megrendezése mellett természetesen továbbra is megtartják a finnugrisztikával foglalkozó tudósok hagyományossá vált konferenciáit. 1990. augusztus végén Debrecenben tartották a VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszust, a nyolcadikat 1995. augusztus 10–15. között a finnországi Jyväskyläben. A kilencedikre az észtországi egyetemvárosban, Tartuban kerül sor 2000. augusztus 7–13 között.

A finnugor népek íróinak rendszeres találkozóit a mari írók kezdeményezték, és ők vállalták az első megszervezését 1989-ben Joskar-Olában. A másodikra a finnországi Espooban került sor 1991 augusztusában. 1993. augusztus 23–27. között Egerben volt a Finnugor Népek Íróinak III. Találkozója. A negyediket Észtországban, Lohusaluban rendezték 1996 augusztusában, az ötödiket 1998. augusztus 18–22. között Sziktivkárban. A hatodik finnugor írótalálkozó megszervezését a Mordvin Köztársaság vállalta 2000. augusztus 23–27. között. Ennek előkészítésére a Magyar Írók Szövetségének meghívására 2000. március 25–28. között finnugor íróküldöttség érkezett Budapestre. Tagjai voltak: Arvo Valton észt, Jelena Kozlova komi, Valentyina Misanyina mordvin, Viktor Sibánov udmurt írók. E találkozókön a

legidősebb kérdések közé tartozik az anyanyelv megőrzése, védelme, ezáltal az asszimiláció megakadályozása. A finnugor népek egy része ugyanis a szovjet rendszer idején fokozatosan elvesztette anyanyelvét, s áttért az orosz nyelvre. Ennek oka többek között az alábbiakkal magyarázható: a kuláktalanítás, a módosabb parasztok erőszakos kitelepítése Szibériába (a kevés túlélő többsége a későbbiekben nem telepedhetett vissza szülőföldjére), a hagyományos életmód megváltozása (a falusi lakosság elvándorlása a városokba), az orosz és más nemzetiségek nagy számú betelepítése a finnugorok által lakott területekre (iparosítás) és a nemzetiségi iskolák felszámolása az 1960-as évek elejétől a szovjet vezetés részéről kezdeményezett erőteljes eloroszosító törekvés keretében. Az 1930-as években végrehajtott új közigazgatási felosztás is megosztotta a finnugor népeket: egy részüket más-más köztársasághoz, területhez (oblaszty) csatolták, ahol kétszeres kisebbségbe kerültek, és ez fokozatos asszimilációjukhoz vezetett. Emiatt él például a mordvinok többsége a Mordvin Köztársaság területén kívül, és nagy a mari diaszpóra a Baskír Köztársaságban.

A teljes eltűnés fenyegeti a magyarok két legközelebbi nyelvrokonát, a Nyugat-Szibériában élő hantikát és manysikát, akiknek összlétszáma alig haladja meg a 30 ezer főt. Az 1960-as években területükön tárták fel a Szovjetunió legnagyobb olajlelőhelyeit. A feltárás miatt jelentős létszámú ipari munkásság települt be szülőföldjükre, s ők saját területükön nemzetiségi kisebbségbe szorultak. Az olajkitermelés, a katasztrofális környezetszennyeződés miatt nehezen tudják folytatni hagyományos halászó és vadászó életmódjukat. Átlagos életkoruk negyven év. Ha nem születnek mielőbb nemzetközileg összehangolt intézkedések az olajtermelés csökkentésére, a környezetszennyezés megállítására és káros következményeinek felszámolására, az őslakók vadászterületeinek visszaadására, akkor e népeket a közvetlen kipsztulás veszélye fenyegeti.

Tragikus a Leningrád (ma Szentpétervár) körzetéből a II. világháború során Szibériába kitelepített inkerik (ingermanlandiak) sorsa is, akiknek teljes rehabilitációja napjainkban sem fejeződött be.

A két világháború közötti időszakban Magyarországon, Finnországban és Észtországban hagyománnyá vált a finnugor rokonság megünneplése minden év október harmadik hetében. Az oroszországi finnugor népek a megváltozott politikai helyzet következtében 1991-től magukévá tették ezt a hagyományt és mindenütt kiemelt ünnepek keretében fejezik ki a rokoni kapcsolatok fontosságát. Ezt a rendezvényt Magyarországon is felújították.

Az oroszországi finnugor népekkel közvetlen kapcsolatteremtésre csak 1988 után kerülhetett sor, mert ez időtől kezdve engedélyezték a volt Szovjetunióban a szövetséges és autonóm köztársaságoknak, valamint a nemzetiségi körzeteknek, hogy külkapcsolataikat önállóan, Moszkva engedélye nélkül intézhessék.

Az 1988-tól eltelt időszak alatt a magyar és az oroszországi finnugor népek közötti kapcsolatok új, széles körű rendszere alakult ki, az együttműködés leghatékonyabban a közvetlen kapcsolatok keretében valósul meg. 1992–1993 folyamán három évre szóló kulturális és oktatási tárcaközi együttműködési megállapodásokat írt alá a Művelődési és Közoktatási Minisztérium a Mari, az Udmurt és a Komí Köztársaság szakminisztériumaival, amelyeket lejártuk után meghosszabbítottak. Három-négy év elteltével a minisztériumok segítségével szerveződő rendezvényekkel párhuzamosan megnőtt a száma a kulturális és oktatási intézmények által önállóan kezdeményezett és megvalósított akcióknak.

A Művelődési és Köznevelési Minisztérium 1990 augusztusában a történelem folyamán először hanti–manysi folklóregyütttest fogadott Magyarországon, amely a hagyományos medveünnepi szertartást mutatta be Budapesten a Mesterségek Ünnepe keretében a budai várban és Debrecenben a VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson. (A finnugor kongresszusok történetében ez volt az első eset, hogy kivétel nélkül mindegyik finnugor nép képviseltette magát.)

A Művelődési és Köznevelési Minisztérium és a Hanti–Manysi Autonóm Körzet közötti együttműködési megállapodás keretében 1991 májusában megalakult Belojarszkijban az Észak-Osztyák Folklór Archívum, amelynek vezetője Schmidt Éva kandidátus. Az archívum létesítésének alapelve az volt, hogy távoli, idegen intézmények rendszertelen expedíciói helyett kultúrájuk megőrzése és fejlesztése érdekében a hantik saját maguk gyűjtsék és dokumentálják szellemi örökségüket, és tegyék hozzáférhetővé más kutatók számára is. Ezért az összegyűjtött anyagot orosz és angol nyelvre is lefordítják. Az anyaggyűjtés során az intézmény munkatársai a legfejlettebb technikai eszközöket használják. Tevékenységük azért nagyon fontos, mert az anyanyelvükön még beszélő, hagyományos életmódot folytató hantik jelenlegi adatközlő nemzedéke idős korban van, és velük együtt eltűnik évezredes szellemi kultúrájuk is. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy Eurázsiaiban a finnugrisztikai kutatóműhelyek közül ma az Észak-Osztyák Folklór Archívum a legjelentősebb. Az archívum Göncz Árpád köztársasági elnök úr személyes támogatását élvezi.

Az Oktatási Minisztérium hosszú távú finnugor program keretében az 1998/1999. tanévtől kezdve évente tíz oroszországi finnugor főiskolásnak, egyetemistának biztosít magyarországi ösztöndíjat a hazai felsőoktatási intézményekben, ahol teljes és részképzésre fogadják őket. A teljes képzésben részt vevők tanulmányaik megkezdése előtt egy évig intenzív magyar nyelvtanfolyamra járnak. A sikeres vizsga beiskolázásuk feltétele.

A magyarországi tudományegyetemek finnugor tanszékei és az oroszországi finnugor köztársaságok tudományegyetemeinek anyanyelvi tanszékei között közvetlen kapcsolat létesült, amelynek eredménye a rendszeres oktató- és diákcseré.

1994-ben a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola kezdeményezésére Szombathelyen tartották a finnugor egyetemek rektorainak konferenciáját. A főiskola Uralisztikai Tanszéke évente megszervezi a hungarológiai nyári egyetemet az oroszországi fiatal finnugor politológusoknak és történészeknek a legjobb hazai előadók bevonásával.

Az 1991/92-es tanévben egy-egy hanti és manysi egyetemi hallgató tanulta a magyar nyelvet a Nemzetközi Előkészítő Intézetben a Művelődési és Köznevelési Minisztérium ösztöndíjasaként.

A Komi és az Udmurt Állami Egyetemeken lehetőség van a magyar nyelv elsajátítására. 1992-ben Sziktivkárban Dobó Attila, 1994-ben Szaranskban az azóta elhunyt Nagy József, 1994–1997 között Izsevszkben Kozmács István dolgozott magyar lektorként. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium jelentős anyagi hozzájárulásával 1997-ben Udmurtiában, 1998-ban Kudimkárban szerveztek az oroszországi finnugor népek fiataljai számára háromhetes intenzív magyar nyelvtanfolyamot. Debrecen város önkormányzata magyarul tanuló oroszországi finnugor diákoknak évi 2-2 ösztöndíjat ajánlott fel a Debreceni Nyári Egyetemre. 1995–1997 között két tanéven keresztül mordvin lektort fogadott az ELTE Bölcsészettudományi Karának Finnugor Tanszéke Alekszandr Feoktyiszov nyelvész kandidátus személyében, 1997–1999 között a komi Nagyezsda Manova dolgozott lektorként a tanszéken, 1999 őszén

pedig felváltotta őt az udmurt származású Galina Lesznyikova. A KLTE Bölcsészettudományi Karának Finnugor Tanszékén 1997 őszén két hónapig volt vendégtanár a Hanti-Manszijszkban 1991-ben létesült, az obi-ugorok kultúrájának megmentésével foglalkozó tudományos kutatóintézet munkatársa, J. Vozsakova, aki hanti nyelvet oktatott.

A magyar és az oroszországi finnugor népek közötti kapcsolatok fejlődésének napjainkban legjellemzőbb vonása az, hogy a kezdeti állami ösztönzést az önálló kezdeményezések váltották fel. 1995-ben Budapesten megalakult a Magyar–Udmurt Baráti Társaság, amelynek jelentős szerepe volt az Udmurt Kultúra Napjai című rendezvény előkészítésében 1996-ban. Ez alkalommal először járt hazánkban az Udmurt Rádió és Televízió Énekkara. A Fejér megyei Népi Együttes egy évvel korábban szerepelt nagy sikerrel Udmurtiában. 1996-ban Sziktivkárban hozták létre a Komi–Magyar Baráti Társaságot.

1992

Június 13–18. között a Finnugor Népek III. Folklor Fesztiválján részt vett a számos népi hangszeren játszó Birinyi József és Kovács László. Szeptemberben udmurt néprajzi kiállítást rendeztek Hajdúböszörményben a Hajdúsági Múzeumban. Október 14–15-én az oroszországi finnugor népek nemzeti újjászületési mozgalmairól tartottak szemináriumot az érdekeltek részvételével Szombathelyen.

1993

A Sziktivkari Drámai Színház 1993-tól több évadon keresztül nagy sikerrel játszotta Göncz Árpád *Kő a kövön* című drámáját. Spiró György *Csirkefej* című darabját Alekszandr Blinov állította színpadra magas színvonalon az izsevszki Dart Ifjúsági Színházban. 1993. április 19–24 között udmurt színházi küldöttség látogatott a budapesti Nemzeti Színházba. Az azóta elhunyt Sik Ferenc főrendező szeretett volna támogatást nyújtani az oroszországi finnugor népek anyanyelven játszó színházainak kölcsönös vendégszereplések, tehetséges fiatalok budapesti továbbképzése révén. Halála után e kezdeményezés nem talált folytatókra. Ugyanezen év nyarán Szekszárdon a Duna menti Népek Folklor Fesztiválján egy-egy mordvin együttes vett részt Narovatovo és Mareszevo faluból. Augusztus 21-től 30-ig a Batai Népi Együttes vendégszerepelt Szaranszkban. Október 14–16. között Szombathelyen, a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán nemzetközi konferenciát tartottak az uráli népek őstörténetéről.

1994

Március 21–23. között nemzetközi tanácskozást szerveztek a karél fővárosban, Petrozavodszkban az anyanyelvi oktatás fejlesztéséről az előrehaladott asszimiláció körülményei között. 1994 októberében az udmurtiai Malaja Purga faluból érkezett a Zarnyi Sep hagyományörző ének- és táncegyüttes vendégszereplésre Baranya megyébe.

1995

Február 24. – május 22. között láthatták az érdeklődők a Két testvérnép című kiállítást, amely az Udmurtiából és a Mari Köztársaságból érkezett gazdag anyagot mutatta be előbb a budapesti Néprajzi Múzeumban, majd több vidéki múzeumban. Március 27–31. között az Egri Bábszínház látta vendégül az Udmurt Állami Bábszínház társulatát.

1996

1996 márciusában a Millecentenárium alkalmából a finnugor népek művészetét bemutató reprezentatív kiállítás nyílt a Néprajzi Múzeumban, amelyet Göncz Árpád köztársasági elnök nyitott meg. Júliusban az udmurt Idnakar együttest hívták meg a Duna menti Népek Folklor Fesztiváljára. Augusztus 1–11. között Szegeden tartották a Rokon Népek Folklor Fesztiválját, amelyre több hagyományörző népi együttes érkezett.

1997

Március 26–27-én Tverben az ott élő karélok történelmével és kultúrájával foglalkozó szemináriumot szerveztek a hazaiakon kívül észt, finn és magyar résztvevőkkel. Júniusban Debrecenben a VII. Országos és Nemzetközi Gyermek Néptánc Fesztiválon a Kargon Ki hagyományörző mordvin együttes lépett fel nagy sikert aratva.

1998

Május 15–17. között a Balatonfüreden megrendezésre került III. Pünkösdi Ének Nemzetközi Gyermekkórus Verseny fődíját az udmurt Ingur fiúkórus nyerte el. Májusban a mordvin Ruzajevka város művészeti iskolájának igazgatója, Vlagyimir Kolmikov tíznapos tanulmányúton járt Magyarországon, és gyakorlati foglalkozással egybekötött előadást tartott a kecskeméti nemzetközi játékkutatói konferencián. Hazatérte után cikksorozatban idézte fel magyarországi útja tapasztalatait a mordvin sajtóban, a művészeti iskolában pedig magyar népi gyermekjátékokból állandó kiállítást rendezett. E rendezvények legtöbbször a résztvevők ajánlásában, a partnerek összehozásában, az előkészítésben és a folyamatos közvetítésben a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ jelentős szerepet játszott. Szeptember 23–26. között a Magyar Írók Szövetsége szervezésében magyar–észt–finn műfordítói konferenciát tartottak Budapesten.

1999

1999. január 26–27-én a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Uralisztikai Tanszéke rendezte meg a XI. Finnugor Szemináriumot, amely lehetőséget adott a hazai finnugrisztikai műhelyek kutatóinak, oktatóinak tapasztalataik kicserélésére. Május 10–14-én került sor a XVI. finnugor diákkonferenciára, az IFUSCO-ra a komi fővárosban, Sziktivkárban. Magyarországot az ELTE Bölcsészettudományi Karának 12 hallgatója képviselte. Május 14-én a moszkvai Gyermekalkotások Galériájában ünnepélyes keretek között nyitották meg az Üzenet a XX. századba; Béke mindenkinek elnevezésű nemzetközi finnugor gyermekrajz-kiállítást. Magyarországot 30 művel a zánkai Gyermekalkotások Galériája gyűjteményéből összeállított anyag képviselte. A kritika egybehangzó véleménye szerint a magyar gyerekek rajzai voltak a legszínvonalasabbak, tematikailag a leggazdagabbak. Augusztus 6–9. között az Udmurtiában, Izsevszkben megrendezett VII. Nemzetközi Finnugor Folklor Fesztiválon nagy sikerrel szerepelt Agócs Gergely népzene-kutató, előadóművész, számos népi hangszer avatott megszólaltatója.

Szeptember 8–9-én az MTA Nyelvtudományi Intézete finnugor nyelvészeti szemináriumot szervezett magyar, finn, észt, amerikai, német, orosz és osztrák részvétellel. Szeptember 11-én volt a könyvbemutatója Gyarmathi Sámuel (1751–1830) Affinitas című, a finnugor rokonsággal foglalkozó, eredetileg latin nyelven írt műve új kiadásának. A könyv először 1799-ben látott napvilágot Göttingában, és a magyar nyelvnek a finnugor nyelvekkel való rokonságát bizonyítja be elsősorban nyelvtani és csak másodsorban szókészleti egyeztetésekkel. A kiadást a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Bizottsága támogatta.

Október 20–26. között került sor Budapesten a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Bizottsága által szervezett, a tömegtájékoztatás problémáival foglalkozó nemzetközi finnugor szemináriumra, amelyen az észt, a finn és az oroszországi rádió és televízió munkatársai képviseltették magukat a vendéglátókon kívül. November 23–24-én ugyancsak Budapest volt a házigazdája egy demográfiai és statisztikai rendezvénynek, amelynek keretében a résztvevők egyeztetették azokat a szempontokat, amelyek alapján a III. Világkongresszusra egy statisztikai kiadványt kívánnak megjelentetni a finnugorok helyzetéről, lélekszámának alakulásáról és perspektivikus kilátásairól.

2000

A 2000. év kiemelkedő jelentőségű a nemzetközi finnugor mozgalomban. Mint már említettük, augusztusban került sor Tartuban a finnugor tudományokat művelő kutatók kongresszusára, a Mordvin Köztársaság fővárosában, Szaranszkban a finnugor írók találkozója, decemberben Helsinkiben pedig a Finnugor Népek III. Világtalálkozója. A hajdani magyar fővárosok, Székesfehérvár és Esztergom biztosítják a helyszínt a VIII. Finnugor Folklor Fesztiválnak június 21–26. között. 2000. március 27–30. között az IPU finnugor szekciójának munkájában vettek részt Szvetlana Szmirnova udmurt és Valerij Markov komi származású Dumaképviselők. Az év négy központi rendezvényén kívül számos intézményi, önkormányzati megmozdulásra kerül sor országszerte. A szakemberek már most készülnek az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusra, amelynek Jyväskylä ad otthont 2001. augusztus 6–10. között.

A magyar és az oroszországi finnugor kapcsolatokról szólva említést kell tennünk a könyvkiadás terén elért eredményekről is. A magyar–udmurt irodalmi kapcsolatokban mérföldkönek számít Domokos Péter: *Az udmurt irodalom története* című monográfiájának orosz nyelvű kiadása Izsevszkben, 1993-ban. Ugyanebben az évben Joskar-Olában adták ki a szerzőnek az *Uráli kis népek irodalmának kialakulása* című monográfiáját.

1995 telén Budapesten jelent meg Winter Erzsébet fotóművész Szibériai rokonaink című albuma a hantikról és manysikról, amelyet Göncz Árpád köztársasági elnök mutatott be. A képekhez Agrafena Szopocsina keleti hanti költőnő írt verseket. A Szurguti járásban élő keleti hantikhoz 1992 óta rendszeresen szervez expedíciókat Csepregi Márta nyelvész, Kerezsi Ágnes néprajzkutató és Lázár Katalin népzene kutató a helyi önkormányzat nemzetiségi osztálya segítségével. Kutatási eredményeikről 1997-ben megjelent közös kötetük (*Tanulmányok a szurguti osztják kultúráról*) ad számot.

A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Uralisztikai Tanszékének munkatársai 1997-ben többévi munka után befejezték és kiadták Beke Ödön Magyar–cseremiszi nyelvjárási szótárát. A munkához jelentős segítséget nyújtott a főiskolán második éve működő mari lektor. A szótár megjelenése alkalmából Nyikolaj Gavrilovnak, a Mari Köztársaság államfője helyettesének vezetésével küldöttség utazott Szombathelyre. A tanszék vezetője, Pusztay János kezdeményezésére és közreműködésével számos tudományos sorozat és önálló kiadvány jelenik meg. Az ELTE Finnugor Tanszéke által rendszeresen kiadott Budapesti Finnugor Füzetek hazai és külföldi tudósok disszertációit, hosszabb elemző munkáit közli. Tudományos évkönyvet jelentet meg a debreceni KLTE Finnugor Tanszéke is.

Udmurtiában 1997-ben 17 iv terjedelemben kiadták a Magyar költők antológiáját. A versek fordítását a korábbi gyakorlattól eltérően nem az orosz nyelv közvetítésével, hanem a magyarból készült nyersfordítás alapján készítették el a legjobb udmurt költők. A magyar költészetnek a finnugor köztársaságokban történő ilyen bemutatása történelmi jelentőségű. 1998-ban új, összefoglaló mű jelent meg a finnugorokról Finnugor kalauz címen.

A legnagyobb udmurt költő, Kuzebaj Gerd versei is olvashatók hosszú, rendhagyó jegyzetekkel kiegészítve Kányádi Sándor „egyberostált műfordításai” között, amelyek 1999-ben jelentek meg Csipkebokor az alkonyatban című kötetében Budapesten.

A magyar–finnugor kapcsolatok fejlesztésében igen jelentős szerepet játszik a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ nemcsak koordinálóként, hanem a kapcsolatok aktív résztvevőjeként is. Épületében rendszeres lehetőséget nyújt a finnugor művészek moszkvai bemutatkozásához. Gennagyij Rajsev hanti festőművész – 1991-es székesfehérvári és budapesti bemutatkozása után – 1992 áprilisában megnyílt kiállítása szenzáció volt a moszkvai képzőművészek számára. Azon év novemberében Iván Jamberdov mari festőművész kiállításán fellépett a rendkívüli képességű Arszenyij Jajcov harmonikaművész is. 1993-ban és 1994-ben mordvin és udmurt népművészeti kiállítás volt az érintett köztársaságokból érkezett népi együttesek közreműködésével és néprajzi témájú videofilm-bemutatóval. A Moszkvai Állami Csajkovszkij Konzervatóriumban végzett finnugor diákok közül a mordvin Valerij Bujerin és a komi-permják Vaszilij Kulikov adott hangversenyt, az utóbbi zeneszerzőként is bemutatkozott. Nagy jelentőségű volt Kányádi Sándor Kossuth- és Herder-díjas költő látogatása 1995-ben Udmurtiában, ahol a köztársaság nemzetiségi értelmiségének legkiválóbbjaival és az egyetem finnugor szakos diákjaival találkozott. Nagy si-

kerrel szerepelt a magyar kulturális intézetben 1996-ban a 13 éves mordvin Gyíma Gyem-jaskin zongorista, 1997-ben és 1999-ben pedig Polina Italjeva baskiriai mari énekesnő. A kulturális központ új épületében az első önálló hangversenyen a még csak 16 éves, de már nemzetközileg is ismert zongorista, az udmurt Ászja Korepanova lépett fel. A műsorban a klasszikus zeneszerzők művein kívül saját szerzeményei is elhangzottak. A Millecentenáriumi alkalmából a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ 1996 áprilisában rendezte meg a Finnugor rokonság: azonosság és különbség című kiállítást, amely a hagyományos népművészet továbbélését mutatta be a magyar, az észt és az oroszországi finnugor népek anyagán a budapesti Néprajzi Múzeum közreműködésével. 1997–1998-ban az intézet vendége volt az udmurt Olga Alekszandrova színésznő, aki Három lakodalmas ének című sáman monodrámáját adta elő neves szakmai közönség előtt. Műsorából az orosz tévé „Kultúra” csatornája is sugározott részleteket. 1998-ban ünnepelték az udmurt irodalom legjelentősebb alakja, Kuzebaj Gerd születésének 100. évfordulóját. Erről az Udmurt Köztársaság állandó moszkvai képviselőjével közösen szervezett irodalmi-zenei esten emlékeztek meg az intézetben. A kulturális intézet finnugor rendezvényeinek széles körű visszhangja van az érintett köztársaságok sajtójában, a helyi rádióban és televízióban. A nagy rendezvényeken a köztársaságok kulturális miniszterei minden alkalommal jelen voltak, és ez növelte az események rangját. E kulturális akciók célja kettős volt: egyrészt lehetőséget biztosított az orosz fővárostól néha több száz vagy ezer kilométerre élő művészeknek, hogy Moszkvában is bemutatkozhasanak, másrészt felhívta a kultúra iránt érdeklődők: elsősorban zenészek, képzőművészek figyelmét a vidéki tehetségekre. A kulturális központban fellépett művészek otthoni tekintélye minden esetben nőtt.

Meghatározó szerepe van a kapcsolatok építésében a Magyar Nagykövetségnek. A nagykövet kezdeményezésére került sor 1993. június 20. és július 4. között Göncz Árpád történelmi jelentőségű útjára, amelynek során magyar államelnök először kereste fel a Komí, a Mari, a Mordvin, az Udmurt Köztársaságot és a Hanti–Manysi Autonóm Körzetet. Az elnöki küldöttségben a magyarországi állami vezetők mellett üzletemberek is helyet kaptak, és ez a kétoldalú gazdasági kapcsolatok felvételét, valamint új együttműködési formák kialakulását is eredményezte. A magyar sajtóban – főleg az 1993. évi elnöki látogatás alatt és után – jelentősen megnövekedett a finnugor rokonnépekről szóló írások száma. Dr. Nanovszky György nagykövet Budapestre történt visszatérése után is megtartotta alelnöki funkcióját a Finnugor Népek Világkongresszusa mellett működő Konzultatív Bizottságban.

A finnugor népek közötti együttműködés 1988-ban új szakaszhoz érkezett, mert ettől az időtől kezdve az oroszországi finnugor népek önállóan is részt vehettek benne. Az egymás közötti kapcsolatok rohamos fejlődésnek indultak, mivel alakításukat az állam részéről már nem akadályozták. A nyitottá vált orosz külpolitika következtében a finnugor népek más országokkal is együttműködést alakíthattak ki, a kapcsolatfelvétel elsősorban Magyarországgal, Finnországgal és Észtországgal történt meg, azonban nemcsak ezen országokra korlátozódik (például a Hanti–Manysi Autonóm Körzetnek jó kapcsolatai vannak Svédországgal, Norvégiával és Kanadával is, mert hasonló földrajzi fekvésük miatt sok közös problémával találkoznak). A Magyarországgal folytatott együttműködés részben a minisztériumokkal, nagyobb részt azonban intézményi keretek között valósul meg. Az eltelt több mint tíz év alatt a finnugor népek között gyakorlatilag minden szinten megtörtént a kapcsolatfelvétel, amely-

nek fejlesztését ma már semmi sem akadályozza. Bízunk benne, hogy a jövőben csupán a népeken, az etnikai csoportokon és azok vezetőin múlik, hogyan élnek a kapcsolatépítés további lehetőségeivel.

(Mayer Rita)

A Finnugor Világkongresszus vázlatos története és legfontosabb dokumentumai

Az előzmények

A peresztrojka (átépítés, rendszerváltás) és a glasznoszty (szólásszabadság, nyilvánosság) szavakkal fémjelzett gorbacsovi reformpolitika a finnugorok lakta területeken is éreztette hatását. 1985-tel kezdődően, de főleg 1988–89-től kezdve számos politikai rendezvényre és tudományos konferenciára került sor, amelyek a finnugor népek helyzetét a legkülönfélébb szempontokból taglalták. Olyan egymással nyíltan és burkoltan is összefüggő kérdések kerültek szóba, mint a gazdasági helyzet, a finnugor népek létező avagy nemlétező történelme, a demográfiai, a nyelvi és – ami korábban szinte elképzelhetetlen volt – a jogi helyzetük. Megfogalmazódtak a legsúlyosabb problémák: a pusztá lét a finnugor nevű, róluk elnevezett egyedüli hazájukban, a létezés etnikai őshazájukban örökös kisebbségként, diaszpórában élve pedig többszörös kisebbségben, az elégtelen társadalmi-politikai képviselőket következőként a politikai súlytalanság, a gazdasági ellehetetlenülés, a nyelvi és a kulturális asszimiláció, a perspektívátlan falvakból a városba kényszerülés, a megrendült testi-lelki állóképesség, a magas halálozási és alacsony születési mutatók, a katasztrofálisan szennyezett környezet, az alkoholizmus, a teljes kilátástalanság, az etnikai nihilizmus és így tovább.

Létrejöttek az első társadalmi egyesületek. Mozgalmak indultak, amelyek a helybeli többség nemtetszése, jobbik esetben jó vagy rosszindulatú közömbössége közepette kezdtek szavakba önteni, megfogalmazni a saját problémáikat. Majd miként lenni szokott, külső és belső okok miatt az első társadalmi mozgalmak kezdtek szétforgácsolódni és eljelentéktelenedni, akár meg is szűnni, illetve ütöképes népképviselői szervvé válni. Többnyire – némi képzavarral élve – kikristályosodott az a „kemény mag”, amely elfogadott, tárgyalóképes félnek bizonyult helyi, oroszországi és nemzetközi szinten is. Természetesen nagy nehézségek közepette.

De hát hogyan is lehetne egy évtized alatt a több száz éves cári idők, a több évtizedes szovjet korszak igaz, hiteles tényeit megismerni, az összefüggéseket meglátni és a mindenkit egyformán boldogító megoldásokat megtalálni? Különösen akkor, ha az eredendően falvakban élő földműves, illetve a folyók mentén, erdőkben szétszórta élő halász-vadász oroszországi finnugor népek mindegyike gyakorlatilag értelmiség nélkül maradt: a cári idők vége felé kialakuló helyi értelmiség a szovjet időkre egyrészt előregedett, másrészt előbb vagy utóbb áldozatául esett a terrornak, miként az 1917 után fellépő új nemzedék, amelynek személyes tragédiáját nemzeti katasztrófává tette nemcsak saját pusztulása, hanem az is, hogy nem volt idejük, alkalmuk kinevelni a következő nemzedéket, ... amely a II. világháború áldozatává, a világháború utáni láger-szigetvilág lakójává vált, hogy aztán közülük néhányan, túlélve ezeket a zord időket még megérhessék a rehabilitációt. A világháború utáni szovjet korszakban felnőtt értelmiség világképének egyoldalúsága és hiteltelensége, hamis történelmi ismeretei a régmúltról és a legújabb korról – talán ezek tudatosulása eredményezte az újfajta gondolkodás kezdetét és egyúttal a finnugor nemzeti mozgolódást.

A finnugor nemzeti mozgalmak személyi problémái között nem ritkán a köpönyegforgatás vádja az első, az identitástudat túlzottnak minősítése és a radikalizmus vádja a második. Mindehhez járulnak a társadalmi környezet viszonyai, a kisebbségi mozgalmaknak a többségben kiváltott reakciói és ezeknek egyéni, és ezért esetenként igencsak eltérő értékelése. Egyiken sincs mit csodálkozni, és különösen nincs, ha a nem-oroszországi finnugor népeknél is ugyanez a helyzet. Tévedés ugyanis azt hinni, hogy a gorbacsovi reformkorszak csak az oroszországi népek, köztük a finnugor népek történetében fordulópont. Észtország újbóli függetlenedése, Magyarország polgárosulása mellett sokan azt hiszik, hogy Finnországban minden maradt változatlanul. Pedig Finnországban a Szovjetunió megszűnésével nemcsak a gazdasági életben mutatkoztak súlyos válságjelenségek, hanem megkezdődött és a nyilvánosságra került új adatok birtokában javában folyik a szovjet–finn viszony újraértékelése, a társadalmat pedig élénken foglalkoztatja a keleti szomszédságot illetően a közvetlen határmentén finnugor népeknek, de a távolabbiaknak a sorsa is. Ennek hagyománya van már a cári időkből. Észtország a Szovjetunió szövetségi államaként a korlátozott szabad mozgást arra használta fel a tudományt és a finnugor népeket illetően, hogy mindenütt jelen volt, ahol tanácsra, konkrét szakmai segítségre, a helytállásban mintára volt szükség. Az észtek függetlenedési törekvései olyannyira mintául szolgáltak több kisebb finnugor népnek, hogy a nemzeti mozgalmak elleni orosz tiltakozás nem egyszer észtelenségként nyilvánult meg.

Időnként felteszik a kérdést, ugyan mi értelme van manapság népek nyelvrokonságra épülő együttműködésének. Érdekes módon, ez a kérdés a frankofón országok szövetsége vagy a portugál nyelvű országok együttműködése kapcsán fel sem merül, vagy ha igen, minden él nélkül. A finnugor népek egymás iránti érdeklődését a nyelvrokonság évszázadokkal ezelőtt felismert tényei magyarázzák, de ha ettől a tudományos alapra épített rokonságtudattól el is tekintenénk, akkor is a több évszázados kutatás eredményezte ismeret, a tudás kötelezne bennünket arra, hogy vállaljuk egymás képviselőt minden olyan helyen, ahol erre szükség van. Ilyen hely pedig sok van. A népek többsége kisebbség – ez volt az egyik finnországi finnugor rendezvény mottója. Valóban, ahol kisebbségi kérdéseket tárgyalnak, ott a finnugoroknak, mindnek: kicsiknek és nagyoknak egyaránt helyük van. A nyelv a szülőházam – ez volt egy másik finnországi finnugor rendezvény jelmondata. Az anyanyelv veszélyeztetettsége minden finnugor nép mindennapi problémája, ha többségben nem is, kisebbségben bizonyosan. Ahol az idegen nyelvek, például az orosz vagy az angol tanulásában mutatkozó azonos hibákat taglalják, ott a finnugor anyanyelvűeknek saját szekciójuk van. Ahol demográfiai, környezetvédelmi kérdéseket tárgyalnak, ahol a Vörös Könyv akár a természetéről, akár a kihalt veszélyében élő népekről szól, ott a finnugoroknak szintén foglalt helyük van. Hosszan lehetne sorolni, mi minden teremt lehetőséget a finnugor népek együttműködésére, és akkor még nem is említettük a napjaink színterét jelentő piacgazdaságot, amely szintén módot adna és ad is majd az együttműködésre.

1992 februárjának elején Sziktivkárban négy finnugor társadalmi szervezet: a Komi Nép Újjászületése Bizottság,¹ a Masztorava – A Mordvin Nép Újjászületése Társaság,² az Össz-

¹ Комитет возрождения коми народа, 1998 óta: a Komi nemzeti kongresszus végrehajtó bizottsága (Исполнительный комитет Съезда народа коми).

² Массторав – Общество национального возрождения мордовского народа

udmurt Egyesület (a későbbi Udmurt Kenes) végrehajtó bizottsága³ és a Jugör – A Komi-permják Nyelv, Irodalom és Kultúra Barátainak Társasága⁴ létrehozta a Finnugor Népek Egyesületét⁵ (az AFUN-t), és csatlakozásra felhívás céljából újságokban és a Parma című folyóiratban közreadta az ideiglenes alapszabály-tervezetet.⁶ Az AFUN alapszabályát Izsevszkben az első oroszországi finnugor kongresszuson (1992. május 15–16., l. alább), a Végrehajtó Bizottság működési szabályzatát (Положение об Исполкоме Ассоциации финно-угорских народов Российской Федерации) Sziktivkárban, a kongresszuson megválasztott tagokból álló Végrehajtó Bizottság 1992. június 29-i ülésén hagyták jóvá, és ugyanitt választották meg saját soraikból az elnököt és a társelnököket.

A kongresszust összehívó szándék februári megfogalmazását követően meglepően hamar, 1992. május 15-én Udmurtia fővárosában, Izsevszkben összeült az oroszországi finnugor népek első kongresszusa (I съезд финно-угорских народов Российской Федерации), amely az alábbiakban felsorolt és az események hangulatát tükröző vagy további menetét befolyásoló és e célból részben vagy egészben idézett dokumentumokat fogadta el. Ez a felsorolás szemlélteti, milyen komoly, elkötelezett munka folyt Izsevszkben. A Parma az összegyűjtött dokumentumok közreadása és számos hozzászólás közlése mellett egész oldalas szerkesztőségi cikkben is foglalkozott az eseménnyel és megjegyezte: „Kétségtelenül az egyik legfontosabb határozat az, amelyik a finnugor népek nemzetközi kongresszusának megrendezéséről szól. Ennek folyó év december elején kell lezajlania Sziktivkárban, ott, ahol 1985-ben – első ízben a volt Szovjetunióban! – sikeresen lezajlott az V. Nemzetközi Finnugor Kongresszus.”⁷ Az első oroszországi finnugor kongresszus már történelem” (Parma 92/2:2).

1992. június 16-án Sziktivkárban ülést tartott az AFUN Végrehajtó Bizottsága, véglegesítette és elfogadta az alapszabályt, megfogalmazta és eljuttatta az illetékesekhez a finnugor világkongresszus megrendezésének szükséges voltáról szóló izsevszki határozatot. 1992. június 29-én Moszkvában a Legfelső Tanács elnöke, Ruszlan Haszbulatov aláírta a finnugor világkongresszus megrendezhetőségéről szóló határozatot. 1992. november 30-án Sziktiv-

³ Исполнительный комитет всеудмуртской ассоциации

⁴ Югөр – Общество радателей коми-пермяцкого языка, литературы, культуры (1990)

⁵ Ассоциация финно-угорских народов, rövidítve: АФУН (AFUN).

⁶ Parma 92/1:4–5. Документы АФУН – Декларация учредительной конференции полномочных представителей финно-угорских народов, Устав (временный) АФУН. A *parma* 'tajga' olyan komi szó, amelyhez a szülőföld asszociálódik. 1989 novemberében alapították Moszkvában a Parma nevű moszkvai komi nemzeti kulturális társaságot (Московское Коми национально-культурное общество „Парма”) és 1991 júniusában adták nyomdába a „Parma” folyóirat első számát. Alapító kiadója Parmán kívül a Komi nép újjászületésének bizottsága, a Komi kotir (kb. Komi Szövetség) és a Komi Tájékoztatási Minisztérium. 1994 őszétől anyagi okok miatt nem jelenik meg. A szerény kiállítású, füzetszerű folyóirat (évente négy szám) kortörténeti jelenség és egyedülálló dokumentumgyűjtemény.

⁷ A Nemzetközi Finnugor Kongresszus (CIFU) a finnugrisztika (az uralisztika) nemzetközi tudományos fóruma. 1960 óta minden ötödik évben kerül rá sor, felváltva a négy érdekelt állam (Finnország, Észtország, Magyarország, az Oroszországi Föderáció) valamelyik egyetemi városában. A kilencedik (CIFU-9) színhelye 2000-ben az észtországi Tartu.

kárban ún. tudományos kerekasztal vitatta meg a finnugor népek aktuális problémáit, és másnap, 1992. december 1-jén megnyílt a Finnugor Népek I. Világkongresszusa, röviden az I. Finnugor Világkongresszus. A rendezvény alkalmat nyújtott több nemhivatalos és félhivatalos eseményre is. Így például a világkongresszus azon oroszországi résztvevői, akik saját köztársaságuk vagy saját népük parlamenti képviselői voltak, találkozájukon elfogadtak egy olyan dokumentumot, amelyben aggodalmukat fejezték ki a már korábban elfogadott oroszországi törvények, rendeletek, a finnugor népek újjászületéséről szóló állami „projektum” végre nem hajtása miatt.⁸ Az bizonyos, hogy ez volt az első ilyen közös alkalom, de az is bizonyos, hogy nem volt az utolsó.

1996 augusztusában Budapesten lezajlott a II. Finnugor Világkongresszus, a III. világkongresszusra 2000 decemberében Finnországban kerül sor. Találkozóan nyilatkozta a budapesti világkongresszus után a Komi Köztársaság nemzetiségügyi minisztere, Alekszej Kimovics Konyuhov, aki a komi nemzeti mozgalomnak kezdettől fogva aktív résztvevője és koronatanúja, hogy a budapesti világkongresszus legnagyobb érdeme a pusztá léte, az, hogy *volt*. Jeleként annak, hogy a finnugor világ létezik.

A dokumentumok alábbi felsorolása, az időnként részben vagy egészben, hol csak magyarul, hol oroszul is közreadott szövegek azt bizonyítják, hogy a kongresszusok nem protokolláris események voltak. Hogy az elért eredményeket milyennek látjuk, soknak-e vagy kevésnek, ezt ki-ki ítélje meg maga, de ne feledkezzék meg arról, honnan indultak a résztvevő népek, a kicsik és a nagyok egyaránt, milyen évtizedek, évszázadok után jutottak oda, ahol most vannak. Az eredmény minősítése viszonyítás, a minősítéshez maguknak a finnugor népeknek is érzelmek és indulatok nélkül, mintegy tárgyilagos kívülállóként kellene ismerniük saját igaz múltjukat és mai helyzetüket... Ma még az is korszakos eredmény, ha valamilyik nép meg tudja fogalmazni legnagyobb gondjait, súlyos gondolatait hangos szóval ki is meri mondani és másokkal meg tudja értetni. És hol vannak ekkor még a tettek? A finnugor világban rendszeresen ismétlődő események itt és most korántsem teljes, biztosan foghíjas jegyzéke tettekről is tanúskodik.

Van min elgondolkodni, ha az eltelt közel 10 évet mint folyamatot tekintjük – ezt szándékozik segíteni az időrendi felsorolás, amely nem teljes, nem is lehet és nem is akar teljes lenni. Ez is, miként az ismétlődő események jegyzéke csak adalék a finnugor népek legújabb kori történetéhez – fehér foltokkal és ideképzelt fehér (azaz üres) lapokkal, hogy mindenkinek legyen hova bejegyezni az innen hiányzó, időközben megszerzett adatokat.

⁸ A jogi dokumentumok többsége oroszul egybegyűjtve megtalálható az alábbi munkákban: Кряжков, В. А. (сост.): Статус малочисленных народов России. Правовые акты и документы. Москва, „Юридическая литература” 1994. 488 с.; Он же: Правовой статус коренных народов приполярных государств. Материалы конференции – Москва 26–28 февраля 1997 г. Москва, Российский университет дружбы народов 1997. 192 с.

1992. február eleje, Sziktivkar

Az AFUN alapító nyilatkozata és ideiglenes alapszabálya

АФУН – Ассоциация финно-угорских народов

AFUN – a(z oroszországi) finnugor népek egyesülete

Парма 92/1:4, Парма 92/1:4–5.

Az alapító okiratot a komi, a komi-permják, az udmurt és a mordvin mozgalom képviselői írták alá, lásd fentebb.

Lásd még: 1992. május 16., 1992. június 19.

1992. március 31.

az ún. Föderációs Egyezség aláírása

Федеративный договор – О разграничении предметов ведения и полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики ...

A finnugor népekről elnevezett köztársaságok, autonóm körzetek, területek az Oroszországi Föderáció egyenrangú jogalanyai lettek, megnőtt a lehetőségekkel élni tudás felelőssége. Erről tanúskodnak a Szaranszkban 1993. április 23–24-én tartott összoroszországi konferencia előadásai, amelyek a konferenciával azonos című kötetben meg is jelentek.⁹

Az ún. Föderációs Egyezség az Oroszországi Föderáció 1993. december 12-én népszavazással elfogadott alkotmányának része, vö. 5. cikkely 4. pont: az államhatalom föderációs szerveivel való kölcsönös viszonyokat illetően az Oroszországi Föderáció minden alanya egymás között egyenlő (во взаимоотношениях с федеративными органами государственной власти все субъекты Российской Федерации между собой равноправны).

Évszázados álmok megvalósulása

Исполнение вековой мечты

(I съезд финно-угорских народов Российской Федерации)

Парма 92/3-4:2–3 – szerkesztőségi cikk a Parmának az I. oroszországi finnugor kongresszus anyagát közreadó és az első világkongresszusról szóló határozatot üdvözlő számában:

„... движение, пронизанное миролюбием, уважением и доверием друг к другу, взаимопониманием и стремлением к единению. Имя этому движению – »финно-угорский мир«”

„... mozgalom, amelyet a békeszeretet, az egymás iránt érzett tisztelet és bizalom, a kölcsönös megértésre és egységre törekvés hat át. Ennek a mozgalomnak a neve – »finnugor világ«”.

⁹ Конституционные реформы в республиках в составе Российской Федерации и механизм реализации Федеративного договора (Alkotmányos reformok az Oroszországi Föderációhoz tartozó köztársaságokban és a Föderációs Egyezség végrehajtásának mechanizmusa). Szaranszk 1993. 112 l.

1992. május 15–16. Izsevszk

AZ I. OROSZORSZÁGI FINNUGOR KONGRESSZUS

I съезд финно-угорских народов Российской Федерации

Парма 92/3-4:61–75.

Az Oroszországi Föderációban élő finnugor népek kongresszusának státusa

Статус [I] съезда финно-угорских народов Российской Федерации

Парма 92/3-4:70.

Az Oroszországi Föderációban élő finnugor népek kongresszusának működési szabályzata (ún. reglamentje)

Регламент съезда финно-угорских народов Российской Федерации

Парма 92/3-4:70–72.

1. Általános rendelkezések

2. A kongresszusi munka menete

3. A határozathozatal módja, a határozatok megformálása és végrehajtásuk

3.4: A kongresszus határozatai a finnugor népeket illetően ajánlások, viszont a kongresszus végrehajtó bizottságát illetően kötelező érvényűek. Egyedül a kongresszusnak van joga változtatni rajtuk vagy másképpen rendelkezni. ...

3.4: Решения съезда носят рекомендательный характер для финно-угорских народов, но обязательны для исполнительного органа Ассоциации и рабочих органов съезда. Они не могут быть пересмотрены или отменены иначе, как самим съездом. ...

Rendelkezés az Oroszországi Finnugor Kongresszus küldötteinek megválasztásáról

Положение о выборах делегатов съезда финно-угорских народов Российской Федерации

Парма 92/3-4:72.

Nyilatkozat az oroszországi finnugor népek nyelveiről

Декларация о языках финно-угорских народов России

Парма 92/3-4:65–66.

Memorandum az ingermanlandi finnek azonnali rehabilitálásáról és a Leningrádi Területre saját nemzetiségi járás létrehozása céljából történő visszatérésükhöz elengedhetetlen állami segítségről

Меморандум финно-угорских народов по вопросам срочной реабилитации финнов-ингерманландцев и оказанию неотложной государственной помощи по их возвращению в Ленинградскую область для создания своего национального района

Парма 92/3-4:73–74.

A lakott környezet védelméről és az ökológiáról. Az oroszországi finnugor népek kongresszusának határozata

Резолюция съезда финно-угорских народов „Об экологии и сохранении среды обитания”

Парма 92/3-4:66–67.

Az Oroszországi Finnugor Népek Kongresszusának felhívása az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsához „A finnugor népek képviseleti szerveinek, nemzeti mozgalmainak és az Oroszországi Föderáció nemzetiségügyi állami bizottságának együttműködési viszonyairól”

Обращение Всероссийского съезда финно-угорских народов к Верховному Совету Российской Федерации „О взаимоотношениях представительных органов, национальных организаций финно-угорских народов с государственным комитетом Российской Федерации по национальной политике”

Парма 92/3-4:74.

Az AFUN kapcsolata a nemzetközi szervezetekkel. Az oroszországi finnugor népek kongresszusának határozata

Резолюция съезда финно-угорских народов России „О взаимодействии Ассоциации финно-угорских народов с международными организациями”

Парма 92/3-4:67.

Az AFUN Végrehajtó Bizottságának személyi összetétele
(a kongresszuson – 1992. május 16. – megválasztott tagok)

Избраны съездом: Персональный состав Исполкома АФУН

Парма 92/3-4:75.

vepszek: Bakulin, Anatolij Ivanovics és Sztrogalsesikova, Zinaida Ivanovna
udmurtok: Siskin, Mihail Ivanovics és Ponomarjov, Karl Alekszandrovics
komik: Markov, Valerij Petrovics és Beznoszikov, Alekszej Szemjonovics
marik: Popov, Nyikandr Szemjonovics és Szanukov, Kszenofont Nyikanorovics
karélok: Akinov, Ivan Alekszejevics és Goskijev, Mihail Andrejevics
mordvinok: Jefimov, Ivan Andrejevics és Pinyjaszov, Alekszandr Ivanovics
finnek (oroszországiak): Agava, Fjodor Matvejevics és Soittu, Pavel Ivanovics
manskik: Sesztalov, Juvan Nyikolajevics és Iszajev, Jurij Alekszandrovics
hantik: Szengepov, Alekszej Mihajlovics és Kurikov, Vlagyimir Mihajlovics.

Nyilatkozat Oroszország őslakos népeinek jogairól

Декларация прав коренных народов России

Парма 92/3-4:61–62.

Az Oroszországi Föderáció finnugor népeinek kongresszusa – az emberi jogok és a népek jogainak nemzetközi normáiból kiindulva, a személyiség és a nép jogainak elválaszthatatlanságát vallva, megjegyezvén, hogy az Oroszországi Föderáció népeinek többségét nem ismerik el jogalanyként és megfosztják őket attól, hogy kifejezzék és valóra váltsák törekvéseiket és jogait, továbbá tekintettel arra, hogy az őslakos népek az őszinte tiszteletre és a kölcsönös megértésre építve az oroszországi stabilitás és béke tényezői – minden népnek közzéadja az oroszországi őslakos

népek jogairól szóló alábbi nyilatkozattervezetét, annak elérése céljából, hogy minden államban és ezek intézményeiben ismerjék el és tiszteljék ezeket a jogokat.

1. pont

Oroszország őslakos népei a sajátosságaiktól, hagyományaiktól, szokásaiktól függetlenül szabadon határozzák meg fejlődésük prioritásait. Jogukat az életre, a hitre, a földre és a föld mélyére, az élet színterére minden államnak el kell ismernie és tisztelni kell.

2. pont

Az őslakos népek teljes mértékben, akadályoztatás és diszkrimináció nélkül élvezik emberi jogukat és alapvető szabadságjogukat, ideértve részvételüket az Oroszországi Föderáció politikai életében.

3. pont

Az Oroszországi Föderáció köztársaságai, vidékei (краи), területei (область) és más államalakulatai, valamint ezek szervei kötelesek elismerni az őslakos népek területét, intézményeit, függetlenül az Oroszországi Föderáció nemzeti-területi berendezkedési formáitól. Az őslakos népek önállóan határozzák meg saját intézményeik formáját, szervezetét és hatáskörét.

4. pont

Az őslakos népek hagyományait és szokásait Oroszországban minden állami intézménynek tisztelni kell. Oroszország népeinek törvényhozási követelései, amelyek nincsenek ellentmondásban a nemzetközileg elismert emberi jogokkal, képezik az Oroszországi Föderáció minden nemzeti-állami alakulatában az általuk lakott területekre jogot formálás alapját.

5. pont

Az őslakos népek az Oroszországi Föderáció területén saját képviselői szerveik révén élveznek jogi és bírósági védelmet.

6. pont

Oroszország őslakos népeinek kivételes joguk van hagyományos földjeikre és ezek kincseire, következésképpen azokat a földeket és ezek kincseit, amelyeket egyezség nélkül vettek el tőlük, vissza kell adni a népeknek.

7. pont

Oroszország őslakos népeinek és választott szerveiknek hozzáférhetési joguk van a területükön elért tudományos és technológiai kutatások eredményeihez. Nem lehet olyan cselekedeteket elkövetni és olyan politikát folytatni, amelyek az őslakos népek természeti környezetét károsítják.

8. pont

Senkinek sincs joga az őslakos népeket megfosztani attól a lehetőségtől, hogy anyanyelvükön tanuljanak és, hogy saját oktatási intézményeket hozzanak létre. Az állam az egyenlőség és a diszkriminációmentesség alapján az ügyintézés során tiszteltben tartja az őslakosság nyelveit.

9. pont

Az állam megteremti az őslakosság ezen intézményeinek és intézeteinek a teljes fejlődés feltételeit és szükség esetén erre a célra tartalékokat biztosít.

10. pont

Az állam és intézményei nemzetközi szerződésekkel és együttműködéssel segítik Oroszország őslakos népeit a gazdasági, szociális, ökológiai, tudományos, kulturális és vallási élet terén.

Nyilatkozat „Az oroszországi finnugor népek szuverén jogainak gyakorlásáról az új föderatív berendezkedés viszonyai közepette”

Декларация „О реализации суверенных прав финно-угорских народов России в условиях новой системы федеративного устройства”

Парма 92/3-4:63–65.

11. Az összes finnugor nép barátságának és együttműködésének elmélyítése és továbbfejlesztése céljából a jelen oroszországi (finnugor) kongresszus javasolja Finnugor Világkongresszus feltétlen összehívását, és Magyarország, Finnország és Észtország kormányához, a magyar, a finn és az észt néphez fordul, vegyenek részt a kongresszus [a Finnugor Világkongresszus] megszervezésében és lebonyolításában.

11. В целях дальнейшего развития и углубления дружбы и сотрудничества всех народов финно-угорского мира настоящий Всероссийский съезд вносит предложение о необходимости созыва Всемирного конгресса финно-угорских народов и обращается к правительствам и народам Венгрии, Финляндии и Эстонии принять участие в подготовке и проведении Конгресса.

Határozat: az I. Oroszországi Finnugor Kongresszus határozata a finnugor népek nemzetközi kongresszusának [a Finnugor Világkongresszusnak] összehívásáról

Постановление Первого Всероссийского съезда финно-угорских народов Российской Федерации

Парма 92/3-4:72–73.

1. A kongresszus kinyilvánítja szándékát a finnugor népek világkongresszusának összehívásáról 1992 novemberére (!) és Magyarország, Észtország, Finnország, a FÁK és más, finnugor lakossággal rendelkező állam kormányához és parlamentjéhez fordul, hogy vegyenek részt a finnugor népek világkongresszusának előkészítésében és lebonyolításában.

Az előkészületekben és a lebonyolításban aktív részvételre szólítjuk fel a finnugor népek nemzeti és társadalmi szervezeteit is.

2. A(z oroszországi finnugor) kongresszus a világkongresszus színhelyének Sziktivkárt (Komi Köztársaság) javasolja.

3. A(z oroszországi finnugor) kongresszus a képviselőket illetően javasolja:

- minden 100 ezer fő feletti lélekszámú nép 20 küldöttet küldjön,
- a 100 ezer fő alatti lélekszámú népek 10-10 küldöttet küldjenek.

A küldöttek megválasztásának módjáról az egyes népek maguk rendelkeznek.

4. A(z oroszországi finnugor) kongresszus megbízta a Finnugor Világkongresszus szervezési munkálataival az AFUN (a Finnugor Népek Egyesülete) Végrehajtó Bizottságát.

1. Съезд высказывается за созыв Всемирного Конгресса финно-угорских народов в ноябре (!) 1992 года и обращается к парламентам и правительствам Венгрии, Эстонии и Финляндии, государств СНГ, других государств, где проживают финно-угорские народы, принять участие в подготовке и проведении Всемирного конгресса финно-угорских народов.

Призываем принять активное участие в подготовке и проведении Конгресса все общественные организации и движения финно-угорских народов.

2. Съезд предлагает местом проведения Конгресса – г. Сыктывкар Коми ССР.
3. Съезд предлагает норму представительства:
 - от народов более 100 тыс. чел. – 20 делегатов
 - от народов менее 100 тыс. чел. – 10 делегатов.

Порядок избрания делегатов определяет каждый народ самостоятельно.

4. Съезд поручает Исполкому Ассоциации финно-угорских народов обеспечить организационную подготовку Всемирного Конгресса финно-угорских народов.

Utóhang

A finnugor népek kongresszusa (Izsevszk 1992. május 15–16.)

Съезд финно-угорских народов

Parma 92/2:2 – szerkesztőségi cikk egy oldalon:

„... Kétségtelenül az egyik legfontosabb határozat a finnugor népek nemzetközi kongresszusának megrendezéséről szóló. Ennek folyó év december elején kell lezajlania Sziktivkárban, ott, ahol 1985-ben – első ízben a volt Szovjetunióban! – sikeresen lezajlott az V. Finnugor Kongresszus. Az első oroszországi finnugor kongresszus már történelem.”

„... Безусловно, одним из важнейших стало решение съезда о проведении Международного съезда финно-угорских народов. Он должен состояться в начале декабря с. г. в г. Сыктывкаре – там же, где в 1985 году – впервые в б. СССР! – безуспешно прошел Международный конгресс финно-угроведов. Первый съезд финно-угров России уже стал достоянием истории.”

KONGRESSZUS UTÁN – VILÁKGONGRESSZUS ELŐTT

Az AFUN alapszabálya (az 1992 februárjában, az alapításkor készült ideiglenes alapszabály módosított változata). Megvitatta a kongresszus: 1992. május 16. Izsevszk.

Jóváhagyta az AFUN Végrehajtó Bizottsága, 1992. június 19. Sziktivkar.

Устав Ассоциации финно-угорских народов

Парма 92/3-4:68–69.

1.1. Az AFUN az Oroszországi Föderációban élő finnugor köztársaságok, népek közötti NGO-státusú (nem-kormányzati) szervezet, amely a képviseleti fórumokon (kongresszusokon) szabadon kinyilvánított szándékok alapján szerveződött, a nemzetközi jog, az Oroszországi Föderáció és a hozzátartozó köztársaságok alkotmányai, valamint mindazon független államok alkotmánya szerint működik, amelyek részt vesznek az AFUN munkájában, továbbá eleget tesz a nemzeti-területi alakulatok belső törvényes normáinak. ...

4.1. Az AFUN legfőbb szerve a finnugor népek kongresszusa. A kongresszusokat legalább háromévente össze kell hívni.

1.1. Ассоциация финно-угорских народов является межреспубликанской, межэтнической в составе Российской Федерации неправительственной организацией, сформированной на основе волеизъявления представительных форумов (съездов), действующей на основе международного права, Конституций Российской Федерации и республик, входящих в состав РФ, других независимых государств, принимающих участие в работе Ассоциации, а также внутренних нормативных актов национально-территориальных образований. ...

4.1. Высшим органом Ассоциации является съезд финно-угорских народов. Очередные съезды созываются не реже одного раза в 3 года.

Az AFUN Végrehajtó bizottságának működési szabályzata. Az AFUN Végrehajtó Bizottsága fogadta el Sziktivkárban 1992. június 19-én.

Положение об Исполкоме Ассоциации финно-угорских народов Российской Федерации. Принято на заседании Исполкома АФУН 19 июня 1992 года в г. Сыктывкаре.

Парма 92/3-4:75–78.

Az AFUN Végrehajtó Bizottságának határozata (az elnök és a társelnök személyéről) Sziktivkar 1992. június 19.

Решение Исполкома АФУН

Парма 92/3-4:78.

elnök: Siskin, Mihail Ivanovics, az Udmurt Kenes (Összudmurt Tanács) elnöke
elnökhelyettes v. társelnök: Ponomarjov, Karl Alekszandrovics

1992. június 29. Moszkva

Az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsának határozata a finnugor népek nemzetközi kongresszusáról és az Interparlamentáris Unió keretében létrehozandó finnugor IPU-csoportról

О международном конгрессе и парламентской ассоциации финно-угорских народов. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 29 июня 1992 г.

Кряжков 1994:197 (извлечение).

Финно-угорский мир. Под ред. Д. Нановфски. Будапешт–Москва 1996.

Az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete a finnugor népek nemzetközi kongresszusáról [a Finnugor Világkongresszusról] és a parlamentek együttműködéséről

Az Oroszország valamint Finnország, Magyarország és Észtország közötti államközi és a parlamentek közötti kapcsolatok erősítése, valamint az Oroszországi Föderációba tartozó Karél, Komi, Mordvin és Udmurt Köztársaság közvetlen nemzetközi kapcsolatainak fejlesztése céljából az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsának elnöksége a következőképpen rendelkezik:

Jóváhagyja a finnugor népek parlamentjei közötti *egyesület* megalakítását és alapítványának létrehozását.

Javasolja az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanács Nemzetiségi Tanácsának és az Oroszországi Föderáció Minisztertanácsának, hogy adja meg a szükséges segítséget és támogatást a finnugor népek nemzetközi konferenciájának (a Finnugor Népek Világkongresszusának) megszervezéséhez 1992 november–decemberében Sziktivkárban.

Moszkva, 1992. június 29.

R. I. Haszbulatov

az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsának elnöke

В целях укрепления межгосударственных и межпарламентских связей России с Финляндией, Венгрией и Эстонией, а также развития непосредственных международных связей Карельской, Коми, Марийской, Мордовской и Удмуртской республик в составе Российской Федерации Президиум Верховного Совета Российской Федерации постановляет:

Одобрить создание парламентской ассоциации финно-угорских народов и фонда этой ассоциации.

Предложить Совету Национальностей Верховного Совета Российской Федерации и Правительству Российской Федерации оказать необходимую помощь и поддержку в организации Всемирной конференции финно-угорских народов в ноябре–декабре 1992 г. в Сыктывкаре.

Москва, 29 июня 1992 г.

Р. И. Хасбулатов

Председатель Верховного Совета РФ

1992. december 1–3. Sziktivkar

AZ I. FINNUGOR VILÁKGONGRESSZUS DOKUMENTUMAI

I Всемирный конгресс финно-угорских народов

Nyilatkozat a világ finnugor népeinek együttműködéséről, ennek alapelveiről, céljairól és feladatairól

Декларация об основных принципах, целях и задачах сотрудничества финно-угорских народов мира

Mi, a finnugor népek képviselői, a Finnugor Népek Világkongresszusának küldöttei és résztvevői

- kiindulva a jelenkor sajátosságaiból, melyek történelmi lehetőséget teremtettek népeink együttműködésre törekvésének megvalósítására,
- kifejezve nyugtalanságunkat a finnugor népek helyzete miatt, tisztelve a történelmet, a hagyományokat, a kultúrát, a nyelveket és a nemzeti önérzetet, felismerve a felelősséget azért, hogy népeink saját kultúrájuknak és életmódjuknak megfelelően fejlődjenek,
- célul tűzve ki a nemzetközi normák megvalósítását a népek önrendelkezési jogát, az őshonos népek jogait, a nemzeti kisebbségi jogokat és az emberi jogokat illetően kijelentjük az alábbiakat:

a Finnugor Népek Világkongresszusa

- ezen népek fóruma, független a kormányoktól és a politikai pártoktól, célul tűzi ki, hogy nem-kormányzati (NGO) státust kapjon az ENSZ-ben,
- egyenjogú rokon népek önkéntes, az egész világközösség számára nyitott egyesülése, amely csatlakozik az európai biztonsági és együttműködési folyamat-hoz, és amelyet az Egyetemes emberjogi nyilatkozat, az új Európa Párizsi Chartája, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek (az ILO-nak) az őslakos népeket és nemzeti kisebbségeket érintő, 169. konvenciója vezérel;
- készek vagyunk megvalósítani népeink együttműködési szándékát és kölcsönös segítséget nyújtani a jog, a gazdaság, az ökológia, a szociális kérdések, az információ, az oktatás, a tudomány és a kultúra terén,
- figyelembe véve az államaink alkotmányaiban és alkotmányos rendszerében levő különbségeket, elismerve, hogy a fent megnevezett célok eltérő úton-módon is megvalósíthatók, készek vagyunk az egész világközösség előtt kiállni népeink létérdekeiért, tekintettel az európai humanizmusra és a nemzetközi jogi normákra.

Meggyőződésünk, hogy együttműködésünk az egész emberiség előrehaladásának ügyét szolgálja.

Sziktivkar, 1992. december 3.

Felhívás az Oroszországi Föderáció és a hozzátartozó finnugor köztársaságok parlamentjeihez és kormányaihoz¹⁰

Обращение к Парламентам и Правительствам Российской Федерации и финно-угорских республик, входящих в ее состав

A nemzetközi jog általánosan elismert normáiból és a finnugor népek nemzeti és államrendszerének történetileg kialakult változatos formáiból kiindulva elismerjük minden nép önrendelkezési jogát az ezen népek érdekeinek megfelelő formákban. Az adott formák széles területet foghatnak át: a kulturális-nemzeti autonómia különböző formáitól kezdve a nemzeti államokig, valamint különféle egyesülések, szövetségek és társaságok alapításáig.

A finnugor világ megújulását, rokon népeink életben maradását és más népek fejlődését segítve, valamint figyelembe véve azt, hogy az 1993-as évet az ENSZ az őslakos népek évének nyilvánította, reményünkkel fejezzük ki, hogy a világközösség népei megértik és támogatják a finnugor népek több száz éves harcát az önrendelkezés jogáért, továbbá szükségesnek és célszerűnek tartjuk megteremteni azokat a jogi és a szervezeti feltételeket, amelyek lehetővé teszik a baráti népek minden oldalú és egyenrangú együttműködését mind egymással, mind pedig az egész világközösséggel.

A POLITIKA ÉS A JOG TERÉN:

- összehívni az Oroszországi Föderáció népeinek kongresszusát az alkotmányos rendszer alapelveinek egyeztetése és elfogadása céljából,
- ratifikálni a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 169. egyezményét,¹¹ támogatni az ENSZ-ben „Az őshonos népek jogainak általános kinyilvánításáról” hozott javaslat 1. átnézett szövegét,
- támogatni a Sziktivkárban megrendezett I. Finnugor Világkongresszus határozatát a Finnugor Népek Tanácsadó¹² Bizottságának – mint az ENSZ nemkormányzati, ezeket a népeket a nemzetközi intézményekben képviselő szervezetének – létrehozásáról,
- elfogadni „Az Oroszországi Föderáció kis lélekszámú népei¹³ jogi helyzetének alapjairól” című törvényt,

¹⁰ Magyarul l. A finnugorok világa. Szerk. Nanovszky György. Budapest 1996. 139–141. old. Itt helyenként Szij Enikő fordítása.

¹¹ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (az ENSZ szerve, nemzetközi rövidítésc ILO International Labor Organisation, oroszul MOT) 169. egyezményét oroszul l. Krjazskov 1994:52–64.

¹² A Konzultatív Bizottság inkább 'tanácskozó bizottság', mintsem 'tanácsadó'.

¹³ Kis/kisszámú/kislélekszámú nép egyesek szerint a 30 ezer, mások szerint az 50 ezer alatti lélekszámot jelenti, l. pl. Красная книга языков народов России. Энциклопедический словарь-справочник. Главный ред. В. П. Нерознак. Москва 1994. 119 с. Стр. 5–7: Малочисленные народы России: проблемы этнолингвоэкологии – ebben a főszerkesztői bevezetőben 3 fféle „méretről” van szó: a milliónál nagyobb lélekszámúakról (многочисленные), a néhány százezer és 50 ezer közöttiek-

- kidolgozni a nemzeti kisebbségek és az őshonos népek jogai védelmének állami programját,
- haladéktalanul elfogadni az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsában az oroszországi finnek¹⁴ rehabilitálásáról szóló határozatot¹⁵,
- közvetlen parlamenti és kormánykapcsolatokat hozni létre a Karél Köztársaság, a Komi Köztársaság, a Mari Köztársaság, a Mordvin Szocialista Köztársaság, a Udmurt Köztársaság¹⁶ között és Magyarországgal, Finnországgal, Észtországgal közösen fellépni a megkülönböztetés és a bármelyikük nemzeti jogainak megcsorbítására irányuló bármely kísérlet ellen,
- felajánlani az Orosz Föderáció kormányának a területén élő finnugor népek érdekképviselői formáinak meghatározását a magyarországi, lettországi, norvégiai, finnországi, svédországi és észtországi követségein keresztül,
- javasolni a köztársaságok legfelső tanácsainak, hogy tekintsék át az őslakos népek fórumainak javaslatait az államiságuk megerősítéséről és a két egyenjogú házból álló parlamentjük létrehozásáról, amelyben az egyik ház az őslakosság érdekeit képviselné,
- fogadjanak el nyelvtörvényt, amely az őslakos népek nyelvét az államnyelvvé egyenrangúvá teszi, továbbá állampolgársági törvényt, amely tekintetbe veszi az őslakosság érdekeit,
- állami támogatást nyújtani a finnugor népek közötti barátságot szolgáló társaságok alapításához és működtetéséhez, a népi diplomácia különféle formáit elősegítő kedvező feltételek megteremtéséhez.

A GAZDASÁGI ÉLET ÉS AZ ÖKOLÓGIA TERÉN:

- támogatni a közvetlen gazdasági kapcsolatok fejlődését a finnugor államok, a nemzeti-területi alakulatok, a finnugor népek által sűrűn lakott területek vállalatai, intézményei, szervezetei és magánszemélyei között,
- kidolgozni a finnugor államok gazdasági integrációját szolgáló legnagyobb kedvezmények mechanizmusait, elősegíteni vegyesvállalatok alapítását,
- föderációs törvényt fogadni el az őslakosság szociális-gazdasági problémáit megoldó különféle szervezeteknek nyújtandó kedvezményekről,

ről (среднечисленные) és ahol a felső létszámhatár 50 ezer (малочисленные или миноритарные этносы). 1992-ben 63 kislelékszámú népet említenek a hivatalos oroszországi források.

¹⁴ Az *ingermanlandi* finnek helyett használatos az *oroszországi* finnek, amely attól eltekintve, hogy nem minden oroszországi finn *ingermanlandi*, még a földrajzi név használatának mellőzése miatt is sérelmezett elnevezés az érintettek részéről.

¹⁵ Az *ingermanlandi* finnek rehabilitálásáról ld. pl. a Leonyid A. GILDI által szerkesztett orosz nyelvű *Ингерманландцы – Начало возрождения* című folyóirat 2., 3. számát (1996, 1997), továbbá: Гильди, Л. А.: *Расстрелы, ссылки, мучения*. Санкт-Петербург 1996. 311 c.

¹⁶ Egyedül Mordovia „szocialista köztársaság”, a többi államalakulat csak „köztársaság”. Az orosz elnevezésben az utótagot nem ragozzák: Республика Карелия, Республика Коми.

- az őslakos népek által lakott földek adásvételére és elidegenítésére moratóriumot vezetni be mindaddig, amíg az őslakosság gazdaságilag önállóvá nem válik,
- összehangolt politikát folytatni az ökológia területén, küzdeni a finnugor népek által lakott területek atommentes övezetté nyilvánításáért, nem engedni meg a területükön tömegpusztító fegyverek telepítését,
- a kihalás veszélyével fenyegetett népeknek különleges igazgatású nemzeti területeket hozni létre,
- az egészségvédelem, a gyógyítás és a turizmus célját szolgáló komplexumokkal ellátott természetvédelmi-ökológiai övezeteket hozni létre a finnugor népek által lakott területeken.

A TÁJÉKOZTATÁS, A KULTÚRA, A TUDOMÁNY ÉS AZ OKTATÁS TERÜLETÉN:

- támogatni a Nemzetközi Finnugor Alapítvány létrehozását,¹⁷ a finnugorok lakta országok részarányos részvételével,
- létrehozni az Oroszországi Föderációban olyan információs központot, amelyben összegyűjtve megtalálhatók az őslakos népeket és a nemzeti kisebbségeket illető nemzetközi jogi normák és az állami törvénykezés dokumentumai,
- elfogadni a finnugor népek nyelvének, sajátos kultúrájának és hagyományainak megőrzését és fejlesztését célzó normák rendszerét,
- létrehozni a finnugor közösség egységes tömegkommunikációs, rádiós, televíziós, információs rendszerét,
- állami programot fogadni el a finnugor népek kultúrájának és nyelvének fejlesztéséről és használatáról,
- létrehozni és állami támogatásban részesíteni a finnugor népek központjait az általuk lakott összes területen,
- határozatot fogadni el – a nemzetközi hagyománynak megfelelően – az évenként megrendezendő finnugor népek napjáról¹⁸,
- támogatni a finnugor népek által lakott területeken működő felsőoktatási intézmények (főiskolák, egyetemek) rektorai tanácsának létrehozását
- elősegíteni a finnugor népek éves folyóiratának (évkönyvének) megjelentetését ezen népek történelmének és jelenlegi állapotának ismertté tétele céljából,

¹⁷ Nemzetközi Finnugor Alapítvány – ez a Joskar-Olában működő Finnugor Alapítvány nemzetközivé bővítése lenne, amelyre már többször történt kísérlet.

¹⁸ A rokon népek napja (finnül: a 30-as években *heimopäivä*, ma *sukukansojen päivä*; észt *hõimpäev*, or. день родственных народов, angol *Pan-Finno-Ugric Day*) történetéről l. a tallinni Fenno-Ugria orosz és angol nyelvű prospektusát. 1991. október 19-én Joskar-Olában Nyikolaj Nyikanorovics Gavrilov miniszter tartotta az első oroszországi rokon népek napi beszédét az 1931-ben hivatalosan is elismert rokon népek napjára emlékezve. Magyarul l. pl. az Új Magyarország 1992. október 24-i számának 3. oldal terjedelmű finnugor mellékletét. Minden október harmadik hétvégéjén megtartott kulturális rendezvény.

- támogatni az utazók nemzetközi finnugor központjának létrehozását a „Bjarmia” („Bjarmia”) Komi utazási központ¹⁹ keretében.

Sziktiivkar, 1992. december 3.

Az Oroszországi Föderáció területén élő finnugor népek küldöttségei,
a Finnugor Népek Világkongresszusának résztvevői

A Konzultatív Bizottságról szóló rendelkezés

Положение о Консультативном комитете

A Konzultatív Bizottság a Finnugor Népek Világkongresszusának koordináló szerve, amely a nemzetközi jogi normáknak és az ENSZ elveinek megfelelően működik.

A Bizottság működésének céljai, feladatai és alapelvei

A Bizottság védi és oltalmazza a finnugor népek jogait és érdekeit, amelyeket a Nyilatkozat a világ finnugor népeinek együttműködéséről, ennek alapelveiről, céljairól és feladatairól fogalmazott meg.

A Bizottság működésének alapelvei:

- a népek összes képviselőjének egyenrangúsága,
- a határozatok megvitatása és határozathozatal során demokrácia és nyilvánosság,
- a határozatok elfogadásának alapelve az egyetértés (konszenzus).

A Bizottság tagsága:

- a Bizottságban képviseltetheti magát minden olyan nép, amely elfogadja a Nyilatkozatban leszögeezett célokat és feladatokat,
- a részvételtől a Bizottság munkájában maguk a népek döntenek.

A Bizottság munkájának szervezése:

- a Bizottságban minden népnek azonos létszámú képviselete van,
- a Bizottság szükség esetén ülészik, de évente legalább egyszer,
- a Bizottság szakértői bizottságokat hozhat létre, összetételükre a népek képviselői tesznek javaslatot.

A Konzultatív Bizottság székhelye Helsinkiben van.

¹⁹ Bjarmia (Bjarmia, Bjarma) – az Északi-Dvina medencéjébe helyezhető mesés történelmi tájegység. Elsőként skandináv források említették mint rendkívül gazdag északi országot, amelynek népessége feltehetően finnugor, a komik szerint komi nyelven beszélt. A komi K. F. Zsakov (1866–1926) által teremtett ún. komi irodalmi eposz („a komi Kalevala”) is a Bjarmija nevet viseli. Ez 1993-ban jelent meg Sziktiivkarban, több évtizedes elhallgatás után, az eredeti orosz nyelven és komi fordításban (27–186, ill. 188–311. old.). 1988–89-ben hozta létre Vlagyimir Nyikolajevics Koroljov hajóskapitány Sziktiivkarban a dokumentumban említett sajtóságos és egyedülálló intézményt, amely 1991-től jogi személy, s amelyet köznapian „zöld nevelési-turisztikai-hagyományörző-tudományos ismeretterjesztő központnak” lehetne nevezni. L. pl. Parma 92/1:40–49. L. még Клим Степанович Корольев: Биармия – страна легенд. Жизнь национальностей 96/4:6–7 (№ Республика Коми). Mai hivatalos neve: bioszferikus nevelési központ.

Pénzügyi feltételek és a kellékek:

- a Bizottságnak joga van nemzetközi alapítványt létrehozni. Az alapítvány anyagi eszközeit a Nyilatkozatban és a jelen Rendelkezésben meghatározott feladatok teljesítésére kell fordítani.
- a Bizottság jogi személy, amelynek van
 - bankszámlája,
 - szögletes pecsétje és
 - logója [emblémája, szimbóluma].

A Bizottság jelöli ki az utalványozás jogával rendelkező személyt.

A feladatok teljesítéséhez a Bizottságnak lehet saját sajtóorgánuma, foglalkozhat kiadói, kereskedelmi és más tevékenységgel, vegyes vállalatokat is alapíthat.

A kongresszusok összehívása:

- a finnugor népek képviseleti szerve a Finnugor Népek Világkongresszusa
- a kongresszusokat nem ritkábban, mint négyévente egyszer össze kell hívni,
- rendkívüli kongresszusok összehívására a Konzultatív Bizottságnak van joga.

Változtatások a Rendelkezésben és a tevékenység megszüntetése:

- a Rendelkezést a Bizottságról a kongresszus hagyja jóvá,
- kiegészítéseket és módosításokat a Rendelkezést illetően a kongresszus, illetve a kongresszus utólagos jóváhagyásával a Konzultatív Bizottság hozhat.

Sziktivkar, 1992. december 3.

A Finnugor Népek Világkongresszusa

A Konzultatív Bizottság működési szabályzata

(Az ún. Reglament – 11 pontban)²⁰

1. A Konzultatív Bizottság munkájának alapelve az egyetértés.
2. A végrehajtás és a rendelkezés munkáját a Konzultatív Bizottságban az elnök és a 3 koordinátor, vagyis az országok – Észtország, Finnország, Magyarország és az Oroszországi Föderáció – képviselői végzik.
3. A Konzultatív Bizottság üléseit az elnök hívja össze évente legalább egy ízben.
4. A halasztást nem tűrő ügyekben a Konzultatív Bizottság tagjai postai²¹ úton is intézkedhetnek.
5. A Konzultatív Bizottságnak szánt határozattervezeteket és a kérdések tárgyalásához szükséges mellékleteket a helsinki titkárságnak legalább egy hónappal a bizottsági ülés előtt el kell juttatni.
6. A Konzultatív Bizottság ülésein mint a Bizottság és a koordinátorok meghívottjai részt vehetnek állami intézmények, társadalmi szervezetek képviselői, szakértők.

²⁰ Forrása: Parma 93/1-2:71, oroszról ford. Szj Enikő.

²¹ Értsd: levél, távirat, telefon, E-mail stb.

7. A Konzultatív Bizottság határozatai ajánlások.
8. A Konzultatív Bizottság üléseiről szóló tájékoztatót a titkárság készíti el.
9. A Konzultatív Bizottság három auditort (vagyis 3 tagú ellenőrző bizottságot) választ, ők nem tagjai a Bizottságnak.
10. A Konzultatív Bizottság alkalmi munkabizottságokat, ad hoc szakértői bizottságokat hozhat létre.
11. A Konzultatív Bizottság munkanyelve az angol és az orosz.

1995. július 31. – augusztus 1. Kudimkar

A II. OROSZORSZÁGI FINNUGOR KONGRESSZUS

II-й Съезд финно-угорских народов Российской Федерации

Основные решения

Кудымкар. Исполком Ассоциации финно-угорских народов Российской Федерации [АФУН] 1995. 15 с.

Az Oroszországi Föderáció finnugor népeinek újjászületési programtervezetéről

О проекте программы возрождения финно-угорских народов Российской Федерации Резолюция II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации

Основные решения 1995:6

Felhívás a finnugor régiók államhatalmi szerveihez, tömegtájékoztató szervezeteihez és közvéleményéhez

К органам государственной власти, журналистским организациям и общественности финно-угорских регионов

Обращение II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации Основные решения 1995:7

Az AFUN alapszabályáról (alapszabálymódosítás)

Об уставе Ассоциации финно-угорских народов Российской Федерации

Решение II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации

Основные решения 1995:7

Felhívás a finnugor népek által lakott köztársaságok, autonóm körzetek és régiók vezetőihez

К руководителям республик, автономных округов и регионов проживания финно-угорских народов.

Обращение II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации

Основные решения 1995:8

1992. december 3-án az I. Finnugor Világkongresszus Sziktivkárban határozatot hozott arról, hogy a II. Finnugor Világkongresszus Budapesten lesz 1996-ban. Ezt a határozatot az magyarázta, hogy Magyarország akkor ünnepli az államalapítás (he-

lyesen: a honfoglalás) 1100 éves évfordulóját. A Magyar Köztársaságban aktívan folynak a kongresszusi előkészületek. Elkészült a kongresszus részletes programterve, amelyet a Konzultatív Bizottság jóváhagyott, konkrét javaslatokkal élve a résztvevő küldöttségek sokoldalú kongresszusi munkájának előkészítését illetően. A II. Oroszországi Finnugor Kongresszus azzal a kéréssel fordul a finnugor népek által lakott területek vezetőihez, hogy vitassák meg a II. világkongresszus magyar szervezőbizottságának javaslatait, és a finnugor népek képviselőivel együtt alakítsák meg a nemzeti szervezőbizottságokat, és minden lehetséges módon segítsék elő saját küldöttségük eredményes kongresszusi munkáját.

Az őslakos népek nemzetközi évtizedéről

О Международном десятилетии коренных народов мира
Резолюция II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации
Основные решения 1995:9

Az őslakos népek jogairól szóló (az I. Oroszországi Finnugor Kongresszuson – Izsevszk, 1992. május – elfogadott) nyilatkozatról (deklarációról)

О Декларации прав коренных народов
Резолюция II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации
Основные решения 1995:10

(Az AFUN Végrehajtó Bizottsága tájékoztató az ENSZ, a különféle szervezetek, mozgalmak idevonatkozó munkájáról, az AFUN és a nemzeti szervezetek győzzék meg a közvéleményt: az Oroszországi Föderációnak ratifikálnia kell a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO/MOT) 169. konvencióját, amely az őslakos népek és a törzsi életmódot folytató népek jogairól szól.)

A finnugor népek által lakott régiók ökológiai problémáiról szóló konferencia megrendezéséről

О проведении конференции по проблемам экологии регионов проживания финно-угорских народов
Решение II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации
Основные решения 1995:11

A Csecsen Köztársaságban zajló eseményekről (állásfoglalás)

Об отношении к событиям в Чеченской Республике
Резолюция II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации
Основные решения 1995:11

... A II. Oroszországi Finnugor Kongresszus a Csecsen Köztársaságban zajló eseményeket a csecsen nép és az egész soknemzetiségű Oroszország tragédiájának tartja, és a katonai megoldást a nemzetközi joggal és az erkölcsi normákkal ellentétesnek tekinti. A kongresszus követeli, hogy a politikai problémákat csakis a jog, az igazságosság és a humanizmus alapján, vérontás nélkül oldják meg. ...

Az őslakos népek tudósai világegyesületének tevékenységéről

О деятельности Всемирной Ассоциации ученых коренных народов
Резолюция II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации
Основные решения 1995:12

Az őslakos népek tudósainak világegyesülete [elnöke G. Tomszkij, Párizs, UNESCO; főtákará A. Popov, Sziktivkar; alelnökei G. Pullar, Alaszka, USA; M. Szkrjabin, Jakutsk; V. Grefa, Ecuador] tevékenységéről szóló tájékoztatót meghallgatva a kongresszus egyetért az egyesület létrehozásával, az egyesület céljaival, feladataival, és az AFUN Végrehajtó Bizottságának elrendeli, segítse az egyesület munkáját a finnugor népek által lakott területeken.

Az „Oroszország népeinek szövetsége” nevű társadalmi mozgalomról

Об общественном движении „Союз народов России”
Резолюция II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации
Основные решения 1995:13

Meghallgatva és megvitatva a beszámolót az „Oroszország népeinek szövetsége” nevű társadalmi mozgalomról, amelyet az Oroszországi Föderáció népeinek I. kongresszusa (1995 júniusában Moszkvában) kezdeményezett, a II. Oroszországi Finnugor Kongresszus támogatásáról biztosítja az oroszországi népek I. kongresszusát.

A krízisjelenségek, amelyek a társadalmi élet minden terén megmutatkoznak, az ellentmondások, amelyek a nemzetiségek között felhalmozódtak, reális fenyegetést jelentenek arra az egyedülálló oroszországi civilizációra nézve, amelyet Oroszország népei évszázadok során, közös erőfeszítéssel hoztak létre.

Ilyen körülmények közepette az „Oroszország népeinek szövetsége” társadalmi mozgalom elindítását mint az állami, a népi és társadalmi érdekegyeztetés demokratikus mechanizmusának, az oroszországi népek és polgárok alkotmányos jogvédelmének formálódásában fontos lépést értékeljük.

Egyetértünk az Oroszországi Föderáció népeinek I. kongresszusán hozott határozatokkal, amelyek a soknemzetiségű föderatív orosz állam építése során annak a jelmondatnak a szellemében realizálódnak, miszerint „Oroszország az egyenrangú népek szövetsége, az egyenrangú régiók föderációja” („Россия – это союз равноправных народов и федерация регионов”).

Az AFUN Végrehajtó Bizottságának tagjai

О составе Исполкома Ассоциации финно-угорских народов Российской Федерации
Решение II-го Съезда финно-угорских народов Российской Федерации
Основные решения 1995:14–15

vepszek: Rembot, Nyina Konsztantyinovna és Sztrogalscsikova, Zinaida Ivanovna
ingermanlandi finnek: Gildi, Leonyid Andrejevics és Raita, Irja Petrovna
karéliei karélok: Kieleväinen, Impi Grigorjevna és Klejerova, Tatyjana Szemjonovna
tveri karélok: Golovkin, Anatolij Nyikolajevics és Piljugin, Anatolij Alekszandrovics

erzák: Moszín, Mihail Vasziljevics és Cipina, Julija Szergejevna
moksák: Kudaseva, Nyina Nyikolajevna és Poljakov, Oszip Jegorovics
marik: Ivanova, Ljudmilja Vasziljevna és Janalov, Vaszilij Georgijevics
udmurtok: Griskin, Ivan Georgijevics és Moszkvin, Vaszilij Jermolajevics
komik: Kiszeljov, Vaszilij Albertovics és Markov, Valerij Petrovics
komí-permjákok: Nyikityina, Ljudmila Alekszejevna és Szaveljev, Gennagyij Petrovics
manysik: Kurlin, Mihail Mihajlovics és Sztanyislavec, Albina Romanovna
hantik: Klimentova, Tamara Alekszandrovna és Szeangepov, Alekszej Mihajlovics
nyenyecsek: Vilko, Jurij Petrovics és Javtisizij, Prokopij Andrejevics

Az AFUN Végrehajtó Bizottságának határozata az AFUN vezetőségéről

О руководстве Ассоциации финно-угорских народов
Решение Исполкома Ассоциации финно-угорских народов Российской Федерации
Основные решения 1995:15

Az AFUN Végrehajtó Bizottságában lefolytatott egyhangú nyílt szavazás eredményeképpen az AFUN Végrehajtó Bizottságának
elnöke: Szaveljev, Gennagyij Petrovics
helyettes elnökei v. társelnökei: Janalov, Vaszilij Georgijevics
Kiszeljov, Vaszilij Albertovics

1996. augusztus 17–20. Budapest

A II. FINNUGOR VILÁGKONGRESSZUS

II Всемирный конгресс финно-угорских народов

A II. Finnugor Világkongresszus működési szabályzata (Az ún. Reglament)

I. Általános rendelkezések

1.1. A Finnugor Világkongresszus a finnugor népek fóruma, amely célul tűzte maga elé az emberi jogok és a nemzeti jogok nemzetközi normáinak megvalósítását népeink méltó fejlődése érdekében és amely a tevékenységében a világ finnugor népeinek együttműködéséről, ennek alapelveiről, céljairól és feladatairól szóló nyilatkozat (Декларация об основных принципах, целях и задачах сотрудничества финно-угорских народов мира, I. Finnugor Világkongresszuson elfogadott nyilatkozat, l. fentebb) szellemében jár el.

1.2. Saját határozatainak végrehajtása céljából a Világkongresszus felállítja koordináló szervét, a Konzultatív Bizottságot.

1.3. A Világkongresszus akkor határozatképes, ha a Konzultatív Bizottságban elfogadott népek küldöttségei legalább 3/4-ed részben jelen vannak.

II. A küldöttek

2.1. A kongresszusi küldötteket az egyes népek szabadon választják, a küldöttségek összeállításának módjáról a Reglament nem rendelkezik. A képviseletet illető normák a következők:

2.1.1. 20-20 küldöttet küldenek a magyarok, a finnek, az észtek, a karélok, az erzák, a moksák, a marik, a komik, a komi-permjákok, az udmurtok,

2.1.2. 10-10 küldöttet küldenek a lappok, a vepszék, az ingermanlandi finnek, a tveri karélok, a manysik, a hantik, a nyenyecek,

2.1.3. 3-3 küldöttje van a liveknek, a szölkupoknak.

2.2. Határozathozatalkor minden nép küldöttségének egy szavazata van.

III. A Világkongresszus munkarendje

3.1. A Világkongresszus plenáris és szekcióülések formájában dolgozik.

3.1.1. A Világkongresszus munkáját a Konzultatív Bizottság által összeállított kongresszusi elnökség irányítja.

3.2. A Világkongresszus plenáris ülései

3.2.1. közül az első (a nyitó plenáris ülést) a fogadó ország képviselője nyitja meg.

3.2.2. A Világkongresszus plenáris ülése

3.2.2.1. a Konzultatív Bizottság által összeállított kongresszusi elnökség irányítása alatt áll, ez oldja meg a kongresszus menetével kapcsolatos gyakorlati kérdéseket, valamint mindazokat a kérdéseket, amelyekről a Reglament nem rendelkezik,

3.2.2.2. meghallgatja a Konzultatív Bizottság beszámolóját,

3.2.2.3. meghallgatja a küldöttségek felszólalásait (5 perc), a megfigyelők hozzászólásait és a szekcióknak a Konzultatív Bizottságnak címzett javaslatait,

3.2.2.4. a kongresszus nevében elfogadja a szerkesztő bizottság által kidolgozott dokumentumokat,

3.2.2.5. határozatot hoz a következő kongresszus helyéről és a titkárság működési helyéről. Az elnöki posztra a küldöttséget tesznek javaslatot.

3.2.2.6. A kongresszus konszenzussal, egyetértéssel hoz határozatokat, szervezési kérdésekben megengedhető, hogy a küldöttségek egyszerű szavazattöbbséggel döntsenek.

3.3. A szerkesztő bizottság

3.3.1. A szerkesztő bizottságban minden nép egy küldöttel képviselteti magát.

3.3.2. A szerkesztő bizottság a küldöttek javaslatainak figyelembe vételével vagy saját belátása szerint előkészíti a kongresszus záródokumentumának és más dokumentumoknak a végleges változatát.

3.3.3. A szerkesztő bizottság konszenzussal, egyetértéssel dönt.

3.3.4. A szerkesztő bizottság összetételét a Konzultatív Bizottság előterjesztése alapján a kongresszus fogadja el az első plenáris ülésen.

3.3.5. A küldöttek mindaddig eljuttathatják a szerkesztő bizottságnak a záródokumentumhoz és más dokumentumokhoz szánt módosító javaslataikat, amíg a szerkesztő bizottság működik.

3.4. A szekcióülések

3.4.1. A szekcióülések feladata a Konzultatív Bizottságnak jelezni, melyek a legfontosabb feladatok a két kongresszus közötti időszakban.

3.4.2. A kongresszuson a következő témájú szekciók működnek:

- politika,
- gazdaság,
- kultúra, nyelv, oktatás, tudomány és a vallások,
- egészségvédelem, demográfia, gyermek-, ifjúság- és családvédelem és az ökológia
- média és informatikai rendszerek,
- ifjúság.

3.5. A kongresszus küldötteinek és vendégeinek szólásra jelentkezését az elnökség vagy a szekcióvezetők révén írásban kell eljuttatni a kongresszusi titkárságra.

3.6. A kongresszus határozatainak a finnugor népeket illetően ajánlás jellegűk van és meghatározzák a Konzultatív Bizottság és a kongresszus más szerveinek munkáját. Csak a kongresszusnak áll módjában módosítani vagy hatálytalanítani őket.

A POLITIKAI SZEKCIÓ JELENTÉSE

Sztrogalscsikova, Zinaida Ivanovna, a szekció elnöke

A politikai szekció munkájában közel 100 ember vett részt. Huszonhatan szólaltak fel. Bemutakoztak a finnugor népek különféle mozgalmak, különböző politikai, kulturális szervezetek, parlamentek képviselői. Magyar részről a munkában részt vett Szent-Iványi István külügyi államtitkár, Géczi József országgyűlési képviselő, a magyar országgyűlés etikai bizottságának elnöke, a finn parlament alelnöke, a finn és az észti parlament részéről is többen, az Orosz Föderáció nevében úgyszintén. A felszólalók között nagyon sokan voltak olyanok, akik különféle orosz föderációs szervezetekben népük képviselői. Beszámoltak arról, hogy milyen mozgalmak működnek a különböző országokban, milyenek a kapcsolataik a különféle hatalmi szervezetekkel, milyenek a különféle finnugor népek autonóm területei, milyenek a hatalmi központokkal, köztük az Oroszországi Föderáció hatalmi szerveivel a kapcsolataik. A finnugor népek jelenlegi lehetőségeiről és életkilátásairól is szó esett.

A szekció résztvevői többször megállapították azt, hogy a demokratizálódás folyamata az utóbbi években globális jelleget öltött, és nagymértékben befolyásolják ezeket a fejleményeket az Európában végbemenő változások is. Teljes mértékben biztosítani kell az állami szuverenitást, az Oroszországi Föderáció átalakulása során tekintettel kell lenni azokra a jogalanyokra, amelyek a finnugor népeket képviselik. Az Európai Unió társult tagjává vált több ország, és ez elősegíti azt, hogy a kapcsolatok új szintre lépjenek mind az Oroszországi Föderáció területén élő finnugor népekkel, mind pedig magával az Oroszországi Föderációval. Ennek során feltétlenül figyelembe kell venni a legkülönbözőbb népek jogait, el kell mélyíteni az együttműködést az Oroszországi Föderációval.

Az Oroszországi Föderáció felszólalásában a különféle fejlemények nem egyértelmű megítélést kaptak. Pozitívan értékelték a nemzeti öntudat fejlődését, a különféle finnugor

népek társadalmi szervezeteinek kialakulását és a finnugor világ létrehozására való törekvéseket. Pozitívnak ítélték, hogy a finnugor népek részt vesznek a maguk területének, a maguk országának a fejlesztésében, és hozzájárulnak azon rendelkezések kidolgozásához, amelyek egyértelművé teszik a finnugor népek politikai, jogi helyzetét, és hozzájárulnak ahhoz is, hogy olyan rendelkezések szülessenek, amelyek elősegítik a nemzeti öntudat és a nemzeti önrendelkezés további javulását. Ugyanakkor azonban a bekövetkezett változások keltette nagy remények nem teljes mértékben, nem igazán váltak valóra. A finnugor népeknek a továbbiakban is igen komoly nehézségekkel kell szembenéznük, számos kérdés maradt tisztázatlan.

A természeti kincsek kiaknázása továbbra is oly módon folyik, amely sérti az adott területen élő őslakosság érdekeit. Éppen ezért a felszólalók közül nagyon sokan, akik az Orosz Föderáció területén élő finnugor népeket képviselik, hangsúlyozták azt, hogy a finnugor népeknek jöllehet kisebbséget képviselnek, nem sikerült önállóan és megfelelő formában meghatározniuk saját maguk politikai és jogi státuszát.

A végbemenő demokratikus folyamatok, amelyekben egyszerű többséggel születnek a döntések, nem teszik lehetővé azt, hogy a finnugor népek problémáit állami szinten megoldják, mégpedig oly módon, hogy az a finnugor népek javát szolgálja. További felelősséget kell vállalni annak érdekében, hogy ezek a kérdések az állam részéről a megfelelő módon legyenek kezelve.

Az Oroszországi Föderáció alkotmánya minden népre kiterjed, de nem részletezi megfelelően ezt a kérdést. Éppen ezzel kapcsolatosan további vélemények kifejtésére is sor került. Számos finnugor nép az Oroszországi Föderációban megalkotta a saját alkotmányát, amely tekintettel van a nemzetközi előírásokra, szabályokra, és kitér a saját anyanyelv és kultúra megőrzésének a fontosságára, valamint arra, hogy ennek megőrzésére lehetőséget kell biztosítani. Miután az Oroszországi Föderáció szintjén a jogalkotás ezekre nem tér ki, legalább azt kell elérni, hogy ez ne tegye lehetetlenné az őslakosság nyelvének és kultúrájának megőrzését.

Bizonyos finnugor népek már rendelkeznek bizonyos területi autonómiával. A továbbiakban fontos szervezőmunkát kell végezni annak érdekében, hogy megfelelő önrendelkezés alakulhasson ki, amelynek segítségével jóval hatékonyabban tudják érvényesíteni a saját népük érdekeinek a képviseletét.

Különböző módon értékelték a felszólalók az Oroszországi Föderációban nemrég elfogadott nemzetiségi-politikai törvényt, amely a nemzetiségi autonómiára vonatkozik és meghatározza az Oroszországi Föderáció nemzetiségi politikáját. Ezzel kapcsolatosan elhangzott, hogy ezen a nagyon fontos területen semmiféle javulás nem következett be. Ugyanakkor a szekció megvitatta azokat a problémákat is, amelyek a finnugor népek diaszpóráival és a sem autonóm területtel, sem köztársasággal nem rendelkező finnugor népek problémáival kapcsolatosak.

A finnugor népek együttműködése éppen ezért rendkívül fontos annak érdekében, hogy a finnugor népek érdekeit szolgáló jogi normák kialakulhassanak. Ennek érdekében szükség van arra, hogy széles körben terjesszük az információt a lakosság körében az emberi jogokról, hogy ezek ismeretében írjanak alá az Oroszországi Föderációval különféle megállapodásokat. Olyanokat, amelyek kitérnek az emberi jogokra és figyelembe veszik mind az Oroszországi Föderáció, mind az Oroszországi Föderáció jogalanyainak,

szubjektumainak érdekeit, amelyekben tekintetbe veszik az anyanyelvi oktatásra és a különböző szintű képzésre vonatkozó nemzetközi emberi jogi megállapodásokat.

A szekció megállapította azt, hogy mind Finnország, mind Észtország komoly segítséget nyújt az Oroszországi Föderáció területén és a diaszpórában élő finnugor népek továbbképzésében. Az etnikai fejlődés érdekében a finnugor együttműködés keretében mindent meg kell tenni azért, hogy az országgal nem rendelkező finnugor népek is fejlődni tudjanak, meg tudják őrizni saját kultúrájukat. Ennek érdekében szükségesnek tartja a szekció egy olyan bizottság felállítását, amely a regionális együttműködés kérdéseivel foglalkozik, és amely kitér azokra a feltételekre, amelyek hozzájárulnak az ingermanlandi és más diaszpórában élő finnugor népek problémáinak megoldásához. Képviselőik kérésére szükségesnek tartja a szekció, hogy a világkongresszus külön hívja fel a figyelmet az ingermanlandi finnek problémájára, keresse a probléma megoldásának lehetőségeit.

Mindehhez, úgy véljük, a Konzultatív Bizottság keretében szakértői bizottságot kell létrehozni, amely folyamatosan figyeli a finnugor népek jogainak érvényesülését és a mindenkor helyzetről köteles beszámolni a kongresszusnak.

A kongresszus munkájában először vettek részt a Szentpétervári Területen élő votok, izsórok képviselői. Szeretnének a továbbiakban a Konzultatív Bizottság munkájában is részt venni, amelyet illetően egyébként elhangzott az az észrevétel, hogy foglalkozzék részletesebben a diaszpórában élő finnugor népek problémáival.

A GAZDASÁGI SZEKCIÓ JELENTÉSE

Soós Károly Attila, a szekció elnöke

A gazdasági szekció munkájában 40 fő vett részt. A vita élénk volt, és minden bizonnyal igen hasznos. Beszámolómban rávilágítottam a magyar gazdasági folyamatokra, a makro- és mikrogazdaság állapotára, a gazdasági szféra szereplőinek összetételére, az ország külgazdasági tevékenységére, különös figyelemmel a finnugor népekkel, az Oroszországban élő finnugor népekkel való együttműködésre. Hangsúlyoztam, hogy az Európai Unióhoz csatlakozásunkon túl, ami stratégiai cél, s amelyről a magyar külügyminiszter említést tett, komoly figyelmet fordítunk más külgazdasági kapcsolatokra is. Ezen belül a finnugor gazdasági kapcsolatok erősítésére is.

A gazdasági szekció munkája élénk volt, sokszínű vita jellemezte. A résztvevők mintegy fele szót kért és kapott is. Valamennyi résztvevő ország, terület képviselője röviden tájékoztatta a szekciót a gazdasági fejlődéséről, a piacgazdaság intézményrendszerének kialakításáról. A különböző fejlettségi szinten levő gazdaságok eredményei fontos szerepet játszhatnak a többi partnernép fejlődésének további menetében.

Szinte valamennyi nép képviselője hangsúlyozta, hogy szorosabban kívánna együttműködni. Lényeges kérdésként említették az információval ellátottságot, az információs igényt. Fontos feladatként jelölték meg, hogy a kialakult személyes kapcsolatok alapján a megkezdett munka tovább folytatódjék. A humán együttműködés erősítése, a szakemberek közötti kapcsolattartás, az egyetemek, más oktatási intézmények lehetőségeinek kihasználása a továbbiakban ösztönözheti a gazdasági együttműködés fejlődését is. Ahhoz, hogy szervezettebb kapcsolatokat lehessen kialakítani a vállalkozók és a vállalatok között

és jobb legyen a tájékoztatás, szükséges és fontos az állami hivatalok részvétele és segítése. Fontos feladat lehet a már meglevő különböző szintű megállapodások teljesítése, az azok megvalósítását akadályozó tényezők feltárása és felszámolása.

A szekció az elvi általános kérdések megvitatása mellett lehetőséget biztosított néhány konkrét javaslat felvetésére is, ezek megvitatására és közvetlen üzleti kapcsolatok kezdeményezésére.

Néhány fontosabb konkrét javaslat:

- négyoldalú, magyar–finn–észti–oroszi egyezmény kötése a finnugor népek kapcsolattartásának elősegítése céljából,
- bizottság felállítása a finnugor népek gazdasági együttműködésének elősegítésére,
- a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat támogató pénzügyi intézményrendszer kialakítása,
- a kis létszámú, szóróanyag öslakosság foglalkoztatási gondjainak, problémáinak megoldása a helyi, a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen nyersanyagok feldolgozásához szükséges minitechnológiák kialakításával és átadásával.

Élénk érdeklődés mutatkozott a magyar, a finn és az észti gazdaságépítés konkrét tapasztalatai iránt, amelyek hasznosítására kezdeményezés és igény mutatkozott az Oroszországi Föderációból érkezett küldöttek részéről is.

A KULTURÁLIS SZEKCIÓ JELENTÉSE

Tarakanov, Ivan Vasziljevics, a szekció elnöke

A kulturális szekció munkájában délelőtt 130–140, délután kb. 80–100 személy vett részt – miként várható volt, ez lett a világkongresszus legnagyobb szekciója. 32 előadás és hozzászólás hangzott el, háromat a magyar házigazdák meghívott előadói tartottak. Az előadások megvitatásában húszan vettek részt. Néhányan többször is hozzászóláltak.

Az előadásokban, hozzászólásokban, a vitában leginkább az alábbi négy probléma került terítékre:

1. A finnugor népeknek mint önálló etnikumoknak és nyelvüknek, hagyományos kultúrájuknak a fennmaradása és fejlődése, az irodalmi nyelvek használati körének, társadalmi funkciójának kiszélesítése, különösképpen azon népek körében, amelyeknek nincs saját államiságuk és irodalmi nyelvük.
2. Tankönyvek és egyéb tanügyi segédletek készítése az óvodától kezdve az általános és középfokú oktatáson át az anyanyelvű szakképzésig, egészen a felsőfokú tanulmányokig bezáróan minden korosztálynak. Élesen vetődött fel a kérdés ennek a tevékenységnek, továbbá általában a könyvkiadásnak a finanszírozásáról, valamint a nemzetközi finnugor tájékoztatás megszervezéséről.
3. A nemzeti kádereképzés mind az Oroszországi Föderáció finnugor köztársaságait, mind Finnországot, Észtországot, Magyarországot illetően: szükség van az ösztöndíjas képzésre, a diák-, aspiráns- és tanácsereire.
4. Egy nemzetközi finnugor központ megteremtésének a kérdése, amely a kulturális és minden egyéb együttműködést szolgálná, beleértve a gazdasági és a művészeti kapcsolatokat is.

A KULTURÁLIS SZEKCIÓ ZÁRÓDOKUMENTUMA

1. Minden népnek joga van a fennmaradásra, nyelvének, vallásának és kultúrájának megőrzésére. Ezen jogok érvényre juttatása érdekében minden országnak konkrét jogi, morális, anyagi és szervezeti garanciákat kell nyújtania.
2. Az anyanyelv megőrzése, fejlesztése érdekében el kell ismertetni az őshonos népek nyelveinek jelentőségét, garantálni kell használatukat a családban, a falvakban, a városi lakosság körében (beleértve az értelmiséget is), az oktatásban, a nemzeti kultúra valamennyi területén, valamint a tömegkommunikáció és a közigazgatás hivatalos nyelveként.
3. Azon népek esetében, ahol a fentiek még nem valósultak meg, a szekció szerint elengedhetetlen:
 - a) biztosítani az anyanyelv oktatását a gyermekintézményekben, az alsó-, a közép- és a felsőfokú oktatásban, valamint a szakoktatásban;
 - b) megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy minden oktatási ciklusban fokozatosan az anyanyelv váljék valamennyi tantárgy oktatásának nyelvévé;
 - c) biztosítani a szükséges tankönyveket;
 - d) megoldani a szakemberképzést, célszerűnek tartva azon lehetőségek szélesítését, melyek lehetővé teszik, hogy oroszországi finnugor hallgatók Finnországban, Észtországban és Magyarországon folytathassanak tanulmányokat;
 - e) megteremteni a kölcsönös kétnyelvűség feltételeit azokon a területeken, melyeken az őslakos népek alkotják a lakosság többségét.
4. Elősegíteni a kulturális örökség megőrzését és a modern kultúrának a hagyományokra épülő fejlesztését.
5. Elősegíteni a hagyományos kultúra megőrzését a modern technika eszközeivel (audio- és videofelvételek, filmfelvételek stb.), adatbankok létrehozásával.
6. Biztosítani az archívumok használatát azon népek kutatóinak, amely népek dokumentumait a kérdéses archívumok őrzik.
7. Elősegíteni a hagyományos kultúra elemeinek beépítését a modern professzionális és amatőr kultúrába.
8. Széles körben propagálni az autentikus kulturális örökséget.
9. Elősegíteni a finnugor népek körében végzett történeti, etnokulturális, etnopszichológiai, etnopedagógiai, etnoszociológiai stb. kutatásokat. Előkészíteni a finnugor népek kultúrájáról és történelméről szóló összefoglaló munkák megjelentetését.
10. Kiszélesíteni a kapcsolatokat az oktatás, a kultúra és a tudomány területén (fordítások egyik finnugor nyelvről a másikra, információs anyagok rendszeres kiadása, közös konferenciák, szemináriumok, kiállítások és kulturális rendezvények szervezése).
11. Elősegíteni a finnugor és más népek közötti kulturális kapcsolatok fejlődését. Valamennyi finnugor nép számára elérhetővé tenni a modern kultúra eredményeit, az egész világon széles körben terjesztetni a finnugor kultúra eredményeit.
12. A Finnugor Népek Világkongresszusa forduljon az Észt, a Finn, a Magyar Köztársaság, valamint az Oroszországi Föderáció kormányához, tegyenek összehangolt lépéseket annak érdekében, hogy a finnugor népek kultúrájának kutatása, megőrzé-

se és fejlesztése helyet kapjon az UNESCO, az Európa Tanács, továbbá más nemzetközi és kormányközi szervezetek programjában.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI-DEMOGRÁFIAI SZEKCIÓ JELENTÉSE²²

Bene Béla, a szekció titkára

A demográfiai, egészségügyi, családi és ökológiai kérdésekkel foglalkozó szekció munkájában mintegy negyvenen vettek részt. A demográfiai és egészségügyi, szociálpolitikai kérdésekkel kapcsolatban elsősorban magyar szakemberek, tudósok szólaltak fel. Hallhattunk egy finn előadást az Oroszországi Föderációban 1999-ben esedékes népszámlálás idevonatkozó problémáiról is. A környezetvédelmi kérdéseket illetően a Komí, az Udmurt, a Mari és az Észt Köztársaság, illetve Magyarország részéről hangzottak el előadások. A vita nagyon széleskörű volt – szerteágazó, miként maguk a problémák. Egyértelművé vált, hogy a demográfiai, családi és ökológiai kérdések szorosan összefüggenek egymással. Ennek feltétlenül tudatában kell lennünk ahhoz, hogy meg tudjuk oldani a problémákat. Bizonyos finnugor területeken nagyon súlyosak a környezetvédelmi problémák, olyannyira, hogy veszélyeztetik az ott élők, különösképpen a terhes asszonyok és a gyermekek egészségét, ez pedig az őslakosság fennmaradásának veszélyeztetését jelenti. Ezért szükséges, hogy az őslakosság befolyást gyakorolhasson arra, hogyan kerülnek felhasználásra a saját életükben a természeti erőforrások. A vita rámutatott arra is, hogy családpolitikára és családvédelemre feltétlenül szükség van ahhoz, hogy legyen család, és hogy a család továbbadhassa a finnugor örökséget a felnövekvő nemzedékeknek. A megvitatott problémák megmutatták azt is, hogy nem a nyelvi örökség az egyetlen összekötő kapocs a finnugor népek között, a posztkommunista időkben a legtöbb finnugor nép ugyanazokkal a problémákkal küszködik.

Csaknem valamennyi felszólalás érintette az együttműködés szükségességét. Együttműködésre van szükség a tudósok, az egyetemek, az állami és nem-kormányzati intézmények között, hogy a környezeti, egészségügyi, szociális és demográfiai kérdéseket megfelelően tanulmányozhassák. Szükség van az érintett minisztériumok együttműködésére, hogy az együttműködés az adatszolgáltatással, az információcserével, adatbank létrehozásával is segítse a problémák megoldását. Azok, akiknek már eddig is volt kifejlesztett intézményi hátterük, támogassák azokat, akik most dolgoznak az ilyen intézmények létrehozásán. Például a statisztikai hivatalok, demográfiai, ökológiai, illetve gazdasági kutatóintézetek, az olyan intézmények, amelyek a családok, a gyermekek, a fiatalok védelmét, illetve a közegészségügyet szolgálják. Különösen az egészségügy és a demográfia terén van szükség jobb tudományos információcserére. Amikor az egészségügyről beszélünk, nem elegendő csak átlagértékekről beszélni, rá kell mutatni az egyes nemzetiségekre, az őslakosságra, a kisebbségek egészségügyi állapotát tükröző adatokra. Példaként került szóba az ENSZ gazdasági bizottságának ide vonatkozó programja, ezt ki kell ter-

²² Az Egészségügyi, demográfiai, gyermek-, ifjúság- és családvédelmi és ökológiai szekció rövidített neve.

jeszteni az Oroszországi Föderációban élő finnugor népekre is. A finn, az észt és a magyar szakemberek ebben a programban már eredményeket tudtak felmutatni.

Annak érdekében, hogy feltérképezzük az egészségi állapot és a környezet összefüggését a finnugor népeknél, ahol ez még nem történt meg, kezdődjék meg az egészségügyi interjúprogram, és egyéb más felmérő programok induljanak be. Szükségünk van lakásminőségi adatokra is, hogy a fiataloknak megfelelő életkörülmények megteremtését szorgalmazva el tudjuk érni, hogy az új nemzedék fizikai és szellemi egészségben növekedhessék fel, és minden tagja teljes értékű emberré válhassék.

A szekció javasolja a módszerek egyeztetését, az Európai Unió, illetve más nemzetközi intézmények különféle javaslatainak, ajánlásainak elfogadását. Hangsúlyozta a szekció annak fontosságát is, hogy az Oroszországi Föderációban az évezred fordulóján tartandó népszámlálás a kisebbségeket illetően az európai normáknak, elvárásoknak megfelelően menjen végbe. Mint metodológiai módszert javasoltuk, hogy a finnugor népek a világ legkülönbözőbb részeiben, ahol előfordulnak, jelenjenek meg a népszámlálási adatokban. Javasoljuk, a Konzultatív Bizottság találja meg azt a szervezeti formát, amely lehetővé teszi ennek a szempontnak az érvényesítését, és segíti a legkülönbözőbb partnereket ebben a munkában. A finnugor népek tudományos együttműködésének a kérdéses területeken szintén illeszkednie kell a nemzetközi tudományos élethez, az ENSZ és az EU érintett intézményeinek a munkájához.

Külön fejlesztési és finanszírozási programra van szükségünk a finnugor együttműködéshez. Javasoljuk, hogy a finnugor népek segítsék egymást abban, hogy csatlakozni tudjanak az ide vonatkozó hazai és nemzetközi fejlesztési és finanszírozási programokhoz. A három finnugor nyelvű önálló állam már több vonatkozásban részese a nemzetközi együttműködésnek.

Azt kívánjuk, hogy a finnugor államok vegyék figyelembe az ebben a dokumentumban vázolt kérdéseket, amikor a nemzetközi életben szerepelnek.²³

A MÉDIA-INFORMATIKAI SZEKCIÓ JELENTÉSE

Tootsen, Toivo, a szekció alelnöke

A szekció munkájában közel 40 fő vett részt.

Mindvégig az első világkongresszuson jóváhagyott határozatok szellemében jártunk el.

A MÉDIA-INFORMATIKA SZEKCIÓ ZÁRÓDOKUMENTUMA

1. A szekció egyhangú határozattal úgy döntött, hogy az I. Finnugor Világkongresszuson 1992-ben Sziktivkárban elfogadott alapszabály értelmében megalakítja a Konzultatív Bizottság mellett működő szakmai szervezetét, a Média és Informatikai Bizottságot.

²³ A szekció záródokumentumát 1998-ban Tartuban az Eestí Rahva Muuseumi Aastaraamat (az Észt Nemzeti Múzeum Évkönyvei) LXII. kötetében észtül (49–50) és angolul is (51–52) közzétették.

A Finnugor Világkongresszus Média és Informatika Bizottságának alapító tagjai azok a szakemberek, akik a II. világkongresszus Média és Informatika szekciójának munkájában részt vettek.

A Bizottság munkájának szervezésére és koordinálására a Világkongresszus nemzeti szervezetei 1996. szeptember 30-ig 1-1 finn, észt, magyar és oroszországi finnugor társelnököket neveznek meg. A Bizottság szervezeti és működési szabályait ideiglenesen az első közgyűlésig a társelnökök határozzák meg.

2. A Média és Informatikai Bizottság (a továbbiakban: a Bizottság) támogatja a Magyar Távirati Iroda Sajtóadatbankja írásban kidolgozott és benyújtott tervének megvalósítását egy finnugor gazdasági, politikai, kulturális és média adatbank-hálózat létrehozására.
3. A Bizottság támogatja és a finnugor népek kormányainak és társadalmi szervezeteinek megvalósításra javasolja a Puskás Tivadar Alapítvány javaslatát:
 - a) A finnugor népeket bemutató, népeink jobb megismerését segítő adatbázisok létrehozását, és ezek CD ROM-on, valamint az Interneten és egyéb adathálózatokon keresztül hozzáférhetővé tételét, hogy így a világ népei a finnugor népekről első kézből és a finnugor népek saját alkotásaiból kapjanak ismereteket, információkat.
 - b) A finnugor népek vállalkozóinak együttműködését segítő olyan adatbank és adatszolgáltatás megindítását, amelynek keretében a finnugor népek gazdasági kínálatáról és keresletéről bárki on-line információkat szerezhet be.
4. A Bizottság támogatja a „Szimpózium a programnyelvekről és a szoftverekről” („Symposium on Programming Languages and Software Tools”) észt–finn–magyar tudományos és szakmai együttműködést, amely kétévenként a három ország szellemi centrumaiban tartja tanácskozásait²⁴, azzal, hogy ezt terjesszük ki az Oroszországi Föderációban élő informatikai szakemberekre is, ezzel is segítve a finnugor népek képzését és továbbképzését.
5. A Bizottság elfogadja és támogatja a finnugor televíziók képviselőinek szemináriumán Észtországban, Lohusaluban 1996. március 13-án elfogadott ajánlásokat a Finnugor Népek II. Világkongresszusa Média és Informatika Szakbizottsága számára:
 - a) „Finnugor világ” címmel rendezzük meg együtt a televíziós műsorok nemzetközi fesztiválját,
 - b) indítsuk el a televízió-műsorok rendszeres cseréjét a finnugor műsorszóró álmások között,
 - c) hozzuk létre közösen a finnugor televíziós műsorok adatbankját²⁵,
 - d) az Oroszországi Föderáció finnugor televízióinak munkatársai részesüljenek továbbképzésben Magyarországon, Finnországon és Észtországban,

²⁴ Eddig Szegeden, Tartuban, Tamperében, Budapesten került sor rá.

²⁵ A finn Tuohitie [‘Nyirkereg-út’] kezdeményezést 1995-ben az YLE (a finn közszolgálati rádió-tévé) és az UNESCO finn bizottsága szorgalmazta.

- e) finnugor televíziós szakemberek együttműködésében készítsünk el egy dokumentumfilm-sorozatot a finnugor népekről.
6. A Bizottság feladatának tartja
 - a) a finnugor népek újságíróinak (az írott sajtó munkatársainak) képzését és továbbképzését,
 - b) a rádió- és televízió-műsorok rendszeres cseréjének lehetővé tételét és megvalósítását, ennek érdekében egy finnugor audiovizuális archívum létrehozását, amely bármely finnugor nép és más nép szakemberei számára hozzáférhető²⁶,
 - c) a finnugor népekről szóló könyvek, kiadványok, információs gyűjtemények, anyagok, lehetőség szerint folyóirat kiadását,
 - d) a finnugor népeket bemutató adatbázisok létrehozását az Interneten és más széles hozzáférésű adatbankokban,
 - e) a televízió, a rádió és a nyomtatott sajtó munkatársainak szervezett szemináriumokat, szemináriumok folytatását, támogatását,
 - f) a finnugor népek újságírói, rádiós és televíziós szakemberei számára olyan díj alapítását,²⁷ amelyet a Bizottság döntése alapján évente 1-1 képviselőjük vehet át kiemelkedő kulturális, tudományos és társadalmi teljesítményéért.
7. Felkérjük a finnugor népek újságíró-szövetségeit, televíziós és rádiós szövetségeit, szervezeteit, hogy teremtsék meg folyamatos és rendszeres együttműködésük feltételeit, és kössenek két- és többoldalú együttműködési megállapodásokat. Ehhez a Bizottság minden segítséget felajánl és megad.
8. A Bizottság azzal a kéréssel fordul az Oroszországi Föderáció kormányához, hogy tegyen meg mindent a finnugor népek kultúrájának megmaradásáért, folyósítson eszközöket a Föderáció területén élő népek anyanyelven történő rádiós és televíziós műsorainak készítéséhez, újságok és könyvek anyanyelven történő megjelentetéséhez.
9. A Finnugor Népek Világkongresszusa szakmai tevékenységének és a Média és Informatikai Bizottságnak támogatására kezdeményezi és javasolja a Nemzetközi Finnugor Média Alapítvány létrehozását.
10. A Bizottság a finnugor népek parlamentjeihez, kormányaihoz, egyházaihoz és társadalmi szervezeteihez fordul, hogy segítsék szakmai és anyagi eszközökkel a Finnugor Népek Világkongresszusa Média és Informatika Bizottsága, valamint a Világkongresszus és a Bizottság által felállítandó Nemzetközi Finnugor Média Alapítvány működését.

²⁶ A világkongresszuson osztogatták a magyar filmarchívum felhívását az együttműködésre.

²⁷ A Mari Köztársaság egy Kalevala-díj nevű, az egész világkongresszus részéről adandó kitüntetésre tett javaslatot 1996-ban. 1997. októberi ülésén a Konzultatív Bizottság a díjalapítás kérdését megvitatta, de a döntést – elvi és anyagi okok miatt – elnapolta.

AZ IFJÚSÁGI SZEKCIÓ JELENTÉSE

Nyesztyerova, Nyina Alekszandrovna, a szekció társelnöke²⁸

A szekció munkájában a nagyobb finnugor népek képviselőin túl részt vettek a számik (lappok), a livek, az inkerik képviselői is, és meglepéssel állapíthatjuk meg, hogy az ifjúság problémáinak megvitatásában egyre nagyobb aktivitás figyelhető meg. A problémák között az első helyen az információhiány szerepel, a finnugor népek fiatalsága nem ismeri kellőképpen egymást. Szükséges lenne egy egységes sajtószerv létrehozására, amely csak a finnugor népek fiatalságának kérdéseit tárgyalná. Szükséges lenne egy információs központra is. A szekcióban mindenki szót kapott, és egyesült erővel a következő dokumentumot fogalmaztuk meg:

AZ IFJÚSÁGI SZEKCIÓ ZÁRÓDOKUMENTUMA

Mi, a Finnugor Népek II. Világkongresszusán az ifjúsági szekció résztvevői megvittattuk és elemeztük a finnugor fiatalság problémáit, figyelembe vettük a finnugor népek ifjúsági szervezeteinek tapasztalatait, és ezeket tovább tudjuk adni a leendő III. világkongresszus fiatalságának.

Megállapítható, hogy erősödnek a kapcsolatok az érdekelt államok ifjúsági szervezetei, regionális szervezetei között, egyre több nemzeti mozgalom ifjú képviselői között létesül személyes kapcsolat. A fiatalok közül egyre többen vállalják a részvételt a különböző kulturális, oktatási, politikai kérdések megoldásában, és ez az ifjúsági munka színvonalának javulását is eredményezi.

Az ifjúságot érintő problémák közül nagyon sok nincs megoldva, lassan haladunk előre. Szükségesnek tartjuk azt, hogy ifjúsági és gyermekszervezetek alakuljanak, különféle alkotói csoportok működjenek együtt. Az egyetemi, főiskolai hallgatók közvetlen együttműködését elő kellene segíteni. Azonban mindennek komoly akadálya az anyagiak hiánya. Bár az Oroszországi Föderáció területén különféle ifjúsági szervezetektől kapunk bizonyos segítséget, mivel a finnugor ifjúság problémáinak megoldása egyúttal a nemzetiségi problémák megoldását is elősegíti, mégis komoly pénzügyi problémákkal küszködünk.

Szorgalmazni kell, hogy a jogalkotási folyamatokban a fiatalság érdekeit is vegyék tekintetbe. Együtt kell működni a regionális programok kidolgozásában az oktatás területén.

Szükségesnek tartjuk egy ifjúsági koordinációs központ létrehozását, és pedig Udmurtia fővárosában, Izsevszkben. A finnugor régiók a lehető leggyorsabban fejlesszék a regionális együttműködést az oktatás, a kultúra, a tudomány és a gazdaság területén. Tegyék ezt a különböző kormányzati szervezeteken, alapítványokon, és nem utolsósorban az ifjúsági szervezeteken keresztül. Ki kell dolgozni a finanszírozás módját.

A Konzultatív Bizottság a jövőben szerepeltesse napirendjén a finnugor számítógépes hálózat létrehozásának kérdését, hogy a finnugor népek, és főleg az ifjúság kommuniká-

²⁸ A másik társelnök Újhelyi István (Magyarország).

ciós lehetőségei javulhassanak. Korábban létezett egy közös finnugor ifjúsági sajtótermék,²⁹ de pénzügyi problémák miatt szünetel, holott nagy szükség lenne rá.

A II. FINNUGOR VILÁKGONGRESSZUS ZÁRÓDOKUMENTUMA

Visszatekintve az I. világgongresszus óta eltelt időre, mely legfontosabb feladatául tűzte ki a finnugor népek újjászületését, mi, a finnugor népek II. világgongresszusának résztvevői tudatában vagyunk annak, hogy az I. világgongresszus által kitűzött feladatok megőrizték aktualitásukat, és felelősségünk teljes tudatában igazoljuk a népeink által megválasztott út helyességét, amely

- illeszkedik a világ társadalmának haladó demokratikus változásaiba,
- más népek jogait és érdekeit nem csorbitva támogatja a finnugor népek önfejlesztését,
- szolgálja a rokon finnugor népek közeledését,
- megőrzi a hagyományokat, új kommunikációs formákat és értékeket hoz létre a finnugor társadalomban, gazdagítva az élet minden területét.

Értékelve az utóbbi években a finnugor világban történt eseményeket, megállapítjuk, hogy

- a finnugor népek első világgongresszusa történelmi jelentőségű esemény volt, amely impulzust adott a finnugor világ újjáéledésének,
- a finnugor népek szolidaritása olyan tényezővé vált, amellyel számol a világ közvéleménye,
- megtörténtek az első lépések népeink közeledésében, erősödnek a kapcsolatok és bővül az együttműködés a gazdasági, a kulturális, a művelődésügyi, tudományos és informatikai szférában,
- az őslakos népek problémái magukra vonták a nemzetközi figyelmet, létrejöttek megmaradásuk feltételei,
- a nemzeti önmegvalósítást, a kisebbségi hovatartozást, a kultúrák és nyelvek egyediségét emberi jogokként kezdték kezelni,
- a Világgongresszus végrehajtó szerve – a Konzultatív Bizottság – aktívan működik az első világgongresszus dokumentumainak szellemében, koordinálja a nemzeti szervezetek tevékenységét a közös feladatok megoldása során, egyszersmind képviseli népeink érdekeit a nemzetközi intézményekben és fórumokon, beleértve az ENSZ szervezeteit is.

Úgy véljük, hogy a finnugor társadalom további hatékony fejlődése érdekében szükséges

- folytatni az előrehaladást a megválasztott konstruktív úton, azaz az állami és társadalmi (nem-kormányzati) szervezetek közötti dialógusok és közös akciók útján,

²⁹ A MAFUN kiadványa „Родство” (Rokonság) címmel első ízben 1994 májusában jelent meg Udmurtiában, színes címlapján a hagyományos finnugor családfával.

- az összes finnugor nép számára biztosítani a reális nemzeti önmegvalósítás jogát a nemzetközileg elfogadott normák és elvek szerint, fejleszteni népeink területi és kulturális önkormányzatát,
- törekedni a képviseleti formák kibővítésére és a finnugor népek részvételére a nemzetközi intézmények tevékenységében az emberi jogok, az őslakos népek és a nemzeti kisebbségek jogainak terén,
- támogatni a törvényhozás kimunkálását és az emberi jogok, az őslakos népek és nemzeti kisebbségek jogai nemzetközi normáinak és elveinek belefoglalását a nemzeti törvényhozásba,
- fejlesztve a népi diplomácia formáit elősegíteni a finnugor országok, régiók közötti szerződéses kapcsolatok kibővítését a szociális-gazdasági és kulturális fejlődés, a tudomány és a művelődésügy terén,
- a finnugor népek közötti kapcsolatokat rendszeressé tenni és hozzálátni a kölcsönös kulturális képviselők létrehozásához,
- a népek létezésének alapfeltételeként kitüntetett figyelem és gondoskodás tárgyává tenni a kultúrák és nyelvek, a nemzeti öntudat (identitás) újjáélesztésének folyamatát,
- szélesíteni a finnugor népek művelődésügyi rendszerét és tömegkommunikációs eszköztárát, alakítani a nemzeti értelmiségi köröket, kutatni a finnugor népek tudományának finanszírozási lehetőségeit.

Budapest, 1996. augusztus 19.

(Szlj Enikő)

A finnugor mozgalom rendszeresen ismétlődő fontosabb eseményei*

- I. A finnugor népek világkongresszusa
- II. A konzultatív bizottság ülései
- III. A FVK Konzultatív bizottsága koordinátorainak ülései
- IV. Az oroszországi finnugor népek kongresszusai
- V. Az oroszországi föderációhoz tartozó finnugor köztársaságok nemzeti kongresszusai és néhány fontosabb esemény
- VI. Nemzetközi tudományos finnugor kongresszusok (CIFU)
- VII. Finnugor történetéskongresszusok
- VIII. FUSAC/ACEFO konferenciák
- IX. Finnugor folklórfesztiválok és egyéb rendezvények
- X. Finnugor színházi fesztiválok, találkozók
- XI. Finnugor írótalálkozók
- XII. Finnugor újságíró-találkozók
- XIII. Televíziós, rádiós együttműködés
- XIV. Észti művészeti főiskolások expedíciói
- XV. Finnugor nyelvtanfolyamok
- XVI. IPU – finnugor együttműködés
- XVII. MAFUN-rendezvények
- XVIII. Finnugor gyermektáboroztatás
- XIX. Finnugor diákkonferenciák és/vagy fesztiválok
- XX. IFUSCO-konferenciák
- XXI. A rokon népek napja
- XXII. Hungarológiai nyári egyetem finnugor anyanyelvűeknek

I. A FINNUGOR NÉPEK VILÁKGONGRESSZUSA

(röviden: Finnugor Világkongresszus)

(Az előadások, hozzászólások szerkesztett szövegét és bizonyos dokumentumokat I. A II. Finnugor Világkongresszus – Budapest 1996 című kötetben – Budapest, 1999)

- I. 1992. december 1–3. Sziktivkar, Komi Köztársaság, Oroszországi Föderáció
- II. 1996. augusztus 17–20. Budapest, Magyarország
- III. 2000. december 11–13. Helsinki, Finnország

* Különös tekintettel a 90-es évek első felére

II. A KONZULTATÍV BIZOTTSÁG ÜLÉSEI

1992. december 3.: az I. Finnugor Világkongresszus határozatot hozott a Konzultatív Bizottságról (ezt és a Konzultatív Bizottság további dokumentumait l. a fent említett könyvben)
1993. február 23. Sziktivkar
1993. november 2–3. Helsinki
1994. július 3–4. Csongrád
1994. október 28–29. Lohusalu
1995. június 20–21. Petrozavodszk
1995. november 3–4. Joskar-Ola
1996. április 10–11. Budapest
1996. október 23–24. Szaranszk (tisztújítás)
1997. március 26–27. Tver
1997. október 16–18. Espoo
1998. március 19–21. Hanti-Manszijszk
1998. október 8–9. a Lív Parton (Talsi és Mazirbe)
1999. március 3–4. Kudimkar
1999. október 12–14. Tartu
2000. március 21–22. Joskar-Ola
2000. október 10–11. Helsinki
2000. december 12. Helsinki

III. AZ FVK KONZULTATÍV BIZOTTSÁGA KOORDINÁTORAINAK ÜLÉSEI*

(1996-ban a II. Finnugor Világkongresszus miatt több soronkívüli tanácskozás.)

1996. január 31. Helsinki
1996. május 17. Moszkva
1996. június 11. Moszkva
1996. június 25. Tallinn
1996. október 4. Moszkva
1997. március 3–4. Tallinn
1997. szeptember 11–12. Szentpétervár
1998. február 5–6. Budapest
1998. augusztus 23. Sziktivkar
1999. február 3–4. Izsevszk
1999. augusztus 26–27. Helsinki
2000. február 15. Moszkva
2000. szeptember 6–7. Budapest

* A koordinátorok a finnugor népek négyéves időszakra delegált állandó képviselői a Konzultatív Bizottságban Észtország, Finnország, Magyarország és Oroszország képviseletében. 1998 óta meghívottként mások is részt vettek az üléseken.

IV. AZ OROSZORSZÁGI FINNUGOR NÉPEK KONGRESSZUSAI

I. 1992. május 15–16. Izsevszk

(A dokumentumok felsorolását és némely dokumentum szövegét l. a Parma című moszkvai komi egyesületi kiadvány 1992–1993-as köteteiben mint elsődleges forráskiadványban.)

II. 1995. július 31. – augusztus 1. Kudimkar

(A dokumentumok felsorolását l. II-й Съезд финно-угорских народов Российской Федерации. Исполком Ассоциации финно-угорских народов Российской Федерации. Основные решения. Кудымкар. 1995 г. 15 с.)

V. AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓHOZ TARTOZÓ FINNUGOR KÖZTÁRSASÁGOK NEMZETI KONGRESSZUSAI ÉS NÉHÁNY FONTOSABB ESEMÉNY

(A sorszámozás attól függően eltérő, hiányos vagy „dupla”, hogy az 1917 után tartott hasonló nemzeti eseményeket is, vagy csak a legújabb kori történelmet veszik számításba; a kommentárok jellege a forrásoktól függően szintén eltérő; más esemény vagy dokumentum azért említendő, mert főleg a kisebb finnugor népek esetében a konferenciák valóságos kongresszussal érnek fel.)

KARÉLIAI: karél, vepsze, finn (ingermanlandi finn/oroszországi finn/inkeri/izsör)

1921 Petrozavodszkban (finnül Petroskoiban) lezajlott az I. karéliai népképviselői gyűlés (I Всекарельский съезд Советов, finnül: I. yleiskarjalainen edustajakokous).

1987 Konferencia a vepsze nyelv és kultúra megmaradásáról (Проблемы сохранения языка и культуры вепсов)

1988. okt. A Vepsze Kulturális Társaság (Общество вепсской культуры) szervezésében értekezletet tartottak Petrozavodszkban a vepszék gazdasági és kulturális fejlődési problémáiról a peresztrojka közepette (Вепсы: проблемы развития экономики и культуры в условиях перестройки, más forrás szerint a Vepsze kulturális társaságot 1991-ben alapították)

1988 Konferencia a Leningrádi (ma Szentpétervári) Területen lakó vepszék helyzetének gyors távlati fejlesztési terveiről (О мерах по ускорению развития мест проживания в Ленинградской области населения вепсской национальности на 1988–1995 г.).

1989 Karél tárgyú etnopolitikai konferencia Petrozavodszkban (Карелы: этнос, язык, культура, экономика. Проблемы и пути развития в условиях совершенствования межнациональных отношений в СССР).

1990 vége: A korábbi Karél Kultúra Társaságából (Общество карельской культуры) alakult Karél Szövetség (Союз народа карел) javasolta a kongresszus összehívását.

1991. június 28–30. Olonyec – I. Karél Kongresszus (I kerämhö)

1992. június 20. A Leningrádi (ma Szentpétervári) Területen Életfa (Дерево жизни) címmel megrendezték az államnélküli balti finn népek ünnepét (1987 óta hagyomány).

- 1992–1993. A karéliai kormány a köztársaságban működő kisebbségi-nemzetiségi társadalmi szervezetek nyomására többféle dokumentum elkészítését rendelte el (pl. Программа возрождения карел, финнов и вепсов; О материалах национального конгресса карелов, вепсов и финнов Республики Карелия. Постановление Президиума Верховного Совета РК от 21 января 1993 г.).
1993. november 25. Prjazsa (finnül/karélul Prääsä) – II. Karél Kongresszus
Pekka Kauppala: Luoteis-Venäjän kansalliset liikkeet (Észak-Nyugat-Oroszország nemzeti mozgalmái). Elias (Helsinki) 1993/3:18–22.
1994. január 20. A Vepsze nemzetiségi járás (Вепсская национальная волость) létrehozása (Постановление Верховного Совета Республики Карелия об образовании Вепсской национальной волости); a kb. 12 ezer vepsze közül itt él egy tömbben kb. 1400 fő (a járás lakóinak száma kb. 3500); 1996. januártól önálló gazdálkodás; történeti előzmény: 1917-ig Шелтозерско-бережная волость, 1927–1956 Шелтозерский национальный район.
1995. szeptember 1. Megnyílt Petrozavodszkban a „finnugor” (karél, vepsze, finn) iskola (l. 1997. ápr. 25. is).
1995. Petrozavodszkban a vepszék problémáiról tartott konferencián megemlékeztek a vepszekutató Sz. A. Makarjov születésének 100. évfordulójáról (Вепсы: история культуры, межэтнические контакты).
1997. április 25. A karél kormány rendeletben fogadta el az 1996. október 17-i keltezéssel közreadott ún. finnugor iskolakoncepciót (l. Ингерманландцы – Начало возрождения. СПб. № 3 1997:34–37).
1997. november 14. Seltozeroban a vepsze néprajzi múzeum 30 éves jubileuma alkalmából konferencia zajlott le (Краеведение, музей, школа. Научно-практическая конференция, посвященная 30-летию со дня основания Вепсского этнографического музея с. Шелтозеро).
1997. december 19–20. Petrozavodszk – nemzetközi szeminárium aktuális jogi kérdésekről; felhívás, amely tételesen felsorolja mindazokat a jóváhagyott törvényeket, rendeleteket, amelyeket végre is kellene hajtani (Обращение российских участников международного семинара 19-20 декабря 1997 года в г. Петрозаводске по вопросу: Международное право, законодательство Российской Федерации и ее субъектов по проблемам коренных народов и национальных меньшинств).
1998. április 4. Medvezjegorszk – III. Karél Kongresszus
2000. június 8. 80 éves a Karél Köztársaság – jubileumi ünnepség és nemzetközi tudományos konferencia Petrozavodszkban

KOMI

1991. január 11–12. Sziktivkar – I. kongresszus
Парма 91/1:5–7. Ал. Попов: Форум, который войдет в историю, а документок: Парма 91/2-3:8–19.

1991. november 21–22. Sziktivkar – II. (rendkívüli) kongresszus
Legfontosabb dokumentumai megjelentek: Парма 91/4:2–8, 14–17, 91–96, 92/1:2–3 és önálló brosrában.
1993. december 3–4. Sziktivkar – III. kongresszus
1995. november 24–25. Sziktivkar – IV. kongresszus
1996. V. kongresszus.
- 1998 tavasza: A Komi Kongresszus irányító és végrehajtó szerve (А Кomi Нép Ыжжӧзӱлӧтӧсӧнӧ Бизотсӧсӧ, Комитет возрождения коми народа) névet változtatott, új neve: А Кomi Kongresszus Вӧгрӧхӧйтӧ Бизотсӧсӧ (Исполнительный комитет съезда народа коми).
2000. október 27–28. Sziktivkar – a komi nép kongresszusa

UDMURT

1918. június. Az I. Összoroszországi udmurt kongresszus Jelabugában (I Всероссийский съезд удмуртов).
1919. szeptember. A II. Összoroszországi udmurt kongresszus Szarapulban (II Всероссийский съезд удмуртов).
1991. november 20–23. Izsevszk – I. Összudmurt kongresszus (I Всеудмуртский съезд).
1994. november 4–5. Izsevszk – II. (V.) Összudmurt kongresszus (ezen kongresszus elődjének ismerte el az összoroszországi udmurt kongresszusokat, tehát már az V. kongresszusnak tekintette magát: V Всеудмуртский съезд).
1997. november 5–6. Izsevszk – VI. Összudmurt kongresszus (VI Всеудмуртский съезд).

MORDVIN

- 1989 októbere – a finnugor népek körében az első nemzeti szervezet/mozgalom, А „Нemzeti Ыжжӧзӱлӧтӧс Masztorava Невӧ Мordvin Тӧрсасӧсӧ” („Мордовское общество национального возрождения Масторавы”) megkezdte működését (Masztor-ava: 'Föld-anya', oroszul Родина-Мать).
1990. augusztusa. A Masztorava I. kongresszusa
1992. március 14–15. A Mordvin Неп Első Kongresszusa Szaranszkban.
Mészáros Edit: A mordvin nyelv és kultúra fennmaradásának lehetőségei és a Mordvin Неп Első Kongresszusa. А Регуль Тӧрсасӧсӧ Ёртӧситӧе 6. sz. 1993. febr. 10. 8–12. old.
1993. március 23–24. Szaranszk – II. kongresszus (az észт Infolеht szerint 1992-ben)
1995. március 13–14. Szaranszk – III. kongresszus

MARI

- 1917 júliusа. Az I. összoroszországi mari kongresszus az ufai kormányzóságban levő Birszk városában működő Mari Тӧрсасӧсӧ és А Volga-vidék Kis Непеи Тӧрсасӧсӧгӧнӧк cseremisz szekciójа indítványára (Первый Всероссийский съезд мари по инициативе Общества мари г. Бирска Уфимской губернии и Черемисской секции Общества мелких народностей Поволжья) ült össze (jelen volt 178 fő, mind mari). А Volga-vidék Kis Непеи

- peinek Társasága 1917 májusában tartotta első kongresszusát Kazanyban (I съезд Общества мелких народностей Поволжья). A kongresszus levelet küldött az észti testvéreknek – l. 1997. június 3. is.
1918. február 12–14. Mari nemzeti kongresszus Kazanyban (II.¹ kongresszus, Национальный съезд мари в городе Казани) – túl kevesen voltak jelen, ezért a jelenlevők területi kongresszussá (областной съезд) minősítették az eseményt.
1919. június 7–16. A marik meghatalmazott képviselőinek összoroszországi kongresszusa (II.² kongresszus, II Всероссийский съезд полномочных представителей мари) – 100 küldött volt jelen.
- 1990 április. Hivatalosan is megalakult az 1989 decembere óta szervezett Mari Usem (Mari Szövetség, Союз Мари, Мари Ушем vagy Марий Ушем).
- 1990 októbere. Joskar-Olában az érintett népek többségének aktív részvételével a finnugor népek kultúrájának fejlesztése céljából létrehozták a Finnugor Alapítványt (Фонд развития культур финно-угорских народов, köznapin néven a Fond), amely a kezdeti nehézségek után évek hosszú során rendszerezen működve az ún. finnugor világ elismert tényezőjévé vált. Kiadványa a Финно-угорский Вестник (Finnugor Hírmondó), amely a Fond működésén túl egyéb oroszországi és finn–magyar–észti finnugor hírekről is beszámol, és kisebb írásokat is közöl.
1991. november 18–21. Nemzetközi konferencia Joskar-Olában főként az identitásra nevelés kérdéseiről (Этнокультура и образование финно-угорских народов).
1992. április 2. A Marij Usem második közgyűlése, amelyen a kulturális kérdések helyett a politikai kérdések kerültek előtérbe.
1992. szeptember 10–11. Nemzetközi konferencia Joskar-Olában a neves finn kutató, Uno Holmberg születésének 110. évfordulója tiszteletére a finnugor – és különösképpen a mari – identitás feléledésében fontos szerepet játszó pogányosságra tekintettel (Культура, языки и верования финно-угорских народов: проблемы и перспективы изучения).
1992. október 30–31. Joskar-Ola – III. kongresszus (III съезд народа мари). Kiadványok: Третий съезд народа мари (30-31 октября 1992 г.). Документы. Йошкар-Ола 1992. 25 с.; Материалы Третьего съезда народа мари. Йошкар-Ола 1993. 72 с.
600 küldött jelenlétében megalakult a Мер канаш (Всемарийский совет) az „Összmari” Tanács, amely a Magyarok Világszövetségéhez hasonló feladatokot is ellát.
1993. május 9–11. Konferencia Joskar-Olában a finnugor nyelvű népek etnogeneziséről (Этногенез финно-язычных народов).
1993. június 30. Joskar-Ola – a Volga vidéken és az Elő-Urálban élő finnugor népek helyzetének javítását célzó program („Программа Финно-угры Поволжья и Приуралья”) megvitatása és jóváhagyása.
1996. április 25–27. Joskar-Ola – IV. kongresszus (IV съезд народа мари). 450 küldött közül megválasztották a II. Finnugor Világkongresszus mari küldöttjeit.

1996. október 18–19. A Mari Mer Kanas (kb. a Mari Világszövetség) ülése.

1997. június 3–9. Az I. Mari Kongresszus (1917) emlékezetére megrendezték a mari kultúra napjait.

VI. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS FINNUGOR KONGRESSZUSOK (CIFU)

(Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum, állandó nemzetközi szervező bizottsága: ICFUC)

(Sokat vitatott történelmi előzménynek tekinthetők a két világháború közötti ún. finnugor kultúrkongresszusok: I. 1921. június 20–22. Helsinki; II. 1924. június 19–21. Tallinn; III. 1928. június 10–13. Budapest; IV. 1931. június 16–18. Helsinki; V. 1936. június 26–28. Tallinn)

- I. 1960 Budapest
- II. 1965 Helsinki
- III. 1970 Tallinn
- IV. 1975 Budapest
- V. 1980 Turku

- VI. 1985 Sziktivkar
- VII. 1990 Debrecen
- VIII. 1995 Jyväskylä
- IX. 2000 Tartu

VII. FINNUGOR TÖRTÉNÉSZKONGRESSZUSOK

Congressus Historiae Fenno-Ugricae

- I. 1993. június 14–18. Oulu – Congressus Primus Historiae Fenno-Ugricae

A kongresszus alkalmával megalakult a Finnugor Történelmi Társulat (Societas Historiae Fenno-Ugricae).

Historia Fenno-Ugrica (HFU). Congressus Primus Historiae Fenno-Ugricae. Editor: Kyösti Julku. Oulu, Societas Historiae Fenno-Ugricae 1996. I:1 (a szerzők: A – Lehti-) 773 l., I:2 (a szerzők: Lehto – Zs) 659 l.

Bartha Antal: Genocídiumok és nemzeti feltámadás. Újabb kutatások a finnugor népek történetéből. Beszámoló a Finnugor Történelmi Társulat I. kongresszusáról. Történelmi Szemle 96/4:383-400.

Klima László: Historia Fenno-Ugrica. (Oulu 1993. 06. 14–18.) Századok 128. 94/2:429–433.

- II. 1998. október 15–18. Tallinn – Congressus Secundus Historiae Fenno-Ugricae.

- III. 2001-ben, Joskar-Ola, Mari Köztársaság.

VIII. FUSAC/ACEFO KONFERENCIÁK

The Fenno-Ugric Studies Association of Canada (1983–)

Association Canadienne des Études Finno-Ougriennes

info: Zita McRobby [szül. Utasi Z.], President

Simon Fraser University Burnaby, B.C. V5A 1S6 Canada

1985-től évente tudományos konferencia (konferenciakötetekkel), kiállítások.

IX. FINNUGOR FOLKLÓRFESZTIVÁLOK ÉS EGYÉB RENDEZVÉNYEK

- 1990. június. Joskar-Ola – I. folklórfesztivál
- 1991. március 23–28. Narva – finnugor mesefesztivál (Фестиваль сказок финно-угорских народов)
- 1991. április 19–22. Izsevszk – finnugor táncfesztivál (Праздник танца финно-угорских народов)
- 1991. augusztus 17–21. Sziktivkar – II. folklórfesztivál
- 1992. június 14–18. Szaranszk – III. folklórfesztivál. A fesztivál idején folklorista szimpoziумot rendeztek A hagyományos kultúra ökológiája (Экология традиционной культуры) címmel.
- 1993. június–július. Hanti–Manysi Autonóm Körzet – IV. folklórfesztivál. A fesztivál idején Hanti–Manszijszkban nemzetközi szeminárium és kirakodóvásár (Понск форм самоуправления аборигенных народов округа; международная ярмарка „Югорские россыпы”).
- 1995. Kudimkar – V. folklórfesztivál
- 1996. november 16–23. Finnugor Kórusfesztivál Budapesten és számos más magyar városban a Concert Masters International Ltd. rendezésében.
- 1997. május–június. Petrozavodszk – II. finnugor gyermekfolklór fesztivál
- 1997. július 17–21. Észtország–szerte számos helyen – VI. folklórfesztivál
Észt és orosz nyelvű, illusztrált műsorfüzete:
Soome-ugri rahvaste VI folkloorifestival Eestis 17–21 VII 1997. VI Финно-угорский фольклорный фестиваль в Эстонии. Секретарь оргсовета Каукси Юлле (Kauksi Ülle).
- 1999. augusztus. Izsevszk – VII. folklórfesztivál. (1999-re halasztva az oroszországi gazdasági nehézségek miatt.)
- 2000. június 21–26. Székesfehérvár – VIII. folklórfesztivál

X. FINNUGOR SZÍNHÁZI FESZTIVÁLOK, TALÁLKOZÓK

- 1992. Izsevszk – I.¹ (ugyanazon sorszámmra több rendezvény is igényt tart)
- 1993. július 11–22. Nurmes, Finnország – Bomba Festival (a Bomba-ház karjalai rönk-parasztház stílusban újraépített közösségi épület Nurmesben): A Workshop for Young Theatre Practitioners (résztevők a finnugor népek köréből és a balti államokból).
- 1994. július 15–24. Nurmes, Finnország – I.². Bomba Festival (Finnország): Finno-Ugrian Theatre Festival „Majatulí”.
- 1995. július 15–23. Nurmes, Finnország – II.¹ Bomba Festival: The Borderlands – Finno-Ugrian Theatre Festival in Nurmes. A kolozsvári Magyar Színház (Ionesco: A kopasz énekesnő), a petrozavodszki Nemzeti Színház (Simo Ojanen: Pajatso), a svéd–finn határ svéd oldaláról érkezett finn színház, a Tornionlaakson teatteri (Mikael Niemi: Kuppari) képviselte a fesztivál címének megfelelően a határokkal kettészelt kultúrákat, továbbá fellépett az észtországi Rakvere színháza (Kivi: Hét testvér), a Komi Folklórszínház

- (Anatolij Szidorov gyűjtése alapján: Ház az erdőben), a helybeli színikör, az udmurt Olga Alekszandrova egyszemélyes színháza (Budapesten, a Néprajzi Múzeumban is szerepelt a II. Finnugor Világkongresszus idején) és még több finn előadóművész. A fesztivál alkalmával tartott szeminárium vezetője Jaan Kaplinski észt költő volt.
1996. július 7–13. Nurmes, Finnország – II.² Bomban juhlayikot (ünnepi hetek): Finnugor színházfesztivál (finn, észt, magyar, karél és udmurt részvétellel) és szeminárium *A finnugor világ keletről nyugatig* (Финно-угорский мир от Востока до Запада) címmel.
1997. október 17–22. Joskar-Ola – III. A következő színházak szerepeltek a zárójelben feltüntetett művekkel: az Udmurt Nemzeti Színház (J. Zagrebin: *Es-Terek*, tragédia), a Karél Nemzeti Színház (R. Mustonen: *Hol a házad, angyal? Befejezetlen történet egy felvonásban*), a Mordvin Nemzeti Színház (J. Kilpinen: *Fehér rózsák az asztalon*, dráma), a komi Viktor Szavin Színház (G. Juskov: *Komi bál, népies komédia*), a Komi-permják Színház (V. Klimov: *Testvérek, zenés népmese*), továbbá a helyi Sketan Színház többek között a Kalevala színpadi változatával, valamint volt előadása a joskar-olai bábszínháznak, a finn, a tartui, a mari és az udmurt ifjúsági színháznak.

XI. FINNUGOR ÍRÓTALÁLKOZÓK és egyéb írói/irodalmi események

(Az irodalmi társaságoknak az írótalálkozókkal összefüggő viszontagságait, az egyes eseményekkel kapcsolatos kiadványokat, ismertetéseket a teljesség igénye nélkül közöljük; a díjakat eddigi ritkaságuk miatt említjük.)

1989. május 20–28. Joskar-Ola – I. írótalálkozó.
- A Finnugor Írók Nemzetközi Szövetsége (Finnugor Írószövetség) megalapítása (elnöke: M. Ribakov, a Mari Írószövetség elnöke, alelnökök: Leena Laulalainen, Domokos Péter)
- Vento, Urpo: *Suomalais-ugrilaiset kirjailijat Marinmaalla* (Finnugor írók Mari-földön). Elias 1989/3:10–12.
- Saarinén, Sirkka: *Kaikkien maiden suomalais-ugrilaiset kirjailijat, liittykää yhteen!* (Világ finnugor írói, egyesüljete!) Kieliposti 1989/3:4–10.
- Domokos Péter: *Jelentés a finnugor írók 1989-es Joskar-Olai konferenciájáról. Anyanyelvünk, irodalmunk ma. A III. Finnugor Írótalálkozó jegyzőkönyve.* Szerk. Domokos Péter. Budapest 1995. 119–120.
1990. május 28–29. A Finnugor Írók Nemzetközi Szövetsége mellé (vagy helyett) Moszkvában létrehozták az Oroszországi Finnugor Írók Társaságát (az Oroszországi Finnugor Írószövetséget, elnöke: Robert Vinonen, karél műfordító, a Gorkij Irodalmi Főiskola tanára, Moszkva; alelnökei: Szemjon Szamsonov, az Udmurt Írószövetség elnöke, Juvan Sesztalov, manysi költő – az alábbi oroszországi forrás, a Parma öt nem említi –, az ellenőrző bizottság elnöke V. Tyimin, komi költő).

- Устав Ассоциации писателей финно-угорских литератур (АПФУЛ). Принят Учредительной конференции 28 июня 1991 г. (!). Кряжков, В. А. сост.: Статус малочисленных народов России. Правовые акты и документы. Москва, „Юридическая литература” 1994. с. 337–341.
Ассоциация финно-угорских писателей (Ассоциация писателей финно-угорских литератур АПФУЛ). Парма 91/2–3:8.
- Domokos Péter: A Finnugor Írók Tanácsáról. Anyanyelvünk, irodalmunk ma. A III. Finnugor Írótalálkozó jegyzőkönyve. Szerk. Domokos Péter. Budapest 1995. 123–125.
1991. augusztus 10–14. Espoo (Finnország) – II. írótalálkozó: „Kielä on kotimaani” (A nyelv a hazám).
Kielä on kotimaani. Helsinki 1991. 50 l.
- Elias (Helsinki, a Finn Irodalmi Társaság tagfolyóirata) 1991/3:1–17, szerkesztőségi cikk, nyilatkozatok, fényképek és a főlőadás:
- Branch, Michael: Mietteitä uralilaisten kielten yhteisestä historiasta (Elmélkedések az uráli nyelvek közös történetéről). Elias (Helsinki) 1991/3:2–17.
- Branch, Michael: Что такое финно-угорская общность – реальность или миф?
(Mi az a finnugor közösség – realitás vagy mítosz?)
- Domokos Péter: Jelentés a finnugor írók 1991-es konferenciájáról.
Anyanyelvünk, irodalmunk ma. A III. Finnugor Írótalálkozó jegyzőkönyve. Szerk. Domokos Péter. Budapest 1995. 126–128.
- Domokos Péter: Tájékoztató az espoo-i finnugor irodalmi konferenciáról. A Reguly Társaság Értesítője. 2. szám. 1991. szeptember 13. 6. old.
1992. január 30. Tallinn – a Nemzetközi Finnugor Írószövetség működésével kapcsolatos tanácskozás. Az Oroszországi Finnugor Írók Társasága (R. Vinonen elnök), a Magyar Írószövetség (Koczás Sándor főtítkárr), az Észti Írószövetség (Arvo Valton alelnök) és a Finn Írószövetség (Jarkko Laine elnök) aláírta a Finnugor Népek Íróinak Tanácsa (Finnugor Írók Tanácsa) néven létesült nemzetközi szervezet alapító dokumentumát.
- Domokos Péter: A Finnugor Írók Tanácsáról. Anyanyelvünk, irodalmunk ma.
A III. Finnugor Írótalálkozó jegyzőkönyve. Szerk. Domokos Péter. Budapest, 1995. 124–125.
- 1993 Az északi, szibériai és távol-keleti kislélekszámú népek képviselőinek egyesülete (Депутатская Ассамблея малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока) első ízben osztotta ki Hajnalcsillag (Звезда утренней зари) nevű művészeti-tudományos díját: a finnugorok közül a „Hanti, vagy Hajnalcsillag” (Ханты, или Звезда Утренней Зари) című regényéért (1990) a hanti író, J. D. Ajpin, a „Hanti legendák” (Хантыйские легенды) című albumáért (1991) G. Rajsev, hanti képzőművész, a tudósok közül Je. I. Rombangyjejeva a „Manysi (vogul) nép története és szellemi élete” (История народа манси (вогулов) и его духовная культура) című monográfiájáért (1993) kapta.

1993. augusztus 23–28. Eger – III. írótalálkozó.

Megyék élő testvéremhez. Finnugor költők antológiája. A III. Finnugor írótalálkozó alkalmából, Koczás Sándor előjáró szavaival, az eredeti nyelven és/vagy oroszul, finnül. Budapest, A Magyar Írószövetség kiadványa, 1993. 233 l.

Anyanyelvünk, irodalmunk ma. A III. Finnugor írótalálkozó jegyzőkönyve. Szerk. Domokos Péter. Budapest 1995. 139 l.

H. Varga Gyula: A finnugor népek és nyelvek helyzete napjainkban. A III. finnugor írótalálkozó (Eger 1993. aug. 23–27.) Nyelvünk és Kultúránk 88 (1993. szept.–dec.):74–77.

Tornai József–Koczás Sándor–Domokos Péter: Összegző beszámoló a III. Finnugor írótalálkozó eseményeiről. Anyanyelvünk, irodalmunk ma. A III. Finnugor Írótalálkozó jegyzőkönyve. Szerk. Domokos Péter. Budapest 1995. 134–136.

1993. augusztus 25. a III. Finnugor Írótalálkozón megalakult a Finnugor Irodalmi Társaság (FUIT), a Heves megyei bíróság Egerben Pk. 60.042/1994/6. számon nyilvántartásba vette.

1996. augusztus 28–32. Lohusalu – IV. írótalálkozó (az észtországi orosz nyelvű hírekben: írókongresszus). Jelszava: „Hidak”, mivel a finnugor nyelvekre és finnugor nyelvekről fordítás problémái álltak a középpontban. A Finnugor Írók Társaságának (a Finnugor Írószövetségnek) 7. születésnapja alkalmából lezajlott tisztújítás eredményeképpen az új elnök: Arvo Valton.

Enne koitu. Soome-ugri luuleklassika kogumik (Napfelkelte előtt. Finnugor – komi, mari, udmurt – klasszikus költők. I. Kuratov, Nyobdinsza Vittor (V. Szavin), Sz. Csavajin, K. Gerd. Asalsi Oki antológiája eredeti finnugor nyelven észt fordítással). Ford. és vál. Arvo Valton. Bevez. és jegyz. Eva Toulouze. Tallinn, Virgela, 1996.

Domokos Péter: Köszöntő szavak a IV. Finnugor Írótalálkozó résztvevőikhez. FUD (Folia Uralica Debreceniensis, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1997) 4:252–255.

1996. december 17–19. Szalehard – az északi kislélekszámú őslakos népek íróinak találkozója

Nagy Katalin beszámolója 1997. február 25-én Él még a lélek címmel a budapesti Orosz Kulturális Központban.

Nagy Katalin: Obdorszki emlékek. A Reguly Társaság Értesítője 13 (1997. április): 16–19.

1997. október 2–5. Sziktivkar – Fiatal írók találkozója

1997. november 11. A moszkvai finn nagykövetségen átadták a Castrén Társaságnak a finnugor anyanyelven írt oroszországi művekért első ízben odaitélt finnugor irodalmi díjait (másodszor 2000-ben lesz díjosztás): a díjat Anna Isztomina komi-permják költő, Vlagyimir Tyimin komi költő, Marija Volgyina hanti költő és meseíró kapta, valamint a mordvin Alekszandr Saronov a Masztorava című eposzáért.

1998. augusztus 19–22. Sziktivkar – V. írótalálkozó

2000. augusztus 23–28. Szaranszk – VI. írótalálkozó

XII. FINNUGOR ÚJSÁGÍRÓ-TALÁLKOZÓK

1991. április 26–28. Joskar-Ola.

1994. április 14–16. Joskar-Ola – fiatal újságírók találkozója.

XIII. TELEVÍZIÓS, RÁDIÓS EGYÜTTMŰKÖDÉS

(Az események sorszámozása, elnevezése nem következetes és gyakorta félreérthető.)

1991. október 14–20. Joskar-Ola – I. nemzetközi televíziós filmfesztivál és tanácskozás a következő címmel: *Культура, нравственность, духовность и национальное возрождение (Финно-угорский мир)*.

1992. október. Sziktivkar – II. fesztivál, Finnugor világ (*Финно-угорский мир*) címmel.

1993. szeptember. Izsevszk – III. fesztivál, Finnugor világ (*Финно-угорский мир*) címmel.

1994. szeptember 26–30. Szaranszk – IV. fesztivál, Finnugor világ (*Финно-угорский мир*) címmel.

1994. november 28–29. Szeminárium az észtországi Lohusaluban a finnugor televíziók, televíziós szakemberek együttműködéséről, koordinációs tanácsot hoztak létre.

1994. december 1. Izsevszk – a Finnugor világ (*Финно-угорский мир*) című együttműködési program alapítóinak tanácskozása.

1995. nyara. A hanti-manszijszki finnugor telefesztiválon a négy érintett országból 19 televíziós társaság képviseltette magát.

1997. június 14–16. Izsevszk – a VI. nemzetközi telefesztivál a finnugor identitásról.

1999. október Budapest – Médiatalálkozó és filmfesztivál

1993. januárjától kezdődően Finnugor világ (*Финно-угорский мир*) címmel televíziós újság, illetve vetélkedő (тележурналы-викторины) közvetítésére is sor kerül.

XIV. ÉSZT MŰVÉSZETI FŐISKOLÁSOK EXPEDÍCIÓI

Kaljo Põllu művésztanár kezdeményezésére a Tallinna Kunstiliikool (a tallinni Képzőművészeti Főiskola v. Akadémia) hallgatói 1979-től kezdve évente mindig finnugor területre utaztak, vezetőjük 1989 és 1991 között Andri Ksenofontov, 1994-től Kadri Viires. Kaljo Põllu az 1990-es debreceni nemzetközi finnugor kongresszus alkalmából a debreceni tudományegyetem aulájában mutatta be – nagy sikerrel – munkáit a közönségnek.

Kümme Soome-ugri uurimisreisid. Десять экспедиций к финно-уграм. Ten expeditions to the Finno-Ugrians. Tallinn, Olion (!) 1990. 175 l. (Előszó: Paul Ariste, összeállította és kommentálta: Kaljo Põllu, fedlap: Maaja Zolk; gazdagon illusztrált könyv az 1978 és 1987 között tett tíz útról.)

A meglátogatott népek és területek:

1978 a kolai lappok és Karélia	1988 a karéliei sziklarajzok tárgyában
1979 a hantik	1989 a lívek
1980 az udmurtok	1990 a vepszék
1981 a komik, jamali nyenyecék	1991 a vótok és az izsórok
1982 az észtek Hiiumaa szigetén	1992 az észtek Hiiumaa szigetén
1983 a manysik	1993 az észtek Hiiumaa szigetén
1984 a karélok a keleti területeiken	1994 a kolai lappok
1985 az erza-mordvinok	1995 a hegyi és a mezei cseremiszek (marik)
1986 a magyarok	1996 a jamali nyenyecék
1987 a Kola félsziget és a karélok	1997 a komi-permjákok

A tallinni Fenno-Ugria Alapítvány a szóban forgó főiskola, az Észt Intézet és más szervezetek támogatásával közreadott egy nagyméretű 1999-es naptárt (Hõimukalender), amelyet az expedíciók kép-, rajz-, térkép- stb. anyagából állítottak össze a 20 éves jubileum tiszteletére.

1999-ben jubileumi kiállításra került sor a 20 év expedícióinak eredményeiből.

XV. FINNUGOR NYELVTANFOLYAMOK

(Kiscsoportos finn és 1996-tól magyar nyelvtanfolyam csak finnugor anyanyelvűeknek, népenként 2-2 főnek.)

1993 Petrozavodszk	1996 Szaranszk
1994 Sziktivkar	1997 Izsevszk
1995 Joskar-Ola	1998 Kudimkar

XVI. IPU – FINNUGOR EGYÜTTMŰKÖDÉS

(IPU – Interparlamentáris Unió: a világ parlamentjei közötti együttműködést 1889 óta elősegítő uniónak a magyar parlament – így pl. Jókai Mór képviselő is – alapító tagja.)

- 1992. június 29. A Legfelső Tanács elnöke, R. Haszbulatov aláírta a világkongresszus megrendezhetőségéről és a parlamenti együttműködés engedélyezéséről szóló határozatot.
- 1992 Az I. Finnugor Világkongresszus szervezőitől meghívót kapott a magyar országgyűlés és az IPU Magyar Nemzeti Csoport magyar–oroszl tagozata, a magyar részvételt az I. Finnugor Világkongresszuson ennek az IPU-tagozatnak az elnökeként Eke Károly képviselő szervezte meg.
- 1993. szeptember 13–18. Canberra – IPU-konferencia, amelyen Hannu Kemppainen a finn, Krista Kilvet az észt és dr. Papp Lehel György a magyar nemzeti

- csoport képviselőjében aláírt az együttműködésről egy dokumentumot: Finno-Ugric Parliamentary Group Inauguration.
1994. március 25. Párizsban a 91. IPU-ülésen a finnugor IPU-csoport együttműködést ajánlott az Oroszországi Föderáció IPU-csoportjának.
1995. február 14. Az IPU Magyar Nemzeti Csoportján belül magyar–finnugor baráti tagozat alakult, melynek tagjai:

Botka László (MSZP, elnök)	Kertész Zoltán (SZDSZ)
Győriványi Sándor dr. (FGKP, alelnök)	Koltai Tamás (MSZP)
Pécsi Ildikó (MSZP, alelnök)	Márfai Péter (MSZP)
Avarkeszi Dezső dr. (MSZP)	Molnár Gyula (MSZP)
Bányász Jánosné dr. (MSZP)	Olasz János (MSZP)
Baráth Magdolna (MSZP)	Orosz István dr. (MSZP)
Csizmadia László dr. (MSZP)	Sepsey Tamás dr. (MDF)
Egerszegi László dr. (MSZP)	Szabó Lajos Mátyás dr. (MSZP)
Géczi József dr. (MSZP)	Szigethy István dr. (SZDSZ)
Hajdú Zoltán (SZDSZ)	Tirts Tamás (FIDESZ)
Horváth Zoltán (MSZP)	Varga László dr. (KDNP)
Juhász Ferenc (MSZP)	Zsigmond Attila (MNDP)

1995. A bukaresti IPU-ülésen a finnugor IPU-csoport megvívatta – többek között – a felkészülést a II. Finnugor Világkongresszusra.
- L. Szilasi Zsolt felszólalását a II. Finnugor Világkongresszuson.
1996. február 27–29. A magyar IPU-csoport elnöke, Szűrös Mátyás hivatalos látogatást tett Észtországban (a látogatás jegyzőkönyve szerint ez volt a IV. finnugor IPU-találkozó).
1996. A II. Finnugor Világkongresszuson Krista Kilvet észt képviselő említést tett a finnugor IPU-csoport tevékenységéről.
1997. március 6–9. Krista Kilvet vezetésével Magyarországra látogatott a két oroszországi finnugor politikussal kibővült finnugor IPU-csoport.
1998. októbere. A magyar IPU-csoport elnöke, Szűrös Mátyás fogadta a Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottságának a Komí Expo alkalmából Magyarországon tartózkodó elnökét, V. P. Markovot.
1998. Az újjáválasztott magyar parlamentben ismét megalakul a magyar–finnugor baráti tagozat Géczi József Alajos képviselő elnöklétével.
- 2000 márciusa. Az IPU szervezésében finnugor képviselők látogattak Budapestre. A delegációt, amelynek tagjai voltak a finn, az észt, az udmurt, a komi, az orosz parlament, valamint a szlovák és a szerb parlament magyar származású képviselői, fogadta Szűrös Mátyás, az IPU magyar tagozatának elnöke.

XVII. MAFUN (Finnugor Ifjúsági Egyesület)-RENDEZVÉNYEK

Молодежная ассоциация финно-угорских народов (МАФУН)

(Az észti tájékoztatókban: Soome-ugri Rahvaste Noorteassotsiatsioon.)

1990. június 13–18. Izsevszk – a finnugor népek ifjúságának első találkozója, téma: az ifjúság és a kultúra (Молодеж и культура).
a MAFUN alapítása = a MAFUN I. kongresszusa (съезд), elnök: Alekszandr Abdulov (Joskar-Ola), alelnökök: Nyikolaj Ariszkin (Mordovia), Jaak Prozes (Észtország).
1993. október 28–31. Izsevszk (Udmurtia) – a II. kongresszus (съезд). Téma: A finnugor világ: perspektívák és problémák (Финно-угорский мир: перспективы и проблемы), elnök: Szvetlana Konsztantyinovna Szmirnova (Udmurtia), alelnökök: Nyina Alekszandrovna Nyeszterova (Komi Köztársaság), Jaak Prozes (Észtország).
1994. július 1–5. Sziktivkar – a finnugor alkotó értelmiség nemzetközi ifjúsági fóruma (Международный молодежный форум финно-угорской творческой интеллигенции) a MAFUN és az Oroszországi Ifjúsági Szövetség (Российский союз молодежи) szervezésében. Felhívás (Обращение) közzététele.
1994. október 26. A MAFUN konferenciája, téma: Az ifjúság és a finnugor világ (Молодеж и финно-угорский мир).
1994. november. Sziktivkar – fiatal művészek vándorkiállítás és szemináriuma.
1995. június. Sziktivkar – III. kongresszus
1997. október 21–25. Sziktivkar – fiatal írók találkozója.
1997. november 18–21. Tallinn – IV. kongresszus.
1998. március 9–13. A MAFUN vezetőségének mint a Finnugor Világkongresszus ifjúsági szekciójának ülése Magyarországon (Budapest–Szeged).
2000. december. Helsinki – V. kongresszus.

XVIII. FINNUGOR GYERMEKTÁBOROZTATÁS

A Mari Köztársaságban az oroszországi Finnugor Alapítvány (Joskar-Ola) szervezésében minden évben.

XIX. FINNUGOR DIÁKKONFERENCIÁK és/vagy fesztiválok

Международная студенческая конференция (фестиваль студенческой молодежи)

(A Joskar-Olai Finnugor Alapítvány (a Fond) javaslatára és/vagy támogatásával.)

1993. június. Joskar-Ola – I.

Később rendszeretlenül ugyan, de sor került a továbbiakra.

1996. november 11–13. Glazov – III., téma: a finnugor népek történelme és kultúrája.

XX. IFUSCO-KONFERENCIÁK

International Finno-Ugrist Students' Conference

(A finnugrisztikát tanuló egyetemi hallgatók és friss diplomások világkonferenciája (1985-ig kongresszus); meghívót általában 40–45 egyetemnek szokás küldeni, a résztvevők száma általában 150–200 fő; évente kerül megrendezésre mindig más és más egyetemen, állandó központja, vezetősége nincs, mindig együtt határoznak a következő évi rendezvény színhelyéről.)

I. 1984 Göttinga	X. 1993 Hamburg
II. 1985 Hamburg	XI. 1994 Poznan
III. 1986 Groningen	XII. 1995 Szeged
IV. 1987 Budapest	XIII. 1996 Hamburg
V. 1988 Helsinki	XIV. 1997 Turku
VI. 1989 Bécs	XV. 1998 Pécs
VII. 1990 Tartu	XVI. 1999 Sziktivkar
VIII. 1991 Greifswald	XVII. 2000 Tallinn
IX. 1992 Prága	

XXI. A ROKON NÉPEK NAPJA

(A II. világháború előtti magyar neve *néprokonsági nap*, finnül *heimopäivä*, észtül *hõimpäev*, jelenleg a rokon népek napja, f. *sukukansojen päivä* 'a rokon népek napja', é. ua., ang. *Pan-Fenno-Ugric Day*, or. день родственных народов.)

Az ötlet Matti Pesonentől, a finnországi finnugor néprokonsági mozgalom vezéralakjától származik (1929. márc.). 1929-től kezdve, az 1931-es finnugor kultúrkongresszuson „szentesítve”, még a világháborús időkben is minden évben mindig október harmadik hetének végén a finnugor nyelvtérületeken az iskolákban megemlékeztek a rokon nyelvet beszélő népekről, iskolai kulturális, tudományos-ismeretterjesztő rendezvényeken és tantárgyi órákon hívták fel a figyelmet a nyelvrokonokra. 1988-ban az észtek felújították. 1991-től ismét minden érdekelt országban rendszeresen megrendezett finnugor esemény, az iskolákon túl az ún. nagyközönségnek is szánva. Nevezetes esemény volt 1991. október 19-én az első oroszországi rokon népek napja Joskar-Olában, ezen Ny. Gavrilov, a finnugor kulturális alapítvány (a Fond) elnökeként „В укреплении родственных связей – источник жизненной силы нации” (A rokon kapcsolatok megerősödése a nemzet életeterejének forrása) című terjedelmes beszédében ismertette a hivatalosan éppen akkor 60 éves rokon népek napja történetét és a finnugor mozgalom akkori helyzetét. L. Új Magyarország, 1992. október 24.

XXII. HUNGAROLÓGIAI NYÁRI EGYETEM FINNUGOR ANYANYELVÜEKNEK

Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola
1994 óta minden év augusztusában Szombathelyen

(Szűj Enikő)

Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Orosz Föderáció együttműködésének elveiről a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogainak biztosítása területén*

A Magyar Köztársaság és az Orosz Föderáció, hangsúlyozva, hogy közös céljuk egy olyan demokratikus rendszer megteremtése, amely a jogállam keretein belül valamennyi állampolgár számára biztosítja az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok teljes gyakorlását, törvényes érdekeik és törekvéseik szabad kifejezését, a politikai pluralizmust, a szociális toleranciát és a törvény előtti egyenlőséget, mind az egyének, mind a csoportok törvényes védelmét, kiindulva a Magyar Köztársaság és az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság közötti baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló 1991. december 6-i szerződésből, elismerve, hogy a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek (a továbbiakban: kisebbségek) jogai, mint az emberi jogok általánosan elismert összetevői iránti tisztelet és gyakorlásuk elősegítése lényeges tényezői a békének, az igazságosságnak, a biztonságának, a stabilitásnak és a demokráciának, és szükséges az államok közötti baráti viszony és együttműködés fejlesztéséhez, kifejezve aggodalmukat amiatt, hogy számos országban intoleráns és diszkriminatív jelenségek nyilvánulnak meg, egyebek között a területükön élő kisebbségek vonatkozásában növekszik az ezen kisebbségekhez tartozó egyénnel szemben az erőszakos cselekedetek száma, valamint az etnikai tisztogatások tényei miatt, messzemenően támogatva a nemzetközi fórumoknak és nem-kormányzati szervezeteknek az adott területen kifejtett tevékenységét és különleges figyelmet fordítva e tevékenység legutóbbi eredményeire, nevezetesen az ENSZ égisze alatt kimunkált Nyilatkozatra a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbséghez tartozó személyek jogairól, az Európa Tanács által aláírásra megnyitott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájára, valamint az EBEÉ által a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa intézményének felállításáról hozott döntésre, figyelembe véve, hogy a kisebbségi jogok szférájában a nemzetközi szabványok kimunkálása és kodifikálása további fejlesztést igényel, kinyilvánítják, hogy a kisebbségek jogainak biztosítás terén folytatott politikájukban a következő elvekből indulnak ki:

1. A Felek elkötelezik magukat, hogy következetesen biztosítják a kisebbségek alapvető jogainak és szabadságjogainak mind egyéni alapon, mind csoportjuk más tagjaival közösen történő gyakorlását, beleértve törvény előtti egyenlőségüket és diszkriminációjuk meg nem engedését.
2. A Felek elkötelezik magukat az adott területen kialakult gyakorlatnak a rendelkezésre álló nemzetközi jogi dokumentumok alapján történő tökéletesítése mellett, továbbá megvizsgálják új nemzetközi szabványok kidolgozásának lehetőségeit.

* Az itt közreadott magyar szöveg forrása: Új Magyarország, 1992. november 19. csütörtök, 4. oldal. Itt oroszul is mellékelve.

3. E célból a Felek együttműködnek a létező nemzetközi fórumokon a meglévő joganyag egységes értelmezése, továbbá a létező és a kialakulóban lévő intézmények és mechanizmusok tökéletesítése és minél hatékonyabb felhasználása érdekében.
4. A Felek, abból kiindulva, hogy a társadalmi béke és az egyén szabadsága, valamint ezek mindenoldalú biztosításának szükségessége egyetemes értékek, legfontosabb feladatuknak tekintik a kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitása megőrzéséhez és fejlesztéséhez a kedvező feltételek kialakítását. Ezeknek az intézkedéseknek az egész társadalom érdekeit kell szolgálniuk és nem vezethetnek más állampolgárok jogainak csorbitásához.
5. A Felek tiszteletben tartják minden egyén azon jogát, hogy szabadon határozza meg nemzetiségi hovatartozását, éljen az ezen hovatartozásból következő jogokkal, továbbá kinyilvánítja, hogy e döntés nem vonhat maga után rájuk nézve semminemű negatív következményt. A Felek e tekintetben megállapítják, hogy az említett önmeghatározás – mind egyéni alapon, mind csoportjuk más tagjaival közösségben –, a demokratikus társadalomban magába foglalhat olyan lehetőségeket, mint a kisebbségek ügyeivel foglalkozó választott szervek, továbbá helyi és autonóm igazgatási szervek, valamint területi elvű autonómiák és a kisebbségek önigazgatásának más formái létrehozása, továbbá törvényes érdekeiknek a demokratikus jogállam alkotmányos kereteiben való kifejezésének egyéb módjai.
6. A Felek törvényi vagy más szükséges védelemben részesítik a kisebbségeket bármilyen olyan tevékenységgel szemben – ideértve a propagandajellegűt is –, amely veszélyezteti jogaik érvényesülését vagy identitásukat, erőszakot provokál vagy elősegíti gyűlölet keltését, illetve a nemzetiségi hovatartozás alapján történő hátrányos megkülönböztetést, valamint igazolja ezeket.
7. A Felek szükségesnek tartják biztosítani a kisebbségekhez tartozó egyének azon jogának szabad gyakorlását, hogy hatékonyan részt vegyenek a társadalmi életben mind egyénként, mind másokkal közösségben, azaz önálló társadalmi szervezetek és egyesületek létrehozása útján, annak érdekében, hogy védelmezzék és kifejezzék törvényes érdekeiket, beleértve mindazon ügyekben való részvételüket, amelyek identitásuk megőrzésével és fejlesztésével, a lakóhelyüket érintő döntések meghozatalával és végrehajtásával kapcsolatosak.
8. A Felek kinyilvánítja azon elv érvényesítésének szükségességét, hogy a nemzetiség és a nemzeti kisebbségek ügyeivel foglalkozó állami szervek demokratikus úton, az adott területen élő valamennyi nemzetiség, beleértve az azok véleményét kifejező társadalmi szervezetek, vagy egyesületek részvételével és érdekeinek figyelembevételével hozandók létre.
9. A Felek elfogadhatatlannak tartják azokat az adminisztratív, gazdasági vagy egyéb intézkedéseket, melyek a kisebbségek erőszakos asszimilálására vagy a kisebbségek által lakott területeken belül körzetek etnikai összetételének megváltoztatására irányulnak.
10. A Felek célszerűnek tartják a szükséges törvényi, államigazgatási és egyéb intézkedések meghozatalát annak érdekében, hogy a kisebbségek mind írásban, mind szóban

szabadon élhessenek anyanyelvhasználati jogukkal a személyes és a társadalmi életben egyaránt, ideértve nemzeti keresztnéveik és családneveik használatát is. E jog gyakorlása nem zárja ki az állami nyelv vagy nyelvek tanulásának kötelezettségét.

11. A Felek tiszteletben tartják a kisebbségek jogát kulturális identitásuk megőrzéséhez és fejlesztéséhez, ideértve sajátos kulturális örökségük megőrzését és fenntartását.
12. A Felek tiszteletben tartják a kisebbségekhez tartozó hívők azon jogát, hogy vallásukat gyakorolják, ezen belül beszerezzenek, birtokoljanak, előállítsanak és használjanak e tevékenység folytatásához szükséges hitbuzgalmi anyagokat anyanyelvükön, beleértve az anyanyelven folytatott képzést is.
13. A Felek tiszteletben tartják a kisebbségek azon jogát, hogy védelmezzék és képviseljék alapvető érdekeiket, illetve szabadon jussanak információhoz anyanyelvükön, beleértve azt a jogot, hogy terjeszthessék és kicserélhessék ezen információkat, és e célból állami támogatást élvezzenek, a lehetőségek szerint.
14. A Felek minden tőlük telhető módon segítik a kisebbségekhez tartozó egyéneket abban, hogy bármiféle megkülönböztetés nélkül létesítsenek és tartsanak fenn kapcsolatokat egymással saját államukon belül, valamint más államok polgáraival, akikkel közös az etnikai vagy nemzeti eredetük, kulturális örökségük vagy vallásuk.
15. A Felek megerősítik azon szándékukat, hogy kétoldalú, továbbá regionális és egyetemes szinten elősegítsék a kisebbségek jogainak nemzetközi jogi kodifikálását. Kinyilvánítják készségüket az erre irányuló erőfeszítések támogatására az ENSZ-ben és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet keretein belül.
16. A fenti elvek alkalmazása és a megfelelő célok elérése érdekében a Felek összehangolják együttműködésüket a különböző nemzetközi fórumokon, törekedve a minél szélesebb nemzetközi konszenzus megteremtésére és a békés eszközök érvényesítésére a konfliktusok megoldásában.
17. Semmi sem értelmezhető úgy e nyilatkozatból, mint ami bármilyen olyan tevékenység folytatására vagy cselekményre jogosítana fel, amely ellentétes az ENSZ Alapokmányának céljaival és elveivel, egyéb nemzetközi jogi kötelezettségvállalásokkal, vagy a Helsinkai Záróokmányban foglaltakkal, ideértve az államok területi épségének elvét is.

Készült 1992. november 11-én Budapesten, két példányban,
mindkettő magyar és orosz nyelven.

[Aláírta:

a Magyar Köztársaság részéről Antall József miniszterelnök,
az Oroszországi Föderáció részéről B. Ny. Jelcin elnök.]

Декларация о принципах сотрудничества между Венгерской Республикой и Российской Федерацией по обеспечению прав национальных или этнических, религиозных и языковых меньшинств*

Венгерская Республика и Российская Федерация

- подчеркивая, что их общая цель – создание такого демократического строя, который обеспечит всем гражданам в рамках правового государства полную реализацию прав и основных свобод человека, свободное выражение их законных интересов и чаяний, политический плюрализм, социальную терпимость и равенство перед законом, правовую защиту как отдельных лиц, так и групп лиц,

- исходя из Договора о дружественных отношениях и сотрудничестве между Венгерской Республикой и Российской Советской Федеративной Социалистической Республикой от декабря 1991 года,

- признавая, что уважение и содействие осуществлению прав национальных или этнических, религиозных и языковых меньшинств, именуемых далее меньшинствами, как части общепризнанных прав человека являются существенным фактором мира, справедливости, безопасности, стабильности и демократии и являются необходимыми для развития дружественных отношений и сотрудничества между государствами,

- выражая озабоченность имеющими место в ряде стран проявлениями нетерпимости и дискриминации, в частности в отношении проживающих в них меньшинств, ростом насильственных действий в отношении лиц, принадлежащих к этим меньшинствам, а также фактами этнических чисток,

- всемерно поддерживая осуществляемую в данной области деятельности международных форумов и неправительственных организаций и обращая особое внимание на ее самые последние итоги, а именно – разработанную под эгидой ООН Декларацию о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам, открытую Советом Европы для подписания Европейскую хартию региональных языков или языков национальных меньшинств, а также решение об учреждении института Верховного комиссара СБСЕ по делам национальных меньшинств,

- принимая во внимание, что разработка и кодификация международных стандартов в области прав меньшинств нуждаются в дальнейшем развитии,

заявляют, что они будут исходить в своей политике в области обеспечения прав меньшинств из следующих принципов:

1. Стороны обязуются последовательно обеспечивать реализацию основных прав и свобод меньшинств, осуществляемых как на индивидуальной основе, так и совместно с другими лицами их группы, включая их равенство перед законом и недопущение дискриминации.

* Будапешт, 11 ноября 1992 г.

2. Стороны обязуются совершенствовать сложившуюся в данной области практику на основе существующих международно-правовых документов, а также изучить возможности разработки новых международных стандартов.
3. С этой целью Стороны будут взаимодействовать на международных форумах в целях единообразного толкования действующих правовых документов, а также совершенствования и наиболее эффективного использования существующих и создающихся институтов и механизмов.
4. Стороны, исходя из понимания универсальности таких ценностей, как социальный мир и свобода личности, и необходимости их всестороннего обеспечения, рассматривают в качестве важнейшей задачу создания благоприятных условий для сохранения и развития этнической, культурной, языковой и религиозной самобытности меньшинств. Эти меры должны служить интересам всего общества и не могут приводить к ущемлению прав других граждан.
5. Стороны уважают право всех лиц свободно определять свою национальную принадлежность, использовать вытекающие из этой принадлежности права, а также заявляют, что такое решение не должно приводить к каким бы то ни было неблагоприятным для них последствиям. В этом контексте Стороны отмечают, что такая самоидентификация, как на индивидуальной основе, так и совместно с другими членами их группы, может включать в демократическом обществе такие возможности, как создание выборных органов по делам меньшинств, местных и автономных органов управления, автономию на территориальной основе, а также другие формы самоуправления меньшинств и другие возможности выражения их законных интересов в рамках конституционного устройства демократического правового государства.
6. Стороны будут оказывать меньшинствам защиту путем принятия законодательных или других необходимых мер против любой деятельности, включая и пропагандистскую, которая угрожает осуществлению их прав или самобытности, подстрекает к насилию или способствует возбуждению ненависти или дискриминации по признаку национальной принадлежности или оправдывает их.
7. Стороны считают необходимым обеспечивать свободное осуществление принадлежащими к меньшинствам лицам права на эффективное участие в общественной жизни как на индивидуальной основе, так и совместно с другими, т.е. путем создания самостоятельных общественных организаций и объединений в целях выражения и защиты их законных интересов, включая участие в делах, относящихся к сохранению и развитию их самобытности, к принятию и исполнению решений по вопросам, касающимся места их проживания.
8. Стороны заявляют о необходимости придерживаться принципа, в соответствии с которым государственные органы, занимающиеся делами национальностей и меньшинств, формируются демократическим путем с участием и учетом интересов всех национальностей, проживающих на данной территории, в том числе выражающих их мнение общественных организацией или ассоциаций.

9. Стороны считают неприемлемыми административные, экономические или иные меры, направленные на насильственную ассимиляцию меньшинств или на изменение этнического состава районов в пределах территорий, где проживают меньшинства.
10. Стороны считают целесообразным принятие необходимых законодательных, административных и иных мер в интересах того, чтобы меньшинства могли свободно реализовать свое право использования родного языка в личной и общественной жизни как в письменной форме, так и в устной речи, включая использование своих национальных имен и фамилий.
Пользование этим правом не исключает обязанности изучения государственного языка или языков.
11. Стороны уважают право меньшинств на сохранение и развитие их культурной самобытности, в том числе на сохранение и использование собственного культурного наследия.
12. Стороны уважают право принадлежащих к меньшинствам верующих исповедовать свою религию, в том числе приобретать, иметь во владении, производить и использовать религиозные материалы и осуществлять религиозную деятельность, включая образование, на родном языке.
13. Стороны уважают право меньшинства на защиту и представительство их основополагающих интересов и на свободный доступ к информации на своем родном языке, включая право распространять такую информацию и обмениваться ею и пользоваться в этих целях государственной поддержкой в соответствии с имеющимися возможностями.
14. Стороны будут делать все от них зависящее по оказанию помощи лицам, принадлежащим к меньшинствам в том, чтобы они могли без какой-либо дискриминации устанавливать и поддерживать между собой контакты в пределах своего государства, а также с гражданами других государств, с которыми они имеют общее этническое или национальное происхождение, культурное наследие или религию.
15. Стороны подтверждают свое намерение способствовать международно-правовой кодификации прав меньшинств как на двустороннем, так и на региональном и глобальном уровнях. Они заявляют о своей готовности всячески поддерживать предпринятые в ООН и в рамках Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе усилия в этом направлении.
16. В интересах реализации вышеизложенных принципов и достижения соответствующих целей Стороны будут согласовывать свои действия на различных международных форумах, стремясь к достижению наиболее широкого международного консенсуса и использованию мирных средств в решении конфликтов.
17. Ни одно из положений настоящей Декларации не может толковаться таким образом, что оно предоставляет право на осуществление любой деятельности или совершение любого действия, противоречащих целям и принципам Устава ООН, другим обязательствам в соответствии с международным правом, или

положениям Хельсинкского Заключительного акта, включая и принцип территориальной целостности государств.

Совершено в Будапеште 11 ноября 1992 года в двух экземплярах, каждый на венгерском и русском языках.

За Венгерскую Республику
Йожеф Антал

За Российскую Федерацию
Б. Н. Ельцин

Néhány fontos oroszországi jogi dokumentum^{*}

(felsorolás)

I. FÖDERÁCIÓS JOGSZABÁLYOK

Федеральные правовые акты¹

1. Nyilatkozat az Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság (Oroszországi SzSzSzK) szuverenitásáról. Az Oroszországi SzSzSzK népi küldötteinek első kongresszusán elfogadott nyilatkozat, 1990. június 12. (15. pont: A jelen nyilatkozatba foglaltak alapján kell kidolgozni az OSzSzSzK új alkotmányát, megkötni a Szövetségi szerződést és tökéletesíteni a köztársasági szintű törvényhozást.).

Декларация о суверенитете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики. Принята I Съездом народных депутатов РСФСР 12 июня 1990 г. Ст. 15: Настоящая Декларация является основой для разработки новой Конституции РСФСР, заключения Союзного договора и совершенствования республиканского законодательства.

Кряжков 1994:115–117.

2. Az Oroszországi Föderáció alkotmánya. Népszavazás fogadta el 1993. december 12-én. Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г.

Кряжков 1994:113–115 (извлечение: ст. 5, 9, 19, 26, 29, 36, 55, 65, 66, 68, 69, 71, 72).

3. Az Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság népeinek nyelveiről. Az OSzSzSzK törvénye, 1991. dec. 25.

О языках народов РСФСР. Закон РСФСР от 25 октября 1991 г.

Кряжков 1994:129–138.

^{*} Különös tekintettel a 90-es évek első felére. Napjainkban egyes területeken az események oly örvendatosan szaporodnak, hogy figyelemmel kísérésük már nem lehet ennek a kiadványnak a feladata.

¹ Az említett dokumentumok többsége oroszul összegyűjtve megtalálható az alábbi művekben:

Кряжков 1994Кряжков, В. А. (сост.): Статус малочисленных народов России.

Правовые акты и документы. Москва, „Юридическая литература”, 1994. 488 с.

Кряжков 1997Кряжков, В. А. (сост.): Правовой статус коренных народов приполярных государств.

Материалы конференции – Москва 26–28 февраля 1997 г.

Москва, Российский университет дружбы народов 1997. 192 с. (Правовые акты с. 5–124.)

4. Nyilatkozat az Oroszországi SzSzSzK népeinek nyelveiről. Elfogadta az Oroszországi SzSzSzK Legfelső Tanácsa 1991. október 25-én.
Декларация о языках народов России. Принята Верховным Советом РСФСР 25 октября 1991 г.
Кряжков 1994:139–140.
5. Az Oroszországi SzSzSzK népeinek nyelveiről szóló törvény végrehajtásáról. Az OSzSzSzK Legfelső Tanácsának határozata, 1991. október 25.
О порядке введения в действие Закона РСФСР „О языках народов РСФСР”. Постановление Верховного Совета РСФСР от 25 октября 1991 г.
Кряжков 1994:138–139 (извлечение).
6. Az északi, szibériai és távolkeleti kislélekszámú népek parlamenti tagozatáról. Az Oroszországi SzSzSzK Legfelső Tanács Elnökségének határozata, 1991. július 8.
О депутатской Ассамблее малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока. Постановление Президиума Верховного Совета РСФСР от 8 июля 1991 г.
Кряжков 1994:142.
7. Az OSzSzSzK területén élő kislélekszámú népek és etnikai csoportok fejlesztésére szánt Nemzetközi Alap tevékenységének néhány kérdéséről. Az OSzSzSzK Legfelső Tanácsa elnökének rendelete, 1991. július 5.
О некоторых вопросах деятельности Международного фонда развития малых народов и этнических групп на территории РСФСР. Распоряжение Председателя Верховного Совета РСФСР от 5 июля 1991 г.
Кряжков 1994:147–148.
8. A kislélekszámú északi népek gazdaságának és kultúrájának állami fejlesztési programja 1991–1995. Az OSzSzSzK Minisztertanácsának 145. határozata, 1991. március 11.
О государственной программе развития экономики и культуры малочисленных народов Севера в 1991–1995. Постановление Совета Министров РСФСР от 11 марта 1991 г. № 145.
Кряжков 1994:151–158 (извлечение).
9. A kislélekszámú északi népek gazdasági, szociális körülményeinek megjavítására irányuló kiegészítő intézkedések. A Szovjetunió minisztertanácsi kabinetjének és az OSzSzSzK Minisztertanácsának 84. sz. határozata, 1991. március 11.
О дополнительных мерах по улучшению социально-экономических условий жизни малочисленных народов Севера на 1991–1995 годы. Постановление Кабинета Министров СССР и Совета Министров РСФСР от 11 марта 1991 г. № 84.
Кряжков 1994:158–167.

10. A Tyumenyi Terület, a Hanti–Manysi és a Jamali Nyenyec Autonóm Körzet szociális-gazdasági problémáinak megoldására vonatkozó halaszthatatlan intézkedések fogantatásáról. Az OSzSzSzk Minisztertanácsának 591. határozata, 1991. november 8.
О неотложных мерах по решению социально-экономических проблем Тюменской области, Ханты-Мансийского и Ямало-Ненецкого автономных округов. Постановление Совета Министров РСФСР от 8 ноября 1991 г. № 591.
Кряжков 1994:169 (izвлечение).
11. A finnugor népek nemzetközi kongresszusáról és az Interparlamentáris Unió keretében létrehozandó finnugor IPU-csoportról. Az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsának határozata. 1992. június 29.
О международном конгрессе и парламентской ассоциации финно-угорских народов. Постановление Верховного Совета Министров Российской Федерации от 29 июня 1992 г.
Кряжков 1994:197 (извлечение, csak a parlamenti együttműködésről szóló pont).
12. Az északi kis népek életben maradása, gazdasági és kulturális fejlesztése érdekében létrehozott alapítvány tevékenységének kérdéseiről. Az OSzSzSzk kormányának 15. sz. rendelete. 1992. január 4.
Вопросы деятельности Фонда выживания, развития экономики и культуры малочисленных народов Севера. Постановление Правительства РСФСР от 4 января 1992 г. № 15.
Кряжков 1994:201–203.
13. Az északi kislélekszámú népek lakóhelyének és gazdasági tevékenységének védelmével foglalkozó halaszthatatlan intézkedésekről. Az Oroszországi Föderáció elnökének rendelete, 1992. április 22.
О неотложных мерах по защите мест проживания и хозяйственной деятельности малочисленных народов Севера. Указ Президента Российской Федерации от 22 апреля 1992 г.
Кряжков 1994:199 (извлечение).
14. Az Északkal és a kislélekszámú népekkel ügyeivel foglalkozó föderációs tanács bizottságának létrehozásáról – kiegészítés (az alkotmány 101. pontja értelmében). Az Oroszországi Föderáció föderációs gyűlésének föderatív tanácsa által hozott határozat, 1994. április 5.
Дополнение об образовании Комитета Совета Федерации по делам Севера и малочисленных народов. Постановление Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации от 5 апреля 1994 г.
Кряжков 1994:476.
15. Az északi területek szociális-gazdasági fejlesztésének állami szabályozása az Oroszországi Föderációban – alapelvek. Föderációs törvény, 1996. június 19. (1/6.: Észak kislélekszámú őslakos népeinek minősülnek azok a népek, amelyek őseik hagyományos lakó-

helyén élnek, őrzik sajátos életmódjukat, lélekszámuk Oroszországban 50 ezer főnél kevesebb, és magukat önálló etnikai közösségnek tartják.)

Об основах государственного регулирования социально-экономического развития Севера Российской Федерации. Федеральный закон от 19 июня 1996 г.

Кряжков 1997:20–21 (извлечение на русском, 21–22 на английском яз.) (ст. 1/6: Коренные малочисленные народы Севера – народы, проживающие на территориях традиционного проживания своих предков, сохраняющие самобытный уклад жизни, насчитывающие в России менее 50 тысяч человек и осознающие себя самостоятельными этническими общностями.)

16. A repressziót elszenvedett népek rehabilitálásáról. Az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsának határozata, 1991. április 26.

О реабилитации репрессированных народов. Постановление Верховного Совета РСФСР от 26 апреля 1991 г.

Ингерманландцы – Начало возрождения № 2. Санкт-Петербург 1996. с. 31.

17. Az ingermanlandi finnek problémáival foglalkozó munkabizottság felállításáról. Az Oroszországi Föderáció nemzetiségügyi minisztériumának utasítása, hivatkozással az Oroszországi Föderáció kormányának 1997. április 2-i rendeletére, 1997. július 15.

Об организации деятельности рабочей группы по проблемам российских финнов. В целях создания и организации деятельности рабочей группы по комплексу проблем российских финнов в соответствии с поручением Правительства Российской Федерации № ВС п-11-09889 от 2 апреля 1997 года.

Приказ Министерства Российской Федерации по делам национальностей и федеративным отношениям от 15 июля 1997 г.

18. Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Orosz Föderáció együttműködésének elveiről a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogainak biztosítása területén. Budapest, 1992. november 11. Az Oroszországi Föderáció részéről aláírta: B. Ny. Jelcin elnök.

Декларация о принципах сотрудничества между Венгерской Республикой и Российской Федерацией по обеспечению прав национальных или этнических, религиозных и языковых меньшинств. Совершено в Будапеште 11 ноября 1992 года в связи с официальным визитом президента России в Венгрию.

II. REGIONÁLIS JOGSZABÁLYOK

Региональные правовые акты

1. A Komi Köztársaság államnyelveiről. A Komi Köztársaság Legfelső Tanácsának határozata, 1992. május 28. Melléklet: Határozat a köztársasági terminológiai és helyesírási bizottságról (a komi nyelvbizottságról).

О государственных языках Республики Коми. Постановление Верховного Совета Республики Коми от 28 мая 1992 г.

Информационный бюллетень № 1. Министерство по делам национальностей Республики Коми. Сыктывкар 1994. В нем 12–14: Постановление о республиканской термино-орфографической комиссии.²

2. Az Udmurt Köztársaság alkotmánya. Elfogadta az Udmurt Köztársaság Legfelső Tanácsa 1994. december 7. (9. pont: Az Udmurt Köztársaság államnyelve az orosz és az udmurt nyelv.³)

Конституция Удмуртской Республики, принятая Верховным Советом Удмуртской Республики 7 декабря 1994 г. (Ст. 9: Государственными языками Удмуртской Республики являются русский и удмуртский языки.)

3. Az Udmurt Köztársaság állami programja az udmurt nyelv és az Udmurt Köztársaságban többen élő más népek nyelvének megőrzéséről és fejlesztéséről. Az Udmurt Köztársaság Minisztertanácsának 318. sz. határozata, 1994. június 14.

Государственная программа Удмуртской Республики по сохранению и развитию удмуртского языка и языков народов, компактно проживающих в Удмуртской Республики. Утверждено постановлением Совета Министров Удмуртской Республики от 14 июня 1994 г. № 318.

Бюллетень Республиканской термино-орфографической комиссии по удмуртскому языку при Председателе Государственного Совета Удмуртской Республики. Ижевск 1998. № 1:62–77.

4. A köztársasági terminológiai és helyesírási bizottság (udmurt nyelvbizottság) létrehozásáról. Az Udmurt Köztársaság Államtanácsának és kormányának 103/316. sz. határozata, 1995. október 30.

О республиканской термино-орфографической комиссии по удмуртскому языку. Постановление Президиума Государственного Совета и Правительства Удмуртской Республики от 30 октября 1995 г. № 103/316.

Бюллетень Республиканской термино-орфографической комиссии по удмуртскому языку при Председателе Государственного Совета Удмуртской Республики. № 1: 57. Ижевск 1998.

² Eredményeiről lásd Цыпанов, Е. И.: Языковая политика и коми литературный язык. Арт 1997. № 2:198–206.

³ Az Udmurt Köztársaságban nem nyelvtörvényt, hanem nyelvi programot fogadtak el.

5. A(z udmurt) köztársasági terminológiai és helyesírási bizottság (udmurt nyelvbizottság) működési szabályzata és személyi összetétele.
Положение о республиканской термино-орфографической комиссии. Состав республиканской термино-орфографической комиссии по удмуртскому языку. Бюллетень Республиканской термино-орфографической комиссии по удмуртскому языку при Председателе Государственного Совета Удмуртской Республики. № 1: 57–61. Ижевск 1998.
6. A Mari Köztársaság (Mari El) alkotmánya. Elfogadta a Mari Köztársaság Alkotmányozó gyűlése 1995. június 24-én. (15. pont: A Mari Köztársaság államnyelve a mari – a hegyi és a mezei mari – és az orosz nyelv. Az alkotmányt oroszul, hegyi mari és mezei mari nyelven tették közzé.)
Конституция Республики Марий Эл. Принято Конституционным Собранием Республики Марий Эл 24 июня 1995 г. (Ст. 15: Государственными языками Республики Марий Эл являются марийский (горный, луговой) и русский языки.)
7. A Mari Köztársaság (Mari El) nyelvtörvénye. № 290-III. V. Zotyin köztársasági elnök 1995. október 26-án írta alá.
О языках в Республике Марий Эл. Собрание законодательства Республики Марий Эл. № 11: 31–40. Йошкар-Ола 1995.
8. A Karél Köztársaságban élő karélok, vepszék és finnek nemzeti kongresszusának dokumentumairól. A Karél Köztársaság Legfelső Tanácsának elnökségi határozata. 1993. január 21. (1. pont: 1993-ban jóváhagyatni a Karél Köztársaság Legfelső Tanácsával „a karél, a vepsze és a finn nyelv újjászületésének állami programját”).
О материалах Национального конгресса карелов, вепсов и финнов Республики Карелия. Постановление Президиума Верховного Совета Республики Карелия от 21 января 1993 г.
Кряжков 1994:275–276 (ст. 1: Подготовить в 1993 году к утверждению на Верховном Совете РК „Государственную программу возрождения языка и культуры карелов, вепсов и финнов”).
9. A Karél Köztársaság finnugor (karél, vepsze, finn) iskoláinak fejlesztési koncepciója, 1996. október 17. Jóváhagyta a Karél Köztársaság kormányának 225. sz. elnöki határozata, 1997. április 25.
Концепция развития финно-угорской школы Республики Карелия (17 октября 1996 г.). Утверждена постановлением Председателя Правительства Республики Карелия от 25 апреля 1997 года № 225.
Ингерманландцы – Начало возрождения № 3. Санкт-Петербург 1997. с. 34–37.

10. A természeti kincsek elsődleges kiaknázására a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben élő őslakosságnak kijelölt területek státusa. A Hanti-Manysi Autonóm Körzet népképviselőinek tanácsában hozott határozat melléklete. 1990. május 6.
Статус территории приоритетного природопользования коренного населения Ханты-Мансийского автономного округа. Приложение к решению Совета народных депутатов Ханты-Мансийского автономного округа от 6 мая 1990 г.
Кряжков 1994:309.
11. Rendelet a nemzeti földi státusáról a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben. A Hanti-Manysi Autonóm Körzet népképviselőinek tanácsában jóváhagyott állásfoglalás.
Положение о статусе родовых угодий в Ханты-Мансийском автономном округе. Утверждено решением Совета народных депутатов Ханты-Мансийского автономного округа от 5 февраля 1992 г.
Кряжков 1994:310–320.
12. Rendelet a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben létrehozott Északi Alapítványról. A Hanti-Manysi Autonóm Körzet népképviselőinek tanácsában jóváhagyott állásfoglalás, 1993. február 9.
Положение о Северном фонде (Ханты-Мансийского) автономного округа. Утверждено решением Малого Совета Совета народных депутатов Ханты-Мансийского автономного округа от 9 февраля 1993 г.
Кряжков 1994:321–324.
13. A Hanti-Manysi Autonóm Körzet Alapokmánya (alaptörvénye). Elfogadta az Autonóm Körzet Dumája (parlamentje), 1995. április 26-án.
Устав (основной закон) Ханты-Мансийского автономного округа. Принят Думой автономного округа 26 апреля 1995 г.
Кряжков 1997:22–24 (извлечение на русском, 25–26 на английском яз.).
14. A Jamali Nyenyec Autonóm Körzet Alapokmánya (alaptörvénye). Elfogadta az Autonóm Körzet Dumája (parlamentje), 1995. szeptember 19.
Устав (основной закон) Ямало-Ненецкого автономного округа. Принят Думой автономного округа 19 сентября 1995 г.
Кряжков 1997:27–30 (извлечение на русском, 30–33 на английском яз.).

III. TÁRSADALMI SZERVEZETEK DOKUMENTUMAI

Документы общественных организаций

1. Konvenció-26 (A huszonhatok konvenciója). A Szovjet Észak Kislélekszámú Népeinek Egyesülete által megfogalmazott dokumentum. Elfogadta az Egyesület tanácsa 1990. október 16-án Jakutszk városában. („Mi, 26 nép képviselői ... kijelentjük, hogy ... népeink a kipusztulás határán vannak.”)
Конвенция-26. Ассоциации малочисленных народов Севера Советского Союза. Принята Советом Ассоциации малочисленных народов Севера 16 октября 1990 года в г. Якутске.
Кряжков 1994:331–332 („Мы, представители 26 народов ... заявляем, что ... наши народы находятся на грани исчезновения.”).
2. Az Észak, Szibéria és a Távol-Kelet kislélekszámú népeinek parlamenti csoportja – alapszabály. Az északi kislélekszámú népek népi küldötteinek első kongresszusa fogadta el 1991. május 7-én.
Устав депутатского Ассамблея малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока. Принят Первым Съездом народных депутатов от малочисленных народов Севера 7 мая 1991 г.
Кряжков 1994:332–337.
3. Az Oroszországi Föderáció északi, szibériai és távol-keleti kislélekszámú őslakos népeinek Egyesülete nevű társadalmi-politikai mozgalom alapszabálya. Elfogadta az Egyesület kongresszusa 1993. november 24-én.
Устав общественно-политического движения Ассоциация коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации. Принят Съездом Ассоциации коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации 24 ноября 1993 г.
Кряжков 1994:325–330.
4. A(z oroszországi) Finnugor Írószövetség (APFUL) alapszabálya. Elfogadta a Szövetség alakuló ülése 1991. június 28-án.
Устав Ассоциации писателей финно-угорских литератур [АПФУЛ]. Принят Учредительной конференцией 28 июня 1991 г.
Кряжков 1994:337–341.
Vö. az ismétlődő finnugor események felsorolásában a Finnugor Írótalálkozók c. részben az alakuló ülés ideje: 1991. május 28–29.

5. Az Oroszországi Föderáció finnugor népeinek egyesülete (AFUN) – (ideiglenes) alapszabály.
Устав Ассоциации финно-угорских народов (АФУН). Утвержден всероссийским Съездом финно-угорских народов 16 мая 1992 г. (г. Ижевск)
Кряжков 1994:378–381.
Парма 92/1:4–5. Az AFUN ideiglenes alapszabálya, bevezetésként az AFUN rövid története. L. még az AFUN dokumentumait A finnugor világkongresszus vázlatos története c. fejezetben.
6. A Finnugor Alapítvány alapszabálya. Elfogadta az alakuló ülés Joskar-Olában 1992. június 17-én.
Устав Финно-угорского фонда. Принят Учредительным собранием 17 июня 1992 г.
Кряжков 1994:386–391.
7. „A manysi nép kongresszusa” nevű társadalmi szervezet alapszabálya. Elfogadta az alakuló ülés 1992. december 25-én Hanti-Manszijszkban.
Устав общественного объединения „Конгресс народа манси”. Утвержден на собрании учредителей 25 декабря 1992 г.
Кряжков 1994:393–397.
8. A karélok, a finnek és a vepszék nemzeti kongresszusának határozata a nemzeti kultúrák és nyelvek újjáélesztéséről és fejlesztéséről, 1992. november 21.
Резолюция национального конгресса карелов, финнов и вепсов о возрождении и развитии национальных культур и языков. Принята 21 ноября 1992 г.
Кряжков 1994:397–400.

(Összeállította: *Szij Enikő*)

A Finnugor Népek Ifjúsági Szervezetének (MAFUN) legfontosabb rendezvényei*

1990–1992

(elnök: Alekszandr Abdulov, Mari El Köztársaság)

A MAFUN I. kongresszusa (a finnugor népek fiataljainak első találkozója)	1990. június	Udmurt Köztársaság
Az IFUSCO (International Finno-Ugrist Students' Conference) VII. konferenciája**	1990	Észt Köztársaság
Fiatalkorú politikusok és társadalmi aktivisták szemináriuma	1991	Észt Köztársaság
Fiatalkorú politikusok és társadalmi aktivisták szemináriuma	1992	Mordvin Köztársaság
„A finnugorok és Oroszország” elnevezésű szeminárium	1992. október	Észt Köztársaság

1993–1994

(elnök: Szmirnova, Udmurt Köztársaság)

A MAFUN koordinátorainak találkozója magyar, észt, udmurt és mari részvétellel	1993. március	Mari El Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1993. május	Észt Köztársaság
Finnugor egyetemi és főiskolai hallgatók nemzetközi fesztiválja	1993. június	Mari El Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1993. augusztus	Mari El Köztársaság
A MAFUN II. kongresszusát előkészítő szervezőbizottság ülése	1993. október	Udmurt Köztársaság
A finnugor népek mai nemzeti érzelmű dalait előadó énekesek I. versenye	1993. október	Udmurt Köztársaság

* A felsorolás vegyesen tartalmazza a MAFUN saját rendezvényeit, a Finnugor Alapítvány (Joskar-Ola) és a Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottsága által támogatott gyermek- és ifjúsági rendezvényeket.

** Az IFUSCO korábbi és ezutáni konferenciáit, a szervezet rövid ismertetését I. kötetünkben Szij Enikő: *A finnugor mozgalom rendszeresen ismétlődő fontosabb eseményei* című cikkében.

„Finnugor világ: hagyomány és korszerűség” elnevezésű, kiállítással egybekötött szeminárium fiatal képzőművészek részére	1993. október	Udmurt Köztársaság
A MAFUN II. kongresszusa	1993. október	Udmurt Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1993. december	Udmurt Köztársaság
A finnugor diákok oktatásával, a diákcserevel és a fiatal tudósok külföldi tanulmányútjainak lehetőségeivel foglalkozó szeminárium	1994. március	Észt Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1994. április	Mari El Köztársaság
Fiatalkorú írók szemináriuma	1994. április	Mari El Köztársaság
Tudományos és gyakorlati diákkonferencia	1994.	Komi Köztársaság
Fiatalkorú képzőművészek és az etnofuturizmus témakörében publikáló írók szemináriuma	1994. május	Észtország
Fiatalkorú képzőművészek kiállítása szemináriummal egybekötve	1994. június	Komi Köztársaság
A finnugor népek mitológiájáról és sajátosságairól rendezett szeminárium	1994. július	Mari El Köztársaság
A finnugor iskolák felső tagozatos tanulóinak segerszemléje	1994. július	Udmurt Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1994. szeptember	Udmurt Köztársaság
„Az ifjúság és a finnugor világ” elnevezésű nemzetközi elméleti és gyakorlati jellegű konferencia	1994. október	Udmurt Köztársaság
A finnugor népek mai nemzeti érzelmű dalait előadó énekesek II. versenye	1994. november	Mari El Köztársaság

1995–1996

(elnök: Nyina Nyesztyerova, Komi Köztársaság)

A MAFUN Tanácsának ülése	1995. március	Mordvin Köztársaság
Egyetemi és főiskolai hallgatók tudományos és gyakorlati konferenciája	1995. április	Udmurt Köztársaság
A finnugor népek mai nemzeti érzelmű dalait előadó énekesek III. versenye	1995. május	Komi Köztársaság
Fiatalkorú képzőművészek kiállítása szemináriummal egybekötve	1995	Komi Köztársaság
A finnugor népek mitológiájáról és sajátosságairól rendezett szeminárium	1995	Finn Köztársaság
Egyetemi és főiskolai hallgatók tudományos és gyakorlati konferenciája	1995	Komi Köztársaság
Fiatalkorú írók szemináriuma	1995	Mordvin Köztársaság

A MAFUN III. kongresszusa	1995. június	Komi Köztársaság
A finnugor iskolák felső tagozatos tanulóinak se- regszemléje	1995. július	Udmurt Köztársaság
„Vozsodür” elnevezésű, expedícióval egybekötött néprajzi szimpózium	1996. január	Udmurt Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1996. március	Baskír Köztársaság*
Finnugor egyetemi és főiskolai hallgatók I. nem- zetközi fesztiválja	1996. május	Mordvin Köztársaság
Szeminárium a pogány hitvilágról	1996. június	Mari El Köztársaság
Finnugor gyerektábor	1996. július	Mari El Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1996. augusztus	Magyar Köztársaság
A finnugor iskolák felső tagozatos tanulóinak se- regszemléje	1996. augusztus	Udmurt Köztársaság
Konferencia az etnofuturizmusról	1996. szeptember	Észt Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1996. október	Udmurt Köztársaság
Finnugor egyetemi és főiskolai hallgatók tudo- mányos és gyakorlati konferenciája	1996. október	Udmurt Köztársaság
A „Jurgan-96” elnevezésű esztrád dalfesztivál	1996. december	Komi Köztársaság

1997–2000

(elnök: Jaak Prozes, Észt Köztársaság)

A MAFUN Tanácsának ülése	1997. január	Mordvin Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1997. március	Észt Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1997. április	Komi Köztársaság
A finnugor egyetemi és főiskolai ifjúság II. feszt- iválja	1997. június	Komi Köztársaság
A finnugor iskolák felső tagozatos tanulóinak se- regszemléje	1997. július	Udmurt Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1997. július	Moszkva
A finnugor népek fiatal alkotóművészeinek nem- zetközi fesztiválja	1997. július	Mari El Köztársaság
Fiatal finnugor képzőművészek nemzetközi kiál- lítása	1997	Finn Köztársaság
Fiatal finnugor költők és írók szemináriuma	1997. október	Komi Köztársaság
A MAFUN IV. kongresszusa	1997. november	Észtország

* A baskírok a török népekhez tartoznak, de köztársaságuk területén jelentős finnugor kisebbség él, elsősorban a keleti marik csoportja

Népdalénekesek „Jurgan-97” elnevezésű fesztiválja	1997. december	Komi Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1998. március	Magyar Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1998. május	Udmurt Köztársaság
Fiatalképzőművészek és az etnofuturizmus témakörében publikáló írók szemináriuma	1998. május	Udmurt Köztársaság
Nemzetközi finnugor tábor	1998. július	Magyar Köztársaság
„Radlun”, nemzetközi gyerektábor	1998. július	Komi Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	1999. február	Baskír Köztársaság
Fiatalképzőművészek és az etnofuturizmus témakörében publikáló írók szemináriuma	1999. május	Észt Köztársaság
„A nyár szépségei” elnevezésű gyermek folklórfesztivál	1999. június	Észt Köztársaság
A finnugor népek nemzetközi gyerektábora	1999. július	Hanti–Manysi Autonóm Körzet
A finnugor iskolák felső tagozatos tanulóinak segerszemléje	1999. augusztus	Udmurt Köztársaság
A MAFUN Tanácsának ülése	2000. január	Tveri Terület (Oroszország)
A MAFUN Tanácsának ülése	2000. június	Mari El Köztársaság
Esztrád dalok előadóinak fesztiválja	2000. június	Mari El Köztársaság
A MAFUN megalakulásának 10. évfordulója alkalmából tartott rendezvények	2000. június	Mari El Köztársaság
A finnugor iskolák felső tagozatos tanulóinak segerszemléje	2000. augusztus	Udmurt Köztársaság
Az alkotó ifjúság etnofuturizmussal kapcsolatos szemináriuma	2000. szeptember	Finn Köztársaság
A MAFUN V. kongresszusa	2000. december	Finn Köztársaság

(Összeállította: Szvetlana Konsztantyinovna Szmírnova)

(Fordította: Mayer Rita)

V.

**STATISZTIKAI, DEMOGRÁFIAI,
ÉLETRAJZI ADATOK**

Az uráli népek lélekszáma és lakóhelye, az uráli nyelvek családfája

Az uráli népek csoportosítása államformájuk és közigazgatásuk szerint:

független, államalkotó nemzetek			
nép	államforma	lakóhely	főváros
magyar	Magyar Köztársaság	Magyarország, valamint a történelmi Magyarország területe (a trianoni békeszerződés óta Szlovákiához, Ukrajnához, Romániához, Szerbiához, Horvátországhoz, Szlovéniához és Ausztriához tartozó területek), magyar közösségek élnek még Nyugat-Európa országaiban, az amerikai kontinensen és Ausztráliában is	Budapest
finn	Finn Köztársaság	Finnország, jelentős finn közösség él még ezenkívül Svédországban, Oroszországban (inkeri finnek) és Észak-Amerikában	Helsinki
észti	Észti Köztársaság	Észtország, észtek élnek még nagyobb számban Svédországban, Oroszországban és Észak-Amerikában is	Tallinn

Oroszországon belül névleg független, gyakorlatilag az autonómia bizonyos formáit élvező államalakulatokban élő népek			
nép	államforma	lakóhely	főváros
karjalai v. karél	Karél Köztársaság	a Finnország és Oroszország határán elterülő Karél Köztársaság + Tver városának környéke (tveri karjalaiak), valamint Szentpétervár és Murmanszk körzete	Petrozavodszk [Petroskoj]
mordvin	Mordvin Köztársaság	Mordvin Köztársaság: a Közép-Volga vidék déli részén, a Moksza és a Szura folyók mentén + Oroszország szomszédos részei: Nyiznyij-Novgorodi, Tambovi, Penzai és Szimbirszi Területek, továbbá a Csuvas Köztársaság és Baskortosztán, de élnek kisebb csoportok Szibériában is	Szaranszk
mari	Mari El [Mari Köztársaság]	Mari Köztársaság: a Vjatka és a Vetluga folyók által bezárt területen, valamint a Szura folyó torkolatvidéke + keleti marik Baskortosztánban, a Belaja és az Ufa folyók mellékén	Joskar-Ola

Oroszországon belül névleg független, gyakorlatilag az autonómia bizonyos formáit élvező államalakulatokban élő népek			
nép	államforma	lakóhely	főváros
komi	Komi Köztársaság	az Oroszország európai részének északkeleti végében lévő Komi Köztársaság: a Vicsegda, a Vim, a Szijszla, a Mezeny és a Pecsora folyók mentén + az Urál hegységben eredő Jazva folyó mellett (jazvai komik)	Sziktivkar
udmurt	Udmurt Köztársaság	Udmurt Köztársaság: a Vjatka és a Káma alsó folyása mentén + Oroszország Kirovi Területe, Baskortosztán és Tatársztán	Izsevszk

Oroszországon belül nem önálló állami ranggal bíró autonóm közigazgatási egységekben élő népek			
nép	államforma	lakóhely	főváros
vepsze	Vepsze Nemzeti Körzet (a Karél Köztársaság volt Seltozerói járása)	a Ladoga-, az Onyega- és a Fehér-tó vidéke, három különálló csoportban élnek, az egyik korlátozott autonómiával rendelkezik a Vepsze Nemzeti Körzetben	Seltozero
komi-permják*	Komi-permják Autonóm Körzet (a Permi Területen)	Felső-Káma vidéke	Kudimkar
manysi (vogul)	Hanti–Manysi Autonóm Körzet (a Tyumenyi Területen)	az Ob és mellékfolyóinak vidéke	Hanti-Manszijszk
hanti (osztják)	Hanti–Manysi Autonóm Körzet (a Tyumenyi Területen)	az Ob és mellékfolyóinak vidéke	Hanti-Manszijszk
nyenyec	Nyenyec Autonóm Körzet (az Arhangelszki Területen)	Oroszország északi tundraövezete: a Nagy és a Kis Tundra a Pecsora mellékén, a tyimani és a kanyini tundra, Novaja Zemlja déli része; Nyugat-Szibériában a Jamal- és a Gidan-félsziget	Narjan-Mar
	Jamal–Nyenyec Autonóm Körzet (a Tyumenyi Területen)		Szalehard
	Tajmiri Dolgan–Nyenyec Autonóm Körzet (a Krasznojarszki Területen)		Dugyinka
enyec	Tajmiri Dolgan–Nyenyec Autonóm Körzet (a Krasznojarszki Területen)	a Jenyiszej alsó folyásának, illetve torkolatának mentén Voroncovo és Potapovo falvak	Dugyinka
nganaszan	Tajmiri Dolgan–Nyenyec Autonóm Körzet (a Krasznojarszki Területen)	Tajmir-félsziget	Dugyinka

* (a komi nép külön területen élő etnikai csoportja)

Az autonómia semmilyen formájával nem rendelkező, Oroszországban élő népek	
nép	lakóhely
vót	korábban Északkelet Észtországtól a Ladoga-tóig terjedő terület, a 19–20. században már csak Nyugat- és Észak-Ingermanland falvai, a Narva folyótól északkeletre
izsór	a hajdani Ingermanland, a Finn-öböl és a Ladoga-tó között, a Néva folyó két partján
inkeri finn*	a hajdani Ingermanland, a Finn-öböl és a Ladoga-tó között, a Néva folyó két partján
szölkup	az Ob középső folyása és az Ob mellékfolyóinak vidéke (a Tomszki Területen) + Nyugat-Szibériában a Jamal- és a Gidan-félsziget (északi csoport)
lapp (Kola-félszigeti csoport)	Kola-félsziget

Lettországban élő, autonómiával nem rendelkező néptörzsek	
nép	lakóhely
lív	évszázadokkal ezelőtt a Nyugati-Dvina folyó és Dél-Észtország között, valamint a kurlandi félsziget, a 20. században már csak Kurland északi részének tengerparti falvai a mai Lettország területén + szétszóródva Lettországban

Norvégia, Svédország, Finnország területén a kulturális és közigazgatási autonómia különböző formáit élvező nép	
nép	lakóhely
lapp	Észak-Norvégiától és Svédországtól Finnország legészakibb részein át az Oroszországhoz tartozó Kola-félszigetig terjed

* Az inkeri finnek valójában nem tekinthetők önálló népnek, csak egy finn etnikai csoportnak. Tekintettel azonban arra, hogy már évszázadok óta betelepültek mai lakóhelyükre, s az 1920-as években komolyan felmerült autonómiájuk lehetősége, felsorolásunkban külön szerepeltettük őket.

Az uráli népek lélekszáma és az anyanyelvüket beszélők száma

nép	lélekszám	az anyanyelvüket beszélők száma
finn	5 100 000	5 100 000*
észt	1 100 000	1 100 000
karjalai	130 000	80 000
vepsze	12 000	6 000
inkeri finn	60 000	21 000
izsór	1 500	800
lív	230	8**
vót	60	30
lapp	50–80 000	35 000
mordvin	1 150 000	770 000
mari (cseremis)	670 000	540 000
komi (zürjén)	500 000	350 000
udmurt (votják)	750 000	525 000
magyar	14 000 000	14 000 000
manysi (vogul)	8 500	3 100
hanti (osztják)	22 500	13 700
nyenyec	33 000	26 700
enyec	400	100
nganaszan	1 000	600
szölkup	4 000	1 500
összesen:	23 623 190***	22 573 538

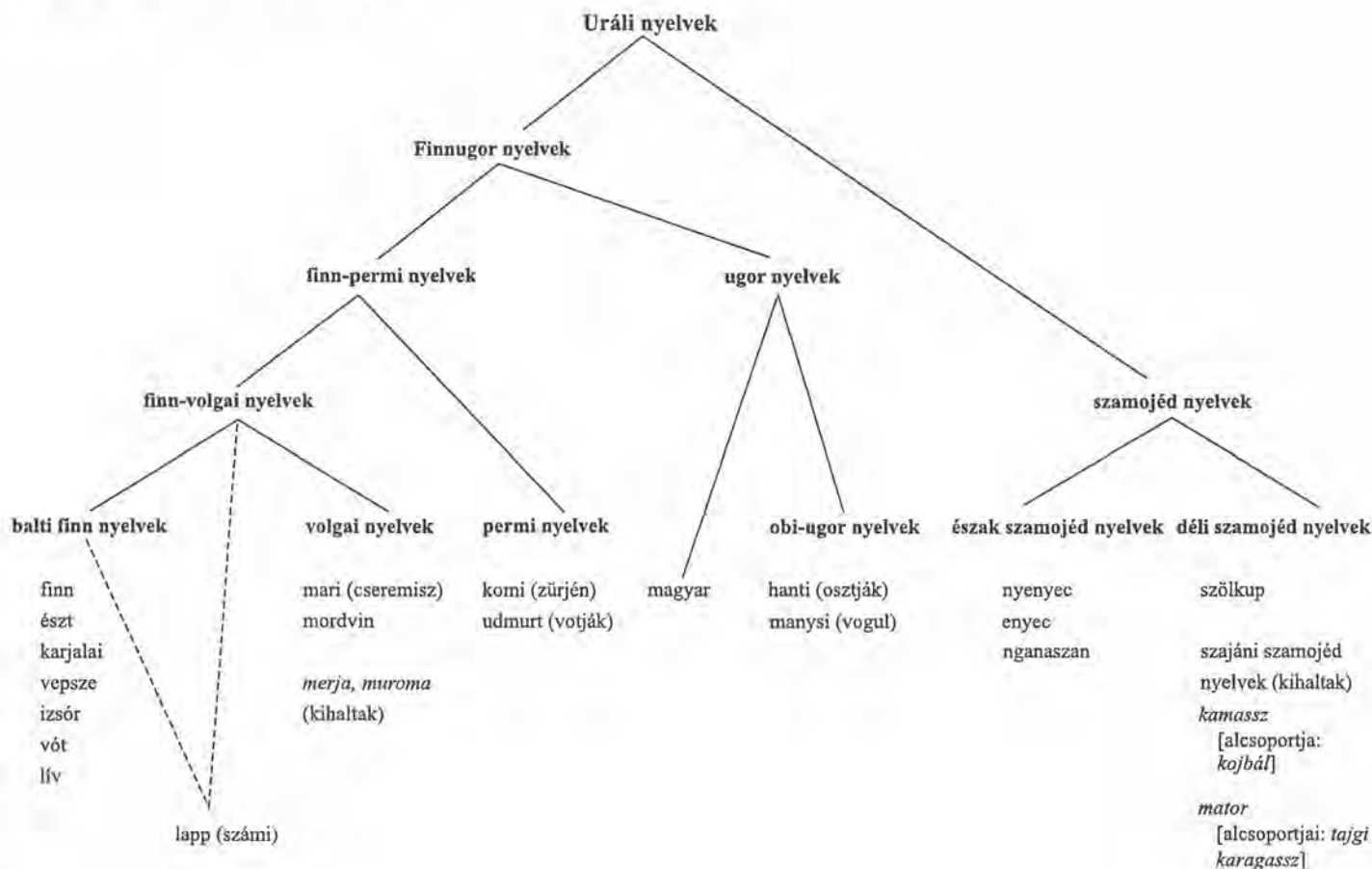
(Klíma László)

* Mintegy 6% svéd anyanyelvű.

** Nyolcan anyanyelvi szinten beszélnek lívül, kb. negyvenen pedig még valamennyire emlékeznek nyelvükre.

*** Az összlétszámban a lappok 80 ezer fővel szerepelnek.

Az uráli nyelvek családfája:

Az uráli népek lélekszáma és lakóhelye, az uráli nyelvek családfája

A finnugor világ fejlődésének problémái

Az oroszországi uráli népek műveltségi szintje a 15 év felüliek között 1000 főből iskolai végzettséggel rendelkezik:								
		felsőfokú	befejezetlen felsőfokú	szakmai középfokú	általános középfokú	befejezetlen középfokú	alsó fokú	befejezetlen alsó fokú
mordvin	1979	27	8	74	181	257	240	212
	1989	52	9	147	277	196	184	135
udmurt (votják)	1979	31	10	75	200	324	222	137
	1989	56	10	139	323	237	159	76
mari (cseremisiz)	1979	28	9	66	182	345	229	140
	1989	51	10	134	333	242	155	75
komi (zürjén)	1979	50	13	135	152	329	197	124
	1989	77	12	191	251	262	139	68
komi- permják	1979	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
	1989	47	10	164	230	270	176	102
karjalai	1979	35	9	104	129	279	271	172
	1989	61	10	164	223	236	212	94
nyenyec	1979	11	4	55	83	267	291	288
	1989	23	6	102	243	278	179	169
hanti (osztják)	1979	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
	1989	35	8	159	250	260	170	118
manysi (vogul)	1979	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
	1989	55	12	184	269	281	136	63
finn	1979	45	12	101	130	246	326	140
	1989	76	11	156	204	222	251	80

népek	Az Oroszországban* élő egy- nemzetiségű uráli családok száma		A családok átlagos létszáma	
	1979	1989	1979	1989
mordvinok	174 336	158 957	3,5	3,1
udmurtok (votjakok)	123 138	127 013	3,8	3,5
marik (cseremiszek)	114 852	124 986	3,9	3,6
komik (zürjének)	53 432	54 849	3,5	3,3

* beleértve a finnugor tagköztársaságokat és autonómiákat

	Az Oroszországban* élő egy-nemzetiségű uráli családok száma		A családok átlagos létszáma	
népek	1979	1989	1979	1989
komi-permjákok	nincs adat	25 103	nincs adat	3,4
karjalaiak	17 341	14 677	2,9	2,7
finnek	4 737	2 971	2,7	2,5
nyenyecsek	4 503	5 126	4,8	4,6
osztjások	2 612	2 652	4,4	4,0
vogulok	729	655	4,2	3,7
vepszék	614	182	2,7	2,5
szölkupok	353	293	3,8	3,3
lappok	181	155	3,7	3,0
nganaszanok	132	123	4,7	4,7

Az Oroszországban* élő uráli népek összetétele életkor szerint						
népek	munkaképes életkor alatti		munkaképes életkorú		munkaképes életkor feletti	
	1979	1989	1979	1989	1979	1989
mordvinok	206 302	154 184	675 355	651 027	229 100	167 485
marik (cseremiszek)	170 612	168 889	357 865	381 988	71 008	92 746
udmurtok (votjakok)	168 043	158 111	422 616	434 324	94 921	122 255
komik (zürjének)	76 206	77 616	197 475	201 168	46 351	57 467
komi-permjákok	nincs adat	30 381	nincs adat	88 504	nincs adat	27 623
karjalaiak	16 101	15 201	83 650	71 163	33 404	38 525
nyenyecsek	11 119	12 050	14 567	18 452	2 373	2 883
hantik (osztjások)	nincs adat	7 252	nincs adat	13 410	nincs adat	1 611
finnek	nincs adat	2 951	nincs adat	16 067	nincs adat	11 217
manysik (vogulok)	nincs adat	2 340	nincs adat	5 169	nincs adat	768
vepszék	nincs adat	687	nincs adat	3 116	nincs adat	2 151
szölkupok	nincs adat	808	nincs adat	1 694	nincs adat	375
nganaszanok	nincs adat	462	nincs adat	581	nincs adat	85
lappok	nincs adat	397	nincs adat	982	nincs adat	234

* beleértve a finnugor tagköztársaságokat és autonómiákat

A születések száma Oroszország uráli népeinél				
népek	1988	1989	1990	1000 főre (1989)
udmurtok (votjakok)	11 003	9 994	9 091	20,1
marik (cseremiszek)	7 847	6 928	6 467	21,4
komik (zürjének)	6 129	5 144	4 705	17,6
komi-permjákok	1 929	1 710	1 655	17,9
mordvinok	5 757	5 351	4 965	17,1
karjalaiak	1 391	1 301	1 092	16,5
nyenyecsek	1 058	1 085	1 201	35,8
észtekek	604	544	451	11,7
hantik (osztjások)	541	602	638	35,7
manysik (vogulok)	130	162	126	36,0
szölkupok	101	97	90	34,4
nganaszanok	93	97	92	39,7
lappok	14	26	20	nem kiszámítható

A halandóság Oroszország uráli népeinél				
népek	1988	1989	1990	1000 főre (1989)
udmurtok (votjakok)	4 820	4 840	5 072	9,7
komik (zürjének)	3 289	3 133	3 191	10,7
komi-permjákok	1 267	1 198	1 222	12,6
mordvinok	3 326	3 335	3 629	10,6
marik (cseremiszek)	3 238	2 995	3 249	9,2
karjalaiak	1 168	1 237	1 213	15,7
észtekek	934	909	919	19,6
nyenyecsek	267	245	329	8,1
hantik (osztjások)	141	195	202	11,6
szölkupok	36	39	51	13,8
manysik (vogulok)	28	47	70	10,5
lappok	12	20	20	nem kiszámítható
nganaszanok	12	16	15	18,8

Természetes szaporulat Oroszország uráli népeinél				
népek	1988	1989	1990	1000 főre (1989)
udmurtok (votjakok)	6 183	5 154	4 019	10,4
marik (cseremiszek)	4 609	3 933	3 227	12,2
komik (zürjének)	2 839	2 011	1 514	6,9
komi-permjákok	662	512	433	5,3
mordvinok	2 431	2 016	1 336	6,5
nyenyecsek	791	840	872	27,7
hantik (osztjákok)	400	407	436	24,1
karjalaiak	223	64	– 121	0,8
manysik (vogulok)	102	115	56	25,5
szölkupok	65	58	39	20,6
nganaszanok	28	14	20	16,5
lappok	2	6	—	nem kiszámítható
észtek	– 330	– 365	– 468	– 7,9

(Karl Ponomarjov táblázatainak felhasználásával)

Jelentősebb finnugor kutatók*

- AAVIK (eredeti nevén RANDVERE), Johannes (Köiguste, ma Észtország, 1880. 12. 8. – Stockholm,** 1973. 3. 18.) Svédországba települt észt nyelvész, fordító. Az észt nyelvújítás vezéregyénisége.
- ADELUNG, Friedrich von (Stettin, ma Szczecin, Lengyelország, 1768. 2. 25. – Szentpétervár, 1843. 1. 30.) német származású nyelvész, a keleti nyelvek tudósa volt.
- AGRICOLA (eredeti nevén OLAVINPOIKA), Mikael Olai (Torsby, Finnország, 1510 k. – Kyrönneemi, Finnország, 1557. 4. 9.) finn püspök, költő, író, nyelvújító, fordító volt. A finn nemzeti irodalom megteremtője, az első finn ábécéskönyv szerzője, a Biblia első finn nyelvre fordítója.
- AHLQVIST (felvett nevén OKSANEN), Karl August Engelbrecht (Kuopio, Finnország, 1826. 8. 7. – Helsinki, 1889. 11. 20.) finn költő, nyelvész, kritikus. A mordvin, mari (cseremis), csuvas, balti finn és obi-ugor nyelvek kutatója volt.
- AKCORIN, Vitalij Alekszandrovics mari (cseremis) származású folklorista. Érdeklődése a mari folklórt illetően a történeti kutatásokra irányul, az általános finnugrisztikai párhuzamokat is vizsgálja.
- ALFÖLDI András (Pomáz, Magyarország, 1895. 8. 27. – Princeton, Anglia, 1981. 2. 12.) Svájcba települt magyar régész, ókortörténész. A hun korszak modern régészetének meg-alapítója.
- ALHONIEMI, Alho Esa Vesa (Suomussalmi, Finnország, 1933. 5. 14. –) finn nyelvész. A mari (cseremis), mordvin és finn nyelv kutatója. Főként mondattani kérdésekkel foglalkozik.
- ALMBERG I. JALAVA
- ALVRE, Paul (Tartu, Észtország, 1921. 1. 3. –) észt nyelvész, filológus. A mai finn nyelvvel és a balti finn nyelvek történeti alakjával foglalkozik.
- AMINOFF, Torsten Gustaf (Nilsä, Finnország, 1838. 11. 1. – Helsinki, 1881. 8. 18.) finn nyelvész, a permi filológia művelője volt.
- ANDERSON, Nyikolaj Ivanovics (Viru Jaagupi, ma Észtország, 1845. 10. 6. – Narva-Jõessuu, ma Észtország, 1905. 3. 22.) észt nyelvész. Kazányban volt egyetemi tanár, a finnugor tanszék vezetője, a finnugor és az indoeurópai nyelvek kapcsolatának kutatásával foglalkozott.

* Az összeállítás készítésekor a *Finnugor Életrajzi Lexikon* anyagát vettük alapul.

** Fővárosok esetében nem adjuk meg az országot.

- ANDERSON, Walter Aleksander (Minszk, 1885. 10. 10. – Kiel, Németország, 1962. 8. 23.) oroszországi észt-német családból származó, Németországba települt folklorista, irodalomtörténész. Fő kutatási területe az összehasonlító és észt népköltészet- és népmesekutatás volt.
- ANDUGANOV, Jurij Vlagyimirovics (Regykinó, ma Baskortosztán [Oroszország], 1949. 7. 23. –) mari (csereμισz) nyelvész, a mari nyelv szó- és mondattanát kutatja.
- ANNIST (eredeti nevén ANNI), August (Võisiku, ma Észtország, 1899. 1. 28. – Tallinn, 1972. 4. 6.) észt irodalom- és népköltészetkutató, fordító. Kutatási területe a 19. századi észt irodalom, és annak népköltészeti háttere, valamint az eposzok voltak.
- ARANY A(Ibert). László (Betlér, ma Betliar, Szlovákia, 1909. 9. 19. – Rozsnyó, ma Rožňava, Szlovákia, 1967. 10. 13.) szlovákiai magyar nyelvész, nyelvjáráskutatással, nyelvtörténettel foglalkozott.
- ARISTE (eredeti nevén BERG), Paul (Torma, ma Észtország, 1905. 2. 3. – Tartu, ma Észtország, 1990. 2. 2.) észt nyelvész, az észt fonetika, szókincs, irodalmi nyelv és nyelvjárárok valamint a balti finn nyelvek kutatója, a tartui észt finnugrisztikai iskola megalapozója volt.
- AUSTERLITZ, Robert (Bukarest, 1923. – New York, USA, 1994. 9. 9.) morvaországi osztrák családból származó, Romániából Amerikába települt nyelvész. A nyelvtudományban jelentőset alkotott a finnugrisztika, altajisztika, paleoszibirisztika terén.
- BAKRÓ-NAGY Marianne (Budapest, 1946. 11. 2. –) magyar nyelvész. Az obi-ugor medve-kultusz és történeti szemantika, az alapnyelvi morfológia és rekonstrukció áll kutatásainak középpontjában.
- BALANGYIN, Alekszej Nyikolajevics orosz származású tudós, tankönyvíró, fordító, a modern manysi (vogul) írásbeliség egyik megteremtője.
- BALÁZS János (Nagyalásony, Magyarország, 1914. 11. 4. – Budapest, 1989. 3. 16.) magyar nyelvész. Kutatási szakterülete a magyar, finnugor és indoeurópai nyelvészet volt.
- BÁLINT Csanád (Kassa, ma Košice, Szlovákia, 1943. 9. 24. –) magyar régész. A Kárpát-medence és az eurázsiai sztyeppe koraközépkori régészetével foglalkozik.
- BÁN (eredeti nevén BANNWARTH) Aladár (Várpalota, Magyarország, 1871. 11. 3. – Budapest, 1960. 9. 26.) magyar műfordító, irodalomtörténész, folklorista. A rokon népek, elsősorban a finnek, észtek és a szetu népcsoport egyik első népszerűsítője volt hazánkban.
- BARAKSZANOV, Gennagyij Grigorjevics (Sziktivkar, 1934. – †) komi (züřjén) nyelvész. Elsősorban a komi dialektológia és irodalmi nyelv kérdésköre foglalkoztatta. A komi nyelvtudomány nemzetközileg elismert szaktekintélye.
- BARÁTHOSI BALOGH Benedek (Lécfalva, ma Leț, Románia, 1870. 4. 4. – Budapest, 1945. 2. 3.) magyar tanító, távol-keleti utazó, mandzsú-tunguz kutató, a turáni őstörténeti elmélet egyik képviselője.

- BÁRCZI Géza (Zombor, ma Sombor, Jugoszlávia, 1894. 1. 9. – Budapest, 1975. 11. 7.) magyar nyelvész, nyelvtörténész, a nyelvtudomány nyelvtörténeti iskolájának egyik legkiválóbb képviselője.
- BARNA Ferdinánd (Nagykároly, ma Carei, Románia, 1825. 5. 23. – Budapest, 1895. 7. 21.) magyar nyelvész, műfordító, könyvtáros, a teljes Kalevala első magyar fordítója.
- BARTENS, Hans Hermann német nyelvész. A finnugrisztika egész területén tájékozott, de elsősorban lappológiai kérdések foglalkoztatják.
- BARTENS (korábban JOKINEN), Raija Raakel (Vaasa, Finnország, 1933. 10. 25. –) finn nyelvész, elsősorban a lapp, komi (zürjén), udmurt (vojják), mordvin és mari (cseremiszi) nyelv alak- és mondattanának kérdéseit kutatja.
- BARTHA Antal (Budapest, 1927. 4. 3. – 1999. 12. 13.) magyar történész. Elsősorban a magyar őstörténet kutatója volt, az utóbbi években azonban finnugor történelmi problémákkal is foglalkozott. A finnugor történészkonferenciákon a finnugor népek nemzeti tudatáról és az udmurt falusi közösségekről tartott előadásokat. Az oroszországi finnugor népek képviselői számára szervezett szombathelyi nyári egyetem egyik alapítója és rendszeres előadója volt.
- BÁTHORI Ferenc (Balkány, Magyarország, 1860. 5. 8. – Szászrégen, ma Reghin, Románia, 1936. 7. 28.) magyar utazó, útleíró, tanár. Elsősorban a lappoknál folytatott gyűjtőmunkát.
- BÁTKY Zsigmond (Kocs, Magyarország, 1874. 1. 5. – Budapest, 1939. 8. 28.) magyar néprajztudós, az összehasonlító finnugor nyelvészet, valamint az észt és finn etnográfia kutatási eredményeinek népszerűsítője.
- BEDE Anna (Budapest, 1926. 7. 14. –) magyar költő, műfordító. Munkásságában jelentős helyet foglal el a manyisi (vogul), hanti (osztják), lapp és mordvin költészet tolmácsolása.
- BEKE Ödön (Komárom, Magyarország, 1883. 5. 20. – Budapest, 1964. 4. 10.) magyar nyelvész, elsősorban a mari (cseremiszi) nyelv kutatója. A megjelenés alatt álló mari nyelvjárási szótár anyagának összegyűjtője és rendszerezője volt.
- BELICER, Vera Nyikolajeva (Rjazany, Oroszország, 1903. 3. 23. – Moszkva, 1983. 4. 2.) orosz etnográfus. Főként a permi és a mordvin népek anyagi kultúrája foglalkoztatta.
- BÉL Mátyás (Ocsova, Magyarország, 1684. 3. 24. – Pozsony, ma Bratislava, 1749. 8. 29.) magyar lapszerkesztő, tanár, evangélikus lelkész, a korai hungarológia jelentős képviselője volt.
- BENKŐ Loránd (Nagyvárad, ma Oradea, Románia, 1921. 12. 19. –) magyar nyelvész, a magyar nyelv történetének kutatója, a magyarországi nyelvtudomány meghatározó egyénisége.
- BERECZKI András (Budapest, 1962. 4. 3. –) magyar-észt történész. Főként Finnország, Észtország és a kisebb balti finn népek újabb kori történetét kutatja.

- BERECZKI Gábor (Békés, Magyarország, 1928. 3. 24. –) magyar nyelvész, műfordító. A finnugor–török areális nyelvi kapcsolatok és a mari (cseremis) nyelv nemzetközileg is egyik legkiválóbb kutatója, jelentős mari, mordvin, udmurt (votják), tatár és baskír népi folklór gyűjtője és közreadója, a finnugor nyelvű irodalmak kiváló magyar fordítója.
- BERECZKI Urmas (Pärnu, ma Észtország, 1957. 8. 1. –) magyar–észt történész, műfordító, keramikus, újságíró. Elsősorban a Baltikum történetével és kultúrájával foglalkozik.
- BERTA Árpád (Hódmezővásárhely, Magyarország, 1951. 7. 28. –) magyar nyelvész, turkológus. A Volga-vidéki török nyelveket kutatja, foglalkozik ezen nyelvek finnugor kapcsolataival is.
- BLOMSTEDT, Oskar August Frithiof (Kurku, Finnország, 1833. 4. 5. – Helsinki, 1871. 2. 18.) finn nyelvész. A finn nyelvet és rokon nyelveit kutatta.
- BOGORAZ-TAN, Vlagyimir Germanovics (Ovrucs, Oroszország, 1865. 4. 15. – Úton a Don menti Rosztov felé, Szovjetunió, 1936. 5. 10.) orosz néprajzkutató, nyelvész. Oroszország északi és keleti kis népeinek életét kutatta.
- BORISZOV (másik nevén TROKAJ), Trofim Kuzmics (Kuzsekovo, Oroszország, 1891. 11. 19. – Csimkent, ma Kazahsztán, 1943. 6. 4.) udmurt (votják) orvos, politikus, folklorista, nyelvész. Anyanyelvére vonatkozó népköltészeti és nyelvészeti munkái tették ismertté nevét.
- BRANCH, Michael (Langlep, Anglia, 1940. 3. 23. –) angol filológus, tudománytörténész, a finn irodalom, nyelv, népköltészet közvetítője hazájában.
- BUBRIH, Dmitrij Vlagyimirovics (Szentpétervár, 1890. 7. 26. – Leningrád, ma ismét Szentpétervár, Oroszország, 1949. 11. 30.) orosz nyelvész, a szovjet finnugrisztika megteremtője és szervezője. Szlavisztikával, tudománytörténettel is foglalkozott.
- BUDENZ József (Rasdorf, Németország, 1836. 6. 13. – Budapest, 1892. 4. 15.) Magyarországra települt német nyelvész. Megalapozta és nemzetközi színvonalra emelte a magyarországi modern finnugor összehasonlító nyelvészetet.
- BUGÁT Pál (Gyöngyös, Magyarország, 1793. 4. 12. – Pest, 1865. 7. 9.) orvos, nyelvész, a magyar orvosi műnyelv egyik megteremtője. A nyelv- és történettudomány kérdései is foglalkoztatták, jártas volt a finnugor nyelvhasznításban.
- BUZAKOV, Ivan Szemjonovics (Lobaszki, ma Mordvin Köztársaság [Oroszország], 1931. 8. 16. – Szaranszk, 1982. 6. 27.) mordvin nyelvész. Tudományos munkásságában nagy hangsúlyt kaptak a mordvin nyelv mondattani, lexikológiai és dialektológiai kérdései.
- CASTRÉN, Matthias Aleksanteri (Alexander) (Tervola, Finnország, 1813. 12. 2. – Helsinki, 1852. 5. 7.) finn nyelvész, a finnugrisztika kiemelkedő alakja. Az ő nevéhez is fűződik az ún. „ázsiai finnugor őshaza” elmélete.

- CEMBER, Andrej Andrejevics (Uszty-Sziszolszk, ma Sziktivkar, 1874. 3. 11. – Sziktivkar, 1957.) komi (zürjén) tanár, könyvkiadó, tájkatató. A komi nyelvű könyvkiadás egyik megindítója, a komi föld kutatója, a helytörténeti gyűjtemény első vezetője, a helyi köz-könyvtár létrehozásának kezdeményezője volt.
- CIGANKIN, Dmitrij Vasziljevics (Moksalja, ma Oroszország, 1925. 10. 22. –) mordvin nyelvész, az erza és moksa nyelvek kutatója, főleg a mordvin nyelvjárások morfológiájával foglalkozik.
- CIGANOV, Nyikolaj Fjodorovics (Macskassza, Oroszország 1904. – Szaranszk, 1971. 10. 20.) mordvin nyelvész, filológus. Elsősorban az erza nyelv lexikológiájával foglalkozott, szótárakat adott ki.
- COATES, John Gordon (Acomb, Anglia, 1918. 8. 8. –) angol irodalomtörténész, finnugrista, a komi (zürjén) irodalom és nyelv kutatója.
- COLLINDER, Björn (Sundsvall, Svédország, 1894. 7. 22. – Uppsala, Svédország, 1983. 5. 20.) svéd nyelvész, az általános nyelvészet és a finnugrisztika rangos művelője, főként a nagy nyelvcsaládok alapnyelveit, és ezen alapnyelvek egymás közti kapcsolatait kutatta.
- COMENIUS, Johannes Amos (Nivnic, ma Csehország, 1592. 3. 28. – Amszterdam, Hollandia, 1670. 11. 15.) magát magyarnak valló cseh pedagógus, író, a művelődés- és pedagógia-történet világhírű alakja. Egyike volt a finnugor nyelvrokonság korai felfedezőinek.
- COMPARETTI, Domenico (Róma, 1835. 7. 7. – Firenze, Olaszország, 1927. 1. 20.) olasz klasszika-filológus, irodalomtörténész. Az antikvitás és a középkor irodalmával foglalkozott, azon belül az eposzok eredetével és a finn nemzeti eposszal is.
- CORNIDES Dániel (Liptószentmiklós, ma Liptovský Mikuláš, Szlovákia, 1732. 7. 1. – Pest, 1787. 10. 4.) magyar történetíró, könyvtáros. Az első magyar tudományos igényű mitológia megalkotója volt.
- CZEGLÉDY Károly (Pápa, Magyarország, 1914. 12. 21. – Budapest, 1996. 6. 20.) magyar orientalista, nyelvész. Az eurázsiai sztyeppövezet nomádjainak történetét, és a magyar őstörténetet kutatta.
- CSARNOLUSZKIJ, Vlagyimir Vlagyimirovics (Szentpétervár, 1894. – Leningrád, ma ismét Szentpétervár, Oroszország, 1969. 3. 16.) orosz geográfus, folklorista, nemzetközileg is elismert lappológus volt.
- CSAVAJN, Szergej Grigorjevics (Izi Karamasz, Oroszország, ma Mari Köztársaság [Oroszország] 1888. 10. 6. – Joskar-Ola, 1937. 11. 11.) mari (csereemis) író, költő, műfordító. Széleskörű irodalomszervezői, elméleti és szépiroi munkásságot folytatott, a mari nép-költészet kiváló ismerője.
- CSEKEY István (Szolnok, Magyarország, 1889. 2. 2. – Pécs, Magyarország, 1963. 8. 17.) magyar jogász, tudománytörténész, Tartuban egyetemi tanár. Főként a magyar–finn–észti kulturális kapcsolatok kérdései foglalkoztatták.

- CSENGERY Antal (Nagyvárad, ma Oradea, Románia, 1822. 6. 2. – Budapest, 1880. 7. 13.) magyar politikus, publicista, közgazdász, történétíró. A finnugor őstörténet módszertanával foglalkozott, s a finnugor és altaji kutatások akkori eredményeit ő emelte akadémiai állásfoglalással.
- CSEPREGI Márta (Budapest, 1950. 12. 23. –) magyar nyelvész, osztjakológus. A finn nyelv mellett elsősorban hanti (osztják) és szamojéd nyelvi problémák foglalkoztatják.
- CSENYECOV, Valerij Nyikolajevics (Moszkva, 1905. 3. 17. – Moszkva, 1971.) orosz származású régész, folklorista, etnológus. Elsősorban a manysik (vogulok) világa foglalkoztatta.
- CSEUSZOV, Alekszej Alekszandrovics (Vilgort, Oroszország, 1882. 10. 3. – Pezmogszkij lager, ma Oroszország, 1940.) komi (zürjén) költő, tájkatató, publicista, tanár. Yrjö Wichmannt segítette komi nyelvjárásgyűjtő útjain.
- CSÜCS Sándor (Szeged, Magyarország, 1943. 4. 7. –) magyar nyelvész. A permi nyelvek kutatója, elsősorban az udmurt (votják) nyelv történetével, dialektológiájával foglalkozik.
- CSUPOR Zoltán Mihály (Perenye, Magyarország, 1919. 9. 15. –) magyar tanár, tordasi (Fejérm.) plébános, a szalézi rend tagja. Fő kutatási területe a finnugor nyelvrokonság bizonyítékainak és Sajnovics életművének a gyűjtése és dokumentálása.
- CSÜRY Bálint (Egri, Magyarország, 1886. 2. 13. – Debrecen, Magyarország, 1941. 2. 13.) magyar nyelvész. Érdeklődésének középpontjában a nyelvhasználat, a nyelvjáráskutatás és népnyelvkutatás állt. Társszerzőkkel kiadta Y. Wichmann moldvai csángó szótárának anyagát.
- DAMBERG, Pétör (Sikrog, Lettország [Oroszország], 1909. 3. 9. – Adzsi, ma Lettország, 1987. 4. 25.) lív tanár, művelődés- és oktatásügyi szakember, a lív kultúra avatott ismerője, népszerűsítője, nyelvi anyagainak gyűjtője volt.
- DÉCSY Gyula (Nagyed, ma Neded, Szlovákia, 1925. 3. 19. –) szlavisztikával, majd németországi tevékenysége idején finnugrisztikával foglalkozó, az USA-ba települt magyar nyelvész. A finnugor nyelveken kívül a nyelvszövetségek kérdéskörével, nyelvszociológiával is foglalkozik.
- DEMÉNY István Pál (Nagyenyed, ma Aiud, Románia, 1949. 4. 28. –) Erdélyben élő magyar irodalomtörténész, folklorista, az obi-ugor hősepika kutatója.
- DIENES István (Nyíregyháza, Magyarország, 1929. 8. 15. – Budapest, 1995. 10. 29.) magyar régész. A honfoglaló magyarok anyagi kultúrájával és az ősi magyar hitvilág kérdéskörével foglalkozott. Több tanulmányában tárgyalta a honfoglaló magyarok tárgyi és szellemi kultúrájának finnugor gyökereit.
- DIÓSZEGI Vilmos (Budapest, 1923. 5. 2. – Budapest, 1972. 7. 22.) magyar néprajzkutató, orientalista. A magyar hitvilág, őstörténet, ősvallás kiemelkedő kutatója volt, az általa gyűjtött hatalmas anyag révén vált kutathatóvá a szibériai sámánizmus.

- DOBROVSKÝ, Josef (Rábagyarmat, Magyarország, 1753. 8. 17. – Brno, ma Csehország, 1829. 1. 6.) szlovák nyelvész. A „szláv filológia atyja”-ként tartják számon, finnugrisztikai érdeklődése is számottevő.
- DOLGIH, Borisz Oszipovics (Puza, Oroszország, 1904. 4. 5. – Moszkva, 1970. 12. 31.) orosz néprajzkutató, folklorista, Szibéria-kutató. Kiemelten foglalkozott a szamojéd népek kultúrájával.
- DOMOKOS Péter (Gyergyóalfalu, ma Joseni, Románia, 1936. 1. 15. –) magyar irodalomtörténész. Az uráli népek népköltészetének és irodalmának kutatója, az uráli irodalomtudomány szakmai megalapozója. A magyar–finn kapcsolatok története és az uralisztika tudománytörténete is foglalkoztatja.
- DONNER, Kai (Karl) Reinhold (Helsinki, 1888. 4. 1. – Helsinki, 1935. 2. 12.) finn nyelvész, filológus. Igen jelentős szamojedológus volt.
- DONNER, Otto (Kokkola, Finnország, 1835. 1. 15. – Helsinki, 1909. 9. 19.) finnországi svéd családból származó finn nyelvész, az összehasonlító nyelvtudomány professzora, politikus.
- DUBROVINA, Zinaida Mihajlovna (1928. –) orosz nyelvész, finnugrista. Fő kutatási területe a finn nyelv, azon belül az infinitívusz problémaköre.
- DULZON, Andrej Petrovics (Preuss, ma Krasznopolje, Oroszország, 1900. 2. 9. – Tomszk, ma Oroszország, 1973. 1. 15.) oroszországi, volgai német származású nyelvész. Származása miatt a 2. világháború során családjával együtt Tomszkba telepítették. Ott vált a szamojéd és paleoszibériai nyelvek kutatójává. A szőlőkup helynevekkel, a szőlőkup és a ket nyelv szerkezetével foglalkozott elsősorban. Iskolateremtő tudós volt, megkezdett munkáját tanítványai folytatják.
- ECKHART, Johannes Georgius von (Duingen, Németország, 1664. 9. 7. – Würzburg, Németország, 1730. 2. 9.) német nyelvész. Kutatásaiban a finnugor nyelvészet és az uráli nyelvek összehasonlítása terén tett bizonyos kezdeményező lépéseket.
- ÉDER Zoltán (Budapest, 1931. 4. 11. –) magyar nyelvész, tudománytörténész, hungarológus. Kutatási területe a magyar és finnugor nyelvtudomány története, a hungarológia története, elmélete és gyakorlata.
- EIRAS (eredeti nevén KULMALA), Vuokko Anneli (Tampere, Finnország, 1941. 6. 11. –) finn nyelvész. Elsősorban a manyisi (vogul) nyelv kutatója.
- ERDÉLYI István (Nagytétény, Magyarország, 1924. – Hannover, Németország, 1976. 5. 8.) magyar nyelvész, pap-tanár, a piarista rend tagja. Finnugor nyelvész. Főként a szamojéd témák foglalkoztatták, de mordvin és hanti (osztják) tárgyú munkák kiadásában is közreműködött.
- ERDŐDI József (Vágújhely, ma Nové Mesto nad Váhom, Szlovákia, 1908. 10. 13. – Budapest, 1980. 9. 25.) magyar nyelvész. A volgai finnugor nyelvek kutatója volt, emellett mitológiai, néprajzi, művelődéstörténeti kérdésekkel is foglalkozott.

- ERNITS, Villem (Pala, ma Észtország, 1891. 8. 16. – Tartu, ma Észtország, 1982. 5. 10.) észt nyelvész, szlavista, modern polihisztor, publicista. Évekig az észt és finn nyelv varsói lektoraként tevékenykedett.
- EUROPAEUS, David Emanuel Daniel (Savitaipale, Finnország, 1820. 12. 1. – Szentpétervár, 1884. 11. 15.) finn nyelvész, őstörténész, néprajzkutató. Főként a balti finn nyelvekkel és összehasonlító morfológiával foglalkozott. Elsőként használta szemléltetésre a családfát.
- FÁBIÁN István (Tamási, Magyarország, 1809. 9. 2. – Győr, Magyarország, 1871. 7. 19.) magyar nyelvész, katolikus pap. Finn nyelvkönyvet írt, Kalevala-fordítást készített.
- FABRÍCIUS-KOVÁCS Ferenc (Debrecen, Magyarország, 1919. 9. 8. – Budapest, 1977. 12. 3.) magyar nyelvész, tanár, fordító. Tevékenysége kiterjedt a magyar és finn nyelvre, az általános és alkalmazott nyelvészetre és a pszicholingvisztikára is.
- CS. FALUDI Ágota (Budapest, 1925. 5. 18. – 1963.) magyar nyelvész. Az obi-ugor nyelvekkel, elsősorban azok morfológiájával foglalkozott.
- FANCSALY Éva (Sátoraljaújhely, Magyarország, 1954. 11. 26. –) magyar nyelvész. Kutatási területe a szamojéd morfológia, az uráli és finnugor alapnyelv rekonstruálhatósága, a mari (cseremis) nyelv.
- FARKAS Gyula (Július von Farkas) (Kismarton, ma Eisenstadt, Ausztria, 1894. 9. 27. – Göttingen, Németország, 1958. 7. 12.) magyar irodalomtörténész, nyelvész, hungarológus. Finnugristaként elsősorban a finnugor tudománytörténet foglalkoztatta.
- FAZEKAS Jenő (Bugyi, Magyarország, 1906. 3. 21. – Uppsala, Svédország, 1979. 6. 16.) Helsinkibe, majd Uppsalába települt magyar nyelvész. Ezekben a városokban magyar lektorként tevékenykedett, emellett manysi (vogul) és hanti (osztják) nyelvészeti problémákkal, néprajzzal is foglalkozott.
- FEHÉR Géza (Kunszentmiklós, Magyarország, 1890. 8. 4. – Budapest, 1955. 4. 10.) magyar régész. Fő tudományos érdeklődési területe a bolgárok régészete és a magyar őstörténet.
- FEHÉRVÁRI Győző (Budapest, 1946. 6. 17. –) szerkesztő, műfordító. Az észt irodalom alapos ismerője és avatott műfordítója.
- FELFÖLDI László (Szeged, Magyarország, 1947. 8. 12. –) magyar néprajzkutató, a magyar táncgyűjtemény gyűjtésével, elemzésével foglalkozik. Érdeklődik a nyelvrokon népek mozgáskultúrája, archaikus, rituális és modern táncai iránt is.
- FEOKTYISZTOV, Alekszandr Pavlovics (Sztaroje Zaberjozovo, ma Oroszország, 1928. 8. 27. –) mordvin nyelvész, fordító, a mordvin nyelvtudomány egyik vezető személyisége. Elsősorban a mordvin nyelvtörténet, ill. a dialektológia kutatója.
- FISCHER, Johann Eberhard (Esslingen, ma Németország, 1697. 1. 10. – Szentpétervár, 1771. 9. 13.) német származású orosz nyelvész. Kutatásaival az oroszországi nemzetiségek történetét, néprajzát és nyelvét vizsgálta. A modern finnugor nyelvhasználat egyik előfutárának tekinthető.

- FODOR István (Zenta, Jugoszlávia, 1943. 9. 9. –) magyar régész, muzeológus. Tudományterülete a magyar és finnugor őstörténet, honfoglalás kori és középkori régészet.
- FOGEL, Martin (Hamburg, Németország, 1634. 4. 17. – Hamburg, 1675. 10. 21.) német orvos, nyelvész. A magyar és finn nyelvi megfelelések kutatásával foglalkozott, a nemzetközi és a német finnugrisztika jelentős előfutára volt.
- FOKOS (-FUCHS) Dávid (Raphael) (Bisenz, ma Csehország, 1884. 12. 10. – Budapest, 1977. 7. 11.) magyar nyelvész. Elsősorban a komi (zürjén) és udmurt (votják) nyelv elismert specialistája, a permi nyelvek grammatikai struktúrájának kutatója volt.
- FORTUNATOV, Filipp Fjodorovics (Vologda, Oroszország, 1848. 1. 14. – Kosalma, ma Karél Köztársaság [Oroszország], 1914. 10. 3.) orosz nyelvész. Munkásságában jelentős helyet foglalt el a szláv és a balti nyelvek kapcsolatainak, összehasonlító szintaxisának vizsgálata.
- FROMM, Hans (Berlin, 1919. 5. 26. –) német nyelvész, germanista. A finn nyelv és irodalom terén is jelentős kutató.
- FUTAKY István (Nyírsaholy, Magyarország, 1926. 5. 12. –) Németországba települt magyar nyelvész, a göttingeni Finnugor Szeminárium professzoraként hanti (osztják) nyelvi problémákkal, továbbá tudomány- és kapcsolattörténeti kérdésekkel foglalkozik.
- GÁLDI (eredeti nevén GÖBL) László (Miskolc, Magyarország, 1910. 5. 23. – Budapest, 1974. 2. 5.) magyar nyelvész, elsősorban romanista. Finnugor verstani megnyilatkozásai a szakma alapműveinek tarthatók.
- GALKIN, Ivan Sztjepanovics (Rosnya, ma Oroszország, 1930. 9. 16. –) mari (cseremis) nyelvész. Fő szakterülete anyanyelvének történeti és leíró szempontú vizsgálata.
- GAUTHIOT, Robert (Párizs, 1876. 6. 13. – Párizs, 1916. 10. 11.) francia nyelvész, a franciaországi finnugrisztika egyik első képviselője.
- GENETZ, Arvid Oskar Gustav (felvett nevén JÄNNES, Arvi) (Impilahti, Finnország, 1848. 7. 1. – Helsinki, 1915. 5. 3.) finn nyelvész, költő. A lapp, hanti (osztják), manysi (vogul), komi (zürjén), mari (cseremis) és mordvin nyelvjárások kutatásával, szöveg- és szójegyzékek, nyelvtanok összeállításával foglalkozott. Nyelvhasználata hozzájárult anyanyelve irodalmi normáinak megszilárdításához.
- GEORGI, Johann Gottlieb (Wachholzhagen, Németország, 1729. 12. 31. – Szentpétervár, 1802. 10. 27.) német származású nyelvész, néprajzkutató, kémikus. Gyűjtőútjairól készített néprajzi és folklorisztikai feljegyzései nagy fontosságúak.
- GERD, Kuzebaj (eredeti nevén CSAJNYIKOV, Kuzma Pavlovics) (Pokcsivuko, Oroszország, 1898. 1. 2. – Szoloveckij sziget, ma Oroszország, 1937. 11. 2.) udmurt (votják) költő, folklorista, szerkesztő. A modern udmurt filológia megeremlője, egyúttal az udmurt szépirodalom világirodalmi rangú alkotója.

- GHEÑO, Danilo (Romano d' Ezzelino, Vicenza, Olaszország, 1944. 5. 8. –) olasz nyelvész. Kutatási területe a volgai nyelvek morfológiája, a finn és a magyar nyelv szókincse, a múlt olasz finnugristái.
- GLEZGYENYEV, Pavel Petrovics (Tambagusz, Oroszország, 1867. 4. 22. – Vjatka, ma Oroszország, 1923.) mari (cseremisz) tanár, szerkesztő, fordító. A nemzetiségi írásbeliségek megteremtésének kérdéseivel foglalkozott, részt vett az első mari nyelvű újságok kiadásában.
- GMELIN, Johann Georg (Tübingen, Németország, 1748. 8. 8. – Göttingen, Németország, 1804. 11. 1.) német tanár, utazó, útleíró. Szibériai útjai során értékes finnugor, elsősorban manyisi (vogul) vonatkozású néprajzi és folklorisztikai megfigyeléseket tett.
- GOMBÁR Endre (Balassagyarmat, Magyarország, 1938. 5. 12. –) magyar irodalomtörténész, műfordító, író. A finn irodalom kiemelkedő fordítója, kiváló, felkészült ismerője.
- GOMBOCZ Zoltán (Sopron, Magyarország, 1877. 6. 18. – Budapest, 1935. 5. 1.) magyar nyelvész. Széleskörű munkásságában fontos helyet kapott a finnugor hangtan, a finnugor nyelvek története, hangtörténete, a Kalevala nyelvi elemzése, az ural–altaji összehasonlító nyelvészet.
- GORGJEJEV, Fjodor Ivanovics (Irmucsas, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1929. 3. 28. –) mari (cseremisz) nyelvész. Kutatási területe a mari etimológia, lexika és morfológia, a mari nyelv szókészletének fejlődéstörténete.
- GRAGGER Róbert (Aranyosmarót, ma Zlaté Moravce, Szlovákia, 1887. 11. 7. – Berlin, 1926. 11. 10.) Németországba települt magyar irodalomtörténész, hungarológus. Sokat tett a magyar tudomány külföldi – elsősorban német nyelvterületen történő – elismertetéséért.
- GRUZOV, Leonyid Petrovics (Berezhino, Oroszország, 1931. 12. 7. – 1996. 5. 14.) mari (cseremisz) nyelvész. Kutatási területe a mari grammatika, finnugor és mari fonológia.
- GUAGNINI, Alessandro (Verona, Olaszország, 1538. – Krakkó, Lengyelország, 1614.) olasz történész, utazó. A hitvilág és a népszokások kérdésköre foglalkoztatta, ezekkel kapcsolatos megállapításai figyelemreméltó előzményei a mai kutatásoknak.
- GULJAJEV, Jevgenyij Szemjonovics (Gyerevjanszk, ma Komi Köztársaság [Oroszország], 1928. 3. 4. – Sziktivkar, 1977. 4. 4.) komi (zürjén) nyelvész. Főként a nyelvtörténet kérdései foglalkoztatták, a permi nyelvek egyik legismertebb etimológusa volt.
- GULYA János (Budapest, 1933. 2. 1. –) Németországban élő magyar nyelvész. Kutatásainak középpontjában az obi-ugor nyelvek állnak, különösen a hanti (osztják) mondatban, ős-történet, tudománytörténet. Ezek mellett tudományszervezői, szerkesztői, fordítói tevékenysége is jelentős.

- GUNDA Béla (Temesfüves, ma Fibiș, Románia, 1911. 12. 2. – Debrecen, Magyarország, 1994. 7. 30.) magyar néprajzkutató, történész. Fő kutatási területe az általános etnológia, a magyarság és a különböző kelet-európai népek anyagi kultúrája, a zsákmányoló gazdálkodás problémái. Tudományos tevékenységében kiemelten támaszkodott a finn néprajztudomány módszereire, eredményeire.
- GYARMATHI Sámuel (Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Románia, 1751. 7. 15. – Kolozsvár, 1830. 3. 4.) magyar nyelvész, orvos. Elsősorban a nyelvrokonság kérdésköre foglalkoztatta, sok máig helytálló finnugor etimológiát ő vetett fel elsőként. A finnugor összehasonlító nyelvtudomány úttörő jelentőségű alakja.
- GYÖRFFY György (Szucság, ma Suceagu, Románia, 1917. 8. 26. –) magyar történész. A magyar őstörténet, a honfoglalás és az Árpád-kor kutatója. Fő munkaterülete az etnogenezis, a történeti földrajz és forráskritika.
- GYÖRKE (eredeti nevén GEORGOVITS) József (Celldömölk, Magyarország, 1906. 12. 21. – Budapest, 1946. 9. 11.) magyar nyelvész. Kezdetben a manysi (vogul), később főként a szamojéd nyelvek kutatásával foglalkozott.
- HAARMANN, Harald (Braunschweig, Németország, 1946. 4. 16. –) német nyelvész. Az általános nyelvészet (nyelvészociológia, nyelvtipológia) mellett munkásságában helyet kapnak a finnugor tárgyú, főként nyelvészociológiai munkák.
- HAJDÚ Péter (Budapest, 1923. 12. 27. –) magyar nyelvész. Az uralisztika általános kérdéseivel, a komparatiztika, a rekonstrukció metodológiai problémáival, a szamojéd nyelvek vizsgálatával foglalkozik. Korunk kiemelkedő nyelvésze.
- HAKULINEN, Lauri (Turku, Finnország, 1899. 10. 6. – Helsinki, 1985. 3. 2.) finn nyelvtörténész, nyelvművelő, nyelvújító. A finnségi nyelvek etimológiai kutatásában szemantikai-strukturalista irányzatot képviselt.
- HALÁSZ (eredeti nevén FISCHER) Ignác (Tés, Magyarország, 1855. 5. 26. – Budapest, 1901. 4. 9.) magyar nyelvész, irodalomtörténész. A magyar szamojedológia egyik megalapozója, lappológus, az első uráli hangtörténet megalkotója.
- HALIKOV, Alfred Haszanovics (Kurmanajevo, ma Tatársztán [Oroszország] 1929. 5. 30. – Kazany, 1994. 7. 24.) tatár régész, az uráli régészet és őstörténetkutatás egyik legkiemelkedőbb képviselője volt. Különböző kultúrák és népek lelőhelyeit tárta fel az őskőkortól a középkorig. Elsőként tárta fel a volgai bolgárok emlékeit. Ezen ásatásai régészeti bizonyítékokkal szolgáltak a volgai bolgárok és az ősmagyarok kapcsolatára. Több finnugor őstörténeti összefoglaló mű szerzője.
- HALLAP, Valmen (Tallinn, 1928. 12. 28. – Tallinn, 1987. 12. 13.) észt nyelvész. Finnugor nyelvekkel, főként a mordvinnal és az észttel, később a vóttal foglalkozott, érdekelték a szófajok körülhatárolásának problémái. Irányította a Bibliographia Uralica sorozat szerkesztését.

- HALÓGALANDI, Ottar (Kr. u. 9. sz.) utazó, Nagy Alfréd angol király észak-norvégiai hűbérese volt. Útjai során fölfedezte a „keleti finnek és a lappok nyelvrokonságát”. „A finnugor nyelvhasznítás atyja.”
- HANNUS, Merja (Haukipudas, Finnország, 1955. 4. 7. –) finn kereskedelmi és ügyviteli oktató, a Finn–Orosz Társaság főtítkára 1989-től, a Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottságának alelnöke a bizottság megalakulása óta, Finnország koordinátora.
- HARMATTA János (Hódmezővásárhely, Magyarország, 1917. 10. 2. –) magyar nyelvész, történész. A finnugor népek életének rekonstruálása szempontjából fontosak az indoeurópai ősnépek vándorlásával kapcsolatos elképzelései. Foglalkozott a finnugor őshaza egyes kérdéseivel, a magyarság sztyeppi tartózkodásának problémáival is.
- HARMS, Robert Thomas (Peoria, USA, 1932. 4. 12. –) amerikai nyelvész. Főként fonológiával, történeti és uráli nyelvészettel foglalkozik.
- HARUZIN, Nyikolaj Nyikolajevics (Moszkva, 1865. 3. 25. – Moszkva, 1900. 4. 7.) orosz néprajzkutató. A Kola-félszigeten tartózkodva gazdag anyagot gyűjtött az ott élő lappok történetéről, szokásairól, életviteléről. Foglalkozott a manysik és hantik (a vogulok és osztjákok) néprajzával is.
- HARVA (eredeti nevén HOLMBERG), Uno Nils Oskar (Ypäjä, Finnország, 1882. 8. 31. – Turku, Finnország, 1949. 8. 13.) finnországi svéd valláskutató, etnológus, szociológus, folklorista, fõlszentelt pap. A finnugor népek ősvallásának egyik legjelentősebb kutatója volt. Szociológiával is foglalkozott, a finn és karjalai folklóról is írt tanulmányokat.
- HASSELBLATT, Cornelius (Hildesheim, Németország, 1960. 8. 17. –) Finnországban élő német irodalomtörténész, nyelvész. Az észti (főleg a modern, emigráns) irodalom avatott ismerője, az Estonia c. folyóirat alapító szerkesztője.
- HAUSENBERG, Anu-Reet (Võru megye, Észtország, 1941. 3. 9. –) észt nyelvész. Fő kutatási területe a komí (zürjén) nyelv, valamint a balti finn és permi nyelvek kapcsolatai. Uralisztikai témájú bibliográfiákat is szerkeszt.
- HÄKKINEN, Kaisa (Kouvola Finnország, 1950. 11. 17. –) finn nyelvész. A finn szókincs finnugor elemeivel, hangtörténeti és fonológiai vizsgálatával foglalkozik, továbbá vizsgálja a finnugor etimológiai kutatások elméleti-módszertani alapjait is.
- HÄMÄLÄINEN, Eila Marjatta (Suodenniemi, Finnország, 1940. 5. 6. –) finn nyelvész, nyelvtanár. Kutatási szakterülete a finn mint idegen nyelv. Külföldiek számára készített tankönyvei és jegyzetei világszerte nélkülözhetetlen segédanyagai a finn oktatásnak.
- HEINAPUU, Andres (Tallinn, 1954. 3. 16. –) észt bölcész, a Finnugor Népek Tájékoztatási Központjának vezetője 1994 óta. A Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottságának alelnöke és Észtország koordinátora 1993–1999 között.
- HELIMSKI, Eugen (korábban HELIMSKII, Jevgenyij Arnoldovics; Odessza, ma Ukrajna, 1950. 3. 15. –) Németországba települt orosz nyelvész, a paleoszibériai nyelvek kiváló kutatója.

- HELL Miksa (Selmezbánya, ma Banská Štiavnica, Szlovákia, 1720. 5. 15. – Bécs, 1792. 4. 14.) magyar csillagász, jezsuita pap. Szerzetestársával, Sajnovics Jánossal együtt fontos adatokat gyűjtött a magyar–lapp nyelvrokonságra, a lappok életére, szokásaira, műveltségi állapotára vonatkozóan. Erősen érdekelték a nyelvrokonság kérdései.
- HERBERSTEIN, Sigismund (Wippach, Ausztria, 1486. 8. 23. – Bécs, 1566. 3. 28.) osztrák diplomata utazó. A komplex finnugor kutatások egyik előfutára. Főként az obi-ugorok hitvilágát, szokásait tanulmányozta.
- HERDER, Johann Gottfried (Mohrungen, Németország, 1744. 8. 25. – Weimar, Németország, 1803. 12. 18.) német költő, esztéta, folklorista. Világhírű dalgyűjteményében finnugor szövegeket is szerepeltetett. Az ő lapp és észtl szemelvénnyei révén lépett ki a finnugor népek költészete először a világ elé.
- HERMAN Ottó (Breznóbánya, ma Brezno, Szlovákia, 1835. 6. 26. – Budapest, 1914. 12. 27.) magyar természettudós, néprajzkutató, politikus, a magyar tárgyi néprajzi kutatások első jelentős alakja. Őstörténeti vonatkozásokban gazdag témát dolgozott föl a magyar halászatról szóló művében, munkáihoz figyelemmel kísérte a finnugor etnográfiai irodalmat.
- HERVAS y PANDURO, Lorenzo (Horcajo de Santiago, Spanyolország, 1735. 5. 10. – Róma, 1809. 8. 24.) spanyol szerzetes, nyelvész. Szótári anyag alapján ő is megállapította a magyar nyelv finnugor mivoltát. Munkái a nyugat-európai finnugrisztika kézikönyveinek számítottak.
- HINT, Mati (Tartu, Észtország, 1937. 8. 28. –) észt nyelvész, publicista, politikus. Tanulmányai jelentek meg az észt nyelv fonológiájának és morfológiájának kérdéseiről, áttekintést adott a nyelvnek mint rendszernek lényegéről és működéséről. Kétnyelvűség-ellenes publicisztikája is ismertté tette a nevét.
- HODIREVA, Marina Germanovna (Alnaszi, ma Udmurt Köztársaság [Oroszország], 1963. 2. 2. –) udmurt (votják) folklorista. Kutatási területe az északi udmurt népi énekhagyomány és folklór.
- HOLMBERG I. HARVA
- HONTI László (Lengyeltóti, Magyarország, 1943. 8. 27. –) jelenleg Olaszországban élő magyar nyelvész. Elsősorban az obi-ugor nyelvek problematikája foglalkoztatja, mely területnek – és számos más uráli nyelvészeti kérdéskörnek is – elismert szaktekintélye.
- HOPPÁL Mihály (Kassa, ma Košice, Szlovákia, 1942. 10. 31. –) magyar néprajztudós, folklorista, a népi hiedelemvilág és uráli összehasonlító mitológia elismert kutatója, a finnugor hitvilág, a sámánizmus és az etnoszemiotika közismert szaktekintélye.
- HORGER Antal (Lugos, ma Lugoj, Románia, 1872. 5. 18. – Budapest, 1946. 4. 14.) magyar nyelvész. Tudományos munkásságának főbb területei a magyar hangtörténet, az etimológia és a székely nyelvjárás vizsgálata voltak.

- HRISZTOLJUBOVA, Ljudmilla Sztjepanovna (1939. 3. 26. –) udmurt (votják) néprajzkutató. Fő kutatási területe az udmurt családi ünnepek, az udmurt néprajzi tudománytörténet és bibliográfia.
- HUGYIAKOV, Mihail Georgijevics (Malmizs, Oroszország, 1894. 9. 15. – mai Oroszország területén, 1937.) orosz régész, néprajzkutató, a volgai és permi finnugor népek néprajzának és történelmének tudósa.
- HUNFALVY (eredeti nevén HUNSDORFER) Pál (Nagyszalók, ma Velký Slavkov, Szlovákia, 1810. 3. 12. – Budapest, 1891. 11. 30.) magyar nyelvész, néprajzkutató, történetíró. Munkásságával ő kezdte megszervezni és kiépíteni a komplex szemléletű magyar uralisztika bázisát és szervezeti kereteit. A nyelvrokon, elsősorban a manysi (vogul) és hanti (osztják) irodalom népszerűsítője, az etnolingvisztika magyar előfutára és az észt irodalom első külföldi felfedezőinek egyike volt.
- HUPEL, August Wilhelm (Buttelstedt, Németország, 1737. 2. 25. – Paide, ma Észtország, 1819. 1. 18.) balti német publicista, néprajztudós, nyelvész. Földrajztudományi munkásságán kívül nyelvészként észt nyelvtant és szótárt írt.
- HURT, Jakób (Vana-Koila, ma Észtország, 1839. 7. 22. – Szentpétervár, 1907. 1. 13.) észt teológus, folklorista, nyelvész, politikus. Nyelvészként az új észt helyesírás meghonosításán és a nyelv fejlesztésén fáradozott, az észt nemzeti mozgalom egyik polgári demokrata szószólója volt.
- HUSZTI András (Huszt, ma Ukrajna, 1700 k. – Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Románia, 1755.) erdélyi magyar jogtanár, jogi és történeti író. Történeti munkássága során állást foglalt a magyarságnak az ural-altaji népekkel (manysi [vogul], hanti [osztják], mordvin, finn) fennálló rokonsága mellett.
- IGUSEV, Jevgenyij Alekszandrovics (Pozsna, ma Komi Köztársaság [Oroszország], 1939. 3. 11. –) komi (zürjén) nyelvész. Tudományos érdeklődésének középpontjában a komi nyelvnek a finnugor ill. más nyelvcsaládba tartozó nyelvekkel való kapcsolata áll, de foglalkozott a komi fonetika, morfológia, szintaktika kérdéskörével is.
- IHRE, Johannes (Lund, Svédország, 1707. 3. 3. – Uppsala, Svédország, 1780. 9. 26.) svéd nyelvész. Kutatásaink középpontjában a lapp nyelv állt.
- IKOLA, Osmo (Joensuu, Finnország, 1918. 2. 26. –) finn nyelvész, filológus. Munkássága kiterjedt a finn nyelv kutatásának minden területére, továbbá a balti finn nyelvekre, elsősorban az észtre. Legjelentősebbek a szintaxis kérdéskörét érintő munkái.
- ILMINSZKIJ, Nyikolaj Ivanovics (Penza, Oroszország, 1822. 4. 23. – Kazany, 1891. 12. 27.) orosz származású nyelvész, tanár, az Ilminszkij-féle pedagógiai iskola megteremtője, a Kazany környékén élő finnugor és török népek értelmiségének képzésében volt kiemelkedő szerepe.
- IMAJKINA, Marija Dmitrijevna (Icsalki, ma Mordvin Köztársaság [Oroszország], 1936. –) mordvin nyelvész. Kutatási területe a mordvin szó szerkezetek, a mordvin és orosz nyelv összehasonlító grammatikája.

- JPOLYI Arnold (Ipolykeszi, ma Kosihy nad Ipľom, Szlovákia, 1823. 10. 18. – Nagyvárad, ma Oradea, Románia, 1886. 12. 2.) magyar néprajzkutató, történész, régész, katolikus pap. Fő kutatási területe a magyar mitológia. Nála jelent meg először programszerűen a rokon népek hitvilágára, folklórára vonatkozó adatok felhasználásának igénye.
- ISZANBAJEV, Nyikolaj Iszanbajevics (Nyizsnyij Kacsmas, ma Baskortosztán [Oroszország], 1929. 2. 27. –) mari (cseremiszi) nyelvész. Fő kutatási területe a mari nyelv fonetikája, lexicája. Dialektológiai kérdésekkel is foglalkozott.
- ITKONEN, Erkki Esaias (Inari, Finnország, 1913. 4. 26. – Helsinki, 1992. 5. 28.) finn nyelvész. Munkássága igen sokoldalú tudósként állítja elének: behatóan foglalkozott lappológiai, finnugor nyelvtörténettel (hangtörténet, alak- és mondattan), etimológiai kutatásokkal, finnugor és finn őstörténettel.
- IVANOV, Ivan Grigorjevics (Csodrajal, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1935. 5. 15. –) mari (cseremiszi) nyelvész. Kutatási témája a mari nyelvjárások, a szókincs és a mari irodalmi nyelv története.
- JAANITS, Lembit (Tartu, Észtország, 1922. 1. 22. –) észt történész, régész. Főleg a kőkorszaki kultúrákkal foglalkozik.
- JAKAB László (Kemecse, Magyarország, 1930. 8. 18. –) magyar nyelvész. A finnugrisztikán belül a finn nyelvvel foglalkozik. A magyar–finn középszótár egyik szerzője.
- JALAVA, Antti (eredeti nevén ALMBERG), Anton Fredrik (Masku, Finnország, 1846. 7. 18. – Helsinki, 1909. 7. 3.) finn újságíró, népművelő. Úti leveleiben, könyveiben népszerűsítette a magyar népet, kultúrát, számos magyar témájú cikket publikált, magyar műveket fordított.
- JANHUNEN, Juha Antero (Pori, Finnország, 1952. 2. 12. –) finn nyelvész. Kutatásainak középpontjában a szamojéd nyelv áll, különös tekintettel a hangtörténetre és a nyelvek tagolódására, általában az urálsztika kérdéseire.
- JANALOV, Vaszilij Georgijevics (Orsai kerület, ma Mari Köztársaság [Oroszország] 1952. 3. 24. –) mari származású pedagógus, újságíró. A Mari Köztársaság elnökének sajtótitkára, a nemzeti könyvtár igazgatója, majd a Mari Köztársaság kulturális és nemzetiségügyi miniszterének helyettese. A Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottságának tagja, koordinátor. A Finnugor Híradó (Finnougorszkij Vesztnyik) főszerkesztője.
- JANKÓ János (Pest, 1868. 3. 13. – Borszék, ma Borsec, Románia, 1902. 7. 28.) magyar néprajzkutató. A harmadik Zichy-expedíció tagjaként néprajzi és antropológiai gyűjtést végzett a hantik (osztjások) földjén. Történeti szempontú néprajzi vizsgálataival ő rakta le a magyar és összehasonlító finnugor tárgyi néprajz alapjait.
- JANURIK Tamás (Szarvas, Magyarország, 1938. 8. 20. –) magyar nyelvész. Fő kutatási területe a szamojedisztika, ezen belül egyes szőlőkup szófajok morfológiai típusainak áttekintése, a szőlőkup igeeképzők funkciórendszere.

JASIN, Danyil Alekszandrovics (Vuzs Kakszja, ma Udmurt Köztársaság [Oroszország], 1929. 12. 24. – Izsevszk, 1988.) udmurt (votják) folklorista, költő, a permi népek folklórkutatója. Az irodalomtörténet lírikusként és műfordítóként is számontartja.

A(damik Tamásné). JÁSZÓ Anna (Budapest, 1942. 7. 14. –) magyar nyelvész, tanár. Kutatási területe a finnugrisztikán belül a hanti (osztják) nyelv, kiemelten az igenevek.

JÁVORI Jenő (Középbogárd, Magyarország, 1931. 3. 30. –) magyar bibliográfus, recenzens, könyvtáros. Elkészítette az uráli népek irodalmának két kötetes bibliográfiáját, mely hüzagpótló jelentőségű az uralisztika tanulmányozásában és oktatásában.

JÄNNES, I. GENETZ

JERMAKOV, Foma Kuzmics (Bolsoje Golkovo, ma Udmurt Köztársaság [Oroszország], 1927. 4. 30. –) udmurt (votják) irodalomtörténész, kritikus. Irodalomtörténeti, irodalomelméleti, kapcsolattörténeti, folklorisztikai cikkei jelentősek.

JERNEY János (Dorozsma, Magyarország, 1800. 5. 12. – Pest, 1855. 12. 24.) magyar őstörténész, nyelvész, utazó. Elsősorban az őshazára és a rokon népekre vonatkozó kérdések érdekelték. A magyar őshaza felkutatására expedíciót szervezett.

JEVSZEJJEV, Makar Jevszejevics (Cjarmun, Oroszország, 1864. 1. 18. – Kazany, 1931. 5. 10.) erza-mordvin folklorista, nyelvész. Elsősorban a mordvinok nyelvének, történelmének, népköltészetének kutatója, ezen témákban gyűjteményes kötetek szerkesztője, az első mordvin tudós- és írónemzedék mestere volt.

JOKI, Aulis J(ohannes). (Viipuri, Finnország, 1913. 6. 2. – Helsinki, 1989. 2. 8.) finn nyelvész. Otthonos volt az uralisztikában, altajisztikában, indoeuropeisztikában. Munkásságának középpontjában a szamojedisztika állt. Etimológusként is kiemelkedőt alkotott a finn etimológiai szótár szerkesztésével.

JÖGEVER, Jaan (Maasi, ma Észtország, 1860. 6. 27. – Tartu, ma Észtország, 1914. 11. 6.) észt irodalomtudós, néprajzkutató, nyelvész. Nyelvészként a nyelvjárások érdekelték, elsősorban a hangtan. Részt vett a tudományos és irodalmi közéletben, foglalkozott az észt népköltészet gyűjtésével és kiadásával.

JUHÁSZ Jenő (Gálszécs, ma Sečovce, Szlovákia, 1883. 3. 15. – Budapest, 1960.) magyar nyelvész, bibliográfus. Érdeklődött a finnugor népek és nyelvek iránt, mordvin nyelvi anyagot gyűjtött, és e témában publikációi is jelentek meg.

JULIANUS barát (13. sz. első fele) magyar domonkosrendi szerzetes, utazó. A magyar őshazakutatás legendás alakja. Kétszer is felkereste az „őshazában” maradt „magyarokat”. Az elsőként egyikeként tudósította a világot, a tudományt a mordvinokról.

KÁLLAY Ferenc (Debrecen, Magyarország, 1790. 12. 2. – Buda, 1861. 1. 1.) magyar jogász, őstörténész, nyelv- és valláskutató. Ő írta az első magyar nyelvű összefoglalást a rokon népekről és a finnugor nyelvészet korabeli eredményeiről. Az elsőként egyikeként vetette egybe a pogány magyarok hitvilágát az uráli népek vallásának képzetivel.

- KÁLMÁN Béla (Lakompak, ma Lackenbach, Ausztria, 1913. 2. 28. – Debrecen, Magyarország, 1997. 8. 22.) magyar nyelvész, A manysi (vogul) nyelv világszerte elismert specialistája, a manysi népköltészet és az észti szépirodalom jeles fordítója volt.
- KÁLMÁNY Lajos (Szeged, Magyarország, 1852. 5. 3. – Szeged, 1912. 12. 5.) magyar néprajzkutató, népköltési anyagok gyűjtője, római katolikus pap. Különösen érdekelte a magyar néphit és ősvallás. Munkáiban felhasználta a finnugor nyelvek összehasonlító vizsgálatának és a finn néprajztudománynak az eredményeit is.
- KALMÁR György (Tapolcafé, Magyarország, 1726 előtt – ismeretlen hely, 1782. 9. 4. után) magyar nyelvész. A keleti nyelveket tanulmányozva a magyart elsősorban a héber és a török-tatár nyelvekkel rokonította.
- KANDRA Kabos (Jakab) (Felsőbánya, ma Baia Sprie, Románia, 1843. 4. 29. – Eger, Magyarország, 1905. 6. 1.) magyar néprajzkutató, történész, katolikus pap. Fő művében, a magyar mitológiakutatás romantikus korszakának egyik utolsó opuszában megkísérelte a magyar hitvilág bemutatását.
- KANGASMAA-MINN, Eeva (Lempäälä, Finnország, 1919. 4. 14. –) finn nyelvész. Fő kutatási területe a mari (cseremis) nyelv, a finnugor mondattan, a finn hangtörténet. Irodalomkritikusi és fordítói tevékenysége is jelentős.
- KANGRO, Bernard (Bernhard) (Vana-Antsla, ma Észtország, 1910. 11. 18. – 1994.) Svédországban élt észti költő, író, irodalomtörténész. Kutatásai az észti kultúrtörténetre és irodalomtörténetre is kiterjedtek.
- KANNISTO, Artturi Juha (Kylmäkoski, Finnország, 1874. 5. 12. – Helsinki, 1943. 3. 10.) finn nyelvész. Kutatási területe a manysi (vogul) nyelv, főleg a hangtan, a manysi és hanti (osztják) népzene, tudománytörténet és a finn nyelvvel való viszony.
- KARA Ferenc (Esztergom, Magyarország, 1886. 8. 29. – Budapest, 1920. 3. 13.) magyar nyelvész, tanár. Finnugor összehasonlító nyelvtudománnyal foglalkozott, különösképpen az észti osztják (hanti) nyelvjárásokat tanulmányozta.
- KARELSON, Rudolf (Pärnua, Észtország, 1929. 8. 6. –) észti lexikográfus, nyelvész. A balti finn nyelvekkel, főleg lexikológiával és lexikográfiával, valamint az észti nyelvvel (értelmező szótár) foglalkozik.
- KARHU, Eino Henrikovics (Finno-Viszockoje, ma Oroszország, 1923. 11. 27. –) karjalai irodalomtörténész. A finn folklórral és szépirodalommal foglalkozik, továbbá a finn nyelven keletkezett karjalai irodalomnak is avatott szakembere.
- KARJALAINEN, Kustaa Fredrik (Kajaani, Finnország, 1871. 8. 21. – Loviisa, Finnország, 1919. 9. 5.) finn nyelvész. Karjalai és hanti (osztják) szótári anyag gyűjtésével, hanti hangtörténettel, rokonságnevekkel és az obi-ugor népek vallásával foglalkozott.
- KARLSSON, Fred (Turku, Finnország, 1946. 2. 17. –) finnországi svéd nyelvész. Általános nyelvészettel (taxonomika, fonológia, morfofonológia, morfológia), kézikönyvek írásával (mondattan), újabban számítógépes nyelvészettel foglalkozik.

- KARMAZIN, Gurij Gavrilovics (Isimovo, Oroszország, 1882. 3. 15. – Joskar-Ola, 1938.) mari (cseremisz) tanár, nyelvész, műfordító. A mari nyelv kialakulását és fejlődését kutatta, a mari nyelv latin betűs írásmódjáért indított mozgalom élharcosa volt. A mari kutatók közül az első között foglalkozott finnugor összehasonlító nyelvészettel.
- KASK, Arnold (Pärnu, ma Észtország, 1902. 8. 10. – Tartu, Észtország, 1994. 7. 30.) észt nyelvész, tanár. Kutatási területe az észt irodalmi nyelv története, az észt nyelvjárások és a mai észt nyelv problémái voltak. Részt vett szótárak, nyelvtanok írásában és összeállításában.
- KATONA Lajos (Vác, Magyarország, 1862. 6. 4. – Budapest, 1910. 8. 3.) magyar folklorista, irodalomtörténész, tanár. Fő témája a magyar népmesék összehasonlító vizsgálata volt. Mesetípus-rendszerezésre vonatkozó kutatásai közben felfigyelt a finn népköltészetre is.
- KATZ, Hartmut (Stuttgart, Németország, 1943. 7. 9. – München, Németország, 1996. 9. 26.) német nyelvész. A szamojéd nyelvek kutatója volt, kiemelten foglalkozott a szőlkup nyelvvel. Kutatta a komi vokalizmus történetét, és foglalkozott generatív fonológiával is.
- KAUKONEN, Väinö (Kuopio, Finnország, 1911. 3. 18. –) finn folklorista, irodalomtörténész. Gyűjtőútjain Karjalában járt, és több ezer sornyi népköltészeti anyagot gyűjtött. Munkái-val, a Kalevaláról vallott nézeteivel teljesen új irányba vitte a népköltészeti kutatásokat. Sokat tett a magyar–finn kulturális kapcsolatok fejlesztéséért is.
- KAZANCEV, Dmitrij Jegorovics (Musztajevo, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1932. 2. 20. –) mari (cseremisz) nyelvész. A mari nyelvjárások fonetikai adottságait kutatja, továbbá lexikológiával és etimológiával foglalkozik.
- KÄHRIK, Aime (Tartu, ma Észtország, 1942. 7. 7. –) észt nyelvész. A dél-vepsze nyelvjárásokat, valamint ezeknek az irodalmi nyelvvel való kapcsolatát kutatja.
- KECSKEMÉTI István (Budapest, 1937. 3. 6. – Helsinki, 1975. 5. 31.) Finnországba települt magyar nyelvész, folklorista, bibliográfus, műfordító. Turkológiával, könyvészeti szakmunkákkal foglalkozott, finnugor nyelvészeti és néprajzi munkákat írt, magyar szépirodalmat fordított.
- KELMAKOV, Valentyin Kelmakovics (Sztaraja-Jumja, ma Tatársztán [Oroszország], 1942. 1. 14. –) udmurt (vojják) nyelvész. Tudományos érdeklődésének homlokterében az udmurt nyelv történeti és összehasonlító vizsgálata áll. Jelentős művekkel gyarapította mind a permisztikát, mind az általános finnugor nyelvtudományt.
- KÉPES Géza (Mátészalka, Magyarország, 1909. 2. 1. – Budapest, 1989. 8. 19.) magyar költő, műfordító, filológus. Érdeklődött a finnugrisztika és a magyar ösköltészet iránt, vitákat kibontakoztató tanulmányokat is írt ez utóbbi témában. Az egyetlen jelentős költőnk, akinek életművében kiemelkedő helyet foglal el a finnugor népek irodalmának magas szintű tolmácsolása.
- KERESZTES László Pál (Kisvárd, Magyarország, 1941. 11. 11. –) magyar nyelvész, finnugrista. Az obi-ugor nyelvekkel, főként azonban a mordvin, finn és lapp nyelvvel foglalkozik. Érdekli a finn nyelv és a magyar mint idegen nyelv oktatása.

- KERT, Georgij Martinovics (Kamenka, Oroszország, 1923. 2. 1. –) a lapp nyelv kutatója, a kolai lappok körében több gyűjtőúton járt, nyelvjárásukról számos jelentős művet írt.
- KERTÉSZ Manó (Orosztony, Magyarország, 1881. 10. 15. – Budapest, 1942. 4. 4.) magyar nyelvész, tanár. Főleg finnugor mondattannal, nyelvjárási kérdésekkel, a magyar szóképzés történetének kutatásával foglalkozott.
- KETTUNEN, Lauri (Joroinen, Finnország, 1885. 11. 10. – úton Finnország és Svédország között, 1963. 2. 26.) finn nyelvész. A balti finn nyelvek legismertebb, legsokoldalúbb finn kutatóinak egyike, vendégtanárként az észtországi finnugrisztika fellendítője, becses memoárkötetek szerzője volt.
- KIISK, Mai (Bereczki Gáborné) (Koonga, Észtország, 1929. 2. 27. –) Budapesten élő észt tanár, az észt nyelv oktatója a budapesti egyetemen. A magyarországi újabb kori észt filológia megalapozója, az észt nyelvet és kultúrát népszerűsítő számtalan kötet összeállítója, szerkesztője.
- KIRÁLY György (Oravicabánya, ma Oravița Montană, Románia, 1887. 12. 1. – Budapest, 1922. 4. 25.) magyar irodalomtörténész, műfordító. A maga korában nagy vihart kiváltó, finnugor vonatkozásokat is tartalmazó tanulmányait a magyar ősköltészetéről írta.
- SZ(abó Dezsőné). KISPÁL Magdolna (Szatmárnémeti, ma Satu Mare, Románia, 1910. 5. 30. – Hága, 1984. 6. 15.) magyar nyelvész. Főleg finn és obi-ugor témákkal, továbbá a napszakok, évszakok és világtájak finnugor elnevezéseivel foglalkozott. Érdeklődése kiterjedt a nyelv és folklór határterületeire, az ugor–török, magyar–török érintkezés problémakörére is.
- KISS Antal Lajos (Debrecen, Magyarország, 1941. 3. 23. –) magyar nyelvész. Kutatási területe az udmurt (votják) nyelv alak- és mondattani kérdései, a magyar nyelv bizonyos mondattani és stilisztikai problémái. Udmurt és finn szépirodalmat is fordít.
- KISS Jenő (Mihályi, Magyarország, 1943. 2. 1. –) magyar nyelvész. Elsősorban a dialektológia, szótan, etimológia és a magyar mint idegen nyelv oktatásának kérdései foglalkoztatják, de a finnugor nyelvek jövevényigéiről, a mari (cseremis) térszinformanevekről is írt tanulmányokat.
- KLAPROTH, Heinrich Julius (Berlin, 1783. 10. 11. – Párizs, 1835. 8. 28.) német nyelvész. Expedíciói és gyűjtései révén világhírű orientalista, aki kutatásaiban a finnugor nyelveket is érintette.
- KLEJEROVA, Tatyjana Szemjonovna (Hamval, ma Karél Köztársaság [Oroszország] 1949. 4. 20. –) karél származású pedagógus. „A karél kultúra érdemes munkatársa” cím kitüntette, Karélia koordinátora a Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottságában.
- KLEMM Imre Antal (Léka, ma Lockenhaus, Ausztria, 1883. 9. 1. – Pécs, Magyarország, 1963. 12. 23.) magyar nyelvész, tanár, bencés szerzetes. A magyar nyelvtörténet és a finnugor nyelvészet szerteágazó kérdéseivel foglalkozott, mordvin tárgyú kutatásai mellett nélkülözhetetlen tanulmányokat írt a magyar nyelv leíró és történeti kérdéseiről.

- KLIMA László (Budapest, 1957. 12. 26. –) magyar régész. A finnugor népek régészetével és történetével foglalkozik, ebben a tárgykörben jelennek meg átfogó tanulmányai.
- KOCZOGH Ákos (Budapest, 1915. 12. 2. – Budapest, 1986. 11. 29.) magyar irodalomtörténész, művészettörténész, tanár. Elsősorban a finn építészetéről, szobrászatról, textilművészetről jelentetett meg tanulmányokat. Írásaiban foglalkozott a finn ember mindennapjaival is.
- KODÁLY Zoltán (Kecskemét, Magyarország, 1882. 12. 16. – Budapest, 1967. 3. 6.) magyar zeneszerző, zenetudós, népzene kutató. Életművének csúcsát zeneszerzői és zenepedagógiai tevékenysége jelenti, de jelentős zenefolklorisztikai munkássága is. Behatóan tanulmányozta a mari (cseremisz) és csuvas népzene, megállapította egyes mari, csuvas és magyar népdaltípusok szoros kapcsolatát, kórusműben dolgozott fel több kalevalai dalt.
- KODOLÁNYI János (Telki, Magyarország, 1899. 3. 13. – Budapest, 1969. 8. 10.) magyar publicista, kritikus, a második Nyugat-nemzedék egyik kiemelkedő írója. Finnországi utazásairól útirajzban és naplójában számolt be. Nagy hatással volt rá a finn természet, ismerte és szerette a finn kultúrát, munkát, mentalitást.
- KODOLÁNYI János, ifj. (Budapest, 1922. 9. 23. –) magyar néprajzkutató. A finnugor népek anyagi kultúrájával, leginkább az obi-ugorok néprajzával foglalkozik. Szakmája tudománytörténetét is kutatja.
- KOKLA, Paul (Kärdla, Észtország, 1929. 8. 17.–) észt nyelvész, szerkesztő. A mari (cseremisz) nyelv mellett a finn és a mai észt nyelv kutatásával, valamint kontrasztív nyelvészettel is foglalkozik.
- KONT, Karl (Pärnu, Észtország, 1923. 12. 15. –) észt nyelvész. A balti finn, a lapp és a volgai nyelveket kutatja.
- KORENCHY Éva (Budapest, 1943. 12. 24. – Budapest, 1980. 5. 24.) magyar nyelvész. A magyarországi finnugor nyelvészek fiatal nemzedékének ígéretes tagja volt. Különösképpen a jövevényszó-kutatásban, a permii és obi-ugor nyelvek vizsgálatában ért el jelentős eredményeket.
- KORHONEN, Mikko (Kuopio, Finnország, 1936. 10. 14. – Helsinki, 1991. 8. 19.) finn nyelvész. Kutatási területe a lapp és az udmurt (votják) nyelv, az összehasonlító uráli nyelvtudomány, a nyelvtipológia és a nyelvtudomány története. Szakmájának nemzetközi szaktekintélye volt.
- KOROMPAY (eredeti nevén KROMPECHER) Bertalan (Budapest, 1908. 6. 24. – Budapest, 1995. 10. 9.) magyar néprajzkutató, tanár. A komplex szemléletű finnugor kutatások egyik eredeti gondolkodású képviselője. Kiemelten foglalkozott a vadászat összehasonlító néprajzával.
- K(ESZI). KÖVÁCS László (Polgár, Magyarország, 1908. 3. 3. –) magyar néprajzkutató, tanár. Többek között az ősi finn mesterségek kialakulását, az ugorok lovas kultúráját kutatja.

- KOVEGYAJEVA, Jevgenyija Ivanovna (Kamejevo, ma Baskortosztán [Oroszország], 1918. 2. 6. –) mari (cseremiszi) nyelvész. A mari nyelv fonetikájával, morfológiájával, hangsúlyviszonyaival ill. a finnugor és török népek nyelvi hangsúlyainak összehasonlító vizsgálatával foglalkozott kutatásaiban.
- KOZMÁCS István (Salgótarján, Magyarország, 1954. 10. 9. –) magyar nyelvész, fordító, tanár. Kutatási területe az udmurt (votják) nyelv és irodalom, továbbá verselés. Finn és udmurt nyelvből fordít is.
- KÖRÖSI CSOMA Sándor (eredeti nevén CSOMA Sándor) (Körös, ma Chiuruș, Románia, 1784. 4. 4. – Dardzsiling, India, 1842. 4. 11.) magyar utazó, nyelvtudós, a tibeti filológia megalapítója. A magyarság keleti rokonainak felkutatására veszi Tibet felé útját. Ottani kutatásaival világhírnévre tett szert, elkészítve az első tibeti nyelvtant és a tibeti–angol szótárt.
- A(ndrássy Istvánné). KÖVESI Magdolna (Selmechánya, ma Banská Štiavnica, Szlovákia, 1910. 8. 8. – Debrecen, Magyarország, 1992. 7. 3.) magyar nyelvész. Kutatási területe a finnugor összehasonlító nyelvészet, a magyar nyelvtörténet, a permi nyelvek, valamint a finn és az udmurt (votják) nyelv volt.
- KROSS, Jaan (Tallinn, 1920. 2. 19. –) észt író, költő. Az észt líra vezető egyénisége, prózaíróként is kiemelkedően sikeres. Műfordítóként Az ember tragédiájának észt tolmácsolója.
- KUBINYI Katalin (Budapest, 1955. 5. 14. –) magyar nyelvész, tanár. Kutatási területe: uráli, finn és balti finn nyelvészet, folklór. Fordítóként, magas szintű tolmácsolási feladatok el látójaként is tevékenykedik.
- KULONEN (-KORHONEN), Ulla-Maija (Helsinki, 1960. 8. 2. –) finn nyelvész. Kutatási területe az obi-ugor nyelvek, a magyar nyelvtörténet, az uráli és a finn etimológia.
- KURATOV, Ivan Alekszejevics (Kibra, ma Kuratovo, Komi Köztársaság [Oroszország], 1839. 7. 19. – Vernij, Oroszország, 1875. 11. 17.) komi (zürjén) költő, filológus, fordító. A komi művelődés- és irodalomtörténet legkiemelkedőbb alakja, nyelvészeti, történeti, folklorisztikai munkák szerzője volt.
- KUUSI, Matti (Helsinki, 1914. 3. 25. – 1998. 1. 16.) finn népköltészet-kutató, költő, kultúrpolitikus. Elsősorban a Kalevala világát kutatta, de tanulmányozta a finn népi bölcsességi és humor kérdéseit is.
- KÜNNAP, Ago (Tallinn, 1941. 7. 23. –) észt nyelvész. Főként a szamojéd nyelvek történeti morfológiájával foglalkozik.
- KYLSTRA, Andries Dirk (Zwaagwesteinde, Hollandia, 1920. 10. 8. –) holland germanista. Jövevényszó kutatások révén jut el a finnugrisztikához, elsősorban a finnhez, illetve a balti finn nyelvekhez.

- LAANEST, Arvo (Tallinn, 1931. 3. 22. –) észt nyelvész. Kutatásai középpontjában a balti finn nyelvek állnak. Foglalkozik nyelvöldrajzzal, szinkron és diakron fonológiával, morfológiával.
- LABÁDI Gizella (Bertényi Szabolcsné) (Hódmezővásárhely, Magyarország, 1944. 1. 16. –) Finnországba települt magyar nyelvész, irodalomkutató. Elsősorban szamojedológiával és a finn folklór és irodalom kérdéseivel foglalkozik.
- Lach, Robert (Bécs, 1874. 1. 29. – Salzburg, Ausztria, 1958. 11. 11.) osztrák zenetudós. Összehasonlító zenetudománnyal foglalkozott, s ennek keretében végzett dallamkutatást számos finnugor nép körében.
- LAITINEN, Kai (Leo Kaarlo) (Suonenjoki, Finnország, 1924. 9. 27. –) finn irodalomtudós, kritikus, szerkesztő. Esszéi általános irodalomtudománnyal, finn irodalommal, irodalomtörténettel foglalkoznak. A magyar nyelven megjelent finn irodalomtörténet szerzője.
- LAKÓ György (Jánoshalma, Magyarország, 1908. 9. 16. – Budapest, 1996. 7. 16.) magyar nyelvész. Kutatásait a permi nyelvek és a lapp nyelv specialistájaként kezdte, pályája során a finnugor nyelvtudomány teljes területén kompetens, nemzetközileg elismert, nagy tekintélyű tudóssá vált. Kitűnő tudománytörténeti szakmunkák és kismonográfiák is fémjelzik tevékenységét.
- LALLUKKA, Seppo (Antrea, ma Oroszország, 1944. 3. 22. –) finn történész, szociológus. A finnugor népek történeti-statisztikai adatai, területi megoszlásuknak problémái, az anyanyelv és a többnyelvűség kérdése érdekli.
- LARSSON, Lars-Gunnar (Ljunghem, Svédország, 1947. 9. 12. –) svéd nyelvész. Kutatásaiban elsősorban a finnugor és az indoeurópai nyelvek érintkezéseivel, a balti nyelvek összehasonlító vizsgálatával, a lapp nyelvjárásokkal foglalkozik.
- LASSÚ István (Visk, ma Viskove, Ukrajna, 1797. 4. 12. – Pest, 1852. 1. 29.) magyar statisztikai és földrajzi író. Az általa kiadott lexikonokban a nyelvrokon népek is gazdag, megbízható dokumentációval szerepelnek.
- LÁSZLÓ Gyula (Kőhalom, ma Rupea, Románia, 1910. 3. 14. – Nagyvárad, ma Oradea, Románia, 1998. 6. 17.) magyar régész, szakmájának egyik legismertebb művelője. Finnugrisztikai szempontból a finnugor őshazával és a magyar honfoglalással kapcsolatos kutatásai a legfontosabbak.
- LAUGASTE, Eduard (eredeti nevén TREU), (Taagepera, ma Észtország, 1909. 5. 22. –) észt folklorista, néprajztudós, tanár. Az észt népi kultúra történetével, az észt népköltéssel és népdalokkal, az észt nép szellemi hagyatékával foglalkozik.
- LAUNONEN, Hannu Johannes (Kuopio, Finnország, 1941. 5. 22. –) finn irodalomtörténész, műfordító, a magyar irodalom kitűnő tolmácsolója. Kutatási területe a finn és a magyar irodalom, elsősorban a költészet.

- LAVOTHA Ödön (Murakirály, ma Donji Kraljevec, Horvátország, 1914. 4. 25. – Uppsala, Svédország, 1972.) Svédországba települt magyar nyelvész, tanár, műfordító. Finnugor nyelvészeti munkásságának fő területe az obi-ugor nyelvek szó- és mondattana. Tankönyvíróként is maradandó, korában hézagpótló műveket írt (észti és magyar nyelv-könyv).
- LÁZÁR Katalin (Budapest, 1955. 4. 12. –) magyar népzene-kutató, finnugor nyelvész. Kutatási területe a magyar népzene-n kívül a finnugor népek zenéje, elsősorban az obi-ugor vokális zene, továbbá a gyermekjátékok.
- LEEM, Knud (1697. 1. 12. – 1774. 2. 25.) norvég származású nyelvész, a lapp nép és nyelv jeles kutatója. Munkáit dán és latin nyelven írta. Lapp nyelvjárási szótára is jelentős.
- LEHISTE, Ilse (Tallinn, 1922. 1. 31. –) Németországba, majd az Egyesült Államokba települt észti nyelvész. Számos munkájában foglalkozott az észti nyelv fonetikai-fonológiai szerkezetével, mondatprozódijával, összehasonlító vizsgálatot végzett Balto-Skandia areális nyelveinek hangsúlyrendszeréről.
- LEHTINEN, (korábban LUKÁCS) Ildikó Mária (Budapest, 1948. 3. 6. –) Finnországban élő magyar néprajzkutató, nyelvész. Elsősorban az izsórok, vepszék, karjalaiak, marik (cseremiszek), finnek népviseletével, ékszereivel foglalkozik.
- LEIBNIZ, Gottfried (Lipce, Németország, 1646. 7. 1. – Hannover, Németország, 1716. 11. 14.) német filozófus, természettudós, matematikus, a német felvilágosult filozófia megteremtője. Östörténeti kutatások során ébredt rá az etimológia szerepének fontosságára a népek történetének és eredetének feltárásában. A finnugor nyelvek tudományos szempontú összevetéséhez minden bizonnyal felhasználták az általa javasolt imafordításokat, illetve szólistákat is.
- LEPPIK, Merle (Tallinn, 1936. 5. 5. –) észti nyelvész. Fő kutatási területe a finn nyelvjáráások, a vót szókincs, valamint az inkeri finn nyelvjárás fonológiai rendszere.
- LEWY, Ernst (Breslau, ma Wrocław, Lengyelország, 1881. 9. 19. – Dublin, Írország, 1966. 9. 25.) Írországba települt német nyelvész. Az általános nyelvészetben belül nyelvtipológiával foglalkozott. Kutatta a finnugor nyelveket is: az indoeurópai nyelvek szerkezetéről szóló művében a finn, mordvin, mari (cseremis), magyar és nyenyec nyelvet is tárgyalja.
- LIGETI Lajos (Balassagyarmat, Magyarország, 1902. 10. 28. – Budapest, 1987. 4. 29.) magyar orientalista nyelvész, a magyarországi keletkutatás kimagasló alakja, főként a mongol nyelvek kutatója volt. A magyar nép östörténetével, honfoglalás előtti és árpád-kori török kapcsolataival is foglalkozott.
- LIIMOLA, Matti Engelbert (Ylöjärvi, Finnország, 1903. 5. 25. – Liimola, Finnország, 1974. 8. 6.) finn nyelvész. Kutatási területe az obi-ugor nyelvek szóképzése, szóragozása és szó-története volt, valamint az obi-ugor és a komi nyelvi kölcsönzések.

- LITKIN, Georgij Sztjepanovics (Uszty-Sziszolszk, ma Sziktivkar, 1835. 6. 7. – Szentpétervár, 1907. 4. 4.) komi (zürjén) nyelvész, történész. A turkológia mellett a komi nép és nyelv történetét kutatta, egyik megalapítójává vált a komi nemzeti tudományoknak, a történeti és nyelvészeti vizsgálatoknak. Erős érdemei vannak a komi-zürjén irodalmi nyelv megteremtésében is.
- LITKIN, Vaszilij Iljics (eredeti nevén Ilja VASZ) (Tyentyukovo, Oroszország 1895. 12. 15. – Moszkva, 1981. 8.) komi (zürjén) nyelvész, költő, műfordító, tanár. Anyanyelvét s a permii nyelveket kutatta. A szovjetunióbeli modern finnugrisztika egyik megteremtője, legnagyobb hatású nevelő egyénisége volt.
- LOMONOSZOV, Mihail Vasziljevics (Misanyinszkaja, Oroszország, 1711. 11. 19. – Szentpétervár, 1765. 4. 15.) orosz polihisztor, író, költő. Minden bizonnyal szerepe volt az oroszföldi népek és nyelvek feltérképezésére indított expedíciók, kutatások kezdeményezésében, így az orosz finnugrisztika korai iniciátorának tartható.
- LOORITS, Oskar (Suure-Kõpu, ma Észtország, 1900. 11. 9. – Stockholm, 1961. 12. 12.) Svédországba települt észt folklorista. Fő kutatási területe az észt és liv mitológia és népköltészet volt.
- LOTZ János (Milwaukee, USA, 1913. 3. 23. – Chevy Chase, USA, 1973. 8. 25.) magyar származású amerikai nyelvész. Gazdag életművének csupán kis területe volt a finnugrisztika, több magyar nyelvészeti értekezést is írt. A nyelvtudomány világszerte elismert tekintélye.
- LÖNNROT, Elias (Samatti, Finnország, 1802. 4. 9. – Samatti, 1884. 3. 19.) finn néprajztudós, nyelvész, költő. A Kalevala és Kanteletar anyagának összegyűjtője és szerkesztője volt. Tevékenységével megalapozója, s azóta is ihletője a finn nemzeti nyelvű műveltségnek a tudományban és a művészetben egyaránt.
- LUPPOV, Pavel Nyikolajevics (Uszty-Csepeckoje, Oroszország, 1867. 10. 22. – Leningrád, ma Szentpétervár, Oroszország, 1949. 2. 25.) udmurt (voják) környezetben nevelkedett orosz történész. Munkásságában kiemelkedő helyet foglalt el az udmurt múlt kutatása, az orosz levéltárak udmurt anyagának feltárása.
- LUTHY, Melvin Joseph (Logan, USA, 1936. 11. 15. –) amerikai nyelvész. Elsősorban modern nyelvekkel, nyelvpedagógiával, finn nyelvvel (fonológia, lexika, szintaxis) és irodalommal foglalkozik.
- LUTS, Arved (Narva, Észtország, 1929. 2. 4. –) észt történész, néprajzkutató. A kultúrtörténeten, etnográfián belül főleg a balti finn népek néprajzával foglalkozik.
- LUUTONEN, Jorma Kalervo (Haukipudas, Finnország, 1956. 5. 22. –) finn tanár, nyelvész. Főleg a mari (cseremis) és a komi (zürjén) nyelv kérdéseivel foglalkozik.
- LÜKŐ Gábor (Komárom, Magyarország, 1909. 9. 4. –) magyar néprajzkutató, folklorista. A népzene, a népköltészet és a népművészet formái elemzésével, összehasonlító vizsgálatával foglalkozott, kutatásaiban lélektani és szemantikai szempontokat is figyelembe vett.

- LYY, (eredeti nevén MÄHÖNEN) Otto Toivo (Joensuu, Finnország, 1898. 4. 20. – 1976. 7. 27.) finn költő, műfordító, a magyar irodalom kiváló ismerője és népszerűsítője, a magyar–finn irodalmi kapcsolatok kutatója volt.
- MAJTYINSZKAJA, Klara (Győr, Magyarország, 1907. 1. 27. – Moszkva, 1991. 1. 15.) Magyarországról elszármazott orosz nyelvész, a magyar nyelv legismertebb oroszországi kutatója. A finnugor nyelvek alak- és mondattanának kérdéseit is vizsgálta. A Szovjetunió-beli finnugor nyelvészeti kutatások egyik vezető alakja volt.
- MAKAROV, Grigorij Nyikolajevics (Szambaktusz, Oroszország, 1918. 1. 23. – Petrozavodszk, 1972. 4. 21.) karjalai nyelvész. Kezdetben a finn irodalmi nyelvvé, később a karjalai finn nyelv kialakulásának, fejlődésének feltárásával, az írásbeliség kezdeteinek kutatásával, karjalai dialektológiai szótár összeállításával foglalkozott.
- MANNINEN, Otto (Kangasniemi, Finnország, 1879. 8. 13. – Helsinki, 1950. 4. 6.) finn költő, műfordító, a nyelvrokon irodalmak igényes, elhivatott tolmácsolója, a magyar költészetnek is mindmáig legnagyobb fordítója volt.
- MARK, Julius (Hajala, ma Észtország, 1890. 3. 27. – Washington, 1959. 3. 12.) az Egyesült Államokba települt észt nyelvész. A finn és észt nyelv tanára, a lapp, mordvin, mari (csereemis) és magyar nyelv dialektusainak, a finnugor nyelvek morfológiájának kutatója volt.
- MARK, Karin (Tartu, Észtország, 1922. 3. 24. –) észt antropológus. A Baltikum paleoantropológiájával és a finnugor népek antropológiai vizsgálatával foglalkozik.
- MÁRK Tamás (Nagykanizsa, Magyarország, 1946. 3. 3. – Pécs, Magyarország, 1985. 5. 5.) magyar nyelvész. A szamojéd nyelvek kutatója, gyakorlati magyar nyelvkönyvek szerzője volt.
- MARKOV, Valerij Petrovics (Koszlan, Udorai járás, ma Komi Köztársaság [Oroszország], 1947. 7. 11. –) komi nemzetiségű fizikus, kandidátus, a Komi Köztársaság Államtanácsának alelnöke, az Orosz Föderáció Állami Dumájának képviselője, a Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottságának elnöke a bizottság megalakulása óta. 1991 februárjától „A Komi Nép Újjászületési Bizottsága” nevű szervezet elnöke.
- MARR, Nyikolaj Jakovlevics (Dablacihe, ma Grúzia, 1865. 1. 6. – Leningrád, ma Szentpétervár, Oroszország, 1934. 12. 20.) orosz nyelven alkotó grúz orientalista, a kaukázusi népek nyelveinek, irodalmának és történelmének kutatója, a „marrizmus” néven elhíresült kutatási irányzat megalkotója volt. Teóriájának kidolgozásához finnugor nyelveket (pl. az udmurt [votják] nyelvet) is felhasználta.
- MARTIN György (Budapest, 1932. 2. 5. – Budapest, 1983. 10. 31.) magyar néptánckutató. Összehasonlító-történeti tánc kutatással is foglalkozott, tipológiai és történeti szempontokat is figyelembe véve. A magyar tánc kultúra vizsgálatában alkalmazta az általános folklorisztikai, zenei, nyelvészeti tanulságokat is.

- MASING, Otto Wilhelm (Lohusuu, ma Észtország, 1763. 11. 8. – Äksi, ma Észtország, 1832. 3. 15.) balti német származású észt irodalmár és nyelvész, lelkész. Az észak-észt nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelv és az új helyesírás egyik zászlóvivője. Neves tankönyvszerző, lapszerkesztő volt.
- MASING, Uku (Hugo-Albert, 1937-ig) (Raikküla, ma Észtország, 1909. 8. 21. – Tartu, ma Észtország, 1985. 4. 25.) észt költő, teológus. Keleti és antik nyelvekből közölt fordításai mellett finnugrisztikai tanulmányokat is publikált.
- MASZKAJEV, Andrej Ivanovics (Vjazsga, Oroszország, ma Mordvin Köztársaság [Oroszország], 1907. 8. 27. – Szaranszk, 1975. 7. 11.) mordvin folklorista. A mordvin folklór gyűjtésével, rendszerezésével, elemzésével foglalkozott. A finnugor folklórkutatás kiemelkedő alakjának tekinthető.
- D(omokos Péterné). MÁTAI Mária (Szombathely, Magyarország, 1945. 11. 22. –) magyar nyelvész, a magyar nyelvtörténet elismert szaktekinthelye. Kutatásaiban a magyar nyelv finnugor előzményeiből próbál meg kiindulni, és így törekszik magyarázatot találni a magyar nyelv speciális jelenségeire.
- MÁTÉ Imre (Maglóca, Magyarország, 1934. 12. 11. –) Németországba települt magyar költő, könyvkiadó. Lírájában érezhető a nyelvrokon népek folklórájának inspiráló hatása. Behatóan foglalkoztatják a magyar ősvallás kérdései is.
- MÄGISTE (1922-ig MÄLSON), Julius (Kudina, ma Észtország, 1900. 12. 19. – Lund, Svédország, 1978. 3. 11.) Németországba, majd Svédországba települt észt nyelvész. A finn és a balti nyelvek hangtörténetét, morfológiáját és etimológiáját kutatta, valamint a volgai finnugor nyelvészet egyes kérdéseit.
- MEILLET, Antoine (Moulins, Franciaország, 1866. 11. 11. – Châteaumeillant, Franciaország, 1936.) francia indogermanista nyelvész. Munkásságában a finnugrisztika nem játszott nagy szerepet, mégis az ő működésének köszönhető a párizsi finnugor tanszék létesítése, a modern francia finnugrisztika megteremtése.
- MERI, Lennart Georg (Tallinn, 1929. 3. 29. –) észt író, műfordító, politikus, rendező. Kitünő tudományos színvonalú filmjeiben az észt nép etnográfiai kapcsolatait vizsgálja a finnugor rokonnépek kultúrájában. Néprajzi útikönyvei irodalmi értékűek. A függetlenségét visszanyert Észtország első államfője. Ebben a tisztségében jelenleg második periódusát tölti.
- MESSERSCHMIDT, Dániel Gottlieb (Danzig, ma Gdańsk, Lengyelország, 1684. 4. 13. – Szentpétervár, 1735. 3. 25.) német természettudós, orvos. Cári megbízásra szibériai kutatóútra ment, ahol a természettudományos megfigyelések mellett a néprajzi érdekességekre is figyelmet fordított.
- F(odor Lászlóné). MÉSZÁROS Henrietta (Budapest, 1924. 3. 28. –) magyar nyelvész. Az obi-ugor nyelvek kutatásával, magyar nyelvtörténettel foglalkozik.

- MÉSZÖLY Gedeon (Tabajd, Magyarország, 1880. 6. 10. – Budapest, 1960. 5. 29.) magyar nyelvész, műfordító, tanár. A magyar és a finnugor nyelvtudománynak szinte minden részterületén jelentőset alkotott. Nyelvtörténeti fejtegetései mögött a finnugor őskor társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyainak mély ismerete húzódik meg.
- MECHOV, Mathias de (1437 k. – 1523 k.) lengyel származású orvos, pap, utazó. Jelentős előfutára volt a finnugor kutatásoknak. Először említi a magyar nyelv rokonságát az Urál vidéki jugorok nyelvével. Fontosak az obi-ugorokkal kapcsolatos néprajzi jellegű észrevételei is.
- MIKOLA Tibor (Budapest, 1936. 2. 19. –) magyar nyelvész. Elsősorban a szamojéd nyelvek kutatója, de az uráli nyelvtudomány egész területén elismerik kompetenciáját. A szakma nemzetközi szaktekintélyeinek egyike.
- MIKUSEV, Anatolij Konsztantyinovics (Sziktivkar, 1926. 11. 5. – Sziktivkar, 1993.) komi (zürjén) folklorista. A komi folklór- és irodalomkutatás kiemelkedő személyisége, a permi, sőt a teljes finnugor folklór szaktekintélye volt.
- A. MOLNÁR Ferenc (Nagyvárad, ma Oradea, Románia, 1942. 2. 28. –) magyar nyelvész, filológus. Fő érdeklődési köre és kutási területe a magyar nyelvtörténet és a finnugrisztika tudománytörténete.
- MOORA, Harri (Kuremaa, ma Észtország, 1900. 3. 2. – Tallinn, 1968. 5. 2.) észt régész. Főképp a baltikumi vaskorral, valamint az észtek és a szomszédságukban élő népek etnikai történetével foglalkozott.
- MOREAU, Jean-Luc (Tours, Franciaország, 1937. 10. 2. –) francia költő, nyelvész, műfordító, a magyar és finn irodalom egyik kiváló tolmácsolója. Különösen alaposan ismeri a finn, magyar és udmurt (votják) nyelvet, kultúrát és történelmet.
- MUHIN, Vlagyimir Alekszejevics (Tigide Morho, Oroszország, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1888. 7. 1. – mai Oroszország területén, 1938.) mari (cseremisz) nyelvész, irodalmár, tanító. Finnugor folklórral, történelemmel és irodalomtörténettel foglalkozott, különösen a mari irodalom kezdeteinek feltárásában mélyült el. Nyelvészként küzdött az egységes mari irodalmi nyelv létrejöttéért.
- MUNKÁCSI (eredeti nevén MUNK) Bernát (Nagyvárad, ma Oradea, Románia, 1860. 3. 12. – Budapest, 1937. 9. 21.) magyar nyelvész. A finnugor összehasonlító nyelvészetnek világszerte egyik legkiválóbb művelője volt. Különösen fontosak udmurt (votják) és manysi (vogul) tárgyú művei. A nyelvészetten kívül a finnugor néprajz-, folklór- és irodalomkutatás sem nélkülözheti eredményeit.
- MÜLLER, Max Friedrich (Dessau, Németország, 1823. 12. 6. – Oxford, Anglia, 1900. 10. 28.) német származású, Angliában letelepedett nyelvész. Főként a nyelvek eredetének, csoportosításának kérdései foglalkoztatták. A finnugor nyelvek „turáni” megjelölése az ő nevéhez kapcsolható.

- NAGY Kálmán (Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Románia, 1939. 5. 5. – Kolozsvár, 1971. 10. 9.) erdélyi magyar nyelvész, műfordító. Érdeklődési körébe tartozott az őstörténet és a nyelvrokonság kérdése, ő készítette el (Vikár Béla után másodikként) a Kalevala teljes modern magyar fordítását.
- NALIMOV, Vaszilij Petrovics (Vilgort, Oroszország, 1879. 3. 7. – Sziktivkar, 1939.) komi (zürjén) nyelvész, néprajzkutató. A komplex finnugor kutatások egyik kezdeményezője volt, a komi nyelvvel és kultúrával foglalkozott kiemelten.
- NANOVFSZKY György (Budapest, 1942. 4. 10. –) nagykövet, politológus, egyetemi tanár, a Külügyminisztérium főosztályvezetője. A Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottságának alelnöke a bizottság megalakulása óta, Magyarország koordinátora. A Finnugorok világa című könyv szerkesztője, a Finnugor Tudományos Akadémia rendes tagja.
- NASZIBULLIN, Rif Sakriszlamovics (Csetirman, ma Baskortosztán [Oroszország], 1936. 10. 15. –) udmurt (votják) nyelvész. Az udmurt nyelv Káma melléki nyelvjárásaival, általában pedig dialektológiával és lexikológiával foglalkozik.
- NÉGYESY László (Szentés, Magyarország, 1861. 3. 6. – Budapest, 1933. 1. 7.) magyar irodalomtörténész, esztéta. Munkásságán belül foglalkozott ugor összehasonlító verstannal, a finnugor népek költészetével.
- NIELSEN, Konrad Hartvig Isak Rosenvinge (Vik i Helgeland, Norvégia, 1875. 8. 29. – Koppenhága, 1914. 12. 17.) norvég nyelvész. Főképpen a lapp nyelvvel foglalkozott, de a lappok néprajza iránt is érdeklődött. A Kalevala (majdnem teljes) norvég fordítását is elkészítette.
- NITT (korábban HIÖB), Ellen (Tallinn, 1928. 7. 13. –) észt költő, műfordító. A magyar nyelv és költészet alapos ismerője, kiváló tolmácsolója.
- NIRVI, Ruben Erik (Askola, Finnország, 1905. 12. 16. – Helsinki, 1986. 1. 16.) finn dialektológus, lexikológus, szótörténetkutató, a kihalóban lévő karjalai és inkeri nyelvjárások lexikográfusa, szótárak szerkesztője volt.
- NORMANTAS, Paulius (Kalniskin, ma Litvánia, 1948. 6. 8. –) Magyarországon élő litván fotóművész. Az uráli népek legtöbbjét lakóhelyén felkeresve gazdag fényképdokumentációt készített, számos nagysikerű kiállítást rendezett.
- NOVICKIJ, Grigorij (1700 előtt – 1727 után) orosz katonatiszt, útleíró. Jól ismerte az obi-ugorok, elsősorban a hantik (osztjások) életét, szokásait. Írásban rögzített élményei, benyomásai a hantikra vonatkozó korai és igen értékes forrásmunkák.
- NYÍRI Antal (Szentés, Magyarország, 1907. 3. 9. –) magyar nyelvész, tanár. Kutatási területe a magyar hang- és alaktörténet, amellyel kapcsolatban foglalkozott az uráli–finnugor hang- és alaki sajátosságokkal, mondattani kérdésekkel, etimológiával.
- NYIRKOS István (Sátoraljaújhely, Magyarország, 1933. 8. 1. –) magyar nyelvész. Magyar nyelvészeti témákon kívül fennológiával, folklorisztikai, művelődéstörténeti kérdésekkel, szótárszerkesztéssel is foglalkozik.

OINAS, Felix Johannes (Tartu, ma Észtország, 1911. 3. 6. –) Németországba, később az USA-ba települt észt nyelvész, népköltészetkutató, Kutatásai a szláv filológia mellett a finnugor nyelvészet, néprajz és mitológia területére is kiterjednek. Műfordításai is jelentősek.

OJANSUU, Heikki August (Tyrvää, Finnország, 1873. 7. 26. – Helsinki, 1923. 1. 18.) finn nyelvész. Kutatási területe a finn nyelvjárások hangtörténete, az észt és szetu nyelvjárások, a karjalaiak és a lüdek nyelve volt. A finn irodalmi nyelv kialakulásával, a balti finn nyelvek osztályozásával is foglalkozott.

OKSANEN, I. AHLQUIST

ORLAY János (Palágy, Magyarország, 1770. – Odessza, ma Ukrajna, 1829. 2. 27.) magyar orvos, Oroszországban (Orlov néven) cári sebészként működött. Foglalkoztatta a magyarok őshazájának és nyelvrokonainak kérdése, anyagilag is segítette a magyar őshaza felkutatására induló expedíciókat.

PAASONEN, Heikki (Mikkeli, Finnország, 1865. 1. 2. – Helsinki, 1919. 8. 8.) finn nyelvész, filológus. Munkásságában legfontosabbak hangtörténeti és szótörténeti tárgyú tanulmányai, valamint mordvin, mari (cseremis), hanti (osztják), szamojéd népköltészeti, grammatikai és szótári gyűjtései. Foglalkoztatták a népi hitvilág kérdései is.

PAIS Dezső (Zalaegerszeg, Magyarország, 1886. 3. 20. – Budapest, 1973. 4. 6.) magyar nyelvész. Ő indította el a magyar irodalmi nyelv történetének kutatását. A nyelvtudomány minden ágát művelte, ezen belül főként szószármaztatással, szótörténettel, nyelvemlék-magyarazattal foglalkozott, továbbá vizsgálta a nyelvtudomány eredményeinek a magyar őstörténeti kutatásokban való hasznosíthatóságát is.

PALL, Valdek (Laius-Tähkvere, Észtország, 1927. 6. 30. –) észt nyelvész. Kutatási területe az udmurt (votják) nyelv, az észt nyelv idegen szavainak struktúrája és a névszabályozás gyakorlati kérdései. Foglalkozott földrajz-név-kutatással is.

PALLAS, Peter Simon (Berlin, 1741. 9. 22. – Berlin, 1811. 9. 8.) német utazó, útleíró, természettudós. A cári udvar megbízásából kutatta az orosz birodalom nemzetiségeit. Megállapításai az uráli történet- néprajz- és nyelvtudomány nélkülözhetetlen forrásai.

PÁPAI Károly (Pápa, Magyarország, 1861. 12. 20. – Görz, ma Gorizia, Olaszország, ill. Nova Gorica, Szlovénia, 1893. 11. 25.) magyar néprajzkutató. A manysik (vogulok) és a hantik (osztjakok) lakóhelyén néprajzi és antropológiai vizsgálatokat végzett. A szamojéd nyelvek kutatásával is foglalkozott. Ő volt a finnugor embertan első művelője hazánkban.

PÁPAY József (Nagyigmánd, Magyarország, 1873. 7. 1. – Debrecen, Magyarország, 1831. 6. 9.) magyar nyelvész. Zichy Jenő ázsiai expedíciójának tagjaként utazást tett Szibériában. Fő kutatási területe az obi-ugor népek, főleg a hantik (osztjakok) folklórja, hitvilága volt.

PAPP István (Kisvárd, Magyarország, 1901. 9. 12. – Debrecen, Magyarország, 1972. 4. 11.) magyar nyelvész. A magyar nyelvtudománynak szinte minden ágát művelte, kiváló ismerője volt a finn nyelvnek is. Nyelvkönyvei, nyelvtanai és szótárai a magyarországi fennológia alapmunkái.

- PATKANOV, Szerafim (1861. – 1918.) orosz utazó, folklorista. Az obi-ugor népek, különösen a déli osztjakok (hantik) etnológiai és folklorisztikai kutatásának kiemelkedő alakja volt.
- PATRUSEV, Gennagyij Sztjepanovics (Suksier, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1928. 7. 25. –) mari (cseremisz) nyelvész. Tudományos érdeklődésének homlokterében a mari lexikológiai és lexikográfiai kutatások állnak, valamint az orosz és a mari nyelv kapcsolatának kérdése.
- PATRUSEV, Valerij Sztjepanovics (Suksier, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1942. 8. 1. –) mari (cseremisz) régész, történész. Kutatási területe a mari-csuvas kapcsolatok kérdése, a Volga- és az Urál-vidék finnugor népeinek etnogenezise és etnikai története régészeti adatok alapján.
- PENAVIN (-BORSY) Olga (Debrecen, Magyarország, 1916. –) Újvidéken, a mai Szlavónia területén élő magyar nyelvjáráskutató. A szlavóniai magyarság nyelvének, nyelvjárásainak vizsgálatával, az ott élő magyarok népi folklórjának és hitvilágának tanulmányozásával foglalkozik.
- PENGITOV, Nyikolaj Tyihonovics (Sztarokresceno, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1914. 3. 28. – 1994. 10. 3.) mari (cseremisz) nyelvész. A mari nyelv nyelvjárásainak összehasonlító vizsgálatával, a mari nyelv alaktanával foglalkozik.
- PENTTILÄ, Aarne (Raahe, Finnország, 1899. 8. 5. – Helsinki, 1971. 8. 25.) finn nyelvész. A finn nyelvtudomány kiemelkedő képviselője, a modern finn grammatika és mondattan kutatója volt.
- PETUHOVA, Ligyija Andrejevna (Paktyekovo, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1936. 1. 20. –) mari (cseremisz) nyelvész. Tudományos érdeklődésének középpontjában a mari nyelv szóösszetételei állnak.
- PICCOLOMINI, Aeneas Silvius (II. Pius pápa) (Corsignano, Olaszország, 1405. 10. 18. – Ancona, Olaszország, 1464. 8. 14.) katolikus pap, író. A finnugrisztika területén is számon tartott tudós. Olvasmányai alapján figyelt fel a magyarok és az obi-ugor népek között mutatkozó nyelvi rokonságra.
- PIRERKA, Anton Petrovics (1905. – Leningrád, ma Szentpétervár, 1941.) nyenyec nyelvész, folklorista, író.
- POPINI, Albert (Ploesti, Románia, 1864. 7. 20. – Debrecen, Magyarország, 1930. 3. 4.) költő, tanár, műfordító, irodalomtörténész. Könyvet írt a finnekről. Sokat tett a finnek és a finn irodalom népszerűsítéséért.
- POPOV, Alekszandr Ivanovics (Szentpétervár, 1899. 5. 17. – Leningrád, ma ismét Szentpétervár 1973. 3. 1.) orosz matematikus, filozófus, nyelvész. A sokoldalú tudóst orosz névtani kutatási vezették a finnugrisztikához.

- POPOVA, Jadviga Nyikolajevna (Tula, ma Oroszország, 1935. 2. 13. – Tarko-Szale, ma Oroszország, 1977. 12. 9.) orosz nyelvész, újságíró. A szibériai népek kultúráját és nyelvét kutatta, nyenyec nyelvterületen néprajzi és nyelvi anyagot gyűjtött, a nyenyec fonetika jeles kutatójává vált.
- PORKKA, Volmari (Frans Woldemar) (Vehkalahti, Finnország, 1854. 8. 5. – Helsinki, 1889. 12. 25.) finn nyelvész, tanár. Népdalokat gyűjtött Nyugat-Inkeriben és a mezei mariknál (cseremiszeknél), foglalkozott az inkeri nyelvjárással.
- PORTHAN, Henrik Gabriel (Viitasaari, Finnország, 1739. 11. 8. – Turku, Finnország, 1804. 3. 16.) finn történész, nyelvész. A finn nép eredetével, történelmével, költészetével, nyelvvel foglalkozott, kutatta a finn nyelv rokonsági kérdéseit, a finn nyelvjárások területi elhelyezkedését. A tényeken alapuló történeti kutatások megalapozójának tartják.
- POSTI, Lauri (Lieto, Finnország, 1908. 3. 17. – Helsinki, 1988. 3. 5.) finn nyelvész, a balti finn nyelvek, különösen a vót és vepsze nyelvjárások kutatója, az alazsaga nyelvjárás szótárának szerzője.
- PÖLDMÄE, Rudolf (Rae, ma Észtország, 1908. 2. 27. –) észt irodalomtörténész, folklorista. Irodalomtörténettel, színház- és zenetörténettel, észt folklórral foglalkozik.
- PRAY György (Ěrsekújvár, ma Nové Zámky, Szlovákia, 1723. 1. 11. – Pest, 1801. 9. 23.) magyar jezsuita szerzetes, történetíró, tanár, könyvtáros. A tudományos magyar történetírás egyik első képviselője. A hozzá eljutó finn és más tudományos kutatások alapján elfogadta a finn-lapp-magyar nyelvi rokonságot.
- PROKOFJEV, G. N. (1896. – 1942.) orosz nyelvész, a szovjet szamojedológiai kutatások kezdeményezője. Elsősorban a szölkup nyelvvel foglalkozott, de írt nyenyec nyelvkönyvet is. Ő írta meg a négy élő szamojéd nyelv nyelvtanát.
- PUSZTAY János (Szombathely, 1948. 7. 22. –) magyar nyelvész. A szamojéd és a paleoszibériai nyelvek elismert kutatója, de figyelemre méltót alkotott az uralisztika több más területén is. Jeles tudományszervező, uralisztikai kiadványsorozatok elindítója. Ő alapította meg a pécsi majd a szombathelyi uralisztikai tanszéket.
- RÁCZ István (Töketebere, ma Trebišov, Szlovákia, 1908. 7. 11. – Helsinki, 1998. 12. 13.) Finnországba települt magyar műfordító, fotóművész, tanár. Népművészeti fotóival európai hírnévre tett szert, a finn irodalom magyar nyelvre tolmácsolását is igen magas színvonalon végezte, többek közt a Kalevala ihletett fordítója.
- RAMSTEDT, Gustav John (Tammisaari, Finnország, 1873. 10. 22. – Helsinki, 1950. 11. 2.) finn nyelvész. Az altaji nyelvekkel foglalkozott, de kutatta a hegyi marik (cseremiszek) nyelvét is.
- RASK, Rasmus (Broendekilde, Dánia, 1787. 11. 22. – Koppenhága, 1832. 11. 14.) a dán nyelvudomány kiemelkedő alakja. A finnugrisztika terén a lapp nyelv kutatásában alkotott maradandót és iránymutatót.

- RAUN, Alo (1935-ig REISMAN, Aleksei) (Tartu, ma Észtország, 1905. 5. 8. –) Németországba, majd az USA-ba települt észt nyelvész, tanár. Az urál–altaji nyelvek kutatója, a nemzetközi nyelvészeti élet kiemelkedő egyénisége. Kutatásai középpontjában a finnugor összehasonlító nyelvészet állt, ezen belül főleg az észt, finn, magyar és mordvin nyelvek foglalkoztatták.
- RAVILA, Paavo (Laukka, Finnország, 1902. 7. 5. – Helsinki, 1974. 4. 16.) finn nyelvész. A finnugor nyelvek közül a mordvinnal és a lappal foglalkozott. Munkásságának legjelentősebb területe a finnugor alak- és mondattani kérdések kutatása.
- RÄNK, Gustav (Pärsamaa, ma Észtország, 1902. 2. 18. –) Svédországba települt észt néprajzkutató. Gyűjtőúton járt vót falvakban. Kutatásai középpontjában a balti finn népek etnográfiaja, településkultúrája áll.
- RÉDEI (eredeti nevén RADANOVICS) Károly (Nagykanizsa, Magyarország, 1932. 4. 11. –) Bécsben élő magyar nyelvész. Elsősorban a permi nyelvek foglalkoztatják, kiemelten a komi (zürjén). Több ízben járt a Komi Köztársaságban tanulmányúton. Az egyetemes finnugor nyelvtudomány egyik legeredményesebb és legtermékenyebb művelője.
- REGULY Antal (Zirc, Magyarország, 1819. 7. 11. – Buda, 1858. 8. 23.) magyar nyelvész, néprajzkutató. Először jogi tanulmányokat folytatott Győrött, illetve Pesten. Németországi és svédországi útja során határozta el, hogy a nyelvrokonság kutatásával kíván foglalkozni. Finn és lapp nyelvi kutatásai után 1843-ban gyűjtőútra indult a manysik (vogulok), hantik (osztjákok) és marik (cseremiszek) földjére. Hazatérte után az Egyetemi Könyvtárban kapott állást. Gazdag nyelvtudományi és néprajzi anyagának teljes feldolgozásában betegsége megakadályozta. Hagyatékának publikálása az utódokra maradt, életművének egy része máig kiadatlan.
- RÉTHEI PRIKKEL Marian Lajos (Csém, ma Schandorf, Ausztria, 1871. 8. 18. – Balatonfüred, Magyarország, 1925. 11. 19.) magyar bencés szerzetes, néprajzkutató, nyelvész, tanár, újságíró. Érdeklődésének középpontjában a magyar néptánc kutatás állt, de mellette nyelvészeti munkássága is említésre méltó.
- RÉVAI Miklós (Nagyszentmiklós, ma Sănnicolau Mare, Románia, 1750. 2. 24. – Pest, 1807. 4. 1.) magyar nyelvész, piarista szerzetes, tanár. A hazai történeti nyelvtudomány megalapozója. Elfogadta a finnugor nyelvrokonságot, észrevette a finnugor nyelvek egyik fő jellemvonását, a hangzóilleszkedést.
- RÉVAY Valéria (Nyíregyháza, Magyarország, 1950. 5. 11. –) magyar nyelvész. A finn és a magyar leíró és történeti nyelvészet problémái mellett a finn irodalom és művelődéstörténet kérdéseivel is foglalkozik.
- RIDALA, Villem (eredeti nevén Grünthal, Wilhelm) (Kuivastu, ma Észtország, 1885. 5. 30. – Helsinki, 1942. 1. 16.) észt költő, filológus, fordító. Szépirodalmi és fordítói tevékenysége mellett nyelvészettel, főleg a balti finn nyelvek problémáival és a szetu nyelvvel, valamint folklórral is foglalkozott.

- ROCSEV, Jurij Geraszimovics (Muzsi, ma Komi Köztársaság [Oroszország], 1936. – Sziktivkar, 1995.) komi (zürjén) folklorista. Komi, manysi (vogul) és nyenyec (jurákszamojéd) nyelvi és kulturális kapcsolatok tanulmányozásával, továbbá komi gyermek-folklórral foglalkozott.
- RÖHEIM Géza (Budapest, 1891. 9. 12. – New York, USA, 1953. 6. 7.) az USA-ba kivándorolt magyar néprajzkutató, pszichoanalitikus. Világsikerű műveiben először adta néprajzi jelenségek magyarázatát a freudizmus alapján. Összehasonlító vizsgálódásokat folytatott a magyar népi kultúrával kapcsolatban. Elsősorban a magyar néphit problémái foglalkoztatták.
- ROMBANGYEJEVA, Jevdokija Ivanovna (Kotyljagi, ma Hanti-Manysi Autonóm Körzet [Oroszország], 1928. 4. –) manysi (vogul) nyelvész. Szülőföldjén néprajzi és folklórgyűjtéseket folytatott, manysi tankönyvek írásában vett részt. Munkái nélkül elképzelhetetlen a manysi népi műveltség és nyelv kutatása.
- ROSENPLÄNTER, Johann Heinrich (Valmiera, Lettország [Oroszország], 1782. 7. 23. – Pärnu, ma Észtország, 1846. 4. 27.) német származású észt irodalmár, lekipásztor. Az észt irodalmi nyelv kialakításának lehetőségeit kutatta, észt népmeséket gyűjtött, bibliográfiákat állított össze.
- RUONG, Israel (Arjeplog, Svédország, 1903. 5. 26. – 1986. 4. 6.) svédországi lapp nyelvész, néprajzkutató, tanár. Lapp tankönyveket írt, szépirodalmi antológiákat állított össze, újságot szerkesztett.
- RÜÜTEL (korábban RUUS), Ingrid (Tallinn, 1935. 11. 3. –) észt népzenekutató. Főként a balti finn és észt népdallal, népzenevel foglalkozik.
- SAARESTE (eredeti nevén SAABERK [1921-ig], Albert [1935-ig]), Andrus (Tallinn, 1892. 6. 18. – Uppsala, Svédország, 1964. 5. 10.) Svédországba települt észt nyelvész. Főképp az észt nyelvjárások és az észt irodalmi nyelv történetét kutatta.
- SAARINEN, Sirkka Aulikki (Turku, Finnország, 1954. 12. 21. –) finn nyelvész. Kutatási területe a volgai és permí nyelvek mondattana, szó szerkezetei és a finnugor folklór. Az Európai Nyelvek Atlaszában munkálataiban az uráli nyelvek anyagának szerkesztését végzi.
- SAHMATOV, Alekszej Alekszandrovics (1864. – 1920.) orosz folklorista, nyelvész. Nagy érdeklődést tanúsított a finnugor nyelvek iránt, elsősorban mordvinisztikai tevékenysége, nyelvi gyűjtése nagy jelentőségű.
- SAJNOVICS János (Tordas, Magyarország, 1733. 5. 12. – Buda, 1785. 5. 4.) magyar jezsuita szerzetes, csillagász, nyelvész. A lapp és magyar nyelv rokonságának hangoztatója, első bizonyítója. Elméleti fejtegetéseivel, alkalmazott módszerével jelentősen hozzájárult a modern összehasonlító nyelvészet alapelveinek kialakításához.

- SÁMSON (Béla) Edgár (Nagykamond, Magyarország, 1906. 9. 5. – Pannonhalmi, Magyarország, 1970. 2. 1.) magyar bencés szerzetes, nyelvész, tanár, Magyar nyelvtörténettel és finnugor összehasonlító nyelvészettel, a képzett és összetett igék, valamint az igeragozás kérdéseivel foglalkozott. Kézírtos tanulmányai maradtak fenn a hanti (osztják) hangtan és igeragozás kérdéseiről.
- SÁNDOR István (Lukó, ma Lukov, Szlovákia, 1750. 8. 11. – Bécs, 1815. 3. 29.) magyar bibliográfus, szerkesztő, nyelvész. A magyar nyelv finnugor mivoltát népszerűsítő tudós. Számos finnugor nyelvészeti tárgyú cikket, fejtegetést tett közzé.
- SAUVAGEOT, Aurélien (Konstantinápoly, ma Isztambul, 1897. 4. 13. – Aix-en Provence, Franciaország, 1988. 12. 5.) francia nyelvész, műfordító. Kiváló szakember a finnugrisztika területén, a francia finnugrisztika tényleges megteremtőjének tekinthető. Kitűnő műfordításai a magyar és finn szépirodalom népszerűsítői hazájában.
- SCHAEFFERUS, Johannes (Johann Scheffer) (Strassburg, ma Strasbourg, Franciaország, 1621. – Uppsala, Svédország, 1679.) német származású svéd irodalomtörténész, történetíró, útleíró, államférfi. Híressé vált nagyszabású, metszetekkel illusztrált műve a lappokról.
- SCHLACHTER, Wolfgang (Hamburg, Németország, 1908. 4. 19. –) német nyelvész. A magyar és finn nyelv kutatásában fontos felfedezések részese. Főként a lapp nyelv dialektusainak problematikája foglalkoztatja, de az egyetemes finnugor nyelvtudománynak is elismert művelője.
- SCHLÖZER, August Ludwig (Gaggenstedt, Németország, 1735. 7. 5. – Göttingen, Németország, 1809. 9. 9.) német történész. A források alapos ismerete alapján mélyedt el Kelet- és Észak-Európa történetében, a nemzetközi és magyarországi finnugrisztikára is jelentős hatást gyakorolt tudásával, józan realizmusával.
- SCHMIDT Éva (Budapest, 1948. 6. 28. –) magyar néprajzkutató. Több ízben járt helyszíni (több éves) kutatóúton a hantik (osztjakok) között, terepmunkája során nagyon értékes néprajzi és folklór anyagot gyűjt, részt vesz az északi osztják (hanti) folklórarchívum anyagának összegyűjtésében és feldolgozásában. A hanti nyelv, életmód és néphit kitűnő ismerője. A Belojarszkijban működő folklórarchívum vezetője.
- SCHRENK (SRENK) Alekszandr Ivanovics (Griznov, Oroszország, 1816. 2. 4. – Derpt, ma Tartu, Észtország, 1876.) orosz származású természettudós. Bejárta Észak-Európa tundráit. Összefoglaló művében megemlékezik az általa felkeresett népek, főleg a komik (zürjének) és nyenyeczek szokásairól, dalairól és meséiről. Ebben a vonatkozásban a finnugor néprajz és folklórishztika úttörői közé is tartozik.
- SCHULZE (korábban BARTEL), Brigitte (Berlin, 1938. 7. 7. –) német nyelvész. Kutatási területe: osztjakológia, lexikológia, folklór. Részt vesz a hanti (osztják) nyelv dialektológiai és etimológiai szótárának kiadásában.

- SEBEOK, Thomas A. (Sebők Tamás) (Budapest, 1920. 9. 9. –) az USA-ba települt magyar származású amerikai nyelvész. Kutatási területe a szemiotika, antropológia, uralisztika, altajisztika. Több fontos kötetet gyarapított és modernizálta a mari (cseremis) tárgyú filológiát.
- N(émeth Gyuláné). SEBESTYÉN Irén (Nagyenyed, ma Aiud, Románia, 1890. 5. 27. – Szeged, Magyarország, 1978. 8. 4.) magyar nyelvész, műfordító. Kiemelkedő képességű, új utakat nyitó művelője a szamojedisztikának és a magyar őstörténetkutatásnak, egyúttal kiváló és termékeny fordítója a finn prózának.
- SEILENTHAL, Tõnu (Tallinn, 1947. 6. 28. –) észti nyelvész. Kutatási területe a hanti (osztják) nyelv és a finnugor névutók. Járt gyűjtőúton a hantiknál és a vótoknál, valamint a kárpátjai magyaroknál.
- SESZTALOV, Juvan (Iván Nyikolajevics) (Komratki, ma Hanti–Manysi Autonóm Körzet [Oroszország], 1937. 6. 22. –) manysi (vogul) író, költő, publicista. Anyanyelvén hat, oroszul több mint ötven kötete jelent meg. Napjainkban műveiben hangot ad a kis népek veszélyeztetettségének, a környezet pusztulásának, illetve az ezek fölött érzett aggodalmának.
- SIMONYI (eredeti nevén STEINER) Zsigmond (Veszprém, Magyarország, 1853. 1. 1. – Budapest, 1919. 11. 23.) magyar nyelvész. Munkásságának súlypontja a magyar történeti nyelvtanra, elsősorban az összehasonlító mondattanra esik. Ismertette Munkácsi Bernát Vogul népköltési gyűjteményét, maga is fordított finn népköltészeti alkotásokat.
- SINOR, Denis (Dénes) (Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Románia, 1916. –) Amerikába települt magyar nyelvész. Elsősorban Ázsia-kutatóként tartják számon, de hungarológusként, sőt finnugristaként is részt vállalt az e szakterületek iránti érdeklődés felkeltésében az USA-ban. Több szakkönyvsorozat kezdeményezője.
- SIRO, Paavo (Helsinki, 1909. 8. 2. – Helsinki, 1996. 2. 27.) finn nyelvész. Főleg a finn és finnségi nyelvek mondattanát, esetgrammatikáját, a finn infinitívuszt, passzívumot, a finnugor tagadó igealakot vizsgálta kutatásaiban. Kiadott vepsze szöveggyűjteményt, továbbá Paasonen mari (cseremis) szövegeit és keleti mari szótárát.
- SJÖGREN, Anders Johan (Iitti, Finnország, 1794. 5. 8. – Szentpétervár, 1855. 1. 18.) finn nyelvész, néprajzkutató. A finn finnugrisztika megteremtőinek egyike. Főként a permi népek érdekelték, de a finnugrisztika teljes problematikáját áttekintette.
- SKETAN (eredeti nevén MAJOROV, Jakov Pavlovics) (Sztaroje Krescseno, Oroszország, 1898. 10. 17. – mai Oroszország területén, 1937.) mari (cseremis) író, publicista. Hiteles regényei és színdarabjai alapján a mari irodalom klasszikusaként tartják számon.
- SPÁTARUL (SPAFARI), Nicolaie Milescu (Vaslui, ma Románia, 1671. – 1708.) román diplomata, útleíró. Diplomáciai munkája során finnugor népek földjén is megfordul, útinaplója részletesen szól a hantik (osztjakok) életéről, szokásairól, hitvilágáról.

- SPROGIS, Augusts (eredeti nevén KASPARSON, Alfreds) (Vejava, ma Lettország, 1887. 12. 17. –?) lett származású nyelvész. Arhangelszk környéki száműzetésében nyelvészeti kutatásokat végzett, rendszerbe foglalva rögzítette a szamojédokra vonatkozó ismereteit.
- STALTE, Karl (Ire, ma Észtország, 1870. 8. 9. – Fehrbellin, ma Németország, 1947. 12. 1.) lív költő, műfordító, szerkesztő. A lív művelődéstörténet legkiemelkedőbb alakja, a lív kultúra legfontosabb fórumaként funkcionáló „A lív” c. havilap szerkesztője volt.
- STEINITZ, Wolfgang (Wroclav, Lengyelország, 1905. 2. 28. – 1967. 4. 21.) német nyelvész. A hantik (osztjakok) körében érdekes nyelvészeti és folklorisztikai anyagot gyűjtött, részt vett az első hanti ábécé és tankönyvek összeállításában. A keletnémet tudományos élet meghatározó személyisége volt. Különösen nagy hatású vokalizmuselmélete.
- STIPA, Günter Johannes (Königshütte, Németország, 1907. 11. 7. – Helsinki, 1993. 1. 26.) német származású nyelvész, tudománytörténész. Finn ségi és permisztikai témák foglalkoztatták, de érdekelték a finnugrisztika történetének kevésbé ismert korszakai, feledésbe merült személyiségei is.
- STRAHLENBERG, Philipp Johann (1676. – 1747.) svéd katonatiszt, utazó. Észak-európai és ázsiai utazása idején vált számos finnugor nép kutatójává, s először mutatta ki szóegyeztetésekkel, hogy a mordvin, mari (csere misz), komi (zürjén), udmurt (votják), manysi (vogul) és hanti (osztják) nyelvek a magyar és a finn nyelv rokonai.
- SUHONEN, Seppo (Iisalmi, Finnország, 1938. 5. 17. –) finn nyelvész, a finn ségi nyelvek kutatója. A kilencvenes évektől a finnországi finnugrisztika meghatározó személyisége.
- SUSAKOVA, Galina Nyikolajevna (Bolsoj Gurez, ma Udmurt Köztársaság [Oroszország], 1955. –) udmurt folklorista, tanár. Kutatási területe az udmurt népköltészet, főképp a mesék és az orosz-udmurt lakodalmi dalok.
- SÜRJE, Krista (Kiviöli, ma Észtország, 1952. 9. 5. –) észt mérnök, a Finnougrica társaság igazgatója 1998 decemberéig. A Finnugor Világkongresszus Konzultatív Bizottságának alelnöke, Észtország koordinátora 1996. 3. 30-tól.
- SZABÓ T(örpényi). Ádám (Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Románia, 1946. 3. 12. – Budapest, 1995. 12. 6.) Erdélyből áttelepült magyar nyelvész. A magyar nyelvtörténet és a finnugrisztika számos területe érdekelte, elsősorban névtani kutatómunkát végzett.
- SZABÓ T(örpényi). Attila (Fehéregyháza, ma Albești, Románia, 1906. 1. 12. – Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Románia, 1989. 3. 3.) magyar nyelvész, tanár. A magyar nyelvtudomány egyik legfelkészültebb, legsokoldalúbb, igen termékeny művelője, az erdélyi finnugrisztika életben tartója volt.
- SZAVELJEVA, Eleonora Anatoljevna (Pijeldino, ma Komi Köztársaság [Oroszország], 1937. –) komi régész, történész.
- SZEREBRENNYIKOV, Borisz Alekszandrovics (Homogori, Oroszország, 1915. 3. 6. – Moszkva, 1989. 2. 28.) a szovjet finnugrisztika egyik vezető személyisége volt, a permi nyelvek kutatója.

- SZIDOROV, Alekszej Szemjonovics (Palevici, Oroszország, 1892. 9. 28. – Sziktivkar, 1953. 3. 23.) komi (zürjén) folklorista, irodalomtörténész, nyelvész, a Kuratov-filológia egyik megteremtője.
- SZIJ Enikő (Sárvár, Magyarország, 1944. 8. 15. –) magyar nyelvész, tudománytörténész. Kutatási területe a permi nyelvek (szókészlet, szakszókincs, rokonságnevek) és néprajz, az uráli népek történelme, finn művelődéstörténet, magyar–finn kapcsolatok, a magyar mint idegen nyelv.
- SZILÁDY Áron (Ságvár, Magyarország, 1837. 11. 3. – Kiskunhalas, Magyarország, 1922. 3. 20.) magyar irodalomtörténész, református lelkész. Járt Konstantinápolyban és Kiszáiban, rokonszenvezett a magyar–török nyelvrokonság gondolatával is, írt a Kalevaláról és a Kalevipoegről.
- SZILASI Mór (Móric) (Szilasbalhás, Magyarország, 1854. 10. 20. – Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Románia, 1905. 5. 15.) magyar nyelvész, műfordító. A finnugrisztika tárgykörében megjelent dolgozataival jó segédesszközöket adott a kibontakozó magyar összehasonlító nyelvészetnek. Munkáiban foglalkozott a finn művelődési viszonyokkal is.
- SZINNYEI József (Pozsony, ma Bratislava, 1857. 5. 26. – Budapest, 1943. 4. 14.) magyar nyelvész. Elsősorban a finnugor nyelvek hang- és mondattanával foglalkozott. Népszerűsítette a közvélemény előtt a finn–magyar nyelvrokonságot.
- TALVE, Ilmar (Pétervári kormányzóság, Oroszország, 1919. 1. 17. –) észt néprajzkutató. Az észak-európai lakóházak történetét, a finn munkásság és a finn városok néprajzi sajátosságait tanulmányozza. Szépirodalmi művei is jelentek meg.
- TAMPERE, Herbert (Rannu, ma Észtország, 1909. 2. 1. – Rannu, 1975. 1. 19.) észt folklorista. A népköltészet gyűjtése mellett népdal-, néptánc-, népszokás- és néphitkutatással foglalkozott.
- TARAKANOV, Ivan Vasziljevics (Pokorovo-Urusztamak, ma Tatársztán [Oroszország], 1928. 7. 2. –) udmurt (voják) nyelvész. Tudományos munkáiban jelentős teret szentelt a dialektológiai kutatásoknak, majd fonetikával, morfológiával és lexikával foglalkozott. Pedagógiai és metodikai tanulmányai is jelentősek.
- TATYISCSEV, Vaszilij Nyikityics (Pszkov mellett, Oroszország, 1686. 2. 19. – Balgino, Oroszország, 1750. 7. 15.) orosz történész. Kiemelkedő jelentőségű történetíró. Átlátta a nyelvvel kapcsolatos feljegyzések fontosságát, munkáiban hasznosította pl. a hivatalnokok által gyűjtött hanti (osztják) szójegyzékeket.
- TAULI, Valter Evald (eredeti nevén Poissmann) (Tallinn, 1907. 11. 3. – Uppsala, Svédország, 1986. 1. 3.) Svédországba települt észt nyelvész, nyelvteoretikus. Az uráli nyelvek szerkezeti problémáival, fonológiával és általános nyelvészettel foglalkozott.
- TEDRE, Ülo (Tallinn, 1928. 2. 12. –) észt néprajzkutató. Munkásságának középpontjában a népdal, a népköltészet áll, de foglalkozik a szellemi néprajz történeti vonatkozásaival is.

- TERVONEN, Viljo (Pattijoki, Finnország, 1917. 5. 28. –) finn tudománytörténész, tanár, műfordító. Az első hivatalos finn lektor a budapesti egyetem bölcsészkarán. Tudománytörténettel foglalkozik, számos tanulmánya jelent meg a finn és a magyar nép kapcsolatairól, a magyar művészetről és irodalomról.
- TOLDY (eredeti nevén SCHLEDEL) Ferenc (Buda, 1805. 8. 10. – Budapest, 1875. 12. 10.) magyar irodalomtörténész, kritikus, orvos. A magyar irodalomtörténet-írás megteremtője. Érdeklődése kiterjedt a finn irodalomra is, a szabadságharc bukása után az általa szerkesztett Új Magyar Múzeumban színvonalas finn irodalmi alkotások ill. tanulmányok jelentek meg.
- TORMIS, Veljo (Kuusalu, Észtország, 1930. 8. 7. –) észt népművész. Művészetében ötvözi a népdalok, a népzene világát a mai zenével. Különösen magas színvonalat képviselnek kórusművei.
- TRÓCSÁNYI Zoltán (Sárospatak, Magyarország, 1886. 12. 25. – Budapest, 1971. 2. 17.) magyar nyelvész, irodalom- és könyvtörténész, műfordító. Munkásságában foglalkozott a rokon népek nyelvvel és irodalmával, kiemelten a manysival (vogullal) és a finnel.
- TURKIN, Adolf (Erozgyino, ma Oroszország, 1936. 1. 1. – Tallinn, 1996.) Észtországba települt komi (zürjén) nyelvész, műfordító, tanár. Főleg komi nyelvtörténeti, toponimikai kérdésekkel, a nyelvi kontaktusok problémáival foglalkozott, de figyelemmel kísérte a komi irodalom eseményeit is. Tudomány- és kapcsolattörténeti cikkeket is írt.
- TYEPLJASINA, Tamara Ivanovna (Malaja Kiznyja, Oroszország, 1924. 3. 9. –) udmurt (votják) nyelvész. Főként az udmurt nyelv dialektológiája, története, nyelvmélekei foglalkoztatják, de részt vállalt anyanyelve leíró nyelvtanának elkészítésében is.
- TYERESCSENKO, Natalja Mitrofanova (Novo-Nyikolszkoje, Oroszország, 1908. 3. 17. – Leningrád, ma Szentpétervár, Oroszország, 1987. 9. 13.) orosz nyelvész. Kezdetben a nyenyec nyelvvel és kultúrával foglalkozott, majd a többi szamojéd nyelv kutatásával is. Tudományos munkássága mellett nyenyec anyanyelvi tankönyveket szerkesztett, folklóranyagot gyűjtött, szótárakat állított össze.
- TYERJOSKIN, Nyikolaj Ivanovics („A Szög patak partján”, Oroszország, 1913. – Leningrád, ma Szentpétervár, Oroszország, 1986. 2. 28.) hanti (osztják) nyelvész, tanár. Kutatási területe az osztjakológia volt. Jelentősnek mondható tankönyvszerkesztői, -szerzői tevékenysége is.
- UIBOPUU, Valev (Vana-Antsala, ma Észtország, 1913. 10. 19. –) Finnországba majd Svédországba települt észt író, újságíró, nyelvész. Szépirodalmi munkássága mellett a finn és az észt nyelv kapcsolatával, mondattannal és a dél-észt nyelvjárásokkal foglalkozott.
- ÚJFALVY Károly (1842. 5. 16. „Erdélyben”, Magyarország [valószínűleg Csej, Maroszlók] – Firenze, Olaszország, 1904. 2. 2.) Párizsban letelepedett magyar nyelvész, utazó. Fontos úttörő a francia finnugrisztika megteremtése terén. Összefoglaló művet írt a finnugor („csüd”) nyelvekről. A Kalevala első francia nyelvre fordítói közé tartozik.

- UVAROV, Anatolij Nyikolajevics (Jurtosur-Kaksi, ma Udmurt Köztársaság [Oroszország], 1933. 6. 8. –) udmurt (votják) költő, műfordító, filológus. Hazájában az elsők között szakít a dogmatikus irodalomszemlélettel és érvényesít nemzeti-nemzetiségi szempontokat. Megkülönböztetett hely illeti meg az udmurt irodalomban. Fontosak kapcsolat- és tudománytörténeti írásai is.
- VAHRUSEV, Vaszilij Makszimovics (Vizeil, ma Udmurt Köztársaság [Oroszország], 1918. 1. 31. –) udmurt (votják) nyelvész. Az udmurt nyelv szókincsével, lexikográfiájával, szintakszissal, az irodalmi nyelvvel, szótárak szerkesztésével foglalkozott.
- VANYEJEV, Albert Jegorovics (Butkan, ma Komi Köztársaság [Oroszország], 1933. 7. 18. –) komi (zürjén) költő, filológus. Hazafias lírájával nemzedékének kiemelkedő képviselője, műfordítóként is számon tartják.
- VARGYAS Lajos (Budapest, 1914. 2. 1. –) magyar zenetudós, folklorista. Kutatási területe időben is, térben is rendkívül kiterjedt. A történeti és az összehasonlító népzene világában, a verstan, a ballada nemzetközi összefüggéseinek feltárásában, az ősi magyar műveltség kutatásában kiemelkedő eredményeket mutatott fel.
- VASZIKOVA, Ligijja Petrovna (Pin-Pernangas, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1927. 5. 27. –) hegyi mari (cseremisz) nyelvész. Elsőként foglalkozott behatóan a mari igék múlt idejű alakjainak osztályozásával. Elsősorban a mari mondat komplex és strukturális leírásával foglalkozik.
- VASZILJEV, Valerijan Mihajlovics (felvett nevén ÜPÖMARIJ) (Szuszadi-Ebalak, Oroszország, 1883. 1. 1. – Joskar-Ola, 1961. 5. 3.) mari (cseremisz) nyelvész, folklorista. A fokozatosan kibontakozó korszerű mari műveltség és a megszülető irodalom egyik úttörője volt, szervezőként is, szerkesztőként is. Különösen fontosak népdalkiadványai, szótára és filológiai dolgozatai.
- VASZIN, Kim (Vaszin Kim Kirillovics) (Bolsoj Szorkiner, ma Mari Köztársaság [Oroszország], 1924. 3. 14. –) mari (cseremisz) irodalom- és tudománytörténész, író. A mari művelődés nagy tudású szakembere, népe múltjának kutatója. Foglalkoztatják kapcsolattörténeti kérdések is, főként a finnugor nyelvű irodalmak egymás közti viszonya. Regényíróként is sikeres.
- VÁSZOLYI Erik (Budapest, 1933. 3. 24. –) Ausztráliába települt magyar nyelvész. A permi nyelvek kutatója, komiföldi (zürjénföldi) útján folklorisztikai felfedezések részese. A magyar finnugrisztika eredeti szemléletű egyénisége.
- VEENKER, Wolfgang (Lüneburg, Németország, 1940. 1. 4. – Lüneburg, 1996. 2. 25.) német nyelvész. Valamennyi finnugor nyelvvel módszeresen foglalkozott, fő törekvése az egyes nyelvek egységesített formalizálása, rendszerezése, leírása. Kitűnő szervező, szerkesztő, emlékezetes szimpozionok rendezője volt. A hamburgi finnugor tanszék könyvtárát világviszonylatban az egyik legteljesebbé fejlesztette.

- M(ándi Sándorné). VELENYÁK Zsófia (Budapest, 1930. 2. 7. –) magyar nyelvész. Kutatási területe a finnugor mondattan és tudománytörténet. Beke Ödön Mari szövegek és Csere-misz (mari) nyelvjárási szótárának munkatársa.
- VERES Péter Tibor (Debrecen, Magyarország, 1941. 5. 17. –) magyar néprajzkutató. Főként a magyar őstörténet, illetve az obi-ugor népek történetének, etnogenezisének kérdései foglalkoztatják.
- VERESCSAGIN, Grigorij Jegorovics (Polom, ma Udmurt Köztársaság [Oroszország], 1851. 10. 11. – Izsevszk, 1930. 8. 27.) udmurt (votják) néprajzkutató, nyelvész, költő, tanító. Az udmurt művelődés- és irodalomtörténet egyik legkiemelkedőbb személyisége, adatokban gazdag néprajzi és mitológiai szakcikkék szerzője.
- VERSEGHY Ferenc (Szolnok, Magyarország, 1757. 4. 3. – Pest, 1822. 12. 15.) magyar költő, író, nyelvész, pálos rendi szerzetes. Nyelvfilozófiai, helyesírási problémákon kívül a nyelvrokonság kérdése is foglalkoztatta. Porthannal folytatott levelezését tekinthetjük a finn és a magyar tudomány közötti tényleges kapcsolatok kezdetének.
- VÉRTES Edit (Budapest, 1919. 5. 31. –) magyar nyelvész, matematikus. Szakterülete elsősorban a hanti (osztják) nyelv, valamint a manysi (vogul) – hanti (osztják) – szamojéd mitológia. Neve főként a nagy nyelvészeti hagyatékok (K. F. Karjalainen, H. Paasonen, Pápay József) feldolgozásával és publikálásával fonódik össze.
- VESKE, Mihkel (WESKE) (Holstre, ma Észtország, 1843. 1. 28. – Kazany, 1890. 5. 16.) észt költő, nyelvész, néprajztudós. Az észt és a finnugori nyelvek mellett a mari (cseremisiz) nyelvvel foglalkozott. Költészetén érződik az észt népköltészet hatása.
- VESKI, Johannes Voldemar (Kudina, ma Észtország, 1873. 6. 27. – Tartu, ma Észtország, 1968. 3. 28.) észt nyelvész, újságíró, szerkesztő. Nagy érdemeket szerzett az észt irodalmi nyelv egységesítése és új szakkifejezések meghonosítása terén. Vezetése alatt több mint 30 szakszótárt adtak ki.
- VIITSO, Tiit-Rein (Tallinn, 1938. 3. 4. –) észt nyelvész, szerkesztő. Kutatási területe a balti finn nyelvek fonológiai struktúrája és annak történeti kérdései. Tanulmányozta a lapp és permi helytörténetet, megpróbálta rekonstruálni az uráli és finnugor alapnyelv mássalhangzó-fonémáinak rendszerét, bőséges anyagot gyűjtött a vepsze, vot és liv nyelvből.
- VIKÁR Béla (Hetes, Magyarország, 1859. 4. 1. – Dunavecse, Magyarország, 1945. 9. 22.) magyar etnográfus, műfordító. Munkásságának súlypontja a folklórtudomány. 1909-ben megjelentette kitűnő Kalevala-fordítását. Aktívan foglalkozott a Kalevala és a finn népköltészet elméleti kérdéseivel, széles körű és magas színvonalú finn és észt fordítói tevékenységet folytatott.
- VIKÁR László (Szombathely, Magyarország, 1929. 6. 8. –) magyar népzene-kutató. Munkásságának gerincét a népdalgyűjtés teszi ki. Bereczki Gábor nyelvészprofesszor társaságában és közreműködésével közel 4000 mari (cseremisiz), mordvin, udmurt (votják), baskír, csuvas és kazányi tatár dalt gyűjtöttek.

- VILKUNA, Kustaa Gideon (Nivala, Finnország, 1902. 10. 26. – Kirkkonummi, Finnország, 1980. 4. 6.) finn néprajzkutató. Kutatásaiban ő vezette be a finn néprajzban a kronológiai változó fogalmát. Életműve megújította a finn néprajztudományt.
- VIRÁNYI Elemér (Arad, ma Románia, 1897. 10. 30. – Budapest, 1944. 12.) magyar műfordító, tanár. A két világháború közötti időszakban elsősorban a magyar–észti kulturális kapcsolatok fejlesztése területén tevékenykedett, észt nyelvből műfordításra is vállalkozott.
- VIRTARANTA, Pertti Ilmari (Karkku, Finnország, 1918. 5. 20. – Helsinki, 1997. 7. 9.) finn nyelvész, tanár. Kutatásai a finn, karjalai és lúd nyelvjárásokra terjedtek ki. Fényképekkel gazdagon illusztrált szövegkiadványai nélkülözhetetlen forrásai nyelvészeknek és néprajzkutatóknak egyaránt.
- VLADIKIN, Vlagyimir Jemeljanics (Mozsga, ma Udmurt Köztársaság [Oroszország], 1943. 3. 20. –) udmurt (votják) etnográfus. Fő kutatási területe az udmurtok 20. század előtti etnikai és társadalmi gazdaságtörténete, az udmurt nép őstörténete és néprajza.
- VOIGT Vilmos (Szeged, Magyarország, 1940. 1. 17. –) magyar folklórkutató, filológus. A népköltészet-kutatás elméletének egyik világszerte elismert kutatója, a folklorisztika haterterületeinek is eredményes művelője. Kitűnő ismerője a finnugor (különösképpen a balti finn) népköltészetnek.
- WEBERMANN, Otto Alexander (Kavastu, ma Észtország, 1915. 1. 7. – Göttingen, Németország, 1971. 2. 14.) észt irodalomtudós. Kutatási területe az észt irodalom volt.
- WICHMANN, Yrjö Jooseppi (Liminka, Finnország, 1868. 9. 8. – Helsinki, 1932. 5. 8.) finn nyelvész, szerkesztő. Gyűjtőúton járt az udmurtoknál (votjákoknál), gyűjtött udmurt (votják), mari (cseremis), komi (zürjén), sőt moldvai csángó nyelvjárási anyagot is. Nyelvészeti kutatásait a finnugor hangtörténet, alaktan és etimológia területén végezte.
- WICKMANN, Bo (Stockholm, 1917. 9. 7. –) svéd nyelvész. Tudományos munkásságának főbb területei: a lapp nyelv és a szamojéd nyelvek kutatása, továbbá tudománytörténeti kérdések. Fordítói és szótárszerkesztői munkássága is jelentős.
- WIEDEMANN, Ferdinánd Johann (Haapsalu, ma Észtország, 1805. 30. – Szentpétervár, 1887. 12. 29.) észt nyelvész. A finnugor népek nyelvét és történelmét, a finnugor és altaji nyelvek rokonságát kutatta. Az ő közreműködésével hozták létre a liv irodalmi nyelvet. Az észt finnugrisztika megteremtőjének tartható.
- WITSEN, Nicolaus (Amszterdam, Hollandia, 1641. 5. 8. – Amszterdam, 1717. 8. 10.) holland tudós, utazó. Részt vett egy nagyobb keleti expedícióban, melynek célja az ázsiai népek és nyelvek számbavétele. Közreadott munkája a legfontosabb korai és hiteles híradások, jellemzések egyike számos kis oroszföldi nemzetiségről, köztük több uráli népről, pl. a marikról (cseremiszekről), szőlőkupokról.
- WÖLDIKE, Marcus (Sommersted, Dánia, 1699. 11. 25. – Koppenhága, 1750. 9. 26.) dán teológus, nyelvész. Hungarológiai szempontból érdekes megjegyzései felkeltették a kortársak figyelmét, s e témakörben többen többször is hivatkoznak rá.

- ZAGULAJEVA, Bibinur Szarapovna (Nanyadi, ma Baskortosztán [Oroszország], 1947. 3. 7. –) udmurt (votják) nyelvész. Kutatási területe a dialektológia.
- ZAICZ Gábor (Budapest, 1944. 4. 16. –) magyar nyelvész. Kutatási területe a magyar nyelvtörténet, az uráli összehasonlító nyelvészet, a mordvin szókészlet, hangtan és morfológia. Lapp és szölkup kutatásokkal, bibliográfiakereséssel is foglalkozik.
- ZEMPLÉNI (eredeti nevén IMREY) Árpád (Tállya, Magyarország, 1865. 6. 11. – Budapest, 1919. 10. 13.) magyar költő, műfordító. A kisebb nyelvrokon népek költészetének felfedezője és első sikeres tolmácsolója volt a magyar irodalomban.
- ZICHY István gróf (Bábolnapusztá, Magyarország, 1879. 3. 31. – Aba, Magyarország, 1951. 1. 11.) őstörténész, festő, grafikus. Előbb a festészet, utóbb a magyar őstörténet, a lovasnomád műveltség kérdései foglalkoztatták. Tanulmányaiban rendszeresen felhasználta a finnugor néprajztudomány eredményeit.
- ZICHY Jenő gróf (Sárszentmihály, Magyarország, 1837. 7. 5. – Meran, Ausztria, 1906. 12. 26.) magyar Ázsia-kutató, politikus. Több tudományos expedíciót vezetett és finanszírozott Oroszországba és Ázsiába a magyarság eredetének tisztázására.
- ZOLNAI (SOMKÜTI) Gyula (Nagysomkút, ma Șomcuta Mare, Románia, 1862. 12. 3. – Budapest, 1949. 12. 24.) magyar nyelvész, műfordító, tanár. Nyelvészeti munkássága elsősorban a nyelvtörténet, nyelvművelés, mondattan körére irányult.
- ZSAKOV, Kallisztrat Falalejevics (Davpon, ma Komi Köztársaság [Oroszország], 1866. 9. 18. – Riga, 1926. 1. 20.) komi (zürjén) folklorista, filozófus, író. A komi hagyományokat és múltat finnugor összefüggésben látó és láttató kutató, a komi művelődéstörténet egyik legsokoldalúbb alakja volt.
- ZSIRAI Miklós (Mihályi, Magyarország, 1892. 10. 10. – Budapest, 1955. 9. 9.) magyar nyelvész, a finnugor összehasonlító nyelvészet egyetemi tanára, a magyar finnugrisztika kiemelkedő alakja. A magyar közvéleménnyel az ő munkássága fogadtatta el a finnugor nyelvrokonság elméletét. Kiemelten foglalkozott az obi-ugor nyelvekkel.

(Domokos Péter–H. Laborc Júlia)

VI.

FÜGGELÉK

Az uralisztika válogatott szakirodalma

I. Bibliográfiák

- Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. Szerk.: HAJDÚ P., KRISTÓ Gy., RÓNÁ-TAS A. Írta és összeállította: a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség. I/1–2., II., III., IV. Budapest 1976., 1977., 1980., 1982. – Az egyes kötetek a régészeti, antropológiai, néprajzi (I/1.), nyelvi és írott forrásokat (I/2.), a magyar őstörténet régészetének tárgyi anyagát (II.), továbbá többek között az írás- és időszámítási rendszereket (III.) és a térképi forrásokat (IV.) tartalmazzák.
- Bibliografinen luettelo Suomessa vuosina [I] 1886–1975 / [II] 1976–1983 / [III] 1984–1992 tehdyistä suomen kieltä ja sen sukukieliä koskevista painamattomista akateemisista opinnäytteistä. Helsinki 1977., 1984., 1993.
- Bibliographia Studiorum Uralicorum 1917–1987. I–IV. Helsinki 1988–1993. – I. kötet: régészet, II. kötet: néprajz, III. kötet: nyelvtudomány, IV. kötet: irodalomtörténet.
- Bibliographia Uralica 1918–1962. Összeáll.: O. KIVI. Szerk.: A. LAANEST, A.-R. HAUSENBERG. Tallinn 1976. – További, évenkénti folytatás.
- Bibliographie der uralischen Sprachwissenschaft 1830–1970. Kiadta: W. SCHLACHTER, G. GANSCHOW. I–III. München 1974–1986.
- Finnugor életrajzi lexikon. Szerk.: DOMOKOS Péter. Budapest 1990.
- HAJDÚ Péter–DOMOKOS Péter: Uráli nyelvrokonaink. Budapest 1978. – Bibliográfia: 389–417.
- HEGEDŰS, Irén: Bibliographia Nostratica 1960–1990 (A List of Publications on, or Relevant for Nostratic Studies). Savariae [Szombathely] 1992. – Nyelvek szerinti mutatóval.
- JÁVORI Jenő (szerk.): A finnugor népek irodalmának bibliográfiája. Budapest 1975. – A magyar fordítások jegyzéke a kezdetektől 1974-ig, nyelvek szerinti csoportosításban.
- JÁVORI Jenő (szerk.): Az uráli népek irodalmának bibliográfiája (1975–1994). Szombathely 1995. – Az előbbi munka folytatása, kiegészítése.
- KAHLA, M.: Bibliografinen luettelo Neuvostoliitossa vuosina 1918–1959 julkaistusta suomalais-ugrilaisesta kielitieteellisestä kirjallisuudesta. I–II. Helsinki 1960., 1962.
- SKRIBNIK, E.: Bibliographia Sibirica. Finno-Ugristics and Samojedology in Scientific Centres of Siberia. Savariae [Szombathely] 1994.
- TERVONEN, V.–WICHMANN, I.: Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1982. Helsinki 1982.

II. Uráli népek

- The Arctic. Papers of an International Conference. Syktyvkar, 16-18. May, 1991. Szerk.: PUSZTAY János. Savariae [Szombathely] 1992.
- BOROS János–RAPCSÁNYI László: Vendégségben őseinknél. Budapest 1975.
- Conference of Rectors from the Fenno-Ugric Countries and Republics. Szombathely, 27–29. September, 1993. Savariae [Szombathely] 1993.
- Ensikielenä suomalaiksieli. Szerk.: K. TOIVAINEN, J. TOIVAINEN. Turku 1994. – Az egyes uráli népek lélekszámáról, a nyelvek mai helyzetéről.
- ERDŐDI József–CS. FALUDI Ágota: Nyelvrokonaink múltja és jelene a Szovjetunióban. Budapest 1955.
- [Finno-ugorszkije...] Финно-угорские регионы России в цифрах. Сыктывкар 1996.
- [Finnougorszkij...] Финноугорский сборник. Szerk.: С. Ф. Ольденбург, А. И. Андреев. Ленинград 1928. – Tematikus, annotált bibliográfiával.
- Finnugor kalauz. Szerk.: CSEPREGI Márta. Budapest 1998.
- A finnugorok világa. Szerk.: NANOVSZKY György. Budapest–Moszkva 1996.
- Finsk-ugriske dager 1995. Foredragssamling om finsk-ugriske emner. Szerk.: KERESZTES László, T. TVEITE. Oslo 1998.
- HAARMANN, H.: Die finnisch-ugrischen Sprachen. Soziologische und politische Aspekte ihrer Entwicklung. Hamburg 1974.
- HAJDÚ Péter: Finnugor népek és nyelvek. Budapest 1962. – Angol vált.: Finno-Ugrian Languages and Peoples. Ford.: G. F. CUSHING. London 1975.
- HAJDÚ, Péter: The Samoyed Peoples and Languages. Bloomington 1963. – 2., jav. kiadás: 1968.
- HAJDÚ, Péter: Уральские языки и народы. Ford.: Е. А. ХЕЛИМСКИЙ. Москва 1985.
- HAJDÚ Péter–DOMOKOS Péter: Uráli nyelvrokonaink. Budapest 1978. – 2. kiadás: 1980.
- HAJDÚ, Péter–DOMOKOS, Péter: Die uralischen Sprachen und Literaturen. – Teil I. Die uralischen Sprachen von P. HAJDÚ. Teil II. Die uralischen Literaturen von P. DOMOKOS. – Budapest–Hamburg 1987.
- Historia Fenno-Ugrica. I/1–2. Szerk.: K. JULKU és mások. Oulu 1996.
- Iso karhu. The Great Bear. Arkistokuvia itäisten kielisukulaistemme asuinsijoilta. Old Photographs of the Volga-Finnic and Ob-Ugrian Peoples. Szerk.: J. KUKKONEN, I. LEHTINEN. Helsinki 1990.
- Kümme soome-ugri uurimisreisei. Десять экспедиций к финно-уграм. Ten Expeditions to the Finno-Ugrians. Összeáll.: K. PÖLLU. Bev.: P. ARISTE. Tallinn 1990.

- LALLUKKA, S.: Suomalais-ugrilaiset kansat Neuvostoliiton uusimpien väestönlaskentojen valossa. Helsinki 1982.
- LALLUKKA, S.: Venäjän uralilaisten kansojen tilastoa. Helsinki 1992.
- LALLUKKA, S.: Восточно-финские народы России. Анализ этнодемографических процессов. Санкт-Петербург 1997.
- MÉSZÖLY Gedeon: Finnugor népek és nyelvek. Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* című műve alapján. Szeged 1951.
- Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern. Szerk.: PUSZTAY János. Savariae [Szombathely] 1997. – Két szombathelyi konferencia (1994., 1995.) anyagát foglalja magában, beleértve az *Areale Kontakte der uralischen Sprachen* címűt is.
- SZÍJ Enikő: Finnugor hol-mi I. Budapest 1990. – Térképek, ábrák, diagrammok gyűjteménye: bő válogatás egy évszázad szakirodalmi illusztrációiból.
- UIBOPUU, V.: Meie ja meie hõimud. Lund 1984. – Svéd vált.: Finnougrierna och deras språk. Kapitel om de finsk-ugriska folkens förflutna och nutid. Lund 1988.
- Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai. Szerk.: HAJDÚ Péter. Budapest 1975. – Finn vált.: Suomalais-ugrilaiset. Helsinki 1975. – Angol vált.: Ancient Cultures of the Uralian Peoples. Budapest 1976. – Francia vált.: Les peuples Ouraliens, leur culture, leur traditions. Budapest 1980.
- Az uráli népek történelme és műveltsége. Szemelvénygyűjtemény. Szerk.: ERDŐDI József. Budapest 1966.
- Uralilaiset kansat. Tietoa suomen sukukielistä ja niiden puhujista. Szerk.: J. LAAKSO. Helsinki–Porvoo–Juva 1991.
- VUORELA, T.: Suomensukuiset kansat. Helsinki 1960. – Angol vált.: The Finno-Ugric Peoples. Ford.: J. ATKINSON. Bloomington–The Hague 1964.
- Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie. Materialien eines Internationalen Symposions 15.-17. Oktober 1992 in Szombathely. Savariae [Szombathely] 1993.
- ZSIRAI Miklós: Finnugor rokonságunk. Budapest 1937. – Hasonmás kiadása: Finnugor rokonságunk. Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja: ZAICZ Gábor. Budapest 1994. [Ebben:] Az uralisztika válogatott szakirodalmi: 588–594. [A szerző jelen közleménye ennek a csekély kivétellel zárólag önállóan megjelent kiadványokat tartalmazó bibliográfiai összegezésnek a némileg módosított és mintegy kilencven tétellel bővített változata.]
- ZSIRAI Miklós: A finnugorság ismertetése. Budapest 1952. – Utánnymás [= 2. kiadás]: 1953., 3. kiadás: 1958., 4. kiadás: 1963.
- ZSIRAI Miklós: Az uráli népek ismertetése. *A finnugorság ismertetése* című jegyzetének felhasználásával készítette: ERDŐDI József. Budapest 1967. – 4. utánnymás: 1974.

III. Uráli nyelvek (általában)

- American Studies in Uralic Linguistics. Szerk.: Th. A. SEBEOK. Bloomington 1960.
- Areális nyelvészeti tanulmányok. Szerk.: BALÁZS János. Budapest 1983.
- AUSTERLITZ, R.: Nyelvek és kultúrák Euráziában. Válogatott tanulmányok. Szerk.: SIMONCSICS Péter. Budapest 1992.
- BÁTORI, István: Russen und Finnougrier. Kontakt der Völker und Kontakt der Sprachen. Wiesbaden 1980.
- BERECZKI Gábor: A magyar nyelv finnugor alapjai. Budapest 1996. – 2., átdolg. kiadás: 1998. – 3., javított kiadás: 2000.
- COLLINDER, B.: Survey of the Uralic Languages. Stockholm 1957. – 2., átdolg. kiadás: 1969.
- COLLINDER, B.: Comparative Grammar of the Uralic Languages. Stockholm 1960.
- COLLINDER, B.: Introduktion till de uraliska språken. Finskan och dess frändespråk. Stockholm. 1962. – Angol vált.: An Introduction to the Uralic Languages. Berkeley–Los Angeles 1965.
- Congressus [1–8] Internationalis Fenno-Ugristarum..., 1. Budapest 1963. – 2. Helsinki 1968. – 3. Tallinn 1975. – 4. Budapest 1981. – 5. Turku 1981. – 6. Moszkva 1990. – 7. Debrecen 1990. – 8. Jyväskylä 1995–1996. – A későbbi finnugor kongresszusok anyaga több, a legutóbbiaké számos kötetben – a debrecenié tizenkettőben, a jyväskyläié nyolcban – látható napvilágot.
- Current Trends in Linguistics. Szerk.: Th. A. SEBEOK. – I. Soviet and East European Linguistics. – IX/2. Linguistics in Western Europe. The Hague 1963., 1972.
- DÉCSY, Gyula: Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Wiesbaden 1965.
- DÉCSY, Gyula: The Uralic Protolanguage: A Comprehensive Reconstruction. Bloomington 1990.
- Etäasukukielet. Szerk.: J. JANHUNEN. Helsinki 1975. – Szövegmutatványok az uráli nyelvekből, a finnségiek és a magyar kivételével.
- Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum. Szerk.: HONTI László és mások. Amsterdam–Atlanta, GA 1992.
- [Finnougrorskije...] Финно-угорские и самодийские языки. Szerk.: В. И. ЛЫТКИН, К. Е. Майтинская. In: Языки народов СССР. Том 3. Москва 1966.
- Det finske sprogs rødder. Artikler om finsk og den finsk-ugriske sprogfamilie. Szerk.: J. LIND, O. NUUTINEN. København 1992.
- HAJDÚ Péter: Bevezetés az uráli nyelvtudományba (A magyar nyelv finnugor alapjai). Budapest 1966. – 2. kiadás: 1973., 3. kiadás: 1976., 4. kiadás: 1988., 5. kiadás: 1989.
- HAJDÚ Péter: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest 1981. – 3. kiadás: 1991.

- [HELMISKI] ХЕЛИМСКИЙ, Е. А.: Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация). Москва 1982.
- HONTI László: Az ugor alapnyelv kérdéséhez. Budapest 1997.
- ITKONEN, E.: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta. Helsinki 1961. – 2. kiadás: 1966.
- ITKONEN, E.: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki 1966.
- [Jaziki...] Языки и письменность народов Севера. I. Языки и письменность самоедских и финно-угорских народов. Szerk.: Г. Н. ПРОКОФЬЕВ. Москва–Ленинград 1937.
- JOKI, A. J.: Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Helsinki 1973.
- KOIZUMI T.: Urarugo no hanashi (An Introduction to Uralic Linguistics). Tokyo 1991.
- Laponica et Uralica. Szerk.: L.-G. LARSSON. Uppsala 1996.
- LENEČKOVÁ, H.: Úvod do ugrofinistiky. Praha 1983.
- [Mladopiszmennije...] Младописьменные языки народов СССР. Москва–Ленинград 1959. – A kis uráli népek irodalmi nyelvének kialakulásáról.
- [NAPOLSZKIH] НАПОЛЬСКИХ, В. В.: Введение в историческую уралистику. Ижевск 1997. – Bőséges bibliográfiával.
- Näytteitä uralilaisista kielistä. The Uralic Languages. Examples of contemporary usage. 1–5. Szerk.: J. JÄNHUNEN és mások. Helsinki 1975–1980.
- NYIKOLAJEVA, I.: Chrestomathia Jucagirica. Budapest 2000. – Az uráli–jugakir nyelvhasználatáról: 25–29.
- [Osznovi...] Основы финно-угорского языкознания. [I–III.] Szerk.: К. Е. МАЙТИНСКАЯ, В. И. ЛЫТКИН, RÉDEI Károly. Москва 1974–1976.
- PUSZTAY, János: Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Proto-uralische). Wiesbaden 1995.
- Rédei, Károly: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Wien 1986.
- Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages. Szerk.: Dezső L., Hajdú P. Budapest 1970.
- The Uralic Languages. Description, history and foreign influences. Szerk.: D. SINOR. Leiden–New York–København–Köln 1988.
- The Uralic Languages. Szerk.: D. ABONDOLO. London–New York 1998.
- Uralilaiset kielet tänään. Mikko Korhosen muistosymposiumi 14. 10. 1992 esitelmät. Szerk.: T. SALMINEN. Kuopio 1993.
- VEENKER, W.: Die Frage des finnougriischen Substrats in der russischen Sprache. Bloomington–The Hague 1967.
- [Vzaimogyejsztviye...] Взаимодействие финно-угорских и русского языков. Сыктывкар 1984.

IV. Uráli nyelvek (részletkérdések)

- Aktuelle Fragen der finnougri-schen Sprachvergleichung. Einführende Referate zum Martinus Fogelius Hamburgensis – Gedächtnis Symposium 1968. Hamburg 1968.
- ALVRE, P.: Uurali keelte ajaloolise foneetika. Harjutusülesanded ja materjalid [I-II.] Tartu 1979.
- SZ. BAKRÓ-NAGY, Marianne: Proto-Phonotactics. Phonotactic Investigation of the PU and PFU Consonant System (On the basis of the *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* [by K. RÉDEI]). Wiesbaden 1992.
- BERECZKI Gábor: Chrestomathia Ceremissica. Budapest 1990.
- BERECZKI, Gábor: Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte. I–II. Szeged 1994., 1992.
- BERECZKI Gábor: Bevezetés a balti finn nyelvészetbe. Budapest 2000.
- BUDENZ, József: A Comparative Dictionary of the Finno-Ugric Elements in Hungarian Vocabulary. Bev.: DÉCSY Gyula. Bloomington–The Hague 1966. – Budenz *Magyar–Ugor Összehasonlító Szótárának* (Budapest 1872–1881.) hasonmás kiadása.
- COLLINDER, B.: Fenno Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages. Stockholm 1955. – 2., átdolg. kiadás: Hamburg 1977.
- COLLINDER, B.: Sprachverwandschaft und Wahrscheinlichkeit. Ausgewählte Schriften neu veröffentlicht zum 70. Geburtstag des Verfassers 23. Juli 1964. Zusammen mit einer Bibliographie der Werke von B. Collinder 1921–1964. Uppsala 1964.
- CSÜCS Sándor: Chrestomathia Votiacica. Budapest 1990.
- CSÜCS, Sándor: Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen. Budapest 1990.
- Dialectologia Uralica. Materialien des ersten internationalen Symposiums zur Dialektologie der uralischen Sprachen 4.–7. September 1984 in Hamburg. Szerk.: W. VEENKER. Wiesbaden 1985.
- Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. I–II. Főszerk.: BENKŐ Loránd. Budapest 1993–1995. – Szómutató: 1997.
- FOKOS Dávid: A finnugor és a török mondat ősi sajátosságai. Budapest 1941.
- FOKOS-FUCHS, D. R.: Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandschaft. Mit besonderer Rücksicht auf das Problem der ural-altäischen Sprachverwandschaft. Wiesbaden 1962.
- FU-transkription yksinkertaistaminen. A FU-átírás egyszerűsítése. Szerk.: L. POSTI, T. ITKONEN. Helsinki 1973.
- GYARMATHI Sámuel: Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel. [Gottingae 1799.] Latinból magyarra ford.: CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR Zsuzsa, KOSZORÚS István. Szerk.: SZIJ Enikő. Budapest 1999.
- GYÖRKE, József: Die Wortbildungslehre des Uralischen. Tartu 1935.

- HAJDÚ Péter: *Chrestomathia Samoiedica*. Budapest 1968. – 2. kiadás: 1982.
- HAKKINEN, K.: Suomen kielen vanhimasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrilaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. Turku 1983. – 2. kiadás: 1985.
- HONTI, László: *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Budapest 1982.
- HONTI László: *Chrestomathia Ostiastica*. Budapest 1984.
- HONTI, László: *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen*. Budapest 1993.
- HONTI László: *Az obi-ugor konszonantizmus története*. Szeged 1999.
- ITKONEN, E.: Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. Helsinki 1946. In: *Finnisch-Ugrische Forschungen* 29.
- ITKONEN, E.: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. Helsinki 1953. In: *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31.
- JANHUNEN, J.: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien*. Helsinki 1977.
- KÁLMÁN Béla: *Chrestomathia Vogulica*. Budapest 1976.
- KERESZTES, László: *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus*. I–II. Szeged 1987., 1986.
- KERESZTES László: *Chrestomathia Morduinica*. Budapest 1990.
- KERESZTES, László: *Development of Mordvin Definite Conjugation*. Helsinki 1999.
- KISS, Jenő: *Studien zur Wortbildung und Etymologie der finnisch-ugrischen Sprachen*. Szeged 1976.
- KOIVULEHTO, J.: *Uralische Evidenz für die Laryngalthorie*. Wien 1991.
- KOIZUMI T.: *Urarugo tougoron (Uralic Syntax)*. Tokyo 1994.
- KORENCHY, Éva: *Iranische Lehwörter in den obugrischen Sprachen*. Budapest 1972.
- KORHONEN, M.: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki 1981.
- LAKÓ György: *A magyar hangállomány finnugor előzményei*. Budapest 1965. – Némileg módosított angol vált.: *The Proto-Finno-Ugric Antecedents of the Hungarian Phonetic Stock*. Bloomington–The Hague 1966.
- LAKÓ György: *Chrestomathia Lapponica*. Budapest 1986.
- LAKÓ György: *A magyar mondat szerkezet finnugor sajátágai*. Pécs 1991. – Bőséges bibliográfiával.
- LAZAR, O.: *The Formation of Abstract Nouns in the Uralic Languages*. Uppsala 1975.
- LEHTISALO, T.: *Über die primären uralischen Ableitungssuffixe*. Helsinki 1936.
- [*Lekszika...*] *Лексика и грамматика агглютинативных языков*. Барнаул 1990.
- LEWY, E.: *Kleine Schriften*. Berlin 1961.

- [LITKIN–GULJAJEV] ЛЫТКИН, В. И. – ГУЛЯЕВ, Е. С.: Краткий этимологический словарь коми языка. Москва 1970.
- A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. I–III. Főszerk.: LAKÓ György. Budapest 1967–1978. – Szómutató: 1981.
- [MAJTYINSZKAJA] МАЙТИНСКАЯ, К. Е.: Местоимения в языках разных систем. Москва 1969.
- [MAJTYINSZKAJA] МАЙТИНСКАЯ, К. Е.: Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков. Москва 1979.
- [MAJTYINSZKAJA] МАЙТИНСКАЯ, К. Е.: Служебные слова в финно-угорских языках. Москва 1982.
- [MAJTYINSZKAJA–VEENKER] МАЙТИНСКАЯ, К. Е. – ФЕЕНКЕР, В.: Проект подробной инструкции по единообразному описанию диалектов уральских языков. Москва 1988. – Német vált.: Leitfaden zur einheitlichen Gestaltung von Monographien der Dialekte der uralischen Sprachen. Hamburg 1990.
- [MATVEJEV] МАТВЕЕВ, А. К.: Географические названия Урала (Краткий топонимический словарь). Свердловск 1980.
- MÄGISTE, J.: Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki 1982–1983.
- Minor Uralic Languages and their Contacts. Szerk.: A. KÜNNAP. Tartu 1993.
- Minor Uralic Languages: Structure and Development. Szerk.: A. KÜNNAP. Tartu 1994.
- Minor Uralic Languages: Grammar and Lexis. Szerk.: A. KÜNNAP. Tartu–Groningen 1995.
- PACZOLAY Gyula: Magyar–ész–német–angol–finn–latin közmondások és szólások csere-misz és zürjén függelékkel. Veszprém 1987. – A műnek több újabb, bővített kiadása is megjelent.
- Papers on Derivation in Uralic. Szegeder und Turkuer Beiträge zur uralischen Derivation. Szeged 1987.
- RAUN, A.: Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics. Bloomington–The Hague 1971.
- RAUN, A.: Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma–Toronto 1982.
- RÉDEI Károly: Chrestomathia Syrjaenica. Budapest 1978.
- RÉDEI, Károly: Uralisches etymologisches Wörterbuch. I–II. Budapest–Wiesbaden 1986–1988. – III. Szómutató: 1991.
- RIESE, T.: The Conditional Sentence in the Ugrian, Permian and Volgaic Languages. Wien 1984.
- SAJNOVICS János: Demonstratio. ~ /.../ bizonyítása: a magyar és a lapp nyelv azonos. A nagyszombati kiadást [1770.] latinból magyarra ford.: CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR Zsuzsa. Szerk.: SZÍJ Enikő. Budapest 1994.
- SCHIEFER, E.: Überlegungen zur Tauglichkeit des Passivbegriffs und bisheriger Passivuntersuchungen, mit besonderer Berücksichtigung finnisch-ugrischer Sprachen. Wiesbaden 1983.

- Soome-ugri ja samojeedi keelte grammatika ja sõnavaara küsimusi. Tartu 1984.
- Statistik der uralischen Lautentsprechungen. Összeáll.: CSÜCS Sándor, HONTI László, SALÁNKI Zsuzsa, VARGA Judit. Budapest 1991.
- STEINITZ, W.: Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Stockholm 1944. – 2., bőv. kiadás: Berlin 1964.
- STEINITZ, W.: Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus. Stockholm 1952. – 2. kiadás. In: W. STEINITZ: Ostjakologische Arbeiten. IV. Budapest 1980.
- STEINITZ, W.: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 1–15. füzet. Szerk. [a 4. füzetétől]: G. SAUER. Berlin 1966–1993. – A 14–15. füzet többek között különféle szó- és jelentésmutatókat tartalmaz.
- Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen. Szerk.: RÉDEI Károly. Wien 1987.
- Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Szerk.: HAJDÚ Péter, HONTI László. Budapest 1984.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja. Írta: Y. H. TOIVONEN, E. ITKONEN, A. J. JOKI, R. PELTOLA. I–VI. Helsinki 1955–1978. – VII. Szómutató: 1981.
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Főszerk.: E. ITKONEN, U.-M. KULONEN. – I. A–K, 2. L–P. – Helsinki 1992., 1995. – 3., befejező kötetének megjelenése 2000 végén várható.
- Symposium über Syntax der uralischen Sprachen 15.–18. Juli 1969 in Reinhausen bei Göttingen. Szerk.: W. SCHLACHTER. Göttingen 1970.
- [SZEREBRENNYIKOV] СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А.: Категории времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской групп. Москва 1960.
- [SZEREBRENNYIKOV] СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А.: Основные линии развития падежной и глагольной системы в уральских языках. Москва 1964.
- [SZÍJ] Сий Энико: Термины родства и свойства в удмуртском языке. Budapest 1998.
- TAULI, V.: Structural Tendencies in the Uralic Languages. The Hague 1966.
- [ТКАСЕНКО] ТКАЧЕНКО, О. Б.: Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков. Киев 1979.
- [ТКАСЕНКО] ТКАЧЕНКО, О. Б.: Мерянский язык. Киев 1985.
- Uralic Languages in European and Siberian Linguistic Context. Szerk.: A. KUNNAP. Tartu 1996.
- VEENKER, W.: Materialien zu einem onomasiologisch-semasiologischen vergleichenden Wörterbuch der uralischen Sprachen. Hamburg 1975.
- Viertes internationales Symposium „Uralische Phonologie“ 4.–8. September in Hamburg. Thesen zu den Vorträgen und Referaten. Szerk.: W. VEENKER. Hamburg 1989.
- [Voproszi...] Вопросы лексикологии финно-угорских языков. Саранск 1989.

WICKMAN, B.: The Form of the Object in the Uralic Languages. Uppsala 1955.

Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Вопросы уральских литературных языков. Szerk.: ZAICZ Gábor. Budapest 1995.

V. Őstörténet, régészet

BARTHA Antal: A magyar nép őstörténete. Budapest 1988.

CZEGLÉDY Károly: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. Budapest 1969.

[CSERNYECOV] ЧЕРНЕЦОВ, В. Н.: Древнейший период истории народов уральской общности. Москва 1963.

ERDÉLYI István: A magyar honfoglalás előzményei. Budapest 1986.

ERDÉLYI István: Magyar őstörténet. (Miskolc) 1993.

[Etnogenez...] Этногенез финно-угорских народов по данным антропологии. Szerk.: И. М. ЗОЛОТАРЬЕВА. Москва 1974.

[Finno-ugorszkij...] Финно-угорский сборник. Szerk.: А. ЗУБОВ, Н. В. Слыгина. Москва 1982.

A finnugor őshaza nyomában. Szerk.: IFJ. KODOLÁNYI János. Budapest 1973.

A finnugor régészet fő kérdései. Szerk.: HAJDÚ Péter. Budapest 1976.

FODOR István: Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből. Budapest 1973.

FODOR István: Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Budapest 1975.— Angol vált.: In Search of a New Homeland. The prehistory of the Hungarian people and the conquest. Budapest 1982.

[FORMOZOV] ФОРМОЗОВ, А. А.: Проблемы этнокультурной истории каменного века на территории Европейской части СССР. Москва 1977.

HAJDÚ Péter: A magyarság kialakulásának előzményei. Budapest 1953.

[HALIKOV] ХАЛИКОВ, А. Х.: Древняя история Среднего Поволжья. Москва 1969.

[HALIKOV] ХАЛИКОВ, А. Х.: Основы этногенеза народов Среднего Поволжья и Приуралья. Казань 1991.

HÄKKINEN, K.: Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa. Helsinki 1996.

[HOTYINSZKI] ХОТИНСКИЙ, Н. А.: Голоцен Северной Евразии. Москва 1977.

KLIMA László: Finnugor történeti chrestomathia I. Budapest 1999.

[KRIZSEVSZKAJA] КРИЖЕВСКАЯ, Л. Я.: Неолит Южного Урала. Москва 1968.

LÁSZLÓ Gyula: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön. Budapest 1961. – 2. kiadás: 1971.

LINNUS, F.: Eesti vanem mesindus. Tartu 1940.

- A magyar őstörténet kérdései. Szerk.: CZEGLÉDY Károly, HAJDÚ Péter. Budapest 1955. – Molnár és Hajdú őshazaelméletének vitaanyaga.
- Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: BARTHA Antal, CZEGLÉDY Károly, RÓNA-TAS András. Budapest 1977.
- Magyarország története. I/I. Főszerk.: SZÉKELY György. Szerk.: BARTHA Antal. Budapest 1984.
- A magyarság őstörténete. Szerk.: Ligeti Lajos. Budapest 1943. – Hasonmás kiadás: 1986.
- MARK, K.: Zur Herkunft der finnisch-ugrischen Völker vom Standpunkt der Anthropologie. Tallinn 1970.
- [MATYUSKIN] МАТЮШКИН, Г. Н.: Мезолит Южного Урала. Москва 1976.
- [MATYUSKIN] МАТЮШКИН, Г. Н.: Энеолит Южного Урала. Москва 1982.
- MOLNÁR Erik: A magyar nép őstörténete. Budapest 1953. – Átdolg. és bőv. kiadás: 1954. – Orosz vált.: Проблемы этногенеза и древней истории венгерского народа. Budapest 1955.
- [NEJSTADT] НЕЙШТАДТ, М. И.: История лесов и палеография СССР в голоцене. Москва 1957.
- [PANKRUSEV] ПАНКРУШЕВ, Г. А.: Мезолит и неолит в Карелии. Москва 1978.
- [Problemí...] Проблемы археологии и древней истории угров. Szerk.: А. П. СМЕРНОВ, В. Н. ЧЕРНЕЦОВ, ERDÉLYI István. Москва 1972.
- RÉDEI Károly: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Budapest 1998.
- Studies in the Anthropology of the Finno-Ugrian Peoples. Helsinki 1973.
- Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17.–19. I. 1980. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Szerk.: J. GALLÉN. Helsinki 1984.
- [TRETUJAKOV] ТРЕТЬЯКОВ, П. Н.: Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. Москва–Ленинград 1966.
- VERES Péter: A finnugor őshaza meghatározásának vitatott kérdései a legújabb adatok alapján. Budapest 1991. (Vö.: A magyar nép kialakulása és korai etnikus története. Különnyomat a Népi kultúra – népi társadalom című évkönyv 16. kötetéből.) – Bő irodalomjegyzékkel.
- VERES, Péter: The Ethnogenesis [and Ethnic History] of the Hungarian People. Problems of Ecologic Adaptation and Cultural Change. Budapest 1996. – Bő irodalomjegyzékkel.
- [VOLKOVA] ВОЛКОВА, В. С.: Ороли широколиственных пород в растительности голоцена Сибири. Палеопалинология Сибири. Москва 1980.
- Die Vorgeschichte der uralischen Völker. Materialien eines internationalen Symposiums. 14.–16. Oktober 1993 in Szombathely. Szerk.: PUSZTAY János. Savariae [Szombathely] 1994.
- ZICHY István: Magyar őstörténet. Budapest 1939.

VI. Népi műveltség: népművészet, népzene, hitvilág

- DIÓSZEGI Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest 1958. – 2. kiadás: 1998.
- DIÓSZEGI Vilmos: Sámánok nyomában Szibéria földjén. Egy néprajzi kutatóút története. Budapest 1960.
- DIÓSZEGI Vilmos: Samanizmus. Budapest 1962.
- DIÓSZEGI Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Budapest 1967. – 2. kiadás: 1978.
- DÖMÖTÖR Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest 1981.
- ERDŐDI József: Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk. Budapest 1970.
- A finnugor népek népművészete. Írta: N. VALONEN. Fényképezte: RÁCZ István. Budapest – Helsinki 1978. – Angol vált.: Finno-Ugric Folk Art. Budapest 1980.
- Le folklore musical finno-ougrien et sa relation avec les peuples avoisinants. Szerk.: I. RÜÜTEL. Tallinn 1980. – Orosz vált.: Финно-угорский музыкальный фольклор и взаимосвязи с соседними культурами. Таллин 1980.
- Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker. Szerk.: DIÓSZEGI Vilmos. Budapest 1968. – Angol vált.: Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia. Budapest 1968.
- [ГОЛОВНУЮ] ГОЛОВНЁВ, А. В.: Говорящие культуры. Традиции самодийцев и угров. Екатеринбург 1995.
- HOPPÁL Mihály: Sámánok. Lelkek és jelképek. (Budapest) 1994.
- [ИВАНОВ] ИВАНОВ, С. В.: Материалы по изобразительному искусству народов Сибири XIX–XX века. Москва–Ленинград 1954.
- KUSTERER, K.: Die Jagd im Leben der Völker Westsibiriens. Frankfurt am Main 1987.
- LEHTINEN, Ildikó: Naisten korut Keski-Venäjällä ja Länsi-Siperiassa. Women's Jewellery in Central Russia and Western Siberia. Helsinki 1979.
- LEHTINEN, Ildikó: Tscheremissischer Schmuck. Ethnographische Untersuchung. Helsinki 1994. – Bőséges bibliográfiával, sok illusztrációval.
- Mitológiai Enciklopédia. Főszerk.: Sz. A. TOKAREV. Szerk.: HOPPÁL Mihály. Budapest 1988.
- Northern Religion and Shamanism. Szerk.: HOPPÁL Mihály, J. PENTIKÄINEN. Budapest–Helsinki 1992.
- Az ősi magyar hitvilág. Szerk.: DIÓSZEGI Vilmos. Budapest 1971.
- PAIS Dezső: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Szerk.: KÁZMÉR Miklós. Budapest 1975.
- Shamanism in Siberia. Szerk.: DIÓSZEGI Vilmos, HOPPÁL Mihály. Budapest 1978.
- SIKALA, A.-L.: The Rite Technique of the Siberian Shaman. Helsinki 1978.
- SIKALA, A.-L.–Hoppál, Mihály: Studies on Shamanism. Helsinki–Budapest 1992.
- [СЛИГИНА] ШЛЫГИНА, Н. В.: История финской этнологии. 1880–1980 гг. Москва 1995.
- Studies in Siberian Shamanism. Szerk.: H. N. MICHAEL. Toronto 1972.

- SZOMJAS-SCHIFFERT György: A finnugor zene vitája. I–II. Budapest 1976.
- [ТАМБОВЦЕВ] ТАМБОВЦЕВ, Ю. А.: Этническая история народов СССР. Szerk.: И. С. ГУРВИЧ. Москва 1982.
- A tejút fiai. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról. Szerk.: HOPPÁL Mihály. Budapest 1980.
- [ТОКАРЕВ] ТОКАРЕВ, С. А.: Этнография народов СССР. Москва 1958.
- Uralic Mythology. Papers of an International Conference. Syktyvkar, 6–9. August, 1992. Szerk.: PUSZTAY János, E. САВЕЛЬЕВА. Savariae [Szombathely] 1993.
- Uralic Mythology and Folklore. Szerk.: HOPPÁL Mihály, J. PENTIKÄINEN. Budapest–Helsinki 1989.
- Vanishing Sources. A photographic survey of ten remote Finno-Ugrian peoples. Képek: P. NORMANTAS. Szöveg: DOMOKOS Péter. Budapest 1990. – Magyar nyelvű melléklettel.
- VÉRTES Edit: Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. Budapest 1990.
- VIKÁR László: Volga–Káma–Bjelaja vidéki finnugor és török népzene gyűjtés. Collection of Finno-Ugrian and Turkic Folk Music in the Volga–Kama–Belaya Region. 1958–1979. Budapest 1986.
- VIKÁR, László–BERECZKI, Gábor: Cheremis Folksongs. Budapest 1971.
- VIKÁR, László–BERECZKI, Gábor: Votyak Folksongs. Budapest 1989.
- A vízimadarak népe. Tanulmányok a finnugor rokon népek élete és műveltsége köréből. Szerk.: GULYA János. Budapest 1975.

VII. Népköltészet, irodalom

- AJPIN, Je.: A hamvadó tűznél. Ford.: Nagy Katalin. Budapest 1998. – Elbeszélések obi-ugorokról és szamojedokról.
- An Anthology of Ugric Folk Literature. Tales and Poems of the Ostyaks, Voguls and Hungarians. Válog., bev.: M. D. BIRNBAUM. München 1977.
- Az aranyfonó lányok. Észet népmesék. Válog., ford.: BERECZKI Gábor. Budapest 1968.
- Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet. Ford.: BEDE Anna. Válog., szerk.: KERESZTES László. Budapest 1983.
- Asszony-unokája. Vogul népmesék. Válog., ford.: GULYA János. Budapest 1959.
- BUDA Ferenc: Varázsének. Műfordítások a /.../ mordvin, lapp, finn, mari népköltészetből. Kecskemét 1973.
- DOMOKOS Péter: Uralisztikai olvasókönyv. Budapest 1977. – 2. kiadás: 1981.
- DOMOKOS, Péter: Handbuch der uralischen Literaturen. Szeged 1982. – Finn vált.: Itäisten suomalais-ugrilaisen kansojen kirjallisuudesta. Ford.: T. LAHDELMA. Helsinki–Porvoo 1983.

- DOMOKOS Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása. Budapest 1985. – Orosz vált.: *Формирование литератур малых уральских народов*. Йошкар-Ола 1993.
- DOMOKOS Péter: Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. Budapest 1990. – 2., átdolg. kiadás: 1998.
- Erdők éneke. Finnugor népek 100 népdala. Szerk.: VIKÁR László, SZIJ Enikő. Budapest 1985.
- Erős mackó. A finnugor népek meséi, dalai. Vál., szerk.: DORNBACH Mária. Budapest 1984.
- Az ezüsfogó leány. Mordvin népmesék. Vál., ford.: DUGÁNTSY Mária. Budapest 1990.
- Férfiszülte lány. Finn népmesék. Ford.: N. SEBESTYÉN Irén. Budapest 1969.
- Finnugor–szamojéd (uráli) regék és mondák. I–II. Szerk.: DOMOKOS Péter. Budapest 1984.
- Földisten lánykérőben. Finnugor mitológiai és történeti énekek. Szerk.: BERECKZI Gábor, Ford.: TANDORI Dezső. Budapest 1982.
- Genre, Structure and Reproduction in Oral Literature. Szerk.: L. HONKO, VOIGT Vilmos. Budapest 1980.
- The Great Bear. A thematic anthology of oral poetry in the Finno-Ugrian languages. Szerk.: L. HONKO, S. TIMONEN, M. BRANCH. Helsinki 1993.
- Hadmenet, nászmenet. Irtisi osztják mesék és mondák. Vál., ford.: VÉRTES Edit. Budapest 1975.
- Ház tetején egy fél lepény. Finnugor népek találós kérdései. Ford.: MANDOKI László. Budapest 1986.
- A Hold-szép leány meg a vízikirály. Rokon népek meséi. Vál., ford.: ERDŐDI József. Budapest 1960.
- Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók. Szerk.: BERECKZI Gábor. Budapest 1979.
- Kalevala. Öt teljes fordítása van. – 1. Ford.: BARNÁ FERDINÁND. Budapest 1981. – 2. Ford.: VIKÁR Béla. Budapest 1909. – 3. Ford.: NAGY KÁLMÁN. Bukarest 1972. – 4. Ford.: RÁCZ István. Helsinki 1976. – 5. Ford.: SZENTE Imre. München 1988. – A 2., 3., 4. fordításnak több kiadása van.
- Kalevipoeg. – 1. Ész nemzeti eposz. Ford.: BÁN Aladár. Budapest 1968. – 2. Ész hőség. Ford.: BERECKZI Gábor, RAB Zsuzsa. Budapest 1985.
- A kék rénszarvas. Karjalai finn népmesék. Ford.: FABRICIUS KOVÁCS Ferenc. Budapest 1977.
- KÉPES Géza: Napfél és Éjfél. Finnugor nyelvrokonság népköltészete. Budapest 1972.
- Kígyót szült az öregasszony. Mari népmesék. Vál.: ERDŐDI József. Budapest 1962.
- Leszállt a medve az égből. Vogul népköltészet. Vál., szerk.: KÁLMÁN Béla. Budapest 1980.
- Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre. Szerk.: DOMOKOS Péter. Budapest 1975.
- A medvefiú. Finnugor népek meséi. Vál.: PAP Éva. Budapest 1984.

- Megyek élő testvéremhez. Finnugor költők antológiája. Szerk.: KATONA Erzsébet. Budapest (1993.)
- NAGY Katalin: „Hét határon hallik húros daru hangja”. Morzsák az uráli nyelvcsaládhoz tartozó népek irodalmából és életéről. Budapest 1994.
- NAGY Katalin: Kellenek a szárnyak, míg tart az út (Juvan Sesztalov hatvanéves). Budapest 1997.
- NÉMETH, Zsigmond: 96 gleiche Texte in uralischen Sprachen (Vaterunser). Szombathely 1991.
- Neohelicon: Acta Comparationis Litterarum Universarum VI. 1. Litterae Fenno-Ugricae. Szerk.: SZABOLCSI Miklós, VAJDA György Mihály. – Gyűjteményes kötet a finnugor népek irodalmáról.
- A pórul járt víziszellem. Zürjén népmesék. Vál., ford.: VASZOLYI Erik. Budapest 1964.
- Le Pouvoir du Chant. Anthologie de la poésie populaire ouralienne. Szerk.: DOMOKOS Péter. Ford.: J.-L. MOREAU. Budapest 1980.
- [Problém...] Проблемы изучения финно-угорского фольклора. Саранск 1972.
- PUSZTAY János: „Ha én szólok, Észak beszél...” Tanulmányok nyelvrokonaink népköltészetéről és mitológiájáról. Pécs 1988.
- SAARINEN, S.: Suomalais-ugrialaisten kansojen folklore. Turku 1990.
- Sámándobok, szóljatok! Szibéria őslakosságának népköltészete. Ford.: BEDE Anna. Budapest 1973. – 2. kiadás: 1974.
- SESZTALOV, J.: Medveünnep közeledik. Vogul regék. Ford.: BEDE Anna. Budapest–Uzsgorod–Bratislava 1986.
- Szijazsar. Mordvin eposz. Népköltészeti hagyományok alapján összeáll.: V. K. RADAJEV. Ford.: BEDE Anna. Nyersford.: DUGÁNTSY Mária. Budapest 1984.
- Tórem-isten népe. Osztják népmesék. Vál., ford.: GULYA János. Budapest 1960.
- Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék. Vál.: HAJDÚ Péter. Ford.: PUSZTAY János, SIMONCSICS Péter. Budapest 1975.
- A varázsdob és a látó asszonyok. Lapp népmesék. Ford.: N. SEBESTYÉN Irén. Budapest 1966.
- Vatka meg Kalmez. Votják mondák és mesék. Vál., ford.: DOMOKOS Péter. Budapest 1974.
- VÉRTES Edit–T. LOVAS Rózsa: Bevezetés az uráli népköltészetbe. Budapest 1985.
- VOIGT Vilmos: Irodalom és nép északon. A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része. Tanulmányok. Budapest 1997.
- Volksepen der uralischen Völker. Vorträge des Hamburger Symposions vom 16.–17. Dezember 1965. Szerk.: W. VEENKER. Wiesbaden 1968.

(Összeállította: Zaicz Gábor)

Névmutató

— A, Á —

Aavik (Randvere), Johannes 217, 453
 Abdulov, Alekszandr 417, 437
 Abondolo, D. 241
 Abramov, K. 333
 Abu-Hámid al-Garnáti 97
 Acerbi, J. 329
 Adamik Tamásné ➤ *Lásd* (A.) Jászó Anna
 Adelung, Friedrich von 453
 Ady Endre 312
 Agava, Fjodor Matvejevics 373
 Ágh István 313
 Agócs Gergely népzene kutató 363
 Agricola (Olavinpoika), Mikael Olai 184, 207, 453
 Ahlqvist (Oksanen), Karl August Engelbrecht 241, 280, 453
 Ahrens, Eduard 217
 Ahtisaari, M. 186
 Aikio, S. 330
 Ajpin, Jeremej Danyilovics 39, 343, 412
 Akcorin, Vitalij Alekszandrovič 453
 Akinov, Ivan Alekszejevics 373
 Alacs kodai osztják fejedelem 106
 Albert püspök 65
 Alekszandrova, Olga színésznő 365, 411 (nagy) Alfréd angol király 464
 Alföldi András 453
 Alhoniemi, Alho Esa Vesa 241, 453
 Almberg, Anton Fredrik ➤ *Lásd* Jalava, Antti
 Alvre, Paul 453
 Aminoff, Torsten Gustaf 453
 Anderson, Nyikolaj Ivanovics 453
 Anderson, Walter Aleksander 454
 I. András király, 179
 Andrássy Istvánné ➤ *Lásd* (A.) Kövesi Magdolna

Anduganov, Jurij Vlagyimirovic 454
 Anhava T. 316
 Annist (Anni), August 454
 Antall József miniszterelnök 182, 421, 425
 Apáczai Csere János, 310
 Áprily Lajos 312
 Arany A. László 454
 Arany János 311, 318
 Arban, Ny. 335
 Arhipov T. 339
 Ariste (Berg), Paul 135, 328, 414, 454
 Ariszkin, Nyikolaj 417
 Aszika vogul fejedelem 105
 Austerlitz, Robert 454
 Avarkeszi Dezső 416

— B —

Babits Mihály 312
 Bahrusin F. V. 24
 Bajtyerjakov Ny. 339
 Bakró-Nagy Marianne 454
 Bakucz József 313
 Bakulin, Anatolij Ivanovics 373
 Balangyin, Alekszej Nyikolajevics 454
 Balassi Bálint 310
 Balázs János 454
 Bálint Csanád 454
 Balkhi, al- 78
 Bán (Bannwarth) Aladár 330, 454
 Bányász Jánosné 416
 Barakszanov, Gennagyij Grigorjevics 454
 Baráth Magdolna 416
 Baráthosi Balogh Benedek 454
 Barbarus, J. 322
 Bárczi Géza 25, 455

- Barna Ferdinánd 455
 Bartens, Hans Hermann 455
 Bartens (Jokinen), Raija Raakel 233, 455
 Bartha Antal 10, 25, 409, 455
 Basarin, G. I. 133
 Báthori Ferenc 455
 Batijev, D. 31
 Bátky Zsigmond 455
 Batu kán 83
 Bede Anna 455
 Behtyerev néprajzkutató 100
 Beke Ödön 84, 364, 455, 492
 Bél Mátyás 455
 IV. Béla király 179
 Belicer, Vera Nyikolajeva 455
 Belih, Sz. K. 28
 Bene Béla 395
 Benkő Loránd 455
 Bereczki András 455
 Bereczki Gábor 246, 456, 492
 Bereczki Gáborné ➔ *Lásd* Kiisk, Mai
 Bereczki Urmas 456
 Berg 330
 Bergsland 330
 Berta Árpád 456
 Bertényi Szabolcsné ➔ *Lásd* Labádi
 Gizella
 Berzsenyi Dániel 310
 Bessenyei György 274, 310
 Beznoszikov, Alekszej Szemjonovics
 373
 Bíborbanszületett Konstantin bizánci
 császár 77
 Birinyi József 361
 Blinov, Alekszandr 361
 Blomstedt, Oskar August Frithiof 456
 Bogoraz-Tan, Vlagyimir Germanovics
 456
 Bolotnyikov, Ivan 79, 99
 Boriszov (Troka), Trofim Kuzmics 456
 Bornhöhe, E. 322
 Botka László 416
 Bölcs Jaroszláv kijevei orosz fejedelem 40
 Branch, Michael 150, 412, 456
 Brémai Ádám 55
 Bromlej, Ju. V. 136
 Bubrih, Dmitrij Vlagyimirovics 132, 241,
 326, 456
 Budde, Jöns szerzetes 315
 Budenz József 198, 233, 241, 456
 Bugát Pál 456
 Bujerin, Valerij 364
 Buxhoevden, Albert ➔ *Lásd* Albert
 püspök
 Buzakov, Ivan Szemjonovics 456

 — C —

 Calamnius, G. J. 315
 Canth, Minna 316
 Capel Brooke, A. de 329
 Castrén, Matthias Aleksanteri
 (Alexander) 15, 115, 125, 198, 293,
 297, 301, 304, 306, 330, 456
 Cember, Andrej Andrejevics 457
 Cigankin, Dmitrij Vasziljevics 241, 457
 Ciganov, Nyikolaj Fjodorovics 457
 Cipina, Julija Szergejevna 388
 Coates, John Gordon 457
 Collinder, Björn 233, 330, 457
 Comenius, Johannes Amos 457
 Comparetti, Domenico 457
 Consett, M. 329
 Cornides Dániel 457
 Czeglédy Károly 457

 — Cs —

 Csajnyikov, Kuzma Pavlovics ➔ *Lásd*
 Gerd, Kuzebaj
 Csanádi Imre 313
 Csarnoluszki, Vlagyimir Vlagyimirovics
 457
 Csavajn, Szergej Grigorjevics 87, 169,
 334, 413, 457
 Csekey István 457

Cselényi László 313
Csengery Antal 458
Csépregi Márta 364, 458
Csernyecov, Valerij Nyikolajevics 19, 23, 25, 458
Csesznokov, F. 333
Cseuszov, Alekszej Alekszandrovics 458
Csisztaljev, V. T. 337
Csizmadia László 416
Csokonai Vitéz Mihály 310
Csoóri Sándor 313
Csúcs Sándor 458
Csunancsera nemzetség 347
Csupor Zoltán Mihály 458
Csurka István 313
Csűry Bálint 458

— D —

Damberg, Pētor 227, 458
Décsy Gyula 458
Demény István Pál 458
Déry Tibor 312
Dévai Bíró Mátyás 274
Dienes István 458
Diktonius, E. 316
Diószegi Vilmos 458
Dmitrij Donszkaj nagyfejedelem 92
Dobó Attila 360
Dobrovský, Josef 459
Dolgi, Borisz Oszipovics 114, 459
Domahidy András 313
Domokos Péter 137, 411, 412, 413, 459
Domokos Péterné → *Lásd* D. Máta
Mária
Donner, Kai (Karl) Reinhold 289, 304, 306, 330, 459
Donner, Otto 198, 459
Dorofjev, Z. 333
Dorogojcsenko A. 333
Dózsa György 180
Druzsinyin, Ny. M. 133
Dsida Jenő 312

Dubrovina, Zinaida Mihajlovna 459
Dulzon, Andrej Petrovics 290, 304, 459
Düben 330

— E, É —

Eckhart, Johannes Georgius von 459
Éder Zoltán 459
Egerszegi László 416
Eiras (Kulmala), Vuokko Anneli 459
Eke Károly 415
Eötvös József 311
Erdélyi István 241, 459
Erdődi József 459
Erkaj, Ny. 333
Ernits, Villem 460
Erzsébet királyné, I. Ferenc József hitvese 311
Esterházy Péter 313
Europaeus, David Emanuel Daniel 460

— F —

Fábián István 460
Fabrícus-Kovács Ferenc 460
Faehlmann, F. R. 321
Falk, I. 85
(Cs.) Faludi Ágota 460
Faludy György 313
Fancsaly Éva 460
Farkas Gyula (Farkas, Julius von) 460
Fazekas Jenő 460
Fehér Géza 460
Fehérvári Győző 460
Felföldi László 460
Fellmann 329
Feoktyiszto, Alekszandr Pavlovics 241, 360, 460
I. Ferenc József 311
Fischer, Johann Eberhard 85, 198, 252, 258, 460
Fjellner, Anders 232, 329–331

Fjellström 329
 Fjodor cár 98
 Fjodorov, G. A. 337
 Fodor István 17, 23, 461
 Fodor Lászlóné ➤ *Lásd* F. Mészáros
 Henrietta
 Fogel, Martin (Vogelius, Martinus) 198,
 461
 Fokos (-Fuchs) Dávid (Raphael) 94, 253,
 461
 Forsyte, James 138
 Fortunatov, Filipp Fjodorovics 461
 Friis 330
 Fromm, Hans 461
 Futaky István 461
 Füst Milán 312

— G —

Gáldi (Göbl) László 461
 Galkin, Ivan Sztjepanovics 461
 Gauthiot, Robert 461
 Gavrilov, Nyikolaj Nyikanorovics 382,
 418
 Gécz József 390, 416
 Geleji Katona István 274
 Gelléri Andor Endre 312
 Genetz, Arvid Oskar Gustav 233, 461
 Georgi, Johann Gottlieb 461
 Gerd, Kuzebaj 30, 35, 129, 259, 339,
 364–365, 413, 461
 Géza magyar fejedelem 179
 Gheno, Danilo 241, 462
 Gildi, Leonyid Andrejevics 387
 Gion Nándor 313
 Glezgyenyev, Pavel Petrovics 126, 133,
 462
 Gmelin, Johann Georg 462
 Goethe, Johann Wolfgang 330
 Golovkin, Anatolij Nyikolajevics 387
 Gombár Endre 462
 Gombocz Zoltán 25, 462
 Gorbacsov, Mihail 186, 367, 368

Gorgyjev, Fjodor Ivanovics 462
 Goskijev, Mihail Andrejevics 373
 Göncz Árpád köztársasági elnök 93, 95,
 182, 190, 313, 360–362, 364
 Gragger Róbert 462
 Grefa, V. 387
 Grendel Lajos 313
 Grigorovszkij, N. P. 304
 Grigosin, J. 333
 Griskin, Ivan Georgijevics 388
 Gruzov, Leonyid Petrovics 462
 Grünthal, Wilhelm ➤ *Lásd* Ridala,
 Willem
 Guagnini, Alessandro 462
 Guljajev, Jevgenyij Szemjonovics 462
 Gulya János 462
 Gunda Béla 26, 463
 Guszljannyikov V. 174
 II. Gusztáv Adolf svéd király 184, 188
 III. Gusztáv svéd király 184
 Guttorm, Aslak 233, 330–331

— Gy —

Gyarmathi Sámuel 198, 363, 463
 Gyemjaskin, Gyima zongorista 365
 Györfly György 463
 Györiványi Sándor 416
 Györke (Georgovits) József 463

— H —

Haanpää, P. 316
 Haarmann, Harald 463
 Haava, Anna 322
 Haavikko, P. 316
 Hajdú Péter 16–17, 19, 290, 343, 345–
 347, 463
 Hajdú Zoltán 416
 Hajnóczy Péter 313
 Hakulinen, Lauri 463
 Halász (Fischer) Ignác 233, 463

- Halikov, Alfred Haszanovics 463
 Hallap, Valmen 463
 Halogalandi Ottar 74, 464
 Halonen, Tarja 186
 Hannus, Merja 464
 Harmatta János 464
 Harms, Robert Thomas 464
 Haruzin, Nyikolaj Nyikolajevics 125, 464
 Harva (Holmberg), Uno Nils Oskar 464
 Hasselblatt, Cornelius 464
 Haszbulatov, Ruszlan 369, 378, 415
 Hatanzejev, P. J. 342, 343
 Határ Győző 313
 Hausenberg, Anu-Reet 464
 Häkkinen, Kaisa 464
 Hämäläinen 23–25
 Hämäläinen, Eila Marjatta 464
 Heikkilä, K. 241
 Heinapuu, Andres 464
 Helimski, Eugen (Helimskij, Jevgenij Arnoldovics) 137, 290, 464
 Hell Miksa 465
 Hellaakoski, A. 316
 Heno Sarv 138
 (lett) Henrik 65, 227, 321
 Herberstein, Sigismund 465
 Herder, Johann 330, 465
 Herman Ottó 465
 Hermanarich krími gót király 89
 Hérodotosz 97, 104
 Hervas y Panduro, Lorenzo 465
 Hint, Mati 465
 Hitler, A. 42
 Hodireva, Marina Germanovna 465
 Holmberg, Uno 126, 408
 Honti László 465
 Hoppál Mihály 465
 Horger Antal 465
 Horthy Miklós kormányzó 181
 Horváth Zoltán 416
 Hrap, Sztjepan ➤ *Lásd* Permi Szent István
 Hrisztoljubova, Ljudmilla Sztjepanovna 466
 Hruscsov, Ny. Sz. 134
 Hugyjakov, Mihail Georgijevics 466
 Hunfálvy (Hunsdorfer) Pál 25, 466
 Hunyadi Mátyás ➤ *Lásd* Mátyás király
 Hupel, August Wilhelm 466
 Hurt, Jakob 217, 321, 466
 Huszti András 466
 Hyry, A. 317
 — I —
 Ibn Fadlan 55
 Ibn Hauqal 78
 Igusev, Jevgenij Alekszandrovics 466
 Ihre, Johannes 466
 Ikola, Osmo 466
 Ilja Vasz ➤ *Lásd* Litkin, V. I.
 Ilminskij, Nyikolaj Ivanovics 86, 466
 Illyés Gyula 80, 312
 Imajkina, Marija Dmitrijevna 466
 Ionesco 410
 Ipaj, Olik 335
 Ipolyi Arnold 467
 I. (szent) István király 93, 179, 309
 Iszajev, Jurij Alekszandrovics 373
 Iszanbajev, Nyikolaj Iszanbajevics 467
 Isztakhri, al- 78
 Isztomin, I. G. 345
 Isztomina, Anna 413
 Itkonen, Erkki Esaias 25, 233, 241, 330, 467
 Itkonen, T. I. 233, 330
 III. Iván orosz cár 44, 98, 106
 IV. (rettegett) Iván orosz cár 32, 44, 79, 84, 94, 99
 Ivanov, Ivan Grigorjevics 467
 Ivanov, V. 335
 Ivanova, Ljudmilja Vasziljevna 388
 Izjaszlav Vlagyimirovics, Vlagyimir Monomah fia 90
 Izsimbín 348

— J —

Jaakkola N. 325
 Jaanits, Lembit 467
 Jajcov, Arszenij harmonikaművész 364
 Jakab László 467
 Jakobson, A. 322
 Jakobson, Carl Robert 188, 217, 321
 Jakovlev, I. V. 259
 Jalava, Antti 467
 Jalvi 330
 Jamberdov, Iván mari festőművész 364
 James, R. 289
 Janalov, Vaszilij Georgijevics 388, 467
 Janhunen, Juha Antero 290, 467
 Jankó János 467
 Jannsen, Johann Voldemar 188, 321
 Jannsen, J. V. lánya, Koidula, Lydia 321
 Janurik Tamás 290, 467
 Jaroszláv (Bölcs Jaroszláv unokája) 43
 Jaroszláv Vszevolodovics fejedelem 50
 Jasin, Danyiil Alekszandrovincs 468
 (A.) Jászó Anna 468
 Jávori Jenő 468
 Javtiszij, Prokopij Andrejevics 388
 Jännes, Arvi → *Lásd* Genetz, Arvid Oskar Gustav
 Jefimov, Ivan Andrejevics 373
 Jegorov, F. Je. 37, 126, 129
 Jegorov, K. 37, 38
 Jékely Zoltán 312
 Jelcin, Borisz Ny. 39, 421, 425, 430
 Jermak kozák vezér 44, 106
 Jermakov, Foma Kuzmics 468
 Jermuskin, G. I. 241
 Jerney János 468
 Jersov, V. 326
 Jevrin, Pjotr 280, 341
 Jevszejjev, Makar Jevszejjevics 126, 241, 333, 468
 Jevszejjev, T. Je. 129
 Jezsov, az NKVD vezetője 87
 Johansson, O. 325
 Jókai Mór 415

Joki, Aulis Johannes 306, 468
 Jordanes történetíró 55, 77, 89
 Jósika Miklós 311
 József Attila 312, 318
 Jögever, Jaan 468
 Juganpelik, Ivan 292
 Juhaní Aho 316
 Juhász Ferenc 313, 318, 416
 Juhász Gyula 312
 Juhász Jenő 241, 468
 Juhnyin, V. V. 337
 Julianus barát 78, 89, 98, 468
 Julku, Kyösti 18, 409
 Juskov, G. A. 337, 411
 Juteinivel, J. 315
 Juvonen, H. 318
 Juzikajn, A. 335

— K —

K. Kovács László 472
 Kahla, M. 241
 Kailas, U. 316
 Kállay Ferenc 468
 Kálmán Béla 469
 Kálmány Lajos 469
 Kalmár György 469
 Kandra Kabos (Jakab) 469
 Kangasmaa-Minn, Eeva 469
 Kangro, Bernard (Bernhard) 469
 Kannisto, Artturi Juha 469
 Kányádi Sándor 313, 364
 Kaphberh, U. 327
 Kaplinski, Jaan 411
 Kappeler, Andreas 138
 Kara Ferenc 469
 Karamzin, Ny. M. 125
 Karavajev, Sztjepan 338
 Karelson, Rudolf 469
 Karhu, Eino Henrikovics 469
 Karinthy Frigyes 312
 Karjalainen, Kustaa Fredrik 469, 492
 Karlsson, Fred 469

- Karmazin, Gurij Gavrilovics 470
 XI. Károly svéd király 74
 Kask, Arnold 470
 Kasparson, Alfreds ➔ *Lásd* Sprogis,
 Augusts
 Kassák Lajos 312
 II. Katalin cárnő 85, 246, 259
 Katona József 310
 Katona Lajos 470
 Katz, Hartmut 290, 470
 Kaukonen, Väinö 470
 Kaupo lív fejedelem 65
 Kauppala, Pekka 406
 Kazakov, M. 335
 Kazancev, Dmitrij Jegorovics 470
 Kazancev, M. 280
 Kazinczy Ferenc 274, 310
 Kährik, Aime 470
 Käsü Hans 321
 Kecskeméti István 470
 Kedra, M. 339
 Kekkonen, U. K. finn köztársasági elnök
 186
 Kelmakov, Valentyin Kelmakovics 470
 Kemény Zsigmond 311
 Kemppainen, Hannu 415
 Képes Géza 340, 470
 Keresztes László 241, 470
 Kerezi Ágnes 364
 Kert, Georgij Martinovics 233, 471
 Kertész Manó 471
 Kertész Zoltán 416
 Kettunen, Lauri 227, 471
 Kieleväinen, Impi Grigorjevna 387
 Kiisk, Mai 471
 Kilpinen, J. 411
 Kilvet, Krista 415, 416
 Király György 471
 Kirdjaskin, Ty. 333
 Kirillov, P. 333
 Kirov, Sz. M. 40, 129
 Kisfaludy Sándor 274
 (Sz.) Kispál Magdolna 471
 Kiss Antal 471
 Kiss Jenő 471
 Kiszeljov, Vaszilij Albertovics 388
 Kitajev, Ny. 342
 Kitzberg, A. 322
 Kivi, A. 316, 318, 410
 Kivikas, A. 322
 Klaproth, Heinrich Julius 471
 Klejerova, Tatyjana Szemjonovna 387,
 471
 Klemm Antal 241, 471
 Klima László 10, 409, 472
 Klimenova, Tamara Alekszandrovna 388
 Klimov, V. 411
 Kljucsevszkij, V. O. 125
 Koczkás Sándor 412, 413
 Koczogh Ákos 472
 Kodály Zoltán 472
 Kodolányi János 312, 472
 Koivisto, M. finn köztársasági elnök 186
 Koizumi T. 241
 Kokla, Paul 472
 Kolga, Margus 178
 Kolmikov, Vlagyimir 362
 Kolomaszov, V. 333
 Koltai Tamás 416
 Kolumb, V. 335
 Konovalov, M. 339
 Konrád György 313
 Kont, Karl 472
 Konyjuhov, Alekszej Kimovics, a Komi
 Köztársaság nemzetiségügyi
 minisztere 370
 Korenchy Éva 472
 Korepanova, Ászja zongorista 365
 Korhonen, Mikko 233, 472
 Kormos István 313
 Koroljov, Vlagyimir Nyikolajevics
 hajóskapitány 383
 Korompay (Krompecher) Bertalan 472
 Koskenniemi, V. A. 316
 Koszigin, A. N. 40
 Kosztolányi Dezső 312
 Kovács László 361
 Kovegyajeva, Jevgenyija Ivanovna 473

Kozlova, Jelena 358
 Kozmács István 360, 473
 Kölcsey Ferenc 274, 310
 Köppen, Fr. Th. 15, 16, 23, 24, 25, 28
 Kőrösi Csoma Sándor 473
 (A.) Kövesi Magdolna 473
 Kraszilnyikov, G. D. 339
 Kreutzwald, Friedrich Reinhold 217, 321
 Krivosejev, I. 333
 Kross, Jaan 473
 Krúdy Gyula 312
 Ksenofontov, Andri 414
 Kubinyi Katalin 473
 Kudaseva, Nyina Nyikolajevna 388
 Kulikov, Vaszilij 364
 Kulonen (-Korhonen), Ulla-Maija 473
 Kuratov, Ivan Alekszejevics 253, 337, 413, 473
 Kurikov, Vlagyimir Mihajlovics 373
 Kurlin, Mihail Mihajlovics 388
 Kutorkin, A. 333
 Kuusi, Matti 473
 Kuznyecova, A. I. 290
 Kücsüm kán 106, 116
 Künnap, Ago 290, 473
 Kylstra, Andries Dirk 473

— L —

Laanest, Arvo 474
 Labádi Gizella 474
 Lach, Robert 474
 Laestadius, Lars Levi Ielkész 75, 329
 Lagercrantz, Eliel 233, 330
 Laine, Jarkko 412
 Laine, N. 325
 Laitinen, Kai 474
 II. Lajos király 180
 Lakó György 233, 474
 Lallukka, Seppo 137–138, 474
 Lapcu, Leonyid V. 292, 345
 Larin Paraske 40
 Larsen 330

Larsson, Lars-Gunnar 233, 474
 Lassila, M. 316
 Lassú István 474
 László Gyula 16, 24–25, 474
 Lászlóffy Aladár 313
 Laugaste (Treu), Eduard 474
 Laulalainen, Leena 411
 Launis 330
 Launonen, Hannu Johannes 474
 Lavotha Ödön 475
 Lázár Katalin 364, 475
 Lazarev, G. 342
 Lebegyev, M. N. 337
 Ledkov, Vaszilij 293, 345
 Leem, Knud 329, 475
 Lehisté, Ilse 475
 Lehtinen, Ildikó 35, 138, 475
 Lehtisalo, T. V. 289, 293
 Lehtonen, J. 316
 Leibniz, Gottfried 475
 Leino, Eino 316, 318
 Leisio, Timo 122
 Lengyel Péter 313
 Lenin, V. I. 34, 128, 130, 147, 167
 Leppik, Merle 475
 Lesznyikova, Galina 361
 Lewy, Ernst 241, 475
 Ligeti Lajos 475
 Lihacsov, D. Sz. 111
 Lihacsov, Mihail 338
 Liimola, Matti Engelbert 475
 Lijurov, A. A. 337
 Linna, V. 316
 Linnankoski, Johannes 316
 Linné 329
 Linnus 23, 24, 25, 26
 Lipponen, P. 186
 Litkin, Georgij Sztjepanovics 126, 476
 Litkin, Vaszilij Iljics 30, 253, 337, 476
 Lomonoszov, Mihail Vasziljevics 476
 Loorits, Oskar 227, 476
 Lotz János 476
 Lönnrot, Elias 208, 315, 476
 Lukács Ildikó ➤ *Lásd* Lehtinen, Ildikó

Luksikné Skita Judit 10
Luppon, Pavel Nyikolajevics 476
Luther Máté 321
Luthy, Melvin Joseph 476
Luts, Arved 476
Luutonen, Jorma Kalervo 476
Lükő Gábor 476
Lyy (Mähönen), Otto Toivo 477

— M —

Magga, Ole Henrik 233
Majakovszkij, V. V. 340
Majorov, Jakov Pavlovics ➔ *Lásd* Sketan
Majtyinszkaja, Klara 477
Makarjov, Sz. A. 406
Makarov, Grigorij Nyikolajevics 477
Makkay János 18, 27
Malenkov, G. M. 40
Mándi Sándorné ➔ *Lásd* M. Velenyák
Zsófia
Mándy Iván 313
Manker 330
Mannerheim, C. G. E. 185, 186
Manninen, Otto 477
Manova, Nagyezsda 360
Márai Sándor 312
Márfai Péter 416
Mark, Julius 477
Mark, Karin 477
Márk Tamás 477
Markov, Valerij Petrovics 363, 373, 388,
416, 477
Marr, Nyikolaj Jakovlevics 477
Martin György 477
Martinov, A. 333
Masing, Otto Wilhelm 478
Masing, Uku 478
Maszkajev, Andrej Ivanovics 478
(D.) Máta Mária 478
Máté Imre 478
Matley, Ian 140
Mátyás király 180

Mägiste (Mälson), Julius 478
Mäkelä, S. 325
McRobby, Zita 409
Medvegyev, G. 339
II. Mehmed szultán 180
Meillet, Antoine 478
Meinhard püspök 65
Mengyijarov, L. Ja. 129
Meri, Lennart Georg észt köztársasági
elnök 190, 478
Meri, V. 317
Merkuskin, Ny. I. 174
Messerschmidt, Daniel Gottlieb 289, 478
Mészáros Edit 241, 407
(F.) Mészáros Henrietta 478
Mészöly Gedeon 479
Mészöly Miklós 313
Metsanurk, M. 322
Miechov, Mathias de 479
Mihejev, I. Sz. 126, 133, 259, 339
Mikaj, G. 334
Mikes Kelemen 310
I. Miklós orosz cár 181
II. Miklós orosz cár 37, 185
Mikola Tibor 24, 290, 479
Mikszáth Kálmán 311
Mikusev, Anatolij Konsztantyinovics
479
Miller, G. F. 85
Minyin, Ivan 338
Misanyina, Valentyina 358
Moldova György 313
Molnár Erik 231
A. Molnár Ferenc 479
Molnár Gyula 416
Molotov, V. M. 36, 40
Monoszló Dezső 313
Moór Elemér 25
Moora, Harri 479
Moreau, Jean-Luc 479
Móricz Zsigmond 312
Moro, A. 333
Morszkoj, D. 333
Möszin, Mihail Vasziljevics 241, 388

Moszkvin, Vaszilij Jermolajevics 388
 Muhin, Ny. 334
 Muhin, Vlagyimir Alekszejevics 479
 Mundi, P. 289
 Munkácsi (Munk) Bernát 24–25, 28, 105,
 259, 280, 479
 Mustapää, F. P. 316
 Mustonen, R. 411
 Müller, G. F. 115, 252, 258, 289
 Müller, Max Friedrich 479
 Münster, Sebastian 207

— N —

Nádas Péter 313
 Nagy Imre miniszterelnök 182
 Nagy József 10, 360
 Nagy Kálmán 480
 Nagy Katalin 413
 Nagy Lajos 312
 Nagy László 313
 Najaksin, K. Ja. 133
 Nalimov, Vaszilij Petrovics 480
 Nanovszky György 121, 365, 378, 380,
 480
 Napolszkih, V. V. 28
 Naszibullin, Rif Sakriszlamovics 480
 Négyesy László 480
 Nemes Nagy Ágnes 312
 Németh Gyuláné ➤ *Lásd* N. Sebestyén
 Irén
 Németh László 312
 Ńeňanŋ, Wawŋo 46, 117
 Nielsen, Konrad Hartvig Isak Rosenvinge
 233, 330, 480
 Niemi, Mikael 410
 Niit (Hiob), Ellen 480
 Nirvi, Ruben Erik 480
 Noho, F. I. 345
 Normantas, Paulius 480

Novickij, Grigorij 480
 Nuñez, Milton 18

— Ny —

Nyecskina, M. V. 133
 Nyekrics, A. 133
 Nyeszterova, Nyina Alekszandrovna 399,
 417, 438
 Nyikityina, Ljudmila Alekszejevna 388
 Nyikolaj Gavrilov 364
 Nyikolajev, Sz. 335
 Nyikolszkij, Ny. V. 126
 Nyiri Antal 480
 Nyirkos István 480
 Nyobdinsza, Vittor 337, 413

— O —

Oinas, Felix Johannes 481
 Ojanen, Simo 410
 Ojansuu, Heikki August 481
 Oki, Asalcsi 339, 413
 Olasz János 416
 Oleg kijevi fejedelem 43, 89
 Oleg, Vlagyimir Monomah
 unokatestvére 90
 Orbán Ottó 313
 Orbán Viktor miniszterelnök 182
 Ordzsonikidze, Sz. K. 34
 Orlay János 481
 Orosz István 416
 Orwell, G. 160
 Ottlik Géza 312
 Ottó német-római császár 179

— Ő —

Örkény István 313

— P —

- Paasikivi, J. K. finn köztársasági elnök 186
 Paasonen, Heikki 25, 198, 241, 289, 481, 487, 492
 Pais Dezső 481
 Paleckij herceg 44, 84
 Pall, Valdek 481
 Pallas, Peter Simon 85, 115, 258, 289, 481
 Paltto, Kirsti 233
 Pápai Károly 481
 Pápay József 105, 481, 492
 Papp István 318, 481
 Papp Lehel György 415
 Paraske, Larin 325
 Patkanov, Szerafim 25, 107, 482
 Patrusev, Gennagyij Sztjepanovics 482
 Patrusev, Valerij Sztjepanovics 482
 Pázmány Péter 310
 Päts, Konstantin 189
 Pécsi Ildikó 416
 Pekkanen, T. 316
 Peltonen, J. 317
 Penavin (Borsy) Olga 482
 Pengitov, Nyikolaj Tyihonovics 482
 Penttilä, Aarne 482
 Pera vitéz 338
 Permi Szent István 92, 93, 252, 337
 Perttunen, Arhippa 325
 Perttunen, Mikkali 40
 Pesonen, Matti 418
 Pesti Mízsér Gábor 274
 I. (nagy) Péter orosz cár 32, 52, 56, 66, 70, 85, 188
 Peterson, K. J. 321
 Petőfi Sándor 311
 Petracus, Eskil 207
 Petri György 313
 Petrov, M. P. 339
 Petrubány Lukács 28
 Petuhov, A. 326
 Petuhova, Ligijja Andrejevna 482
 Piccolomini, A. S. ➤ *Lásd* II. Pius pápa
 Pícskov, Alekszej 293
 Piettomín, Vauli ➤ *Lásd* Wawfo Nénang
 Pilinszky János 312
 Piljugin, Anatolij Alekszandrovics 387
 Pimenov, V. V. 136
 Pinyjaszov, Alekszandr Ivanovics 373
 Pirak, Anta 232, 330
 Pírerka, Anton Petrovics 482
 Pirsina, T. 348
 II. Pius pápa 482
 Plinius Secundus 65
 Plotnyikova, K. Z. 115, 305
 Pokrovszkij, M. Ny. 127
 Polescsikov, V. M. 42
 Poljakov, Oszip Jegorovics 241, 388
 Ponomarjov, Karl Alekszandrovics 373, 377, 452
 Popini, Albert 482
 Popov, Alekszandr Ivanovics 252–253, 387, 482
 Popov, N. P. 253
 Popov, Nyikandr Szemjonovics 373
 Popov, Szerafim 337
 Popova, Jadviga Nyikolajevna 483
 Porkka, Volmari 483
 Porthan, Henrik Gabriel 315, 483
 Posti, Lauri 483
 Poszohov, K. 342
 Potapov 25
 Pöldmäe, Rudolf 483
 Põllu, Kaljo 414
 Pray György 483
 Prokofjev, G. N. 289, 293, 295, 297, 304, 483
 Prozes, Jaak 417, 439
 Pucek-Grigorjevics, Venjamin 85, 246, 259, 334
 Pugacsov, Jemeljan 46, 80, 85, 99, 339
 Pullar, G. 387
 Püres mordvin fejedelem 44, 78
 Purgasz mordvin fejedelem 78
 Pusztay János 290, 364, 483
 Pütheasz 73

— Q —

Qvigstad 330

— R —

Rácz István 483
 Radajev, V. 333
 Radloff, W. 23, 24
 Radnóti Miklós 312
 Raita, Irja Petrovna 387
 Rajk László 182
 Rajsev, Gennagyij 364, 412
 II. Rákóczi Ferenc 180, 310
 Rákosi Mátyás 182
 Ramstedt, Gustav John 483
 Raptanov, Ty. 333
 Rask, Rasmus 483
 Raun, Alo 241, 484
 Ravila, Paavo 233, 241, 484
 Razin, Sztjepan 45, 80, 99
 Ränk, Gustav 484
 Rédei (Radanovics) Károly 484
 Reguly Antal 24, 105, 125, 198, 241,
 280, 283, 484
 Reisman, Aleksei → *Lásd* Raun, Alo
 Rembot, Nyina Konsztantyinovna 387
 Réthei Prikkel Marian Lajos 484
 Révai Miklós 274, 484
 Révay Valéria 484
 Reviczky Gyula 311
 Rhen, N. A. 329
 Ribakov, M. 411
 Ridala, Villem 484
 Rocsev, Jurij Geraszimovics 485
 Rogovics, Gyurjata 111
 Róheim Géza 485
 Romanov dinasztia 59
 Rombangejeva, Jevdokija Ivanovna
 412, 485
 Róna-Tas András 24
 Rosendahl 330
 Rosenplänter, Johann Heinrich 485

Rubovszky Éva 10
 Rubruk ferences szerzetes 78
 Ruckoj, A. 174
 Rudzitis, Laimonis 227
 Rugin, R. 343
 Rugojev, J. 325
 Rummo, P. E. 322
 Runeberg, J. L. 315, 316
 Ruong, Israel 233, 330, 485
 Rurik 43
 Rützel (Ruus), Ingrid 485

— S —

Saareste, Andrus (Saaberk, Albert) 485
 Saarikoski, P. 316
 Saarinen, Sirkka Aulikki 411, 485
 Saba, I. 330, 331
 Sahmatov, Alekszej Alekszandrovics
 485
 Sajnovics János 15, 198, 233, 465, 485
 Salminen, T. 290
 Salminen, V. 327
 Sammallahti, Pekka 233
 Sámson (Béla) Edgár 486
 Sándor István 486
 I. Sándor orosz cár 184
 III. Sándor orosz cár 36, 188
 III. Sándor pápa 63, 69, 183
 Sánta Ferenc 313
 Sarkia, K. 316
 Saronov, Alekszandr 413
 Sauvageot, Aurélien 486
 Saxo Grammaticus 55, 65, 74
 Sărgava E. 322
 Schefferus, Johannes 232, 330, 486
 Schlachter, Wolfgang 486
 Schlözer, August Ludwig 486
 Schmidt Éva 24, 360, 486
 Schoyen 330
 Schrenk (Srenk) Alekszandr Ivanovics
 486
 Schulze (Bartel), Brigitte 486

Sebeok, Thomas A. (Sebők Tamás) 487
 (N.) Sebestyén Irén 25–26, 487
 Seilenthal, Tõnu 487
 Semper, J. 322
 Sepsey Tamás 416
 Sesztalov, Juvan (Iván Nyikolajevics)
 176, 280, 341–342, 373, 411, 487
 Setälä, E. N. 25, 198
 Shakespeare, W. 346
 Sibanov, Viktor 358
 Sík Ferenc 361
 Sík Sándor 312
 Siljo, J. 316
 Sillanpää, F. E. 316
 Silver, Brian 155
 Simoncsics Péter 290
 Simonyi (Steiner) Zsigmond 487
 Sinervo, E. 318
 Sinka István 312
 Sinor, Denis (Dénes) 487
 Siro, Paavo 487
 Siskin, Mihail Ivanovics 373, 377
 Sjögren, Anders Johan 56, 66, 125–126,
 139, 253, 487
 Sketan, M. 335, 487
 Skiöldebrand, A. F. 329
 Skum 330
 Slezkine, J. 138
 Slígina, Ny. V. 136
 Smuul, J. 322
 Soittu, Pavel Ivanovics 373
 Somogyi Sándor 24
 Soós Károly Attila 392
 Sööt, K. E. 322
 Spâtarul (Spafari), Nicolaie Milescu 487
 Spiró György 361
 Sprogis, Augusts 488
 Stahl, Heinrich 217
 Stahlberg, K. J. 185
 Stalte, Karl 327, 488
 Steinitz, Wolfgang 343, 488
 Stipa, Günter Johannes 241, 488
 Stockfleth 329

Strahlenberg, Philipp Johann 198, 258,
 488
 Suhonen, Seppo 488
 Suits, G. 322
 Sulgin, M. 343
 Summanen, T. 325
 Suomalainen, J. P. 315
 Susakova, Galina Nyikolajevna 488
 Sürje, Krista 488
 Sütő András 313
 Sylvester János 274

— Sz —

Szabó Dezső 312
 Szabó Dezsőné ➔ *Lásd* (Sz.) Kispál
 Magdolna
 Szabó Lajos Mátyás 416
 Szabó Lőrinc 312
 Szabó Magda 313
 Szabó Pál 312
 Szabó T. Ádám 488
 Szabó T. Attila 488
 Szadovnyikov, V. 339
 Szakonyi Károly 313
 Szálasi Ferenc 181
 Szaltikov, P. 343
 Szamszonov, Szemjon 411
 Szanukov, Kszenofont Nyikanorovics
 373
 Szaveljev, Gennagyij Petrovics 388
 Szaveljeva, Eleonora Anatoljevna 488
 Szavin, V. A ➔ *Lásd* Nyobdinsza, Vittor
 Széchenyi István 274, 310
 Szengepov, Alekszej Mihajlovics 373,
 388
 Szent-Iványi István 390
 Szerebrennyikov, Borisz Alekszandrovics
 241, 488
 Szidorov, Alekszej Szemjonovics 489
 Szidorov, Anatolij 411
 Szigethy István 416

Szj Enikő 10, 178, 384, 401, 418, 435,
437, 489
Szilády Áron 489
Szilágyi Domokos 313
Szilasi Mór (Móric) 489
Szilasi Zsolt 416
Szineusz 43
Szinyei József 198, 489
Szkripnyik 130
Szkrijabin, M. 387
Szmírnov (Smírnov), I. Ny. 125
Szmírnova, Szvetlana Konsztantyinovna
363, 417, 437
Szokolova, Z. P. 136
Szolovjov, Sz. M. 125
Szopocsina, Agrafena 364
Szorokin, P. 30
Szpasszkij, G. I. 115, 289
Szipiridonov, J. komi elnök 95
Sztálin, J. V. 34, 36–37, 40, 42, 128–131
Sztanyiszlavec, Albina Romanovna 388
Sztarosztjin, Sz. A. 26
Sztolipin, P. A. 37
Sztrogalscsikova, Zinaida Ivanovna 373,
387, 390
Sztroganov család 44, 94
Szűrös Máttyás 416

— T —

Tacitus 73
Talve, Ilmar 489
Tamási Áron 312
Tamelkin, K. 348
Tamm, J. 322
Tammsaare, A. H. 322
Tampere, Herbert 489
Tandori Dezső 313
Tarakanov, Ivan Vasziljevics 393, 489
Tarhanov, A. 341
Tatyiscsev, Vaszilij Nyikityics 489
Tauli, Valter Evald 489
Tedre, Ülo 489

Tersánszky Józsi Jenő 312
Tervonen, Viljo 490
Tiit-Rein, Viitsõ 217, 492
Timonen, A. 325
Tirts Tamás 416
Toldy (Schledel) Ferenc 490
Tolnai Ottó 313
Tomasson 330
Tomszkij, G. 387
Tootsen, Toivo 396
Tormis, Veljo 490
Tornai József 413
Toropov, I. G. 337
Tóth Árpád 312
Toulouze, Eva 413
Tönurist, Igor 178
Tözsér Árpád 313
Traat, M. 322
Trifonov, G. 342
Trócsányi Zoltán 490
Truvor 43
Tsvetkov, D. 328
Tuglas, F. 322
Turi, Johan 232, 330
Turkin, Adolf 490
Turtiainen, A. 316
Tűz Tamás 313

— Ty —

Tyebetyev, D. 342
Tyepļasina, Tamara Ivanovna 490
Tyerescsenko, Natalja Mitrofanova 290,
297, 490
Tyerjoskin, Nyikolaj Ivanovics 490
Tyimin, Vlagyimir 411, 413

— U —

Uibopuu, Valev 490
Újfalvy Károly 490
Újhelyi István 399

Uludamar Engin 157
 Under, Marie 322
 Utasi Zita ➔ *Lásd* McRobby, Zita
 Uvarov, Anatolij Nyikolajevics 339, 491

— Ü —

Ülle, Kauksi 410
 Üpömarij ➔ *Lásd* Vasziljev, Valerijan
 Mihajlovics

— V —

Vaarandi, Debora 322
 Vaba, Lembit 178
 Vagatova-Volgyina, Marija 343
 Vahrusev, Vaszilij Makszimovics 491
 Vahruseva, Marfa 280, 341
 Vajda János 311
 Vajvetkin, G. 342
 II. Valdemar dán király 187
 Valisin, R. 339
 Valkeapää, N.-A. 330
 Valton, Arvo 322, 358, 412, 413
 Vanyejev, Albert Jegorovics 337, 491
 Vares-Barbarus, J. 189
 H. Varga Gyula 413
 Varga László 416
 Vargyas Lajos 491
 I. Vasa Gusztáv svéd király 74, 183
 Vasz, Ilja ➔ *Lásd* Litkin, Vaszilij Iljics
 Vaszikova, Ligyija Petrovna 491
 I. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem 98
 II. Vaszilij orosz cár 98
 Vasziljev, F. 339
 Vasziljev, Valerijan Mihajlovics 126,
 129, 246, 334, 491
 Vaszin, Kim (Kirillovics) 335, 491
 Vászolyi Erik 491
 Vater, J. S. 293
 Vavilin, Mihail 338
 Veenker, Wolfgang 491

(M.) Velenyák Zsófia 492
 Vento, Urpo 411
 Verbickij, V. V. 24
 Veres Péter 17, 312, 492
 Verescsagin, Grigorij Jegorovics 46, 100,
 126, 492
 Verseggy Ferenc 274, 492
 Vértés Edit 492
 Veske (Weske), Mihkel 492
 Veski, Johannes Voldemar 217, 492
 Vetemaa, E. 322
 Viikberg, Jüri 178
 Viires, Kadri 414
 Viita, L. 316
 Vikár Béla 480, 492
 Vikár László 492
 Vilde, E. 322
 Vilka, Ilja Konsztantinovics ➔ *Lásd*
 Vilko, Tiko
 Vilka, Ny. 345
 Vilko, Jurij Petrovics 388
 Vilko, Tiko 292, 345
 Vilkuna, Kustaa Gideon 493
 Vinonen, Robert 411–412
 Virányi Elemér 493
 Virtanen, J. 325
 Virtaranta, Pertti Ilmari 493
 Visnapuu, H. 322
 Vladikin, Vlagyimir Jemeljanics 493
 Voigt Vilmos 493
 Volgyin, V. 343
 Volgyina, Marija 413
 Volodarszkaja Olga 10
 Vonya törzsfő 116
 Vozsakova, J. 361
 Vörösmarty Mihály 274, 310
 Vszevolod, vlagyimiri nagyfejedelem 78
 Vuorela, E. 316

— W —

Waltari, Mika 316
 Wanradt-Koell 217

Webermann, Otto Alexander 493
 Weöres Sándor 312
 Wichmann, Yrjö Jooseppi 458, 493
 Wickman, Bo 233, 493
 Wiedemann, Ferdinand Johann 15, 241, 253, 493
 Wiik, Kalevi 18
 Wiklund, K. B. 233, 329
 Winter Erzsébet fotóművész 364
 Witsen, Nicolaus 24, 85, 289, 493
 Wolf Péter zeneszerző 10
 Wöldike, Marcus 493

— Z —

Zagrebin, J. 411
 Zaguljajeva, Bibinur Szarapovna 494

Zaicz Gábor 241, 494
 Zavalisin, A. 333
 Zempléni (Imrey) Árpád 494
 Zichy István gróf 23, 494
 Zichy Jenő gróf 481, 494
 Zólk, Maaja 414
 Zolnai (Somkúti) Gyula 494
 Zrinyi Miklós 310
 Zubov, A. 338

— Zs —

Zsakov, Kallisztrat Falalejevics 383, 494
 Zsdanov, A. A. 35, 36, 40, 129
 Zsigmond Attila 416
 Zsirai Miklós 25, 494
 Zsukov, G. K. 40

Абдуллин, М. 123
 Аристэ, Пауль 135
 Балицкий, В. Г. 138
 Бахрушин, С. В. 131
 Белицер, В. Н. 134
 Берия, Лаврентий 140
 Бромлей, Ю. В. 136
 Брук, С. И. 121, 151
 Бударин, М. Б. 138
 Бурганов, Агдас 122
 Васильев, В. М. 126
 Верховень, Б. Г. 131
 Виноградов, В. 140
 Вязри, Э. 135
 Гильди, Леонид 140
 Егоров, Ф. Е. 127
 Заднепровская, А. Ю. 136
 Зибарев, В. А. 138

Калистратов, Н. П. 133
 Козлова, К. И. 134
 Королев, Клим Степанович 383
 Кортунов, Сергей 122
 Кривошекова, А. Ф. 156
 Кряжков, В. А. 412
 Куликов, К. И. 129, 136, 140
 Куропятник, М. С. 136
 Лаллукка, Сеппо 122
 Лашук, Л. П. 134
 Луковцев, В. С. 138
 Миллер, Г. Ф. 124
 Мокшин, Н. Ф. 134, 141
 Наякшин, К. Я. 133
 Некрич, А. 133
 Неретина, С. С. 130
 Нечкина, М. В. 133
 Никольский, Н. В. 126

Паллас, П. С. 124
Пальвадре, М. Ю. 128
Пименов, В. В. 134, 136
Погудин, В. И. 134
Покровский, М. Н. 127
Попов, Александр 140
Рябинин, Е. А. 136
Сануков, К. Н. 122, 136, 139, 140, 153,
154, 172
Смирнов, И. Н. 125
Соколова, З. П. 136, 138
Сталин, Й. В. 140
Третьяков, П. Н. 142

Тронин, А. А. 123
Туен, Т. 122
Увачан, В. Н. 138
Филатов, Л. Г. 123
Фишман, О. М. 136
Халиков, А. Х. 142
Харузин, Н. Н. 125
Хилтунен, Р. 140
Худяков, М. 128
Шабаев, Ю. П. 136
Шлыгина, Н. В. 136
Юрченков, В. А. 123, 141
Юрченков, К. Н. 172, 174

(Összeállította: *Klima László–Bankó Ágnes*)

VII.

MELLÉKLETEK

Az uráli népek himnuszai

Magyar himnusz

Himnusz

A magyar nép zivataros századaiból

1.

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Meggömbölyödté már e nép
A multat s jövőndőt!

8.

Szánd meg isten a magyart
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Meggömbölyödté már e nép
A multat s jövőndőt!

Finn himnusz

Maamme

(J. L. Runeberg, finn fordítás: Paavo Cajander)

1.

Oi maamme, Suomi, synnyinmaa,
Soi sana kultainen!
Ei laaksoa, ei kukkulaa,
Ei vettä, rantaa rakkaampaa,
Kuin kotimaa tää pohjoinen,
Maa kallis isien.

11.

Sun kukoistukses kuorestaan
Kerrankin puhkeaa;
Viel' lempemme saa nousemaan
Sun toivos, riemus loistossaan,
Ja kerran laulus, synnyinmaa,
Korkeemman kaiun saa.

Észt himnusz

Mu isamaa, mu õnn ja rõõm

(J. F. Runeberg versének észt változatát írta Johann Voldemar Jannsen)

Mu isamaa, mu õnn ja rõõm,
Kui kaunis oled sa!
Ei leia mina iial tääl see
Suure, laia ilma pääl,
Mis mul nii armas oleks ka,
kui sa, mu isamaa!

Sa oled mind ja sünnitand
Ja üles kasvatand;
Sind tänan mina alati
Ja jään sull' truuks surmani,
Mul kõige armsam oled sa,
Mu kallid isamaa!

Su üle Jumal valvaku,
Mu armas isamaa!
Ta olgu sinu kaitseja
Ja võtku rohkest õnnista,
Mis iial ette võtad sa,
Mu kallid isamaa!*

* Az észték nemzeti himnuszuk három versszakát éneklik.

Karjalai himnusz

Zene: A Beloborodov Szöveg: A. Misin – I. Kostin

Kotimaamme Karjala!
Ikivanha kaunis maa.
Veljeskansat yhteen saa
Karjala!

Töin ja lauluin ylistää
Karjalaa!

Kotimaamme Karjala!
Rahvas rehti, ahkera
töin ja lauluin ikuistaa
Karjalaa!

Mordvin himnusz

Mari himnusz

Komi himnusz

Udmurt himnusz

Orosz himnusz

*A himnuszokat zongoraátiratokban közöljük, amelyeket kiadványunk számára Wolf Péter készített.
Az orosz himnuszt is közöljük, tekintettel arra, hogy a finnugor népek többsége Oroszországban él,
az autonómia különböző formáit élvező állami és közigazgatási egységekben.*

ZÁSZLÓK, CÍMEREK ÉS KÉPEK
A FINNUGOR NÉPEK ÉLETÉBŐL

Magyarország

Finnország

Észtország

Oroszország

Mari El Köztársaság

Udmurt Köztársaság

Mordvin Köztársaság

Karél Köztársaság

Komi Köztársaság

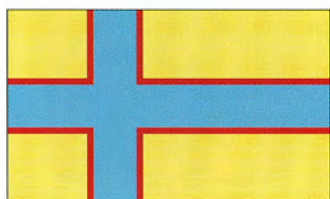
Hanti–Manysi Autonóm Körzet

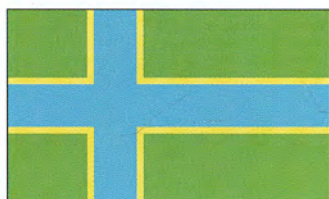
karjalaiak

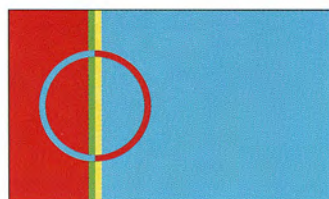
líviek

inkeri finnek

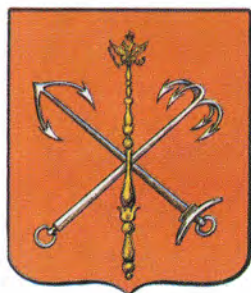

vepszék

lappok

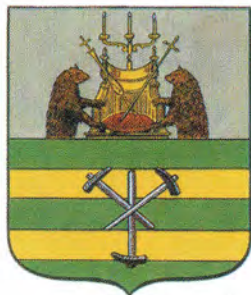
A FINNUGOROK ÁLTAL LAKOTT
FONTOSABB VÁROSOK CÍMEREI
AZ OROSZ FÖDERÁCIÓBAN

Szentpétervár

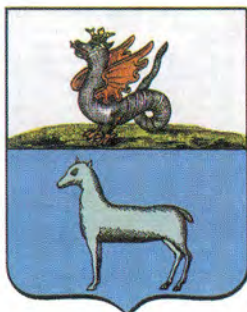
Moszkva

Petrozavodszk

Sziktivkar

Joskar-Ola

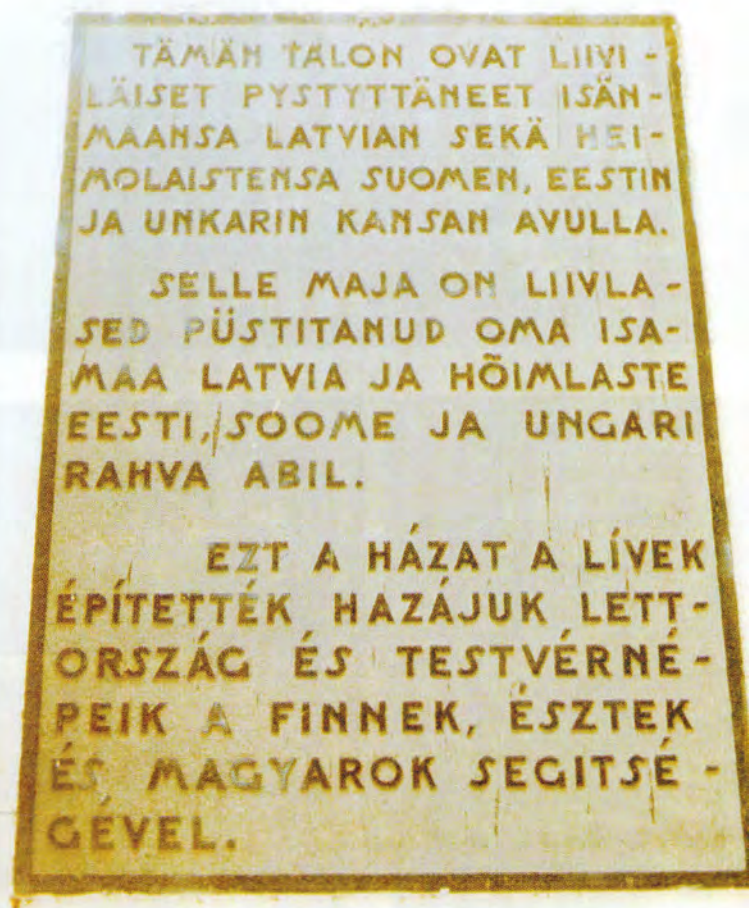
Tver

Szaranszk

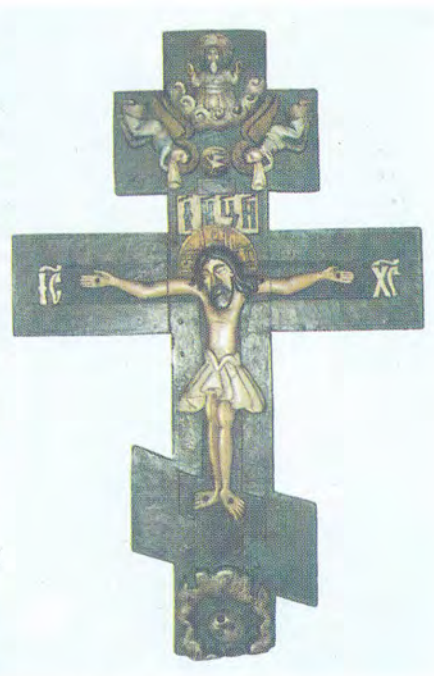
Permi Szent István emléktáblája
Sziktivkárban

A Lív Ház felirata (Mazirbe, Lettország)

Sztyepan Erzja világhírű mordvin szobrászművész faszobrai

Komi faszobrok a permi közösségi házban

Göncz Árpád a Magyar Köztársaság elnöke megnyitja a II. Finnugor Világkongresszust a magyar parlamentben

A II. Finnugor Világkongresszus alkalmából Gál Zoltán a magyar parlament elnöke fogadja a kongresszus küldötteit

A konzultatív bizottság első ízben tartotta ülését a tveri karéloknál
1997. március 25–27-én

A Komi Köztársaság fennállásának 77. évfordulóján 1998. augusztus 23-án
Sziktivkárban ülésezett a konzultatív bizottság
T. Klejerova, V. Markov, T. Batalova (titk.), Nanovfszki Gy., M. Hannus,
A. Heinappu (balról jobbra)

**A konzultatív bizottság ülése egy észtországi tanyán Tartu mellett
1999. október 13-án**

**Az első finnugor video- és filmfesztivál díjazottjainak tiszteletére rendezett
fogadáson Budapesten, 1999. október 28-án az Orosz Kultúra Házában**

**G. Rajsev hanti festőművész és J. Sesztalov hanti költő Hanti-Manszijszkban
Göncz Árpád elnök látogatása alkalmából 1993. június 29-én**

Göncz Árpádot fogadják finnugor útja elején

A Parlament épülete Budapesten

A helsinki székesegyház

A tallinni városháza

A permi székesegyház

A tartui egyetem

A szaranszki színház

A Komi Köztársaság miniszttertanácsának épülete Sziktivkárban

A Joskar-Ola-i színház

A Mari El Köztársaság címere
az Államtanács épületén

Az izsevszki múzeum

A kudimkári kultúrotthon

Az őshaza földjén Szibériában a Volga, Káma, Belaja vidékén

Az egykori vándorlások színhelye az Urálon túl

Rénszarvasáldozat egy hanti (osztják) tanyán a tajgában

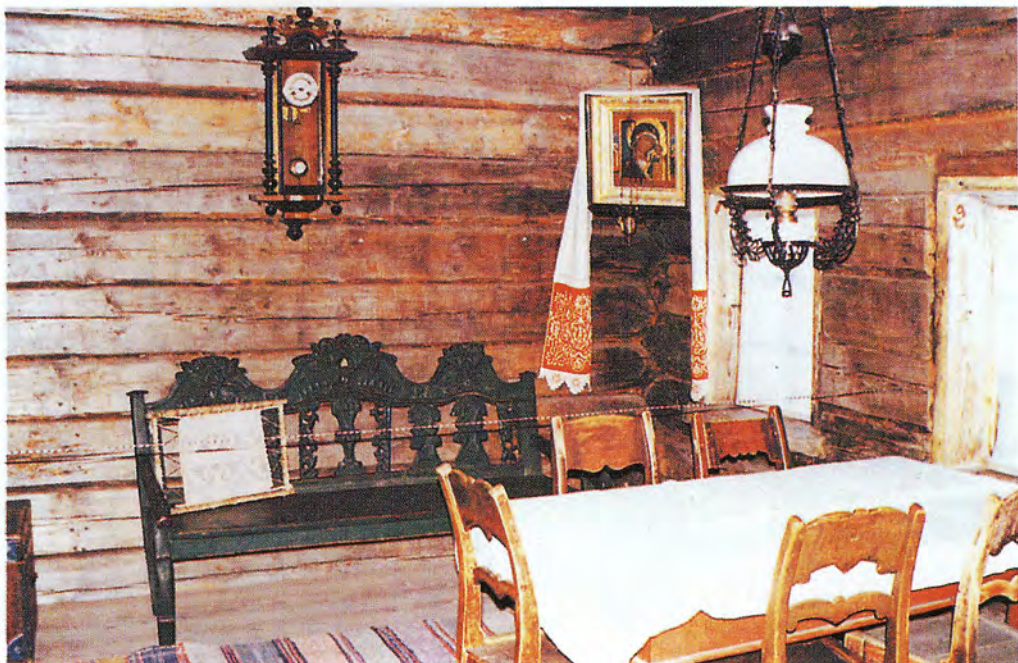
Göncz Árpád egy rénszarvastenyésző családdal Szibériában

Karéliei fatemplom a 20. századból

Karél táj

Karéliai módos parasztház konyhája és tisztaszobája

Karéliai parasztház

Komi faház belső kialakítása

Komi használati tárgyak

Mordvin faház belseje a totemállat (medve) fejével

Módos udmurt parasztház a 19. századból

Nyírfakéregből készült komi edények

Komi vadász felszerelése

Népviselőbe öltözött karél lány kantelével

Hagyományos finn öltözet

Ngonaszan nő népviseletben

Komi népviselet

Udmurt viselet

Udmurt asszonyok népviseletben

Mari népviseletbe öltözött lányok

Hanti asszony és lánya

NÉPVISELETEK

észti

lívi

mari

mordvin

udmurt

vót

magyar

80°

80°

ÉSZAK-ÁZSI

80°

ÉSZAK-ÁZSIA NÖVÉNYZETI ÖVEI A FINNUGOR KORBAN

(Kr. e. 6–3. évezred)

